

Qazaqstan Respublikasy Zańnama
jәне quqyqtyq aqparat institutyynyń
JARSHYSY
gylymi-quqyqtyq jýrnal №4 (79)-2024

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Әубәкірова И.О. - з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)
– (төраға)
Абайдідинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Нукушева А.А. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Тайторина Б.А. – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)
Тлепина Ш.В. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Хасенов М.Х. – PhD (Астана,
Қазақстан)

Бас редактор

Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Абдрахманова С.Ж. – LLM (Астана,
Қазақстан)
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Ахметов Е.Б. – (Астана, Қазақстан)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Ишекков К.А. – з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Кокжалов Р.А. – LLM (Астана, Қазақстан)
Куликпаева М.Ж. – PhD (Астана,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тебаев Д.Б. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қыргызстан)

Редактор – Колтубаева Г.Б.
Беттеуші – Ақылбаева С.А.
Тел.: 8 (7172) 57-25-01

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Женис даңғ., 15А
тел.: 8(7172)57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

Р.А. КОКЖАЛОВ Заң ғылымында парадигмалық ойлау-
дың негіздері20
А.С. АХМЕТОВ Құқықтық тәрбиенің қазіргі
мәселелері28
Э.Б. АБЛАЕВА «Rule of law» және «rechtsstaat» санатта-
рын анықтау мәселелері38

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.К. САРПЕКОВ, А.А. КАРАЕВ
Конституциялық бақылау заңнаманы жетілдіру құралы
ретінде: кейбір мәселелер51
Т.К. НУРЕКЕШОВ, А.А. МУКАШЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН
Қазақстан Республикасында экологиялық таңбалау жүйесін
дамытудың заңнамалық негіздері.....60
Д.М. МАХМАДИНОВ, Б.О. АЛТЫНБАСОВ,
Н.Д. МЫРЗАТАЕВ Мемлекеттік жоғары оқу орындары
мүлкінің құқықтық режимінің кейбір ерекшеліктері
туралы.....71

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

М.А. ӘЛЕНОВ, Е.А. ДҮЙСЕНОВ
Мемлекеттік сатып алу саласында шешімдер қабылдау
рәсімдерін экологияландыру.....82
А.АМАНГЕЛЬДЫ Қазақстан Республикасының
заңнамасы бойынша қайта өңдеу нәтижесінде құрылған
зияткерлік меншік объектілерін құқықтық қорғау
мәселелері.....90
А.А. НУКУШЕВА, Н.Б. ҚАЛҚАЕВА,
Э.П. КЕНЖІБЕКОВА Әлеуметтік қорғалмаған азаматтардың
құқықтарын қамтамасыз етудің кепілі ретінде мұрадағы
міндетті үлес.....101
М.В. ЧОКИНА, А.Р. АЛИМБЕТОВА
Икемділік пен тиімділік: жоғары оқу орындарындағы
оқытушылар құрамының еңбек қатынастарына жаңа
көзқарас.....111

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН Қазақстан Республикасының
заңнамасында қамауға алу түріндегі жаза институты: қай-
шылықтар, мәселелері және қолдану перспективалары.....118
В.И. ОЛЕЙНИК, А.С. КИЗДАРБЕКОВА,
Б.А. АМАНЖОЛОВА Қазақстанның жоғары оқу орындарын-
да сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жетілдіру және
сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру...127
В.Н. ЖАМУЛДИНОВ, Б.К. НҰРҒАЗИНОВ Қазақстандық
қылмыстық-атқару жүйесін азаматтық бөлімге құқықтық
эксперимент ретінде беру.....140

Н.Е. УРБИСИНОВА, А.С. КӨШКІНБАЕВА, Г.А. ЖҰМАБАЕВА, К.Е. ИСМАҒҰЛОВ
Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстары үшін
шартты түрде мерзімінен бұрын босату: халықаралық тәжірибе және қазақстандық
практика.....149

А.А. БЕКБАУОВА, Б.Ш. ИСМАИЛОВА Қазақстан Республикасында шартты түрде
мерзімінен бұрын босатуды қолданудың проблемалық аспектілері.....159

З.Т. АБДУКАРИМОВА, А.Б. БАУБЕРИКОВА, С.А. УМБЕТБАЕВ
Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде сотталғандар ара-
сында экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелері.....168

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Ж.О. ҚҰЛЖАБАЕВА «Киберқауіпсіздік» және «ақпараттық қауіпсіздік» ұғымдарының
заңнамалық айырмашылығы.....178

О.Н. ТОЛОЧКО (Минск қ., Беларусь) ЕАЭО-ның көлік жүйелерін экологияландыру
саласындағы құқық нормаларын жетілдіру.....187

Ш.В. ТЛЕПИНА, Ж. ЗУКАЙ, А.М. ЕСЕНТЕМИРОВА Ғылыми зерттеулер жүргізу мен
ғылыми этиканы сақтау жөніндегі халықаралық құқықтық нормалар мен стандарттарды
талдау.....196

А.А. НУКУШЕВА Қазақстандағы электрондық қалдықтарды өңдеу мен кәдеге
жаратудың халықаралық тәжірибесі мен құқықтық аспектілері: сын-тегеуріндер
мен перспективалар.....205

А.А. СЕЙТЖАН, Р.К. НУРАНОВА, А.А. АРАЛБАЕВА ІСАО-ның азаматтық әуе кеме-
лерінің халықаралық-құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлі.....216

Құқықтық мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша
талаптың ескіруі туралы жекелеген мәселелер.....224

Д.Б. ТЕБАЕВ Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп
беретін мемлекеттік органдар қызметінің кейбір аспектілері.....236

А.У. КАЛИЕВА, Н.Н. ОМАРОВА, А.К. ЖАҚСЫЛЫКОВА Мемлекеттік әлеуметтік
тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар.....243

М.А. УТАНОВ, Б.Т. АУЕШОВА, Д.Б. БҰҒЫБАЙ, С.Б. САУТБАЕВА Э.Б. АБЛАЕВА
Қазақстан Республикасында алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны
құқықтық реттеу.....251

А.К. ҚАНАТОВ, О.С. ҚАРАХОЖАЕВ Қазақстандағы заңды тұлғалардың қылмыстық
жауапкершілігін «заңдастыру» мәселесіне.....262

Жас ғалым мінбері

А.С. БАЙМАХАНОВА Платформалық жұмыспен қамту - еңбек құқығының феномені
ретінде.....272

А.Б. САҚТАҒАНОВА, Е.Б. АХМЕТОВ Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік
аудит: мәселелері мен болашағы.....282

М.К. ЖУРУНОВА Жасанды интеллектінің ЕАЭО мүше мемлекеттерінің еңбек
саласында алатын орны туралы мәселелер.....289

А.М. ХАСАНАЙ Әскери салада жасанды интеллектті қолдануды құқықтық реттеу:
Қытай тәжірибесі.....300

«Жаршының» архивтегі беттері

Ж.А. ЖАДАУОВА Заң ғылымдарының кандидаты З.Ф. Қазиевтің, А.Б. Есімованың
«Салалық құқықтық мониторингі: жалпы ұғымы, міндеті және өткізу мүмкіндігі» ғылыми
жарияланымына қайта оралғанда.....309

Ғылыми өмір хроникасы

В.А. МАЛИНОВСКИЙ Қазақстандағы конституциялық экономика - серпінді жоба
болуға тиіс (шолу материалы).....315

ҚР ЗҚАИ Лингвистика орталығының басшысы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Н.М. Примашевтың зейнеткерлік жасқа толуына байланысты құттықтау.....318

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета

Аубакирова И.У. – д.ю.н. (Астана, Казахстан) – (председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Нукушева А.А. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Тайторина Б.А. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Глепина Ш.В. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Хасенов М.Х. – PhD (Астана, Казахстан)

Главный редактор

Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Абрахманова С.Ж. – LL.M (Астана, Казахстан)
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Ахметов Е.Б. – (Астана, Казахстан)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)
Кокжалов Р.А. – LL.M (Астана, Казахстан)
Кулиспаева М.Ж. – PhD (Астана, Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Тебаев Д.Б. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 57-25-01

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Женис, 15А
тел.: 8(7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №4 (79)-2024

Колонка редакции11

Теория государства и права

Р.А. КОКЖАЛОВ Основы парадигматического мышления
в правовой науке.....20
А.С. АХМЕТОВ Актуальные проблемы правового
воспитания.....28
Э.Б. АБЛАЕВА Проблемы дефиниции категорий «rule of
law» и «rechtsstaat».....38

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ, А.А. КАРАЕВ Конституционный кон-
троль как инструмент совершенствования законодательства:
некоторые проблемы.....51
Т.К. НУРЕКЕШОВ, А.А. МУКАШЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН
Законодательные основы развития системы экологической
маркировки в Республике Казахстан.....60
Д.М. МАХМАДИНОВ, Б.О. АЛТЫНБАСОВ,
Н.Д. МЫРЗАТАЕВ О некоторых особенностях правового
режима имущества государственных высших учебных
заведений.....71

Гражданское и гражданско-процессуальное право

М.А. АЛЕНОВ, Е.А. ДЮСЕНОВ Экологизация процедур
принятия решений в сфере государственных закупок.....82
А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Проблема правовой охраны объек-
тов интеллектуальной собственности, созданных в результа-
те переработки, по законодательству Республики
Казахстан.....90
А.А. НУКУШЕВА, Н.Б. КАЛКАЕВА, Э.П. КЕНЖИБЕКОВА
Обязательная доля в наследстве как гарантия обеспечения
прав социально незащищенных граждан.....101
М.В. ЧОКИНА, А.Р. АЛИМБЕТОВА Гибкость и эффек-
тивность: новый подход к трудовым отношениям преподава-
телей в высших учебных заведениях.....111

Уголовное право и уголовный процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН Институт наказания в виде ареста
в законодательстве Республики Казахстан: коллизии, пробле-
мы и перспективы применения.....118
В.И. ОЛЕЙНИК, А.С. КИЗДАРБЕКОВА,
Б.А. АМАНЖОЛОВА Совершенствование антикоррупцион-
ного образования и формирование антикоррупционной
культуры в вузах Казахстана.....127
В.Н. ЖАМУЛДИНОВ, Б.К. НУРГАЗИНОВ Передача
казахстанской уголовно-исполнительной системы в граждан-
ское ведомство как правовой эксперимент.....140

Н.Е. УРБИСИНОВА, А.С. КОШКИНБАЕВА, Г.А. ЖУМАБАЕВА, К.Е. ИСМАГУЛОВ Условно-досрочное освобождение за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних: международный опыт и казахстанская практика.....	149
А.А. БЕКБАУОВА, Б.Ш. ИСМАИЛОВА Проблемные аспекты применения условно-досрочного освобождения в Республике Казахстан.....	159
З.Т. АБДУКАРИМОВА, А.Б. БАУБЕРИКОВА, С.А. УМБЕТБАЕВ Проблемы предупреждения экстремизма и терроризма среди осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан.....	168

Международное право и сравнительное правоведение

Ж.О. КУЛЖАБАЕВА Законодательное разграничение понятий «кибербезопасность» и «информационная безопасность».....	178
О.Н. ТОЛОЧКО (г. Минск, Беларусь) Совершенствование норм права ЕАЭС в сфере экологизации транспортных систем.....	187
Ш.В. ТЛЕПИНА, Ж. ЗУКАЙ, А.М. ЕСЕНТЕМИРОВА Анализ международных правовых норм и стандартов по проведению научных исследований и соблюдению научной этики.....	196
А.А. НУКУШЕВА Международный опыт и правовые аспекты переработки и утилизации электронных отходов в Казахстане в контексте экономики замкнутого цикла: вызовы и перспективы.....	205
А.А. СЕЙТЖАН, Р.К. НУРАНОВА, А.А. АРАЛБАЕВА Роль ИСАО в обеспечении международно-правовой безопасности гражданских воздушных судов.....	216

Правовой мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА Отдельные вопросы исковой давности по законодательству Республики Казахстан.....	224
Д.Б. ТЕБАЕВ Некоторые аспекты деятельности государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных Президенту Республики Казахстан.....	236
А.У. КАЛИЕВА, Н.Н. ОМАРОВА, А.К. ЖАКСЫЛЫКОВА Рекомендации по совершенствованию законодательства в сфере государственного социального заказа.....	243
М.А. УТАНОВ, Б.Т. АУЕШОВА, Д.Б. БҰҒЫБАЙ, С.Б. САУТБАЕВА, Э.Б. АБЛАЕВА Правовое регулирование уголовной ответственности и наказания за мошенничество в Республике Казахстан.....	251
А.К. КАНАТОВ, О.С. КАРАХОЖАЕВ К вопросу «легализации» уголовной ответственности юридических лиц в Казахстане.....	262

Трибуна молодого ученого

А.С. БАЙМАХАНОВА Платформенная занятость – феномен трудового права.....	272
А.Б. САКТАГАНОВА, Е.Б. АХМЕТОВ Социальный аудит в Республике Казахстан: проблемы и перспективы.....	282
М.К. ЖУРУНОВА Вопросы о роли искусственного интеллекта в сфере труда государств-членов ЕАЭС.....	289
А.М. ХАСАНАЙ Правовое регулирование применения искусственного интеллекта в военной сфере: опыт Китая.....	300

Архивные страницы «Вестника»

Ж.А. ЖАДАУОВА Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. З.Г. Казиева, Есимовой А.Б. «Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения».....	309
---	-----

Хроника научной жизни

В.А. МАЛИНОВСКИЙ Конституционная экономика в Казахстане – прорывному проекту быть! (обзорный материал).....	315
Поздравление по случаю достижения пенсионного возраста руководителя Центра лингвистики ИЗПИ РК, кандидата юридических наук, доцента Примашева Н.М.....	318

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (79)-2024

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Aubakirova I.U. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abaydeldinov E.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Malinovski V.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Nukusheva A.A. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Taitorina B.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Tlepina S.V. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Khasenov M.Kh. – PhD (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s.

Editorial Board members

Abdrakhmanova S.Zh. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Akhmetov E.B. – (Astana, Kazakhstan)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Karzhaubayev S.S. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Kokzhalov R.A. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Kulikpaeva M.Zh. – PhD (Astana, Kazakhstan)
Nurmagambetov R.G. – PhD (Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Tebayev D.B. – PhD (Astana, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Akylbaeva S.A.**
Tel.: 8 (7172) 57-25-01

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Zhenis ave., 15A,
tel.: 8 (7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial.....15

Theory of State and law

R.A. KOKZHALOV Foundations of paradigmatic thinking in legal science.....20
A.S. AKHMETOV Current issues of legal education.....28
E.B. ABLAEVA Problems of differentiation of the categories "rule of law" and "rechtsstaat".....38

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV, A.A. KARAEV Constitutional control as a tool for improving legislation: some problems.....51
T.K. NUREKESHOV, A.A. MUKASHEVA, Y.M. AYTKAZIN Legislative bases for the development of the environmental labeling system in the Republic of Kazakhstan.....60
D.M. MAKHMADINOV, B.O. ALTYNBASOV, N.D. MYRZATAEV About some features of the legal regime of the property of state higher educational institutions.....71

Civil and Civil Procedure Law

M.A. ALENOV, Y.A. DYUSSENNOV Greening of decision-making procedures in the field of public procurement.....82
A.A. AMANGELDY The problem of legal protection of intellectual property objects created as a result of processing, according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.....90
A.A. NUKUSHEVA, N.B. KALKAYEVA, E.P. KENZHIBEKOVA Compulsory share in inheritance as a guarantee of ensuring the rights of socially vulnerable citizens.....101
M.V. CHOKINA, A.R. ALIMBETOVA Flexibility and efficiency: a new approach to the labor relations of teachers in higher education institutions.....111

Criminal law and Criminal procedure

K.KH. RAKHIMBERDIN The institution of arrest as a punishment in the legislation of the Republic of Kazakhstan: collisions, problems, and application prospects.....118
V.I. OLEINIK, A.S. KIZDARBEKOVA, B.A. AMANZHOLLOVA Improvement of anti-corruption education and formation of an anti-corruption culture in universities of Kazakhstan.....127
V.N. ZHAMULDINOV, B.K. NURGAZINOV The transfer of the kazakhstani penal system to the civilian department as a legal experiment.....140

N.E. URBISSINOVA, A.S. KOSHKINBAYEVA, G.A. ZHUMABAYEVA, K.E. ISMAGULOV Parole for crimes against the sexual integrity of minors: international experience and kazakhstani practice.....	149
A.A. BEKBAUOVA, B.SH. ISMAILOVA Problematic aspects of the application of parole in the Republic of Kazakhstan.....	159
Z.T. ABDUKARIMOVA, A.B. BAUBERIKOVA, S.A. UMBETBAYEV Problems of preventing extremism and terrorism among convicts in institutions of the penal enforcement system of the Republic of Kazakhstan.....	168

International law and Comparative law

ZH.O. KULZHABAYEVA Legislative distinction between the concepts of «cybersecurity» and «information security».....	178
O.N. TOLOCHKO (Minsk, Belarus) Improvement of EAEU law in the field of environmental transport systems.....	187
SH.V. TLEPINA, ZH. ZUKAY, A.M. ESENTEMIROVA Analysis of international legal norms and standards for conducting scientific research and compliance with scientific ethics.....	196
A.A. NUKUSHEVA International experience and legal aspects of e-waste recycling and utilization in Kazakhstan in the context of closed cycle economy: challenges and prospects.....	205
A.A. SEITZHAN, R.K. NURANOVA, A.A. ARALBAYEVA The role of ICAO in ensuring the international legal security of civil aircraft.....	216

Legal monitoring

S.I. KLIMKIN, A.G. KAZBAYEVA Specific issues of statute of limitations according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.....	224
D.B. TEBAYEV Some aspects of the activities of state bodies directly subordinate and accountable to the President of the Republic of Kazakhstan.....	236
A.U. KALIYEVA, N.N. OMAROVA, A.K. ZHAKSYLYKOVA Recommendations for improving legislation in the field of state social order.....	243
M.A. UTANOV, B.T. AUESHOVA, D.B. BUGYBAY, S.B. SAUTBAYEVA, E.B. ABLAEVA Legal regulation of criminal liability and punishment for fraud in the Republic of Kazakhstan.....	251
A.K. KANATOV, O.S. KARAKHOZHAYEV On the issue of «legalization» of criminal liability of legal entities in Kazakhstan.....	262

Young researchers' tribune

A.S. BAIMAKHANOVA Platform employment – a phenomenon of labor law.....	272
A.B. SAKTAGANOVA, Y.B. AKHMETOV Social audit in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects.....	282
M.K. ZHURUNOVA Issues of the place of artificial intelligence in the sphere of labor in the member states of the EAEU.....	289
A.M. KHASSANAY Legal regulation of the application of artificial intelligence in the military domain: experience of China.....	300

The archive pages of the «Bulletin»

Zh.A. ZHADAUOVA Returning to the scientific publication of Candidate of Legal Sciences Z.G. Kaziev, A.B. Yessimova «Sectoral legal monitoring: general concept, tasks and possibilities of conducting» пока в работе.....	309
---	-----

The Chronicle of Scientific Life

V.A. MALINOVSKY Constitutional economy in Kazakhstan - a breakthrough project to be! (review material).....	315
Congratulations on the occasion of reaching the retirement age of the Head of the Center of Linguistics ILLI RK, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor N.M. Primashev.....	318

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» ғылыми-құқықтық журналының редакциясы Сіздерге кезекті

2024 жылғы № 4 (79) шығарылымын ұсынады. Журналдың саясаты әдеттегідей жарияланымдардың сапасын жақсартуға бағытталған, сондықтан оның кезекті саны құқық теориясы мен практикасының ең өзекті мәселелеріне айдарлар бойынша топтастырылған мақалаларды жариялайды.

«Мемлекет және құқық теориясы» айдары парадигматикалық ойлау негіздеріне, құқықтық тәрбие мәселелерін зерттеуге, «rule of law» және «rechtssaat» санаттарын анықтауға арналған үш мақаладан тұрады.

Бірінші мақалада автор парадигматикалық ойлау негіздеріне көшу ұлттық құқықтың эволюциялық дамуына ықпал етіп, ұлттық бірегейлік пен заң шығару процестері арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ете алады деп тұжырымдайды. Рубрикадағы екінші мақаланың авторының пікірі бойынша құқықтық тәрбие феноменін тұтас талдау және түсіну, оның ерекшеліктерін, әдістері мен іске асыру нысандарын анықтау адамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастырудың маңызды компоненттерінің бірі бола отырып, өзінің құқықтық көзқарастары мен құқықтық шынайылық туралы идеяларын құруға ықпал ете алады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құқық терминологиясын түсіндіру мен қолданудағы түсініксіздікті, көпмағыналықты және нақсыздықты тудыратын «rule of law» және «rechtssaat» құқықтық категорияларының анықтамаларының мәселелері келесі мақалада зерттелген. Онда ағылшын тіліндегі терминдерді басқа тілдерге аударуда қателік болып табылатын негізгі себептері де қарастырылған.

«Конституциялық және әкімшілік құқық» айдарында экологиялық сертификаттау мен таңбалаудың қазақстандық жүйесін дамытудың конституциялық бақылау, саяси және құқықтық аспектілері, сондай-ақ мемлекеттік жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режимі мәселелері қаралады.

Соттық конституциялық бақылау Р.Қ. Сәрпеков пен А.А. Караевтың пікірінше, конституциялық бақылаудың бір түрі ретінде заңнаманы жетілдірудің, конституциялық құрылысты қорғаудың және бүкіл құқықтық жүйенің серпінділігін қамтамасыз етудің ең пәрменді құралы болып табылады. Мақалада сондай-ақ құқықтық актілердің сапасыз болуының себептері талданады, құқықтық ұстанымдар келтіріледі, сондай-ақ Конституциялық Соттың заңнаманы жетілдірудегі маңыздылығы көрсетіледі.

Мемлекеттік жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режимінің ерекшеліктеріне арналған мақалада мемлекеттік кәсіпорындар, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар мен мемлекеттік мекемелер мүлкінің құқықтық режимі зерттеледі. Онда мүліктердің тек теориялық қана емес, сонымен қатар практикалық айырмашылықтарға ие екені, сонымен қатар оларға сеніп тапсырылған мүлікті басқаруға қатысты қолданыстағы заңнаманың қайшылықтары да анықталады.

Экологиялық сертификаттау және зерттеуді таңбалау жүйесіне арналған мақала заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу үшін ғана емес, сонымен бірге құқық қолдану қызметін үйлестіру үшін де маңызды, өйткені ол қолданыстағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі зерделеу және жүйелеу негізінде жүзеге асырылады.

«Азаматтық және азаматтық процестік құқық» айдары цивилистика мәселелеріне арналған үш жарияланымнан ұсынылған. Денсаулыққа зиянды факторлардың әсерін шектеу, табиғи ресурстардың сапасын сақтау және мемлекеттік басқарудағы жаңа тәсілдер контекстінде мемлекеттік сатып алу саласын дамыту қажеттілігін қозғайтын бағдарламалық және стратегиялық құжаттарға шолу негізінде мемлекеттік шешім қабылдауға жұртшылықтың қатысуының міндеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Келесі жарияланымда мүліктік құқықты азаматтық-құқықтық қорғауды реттеу мәселелері қаралды. Атап айтқанда, туынды шығармалар институты және зияткерлік меншіктің жекелеген объектілерін қайта өңдеу мәселелері зерттелді, туынды шығарма ұғымына, түпнұсқа мен туынды шығарманың арақатынасына деген әртүрлі көзқарастар талданды.

Әлеуметтік қорғалмаған азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету тетігі ретінде мұрадағы міндетті үлестің тиімділігі мен маңыздылығын талдау келесі бапта қарастырылады. Заңнаманы, құқық қолдану практикасын және теориялық тұжырымдамаларды

егжей-тегжейлі зерттеу қоғамда әділеттілік пен әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін осы институтты енгізудің тиімді әдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Келесі мақаланың авторлары оқытушыларға бірнеше білім беру жобаларына белсенді қатысуға мүмкіндік беретін жоғары оқу орындарының оқытушылары үшін икемді еңбек қатынастарын құруға бағытталған дәстүрлі жұмысқа орналасу үлгілерін қайта қараудың инновациялық тәсілін ұсынады.

«Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарында қылмыстық құқық пен қылмыстық саясаттың ең өткір және өзекті мәселелеріне арналған мақалалар блогы ұсынылған. З.ғ.д. К.Х. Рахимбердиннің мақаласында Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көзделген қамауға алу түріндегі жазаны қолдануға байланысты доктриналық, құқықтық және қолданбалы проблемалар қарастырылады. Қазақстан Республикасының жазалау жүйесінде қамауды сақтаудың орынсыздығы және оны тек әскери қызметшілерге қолдану мүмкіндігі туралы қорытынды жасалды.

Кәметке толмағандарды қорғау және балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін жазаларды қатаңдату контекстінде сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану ерекшеліктерін қарастыра отырып, келесі мақаланың авторлары балаларға жыныстық зорлық-зомбылыққа нөлдік төзімділікке назар аударады. Осыған сүйене отырып, аса ауыр қылмыстар үшін қатаң жазаны қамтамасыз ете отырып, сотталғандардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын сақтауға мүмкіндік беретін теңдестірілген тәсілдің қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Келесі мақаланың авторлары жоғары оқу орындарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жетілдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, парасаттылық, академиялық адалдық, ашықтық және қызметтің ашықтығы қағидаттарына негізделген сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл жүйесін құру мәселелерін зерттей отырып, жоғары оқу орындарында педагогикалық қызметте пайдаланылуы мүмкін жаңа тәсілдерді ұсынады.

Құқық қорғау жүйесін реформалау мәселелері пенитенциарлық жүйені азаматтық ведомствоға беру және оны ішкі істер министрлігінің қарауына қайтару тұрғысынан қаралды. Зерттеу нәтижелері негізінде халықаралық пенитенциарлық құқықтың нормалары мен стандарттарына сүйене отырып, оны одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Келесі мақалада сот үкімімен тағайындалған жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылады. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын, заңнамалық және құқық қолдану практикасын қолданумен байланысты проблемаларды талдау негізінде оны реформалау бойынша ұсыныстар беріледі.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелері ескерту мемлекеттік және қоғамдық шараларға негізделеді деген гипотезаны растау негізінде қаралды. Түрмелердегі экстремизмнің алдын алу екі бағыт арқылы жүзеге асырылады: сотталғандардың радикалдануын болдырмау және әлеуметтік оңалту, оның ішінде радикалды идеологиядан бас тарту.

«Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану» айдары халықаралық құқықтың кейбір аспектілерін ашатын бес мақаладан тұрады. Ақпараттық қауіпсіздік, кешенді сипаттағы киберқауіпсіздік заңнамалық, ұйымдастырушылық шаралармен, мүдделі құқық субъектілерінің ғылыми-техникалық және экономикалық әлеуетін біріктірумен, қолда бар тәсілдерді пайдалану және ақпаратты қорғаудың жаңа неғұрлым тиімді әдістерімен, тәсілдер мен құралдарды әзірлеудің үйлесімімен байланысты.

Ж.О. Құлжабаеваның мақаласында бұл бағыттар заңнамалық деңгейде «ақпараттық қауіпсіздік» және «киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымдарын ажырату призмасы арқылы қаралады.

Келесі мақала электронды қалдықтарды басқарудың ең перспективалы бағыттарын әзірлеу мәселелеріне арналған. Электрондық қалдықтарды басқару саласындағы халықаралық заңнама мен практиканы, сондай-ақ БҰҰ және Дүниежүзілік экономикалық форум сияқты халықаралық ұйымдардың материалдарын талдау қазақстандық жағдайға бейімделуі мүмкін электрондық қалдықтарды басқарудың озық тәжірибелерін айқындауға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеулер мен ғылыми этикаға арналған үшінші мақалада ғылыми зерттеулер жүргізуге және ғылыми этиканы сақтауға қатысты әмбебап және аймақтық дең-

гейлердегі халықаралық-құқықтық нормалар мен стандарттарға талдау жасалды. Негізінен халықаралық ұйымдар шеңберінде қабылданған халықаралық-құқықтық актілердің ережелеріне сәйкес ғылыми зерттеулер ғылыми қызметкерлердің (зерттеушілердің) де, зерттеу объектілері болып табылатын адамдардың да құқықтарын сақтай отырып, жауапкершілікпен жүргізілуге тиіс.

Келесі мақалада азаматтық авиация пайда болғаннан бері ұшу қауіпсіздігі әрқашан маңызды мәселе болып табылады және болып қала береді делінген, сондықтан Халықаралық азаматтық авиация ұйымы – ИКАО азаматтық авиация нормаларын халықаралық деңгейде белгілейді және қауіпсіздікті арттыру мақсатында авиатасымалдарды үйлестіруді, сондай-ақ дамытуды жүзеге асырады.

«Құқықтық мониторинг» айдарын құқық қолдану практикасы мен заңнамасындағы серпінді өзгерістер жағдайында өзекті болып табылатын талап қоюдың ескіруіне байланысты ҚР Азаматтық кодексінің нормаларын нақтылау және үйлестіру қажеттілігін күн тәртібіне қоятын авторлардың «Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша талап қоюдың жекелеген мәселелері» тақырыбындағы мақаласы ашады.

Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың құқықтық жағдайына арналған мақалада автор олардың қызмет барысында тоғысулары болатынын және тікелей бағыныштылығы ішінара шектелетінін атап өтеді. Мұндай жағдай Мемлекет басшысының кең өкілеттіктерімен айқындалады, бірақ автор кейбір ережелермен келіспейтінін көрсетеді.

Осы айдардың үшінші мақаласы «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға мемлекеттік тапсырыс, Қазақстан Республикасындағы үкіметтік емес ұйымдар үшін гранттар мен сыйлықақылар туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, оны қолдану практикасын талдауға арналған және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдірудің проблемалық мәселелерін анықтауға және оларды шешу жөнінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеуге бағытталған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабында көзделген алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны құқықтық реттеуге арналған мақалада тұтастай алғанда республика бойынша, сондай-ақ меншікке қарсы қылмыстың өзі бойынша қылмыстың құлдырауының орнықты үрдісі туралы айтылады, бірақ олардың құрылымында алаяқтықтың жоғары өсу үрдісі белгіленеді. Құқықтық реттеудің кемшіліктері мен жетілмегендігі көрсетілген және алаяқтыққа өзгенің меншігіне бағытталған ұрлықтың бір түрі ретінде қылмыстық-құқықтық сипаттама берілген.

Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институтын және заңды тұлғаға қатысты қылмыстық жазаны орындаудың құқықтық тетіктерін заңдастыруға арналған келесі мақаланың авторлары «заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институтын» заңдастыру ел экономикасының дамуына пайдалы әсер етеді, экономикалық, экологиялық, сыбайлас жемқорлық және ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерін тиімді және пропорционалды шешуге әкеледі деген қорытындыға келеді.

Ағымдағы нөмірдің «Жас ғалым трибунасы» айдарында жас зерттеушілердің 4 мақаласы ұсынылған.

Бірінші мақалада «платформалық жұмысшылардың» еңбегін құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады, олар таксиге қоңырау шалу немесе азық-түлік жеткізу қосымшалары сияқты цифрлық платформалар арқылы жұмыс істейтін экономиканың өсіп келе жатқан секторының бөлігі болып табылады. Жұмыс кестесінің икемділігі сияқты маңызды артықшылықтарға қарамастан, жұмыспен қамтудың бұл түрі өзімен бірге тұрақсыз жұмыспен қамту элементтерін туындатады, бұл осы жұмысшылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін құқықтың араласуын қажет етеді.

Екінші мақала әлеуметтік аудитке арналған. Ол ұйымның қызметін бағалауды, есептілікті дайындауды және жұмыс істеу мен жұмыс стилін жақсарту шараларын енгізуді қамтитын кешенді қызмет болып табылады. Авторлардың пікірінше, Қазақстан Республикасында әлеуметтік аудит белсенді қалыптасу сатысында тұр, бұл корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығы мен бизнес-практикадағы ашықтықтың өсіп келе жатқандығын айғақтайды.

Үшінші мақалада жасанды интеллект жүйелерінің дамуы көптеген кәсіптердің жойылуына әкеліп соқтырады, жаңа кәсіптердің пайда болуына әсер етеді. Бүкіл салаларды роботтандыру және дене еңбегін талап ететін жұмыс орындарын жою ЕАЭО-ға мүше

мемлекеттерде роботтарға жүктелетін жұмыстарға еңбек заңнамасында шектеулер енгізуді, олардың адамдармен өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін еңбек стандарттарын дайындауды реттеуді, тұтастай алғанда еңбек заңнамасын реттеуді талап етеді.

Жылдам технологиялық прогресс, әсіресе әскери технологиялар саласында, ықтимал қауіптерге барабар жауап беруге және жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қабілетті құқықтық тетіктерді әзірлеуді талап ететін жаңа сын-қатерлерді тудырады, бұл әскери мақсатта жасанды интеллектті пайдаланудың бірыңғай халықаралық стандарттарының болмауымен күшейеді, бұл құқықтық белгісіздікке және келісілген ережелердің жетіспеушілігіне әкеледі. Бұл туралы төртінші мақалада айтылған.

Дәстүрлі «Мұрағат беттері» айдарында з.ғ.к. З.Ф. Қазиев пен А.Б. Есімованың «Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жарияшысы» журналының 2016 жылғы №1(42) санында жарияланған «Салалық құқықтық мониторинг: жүргізудің жалпы түсінігі, міндеттері мен мүмкіндіктері» атты ғылыми жарияланымна қайта орала отырып, сала бойынша қабылданған нақты НҚА-ны талдауға; құқықтық олқылықтарды жою, ақау, тиімсіз және декларативтік нормаларды болдырмауды тұтастай айқындауға; қоғамдық, ғылыми ұйымдар мен азаматтардың кең ауқымын тарта отырып ретро-спективті талдау призмасы арқылы заңнаманы кешенді талдауға мүмкіндік беретін жекеленген салалық талдауға арналған мақала берілген.

«Ғылыми өмір жылнамасы» айдарында з.ғ.д., профессор В.А. Малиновскийдің «Қазақстандағы конституциялық экономика – серпінді жоба болуға тиіс!» 2024 жылғы 1-12 қазанда «Нархоз» университетінде өткізілген «Конституциялық экономика: гуманитарлық білімнің пәнаралық саласы және көпсалалы оқу курсы» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға арналған.

«Нархоз» университетінің Еуразиялық экономикалық-құқықтық зерттеулер институты ұйымдастырған конференцияға шолу конституциялық экономиканың негізгі құрамдас бөліктері және олар бойынша беделді рефлексия тасымалдаушылары (сәйкес келмейтін саяси жүйелері бар елдердің тәжірибесі; құқықтың, философияның, экономиканың әртүрлі салалары; мемлекеттік, экономикалық және қаржылық өзін-өзі басқару институттарының рөлдері; адам, оның ішінде гендерлік, компоненттер; өзара байланыс және тәуелділік саяси, экономикалық және әлеуметтік қатынастар; табиғи ресурстардың халыққа тиесілігі конституциялық категориясының ерекшеліктері және т.б.).

Журналдың кезекті санында жарияланған мақалалардың қысқаша дайдыжесті осы. Ұсынылған шығарылым қызықты әрі пайдалы болады деп пайымдаймыз. Барлық ниет білдірушілерді ынтымақтастыққа және журнал беттерінде өздерінің ғылыми мақалалары мен заң әдебиетінің жаңалықтарына шолуларын жариялауға шақырамыз! Сіздің ұсыныстарыңыз бен ескертулеріңізді қабыл аламыз!

Сонымен қатар, журнал халықаралық стандарттарға жақындау жолында жұмысын жалғастыруда. Бұл маңызды және қажетті істе өзара іскерлік ынтымақтастық идеясына негізделген әріптестеріміз, еліміздің және шетелдің басқа жоғары оқу орындарындағы әріптестеріміз тұрақты қолдау көрсетеді. Авторлық мақалаларды ұсына отырып, олар екіжақты бүркеншік рецензиялауды жүргізуге көмектесті, бұл өте жауапты және маңызды іс.

Өз кезегімізде, келесі рецензенттерге зор қошеметімізді көрсете отырып, 2024 жылы атқарған адал еңбектеріне үлкен ризашылығымызды білдіреміз:

А.А. Нукушева, з.ғ.к., профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Қарағанды қ.; А.Н. Ахпанов, з.ғ.д., Астана Халықаралық университетінің профессоры, ҚР ПМ еңбек сіңірген қызметкері; Э.Б. Аблаева, з.ғ.к., Тұран университетінің гуманитарлық-заң факультеті «Құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; А. Амангелді, з.ғ.д., Қонаев университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы ҚР ПМ Алматы академиясының ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері; С.М. Рахметов, з.ғ.д., профессор, ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Ж.У. Тлембаева, з.ғ.к., доцент, Астана медицина университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының профессоры; О.А. Возняк, з.ғ.к., Maqsut Narikbayev University Жоғары құқық мектебінің қылмыстық сот төрелігі департаментіндегі teaching professor; К.Е. Исмагулов, з.ғ.д., ҚР Конституциялық Сотының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттамалау

бөлімінің талдаушысы; Ә.А. Дәулетханова, з.ғ.к., Астана медицина университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының доценті; А.Ж. Әбдіжәми, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісі; Ж.Т. Сайрамбаева, з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар факультетінің деканы, халықаралық құқық кафедрасының доценті.

Қолдарының тимей жатқанына, кейде қиын жағдайларға қарамастан, олар әрдайым сапалы рецензиялауды уақытылы ұсынып отырды және осылай пысықталған мақалаларды қамтамасыз ету ісіне өз үлестерін қосты. Олардың қолдауы өте маңызды болды. Бұл үшін оларға үлкен рақмет айтамыз! «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» журналымен белсенді ғылыми ынтымақтастығы мен рецензент есебінде қосқан үлесі үшін оларға Институт директорының атынан алғыс хаттар жолданды.

Редакциялық кеңестің, редакциялық алқаның және Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ұжымының атынан барлығын 2025 жылмен құттықтаймыз! Жаңа жыл жаңа табыстар, жетістіктер мен ырыс-береке әкелсін!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» журналының редакциясы

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Редакция журнала представляет Вам очередной выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» № 4(79) - 2024 г. Как и прежде, политика журнала направлена на улучшение качества публикаций, и поэтому журнал освещает самые актуальные проблемы теории и практики права, которые сгруппированы по рубрикам.

Рубрика «Теория государства и права» представлена тремя статьями, посвященными основам парадигматического мышления, изучению проблем правового воспитания, определения категории «rule of law» и «rechtstaat».

В первой статье автор констатирует, что переход к основам парадигматического мышления может способствовать эволюционному развитию национального права и обеспечивать гармонию между национальной идентичностью и законодательными процессами. Целостный анализ и осмысление феномена правового воспитания, выявление его особенностей, методов и форм реализации, предпринятый автором второй статьи рубрики, позволяет сделать заключение о том, что оно является одним из важнейших компонентов формирования правовой культуры и правосознания личности и может способствовать созданию собственных правовых установок и представлений о правовой действительности. Проблемы дефиниций правовых категорий «Rule of law» и «Rechtsstaat», порождающих неясность, многозначность и неточность в интерпретации и применении юридической терминологии, исследованы в следующей статье, где также рассмотрены их основные причины, заключающиеся в ошибке перевода англоязычных терминов на другие языки.

В рубрике «Конституционное и административное право» рассматриваются проблемы конституционного контроля, политических и правовых аспектов развития казахстанской системы экологической сертификации и маркировки, а также правового режима имущества государственных высших учебных заведений.

Судебный конституционный контроль по мнению Р.К. Сарпекова и А.А. Караева, как разновидность конституционного контроля, представляет собой наиболее действенный инструмент совершенствования законодательства, защиты конституционного строя и обеспечения динамичности всей правовой системы. В статье также проанализированы причины низкого качества правовых актов, приводятся правовые позиции и роль Конституционного Суда в совершенствовании законодательства.

В статье, посвященной особенностям правового режима имущества государственных высших учебных заведений, исследован правовой режим имущества государственных предприятий, некоммерческих акционерных обществ и государственных учреждений, ко-

торые имеют не только теоретические, но и практические различия, где также выявляются противоречия действующего законодательства, касающиеся управления вверенным им имуществом.

Статья, посвященная системе экологической сертификации и маркировки в Республике Казахстан, имеет значение не только для выработки научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию законодательства, но и для координации правоприменительной деятельности, так как она выполнена на основе детального изучения и систематизации действующих правовых норм.

Рубрика «Гражданское и гражданско-процессуальное право» посвящена проблемам цивилистики и представлена несколькими публикациями. На основе обзора программных и стратегических документов, затрагивающих необходимость развития сферы государственных закупок в контексте ограничения воздействия вредных для здоровья факторов, сохранения качества природных ресурсов и новых подходов в государственном управлении сделан вывод об обязательности участия общественности в принятии государственного решения.

В следующей публикации рассмотрены вопросы регулирования гражданско-правовой защиты имущественного права. В частности, исследован институт производных произведений и переработки отдельных объектов интеллектуальной собственности, проанализированы различные подходы к понятию производного произведения, соотношения оригинального и производного произведения.

Анализ эффективности и значимости обязательной доли в наследстве как механизма обеспечения прав социально незащищенных граждан рассматривается в следующей статье. Детальное изучение законодательства, правоприменительной практики и теоретических концепций позволяют выявить эффективные методы внедрения этого института для обеспечения справедливости и социальной защиты в обществе.

Авторы следующей статьи предлагают инновационный подход к пересмотру традиционных моделей трудоустройства, сфокусированный на создании гибких трудовых отношений для преподавателей вузов, позволяющих преподавателям активно участвовать в нескольких образовательных проектах.

Рубрика «Уголовное право и уголовный процесс» представлена блоком статей, посвященных наиболее острым и актуальным проблемам уголовного права и уголовной политики.

В статье д.ю.н. К.Х. Рахимбердина рассматриваются доктринальные, правовые и прикладные проблемы, связанные с применением наказания в виде ареста, предусмотренного уголовным законодательством Республики Казахстан. Сделан вывод о нецелесообразности сохранения ареста в системе наказаний Республики Казахстан и о возможности его применения лишь к военнослужащим.

Рассматривая особенности применения условно-досрочного освобождения осужденных в контексте защиты несовершеннолетних и ужесточения наказаний за преступления против половой неприкосновенности детей, авторы следующей статьи акцентируют внимание на нулевой терпимости к сексуальному насилию над детьми. Исходя из этого сделан вывод о необходимости сбалансированного подхода, позволяющего сохранять право осужденных на условно-досрочное освобождение, обеспечивая при этом строгое наказание за особо тяжкие преступления.

Авторы следующей статьи, исследуя вопросы совершенствования антикоррупционного образования в вузах, формирования антикоррупционной культуры, создания системы превенции и противодействия коррупции, основанной на принципах добропорядочности, академической честности, прозрачности и открытости деятельности, предлагают новые подходы, которые могут быть использованы в педагогической деятельности в вузах.

Проблемы реформирования правоохранительной системы рассмотрены в контексте передачи пенитенциарной системы в гражданское ведомство и ее возврат в ведение министерства внутренних дел. На основе результатов исследования даны предложения по ее дальнейшему совершенствованию исходя из норм и стандартов международного пенитенциарного права.

В следующей статье рассматриваются некоторые вопросы правового регулирования условно-досрочного освобождения от наказания, назначенного приговором суда. На основе анализа проблем, связанных с применением института условно-досрочного освобождения, законодательной и правоприменительной практики даны рекомендации по ее реформированию.

Проблемы предупреждения экстремизма и терроризма среди осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы рассмотрены на основе подтверждения гипоте-

зы о том, что предупреждение основывается на государственных и общественных мерах. Предупреждение экстремизма в тюрьмах осуществляется через два направления: предотвращение радикализации осужденных и социальная реабилитация, включая отказ от радикальной идеологии.

Рубрика «Международное право и сравнительное правоведение» представлена пятью статьями, раскрывающими некоторые аспекты международного права. Обеспечение информационной безопасности, кибербезопасности имеет комплексный характер и связано с сочетанием законодательных, организационных мер, объединения научно-технического и экономического потенциала заинтересованных субъектов права, использования имеющихся и разработкой новых наиболее эффективных подходов, способов и средств защиты информации. В статье Ж.О. Кулжабаевой данные направления рассматриваются через призму разграничения на законодательном уровне понятий «информационная безопасность» и «обеспечение кибербезопасности».

Следующая статья посвящена проблемам выработки наиболее перспективных направлений управления электронными отходами. Анализ международного законодательства и практики в области обращения с электронными отходами, а также материалов международных организаций, таких как ООН и Всемирный экономический форум, позволяет определить передовые практики управления электронными отходами, которые можно адаптировать к казахстанским условиям.

Далее представлен анализ международно-правовых норм и стандартов на универсальном и региональном уровнях, касающихся проведения научных исследований и соблюдения научной этики. Согласно правилам международно-правовых актов, принятых в основном в рамках международных организаций, научные исследования должны проводиться ответственно, с соблюдением прав как научных работников (исследователей), так и лиц, являющихся объектами исследования.

Тема следующей публикации - безопасность полетов, которая всегда была и остается важным вопросом со времени возникновения гражданской авиации, поэтому Международная организация гражданской авиации - ИКАО устанавливает нормы гражданской авиации на международном уровне и осуществляет координацию, а также развитие авиaperевозок с целью повышения безопасности.

Рубрику «Правовой мониторинг» открывает статья «Отдельные вопросы исковой давности по законодательству Республики Казахстан», авторы которой на повестку дня ставят необходимость уточнения и гармонизации норм Гражданского кодекса РК, связанных с исковой давностью, которое становится актуальным в условиях динамичных изменений в правоприменительной практике и законодательстве.

Исследование выявляет, что действующие правовые нормы, такие как статьи 179 и 181 ГК, требуют уточнения для повышения правовой определенности и устойчивости правоприменительной практики. Особое внимание уделяется правоприменительной практике в контексте применения срока исковой давности к требованиям коллекторских агентств после реформы 2017 года, также рассматриваются две ключевые позиции: одна поддерживает сохранение пятилетнего срока исковой давности, другая предлагает его сокращение до трех лет.

В статье, посвященной правовому положению государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных Президенту Республики, ее автор отмечает, что они имеют пересечения в процессе своей деятельности и их непосредственная подчиненность частично ограничена. Подобное положение дел определяется широкими полномочиями Главы государства, но автор оспаривает некоторые положения.

В этой же рубрике далее анализ Закона Республики Казахстан «О государственном социальном заказе, государственном заказе на реализацию стратегического партнерства, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан», практики его применения и нацелена на выявление проблемных вопросов совершенствования законодательства в сфере государственного социального заказа и выработку научно обоснованных рекомендаций по их разрешению.

В статье, посвященной правовому регулированию уголовной ответственности и наказания за мошенничество, предусмотренного статьей 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан, констатируется устойчивая тенденция к спаду преступности в целом по республике, как и самой преступности против собственности, но в их структуре намечена

тенденция к высокому росту мошенничества. Показаны недостатки и несовершенство правового регулирования и дана уголовно-правовая характеристика мошенничеству как одной из форм хищения, направленного против чуждой собственности.

Легализация института уголовной ответственности юридических лиц и правовых механизмов исполнения в отношении юридического лица уголовного наказания – тема следующей статьи. Авторы приходят к выводу о том, что «легализация» института уголовной ответственности юридических лиц окажет благотворное воздействие на развитие экономики страны, приведёт к эффективному и соразмерному решению вопросов противодействия экономической, экологической, коррупционной и организованной преступности.

В текущем номере рубрика «Трибуна молодого ученого» представлена статьями молодых исследователей.

В первой статье исследованы проблемы правового регулирования труда «платформенных работников», которые являясь частью растущего сектора экономики, который функционирует через цифровые платформы, такие как приложения для вызова такси или доставки продуктов. Несмотря на значительные преимущества, такие как гибкость рабочего графика, этот вид занятости также приносит с собой элементы неустойчивой занятости, что вызывает необходимость правового вмешательства для обеспечения защиты прав этих работников.

Далее вопросы социального аудита, который является комплексной деятельностью, включающей в себя оценку деятельности организации, подготовку отчетности и внедрение мер по улучшению функционирования и стиля работы. По мнению авторов, в Республике Казахстан социальный аудит находится в стадии активного формирования, что свидетельствует о растущем осознании значимости корпоративной социальной ответственности и прозрачности в бизнес-практике.

В следующей публикации констатируется, что развитие систем искусственного интеллекта приводит к исчезновению множества профессий, влияет на появление новых профессий. Роботизация целых отраслей и ликвидация рабочих мест, требующих физического труда, требуют в государствах-членах ЕАЭС ввести ограничения в трудовом законодательстве работ, возлагаемых на роботы, урегулирования подготовки трудовых стандартов, обеспечивающих их взаимодействие с людьми, урегулирования трудового законодательства в целом.

Быстрый технологический прогресс, особенно в области военных технологий, создает новые вызовы, требующие разработки правовых механизмов, способных адекватно реагировать на потенциальные угрозы и обеспечивать глобальную безопасность, которая усугубляется отсутствием единых международных стандартов для использования ИИ в военных целях, что ведет к правовой неопределенности и нехватке согласованных правил. Об этом говорится в завершающей статье рубрики.

Традиционные «Архивные страницы» представлены статьей «Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. З.Г. Казиева, Есимовой А.Б. «Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения», опубликованной в Вестнике ИЗ РК №1(42) за 2016г., где через призму ретроспективного анализа рассматривается переход к отраслевому анализу законодательства, который позволяет проанализировать конкретные НПА, принятые в реализацию данной отрасли; выявит целостную картину для устранения правовых пробелов, исключения дефектных, неэффективных и декларативных норм; комплексный анализ законодательства, с привлечением более широкого круга общественных, научных организаций и граждан.

В рубрике «Хроника научной жизни» представлен обзорный материал д.ю.н., профессора В.А. Малиновского с заголовком «Конституционная экономика в Казахстане – прорывному проекту быть!», посвященный международной научно-практической конференции на тему: «Конституционная экономика: междисциплинарная отрасль гуманитарных знаний и многопрофильный учебный курс», проведенной 1-12 октября 2024 года в Университете Нархоз.

Обзор конференции, организованной Евразийским институтом экономико-правовых исследований Университета Нархоз, охватывает максимальное представление о ключевых составляющих конституционной экономики и авторитетных носителях размышлений (опыт стран с несовпадающими политическими системами; различные сферы права, философии, экономики; роли государственных, экономических и финансовых самоуправляющихся институтов; человеческом, включая гендерный, компонентах; взаимосвязи и зависимости политических, экономических и социальных отношений; особенности конституционной категории принадлежности народу природных ресурсов и др.).

Таков краткий дайджест статей, опубликованных в настоящем номере журнала. Надеемся, представленный выпуск будет интересен и полезен. Приглашаем всех желающих к сотрудничеству и опубликованию на страницах журнала своих научных статей и рецензий на новинки юридической литературы! Будем рады Вашим предложениям и замечаниям!

Между тем, журнал продолжает работу на пути приближения к международным стандартам. В этом важном и необходимом деле оказывают неизменную поддержку наши партнеры, коллеги из других вузов страны и зарубежья, отношения с которыми построены на идее взаимного делового сотрудничества. Предоставляя авторские статьи, они также помогли в проведении двустороннего анонимного «слепого» рецензирования, дела очень ответственного и важного.

Хочется выразить огромную признательность и отметить добросовестный труд на протяжении 2024 года следующих рецензентов:

Нукушева А.А., к.ю.н., профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда; Ахпанов А.Н., д.ю.н., профессор Международного университета Астана, заслуженный работник МВД РК; Аблаева Э.Б., к.ю.н., ассоц. профессор кафедры «Юриспруденция и международное право» Гуманитарно-юридического Факультет Университета Туран; А. Амангелді, д.ю.н., профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД РК им. М. Есболатова; Рахметов С.М., д.ю.н., профессор, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации РК; Тлембаева Ж.У., к.ю.н., доцент, профессор кафедры медицинского права и этики Медицинского университета Астана; Возняк О.А., к.ю.н., teaching professor Департамента уголовного правосудия Высшей школы права Maqsut Narikbayev University; Исмагулов К.Е., д.ю.н., аналитик отдела аналитики, организации заседаний и протоколирования Конституционного Суда РК; Даулетханова А.А., к.ю.н., доцент кафедры медицинского права и этики Медицинского университета Астана; Эбдіжәми А.Ж., к.ю.н., ассоц. профессор, зав. кафедрой гражданского и трудового права Карагандинского университета им. академика Е.А.Букетова; Сайрамбаева Ж.Т., к.ю.н., доцент кафедры международного права, декан факультета международных отношений КазНУ имени аль-Фараби.

Несмотря на занятость, порой чрезвычайную, они всегда шли навстречу, чтобы своевременно представить качественную рецензию, внести лепту в дело обеспечения проработанных статей в Вестнике. Оказываемая ими поддержка была очень ощутимой. Большое им за это спасибо! За активное сотрудничество и вклад в качестве рецензентов журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» этим лицам адресованы благодарственные письма от лица директора Института.

От имени Редакционного совета, Редакционной коллегии и коллектива Института законодательства и правовой информации поздравляем всех с 2025 годом! Пусть Новый год принесет новые успехи, достижения и благополучие!

Редакция журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

DEAR READERS!

The editorial team is pleased to present the latest issue of the scientific and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» № 4(79) - 2024. As always, the journal's policy is aimed at enhancing the quality of publications, and it continues to cover the most pressing issues of legal theory and practice, organized into thematic sections.

The section «Theory of State and Law» features three articles focusing on the foundations of paradigmatic thinking, the study of issues related to legal education, and the definition of the categories «rule of law» and «rechtsstaat».

In the first article, the author asserts that adopting the foundations of paradigmatic thinking can contribute to the evolutionary development of national law and ensure harmony between national identity and legislative processes. A comprehensive analysis and reflection on the phenomenon of legal education, as undertaken by the author of the second article in this section, reveal its

features, methods, and forms of implementation. The study concludes that legal education, as one of the key components of shaping legal culture and individual legal consciousness, can facilitate the development of personal legal attitudes and perceptions of legal reality. The issues surrounding the definitions of the legal categories «rule of law» and «rechtsstaat», which create ambiguity, polysemy, and inaccuracies in the interpretation and application of legal terminology, are explored in the next article. The author also examines the primary causes of these issues, particularly errors in translating English legal terms into other languages.

The section «Constitutional and administrative law» addresses issues of constitutional oversight, the political and legal aspects of developing Kazakhstan's system of environmental certification and labeling, as well as the legal regime governing the property of state higher education institutions.

According to R.K. Sarpekov and A.A. Karaev, judicial constitutional review, as a form of constitutional oversight, represents the most effective tool for improving legislation, protecting the constitutional order, and ensuring the dynamism of the entire legal system. The article also analyzes the reasons behind the low quality of legal acts, highlights legal positions, and examines the role of the Constitutional Court in advancing legislative development.

The article on the specifics of the legal regime governing the property of state higher education institutions examines the legal framework for the property of state enterprises, non-commercial joint-stock companies, and state institutions. These entities demonstrate not only theoretical but also practical differences. The study also identifies contradictions in the current legislation regarding the management of the property entrusted to them.

The article on the system of environmental certification and labeling is significant not only for developing scientifically grounded recommendations to improve legislation but also for coordinating law enforcement activities. This is achieved through a detailed study and systematization of existing legal norms.

The section «Civil and civil procedural law» focuses on issues of civil law and features three publications. Based on a review of programmatic and strategic documents addressing the need to develop the field of public procurement in the context of limiting harmful health impacts, preserving the quality of natural resources, and adopting new approaches in public administration, the authors conclude that public participation is essential in government decision-making processes.

The next publication examines the regulation of civil-law protection of property rights. In particular, it explores the institution of derivative works and the adaptation of certain intellectual property objects. Various approaches to the concept of derivative works and the relationship between original and derivative works are analyzed.

The analysis of the effectiveness and significance of the mandatory share in inheritance as a mechanism for protecting the rights of socially vulnerable citizens is addressed in the next article. A detailed study of legislation, law enforcement practices, and theoretical concepts reveals effective methods for implementing this institution to ensure fairness and social protection in society.

The authors of the next article propose an innovative approach to revisiting traditional employment models, focusing on creating flexible employment arrangements for university faculty. This approach enables educators to actively participate in multiple educational projects.

The section «Criminal law and criminal procedure» features a collection of articles addressing the most pressing and relevant issues in criminal law and criminal policy.

In the article by Doctor of law K.H. Rakhimberdin, doctrinal, legal, and practical issues related to the application of arrest as a form of punishment under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan are examined. The author concludes that retaining arrest within the system of punishments in Kazakhstan is impractical and suggests its application be limited solely to military personnel.

Examining the specifics of applying parole to convicts in the context of protecting minors and tightening penalties for crimes against the sexual inviolability of children, the authors of the next article emphasize a zero-tolerance policy toward sexual violence against children. Based on this, they conclude that a balanced approach is necessary - one that preserves the right of convicts to parole while ensuring strict punishment for particularly serious crimes.

The authors of the next article, exploring the improvement of anti-corruption education in universities, the development of an anti-corruption culture, and the creation of a prevention and counteraction system based on the principles of integrity, academic honesty, transparency, and openness, propose new approaches that can be applied in university teaching practices.

The issues of reforming the law enforcement system are examined in the context of transferring the penitentiary system to a civilian agency and its subsequent return to the Ministry of internal affairs. Based on the research findings, proposals are made for further improvement of the system in line with the norms and standards of international penitentiary law.

The next article examines certain issues of the legal regulation of parole from punishment imposed by a court sentence. Based on an analysis of the challenges associated with the application of the parole system, as well as legislative and law enforcement practices, recommendations for its reform are provided.

The problems of preventing extremism and terrorism among inmates in the penal system are analyzed based on the hypothesis that prevention relies on both governmental and societal measures. Prevention of extremism in prisons is carried out through two main approaches: preventing the radicalization of inmates and ensuring social rehabilitation, including the abandonment of radical ideology.

The section «International law and comparative legal studies» features five articles exploring various aspects of international law. One of the key topics addressed is ensuring information security and cybersecurity, which are inherently complex and involve a combination of legislative and organizational measures, the integration of scientific, technical, and economic capacities of relevant legal entities, and the use of existing and newly developed approaches, methods, and tools for information protection. In the article by Zh.O. Kulzhabayeva, these issues are examined through the lens of distinguishing between the concepts of «information security» and «cybersecurity» at the legislative level.

The next article focuses on identifying the most promising directions for managing electronic waste. An analysis of international legislation and practices in e-waste management, along with materials from international organizations such as the UN and the World Economic Forum, allows the identification of advanced e-waste management practices that can be adapted to Kazakhstan's conditions.

The third article, dedicated to scientific research and ethics, analyzes international legal norms and standards at both universal and regional levels regarding the conduct of scientific research and the observance of scientific ethics. According to the rules established by international legal instruments, primarily adopted within international organizations, scientific research must be conducted responsibly, respecting the rights of both researchers and the individuals involved as subjects of research.

The next article emphasizes that flight safety has always been and continues to be a critical issue since the inception of civil aviation. The International Civil Aviation Organization (ICAO) establishes civil aviation standards at the international level, coordinates activities, and fosters the development of air transport to enhance safety.

The section «Legal monitoring» opens with the article «Certain issues of the statute of limitations under the legislation of the Republic of Kazakhstan». The authors highlight the need to clarify and harmonize the provisions of the Civil code of the Republic of Kazakhstan related to the statute of limitations, which has become increasingly relevant in light of the dynamic changes in law enforcement practices and legislation.

The study reveals that current legal norms, such as Articles 179 and 181 of the Civil code, require clarification to enhance legal certainty and stability in law enforcement practices. Particular attention is given to the application of the statute of limitations to claims by collection agencies following the 2017 reform. Two key positions are examined: one supports maintaining the five-year statute of limitations, while the other advocates reducing it to three years.

The article on the legal status of state bodies directly subordinate and accountable to the President of the Republic notes that their activities often overlap, and their direct subordination is partially limited. This situation is attributed to the extensive powers of the Head of State, though the author challenges certain aspects of this framework.

The third article in this section focuses on analyzing the Law of the Republic of Kazakhstan «On state social procurement, state orders for strategic partnership implementation, grants, and awards for non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan». It examines its application in practice and aims to identify problematic issues in improving legislation on state social procurement, offering scientifically grounded recommendations for their resolution.

The article on the legal regulation of criminal liability and punishment for fraud, as provided under article 190 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan, notes a steady decline in overall crime across the country, including crimes against property. However, within this structure,

there is a noticeable trend of significant growth in fraud cases. The article highlights deficiencies and imperfections in legal regulation and provides a criminal-legal characterization of fraud as a form of theft targeting another's property.

The authors of the next article, dedicated to the legalization of corporate criminal liability and the legal mechanisms for enforcing criminal penalties against legal entities, conclude that the «legalization» of corporate criminal liability would have a positive impact on the country's economic development. It would lead to an effective and proportionate approach to combating economic, environmental, corruption-related, and organized crime.

In the current issue, the section «Tribune of the young scholar» features four articles by young researchers.

The first article explores the issues of legal regulation of the labor of «platform workers», who are part of the growing sector of the economy operating through digital platforms, such as ride-hailing or food delivery apps. Despite significant advantages, such as flexible work schedules, this type of employment also introduces elements of job insecurity, highlighting the need for legal intervention to ensure the protection of these workers' rights.

The second article focuses on social auditing, a comprehensive activity that includes evaluating an organization's performance, preparing reports, and implementing measures to improve operations and work style. According to the authors, social auditing in the Republic of Kazakhstan is in an active developmental phase, reflecting a growing awareness of the importance of corporate social responsibility and transparency in business practices.

The third article notes that the development of artificial intelligence systems is leading to the disappearance of many professions and the emergence of new ones. The robotization of entire industries and the elimination of jobs requiring physical labor necessitate the introduction of restrictions in labor legislation on tasks assigned to robots in EAEU member states. The article emphasizes the need to regulate the development of labor standards ensuring interaction between robots and humans and to address labor legislation comprehensively.

The fourth article highlights that rapid technological progress, particularly in military technologies, presents new challenges requiring the development of legal mechanisms capable of adequately responding to potential threats and ensuring global security. These challenges are exacerbated by the absence of unified international standards for the use of AI in military applications, leading to legal uncertainty and a lack of harmonized regulations.

The traditional section «Archival Pages» features an article titled «Returning to the scientific publication of candidate of legal sciences Z.G. Kaziev and A.B. Yesimova, «Sectoral legal monitoring: general concept, objectives, and implementation opportunities», published in «Bulletin of the Institute of legislation of the Republic of Kazakhstan» № 1(42) in 2016. Through a retrospective analysis, the article examines the shift towards sectoral analysis of legislation, which allows for the review of specific regulatory legal acts adopted within a given sector. This approach provides a comprehensive picture to address legal gaps, eliminate defective, ineffective, and declarative norms, and conduct a thorough analysis of legislation with the involvement of a broader range of public, scientific organizations, and citizens.

The section «Chronicle of scientific life» features a review by Doctor of law, professor V.A. Malinovsky, titled «Constitutional economics in Kazakhstan – a breakthrough project in the making!». The article is dedicated to the international scientific and practical conference on «Constitutional economics: an interdisciplinary field of humanities and a multidisciplinary academic course», held from October 1 to 12, 2024, at Narxoz University.

The conference review, organized by the Eurasian institute of economic and legal research at Narxoz University, provides a comprehensive overview of the key components of constitutional economics and the contributions of leading thinkers. The discussion spans a variety of topics, including (the experiences of countries with differing political systems; various fields of law, philosophy, and economics; the roles of governmental, economic, and financial self-regulating institutions; human components, including gender aspects; interconnections and dependencies among political, economic, and social relationships; the unique constitutional concept of natural resources belonging to the people, among other topics).

This is a brief digest of the articles published in the current issue of the journal. We hope that this edition will be both interesting and useful to our readers. We invite everyone to collaborate and publish their scientific articles and reviews of new legal literature in the journal. We would be delighted to receive your proposals and feedback!

Meanwhile, the magazine continues to work towards approaching international standards. In this important and necessary matter, our partners, colleagues from other universities of the country and abroad, whose relations are based on the idea of mutual business cooperation, provide constant support. By providing the author's articles, they also helped in conducting a two-way anonymous "blind" review, a very responsible and important matter.

We would like to express our great appreciation and note the conscientious work of the following reviewers throughout 2024:

Nukusheva A.A., Candidate of Legal Sciences, Professor; Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda c.; Akhpanov A.N., Doctor of Legal Sciences, Professor of Astana International University, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan; Ablaeva E.B., Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of the Department of Jurisprudence and International Law, Faculty of Humanities and Law of Turan University; A. Amangeldi, Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil Law disciplines of Kunaev University, Researcher at the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov; Rakhmetov S.M., Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Tlembayeva Zh.U., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Medical Law and Ethics of Astana Medical University; Voznyak O.A., Candidate of Legal Sciences, teaching professor of the Department of Criminal Justice of the Higher School of Law at Maqsut Narikbayev University; Ismagulov K.E., Doctor of Legal Sciences, Analyst of the Department of Analytics, Organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan; Dauletkhanova A.A., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Medical Law and Ethics of Astana Medical University; Abdizhami A.J., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of Department of Civil and Labor Law of Karaganda State University named after academician E.A. Buketov; Sairambaeva Zh.T., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of International Law, Dean of the Faculty of International Relations of Al-Farabi Kazakh National University.

Despite being busy, sometimes extremely busy, they always went out of their way to provide a high-quality review in a timely manner, to contribute to the provision of well-developed articles in the Bulletin. The support they provided was very tangible. Thank them very much for this! For active cooperation and contribution as reviewers of the journal "Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan", letters of thanks were addressed to these persons on behalf of the Director of the Institute.

On behalf of the Editorial Board, the Editorial Board and the staff of the Institute of Legislation and Legal Information, congratulations to everyone on the year 2025! May the New Year bring new successes, achievements and prosperity!

**The Editorial Board of the «Bulletin of the Institute of legislation
and legal information of the Republic of Kazakhstan»**

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНДА ПАРАДИГМАЛЫҚ ОЙЛАУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Рамазан Абайұлы Кокжалов

*LLM, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты директорының орынбасары; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: Ramazan_Kokzhalov@kazguu.kz*

Аннотация. Парадигмалық ойлау әлі күнге дейін Қазақстанның құқық ғылымына толықтай енбеген. Алайда, оның дұрыс конституциялық және заңнамалық шешімдер қабылдауда маңызды рөл атқару әлеуеті бар. Парадигма ұғымы құқық тарихын, философиясын және ғылымын жүйелеуге негіз жасайды. Осылайша, парадигмалық ойлау құқықтың эволюциялық дамуына үлес қосып, ұлттық болмыс пен заң шығару процесі арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ете алады.

Парадигманы ғалымдардың әлем мен қоршаған процестерді байқайтын «оптикасы» деп қарастыруға болады. Қазақстанның кеңестік тарихы, сондай-ақ Батыс елдерінің құқықтық доктриналары елдің юриспруденциясына әлі де айтарлықтай ықпал етуде. Барлық посткеңестік елдердің құқықтың іргелі негіздерін еуроцентрлік және американо-центрлік көздерден алып отырғаны анық, бірақ бұл негіздер әртүрлі тарихи және мәдени контекстерде дамыған.

Басқа діл аясында тарихи және мәдени тұрғыда қалыптасқан құқық нормалары қазақ қоғамының өміріне толықтай сәйкес келмейді. Мысалы, Қытайда, конфуцийшілдіктен туындаған идеялар мен этикаға үйлесімді, әлеуметтік баға жүйесі (*Social Credit System*) заңнамалық деңгейде қабылданған. Сол себепті, Батыс елдері Қытайдың мұндай құқықтық институтын жиі сынға алады. Қазақ қоғамының мұндай институтты қабылдауы екіталай, себебі халқымыздың тереңнен бастау алатын ерекше еркіндік идеясы бар. Алайда, теориялық тұрғыдан алғанда, мұндай нормативтік шешім еліміздің қазіргі құқықтық даму кезеңінде пайда болуы әбден мүмкін, себебі құқық жүйемізде парадигмалық ойлау қалыптаспаған.

Құқықтық парадигмалық ойлау – шешім қабылдау үшін негіз бола алатын философиялық, тарихи және ғылыми көзқарастар алғышарттары. Қазақ юриспруденциясының отарлауға және кеңес дәуіріне дейінгі кезеңдегі философияны жүйелеу арқылы өз эволюциялық дамуын қалпына келтіруге әлеуеті бар және бұл үдерісті құқықта парадигмалық ойлауды қалыптастыру арқылы жүзеге асыруға болады.

Түйінді сөздер: құқық парадигмасы, құқық философиясы, құқық тарихы, құқықтың эволюциялық дамуы, парадигмалық ойлау, құқықтық позитивизм.

ОСНОВЫ ПАРАДИГМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРАВОВОЙ НАУКЕ

Кокжалов Рамазан Абаевич

*LLM, заместитель директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: Ramazan_Kokzhalov@kazguu.kz*

Аннотация. Парадигматическое мышление до сих пор не вошло в правовую науку Казахстана, однако обладает потенциалом играть важную роль в принятии правильных конституционных и законодательных решений. Понятие парадигмы закладывает основу для систематизации истории, философии и науки права. Таким образом, парадигматическое мышление может способствовать эволюционному развитию права и обеспечивать гармонию между национальной идентичностью и законодательными процессами.

Парадигму можно рассматривать как «оптику», через которую ученые наблюдают мир и процессы, происходящие вокруг. Советское прошлое Казахстана, а также западные правовые доктрины до сих пор оказывают значительное влияние на отечественную юриспруденцию. Очевидно, что все постсоветские страны заимствуют фундаменталь-

ные основы права из европоцентричных и американоцентричных источников, однако эти основы развивались в иных исторических и культурных контекстах.

Правовые нормы, исторически и культурно сформированные в другом культурном пространстве, не всегда могут соответствовать жизни конкретного общества. Например, в Китае система социальной оценки (*Social Credit System*), принятая на законодательном уровне, гармонично сочетается с идеями и этикой, происходящими из конфуцианства. Однако, не понимая этого, западные страны часто критикуют данный правовой подход Китая. Подобный правовой институт противоречит духу казахского народа, поскольку наше общество обладает уникальной идеей свободы, уходящей корнями в глубину веков. Тем не менее, теоретически, на данном этапе развития права в нашей стране, такие неправильные решения возможны, поскольку в правовой системе отсутствует парадигматическое мышление.

Парадигматическое правовое мышление представляет собой применение философских, исторических и научных предпосылок, которые могут служить основой для принятия решений. Казахская юриспруденция имеет потенциал восстановить свое эволюционное развитие, обратившись к философским традициям до колониального и советского периода, и этот процесс может быть реализован через внедрение парадигматического мышления в правовую систему.

Ключевые слова: парадигма права, философия права, история права, эволюционное развитие права, парадигматическое мышление, правовой позитивизм.

FOUNDATIONS OF PARADIGMATIC THINKING IN LEGAL SCIENCE

Kokzhalov Ramazan Abayevich

LLM, Deputy Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: Ramazan_Kokzhalov@kazguu.kz

Abstract. Paradigmatic thinking has not yet fully entered Kazakhstan's legal science, but it holds the potential to play a key role in making sound constitutional and legislative decisions. The concept of a paradigm provides a foundation for systematizing the history, philosophy, and science of law, contributing to the evolutionary development of law and fostering harmony between national identity and legislative processes.

A paradigm can be seen as the «lens» through which scholars view the world and its processes. Kazakhstan's Soviet past, along with Western legal doctrines, continues to influence its jurisprudence. All post-Soviet nations have drawn their legal foundations from Eurocentric and Americentric sources, which developed in different historical and cultural contexts.

Legal norms shaped in other environments do not always fit a specific society. For instance, China's Social Credit System, rooted in Confucian ethics, fits their context but is often criticized by Western nations. Such a system would contradict the Kazakh people's deep-seated idea of freedom. Yet, theoretically, at this stage in Kazakhstan's legal development, such misguided decisions remain possible due to the absence of paradigmatic thinking.

Paradigmatic legal thinking is based on philosophical, historical, and scientific premises that guide decision-making. Kazakhstan's jurisprudence has the potential to restore its evolutionary development by returning to pre-colonial and Soviet-era philosophical traditions, a process that can be achieved through the integration of paradigmatic thinking into the legal system.

Keywords: legal paradigm, philosophy of law, history of law, evolutionary development of law, paradigmatic thinking, legal positivism.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_20

Кіріспе

Заң ғылымында «парадигма» тұжырымдамасының үлкен рөл ойнауға әлеуеті бар. «Парадигма» терминін ғылым аясында алғаш

қолданған американдық ғалым, философ – Т. Кун. Оның пайымдауынша ғылымның «бірқалыпты даму» кезендері болады. Бұл кезендерде ғылыми оңалысты қамтамасыз ету

үшін білім адамдары бұрын жеткен, баршамен мойындалған және сенімді нәтижелерге тіреу бола алатын ғылыми жетістіктерге сүйенеді. Сол жетістіктердің және әдіс-тәсілдердің жиынтығы - парадигма деп аталады [1].

Мақалада «заң парадигмасы», «құқық парадигмасы», «заң ғылымы/ғалымдары» «құқық ғылымы/ғалымдары» терминдері тең мәнде қолданылады.

Ғылымның кез-келген саласы секілді, заң ғылымында да, парадигмалық ойлауға арналған зияткерлік шеңбер болғаны анық. Парадигма тұжырымдамасын қолдана отырып заң теориясы мен іс-тәжірибесінің күрделі сұрақтарына жауап беруге болады. Т. Кунның ойынша парадигмалар ғылымның тұрақты дамуын қамтамасыз етеді [2]. «Қалайша?» - деген сұраққа тоқталып кететін болсақ олар білім саласының әдіс-тәсілдерін, теориялары мен қағидаларының жиынтығы болуымен қатар олардың дұрыс қолданылуының кепілі бола алады.

Мақаланың басты мақсаты парадигмалық ойлаудың Қазақстанның құқық жүйесін дамытудағы рөлін анықтау, заң шығару және құқық қолдану қызметіне енгізу жолын анықтау болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін осы мақалада құқық саласындағы парадигмалық ойлаудың түсініктері зерттеліп, Қазақстанның құқық жүйесі үшін олар қаншалықты ықпал ете алатыны, сондай-ақ олардың нормашығару процесі үшін маңыздылығы талданады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында ақпаратты жүйелі зерттеуге және тәртіпке келтіруге талдау жасау әдісі, Қазақстандағы құқықтың даму үдерісі мен шет мемлекеттердегі нормашығармашылықтағы парадигмалық ой үлесін анықтаудың салыстырмалы әдісі, батыстық және отандық ғылым эволюциясына тоқталу барысында тарихи әдіс, сонымен қатар парадигмаларды «оптикамен» салыстыруға жол беретін интерпретациялау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Парадигма функцияларының бірі – пайда болған білімді ретке келтіру. М. Мастерманның айтуынша парадигмалар кез-келген ғылым саласында хаостың алдын алып, маңызды ақпарат пен қосымша ақпаратты ажыратуға септігін тигізеді [3]. Тиісінше ол заң ғылымы саласында теориялар мен доктриналарды тәртіпке келтіріп, тұжырымда-

маларды дәйекті және бірізді етеді. Мысалы, құқықтық позитивизм бұл – мемлекет тарапынан шығарылған заңдар. Алайда сол заңдар моральдік қасиеттерге қайшы келсе де, олар орнықты болып қала береді. Демек, құқықтық позитивизм заң қабылдау үдерісіне, заңдылығына және бар болмысы мәселелеріне шоғырланып ақылдақты, яғни моральды, өз шеңберінен шығарып, оны қарастыруға лайық емес қосалқы фактор деп қарастырады. Егер ғылым, көрсетілген мысал сияқты, жүйелік пен сәйкестікке келмесе әрбір теория мен тұжырым маңызды факторларды ажырата білмеу себебінен біркелкі болатын еді.

Т. Кунның пікірінше ғылым кезеңдері бірқалыпты және дағдарысты болып бөлінеді. Ғылыми дағдарыс кезінде парадигмалар өте маңызды рөлге ие, себебі олар ескі парадигмаларға күмән келтіріп, кейін олардың орнын басып алады [2]. XX-XXI ғасырға дейін халықаралық құқық ілімі мемлекеттердің зайырлығы парадигмасының аясында дамып отырды. Алайда, кейін мемлекеттердің зайырлығы парадигмасы адам құқықтары парадигмасымен алмастырылмағаны екіталай. Одан басқа, Т. Кун білім адамдары үшін парадигмалардың тек дәл өздері бағдар беріп отырады деген ой шығарып, «ғылыми тәсілді» сынауға ұшыратқан. Парадигмаларды прецедент тәріздес деуге болады. Құқық саласы заңдардың бірізді қолдануын көздегенімен, сот шешімдері олардың қолдану аясын көрсетіп, заңдарды түсіну жүйесін орнатады. Мұндай жүйе заңның болашақта қолдану тәсілін және шеңберін азаматтарға мәлім етеді [4]. Осыған ұқсас ғалымдар да жаңа мәселелерді шешу үшін ескі ғылыми жетістіктерді қолданады.

Парадигма мен теорияның айырмашылығын талдасақ, парадигма – кең ауқымды түсінік. Ол ғылыми қоғамның белгілі бір пікір, әдіс-тәсілдер мен сын-ойларының жиынтығы. Парадигма ғалымдар әлемді қалайша көріп жүргенін түсіндіретін жалпы қағидалар мен теорияларды қамтиды. Ал теория болса, белгілі бір құбылысты түсіндіретін анықтама немесе модель. Теория парадигма аясында орын тапқан эмпирикалық мәлімет пен логикалық қорытындыларға сүйенеді. Ол әлемнің белгілі бір көрініс-қырларын гипотезалар арқылы түсіндіреді. Өз кезегінде гипотезалар да тәжірибе жолымен тексеріледі және расталады. Демек, парадигма мен теорияның айырмашылығы – парадигма ғылыми зерттеу үшін кең ауқымды шеңбер мен алғышарт құрса, теория осы

шеңбер аясында нақты бір анықтамалардың жиынтығы болып табылады. Парадигма көптеген теорияларды қамтуы мүмкін. Сондай-ақ, парадигмалардың алмасуы теориялардың қайта қарастырылуына не пайда болуына әкеліп соғуы мүмкін.

Американдық заңгер Р. Стерн «Micro Law: The Tyranny of Paradigms» атты мақаласында қалыптасқан парадигмалардың бірін сынап, келесідей мысал көрсетеді: адамның жеке мүлкіне қол сұғылмаушылық түсінігі толық орныққан. Тиісінше, адам өз мүлкімен қалағанын істейді. Егер ол мүлік жер немесе ғимарат тәріздес жылжымайтын мүлік болса, мүлікке қол сұғылмаушылық қағидасы қолданылады. Жеке тұлға зауыт-фабрика сияқты өндіріс орындарын иемденіп отырса, одан шыққан түтін және басқа да улы химикаттардан келетін зиянға жауапты болады. Бұған құқықтық негіз болып отырған Noxious effluvia компаниясының (улы бу-түтін газ қалдықтарының) жабайы жануарлармен теңестірілуі. Нақты айтар болсақ, хайуанаттар бағын алсақ, одан қашқан жабайы аңдар жеке тұлғаларға зарар келтірсе, сол хайуанаттар бағының иесі жауапкершілікке тартылады. Сәйкесінше, мұны аналогия ретінде ала отырып, заңгерлер өнеркәсіп объектілерінен шыққан улы газ-түтіндерін жабайы аңдарға теңейтін жауапкершілік бекіткен. Р. Стерннің пікірінше бұл орныққан парадигмалардың бірі деп айтуға тура келеді. Өйткені келтірілген мысалда ойлау әдіс-тәсілі қолданылады. Өз кезегінде парадигмалар ғалымдардың күрделі сұрақтарды шешу жолында бұрынғы ғылыми жетістіктерді қолдану жолын басқарады. Түтін мен қоршаған ортаны ластау үшін жауапкершілік бұрын қалыптасқан жанама зардап үшін келтірілген жауапкершілік қағидасымен салыстырылған. Яғни ескіден орныққан жанама жауапкершілік қағидасы жаңадан шыққан түтін мәселесіне қолданылған. Көрсетілген аналогиямен келіспей, Р. Стерн заңгер ғалымдарды парадигмалық ойлаудан гөрі әрбір жеке жаңа мәселеге қатысты жан-жақты қарастырылған жаңа шешім табуы ұсынды [5].

Басқа ғалымдар Р. Стерн сияқты сыни пікірді бүгінгі күнге дейін білдірген жоқ. Керісінше парадигмаларды қолдана отырып заңгерлер ғылыми жаңалықтар ашып отыр.

Ж. Коэн заң парадигмасын Т.Кун берген анықтамаға келтіріп, оны ғылыми теория немесе заң доктринасынан бөлек екенін қарастырады. Парадигманы біріктірілген когнитивті және нормативті алғышарттар деп анықтайды. Бұл алғышарттар заңнама-

лық және соттық интерпретацияларды бір бағытқа келтіреді. Сондай-ақ, ол мемлекет пен қоғам арасында заңның қатынастарды қалай орнату керектігінің түсінігін қалыптастырады да, құқықтық реттеудің жарамды формаларын анықтайды. Кез келген парадигма идеологияға айналып кетуі мүмкін. Мұндай жағдайлар, заман талаптары және мәселелері өзгеріп, ал ғалымдар ортадағы өзгерістерді байқамай ескі тәсілдерге сүйене берген кезде орын алады. Тиісінше, жаңа жағдайларға бейімделмеген парадигма құқықтар мен қағидалардың жаңашыл интерпретацияларына тосқауыл қояды [6].

Ж. Коэн заң парадигмаларының екі түріне тоқталған. Олар – либералды модель және әл-ауқат моделі. Либералды парадигмаға сай мемлекет жеке тұлғалардың өмірлеріне неғұрлым аз араласуы қажет. Оның пікірінше мемлекет барлық тұлғалардың теңдігін мойындап олардың жеке өмірлеріне, жеке кәсіптеріне, сонымен қатар жеке тұлғалардың өзара қарым қатынастарына араласуы өте төмен деңгейде болу керек [6]. Ал әл-ауқат парадигмасы болса, мемлекет қоғамдық әділдікті орнату мақсатында экономикалық және қоғамдық процеске араласу құқығына ие. Аталмыш мақсатқа баса назар аударып, үкімет қоғам мүшелерінің алдында кез-келген талаптар қоюға құқылы. Яғни әл-ауқат парадигмасында заң нормалары әлеуметтік экономикалық құндылықтарды теңдік орнату мақсатымен қайта таратуға бағытталған болса керек [7, 88 б.].

Әл-ауқат пен либералды модельдер батыс елдерінің саяси және құқықтық ортаны қалыптастырып отырған заң парадигмалары олар қоғамның қара нәсілділердің және тағы басқа аз топтар өкілдерінің дискриминациясын тоқтату, прогрессивті салық түрлерін енгізу, қоғамдық теңдік орнату әл-ауқат заң парадигмасының көрінісі бола алады. Ал жаңадан қалыптасып жатқан аз қоғамның топтары өкілдерін қоғамға шығару, бір жынысты неке құру, ұмытылу құқығының пайда болуы (the right to be forgotten) және жаппай жеке өмір және дербес деректерді қорғауға арналған заңдарды қабылдау, либералды заң парадигмасының шеңберінде пайда болады.

Бұл парадигмалардың тамырында жатқан түпкілікті парадигма – құқықтық позитивизм.

Құқықтық позитивизмді парадигма ретінде таныған француз заң ғалымдары – Б. Дюпре және Ж. Альперин. Олардың пайымдауынша XVIII ғасырда құқық ілімі парадигмалық революцияны бастан кешірген болатын. Осы кезең заң болмысының түсіні-

гін екі тарапқа бөлгендіктен, ғалымдар оған «Ұлы бөлініс» деген атау қойды. Бөліністен бұрын құқық саласы өнер не болмаса қоғамның кең тараған қасиетті қағидалары ретінде қарастырылған. Бөліністен кейін құқық саласы басқа парадигма тарапынан талқылана бастады. Мұнда - адам баласы құқық жаратушысы рөлін ойнап, құқық нормалары жүйелендіруге лайық объектілерге айналып, құқық позитивизмі парадигмасының кезеңі басталады. Заманауи құқықтық позитивизм парадигмасының басты құрамды бөліктері – құқық философиясы, құқық тарихы және құқық ғылымы. Осы салалар құқықтық ғылым тарапынан зерттеуге болатын объектілер айналды. Бөлініске дейінгі кезең болса, құқықтың қасиетті зат болып танылғаны анық [8, 15 б.].

Қазақстан Республикасының заң ғылымы құқықтық позитивизмге толығымен келген жоқ деп айтуға болады.

Мақала авторы құқықтық позитивизм парадигмасын қолдамайтынын және де еліміздің заң ғылымын келесі жазылатын мәтін жалғасында дәріптемейтінін ескереді.

Құқықтық позитивизмінің құқық тарихы, құқық философиясы және құқық ғылымы атты құрамдас бөліктері бар деп жоғарыда көрсетіледі. Осы элементтерінің тек біреуі ғана отандық заң ғылымдарында үлкен назарға ие. Ол – құқық ғылымы. Осы сөздің анықтамасына тоқталсақ құқықтық ғылым ретінде алғаш болып құптаған Гарвард құқық мектебінің деканы Х.К.Лангделл болатын. Оның пікірінше құқық ғылымы қағидалар мен доктриналарды қамтиды және бұл элементтердің объективті өмірде қолдануға жарамдылығын тексереді [9]. Ш. Койл мен Д. Павлакос құқық ғылымы деп құқық саласына ортақ болған пікір, тұжырымдама мен тұжырымдамалардың талдауына қатысты барлық дауларды қарастырған [10].

Қазақстанда мұндай процестердің болып жатқаны рас, бірақ құқық ғылымына қатысты мәселе жоқ деуге болады.

Ендеше, Қазақстандағы құқық тарихы мен құқық философиясын талқылайық. Елімізде құқық тарихы мен құқық философиясы бар болғанымен, олар қазіргі нормашығармашылық үдерістерге ықпал етпейді.

Қазақ елінің алғашқы құқық тарихшысы және философы Ш. Уәлиханов өз еңбектерінде қазақ қоғамының құқық құрылымын және сол кезге дейін жеткен құқық жүйесіне талдау жүргізген. Патшалық сот реформасына қатысты хаттарында империяның қазақ қоғамына қатысты жүргізген саясатын жер-

гілікті халыққа лайықсыз екенін дәлелдеген. Сондай-ақ, Ш.Уәлиханов батыс әлемінің заң ғалымдарын терең зерттеп, пікірлерін империализмге қарсы қолданған. Оның келесідей сөздері бар: «Джон Стюарт Милдкі өте дұрыс, әлде бір сославияға жаңа құқықтар берерден бұрын, алдымен осы сославия адамдарының ақыл-ес, адамгершілік және саяси сапасын айқындайтын нақты ғылыми зерттеулер жүргізілуі керек» [11]. Көрсетілген мысалдар Ш.Уәлихановтың құқық тарихы мен құқық философиясына қатысты ойларының тек бір бөлігі. Ш.Уәлихановтан кейінгі қазақ елі құқығының көрнекті тарихшысы С.Зиманов болатын. Сонымен қатар, қазақ құқығының тарихы мен философиясының басқа да жарқын қайраткер-ғалымдар бар. Дегенмен, олардың сын-пікірлері еліміздің қазіргі құқық жүйесіне ықпалы екіталай.

Бұл жақтағы ахуалды батыстағы заң ғылымымен салыстырған жөн. Мысалы, батыстық құқықтық позитивизм құқық тарихы және философиясының эволюциясымен дамыған. Заманауи батыстық либералды және әл-ауқат заң парадигмалары оның айқын көрінісі. Бұл идеялардың алғашқы нышандары ежелгі Грек философы Аристотель еңбектерінен бастау алып, кейін Т. Аквинат (XIII ғ.), М. Лютер (XV ғ.), Дж. Локк (XVII ғ.), Ш. Л. де Монтескье (XVII ғ.), И. Кант (XVIII ғ.), Дж. Бентам (XVIII-XIX ғ.), Дж. Остин (XIX ғ.), Дж. С. Миль (XIX ғ.), Г. Харт (XX ғ.), Дж. Роулз (XX ғ.), Л. Фуллер (XX ғ.), Ю. Хабермастардан (XX - XXI ғ.) У. Кимлика мен Дж. Финниске жетті. Бұл аталмыш заңгер ғалым-қайраткерлердің пікірлері құқық тарихшылары мен философтар тарапынан зерттеліп даму алғанын атап өтетін маңызды жайт. Мысалы, Дж. Бентамның утилитаристтік пікірлері кейін А. Линкольннің «адамдарға тиесілі, адамдармен құрылған және адамдарға арналған мемлекет» доктринасына айналды [12]. Жалпы алғанда, аталмыш тұлғалардың пікірлер жиынтығы қазіргі батыс заң ғылымына позитивизм парадигмасы тарапынан ықпал етіп отыр.

Алайда, Қазақстан заңнамасында, еліміздің аумағында туған ғалым-философтардың пікірлері отандық заң парадигмасын қалыптастыруда орын алмайды. Мұндай қайраткерлердің қатарына Йоллығ Тегін, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Ахмет Йүгінеки, Қожа Ахмет Яссауи, Сүлеймен Бақырғани, Жиренше Шешен, Бұқар Жырау, Қазыбек Би, Төле Би, Әйтеке Би және тағы да басқаларды жатқызуға болады. Б.З. Иманмолдаева

қазақ қоғамында Күлтегін ескерткіштерінің жазуын салған Йоллығ Тегін мен Әл-Фарабиден бастап Абай-Ыбырайға дейінгі ұрпақтар сабақтастығы феномені бар екендігін дәлелдейді [13]. Тиісінше бұл жаңалық еліміздің өзіндік құқықтық рухы бар екендігінің айқын көрінісі болып табылады.

Ұлттық құқық парадигмасының қалыптасуына ықпал ететін Қазақстанның құқық жүйесінің бірегей тетіктерін анықтау ерекше ғылыми маңызға ие. Еліміздің құқық философиясын, тарихи және мәдени тамырларын зерттеу еуропадан өзгеше жаңа парадигма үшін негіз бола алады.

Парадигмалық ойлау Қазақстан Республикасының тарих бойы қалыптасқан қоғамдық әділеттілік пен тепе-теңдік қағидаттарына назар аударуға мүмкіндік береді.

Қазақ заң ғылымының парадигмалық ойлаудың негізі Йоллығ Тегін, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни және Ш. Уәлиханов сияқты ойшылдардың еңбектерінде жатыр. Олардың шығармалары жаңа құқықтық парадигманы құру үшін іргетас бола алады. Бұл мақсатқа жету отандық құқықтық философияны дамытуды, оны білім беру бағдарламалары мен заңнамалық процестерге енгізуге бағытталған күш-жігер жұмылдыруды талап етеді.

Қазіргі кезде отандық заң саласы нақты бір бағытсыз дамып жатыр. Мұның айқын көрінісі қабылданып жатқан заңдардың түпкілікті мақсатының жоқтығы. Заңның тек тәртіп орнатуға мақсат қоймайтынын ескерген жөн. Себебі қоғамдық құндылықтарға байланысты тәртіп түсінігі мен заңдылық түсінігі де өзгеріп отырады. Олар абсолютті түсінік-қағидалар емес. Ғасырлар бойы қазақтың даналары заң мен мемлекет болмысының мақсаты қоғамды біріктіріп, сақтап оның жеке тұлғалардың кемелденуіне (дамуына) бағытталғанын анық білген. Заң тек тәртіп орнатуды мақсат етеді деп тек авторитарлық, не буржуазиялық, не сословиелік мемлекеттер түсінеді.

Ұсынылып отырған парадигмалық ойлау тәсілі Қазақстанның отарлық және кеңес дәуірлері кезінде жоғалған құқық және мемлекет болмысының философиялық мағынасын қалпына келтіреді. Бұл модель романо-германдық және англо-саксондық құқық жүйелерінде үстемдік ететін догматикалық құқықтық позитивизмнен бас тартуға мүмкіндік береді. Айта кетсек, батыстық парадигмалық ойлау шын мәнінде мемлекеттің тек экономикалық жағдайын түзетуге мақсаттанған. Ал, қазақ даласында, жоғарыда

айтылғандай, тарих бойы қалыптасқан парадигмалық ойлау мемлекет пен құқықтың 3 негізгі мақсатын белгілейді – елді біріктіру, елді сақтау және елдегі жеке тұлғалардың дамуына жағдай жасау.

Еліміздің қазіргі заңнамасы мен болмысының философиясы мұндай мақсаттарды ешбір жерде белгілемейді. Қазіргі заңдар кез-келген мүдделерді қолдау үшін қабылданып, бұл 3 фундаменталды маңызы бар мақсаттарды алға қоймайды. Мемлекет пен құқық болмысының түпкілікті мақсаттарын біліп оларды әрбір саяси және құқықтық шешім қабылдау барысында басты назарға алу керек.

Парадигмалық тәсілді қолдану Қазақстанға заңнаманың құрылымын ғана емес, оның мағынасын да қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл әділетті, инклюзивті және тұрақты қоғам құруға жағдай жасайды.

Осылайша, парадигмалық ойлау тәсілі Қазақстанның қазіргі құқық жүйесіндегі олқылықтардың орнын толтырып қана қоймай, оны ұлттық құндылықтар мен мәдени мұра негізінде одан әрі дамыту үшін негіз қалайтын әдіснаманы білдіреді.

Осыған орай парадигмалық ойлау еліміздің жаһандану заманында ұлттық болмысын сақтауға едәуір үлес қосып, қоғамда тұрақтылық пен тәртіптің орнығуын нығайтуға көмектеседі.

Қорытынды

Жоғарыда көрсетілген ойшылдардың пікір-ойлары қазақ елінің ерекше заң парадигмасын қалыптастыруда зор әлеуеті бар. Қазақ заң ғылымында парадигмалық ойлау әлі күнге дейін қалыптаспау себебі қоғамымыз құқық философиясы мен тарихынан өнеге алмай, тек мезеттік пайда әкеліп отыратын шетелдік тәжірибеге негізделген норма шығару шешімдерін таңдап отыруында деп білеміз.

Парадигмалық ойлау қазақстандық құқықтық ғылым үшін үлкен мәнге ие. Оны тәжірибеге енгізу үшін бірнеше нақты нұсқаларды қарастырған қажет. Біріншіден, ұлттық құндылықтар мен мәдени ерекшеліктерге назар аудара отырып, жаңа заңдарды әзірлеу барысында парадигмалық ойлауды қолданған жөн. Мысалы, Қазақстанда жаңа қарым-қатынастарды реттейтін заңды қабылдаудан бұрын, оның қазақтың ұлттық философиясы мен мәдениетіне қаншалықты сәйкес келетініне сараптама жүргізіп, керек жағдайда оған бейімдеу жолдарын табу арқылы парадигмалық тәсілді енгізуге болады.

Екіншіден, болашақ заңгерлердің парадигмалық талдау дағдыларын дамыту үшін заң білімін реформалау маңызды. Ол үшін құқық философиясы мен құқықтық антропология пәндерін енгізіп халықаралық құқықтық нормаларды сыни тұрғыдан бағалау әдебін қалыптастыру қажет.

Аталмыш шаралар заңгерлерге өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізбен үйлесімді нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге мүмкіндік береді.

Әрине, дұрыс парадигмалық ой дәстүрін қалыптастыру үшін жоғарыда аталған тарихи тұлғаларымыздың құқыққа, мемлекетке және әділдікке қатысты пікірлерін жүйелеу қажеттілігі туындап отыр. Отандық құқық философиясын дамытуға көп күш жұмылдыру керек. Құқық тарихы мен ондағы тәжірибелерден үлгі алып, қабылданып жүрген заңнаманы жетілдірудегі рөлін анықтауда парадигмалық ой дәстүрі үлес қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kuhn T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago: The University of Chicago Press – (International Encyclopedia of Unified Science. Foundations of the Unity of Science; v. II, no. 2) 1970. – 223 б.
2. Mackenzie K.D., House R.J. *Paradigm Development in the Social Sciences: A Proposed Research Strategy* // *Academy of Management Review*. Vol 3. – 1978. – 7-23 б.
3. Masterman M. *The Nature of a Paradigm* // In: Lakatos I., Musgrave A. (Eds.). *Criticisms and the Growth of Knowledge*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1970. – 59-90 б.
4. Wray K.B. *Kuhn's Intellectual Path: Charting the Structure of Scientific Revolutions*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 39-40 б.
5. Stern R.H. *Micro Law: The Tyranny of Paradigms*. // *IEEE Micro*. – 1997. – 3-4 б.
6. Cohen J.L. *Regulating Intimacy: A New Legal Paradigm*. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 3-4 б.
7. Kymlicka W. *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – (Second edition) – 512 б.
8. Dupret B., Halpérin J-L. *State Law and Legal Positivism: The Global Rise of a New Paradigm*. – Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2021.– (Legal History Library; Vol. 55) – 512 б.
9. Law Library - American Law and Legal Information Free Legal Encyclopedia: Robert Lee Carter - Further Readings to Child Molestation. Case Method - Further Readings - Law, Students, Langdell, and Legal // *JRank Articles* [Электрондық ресурс]. – URL: <https://law.jrank.org/pages/5049/Case-Method.html#ixzz8pUhfFWnv> (жүзінген күні: 23.10.2024).
10. Coyle S., Pavlakos G. (eds.). *Jurisprudence or Legal Science? A Debate about the Nature of Legal Theory*. – Oxford: Hart Publishing, 2005. – 174 б.
11. Исакаев Ж. *Адам - таңғажайып құбылыс*. 27 Маусым 2015 [Электрондық ресурс]. – URL: https://massaget.kz/asyil_soz/adam-tangajayyip-kubyilyis-29886/ (жүзінген күні: 23.10.2024).
12. Mieder W. *Proverbs Are The Best Policy: Folk Wisdom And American Politics*. – 1st ed. Utah State University Press, 2005. Project MUSE [Электрондық ресурс]. – URL: <https://muse.jhu.edu/book/9278> (жүзінген күні: 23.10.2024).
13. Иманмолдаева Б.З. *Ұрпақтар сабақтастығы феномені - ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңызды факторы: әлеуметтік-философиялық талдау*. Филос. ғыл. докт. дисс. – Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2024 – 135 б.

REFERENCES

1. Kuhn T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago: The University of Chicago Press – (International Encyclopedia of Unified Science. Foundations of the Unity of Science; v. II, no. 2) 1970. – 223 b.
2. Mackenzie K.D., House R.J. *Paradigm Development in the Social Sciences: A Proposed Research Strategy* // *Academy of Management Review*. Vol 3. – 1978. – 7-23 b.
3. Masterman M. *The Nature of a Paradigm* // In: Lakatos I., Musgrave A. (Eds.). *Criticisms and the Growth of Knowledge*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1970. – 59-90 b.
4. Wray K.B. *Kuhn's Intellectual Path: Charting the Structure of Scientific Revolutions*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 39-40 b.

5. Stern R.H. *Micro Law: The Tyranny of Paradigms*. // *IEEE Micro*. – 1997. – 3-4 b.
6. Cohen J.L. *Regulating Intimacy: A New Legal Paradigm*. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 3-4 b.
7. Kymlicka W. *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – (Second edition) – 512 b.
8. Dupret B., Halpérin J-L. *State Law and Legal Positivism: The Global Rise of a New Paradigm*. – Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2021. – (Legal History Library; Vol. 55) – 512 b.
9. Law Library - American Law and Legal Information Free Legal Encyclopedia: Robert Lee Carter - Further Readings to Child Molestation. Case Method - Further Readings - Law, Students, Langdell, and Legal // JRank Articles [Jelektrondyқ resurs]. – URL: <https://law.jrank.org/pages/5049/Case-Method.html#ixzz8pUhjFWnv> (zhygingen kыni: 23.10.2024).
10. Coyle S., Pavlakos G. (eds.). *Jurisprudence or Legal Science? A Debate about the Nature of Legal Theory*. – Oxford: Hart Publishing, 2005. – 174 b.
11. Isakaev Zh. Adam - таңғазһајур қыбылыс. 27 Mausym 2015 [Jelektrondyқ resurs]. – URL: https://massaget.kz/asyil_soz/adam-tangajayyip-kubyilyis-29886/ (zhygingen kыni: 23.10.2024).
12. Mieder W. *Proverbs Are The Best Policy: Folk Wisdom And American Politics*. – 1st ed. Utah State University Press, 2005. Project MUSE [Jelektrondyқ resurs]. – URL: <https://muse.jhu.edu/book/9278> (zhygingen kыni: 23.10.2024).
13. Imanmoldaeva B.Z. *Ұрақтар сабақтастығы феномени - ұлттық бiрегејлікті сақтаудың маңызды факторы: әлеуметтік-философиялық талдау. Filос. зыл. докт. diss.* – Almaty: Abaj atyndaғы Қазақ ұлттық педагогикалық университети, 2024 – 135 b.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ

Ахметов Арман Серикович

Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), профессор
НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан»;
г. Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Аннотация. В представленной научной статье проводится анализ актуальных проблем правового воспитания современного общества. Научное исследование было проведено на основе поиска и анализа различных отечественных и зарубежных авторских исследований, которые посвящены данной резолюции. Целью научной работы является целостный анализ и осмысление феномена правового воспитания, выявление его особенностей, методов и форм реализации. В ходе написания статьи были использованы различные методы научного анализа, которые помогли раскрыть данную проблематику: индукция, дедукция, синтез, анализ, формализация, абстрагирование, диалектика, сравнение. В научном исследовании были приведены различные подходы и мнения исследователей на основе собственных суждений и практического опыта, обозначены принципы и функции правового воспитания. Отдельное внимание было уделено освещению зарубежного опыта реализации системы правового воспитания на всех уровнях образовательной системы, а также предложены меры по улучшению положения в нашей системе образования. В научной работе проанализированы положения относительно цифровизации процесса правового воспитания в молодежной среде, раскрыты особенности и методы повышения уровня правосознания молодого поколения. Результаты исследования обусловлены собственными выводами и авторским определением правового воспитания, а также рекомендациями относительно совершенствования нормативной базы по данному вопросу. Весь представленный материал в статье может быть использован при проектировании различных стратегий и программ, применяться в учебном процессе на всех уровнях образования. В заключение сделан вывод о том, что правовое воспитание является одним из важнейших компонентов формирования уровня правовой культуры и правосознания личности, а также способствует созданию собственных правовых установок и представлений о правовой действительности.

Ключевые слова: право, правовое воспитание, правовая культура, правосознание, государство, общество, личность, система, индивид, цифровые права.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Арман Серікұлы Ахметов

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент), «Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» КеАҚ профессоры;
Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Аннотация. Ұсынылған ғылыми мақалада қазіргі қоғамдағы құқықтық тәрбиенің өзекті мәселелері талданады. Ғылыми зерттеу осы қаулыға арналған әртүрлі отандық және шетелдік түпнұсқалық зерттеулерді іздестіру және талдау негізінде жүргізілді. Ғылыми жұмыстың мақсаты - құқықтық тәрбие құбылысын жан-жақты талдау және түсіну, оның ерекшеліктерін, жүзеге асыру әдістері мен формаларын анықтау. Мақаланы жазу барысында бұл мәселені ашуға көмектескен ғылыми талдаудың әртүрлі әдістері қолданылды: индукция, дедукция, синтез, анализ, формализация, абстракция, диалектика, салыстыру. Ғылыми зерттеуде зерттеушілердің өзіндік пайымдаулары мен практикалық тәжірибесіне негізделген әртүрлі көзқарастары мен пікірлері ұсынылып, құқықтық тәрбиенің принциптері мен функциялары көрсетілген. Білім беру жүйесінің барлық деңгейінде құқықтық білім беру жүйесін енгізудің шетелдік тәжірибесін көрсетуге ерекше назар аударылып, білім беру жүйеміздегі жағдайды жақсарту шаралары ұсынылды. Ғылыми жұмыста

жастар арасында құқықтық тәрбие процесін цифрландыруға қатысты ережелер талданып, өскелең ұрпақтың құқықтық санасының деңгейін арттырудың ерекшеліктері мен әдістері ашылған. Зерттеу нәтижелері өз тұжырымдарымызбен және автордың құқықтық білім беру анықтамасымен, сондай-ақ осы мәселе бойынша нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру бойынша ұсыныстармен анықталады. Мақалада келтірілген барлық материалды әртүрлі стратегиялар мен бағдарламаларды жобалауда қолдануға және білім берудің барлық деңгейінде оқу процесінде пайдалануға болады. Қорытындылай келе, құқықтық тәрбие жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының деңгейін қалыптастырудың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, сонымен қатар құқықтық шындық туралы өзіндік құқықтық көзқарастар мен идеяларды жасауға ықпал етеді деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: құқық, құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, құқықтық сана, мемлекет, қоғам, тұлға, жүйе, жеке, цифрлық құқықтар.

CURRENT ISSUES OF LEGAL EDUCATION

Akhmetov Arman Serikovich

Doctor of Philosophy (PhD), associate professor, Professor of NPJSC «Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan»; Pavlodar c., Republic of Kazakhstan; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Abstract. The presented scientific article analyzes current problems of legal education in modern society. The scientific research was carried out on the basis of a search and analysis of various domestic and foreign original studies that are devoted to this resolution. The purpose of the scientific work is a holistic analysis and understanding of the phenomenon of legal education, identifying its features, methods and forms of implementation. In the course of writing the article, various methods of scientific analysis were used, which helped to reveal this issue: induction, deduction, synthesis, analysis, formalization, abstraction, dialectics, comparison. The scientific study presented various approaches and opinions of researchers based on their own judgments and practical experience, and outlined the principles and functions of legal education. Special attention was paid to highlighting foreign experience in implementing the legal education system at all levels of the educational system, and measures were proposed to improve the situation in our education system. The scientific work analyzes the provisions regarding the digitalization of the process of legal education among youth, reveals the features and methods of increasing the level of legal consciousness of the younger generation. The results of the study are determined by our own conclusions and the author's definition of legal education, as well as recommendations for improving the regulatory framework on this issue. All the material presented in the article can be used in the design of various strategies and programs and used in the educational process at all levels of education. In conclusion, it is concluded that legal education is one of the most important components of the formation of the level of legal culture and legal consciousness of an individual, and also contributes to the creation of one's own legal attitudes and ideas about legal reality.

Keywords: law, legal education, legal culture, legal consciousness, state, society, personality, system, individual, digital rights.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_28

Введение

Вопросы изучения правового воспитания в современном обществе обусловлены происходящими в Казахстане изменениями во всех сферах жизни общества. В настоящее время происходящие изменения общественных отношений задают необходимость более детального изучения проблем правового воспитания в условиях реформирования и модернизации всей правовой системы. По-

этому исследование содержания и форм реализации правового воспитания заслуживает отдельного внимания и требует разработки мер по повышению уровня правовой культуры населения и развития правосознания.

К основным нормативно-правовым источникам, которые регулируют вопросы реализации правового воспитания можно отнести:

1. Конституция РК;
2. Указ Президента Республики Казахстан

от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года»;

3. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании»;

4. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-II

«О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности»;

5. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV «О профилактике правонарушений».

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года в разделе 7 «Правовое образование, правовая пропаганда», прописано, что «...Государственным органам и органам местного самоуправления в пределах своей компетенции необходимо на системной основе заниматься правовым освещением проводимой правовой политики, а также информировать об основных положениях принимаемых нормативных правовых актов, используя различные формы правовой пропаганды: распространение соответствующей информации в средствах массовой информации, издание бесплатной литературы по правовому воспитанию и правовой проблематике, проведение публичных мероприятий»¹.

В Послании Главы государства К.Ж. Токаева было озвучено, что для полноценного развития государственной правовой политики «...Следует также системно повышать правовую и финансовую грамотность граждан». Это будет возможным только при реализации полноценной программы правового воспитания населения с учетом особенностей законодательной базы и специфики форм общественных отношений².

Резюмируя вышеизложенное, можно сделать вывод, что государственная правовая политика в области реализации правового воспитания требует дальнейшей модернизации с использованием положительного зарубежного опыта, а также в соответствии с запросами и потребностями общества.

Материалы и методы исследования

Данная научная работа была написана посредством поиска, обзора и анализа отечественных и зарубежных исследований,

которые раскрывают содержание и сущность правового воспитания, также была проанализирована нормативная база и зарубежные источники. Методологической базой научного исследования является совокупность общенаучных и частнонаучных методов исследования, а именно: синтез, анализ, диалектика, абстрагирование, формализация, аксиоматика, дедукция, индукция, применение которых дало возможность в более полной мере раскрыть актуальные вопросы правового воспитания.

Обсуждение

Понятие «правовое воспитание» в более широком понимании выражается в реализации логической операции, которая раскрывает содержание данного определения. Само содержание правового воспитания включает в себя совокупность определенных признаков и элементов данного феномена. На сегодняшний день существует большое количество различных научных подходов и определений, посвященных теоретическому осмыслению правового воспитания. При этом большинство авторов полагают, что правовое воспитание является одним из обязательных условий формирования правовой культуры личности, степени развития его правосознания. Многочисленные дефиниции данного понятия имеют множество схожих положений, но и обладают определенной вариативностью в форме объяснения его содержания.

Например, известный исследователь Алексеев С.С. считает, что правовое воспитание понимается как процесс, обусловленный организационно-идеологическим влиянием на сознание человека, которое влияет на развитие уровня правосознания и правовой культуры личности, формирует у нее правовые ценности и установки правомерного поведения [1, с. 174].

Можно увидеть, что в основе данного определения лежит идея о том, что правовое воспитание сравнивается с процессом целенаправленного воздействия (влияния) на объект, которым выступает сознание человека, культура и модель поведения.

По мнению Мамонько М.М., правовое воспитание - это составной элемент всей государственной политики государства.

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 11.01.2024)

² Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 01.09.2022 г. // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 11.01.2024)

Именно правовое воспитание формирует систему правовых ценностей, которые со временем становятся собственными (личными) убеждениями индивида и влияют на его модель правомерного поведения [2, с. 42].

Правовое воспитание - это процесс формирования у граждан развитого правосознания и культуры соблюдения действующих законов. Правовое воспитание имеет главную цель - формирование у человека высокого уровня идеологической составляющей личностного развития [3, с. 58].

Правовое воспитание является составной частью процесса гражданского воспитания, которое содержит в себе такие компоненты как нравственное, семейное, политическое воспитание, что говорит о многосторонности данного феномена, который обеспечивает способность индивида реализовать себя в обществе [4, с. 98].

Можно согласиться с мнением Матузова Н.И., который полагает, что правовое воспитание - это целенаправленная деятельность государственных органов, включая общественные институты и объединения по формированию высокого уровня правовой культуры и развитого правосознания среди населения, которое достигается посредством реализации следующих форм: правовое обучение (образование), правовая пропаганда, применение положительной юридической практики [5, с. 243].

Проведенный анализ различных мнений и подходов к определению сущности и содержания правового воспитания, дает нам возможность представить собственную позицию. Правовое воспитание - это целенаправленный процесс влияния государственных органов власти, различных общественных организаций на индивида, который направлен на создание развитой модели правосознания, через трансляцию и передачу накопленного правового опыта, обеспечения правового просвещения и воспитания правовых оценочных суждений и установок в сторону формирования человека и позитивного отношения к действующей правовой системе.

Правовое воспитание влияет на формирование уровня правосознания личности, обеспечивает реализацию правомерного поведения и создает условия для более объективной оценки текущих проблем в области права.

Исходя из вышеназванных целей правового воспитания, вытекают соответствующие задачи:

1) формирование и реализация системы правовых знаний и компетенций;

2) формирование собственной правовой убежденности и уверенности в своих представлениях и взглядах;

3) формирование модели правовых установок в поведении, которые соответствуют законам.

В современных условиях развития общественных отношений, правовое воспитание носит дискурсивный характер, это наглядно проявляется в полиморфности субъектов и объектов процесса правового воспитания. Любой человек под влиянием права приобретает статус субъекта правовоспитательного процесса, т.к. действует по линии горизонтальной коммуникации. Это особенно прослеживается в том, что правовое воспитание воздействует на эмоционально-психологическое состояние, создает предпосылки для формирования ценностных представлений, которые задаются содержанием программы правового воспитания. Таким положением могут пользоваться лица, заинтересованные в манипуляциях общественным сознанием населения в своих корыстных целях.

Специфичность правового воспитания выражается в аксиологическом и праксиологическом аспектах, что обуславливает нелинейность правовоспитательной работы. Объекты правового воспитания подвержены влиянию различных субъектов (организаций), цели которых могут отличаться от общезначимых задач правового воспитания. Поэтому возникает необходимость выделения ценностного компонента в правовом воспитании, который позволит создать условия для корреляции правовых ценностей, находящихся в основе правовой системы и правового поведения личности [6, с. 221].

На основании вышеизложенного, необходимо отметить, что правовое воспитание отражено в деятельности различных государственных и общественных институтов, которые направлены на создание модели активной правовой личности во всех сферах государственной политики (социальная, экономическая, политическая и др.). Необходимо сказать, что дискурсивность процесса правового воспитания имеет проявление не только в полиморфности возникающих общественных отношений, но и в зависимости от степени эффективности правовоспитательной деятельности, выраженной в корреляции традиционных правовых методов и подходов с инновационными приемами и средствами реализации содержания правового воспитания.

Далее следует определить функции правового воспитания, которые обеспечивают

процесс организации правового обучения, передачи правовых знаний и обуславливает возможность применения полученных знаний в практической деятельности. К таким функциям правового воспитания относятся: 1) регулятивная; 2) познавательная; 3) воспитательная (мировоззренческая); 4) прогностическая; 5) профилактическая [7, с. 52].

Правовое воспитание находится в прямой связи с политическим, семейным и другими видами воспитательного воздействия на индивида, при этом оно опирается на собственные принципы организации, отражающие его специфику. Например, ранее во многих правовых научных трудах прописывался базовый принцип воспитательного воздействия - идеологический. Сейчас большее значение имеют принципы правового воспитания: 1) принцип научности, который основывается на достижениях педагогико-психологической, юридической наук; 2) принцип комплексного (универсального) подхода, который заключается в применении различных методов и организационных форм воспитательного воздействия; 3) принцип системности, обусловленный порядком реализации форм и методов правового воспитания; 4) принцип дифференциации, который обладает функцией разграничения объектов правового воспитания исходя их особенностей и форм выражения; 5) принцип применения правовой практики. В общей совокупности данные принципы призваны обеспечивать эффективность и достижимость целей правового воспитания. Специфика процесса правового воспитания в обучении, определена типом организации образования, уровнем и категорией обучающихся и подготовкой соответствующих профессиональных кадров. Отдельное внимание необходимо уделять методам правового воспитания, направленных на формирование правового сознания личности (метод убеждения, аргументации), формирование модели правомерного поведения (образец, пример), а также стимулирование достигаемых целей. Можно сделать вывод, что в процессе правового воспитания проявляется воздействие на личность не только юридического характера, но и проявляется психолого-педагогическое влияние на основе используемых традиционных методов и форм образовательного процесса.

Правовое воспитание личности обеспечивается под влиянием всех сторон и форм правовой жизни, а также целенаправленного воздействия на индивида в процессе

обучения правовым знаниям. К основным принципам правового воспитания можно отнести: 1) вариативность относительно различий индивидов и их поведения в обществе; 2) целевая направленность, отражающая специфику уровня правокультурности личности [8, с. 112].

Правовое воспитание имеет прямую связь с правовым обучением, т.к. процесс воспитания не может осуществляться без обучения, которое в определенной мере оказывает воспитательное воздействие на личность. Можно отметить некоторое различие по мере данного воздействия: процесс воспитания оказывает влияние в большей мере на эмоционально-волевою и аксиологическую сторону сознания, а процесс обучения, оказывает влияние на когнитивно-рациональную сторону человека, формируя у него способность познавать и изучать новые знания, получать правовой опыт и формировать собственные умозаключения.

Методы правового воспитания имеют различные сферы применения и степень эффективности. Большую роль играет метод - правовое просвещение. Данный метод основывается на процессе распространения правовых знаний в пользу повышения уровня правовой культуры. Эффект воспитательной работы выражается в том, что повышается уровень индивидуального правосознания личности, который проявляется в наличии у индивида понимания общих правовых принципов и функций, влияющих на жизнедеятельность всего общества и государства. Правовое просвещение формирует у человека позитивное отношение к действующей правовой системе, создает условия для реализации своих прав и свобод и в целом повышает уровень правовой культуры [9, с. 166].

Правовое воспитание имеет направленность на формирование определенных мировоззрений, которые связаны с четким представлением субъекта о правовых явлениях, а также нацелено на развитие правового сознания личности и его позитивное отношение к правовой действительности. Поэтому важным элементом правового воспитания является именно правовое просвещение, которое открывает много новой правовой информации и помогает индивиду понимать правовые категории и системы для объективного представления о правовых явлениях.

Таким образом, можно сделать вывод, что правовое воспитание обладает рядом осо-

бенностей, которые характеризуют его уникальность и эффективность:

1) Правовое воспитание рассматривается как одно из главных составляющих правовой политики государства в области образования. В образовательном процессе роль правового образования видится в формировании целостного представления человека о праве и его формах реализации;

2) В самой основе правового воспитания должна находиться определенная модель, которая отвечает ценностям и правовым идеалам современного общества;

3) Правовое воспитание имеет комплексный и системный характер, что говорит о необходимости разработки общегосударственной стратегии (концепции) правового воспитания населения нашего государства. Содержание такой стратегии будет носить плановый (перспективный) характер, содержать цели и принципы, методы и формы, а также ценностные компоненты правового воспитания.

Большое значение в решении вопросов по реализации правового воспитания среди молодежи имеет школа, т.к. именно на этом этапе жизни происходит процесс социализации индивида. Поэтому необходимо рассматривать правовое воспитание на данном этапе как неотъемлемый элемент всего образовательного процесса. На данный момент в школах изучается такой предмет как «Человек. Общество. Право» или «Основы права» в 9-10 классах. Включение данного предмета именно в данных классах, связано с возрастными особенностями учеников, которые уже могут более осмысленно воспринимать учебный правовой материал, производить собственные умозаключения и оценочные суждения и более верно интерпретировать научные правовые дефиниции на уровне сознания. Также изучение данных предметов имеет связь с установленным возрастом привлечения несовершеннолетних к ответственности за свои деяния [10, с. 28].

Однако, стоит сказать, что учебная программа по данным предметам предусматривает всего лишь один учебный час (урок) в неделю, что не может полностью покрывать весь запланированный учебный материал. Полагаем, что необходимо увеличить количество учебных часов, т.к. это позволит расширить сферу изучаемого материала и повысить качество полученных знаний и навыков обучающихся.

В большинстве вузов учебные программы ориентированы на формирование правовых

знаний у студентов в области отраслей права (уголовное, трудовое, гражданское и др.), а также знаний и навыков в области самостоятельного поиска необходимой правовой информации, которую можно будет применить в реальных ситуациях.

Далее необходимо остановиться на правовом сознании, которое оказывает влияние на правовое воспитание. Правосознание имеет собственную структуру, которая отражает специфику и формы ее реализации. Можно выделить следующие структуры правосознания: 1) когнитивная структура (идеологический и нравственно-психологический уровни); 2) социальная структура (индивидуальный, групповой и общественный уровни); 3) инструментальная структура (аксиологический, гносеологический, волевой уровни); 4) сущностно-содержательная структура (свобода, законность, ответственность).

В процессе формирования правосознания студентов, важно учитывать личностные качества индивида, при этом основываясь на компонентах мотивационного, оценочного (аксиологического), регулятивного (поведенческого) порядка. Рассмотрим каждый компонент.

1) Мотивационный компонент в процессе формирования правосознания личности имеет направленность на повышение активности студентов в области получения правового образования. При правовом воспитании с позиций педагогического подхода, необходимо учитывать уровень сформированности правосознания студента, роль и значение текущей правовой среды, которая оказывает влияние на процесс правового обучения.

2) Оценочный (аксиологический) компонент в процессе правового воспитания студентов учитывает оценочные суждения и взгляды субъектов правового образования в отношении действующей правовой системы. При этом правовое обучение подразумевает не только получение правовых знаний и навыков, но и воспитание правовых ценностей и мировоззрений в условиях изменений в сфере общественных отношений.

3) Регулятивный (поведенческий) компонент правосознания содержит в себе наличие аналитических способностей у студентов, применение умений и навыков в решении поставленных правовых проблем, критического осмысления правовой действительности и навыков работы с юридической документацией.

Можно сделать вывод, что фундаментальное значение в процессе правового воспита-

ния имеет механизмы, которые способствуют организации процесса воспитания на основе искоренения правового нигилизма, развития правовой грамотности, пропаганде правовых знаний через различные ресурсы (интернет). Процесс правового воспитания основывается на совокупности мероприятий, которые включают в себя следующие виды: семинары, научно-практические конференции, специальные учебные курсы или циклы. Отсюда следует, что правовое воспитание должно включать в себя следующие положения: 1) формирование и обеспечение функционирования правовой образовательной среды, которая будет способствовать развитию уровня правосознания и правовой культуры личности; 2) систему механизмов правового воспитания, которые содержат в себе различные методы воспитательного значения (разъяснительная работа по применению правовых знаний, использование современных педагогических технологий, обеспечение правового просвещения по актуальным вопросам правовой реформы).

Система правового воспитания в вузе должна иметь ориентацию на формирование у студентов таких качеств как: требовательность, дисциплинированность, ответственность. Цель правового воспитания студентов заключается в том, чтобы обучить их правовым нормам, которые помогут понимать значение права и его роль в развитии общественных отношений. Это становится возможным при определении основных задач правового воспитания, которые стоят перед преподавателями и всей системой образования:

1) формирование когнитивного элемента в процессе правового воспитания;

2) формирование системы моральных, этических и нравственных убеждений, которые способствуют повышению личной ответственности индивида за принятие собственных решений и форм правового поведения в обществе;

3) формирование способности и готовности принятия участия в правовых преобразованиях и отстаивание собственной правовой позиции.

Изучение актуальных вопросов правового воспитания неотъемлемо связано с правовой грамотностью, которая в контексте данного вопроса, предполагает понимание таких понятий как: «законодательство», «нормативно-правовая норма», «правосознание». Модернизация правовой грамотности производится на основе ее особенностей:

1) правовая грамотность имеет осведомительный характер, который предполагает полную информированность студентов о правовых положениях и возможных изменениях в правовой системе;

2) правовая грамотность имеет аксиологические установки, основанные на адекватном отношении индивида к текущей правовой системе;

3) правовая грамотность носит регулятивный характер, обладающий способностью влиять на поведение человека;

4) правовая грамотность обладает организационными и управленческими установками, которые влияют на деятельность субъектов правового воспитания.

Таким образом, необходимо сказать, что роль вузов в правовом воспитании представляется важным этапом в правовом воспитании. Именно в процессе получения высшего образования, необходимо обеспечить человеку не только получение профессиональных знаний и компетенций по выбранной специальности, но и сформировать у него модель правомерного поведения и высокий уровень общечеловеческой культуры.

Если обратиться к зарубежному опыту в сфере обеспечения правового воспитания в организациях образования, то необходимо заметить, что понятие «правовое воспитание» в большинстве европейских стран имеет равное значение понятию «гражданское воспитание». Данные дефиниции имеют практически равнозначное значение и включают в себя идентичные элементы и методы реализации.

Например, в Испании процесс воспитания гражданской ответственности реализуется посредством внедрения специальных учебных циклов (программ). На уровне начальной школы детям предоставляется на выбор освоение двух циклов: 1) Религия (Religion); 2) Социальные и гражданские права (Social and Civic Values). Затем в средней школе дается возможность выбора также между двумя циклами: 1) Содержание религии (Religion); 2) Этические ценности человека (Ethical Values). Изучение данных учебных программ включает в себя освоение базовых демократических положений, но при этом не изучаются вопросы о политике или об острых социальных проблемах. Стоит заметить, что делается упор на религию, т.к. она в данной модели призвана сформировать у индивида основные гражданские приоритеты [11].

Это говорит о том, что до сих пор в системе образования многих европейских стран

до сих пор доминирует религиозная составляющая как одна из форм общественного сознания граждан.

В Австрии система гражданского воспитания уходит корнями в историческую составляющую, т.е. сформирована с особенностями исторически сложившимися традициями и нормами. Начиная с 2012 г. в Австрии реализуются различные учебные программы (циклы), содержание которых направлено на воспитание и развитие у детей уровня социальной активности и чувства патриотизма за свою страну. В рамках этих учебных программ были созданы центры гражданского воспитания (негосударственные): 1) Центр демократии Вены; 2) Форум политического образования. Данные организации призваны обеспечить обучение гражданским компетенциям обучающихся на основе их межпредметных связей, при этом важное значение здесь имеет повышение мотивации учеников к получению таких знаний и навыков. Положительный эффект имеет внедрение проектных форм обучения основам гражданственности, которые обеспечивают высокий уровень заинтересованности обучающихся и возможность контроля (проверки) полученных знаний [12, с. 28].

В Великобритании главной целью воспитания гражданственности является формирование у учеников нравственной культуры и этических норм поведения в обществе. При этом отдельное внимание уделяется поиску решений в спорных ситуациях по заданным вопросам. Поэтому большая часть учебных программ содержит в себе формы обучения, которые предусматривают участие детей в дебатах, деятельности волонтерских центров и объединений. К обязательным знаниям на среднем звене обучения относятся такие разделы как: основы демократии (парламентской), судебная система, права и свободы человека и гражданина. В целом, можно отметить, что основные образовательные ценности и принципы гражданского воспитания опираются на свободу выбора учениками изучаемых дисциплин и автономностью работы организаций образования [13, с. 2].

Стоит отметить, что такая практика работы организаций образования приносит свои плоды, т.к. обучающиеся формируют свой интеллектуальный уровень на основе принципов демократии, свободе выбора изучаемых областей знаний и транспарентности всего процесса обучения.

Представители современной молодежи значительную часть времени проводит в ин-

тернет-ресурсах (особенно в социальных сетях), поэтому можно использовать потенциал социальных сетей в пользу реализации правового воспитания. Однако довольно редко можно увидеть в интернете познавательные аккаунты, которые ориентированы на молодежную среду и имеют содержание правовой направленности, хотя они обладают высоким потенциалом воспитательного характера. Поэтому представляется, что имеется необходимость создания и внедрения целостной программы правового воспитания молодежной среды посредством применения интернет-ресурсов. Причем содержание такой программы должно учитывать запросы и потребности молодежи, т.е. важно использовать более привычные и понятные методы донесения правового материала.

Под влиянием цифровой среды у человека происходит трансформация правового сознания, и даже наблюдаются элементы манипулирования со стороны заинтересованных лиц. Здесь зачастую происходит подмена или искажение традиционных правовых ценностей иными формами общественного сознания, которые могут носить антиправовой характер. Это наглядно проявляется в социальных сетях, когда исходная правовая информация используется в пользу заинтересованных сторон и происходит искажение достоверной информации или формируется негативное общественное мнение о проводимых правовых реформах в стране.

Одной из самых важных правовых ценностей являются права человека. Данное положение неоспоримо. Но возникает вопрос о самом содержании прав человека и их интерпретации в современной правовой науке, когда возникает вопрос (или даже противоречие) между традиционными (базовыми) и цифровыми (возникающими) правами человека. Действительно, в условиях развития цифровизации область влияния прав человека расширяется, посредством использования виртуального пространства и применения всех возможностей, которые обеспечивают новые технологии. Отсюда следует, что эволюция правового воспитания должна базироваться на четком понимании основных прав и свобод человека, их значения и ценностного содержания. В данном аспекте особое значение имеет право граждан на свободный доступ к правовой информации и ее достоверности, при этом отдельное внимание необходимо уделять обеспечению информационной безопасности человека (защита персональных данных и т.д.).

Правовое воспитание с одной стороны подразумевает получение базовых и необходимых знаний о праве и его значении в обществе и способах реализации полученных знаний в практическом применении. С другой стороны, важным моментом для правового воспитания является влияние на чувственно-эмоциональный фон формирования личности. В правовом воспитании любой субъект общественных отношений обязан получить необходимый объем правовой информации и целостную систему правовых ценностей, которые соответствуют запросам общества. В данном случае поведение субъекта будет в рамках закона и осозанным, а цели правового воспитания можно считать достигнутыми.

Результаты

Таким образом, необходимо сделать вывод, что существует множество определенных правового воспитания, которые можно свести к следующим положениям о данном феномене:

1) Правовое воспитание определяется как система мер, которая учитывает направленность на создание совокупности правовых норм и принципов, ценностных ориентиров и взглядов относительно формирования правовой культуры;

2) Правовое воспитание выражается посредством направленности на модель правового поведения индивида с учетом соблюдения основных правовых норм и принципов;

3) Правовое воспитание выражается как процесс целенаправленного и системного влияния на культуру, правосознание и само поведение человека, которое имеет цель - сформировать позитивное отношение к текущей правовой системе на основе собственных убеждений и принципов;

4) Правовое воспитание отражает способность общества передавать накопленные

правовые ценности и правовой опыт из одного поколения к другому на основе преемственности.

В связи с вышеизложенным, считаем необходимым дополнить Раздел 7 «Правовое образование, правовая пропаганда», «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» следующими положениями:

1) Разработка и реализация «Программы правового воспитания», с учетом запросов и потребностей общества;

2) В области образования на всех уровнях обучения внедрение специального учебного курса (дисциплины) - «Правовое воспитание обучающихся»;

3) Создание интернет-платформы, разработанной специально для проектирования и заполнения контентом по направлению правового воспитания населения.

Заключение

Правовое воспитание - это определенная деятельность целенаправленного характера, которая включает в себя передачу накопленных правовых знаний и навыков, правовых взглядов и представлений из поколения в поколение. Необходимо отметить способность правового воспитания оказывать влияние на правосознание людей и обеспечивать развитие уровня правовой культуры личности и общества в целом. Правовое воспитание имеет призвание моделировать модель поведения, соответствующее интересам и запросам современного правового общества и государства. В содержание правового воспитания входит создание установок и моделей правомерного поведения, которые удовлетворяют потребности и ожидания общества. При этом очень важно, чтобы интересы отдельной личности не противоречили общественным интересам и не вызывали конфликтные ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. *Общая теория права*. - М.: Юридическая литература. - 1981. Т. 2. - 360 с.
2. Мамонько М.М. *К вопросу о понятии «правовое воспитание» // Право и государство: теория и практика*. - 2022. - №7 (211). - С. 42-43.
3. Жумагулов Т.Б., Дарибаев Г.С. *Важность правового воспитания и образования в повышении правовой культуры в контексте модернизации общественного сознания // Научно-правовой журнал «Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан»*. - 2021. - №1 (64). - С. 57-70.
4. Бялт В.С., Чимаров С.Ю. *К вопросу о сущности и значении правового воспитания // International Journal of Humanities and Natural Sciences*. - 2023. - №1-1 (76). - С. 98-100.
5. Матузов Н.И., Малько А.В. *Теория государства и права: Учебник, 7-е изд., испр. и доп.* - М.: Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2021 - 528 с.

6. Скоробогатов А.В., Скоробогатова А.И. Ценностные основы правового воспитания // *Азимут научных исследований*. - 2018. - №3 (24). - С. 221-224.
7. Адаева О.В. Задачи и функции правового воспитания // *Вопросы современной юриспруденции*. - 2016. - №7 (58). - С. 52-55.
8. Демидова И.А. Правовое образование и правовое воспитание: теоретико-юридический аспект // *Общество и право*. - 2021. - №2 (76). - С. 112-117.
9. Карасартова М.М., Сейдинова М.А. Некоторые вопросы правового воспитания личности // *Вестник КазНУ. Серия культурология. Серия политология*. - 2011. - №2 (37). - С. 165-168.
10. Байдалина Г.Ш. Формирование правового воспитания молодежи Казахстана // *Актуальные научные исследования в современном мире*. - 2021. - №3-3 (71). - С. 28-31.
11. Cortes I.M. Una propuesta para la enseñanza de la ciudadanía democrática en España. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.fundacionalternativas.org/public/storage/estudios_documentos_archivos/xmlimport-AwlHot.pdf (дата обращения: 05.01.2023)
12. Fahrenwald K., Feyerer J. Zivilgesellschaftliche Öffnung des Lehrraums Schule // *Erziehung und Unterricht*. - 2016. - №1-2. - Pp. 28-31.
13. Feyfant A. L'éducation à la citoyenneté // *Dossier d'actualité*. - 2010. - №57. - Pp. 1-15.

REFERENCES

1. Alekseev S.S. *Obshhaja teorija prava*. M.: Juridicheskaja literatura. - 1981. T. 2. - 360 s.
2. Mamon'ko M.M. *K voprosu o ponjatii «pravovoe vospitanie»* // *Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika*. - 2022. - №7 (211). - S. 42-43.
3. Zhmagulov T.B., Daribaev G.S. *Vazhnost' pravovogo vospitanija i obrazovanija v povyshenii pravovoj kul'tury v kontekste modernizacii obshhestvennogo soznanija* // *Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan»*. - 2021. - №1 (64). - S. 57-70.
4. Bjalt V.S., Chimarov S.Ju. *K voprosu o sushhnosti i znachenii pravovogo vospitanija* // *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. - 2023. - №1-1 (76). - S. 98-100.
5. Matuzov N.I., Mal'ko A.V. *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik, 7-e izd., ispr. i dop.* - M.: Izd. dom «Delo» RANHiGS, 2021 - 528 s.
6. Skorobogatov A.V., Skorobogatova A.I. *Cennostnye osnovy pravovogo vospitanija* // *Azimut nauchnyh issledovanij*. - 2018. - №3 (24). - S. 221-224.
7. Aдаева О.В. *Zadachi i funkcii pravovogo vospitanija* // *Voprosy sovremennoj jurisprudencii*. - 2016. - №7 (58). - S. 52-55.
8. Demidova I.A. *Pravovoe obrazovanie i pravovoe vospitanie: teoretiko-juridicheskij aspekt* // *Obshhestvo i pravo*. - 2021. - №2 (76). - S. 112-117.
9. Karasartova M.M., Sejdinova M.A. *Nekotorye voprosy pravovogo vospitanija lichnosti* // *Vestnik KazNU. Serija kul'turologija. Serija politologija*. - 2011. - №2 (37). - S. 165-168.
10. Bajdalina G.Sh. *Formirovanie pravovogo vospitanija molodezhi Kazahstana* // *Aktual'nye nauchnye issledovanija v sovremennom mire*. - 2021. - №3-3 (71). - S. 28-31.
11. Cortes I.M. Una propuesta para la enseñanza de la ciudadanía democrática en España. - [Jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: https://www.fundacionalternativas.org/public/storage/estudios_documentos_archivos/xmlimport-AwlHot.pdf (data obrashhenija: 05.01.2023)
12. Fahrenwald K., Feyerer J. *Zivilgesellschaftliche Öffnung des Lehrraums Schule* // *Erziehung und Unterricht*. - 2016. - №1-2. Pp. 28-31.
13. Feyfant A. *L'éducation à la citoyenneté* // *Dossier d'actualité*. - 2010. - №57. Pp. 1-15.

ПРОБЛЕМЫ ДЕФИНИЦИИ КАТЕГОРИЙ «RULE OF LAW» И «RECHTSSTAAT»

Аблаева Эльвира Бекболатовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права гуманитарно-юридического факультета университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. Настоящая работа посвящена исследованию и разрешению проблем дефиниций правовых категорий «Rule of law» и «Rechtsstaat», порождающих неясность, многозначность и неточность в интерпретации и применении юридической терминологии. Выявлены их основные причины, заключающиеся в ошибке перевода англоязычных терминов на другие языки, различиях между правом и законом, неправильной интерпретации Rule of law на национальном уровне и его неопределенность на международном уровне.

Уделяется внимание вопросам сопоставления и противопоставления судебной доктрины англосаксонской правовой системы «Правление права» с близкой ей по характеру юридической концепции романо-германской правовой системы «Правовое государство», категорий право и закон, принципов верховенство права и верховенство закона.

Определено, что «Rule of law» и «Rechtsstaat» по отношению к друг другу не являются противоречивыми или тождественными категориями. Общим для них представляется единство цели в ограничении произвола власти государства, единство задачи по приданию государству правовой формы и наполнению его сущностными составляющими право критериями. А отличием различные способы закрепления, применения и обеспечения прав, которые вполне преодолимы развитием единообразия в судебной практике по толкованию и применению норм материального и процессуального права, правовой определенностью в правовой регламентации правоотношений, в том числе предсказуемостью нормативных, административных и судебных актов, правомерностью ожиданий субъектов.

Автор представленной работы, не исключая того, что между «Rule of law» и «Rechtsstaat» существуют совпадения и расхождения, как и между самими категориями право и закон, собственно, в силу чего разделяются правовые законы и неправовые законы, считает недопустимым их смешивать, уравнивать и принимать в качестве синонимичных терминов.

Исследование показало, что «Rule of law», используемый в основных законах стран с континентальной системой права, выработал совершенно новые философско-правовые идеи и различные суждения относительно его понимания.

Ключевые слова: верховенство права, верховенство закона, закон, право, примат права, правовое государство, правление права, господство силы; хорошее правление; системы права.

«RULE OF LAW» ЖӘНЕ «RECHTSSTAAT» САНАТТАРЫН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Эльвира Бекболатқызы Аблаева

Заң ғылымдарының кандидаты, «Туран» университетінің гуманитарлық-заң факультетінің Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. Бұл жұмыс заң терминологиясын түсіндіру мен қолдануда түсініксіздікті, екіұшықтықты және дәлсіздікті тудыратын «Rule of law» және «Rechtsstaat» құқықтық санаттарын анықтау мәселелерін зерттеуге және шешуге арналған. Олардың негізгі себептері ағылшын тіліндегі терминдерді басқа тілдерге аударудағы жіберілген қателіктерден, құқық пен заң арасындағы айырмашылықтардан, Rule of law терминін ұлттық деңгейде дұрыс түсіндірмеуден және оның халықаралық деңгейде белгісіздігінен анықталды.

Англо-саксондық құқықтық жүйенің "Құқық басқаруы" сот доктринасын табиғатына жақын "Құқықтық мемлекет" роман-германдық құқықтық жүйесінің құқықтық тұжырымдамасымен, құқық және заң категорияларымен, құқықтың үстемдігі және заңның үстемдігі принциптерімен салыстыру мәселелеріне назар аударылады.

«Rule of law» мен «Rechtsstaat» бір-біріне қатысты қарама-қайшы және бірдей категориялар емес екендігі анықталды. Олардың ортақтығы – мемлекеттің ерікті билігін шектеудегі мақсат бірлігі, мемлекетке құқықтық форма беру және оны құқықты құрайтын маңызды өлшемдермен толтыру міндеттерінің бірлігі. Ал айырмашылы, құқықтарды бекіту, қолдану және қамтамасыз ету тәсілдерінде. Аталған айырмашылықтар материалдық және іс жүргізу құқығын түсіндіру мен қолдануда сот тәжірибесінде біркелкіліктің дамуымен, құқықтық қатынастарды құқықтық реттеудегі құқықтық анықтықпен, оның ішінде нормативтік, әкімшілік және сот актілерінің болжамдылығын, субъектілердің күтуінің заңдылығын сақтаумен жойылады.

Ұсынылған жұмыстың автордың ойынша, «Rule of law» және «Rechtsstaat» арасында сәйкессіздіктер мен айырмашылықтар бар екенін қоспағанда, құқық пен заң категорияларының өздері сияқты, іс жүзінде құқықтық және құқықтық емес заңдардың болғандығынан, оларды араластыруға, теңестіруге және синонимдік терминдер ретінде қабылдауға жол берілмеу керек.

Зерттеу континенттік құқық жүйесі бар елдердің негізгі заңдарында қолданылатын «Rule of law» оны түсінуге қатысты мүлдем жаңа философиялық-құқықтық идеялар мен әртүрлі пайымдаулар жасағанын көрсетті.

Түйінді сөздер: құқықтың үстемдігі, заңның үстемдігі, заң, құқық, құқықтың басымдығы, құқықтық мемлекет, құқықтық басқаруы, күштің басымдылығы, жақсы басқару, құқық жүйелері.

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF THE CATEGORIES "RULE OF LAW" AND "RECHTSSTAAT"

Ablaeva Elvira Bekbolatovna

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Higher School of Law of Faculty of Humanities and Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: ablaeva_1981@mail.ru*

Abstract. This work is devoted to the study and resolution of the problems of definitions of the legal categories "Rule of law" and "Rechtsstaat", which give rise to ambiguity, ambiguity and imprecision in the interpretation and application of legal terminology. Their main causes are identified, consisting in the error of translation of English terms into other languages, the differences between law and statute, incorrect interpretation of the Rule of law at the national level and its uncertainty at the international level.

Attention is paid to the issues of comparison and contrast of the judicial doctrine of the Anglo-Saxon legal system "Rule of law" with the legal concept of the Romano-Germanic legal system "State of Law", which is close to it in content, the categories of law and statute, the principles of the rule of law and the rule of law.

It is determined that "Rule of law" and "Rechtsstaat" in relation to each other are not contradictory and identical categories. What they have in common is the unity of purpose in limiting the arbitrariness of state power, the unity of the task of giving the state a legal form and filling it with essential criteria that constitute the law. And the difference is the different ways of securing, applying and ensuring rights, which can be completely overcome by developing uniformity in judicial practice in the interpretation and application of substantive and procedural law, legal certainty in the legal regulation of legal relations, including the predictability of regulatory, administrative and judicial acts, the legitimacy of the expectations of subjects.

The author of the presented work, without excluding the fact that there are coincidences and differences between the "Rule of law" and "Rechtsstaat", as well as between the categories of law and law themselves, in fact, by virtue of which legal laws and non-legal laws are separated, considers it unacceptable to mix them, equate them and accept them as synonymous terms. The study showed that the "Rule of Law" used in the basic laws of countries with a continental

legal system has developed completely new philosophical and legal ideas and different judgments regarding its understanding.

Keywords: *rule of law, supremacy of law, law, right, primacy of law, Rechtsstaat, rule of law state, Rule of force, good government, legal systems.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_38

Введение

Процесс интегрирования Казахстана в сообщество развитых стран мира повлек за собой необходимость имплементации норм международного права на своей территории. Внедрение в национальное законодательство и казахстанскую судебную практику общепризнанных демократических стандартов в области прав и свобод человека за последние годы показывает заимствование англоязычного термина «*Rule of law*», употребляемого в основном как «*верховенство закона*» и в редких случаях – «*верховенство права*». К сожалению, передовой опыт зарубежной юридической науки и международные стандарты, вовлеченные в ту или иную национальную правовую систему и правоприменительную практику, не в полной мере учитывают, сложившиеся в том или ином государстве быт и традиции, расклад его политических сил, уровень правовой культуры населения, особенности судостроительства и судопроизводства. Принимая их во внимание, будет правильным признание того, что самые действенные механизмы в сфере защиты прав и свобод человека, а также в сфере правосудия, эффективно функционирующие в развитых европейских государствах, не могут быть применимы в других государствах, например, в Казахстане. Уместно привести справедливое высказывание П.Д. Баренбойм: «Доктрина Дайси сформулирована для Англии и малоприменима в других странах, особенно тех, где действует неанглосаксонская правовая система» [1, с.13]. Такое же мнение мы находим у Ю.А. Шарандина, Д.В. Кравченко: «Невозможно механически переносить некую основополагающую правовую концепцию на другие страны, такая правовая концепция в любом случае будет сталкиваться, противоборствовать и смешиваться с другими национальными правовыми концепциями». «Более того, – продолжают

авторы, многие эксперты сейчас говорят о том, что доктрина верховенства права может и должна восприниматься именно через ее сопоставление с основной «конкурирующей» правовой доктриной – правового государства (и наоборот)» [2, с.67].

Обобщение анализа конституций некоторых республик показывает, что в современном мире, принцип «*rule of law*» интерпретируется и принимается разнообразно. Даже те государства как Беларусь¹, Украина², Хорватия³, Эфиопия⁴, которые закрепили в своих конституциях верховенство права в качестве принципа или цели, подразумевают под ним верховенство Конституции. А те государства, как Казахстан⁵, Кыргызстан⁶, Россия⁷, которые закрепили высшую силу и прямое действие Конституции, больше внимания уделяют правам человека и гражданина. На справедливый взгляд В.Е. Чиркина, нормы Конституции многих государств не передают точный и буквальный смысл термина верховенство права, в котором особо выделена господствующая роль права в регулировании общественных отношений и его обеспеченность со стороны государства [3, с.6].

Такого рода путаницы свидетельствуют о несоответствии действительного положения своему номинальному обозначению. Особо подчеркнем, что правильное истолкование, разъяснение смысла и значения норм влияет на принятие законного решения, формирование правильной правоприменительной практики, достижение единообразия в тех или иных сферах правоотношений. В связи с этим, уместно уделить внимание на одно из важных в философии Конфуция учение – императив «*чжэньмин*». Его учение по правильному формулированию понятий и исправлению названий имен, не соответствующих своей сути, весьма необходимо для хорошего управления государством

¹ Конституция Беларуси от 15 марта 1994 года // URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875>

² Конституція України 28 червня 1996 року // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

³ Конституция Хорватии от 22 декабря 1990 года // URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=107>

⁴ Конституция Эфиопии от 1994 года // URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=77>

⁵ Конституция Казахстана от 30 августа 1995 года // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

⁶ Конституция Кыргызстана от 11 апреля 2021 года // URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>

⁷ Конституция России от 12 декабря 1993 года // URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>

и упорядочения общественных отношений. Согласно конфуцианской философии, «если названия не соответствуют сути, то и со словами неблагополучно. Если со словами неблагополучно, то и дела не будут ладиться» [4, с.204]. Основным смысл учения Конфуция кроится в том, что название имен, положение вещей и поведение человека должны соответствовать своей сути и предназначению, к примеру, «правитель должен быть правителем, чиновник – чиновником, отец – отцом, сын – сыном» [4, с.202].

Поэтому, в настоящей работе с учетом требований, предъявляемых к объему публикации, остановимся только на различиях терминологии категории «*rule of law*» в государствах-членах Совета Европы (СЕ), а также в юридической науке и практике постсоветских стран, не затрагивая иных аспектов рассматриваемой проблемы.

Методы и материалы

Применены общелогические (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия), философские (диалектика и метафизика), частно-филологические (сопоставительно-стилистический), специальный юридический (сравнительно-правовой) методы познания.

Результаты и обсуждение

Парламентская Ассамблея СЕ обеспокоилась различиями в терминологии и пониманию понятия "верховенство права" (*rule of law*) в разных языках. Например, во французском языке часто используется термин "état de droit", который по смыслу соответствует немецкому правовому понятию "Rechtsstaat", что в переводе на русский язык означает "правовое государство". Эти различия в терминологии и их интерпретации вызывают путаницу и непонимание [5]. Из Резолюции Парламентской Ассамблеи следует, что «употребление термина «*état de droit*» точно не отражает англоязычное понятие «*rule of law*», как выражение «*prééminence du droit*», используемое во французском тексте Устава СЕ, в преамбуле Конвенции о правах человека и в судебной практике Европейского суда по правам человека», то есть не согласуется с основным смыслом «*rule of law*» и про-

тиворечит ему [5]. В связи с этим, Парламентская Ассамблея заключила, чтобы на русский язык перевод "rule of law" осуществлялся в значении "верховенство права", а на французский - "prééminence du droit" [5]. Вместе с тем, она поручила Венецианской Комиссии обеспечить правильную интерпретацию перечисленных терминов в духе принципа законности и надлежащей правовой процедуры⁸.

Несмотря на проделанную Венецианской комиссией кропотливую работу, нужно признать, что она узко и бегло подошла к этому вопросу, задавшись только целью примирить принцип *rule of law* и концепцию *правовое государство*. Не выявляя родство общеславянских и индоевропейских языков, происхождение слов *право, law, le droit, rechte*, а также факторов, влияющих на их изменение, Венецианская Комиссия ограничилась лишь рассмотрением истории зарождения рассматриваемых терминов и понятий. Занявшись изысканием наиболее подходящего определения понятию *rule of law*, она выявила 6 ее аспектов: «законность; правовая определенность; запрет на произвол; доступ к правосудию; соблюдение прав человека; не дискриминация и равенство перед законом»⁹. В завершении своего исследования, не найдя определения понятию верховенство права, Венецианская комиссия заключила: «верховенство права действительно представляет собой основополагающий и общий европейский стандарт для того, чтобы направлять и ограничивать осуществление демократической власти»¹⁰.

По справедливому замечанию В.В. Ершова такая интерпретация термина *верховенство права* отождествляет его с правовым государством [5, с.16]. Также на это обратил свое внимание Джеймс Р. Силкенат, верно подметивший, что большинство не чувствуют различий между «*Rule of law*» и «*Rechtsstaat*», причиной чему на его взгляд, является их смешение или неправильный перевод [6, с.15-16]. Исследования показывают, что верховенство права, являющийся жизненным принципом англо-саксонской системы общего права соотносится, сопоставляется, противопоставляется с идеей правового государства, выдвинутой Кантом и, как правило,

8 «Принцип *rule of law*», утвержденный Резолюцией Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 1594 (2007) // URL: [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2007\]/\[Bratislava2007\]/Res1594_rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2007]/[Bratislava2007]/Res1594_rus.asp) (дата обращения: 15.08.2024).

9 Доклад о верховенстве права, утвержденный Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии, Страсбург, 4 апреля 2011 года // URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus) (дата обращения: 15.08.2024).

10 Там же.

являются предметом философии права и современного конституционализма. «Исследование и сопоставление доктрин верховенства права, и близкой по содержанию концепции правового государства, – по мнению докладчика, вероятно, будет способствовать нашему пониманию существенно значения верховенства права и его роли в построении общества возможностей и справедливости» [6, с.15-16].

Осенью 2016 г. Венецианская Комиссия опубликовала Доклад с названием «Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права», состоящий из трех частей. В первой части излагается цель и предмет исследования, показана взаимосвязь между верховенством права, демократией и правами человека. Во второй части указаны контрольные показатели верховенства права, то есть раскрывается 6 аспектов верховенства права, которые были определены Венецианской Комиссией в Докладе от 2011 г., а также приводятся примеры посягательства на верховенство права. В третьей части даны обязательные и рекомендательные нормы относительно вопроса о верховенстве права. Итак, Венецианская Комиссия доводит до нашего сведения, что Контрольный список разработан в целях дальнейшего продвижения верховенства права, предназначен обеспечить механизм оценки соблюдения данного принципа в определенном государстве с учетом его конституционно-правового строения, законодательства и судебной практики. Задачей его является обеспечение объективной, полной, доступной и единообразной оценки. Обращается внимание на открытый характер перечня Контрольных вопросов, который по мере необходимости вероятно пополнится. Критерием оценки верховенства права выступает законодательство и судебная практика. Контрольный список может быть использован в качестве инструментов оценки всеми субъектами: госорганами, гражданским обществом, международными организациями. Поскольку даже самые развитые демократические государства не достигли абсолютного верховенства права, Венецианская Комиссия рекомендует субъектам оценки, в первую очередь, при оценке верховенства права учитывать, какие критерии его не соблюдены, до какой степени, в каком сочетании и т.п. Поэтому вовсе не

обязательно, чтобы верховенство права того или иного государства отвечало всем контрольным вопросам. Низкий уровень верховенства права означает большую потребность в нем, а высокий уровень – меньшую потребность в нем. Также Венецианская Комиссия признает, что принцип верховенства права тесно связан с правами человека. Собственно, в чем наблюдается схожесть во взглядах сторонников либертарного подхода к правопониманию. С одной стороны, соблюдение прав человека означает обеспечение верховенства права, а с другой стороны, механизм защиты прав человека реализуется посредством соблюдения принципа верховенства права¹¹.

Перечислим контрольные вопросы в рамках каждого из 6 критериев верховенства права. Итак, первый критерий — это законность, включающий в себя примат закона, соблюдение закона, соотношение международных и внутренних правовых норм, законодательные полномочия исполнительной власти, законодательные процедуры, исключения в чрезвычайных ситуациях, обязанность исполнения законов, субъекты частного сектора, выполняющие государственные задачи. Второй правовая определенность, охватывающий доступность законодательства и решений судов, предсказуемость, стабильность и последовательность закона, правомерные ожидания субъектов, отсутствие обратной силы, принципы *nullum crimen sine lege* и *nulla poena sine lege*; *res judicata*. Третий предотвращение злоупотребления (превышения) полномочиями, определяемое наличием правовых гарантий против произвола и злоупотребления полномочиями (*détournement de pouvoir*) со стороны органов власти. Четвертый равенство перед законом и недискриминация, то есть закрепление и обеспечение его в качестве принципа, предоставление гарантий равенства в законодательстве и перед законом. Пятый доступ к правосудию: независимость и беспристрастность, справедливый суд, конституционное правосудие. И, в качестве последнего критерия приведены примеры проблемы, встающие на пути обеспечения верховенства права, среди которых коррупция и конфликт интересов, сбор данных и наблюдение¹².

На наш взгляд, одна из проблем, порожа-

¹¹ Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права, принятый на 106-м пленарном заседании Венецианской комиссии // [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-rus) (дата обращения: 15.08.2024).

¹² Там же.

дающих непонятность в интерпретации принципа *the rule of law* на национальном уровне, состоит в ошибке перевода. Так, в прямом переводе русскоязычного термина «верховенство права» на немецкий язык, он во многих переводах обозначается термином «*Rechtsstaatlichkeit*», на английский язык «*supremacy of law*» или «*rule of law*», на французский язык «*l'état de droit*», на казахский язык «*құқықтың үстемдігі*», на киргизский язык «*укуктун үстөмдүгү*». В обратном переводе англоязычного термина «*rule of law*», якобы несущего в себе смысл «*верховенство права*», на другие языки, «*rule of law*» утрачивает свой смысл, в итоге затемняется его понимание. Например, в переводе на русский язык термин «*rule of law*» довольно часто обозначается термином «*верховенство закона*», на казахский язык «*заңның үстемдігі*», на киргизский язык «*мыйзамдын үстөмдүгү*». В то же время в перечисленных языках есть различаемые между собой понятия «*право*» и «*закон*». Закон – это английское *law*, французское *la loi*, немецкое *Gesetz*, итальянское *la legge*. Как видим английский термин *law* употребляется как в значении право в субъективном и объективном смысле, так и в значении закон, что не наблюдается в других языках, особенно в русском, казахском, киргизском языках.

Исходя из этого, есть существенные различия между верховенством права и верховенство закона, поскольку право и закон не есть одно и то же. В постсоветских странах, в которых казахский, киргизский, русский языки являются государственными языками, есть понимание того, что существует «*верховенство права или закона*» как принцип правового государства и само «*правовое государство*» как юридическая концепция. Также есть признание того, что между ними существуют совпадения и расхождения, как и между категориями право и закон. Согласно этим представлениям, не уместно говорить о смешении верховенства права и правового государства.

Как правильно подметил В.К. Дмитриев, недопустимо рассматривать их в качестве синонимов, поскольку даже сам лингвистический анализ конструкции словосочетаний «*правовое государство*» подсказывает, что оно акцентируется на «*государстве*», а «*верховенство право*» на праве. Соотносятся они между собой тем, что правовое государство представляет собой систему правовых средств и гарантий, посредством которых

реализуются принципы права, то есть оно выступает одной из форм реализации *Rule of Law*, в свою очередь, которое предписывает, чтобы государственная власть организовывалась и действовала в строгом соответствии с принципами права, обеспечивая их реализацию, а не произвольно, просто следуя формальным правилам. В контексте такого соотношения *Rule of Law* подразумевает более динамичный и адаптивный подход к организации и функционированию органов государственной власти, нацеленный на воплощение в действительность ценностей права [7, с.13].

Обнаруживаются также научные мнения, как отождествляющие, так и разграничивающие между собой идеи, на которых построены доктрины правового государства – *Rechtsstaat* и верховенства права – *Rule of Law*. Так, В.Д. Зорькин пишет, что «общепризнанный принцип верховенства (господства) права или правового государства лежит в основе нового миропорядка и конституционного строя современных демократий» [8, с.30]. Казалось бы, российский учёный ставит между ними знак тождества, но он в своих научных исследованиях, верховенство права и правовое государства, рассматривает в их неразрывной связи. Придерживаясь естественно-правового подхода к правопониманию, который и заложен в основе Конституций многих стран, к существенным признакам правового государства автор правильно отнес: «верховенство права, содержащее в себе приоритет прав человека и верховенство правового закона, народовластие и разделение власти» [9, с.51-54].

Не исключая сходства между правовым государством – *Rechtsstaat* и верховенством права – *Rule of Law*, в тоже время, не упуская из виду разницу между англосаксонским общим правом и континентальным рецептированным римским правом, Г.А. Гаджиев приводит различия между ними. Авторская гипотеза состоит в том, что верховенство права не существует (и не может существовать) как универсальная, общеобязательная концепция [10, с.13-14]. Вместе с тем, он обращает внимание на то, что верховенство права в России развивается как судебная доктрина, в то время как правовое государство – это, прежде всего научная концепция [10, с.13-14].

С последним мнением, наверное, следует согласиться, прежде всего, по той причине, что идея или принцип верховенство права активно развивается не только европейской

судебной доктриной и российской, но и медленными темпами казахстанской. Принцип верховенство права, впервые было выработано многолетней судебной практикой Англии. Суды, как нам известно, провозглашают свои акты от имени государства, что свидетельствует о придании актам суда законной силы актов государства, требования, вытекающие из которых неукоснительно должны всеми без исключения исполняться или соблюдаться. В противном случае, неисполнение или несоблюдение требований, вытекающих из актов суда, может повлечь за собой применение самых строгих мер воздействия, вплоть до привлечения к уголовной ответственности. Придание англичанами актам судов силы закона, признание их источниками британской правовой системы, объясняется тем, что благодаря силе и авторитету судебных актов обеспечиваются права человека и утверждаются их абсолютное верховенство над всем и всеми. Правовые позиции ЕСПЧ, в первую очередь, выстроены на обеспечение прав и свобод человека и гражданина, на признание их приоритетности и установления их верховенства. Как правило, англосаксонских стран мало интересуется создание и официальное закрепление прав и свобод человека и гражданина. Они сильно озадачены именно обеспечением их надежных и действенных средств защиты. В этой части уместно привести принцип прецедентного права: *«ubi jus ibi remedium»*.

Различия между верховенством права и правовым государством П.Д. Баренбойм объясняет так, что, во-первых, отцом-основателем доктрины верховенство права является Альбер Дайси, а правового государства – Иммануил Кант, во-вторых, доктрина верховенство права выработана в 1895 г., а правового государства на 100 лет раньше, в-третьих, по доктрине верховенства права источником конституционного права выступают решения судов, а по правовому государству – сама писаная Конституция [1, с.13].

Р.А. Каламкарян, Ю.И. Мигачев также считают, что концепция господство права существует давно, в международное право она пришла из внутреннего права Англии, под ней в общем плане понимались: «правовая форма образования и деятельности правительств, судебной системы, исключавшая любые проявления произвола, беззакония, авторитарных методов руководства; упорядоченный на основе судебных решений характер происхождения конституционных норм; юридическое равенство всех граждан

перед законом» [11, с.39]. По сообщениям авторов, аналогичная концепция есть в США – «правительство под законом», во Франции – «принцип законности и верховенство нормы права», в ФРГ – «правовое государство». *Rule of law* они противопоставляют *Rule of force*, то есть господству силы, оправдывающей себя оказанием давления и применением насилия для решения каких-либо внешнеполитических задач при полном отрицании международного права, которые полностью исключает господство права [11, с.41]. Мнение авторов хотелось бы дополнить тем, что Казахстан, по сей день, под эгидой «Правительство для всех», проводит институциональные реформы, в том числе и по обеспечению верховенства закона. Ее реализация, несомненно, возлагается именно на судебную ветвь власти, которую она неохотно обеспечивает.

В своей работе немецкий философ и социолог, рассматривая процессы конституционализации международного права, приходит к выводу, что в основе *Rule of Law* и *Rechtsstaat* заложена одна идея – об ограничении политического господства и одна цель – о придании политическому господству правовую форму [12, с.127]. «Эта идея, – пишет Ю. Хабермас, воплощенная уже в древних парламентах, или сословных собраниях, приспособленная к коллективному представительству, идея взаимного ограничения и сбалансирования «господствующих сил», в современных теориях государства развилась в представлении о дистрибутивном, распределительном, «разделении господства», «разделении власти суверена»; она соединилась с индивидуалистическими концепциями – учением о правах человека в английском либерализме, о функциональном разделении законодательной, исполнительной власти и права в немецком конституционализме» [12, с.127-128]. Таким образом, автор считает, что *Rule of law* и *Rechtsstaat* представляют собой два варианта одной идеи об ограничении произвола власти – господстве законов, под которым он понимает принцип господство права [12, с.128]. Далее, Ю. Хабермас пишет, что концепция «господства закона» получила свою легитимность из источников естественного права, она основана на идее естественных прав человека [12, с.129].

Следующей главной причиной, вызывающей многозначность и неточность в вопросах различения терминов *rule of law* и *верховенство закона*, уравнивая понятия *rule of law* с режимами конституционность

и законность, смешение его с концепцией *правовое государство*, является проблема соотношения категорий право и закон. Сама постановка этой проблемы состоит в понимании права в объективном и субъективном смысле, что порождает в науке и практике юриспруденции различные интерпретации, особенно в англосаксонской системе права и англоязычных странах. Выявляя в контексте языка философии соотношение понятий права и закон, Л.И. Фархутдинов верно отметил, что «ситуация осложняется также спецификой каждого конкретного языка, тем, что в терминологической системе понятия нормы, права, закона, морали и прочие не располагаются идентичным образом» [13, с.214].

Между тем, категории *право* и *закон* подобно англоязычным юридическим терминам *law* и *right* наполняются разным смыслом. Соответственно, будет правильным, если мы признаем, что *rule of law* в англосаксонской системе права и верховенство закона в романо-германских системах права не есть одно и то же. Так, русскоязычное *право*, понимаемое нами в объективном смысле, при переводе на английский язык обозначен юридическим термином *law*, под которым мы будем подразумевать *закон* [14, с.219]. При определении права, нормы права или правовой нормы и законности, в англоязычной юридической терминологии употребляется одно слово *law*, что приводит к сумятице. В качестве примера можно сослаться на учредительные документы международных организаций и обнаружить, что в их деятельности часто употребляются термин *rule of law*, под которым они имеют в виду, как *верховенство права*, так и *верховенство закона*. Очень редко можно встретить термин *supremacy of law*, в переводе на русский язык, означающий господство, верховенство права [14, с.222].

Тем временем, другая проблема видится в неясности и неопределенности позиций самих международных организаций, нормы которых имеют приоритет над национальным правом субъектов международного права, признавших их юрисдикцию на своей территории. Изучение казахстанскими исследователями категории *rule of law* в работе международных организаций убеждает в том, что оно является высшим идеалом и ценностным благом, к которому они стремятся, принципом деятельности и сферой направленности, мерой поведения и ответственности субъектов международного права,

европейским стандартом в области защиты прав или судебной доктриной, критерием человеческого измерения или комплексной системой безопасности [15, с.193].

Сам термин *rule* имеет несколько переводов, как: 1) правило, устанавливать правило; 2) норма права, устанавливать правовую норму; 3) постановлять, постановление, предписание, приказ; 4) править, правление, господство, власть [14, с. 325-326]. Учитывая их, можно заключить, что термин *rule* несет в себе только два значения. В первом значении *rule* является существительным, неодушевленным, означающий какое-либо правило поведения, а во втором глагол несовершенного вида, означающее править чем-то или кем-либо. Поэтому этот термин в зависимости от употребляемых словосочетаний будет иметь разные значения. Так, *rule of law* в первом значении — это «норма права или правовая норма» [14, с. 222], то есть определенное правило поведения, под которыми, мы, вероятнее всего, будем иметь в виду норму гражданского, уголовного или административного права, как правило, применительно к континентальной системе права, вытекающих из объединённых и систематизированных законов, а в англосаксонской системе общего права из судебных решений. Во втором значении термин *rule of law* переводится на русский язык как «законность» [14, с. 222], понимаемый в современном юридическом мире также неоднозначно. Так, законность в одних случаях понимается как режим действия законов, в других как правила толкования, в остальных как метод осуществления политической власти, а в основном как принцип построения, организации и функционирования органов власти. Безусловно, в таком контексте *rule of law* означает установить законное право или законное правление.

В этой связи, в значении перевода *rule* как постановлять, постановление, предписание, приказ, хотелось бы упомянуть, что слово *jus* на латыни означает: «право, закон, правосудие» [14, с.215], а более древнее латинское слово *lex* только закон [14, с.228]. Значение римского термина *lex*, в отличие от английского *law* и греческого *nomos* изначально кроилось в принуждении или понуждении человека к чему-то, либо в побуждении в нем чего-то. Корнем термина *lex* является: «слово, выражение, речь». Они связаны с действием читать. Рассматривая различные объяснения значения термина закон (*lex*), С.П. Шевцов, сформулировал общий вывод:

«закон (lex) означал для римлян некий фиксированный людьми (позже – записанный и выставленный) фрагмент миропорядка, который требовал торжественного публичного провозглашения (чтения), воспроизводя тем самым аналогичный порядок в римской общине» [16, с.322].

В свою очередь, *право*, понимаемое нами в субъективном смысле, в английском языке обозначено юридическим термином «*right*» [14, с.322], употребляемый в основном для определения естественных, основных прав и свобод человека. К примеру, «*right of assembly*» – право собраний; «*right of asylum*» – право убежища; «*right of conscience*» – свобода совести; «*right of defence*» – право на защиту; «*right of local self*» – право граждан на местное самоуправление; – «*right of property*» – право собственности; «*right to work*» – право на труд; «*electoral right*» – избирательные права; «*right voting*» – право на участие в голосовании, право голоса [14, с.322-323]. Для определения субъективных прав и права в объективном смысле, на других языках используются одни и те же термины, как *droit* (фр. яз.), *recht* (нем.яз.), *derecho* (исп. яз.), *diritto* (ит. яз.) и мн. др., возводимые к латинскому *rectus, drectus* (прямой, под прямым углом, прямая линия, прямая ссылка – рус.яз.; тура, тік – каз. яз.). Согласно этимологическому онлайн-словарию, слово право – это древнеанглийский *riht* в значении «справедливый, хороший, надлежащий, прямой, не загнутый», из протогерманского *rehtan*, от корня *reg* «двигаться по прямой», также «править (to rule), управлять прямо (to lead straight), делать правильно (to put right)» [17]. Следовательно, само слово *right* имеет корень от глагола *to rule*, который означает правильное или хорошее правление. Соответственно, считается верным, если *rule of law* понимать в значении править правильно надлежащим образом, то есть здесь речь идет не только о хорошем правлении, но и законном правлении.

Right означает «правый». Этот термин в значении «правый» Маковский М.М. соотносит с «мужчиной», «рукой» и понятием огня [18, с.306]. Означают также правую сторону, расположенную в противоположность левой стороне, что характерно и для русскоязычного термина «право». Однако в отличие от *droit* (фр. яз.), *recht* (нем.яз.), *derecho* (исп. яз.), *diritto* (ит. яз.), термин «право» употребляется в нескольких значениях. Во всех этимологических словарях указывается принадлежность слова «право»

к общеславянскому языку, имеет происхождение от древнего слова *правь*, в последующем приобрело форму слова – правый, восходящий первоначальному смыслу первый [19, с.314]. В качестве родственного, к слову, правый, Г.А. Крылов признает – *probus* (лат.), со смыслом хороший, изначально несущий в себе смысл первый [19, с.314]. Обратим внимание на то, что первый указывает на источник происхождения и занимаемое им место. Следовательно, право в таком смысле означает, что оно по отношению к закону и государству первично и соответственно выше него. Правый в обыденном понимании – это значит не левый, не ложный, не кривой, не косой, не сутулый и т. п. Известны также попытки славян-язычников в объяснении устройства мира с использованием слов *правь*, *явь*, *навь* и *славь*. Приведем фрагмент надписи из деревянной дощечки I древнеславянской письменности IX в. н.э., представленный в переводе от известного российского исследователя Велесовой книги А.И. Асова, где говорится о Прави, Яви и Нави: «... Но греки напали на Русь, творя зло во имя (своих) богов. Мы не знали уже, куда бежать и что делать. Правь же невидимо Дажьдбогом положена, а за ней, как пряжа течет Явь, которая творит нашу жизнь, а когда та пройдет, наступит смерть. Явь есть текущее и творится Правью, а после нее есть Навь. До нее Навь и после нее Навь. ... Пренебрегаем, да еще и глумимся над Истиной. Недостойны мы быть Дажьдбожьими внуками! Только молясь богам, имея чистыми душу и тело, будем жить с Праотцами нашими, в богах сливаясь в единую правду ...» [20, с.14-15].

Слова *правь*, *явь*, *навь* и *славь*, можно соотнести с действиями *будь*, *избавь*, *кинь*, *мажь*, *режь*, *ставь*, *сядь*, повелительной формы глаголами второго лица, приказывающими совершить какой-либо акт. Как было показано выше, *rule* первом значении является существительным, а во втором глаголом. В старославянском словаре указано, что *правь* в первом значении, понимается как прямой, ровный *primu govnu*, а во втором – правильный, справедливый, *spravne, spravedlivy*» [21, с.496-497]. Здесь нужно отметить, что прямой состоит в родстве с греческим *promos* (передовой) и английским *prime* (первый), что заметно даже в схожести звучания знакомых нам слов. Из этого можно определить право источником истины, которое обязывало всех точно и строго соответствовать ей, не отступая от прямооты

и ровности в направления, ни в правую, ни в левую стороны. «Прямизна, однако, – пишут К.В. Арановский, С.Д. Князев, – уже намекает на отступление от права к тому произвольному руководству, где указующая десница пересиливает право-законные тяготения и где прямолинейные direction, Direktion, директива, направление или управление по смыслу и происхождению все еще связаны с right, recht – с правом, остаются с ним в корневом гнезде и питаются его пространственно-этической правотой, но уже готовы немного ему «изменить» и дать субъекту, его руководящей воле перевес или власть над законом» [22, с.17].

Термин десница [23, с.253] значительно употреблялся в зрелищном и художественном искусстве для названия правой руки и географических объектов, расположенных на поверхности земли по правую сторону, а для левой – шуйца [23, с.1508]. Так, термин десница использовался в пьесе А.С. Пушкина «Каменный гость» от 1830 г., в значении правая рука. В частности, пушкинский персонаж Дон Гуан произносит следующие слова, когда каменная статуя убитого им командора де Сольва хватает его за правую руку и уносит Дон Гуана в преисподнюю: «... Вот она... о, тяжело Пожатье каменной его десницы! Оставь меня, пусти – пусти мне руку ... Я гибну – кончено – о Дона Анна!» [24]. От старославянского слова «деснь», в значении «правый», образовались слова «одесная» и «одесную», которую употребляли в защитных молитвах, в священных писаниях, но со смыслом «сила, могущество, власть». Есть реки с названием Десна, впадающей с правой стороны и Шуя с левой стороны. Термины «десница» и «шуйца» часто связывались с личностью, его идеями, творчеством и психофизикой, и использовались при составлении автопортрета. Подобную синонимизацию можно встретить в литературе, к примеру, в книге Н.К. Михайловского «Десница и шуйца Льва Толстого; Ф.М. Достоевский – Жестокий талант», где десница и шуйца употребляются литературным критиком для выражения силы и слабости, достоинств и недостающих качеств в личности известных русских писателей.

Однако на взгляд С.П. Шевцова, «кажется маловероятным, что значение «правая сторона», «правая рука» могут быть присущие словам, обозначающим «право», поскольку термин для правой руки существовал – он восходил к индоевропейскому *decks-to: (фр. destre, итал. destro, исп. diestro, др.

– англ. swidra, др. – верх. – нем. zeso, ст. – слав. Деснь)» [16, с.351]. Но, как привели мы выше, название правых рек Десна и правой руки десницы, производные от слова «деснь».

Словосочетания, включающие слово правый, в других случаях представляют собой положительную семантическую ассоциацию, а слово левый – отрицательную коннотацию. Так, противопоставление бинарных оппозиций «хороший-плохой» или «позитивный-негативный» либо «живой-мертвый» и т. п., наблюдается в работе Н.И. Толстого в связи ориентацией «правый» – «левый», сославшегося на предсказания современной сербской народной традиционной системы [25, с.155].

Слово государство образовано от слов государь, господарь, господин, они определяют принадлежность к хозяину, владельцу. Коренной основой перечисленных слов является слово, образованное путем сложения gostь и podь – господь. Слово gostь (приезжий купец) восходит, к слову, rotis (хозяин, владелец) [19, с.97-98], то есть гостя от бога или существующий под ним. Гостя встречали как бога, потому что он послан богом и ведет к нему. Встреча, почитание и проводы гостей одна из давних традиций казахского народа. В казахском народе есть пословицы, которые прямо указывают на то, что гость есть благо, посланное богом, среди них: «Кұдайы қонақ (гость от бога); қырықтың бірі – Қыдыр (один из сорока благ – это гость; қонақпен еріп құт пен ырыс келеді (с гостем в дом входят благополучие и изобилие); қонақты қусаң, құт пен ырыс қашады (прогонишь гостя, с ним уйдет благополучие и изобилие)». Следовательно, словосочетание «правовое государство», состоящее из двух слов «право» и «государство», означает то, что государство вторично по отношению к праву, исходящему от бога или представляющегося божественным началом, которое по отношению к нему первично. Но применительно к континентальной системе права, общепринято считать, что правовое государство означает связанность государства с правом и не более того.

Заключение

Анализ Конституций Украины, Беларусь, Анголы, Хорватии, Эфиопии и Кыргызстан показал, что несмотря на утверждение ими принципа верховенства права, отсутствует его четкое понятие, критерии его определяющие или признаки его описывающие. Так,

конституционные нормы о верховенстве права перечисленных стран свидетельствуют, что верховенство права означает, во-первых, установление верховенства Конституции, во-вторых, обеспечение верховенства прав и свобод человека и гражданина, в-третьих, соблюдение режима конституционности и законности, в-четвертых, осуществление государственной власти на основании закона.

Между тем, все указанные значения верховенства права имеют очень много общего и схожего с конституционными нормами стран, утвердивших верховенство Конституции. Напротив, в Конституциях тех стран, которые вместо верховенства права провозгласили верховенство Конституции, особое внимание уделяется именно правам человека и гражданина, а не законов. В этой связи, следует заключить, что Rule of law несколько не противоречит Rechtsstaat. Однако отсутствие противоречивости ни в коем случае не позволяет ставить между ними знак тождественности. Учитывая, что в правовом государстве нормативные правовые акты, являющиеся источником права и признающиеся действующим правом, могут содержать в себе запреты и ограничения, должен

верховенствовать именно правовой закон, отвечающий всем критериям права.

Следует принять во внимание, что понимание и применение принципа Rule of law зависят от различных культурно-исторических наследий, социально-экономических условий, геополитических направлений, правовых обычаев и религиозных верований, выступающих в качестве факторов, влияющих на правопонимание людей и сферу правоприменения. Например, в одной системе права действует статутное право, в то время, когда в других – прецедентное право, в-третьих – религиозное право, а над всей системой национального права стоит международное право. Несмотря на существующие различия в интерпретации и механизмах реализации принципа rule of law, категории составляющие его основу или содержание, должны иметь место в любом правовом государстве. Поэтому Rule of law, будучи фундаментальной основой международного права, субъектом которой является и Казахстан, обязательна для исполнения на всей его территории госорганами, общественными организациями, должностными и частными лицами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баренбойм П.Д. *Соотношение доктрин Верховенства права и Правового государства как главный вопрос философии права и конституционализма*. – М.: ЛУМ, 2013. – 128 с.
2. Кравченко Д.В. *Верховенство права и правовое государство: лингвистические аспекты конвергенции и разграничения // Международные правовые доктрины: поиск взаимопонимания / Сборник статей под ред. Е.Г. Тарло, Д.В. Кравченко*. – М.: ЛУМ, 2013. – С. 303-311.
3. Чиркин В.Е. *Верховенство права: современные варианты терминологии // Журнал российского права, 2015. № 12*. – С. 5-11.
4. *Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы шу»)*. Пер. с кит. и коммент. А.И. Кобзева, А.Е. Лукьянова, Л.С. Переломова, П.С. Попова при участии В.М. Майорова; Вступит, ст. Л.С. Переломова; Ин-т Дальнего Востока. – М.: Вост. Лит, 2004. – 432 с.
5. Еришов В.В. *Верховенство права и правовое государство: актуальные теоретические и практические проблемы / Верховенство права и правовое государство: проблемы теории и практики: Мат. X между. науч. пр. конф.* – М.: РГУП, 2016. – С. 11-35.
6. Джеймс Р. Силкенат. *Верховенство права и его значение / В Сб. статей: Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / отв. ред. В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм* – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 15-16.
7. Дмитриев В.К. *О соотношении категорий «верховенство права» и «правовое государство» // Национальная Ассоциация ученых, 2015. № 1 (6)*. – С. 11-13.
8. Зорькин В.Д. *Верховенство права и конституционное правосудие // Журнал российского права, 2005. № 12*. – С. 30-36.
9. Зорькин В.Д. *Конституционно-правовое развитие России / В.Д. Зорькин*. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 720 с.: - ISBN 978-5-91768-221-1. - Текст: электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/220355> (дата обращения: 13.09.2024). – Режим доступа: по подписке.

10. Гаджиев Г.А. Судебная доктрина Верховенства права в России / В Сб. статей: *Международные правовые доктрины: поиск взаимопонимания* / отв. ред. Е.Г. Тарло, Д.В. Кравченко. – М.: ЛУМ, 2013. – С. 13-44.
11. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. *Международное право: Учебник*. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 688 с.
12. Хабермас Ю. *Расколотый Запад* / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Весь мир», 2008. – 192 с.
13. Фархутдинов Л.И. Соотношение понятий права и закона в контексте языка философии // *Ученые записки Казанского университета. Том 154, кн. 1.* – 2012. – С. 214-219.
14. *Англо-русский полный юридический словарь. 35 тыс. слов и устойчивых словосочетаний* / Сост. А.С. Мамулян. Первое изд. – М.: Раббит, 1993. – 400 с.
15. Аблаева Э.Б. "Rule of law" в работе международных организаций // *Пробелы в российском законодательстве*, 2017. № 7. – С. 193-200.
16. Шевцов С.П. Архаичное понимание права: этимологический подход // *ΣΧΟΛΗ* *Философское антиковедение и классическая традиция*, 2013. Том 7. Вып. 2. – Новосибирск: Ред.-изд. центр Новосиб. гос. ун-та, 2013. – С. 340-355.
17. *Etymological online Dictionary* // URL: <https://www.etymonline.com/word/right>
18. Маковский М.М. *Историко-этимологический словарь английского языка*. – М.: Издательский дом «Диалог», 1999. – 416 с.
19. *Этимологический словарь русского языка*. – СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.
20. *Велесова книга. ВЛЕС КНИГА* / пер. и коммент. Валентина и Юлии Гнатюк. – М.: Амрита-Русь, 2006. – 272 с.
21. *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков): около 10000 сл.* / Э. Благова, Р.М. Цейтлин, С. Геродес и др. Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М.: Рус. яз., 1994. – 842 с.
22. Арановский К.В., Князев С.Д. *Правление права и правовое государство в соотношении знаков и значений* / под ред. Н.А. Сергеевой. – М.: «Проспект», 2016.
23. *Большой толковый словарь русского языка*. / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2000. – 1536 с.
24. Пушкин А.С. *Каменный гость*. [Электронный ресурс]: Интернет-библиотека Алексея Комарова. Режим доступа. URL: <http://ilibrary.ru/text/468/p.1/index.html> (дата обращения: 20.08.2024).
25. Толстой Н.И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. М.: Изд-во «Индрик», 1995. – 512 с.

REFERENCES

1. Barenbojm P.D. *Sootnoshenie doktrin Verhovenstva prava i Pravovogo gosudarstva kak glavnyj vopros filosofii prava i konstitucionalizma*. – М.: LUM, 2013. – 128 s.
2. Kravchenko D.V. *Verhovenstvo prava i pravovoe gosudarstvo: lingvisticheskie aspekty konvergencii i razgranichenija* // *Mezhdunarodnye pravovye doktriny: poisk vzaimoponimaniya* / *Sbornik statej pod red. E.G. Tarlo, D.V. Kravchenko*. – М.: LUM, 2013. – S. 303-311.
3. Chirkin V.E. *Verhovenstvo prava: sovremennye varianty terminologii* // *Zhurnal rossijskogo prava*, 2015. № 12. – S. 5-11.
4. *Konfucianskoe «Chetveroknizhie» («Sy shu»)*. Per. s kit. i komment. A.I. Kobzeva, A.E. Luk'janova, L.S. Perelomova, P.S. Popova pri uchastii V.M. Majorova; *Vstupit, st. L.S. Perelomova; In-t Dal'nego Vostoka*. – М.: Vost. Lit, 2004. – 432 s.
5. Ershov V.V. *Verhovenstvo prava i pravovoe gosudarstvo: aktual'nye teoreticheskie i prakticheskie problemy* / *Verhovenstvo prava i pravovoe gosudarstvo: problemy teorii i praktiki: Mat. X mezhd. nauch. pr. konf.* – М.: RGUP, 2016. – S. 11-35.
6. Dzhejms R. *Silkenat. Verhovenstvo prava i ego znachenie* / *V Sb. statej: Doktriny Pravovogo Gosudarstva i Verhovenstva Prava v sovremennom mire* / отв. ред. V.D. Zor'kin, P.D. Barenbojm – М.: LUM, *Justicinform*, 2013. – S. 15-16.
7. Dmitriev V.K. *O sootnoshenii kategorij «verhovenstvo prava» i «pravovoe gosudarstvo»* // *Nacional'naja Associacija uchenyh*, 2015. № 1 (6). – S. 11-13.
8. Zor'kin V.D. *Verhovenstvo prava i konstitucionnoe pravosudie* // *Zhurnal rossijskogo prava*, 2005. № 12. – S. 30-36.

9. Zor'kin V.D. *Konstitucionno-pravovoe razvitie Rossii / V.D. Zor'kin.* – М.: Norma: INFRA-M, 2011. – 720 с.: - ISBN 978-5-91768-221-1. - Текст: электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/220355> (data obrashhenija: 13.09.2024). – Rezhim dostupa: po podpiske.
10. Gadzhiev G.A. *Sudebnaja doktrina Verhovenstvaprava v Rossii / VSb. statej: Mezhdunarodnye pravovye doktriny: poisk vzaimoponimaniya / otv. red. E.G. Tarlo, D.V. Kravchenko.* – М.: LUM, 2013. – С. 13-44.
11. Kalamkarjan R.A., Migachev Ju.I. *Mezhdunarodnoe pravo: Uchebnik.* – М.: Izd-vo Jeksmo, 2004. – 688 с.
12. Habermas Ju. *Raskolotyj Zapad / Per. s nem.* – М.: Izd-vo «Ves' mir», 2008. – 192 с.
13. Farhutdinov L.I. *Sootnoshenie ponjatij prava i zakona v kontekste jazyka filosofii // Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Tom 154, kn. 1.* – 2012. – С. 214-219.
14. *Anglo-russkij polnyj juridicheskij slovar'. 35 tys. slov i ustojchivyh slovosochetanj / Sost. A.S. Mamuljan. Pervoe izd.* – М.: Rabbit, 1993. – 400 с.
15. Ablaeva Je.B. *"Rule of law" v rabote mezhdunarodnyh organizacij // Probely v rossijskom zakonodatel'stve, 2017. № 7.* – С. 193-200.
16. Shevcov S.P. *Arhaichnoe ponimanie prava: jetimologicheskij podhod // ΣΧΟΛΗ Filosofskoe antikovedenie i klassicheskaja tradicija, 2013. Tom 7. Vyp. 2.* – Novosibirsk: Red.-izd. centr Novosib. gos. un-ta, 2013. – С. 340-355.
17. *Etymological online Dictionary // URL: https://www.etymonline.com/word/right*
18. Makovskij M.M. *Istoriko-jetimologicheskij slovar' anglijskogo jazyka.* – М.: Izdatel'skij dom «Dialog», 1999. – 416 с.
19. *Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka.* – SPb.: OOO «Poligrafuslugi», 2005. – 432 с.
20. *Velesova kniga. VLES KNIGA / per. i komment. Valentina i Julii Gnatjuk.* – М.: Amrita-Rus', 2006. – 272 с.
21. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov): okolo 10000 sl. / Je. Blagova, R.M. Cejtin, S. Gerodes i dr. Pod red. R.M. Cejtin, R. Večerki i Je. Blagovoj.* – М.: Rus. jaz., 1994. – 842 с.
22. *Aranovskij K.V., Knjazev S.D. Pravljenje prava i pravovoe gosudarstvo v sootnoshenii znakov i znachenij / pod red. N.A. Sergeevoj.* – М.: «Prospekt», 2016.
23. *Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo jazyka. / Sost. i gl. red. S.A. Kuznecov.* – SPb.: «Norint», 2000. – 1536 с.
24. *Pushkin A.S. Kamennyj gost'. [Elektronnyj resurs]: Internet-biblioteka Alekseja Komarova. Rezhim dostupa. URL: http://ilibrary.ru/text/468/p.1/index.html* (data obrashhenija: 20.08.2024).
25. *Tolstoj N.I. Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i jetnolingvistike. M.: Izd-vo «Indrik», 1995.* – 512 с.

КОНСТИТУЦИОННЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

Кандидат юридических наук, советник директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: sarpekov.r@zqai.kz

Караев Алипаша Агаханович¹

Кандидат юридических наук, главный научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, директор НИИ Публичного права Каспийского университета; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ali_agahan@mail.ru

Аннотация. Конституционные реформы, состоявшиеся в Республике Казахстан в 2022 году, обозначили новые векторы дальнейшей модернизации правовой и политической системы. На первый план вышли проблемы эффективности государственного управления, качество законотворческого процесса, а также необходимость реформирования института конституционного контроля, посредством которого в стране обеспечивается верховенство Конституции и поддерживается режим конституционной законности.

Мировой опыт показывает, что органы конституционного контроля вовлечены практически во все сферы общественных отношений. По всеобщему признанию, на современном этапе правового развития судебный конституционный контроль представляет собой наиболее действенный инструмент совершенствования законодательства, защиты конституционного строя и обеспечения динамичности всей правовой системы.

В этом плане, учреждение в Казахстане Конституционного суда и возврат к судебной модели конституционной юстиции стал наиболее заметным результатом прошедшей реформы.

Согласно нормам конституционного законодательства, деятельность Суда направлена на дачу официального толкования норм Конституции, проведение предварительного и последующего контроля, установление правильности проведения выборов и референдумов. Однако, несмотря на наличие довольно широкого круга полномочий, одним из наиболее эффективных полномочий остается контроль в отношении законов, принятых Парламентом Республики Казахстан.

В статье на основе изучения нормативных постановлений Конституционного Суда и различных научных подходов рассматриваются некоторые проблемы данной формы контроля, анализируются причины низкого качества правовых актов, приводятся правовые позиции Конституционного Суда, а также обращается внимание на необходимость дальнейшего совершенствования механизмов конституционного контроля.

В статье также показана роль Конституционного Суда в совершенствовании законодательства.

Ключевые слова: Защита Конституции, конституционное правосудие, судебный контроль, позитивный законодатель, правовые позиции.

¹ Автор для корреспонденции

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ: КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты директорының кеңесшісі; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sarpekov.r@zqai.kz

Әлипаша Ағаханұлы Караев

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері, Каспий университетінің құқық-ғылыми зерттеу институтының директоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ali_agahan@mail.ru

Аннотация. 2022 жылы Қазақстан Республикасында өткен конституциялық реформалар құқықтық және саяси жүйені одан әрі жаңғыртудың жаңа векторларын белгіледі. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі, заң шығару процесінің сапасы, сондай-ақ конституциялық бақылау институтын реформалау қажеттілігі бірінші орынға шықты, оның көмегімен елде Конституцияның үстемдігі қамтамасыз етіледі және конституциялық заңдылық режимі сақталады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, конституциялық бақылау органдары қоғамдық қатынастардың барлық салаларына қатысады. Сот Конституциялық бақылауы заңнаманы жетілдірудің, конституциялық құрылысты қорғаудың және бүкіл құқықтық жүйенің серпінділігін қамтамасыз етудің ең пәрменді құралы болып табылады.

Осыған байланысты, Қазақстанда конституциялық соттың құрылуы және конституциялық әділеттің сот моделіне қайта оралу өткен реформаның ең елеулі нәтижесі болды. Конституциялық заңнама нормаларына сәйкес соттың қызметі Конституция нормаларына ресми түсініктеме беруге, алдын ала және кейінгі бақылауды жүргізуге, сайлау мен референдумдардың дұрыс өткізілуін белгілеуге бағытталған. Алайда, кең өкілеттіктерге қарамастан, Конституциялық Соттың ең тиімді өкілеттіктерінің бірі Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдаған заңдарға қатысты бақылау болды.

Мақалада Конституциялық Соттың нормативтік қаулыларын және әртүрлі ғылыми тәсілдерді зерделеу негізінде бақылаудың осы түрінің кейбір мәселелері қаралады, құқықтық актілердің сапасының төмендігінің себептері талданады, Конституциялық Соттың құқықтық ұстанымдары келтіріледі, сондай-ақ конституциялық бақылау тетіктерін одан әрі жетілдіру қажеттілігіне назар аударылады.

Мақалада Конституциялық Соттың заңнаманы жетілдірудегі рөлі де көрсетілген.

Түйінді сөздер: Конституцияны қорғау, Конституциялық Сот төрелігі, сот бақылауы, позитивті заң шығарушы, құқықтық ұстанымдар.

CONSTITUTIONAL CONTROL AS A TOOL FOR IMPROVING LEGISLATION: SOME PROBLEMS

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

Candidate of Legal Sciences, Advisor to the director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: sarpekov.r@zqai.kz

Karaev Alipasha Agakhanovich

Candidate of Legal Sciences, Chief Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Director of the Research Institute of Public Law at Caspian University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ali_agahan@mail.ru

Abstract. *The constitutional reforms that took place in the Republic of Kazakhstan in 2022 marked new vectors for further modernization of the legal and political system. The problems of the effectiveness of public administration, the quality of the legislative process, as well as the need to reform the institution of constitutional control, through which the supremacy of the Constitution is ensured in the country and the regime of constitutional legality is maintained, have come to the fore.*

World experience shows that constitutional control bodies are involved in almost all spheres of public relations. Judicial constitutional control is the most effective tool for improving legislation, protecting the constitutional system and ensuring the dynamism of the entire legal system.

In this regard, the establishment of the Constitutional Court in Kazakhstan and the return to the judicial model of constitutional justice was the most noticeable result of the reform. According to the norms of constitutional legislation, the Court's activities are aimed at giving an official interpretation of the norms of the Constitution, conducting preliminary and subsequent control, and establishing the correctness of elections and referendums. However, despite the rather wide range of powers, one of the most effective powers of the Constitutional Court has become control over laws adopted by the Parliament of the Republic of Kazakhstan.

Based on the study of the normative decisions of the Constitutional Court and various scientific approaches, the article examines some problems of this form of control, analyzes the reasons for the poor quality of legal acts, provides the legal positions of the Constitutional Court, and draws attention to the need for further improvement of the mechanisms of constitutional control.

The article also shows the role of the Constitutional Court in the implementation of legislation.

Keywords: *Protection of the Constitution, constitutional justice, judicial control, positive legislator, legal positions.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_51

Введение

Институт судебного конституционного контроля представляют собой достаточно мощный правовой инструмент, при помощи которого происходит защита нарушенных конституционных прав и свобод граждан, а также совершенствование законодательства. Среди прочего, эффективный конституционный контроль дисциплинирует участников законотворческого процесса, выявляет пробелы в законах и иных правовых актах, активизирует научные дискуссии, расширяет доступ граждан к правосудию, а также повышает уровень доверия между обществом и властью. Конституционный контроль направлен также на обеспечение единства законодательства и поддержания баланса политических интересов между Президентом и ветвями власти в законотворческой сфере.

Очевидно также, что, рассматривая законы на предмет конституционности, Конституционный Суд не должен вмешиваться в полномочия других органов государственной власти, воздерживаться от установления и исследования фактических обстоятельств, относящихся к сфере политических интересов. Данное положение определяет не только пределы его полномочий, но и отделяет его компетенцию от полномочий других институтов власти. Согласно конституционному

закону РК «О Конституционном Суде»,² Конституционный Суд при рассмотрении обращений подчиняется только Конституции и не может исходить из политических и иных мотивов.

Материалы и методы

Основными материалами для проведения данного научного исследования явились нормы Конституции РК, конституции зарубежных стран, нормативные постановления Конституционного Суда, а также научные публикации казахстанских и зарубежных ученых в области конституционного правосудия.

При работе над данной статьей были использованы общие и частные методы научного исследования: исторический, диалектический, формально-логический, функциональный, формально-юридический, сравнительно-правовой и другие.

Результаты и обсуждения

Согласно нормам конституционного законодательства, Конституционный Суд Республики Казахстан наделен правом проводить предварительный контроль в отношении законов исключительно на основе обращения субъектов, перечень которых перечислен в Конституции. В целях обеспечения принципов нейтральности и объективности, законодательство не допускает

² О Конституционном Суде Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 153-VII ЗПК. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>. (дата обращения: 20.11.2024).

рассмотрение вопросов своей компетенции по собственной инициативе. Исключение составляют случаи, связанные с пересмотром ранее принятых решений.

Контроль в этой сфере непосредственно направлен на защиту норм Конституции, основ конституционного строя, а также принципа разделения власти. Осуществляя конституционный контроль Конституционный Суд выявляет пробелы и неопределенности в нормах законов иных правовых актах, дает рекомендации Парламенту и Правительству о приведении спорных норм в соответствие с Конституцией РК.

«Конституционный Суд, отмечает профессор Ударцев С.Ф., при проведении контроля может отменять противоречащие Конституции нормативно-правовые акты или их отдельные положения. И в этом качестве его нередко называют «негативным законодателем», поскольку Суд устраняет из правовой системы неконституционные нормы. Одновременно с этим, Конституционный Суд, толкуя нормы Конституции и давая рекомендации субъектам законотворческого процесса может быть и «позитивным законодателем» и участвовать таким образом в совершенствовании законодательства [1].

Несомненно также, что при проведении конституционного контроля Конституционный Суд учитывает и политическую составляющую данной формы охраны Конституции, поскольку инициирование вопроса о рассмотрении закона на конституционность есть в какой-то мере продолжение политической борьбы депутатских фракций, которые, обращаясь в высшую конституционную инстанцию, надеются восстановить «справедливость» и добиться своих желанных целей. Возможно, что учет этих обстоятельств в современных политических условиях не столь важен, однако не исключено, что в будущем при изменении политического климата Конституционному Суду необходимо будет учитывать и эти факторы.

При данной форме контроля, основная проблема, по сути, заключается в том, что в принятом законе уже выражена компромиссная воля законодателя, различных партийных фракций и исполнительной власти. Если спорный закон признается неконституционным, Парламент должен подчиниться воле Конституционного Суда и доработать его в соответствии с рекомендациями.

Проведение контроля в этой области затрагивает также природу национального представительства. Как известно, в консти-

туционном праве действует «презумпция добросовестности законодателя», основанная на предположении, что при принятии законов, законодатель изначально, как представитель интересов нации, не преследует цели нарушить Конституцию, а напротив, стремится к тому, чтобы его «продукция» была полезна для народа и отражала социальные запросы общества.

В таком подходе отражается концепция верховенства закона, в котором выражается всеобщая воля народа. Исходя из этой посылки, в теории права существует абстрактное предположение, что акты парламентов не могут содержать изъяны и в силу этого подвергаться сомнению. Такая традиция, как известно, сложилась в Великобритании, Канаде и некоторых других странах, в которых судебная власть не вправе отменять акты Парламента.

Однако в странах, где основным источником права считается позитивное право, акты парламентов, могут быть подвергнуты конституционному контролю, как в предварительном, так и в последующем порядке. Очевидно также, что любая презумпция не может быть абсолютной, особенно в сфере законотворчества и должна в силу этого иметь определенные пределы своего действия.

Важно также отметить, что при определении конституционности законов Конституционный Суд, не обладая правом устанавливать их соответствие международным договорам, вместе с тем, вправе в своих решениях ссылаться на них, применять их в качестве критерия, особенно при рассмотрении законов, затрагивающих или ограничивающих права и свободы граждан. В этом отношении конституционный контроль как бы обязывает законодателя и других участников законодательного процесса не только соблюдать нормы и принципы Конституции, но и налагает на них определенные ограничения.

Отметим также, что эффективность данной формы контроля может определяться способностью судей при анализе оспариваемого закона применять универсальные общеправовые начала, среди которых особо необходимо учитывать принципы справедливости, эффективности, соразмерности, преемственности и приоритетности интересов личности.

Согласно сложившейся практике при осуществлении предварительного контроля Конституционный Суд вправе проверять конституционность закона по следующим параметрам: по компетенции; по форме;

и по содержанию. Эти критерии в своей совокупности направлены на обеспечение верховенства Конституции, защиту принципа разделения власти и конституционных прав и свобод личности. Гарантийный потенциал этой функции придает правовой системе определенную динамичность и системность, позволяет упорядочить законодательство, создает устойчивые представления о значимости Конституции как важнейшем регуляторе политико-правовых отношений в обществе.

Фрагментарный анализ практики Конституционного Суда Республики показывает, что большинство дел было связано с рассмотрением конституционных жалоб, а также осуществлением контроля за конституционностью норм законодательства. Реже в практике встречались дела, связанные с официальным толкованием норм Конституции, и вовсе отсутствуют решения о конституционности выборов и референдума.

Вместе с тем одним из наиболее конструктивных полномочий Конституционного Суда Республики Казахстан остается контроль конституционности законов, в котором выражается сущность конституционного правосудия как инструмента совершенствования законодательства.

Потребность в проведении данного вида контроля обусловлена рядом причин, среди которых можно назвать различия в понимании норм законов, пробелы и неопределенности в нормах права, абстрактность и противоречивость отдельных положений, допускающих различное толкование. Практика законодательной деятельности казахстанского Парламента показывает, что нередко, принимаемые законы разрабатываются в спешке, содержат множество отсылочных норм, имеют несовершенную форму изложения, отличаются двусмысленностью и технико-юридическими погрешностями.

Косвенно об этом свидетельствует частота вносимых поправок в принятые законы, а также практика Конституционного Суда, который в своих решениях дает рекомендации Парламенту и Правительству. Конституционный Суд призывает законодателя быть более четким при формулировании правовой нормы, исключая возможность произвольной интерпретации ее содержания³.

Нередко, в ходе конституционного производства судьи выявляют противоречия

в правовых актах, которые при их применении приводят к нарушению конституционных прав и свобод граждан, установленных Конституцией. На данную проблему обращают внимание и ряд казахстанских ученых, отмечая что поспешность в процессе принятия законов не позволяет субъектам законодательства полноценно оценить ситуацию и критически осмыслить возникшую проблему, нуждающуюся в законодательном оформлении. Проект закона не успевает пройти весь цикл необходимых этапов. Проводимые экспертизы, нередко, проводятся не специалистами, носят формализованный характер, не учитывают доктринальные подходы ученых [2].

Безусловно, подобные погрешности, формируют определенную почву для различного понимания нормы права, затрудняют достижение цели правовой регламентации, и в итоге, отрицательно сказываются на качестве закона и стабильности правовой системы.

Во многом, это обстоятельство связано с низким уровнем профессионализма субъектов законодательной инициативы, отсутствием политической конкуренции, а также слабым вовлечением институтов гражданского общества в процесс обсуждения правовых актов. Не последнюю роль играют и лоббистские группы, представляющие интересы олигополии или отдельных финансово-олигархических групп.

Естественно, что в подобных случаях без надлежащего института конституционного контроля, наделенного правом предварительного и последующего контроля, представляется затруднительным обеспечение качества правовых актов и их дальнейшее применение.

В отдельных случаях, нормативные постановления Конституционного Суда могут вызвать дискуссии в научном сообществе, а также озадачить субъектов законодательского процесса, перед которыми ставится определенная задача. Так, например, при рассмотрении на предмет конституционности пункта 3 статьи 52 Закона Республики Казахстан «Об арбитраже», Конституционный суд, признав указанную норму соответствующей Конституции, выявил несоблюдение требований к правовым актам в отношении юридической точности и предсказуемости правовых последствий.

³ *Нормативные постановления Конституционного Суда Республики Казахстан от 22 февраля 2023 года № 3; от 16 мая 2023 года № 13-НП, Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 9 октября 2024 года № 52-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан части второй и абзаца второго части третьей статьи 314 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан от 4 июля 2014 года» и др.*

По мнению Конституционного Суда понятие «публичный порядок», содержащееся в законе должно основываться на более четких критериях, позволяющих отличать правомерное поведение от противоправного, исключая при этом любую возможность произвольной интерпретации положений закона». На основе данного постановления, Правительству Республики Казахстан было рекомендовано рассмотреть вопрос о дальнейшем совершенствовании законодательства Республики Казахстан об арбитраже⁴.

Вместе с тем, соглашаясь с правовой позицией Конституционного Суда о необходимости более четкого законодательного регулирования и необходимости внесения соответствующих изменений в закон «Об арбитраже», заметим, что достаточно сложно дать исчерпывающее определение оценочным понятиям, к каковым относится понятие «публичный порядок».

Как известно, оценочные понятия присутствуют во всех отраслях правовой системы Республики Казахстан. В Уголовном праве к ним относятся «общественно – опасное деяние», «тяжкий вред» и т.д.; в Гражданском праве – это «несоразмерный ущерб», «небрежность» и др.; в административном праве – «справедливость», «разумный срок» и др.

Так, профессор А.Г. Диденко, анализируя данную проблему пишет: «оценочным является то понятие, посредством которого законодатель предоставляет субъектам реализации правовых норм в процессе такой реализации (использовании, исполнении, соблюдении, применении норм права) самим определять меру, отделяющую одно правовое состояние от другого, либо правовое состояние от неправового». Далее, А.Г. Диденко справедливо замечает, что оценочные понятия по своему существу привязаны к индивидуальному случаю с его специфическими обстоятельствами [3].

Характерно также, что о природе понятия «публичный порядок» писали в своих трудах академик М.К. Сулейменов и асс. профессор А.Е. Дуйсенова, которые отмечали, что: «Понятие «публичный порядок», по мнению ученых, это оценочное понятие, которое применяется по-разному в различных странах. Содержание его может меняться в зависимости от развития государства и исторической обстановки. Понятие

«основы правопорядка», содержащееся в законе «Об арбитраже», вполне соответствует и отражает сущность понятия «публичный порядок». Все попытки определить его более детально, предпринимаемые учеными и законодателями различных стран, заканчивались неудачей» [4].

Таким образом, Конституционный Суд, давая рекомендации Правительству поставил перед ним достаточно сложную задачу: дать определение тому, что определить довольно сложно. Вместе с тем, проблема неопределенности «отдельных понятий», содержащихся в нормах права весьма актуальна и нуждается в более глубоком научном анализе.

Контроль в отношении законов выявил еще одну проблему, которая также нуждается в научном анализе. Известно, что законодательные акты, по своему назначению представляют собой достаточно мощные политико-правовые инструменты, при помощи которых государство регулирует довольно широкий спектр общественных отношений, устанавливает правовое положение высших и местных органов власти, правовой статус граждан, политических партий, общественных объединений и организаций, обеспечивает реализацию внешней политики государства, участвует в межгосударственных отношениях и многое другое.

Вместе с тем, в Казахстане, вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования по - прежнему актуальны и нуждаются в официальном толковании. На данную проблему обращают внимание многие казахстанские ученые, в публикациях которых предлагаются различные варианты ее разрешения [5].

Нерешенность данного вопроса приводит к тому что, Парламент, нередко расширяет свою законодательную компетенцию и принимает законы, о которых нет упоминания в Конституции (например, речь идет о таких законах как законы «О науке», «О культуре» и др.).

Однако, в некоторых случаях, законодательная инициатива Парламента жестко ограничивается указанием на то, что нормы Конституции прямо не наделяют его правом принимать те или иные законы [6]. Например, речь в данном случае идет об инициативе группы депутатов принять закон «О парламентском расследовании, инсти-

⁴ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 13 сентября 2024 года №51-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 3 статьи 52 Закона Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года «Об арбитраже». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000051/links> (дата обращения: 10.11.2024).

туционализация которого значительно бы усилила формы парламентского контроля и способствовало бы повышению конституционного статуса Парламента в механизме разделения власти. Таким образом, несмотря на то, что подпункт 13 пункта 2 статьи 25 Конституционного закона РК «О Парламенте и статусе его депутатов», закрепляет за депутатами право «осуществлять другие полномочия в соответствии с конституционным законом, регламентами Парламента и его Палат», данная инициатива не нашла поддержку со стороны Правительства и была заблокирована по формальным основаниям⁵.

Именно отсутствие четкого разграничения законодательного и подзаконного регулирования ставит Парламент, избираемый народом, в зависимость от Правительства, наделенного правом давать положительное заключение на проекты законов и ограничивать таким образом любую инициативу депутатов. Наличие блокирующих норм нарушает правовое равенство субъектов законодательной инициативы, являющегося важной составной частью принципа разделения власти и системы сдержек и противовесов.

Вместе с тем, являясь одним из ключевых полномочий Конституционного Суда, контроль в отношении законов и иных правовых актов вызывает ряд вопросов, имеющих как теоретическую, так и практическую значимость.

Прежде всего, Конституционный Суд, при анализе спорной нормы должен для себя уяснить значение словосочетания «соответствие Конституции», а также, что должно выступать в качестве критерия – норма Конституции, ее идеи или принципы; нужно ли учитывать государственные интересы, исторический фон и социальные ожидания, а также факторы, предшествующие принятию закона. Не менее важными представляются пределы внутренней мотивации судей, их личные убеждения и правовые взгляды, политическая целесообразность, реальная независимость судей и многое другое.

К примеру, различные правовые традиции на практике породили неодинаковое толкование понятия «неконституционности». Так, еще более ста лет тому назад было высказано предположение, что существуют определенные различия между английским, французским и американским пониманием этого

понятия. Для англичанина, например – «это мнение, высказанное спикером Парламента о неконституционности закона»; для француза – «заявление о неконституционности закона, предполагающего одновременно и его осуждение»; а для американца, напротив, «неконституционность акта Конгресса, это необязательно его осуждение, несмотря на то, что он считается недействительным» [7].

В теории права существуют и иные подходы к пониманию «конституционности» учет которых может быть полезен при рассмотрении законов на соответствие нормам Конституции» [8].

На практике не исключены ситуации, когда закон, который проверяется на конституционность может быть признан соответствующим Конституции, но при этом противоречить Праву, которое по своему содержанию намного богаче, сложнее и многограннее, чем определено пунктом 1 статьи 4 Конституции, и наряду с нормативными правовыми актами включает в себя и естественное право.

В качестве примера можно привести закон «О возврате государству незаконно приобретенных активов»⁶, который был признан соответствующим Конституции, но ряд его положений вызывают вполне разумные вопросы и по сей день.

Не подвергая сомнению важность принятия данного закона, вместе с тем, обратим внимание на некоторые правовые аспекты проблемы. Так, согласно нормам закона, критерием применения положений закона была обозначена сумма в 100 млн. долл. США, причем без какого-либо объяснения и обоснования. При этом, если лицо, попавшее в «особый список» не сможет доказать законность происхождения данных активов, то они, признаются активами необъяснимого происхождения и подлежат изъятию.

Очевидно, что данная норма не согласуется со статьей 77 Конституции РК, которая гласит что «обвиняемый не обязан доказывать свою невиновность». Обязанность доказывания, согласно норме Конституции, лежит на обвинителе, а не на подозреваемом лице. Кроме того, Закон субъектами возврата капиталов (активов) признает только высокопоставленных чиновников, тогда как в процесс коррупции были вовлечены не только они, но и лица иного уровня.

В отношении гарантий права собствен-

⁵ «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов». Конституционный закон Республики Казахстан от 16 октября 1995 года N 2529. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002529>. (дата обращения: 10.11.2024).

⁶ «О возврате государству незаконно приобретенных активов». Закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 года № 21-VIII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000021> (дата обращения: 16.11.2024).

ности, Конституционный Суд подчеркнул, что государство гарантирует это право исключительно на то имущество, которое было приобретено законным путем. При этом, гарантийный потенциал не распространяется на имущество, приобретенные с нарушением законов»⁷.

Иными словами, с одной стороны, государство не дает гарантий на имущество, приобретенное незаконным путем, но с другой, признает его законным, если сумма «украденного» ниже 100 млн. долларов. Небесспорны также вопросы образования состава комиссии, особенно в части возможного конфликта интересов, закрытость информации и пр.

В Казахстане приняты ряд законов, направленных против коррупции. Мы присоединились к ряду международных Конвенций в этой области. Кроме того, в стране функционируют соответствующие правоохранительные органы, которые вправе в отношении подозреваемых лиц провести соответствующие следственные действия и привлечь их к ответственности на общих основаниях. Для расследования фактов коррупции не требуется принятие отдельного закона. Вся необходимая правовая база для этого имеется.

Конституционный Суд при рассмотрении законов на конституционность должен использовать максимально возможные варианты изучения закона. Его решения не должны ограничиваться проведением формального конституционного контроля. Суд должен проверять все положения закона на предмет конституционности и обеспечить, таким образом защиту национальных интересов. Без ясного понимания и выработки четких правовых подходов к пониманию что же такое «конституционность», представляется проблематичным эффективно решать вопросы о соответствии законов и иных нормативных правовых актов Конституции.

Необходимо также заметить, что при рассмотрении обращений Конституционный суд, помимо обеспечения верховенства Конституции, обеспечивает также защиту принципа разделения власти, а также дисциплинирует участников законотворческого процесса.

С учетом господства в Парламента одной политической партии проведение конституционного контроля в отношении законов

также направлено против «монопольной диктатуры правящей политической партии», способной навязать обществу свое видение той или иной ситуации.

Стоит также обратить внимание и на то обстоятельство, что признание неконституционным акта Парламента выступает одной из форм конституционной ответственности. В подобных случаях Конституционный Суд как бы предупреждает законодателя, ориентируя его на необходимость провести дополнительную «работу над ошибками», быть более внимательным в будущем, чтобы исключить рецидивы нарушений Конституции.

Причем в зависимости от вида контроля «замечания» могут касаться не только содержания закона, но и неточностей формального характера, которые может допускать законодатель. Юридическим следствием признания закона не соответствующим Конституции является запрет для Президента подписывать и обнародовать его.

Заключение

Таким образом, подводя итог проведенному исследованию необходимо отметить, что предварительный конституционный контроль, несмотря на ряд нерешенных вопросов, вместе с тем является важным средством обеспечения верховенства Конституции и поддержания единства законодательства. Среди прочего, конституционный контроль в этой сфере выступает индикатором качества работы не только Парламента, но и иных субъектов законодательной инициативы. И чем меньше Конституционный Суд находит «ошибки» в законах, тем выше профессионализм состава Парламента (и в какой-то мере и Правительства, являющегося основным поставщиком законопроектов). И наоборот, частое признание законов несоответствующими Конституции, может свидетельствовать не только о их низком качестве, но и говорить о «правовой слабости» депутатского корпуса и аппарата Правительства.

Действуя в качестве «позитивного законодателя» Конституционный Суд, активизирует участников законотворческого процесса, способствует выработке новых правовых норм, обеспечивает единство законодательства и поддерживает баланс политических интересов в законотворческой сфере.

⁷ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2023 года № 20-НП <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/492943?lang=ru> (дата обращения: 20.11.2024).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ударцев С.Ф. Два выдающихся изобретения человечества. Газета Время. 23 августа 2023. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://time.kz/blogs/hocuskazat/2023/08/23/sergej-udartsev-dva-vydayushhihsya-izobreteniya-chelovechestva>. (Дата обращения: 15.11.2024).
2. Подопригора Р.А., Караев А.А., Кудайбергенов З.К., Сейтнуров А.Н. Правовые аспекты законотворческого процесса в Республике Казахстан: (Практический курс). - Нур -Султан, ДЕЛЬТА-ПРИНТ. 2022. - С. 50-51.
3. Диденко А.Г. Оценочные понятия в гражданском законодательстве - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.online.zakon.kz. (Дата обращения: 12.11.2024).
4. Сулейменов М.К., Дуйсенова А.Е. Применение оговорки о публичном порядке в Республике Казахстан: проблемы теории и практики - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.online.zakon.kz. (Дата обращения: 12.11.2024).
5. Жанузакова Л., Нургазинов Б.К., Караев А.А. Некоторые вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан научно-правовой журнал - №1 (64) - 2021. - С. 22-35; Сафинов К. Что должно регулироваться законами, а что – подзаконными актами? https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38672671 и др.
6. Туник С. Почему правительство Казахстана уже более десяти лет рубит законопроекты о парламентском расследовании. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.caravan.kz/news>. (Дата обращения: 20.11.2024).
7. Курис Э. Субъекты с правом обращения в Конституционный Суд // Конституционное правосудие. – М., 2005. – № 2. – С. 123–125.
8. Тиковенко А.Г. Понятие «конституционность» в теории и практике. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/32925/1/006.pdf>. (Дата обращения: 25.11.2024).

REFERENCES

1. Udarcev S.F. Dva vydajushhihsja izobretenija chelovechestva. Gazeta Vremja. 23 avgusta 2023. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://time.kz/blogs/hocuskazat/2023/08/23/sergej-udartsev-dva-vydayushhihsya-izobreteniya-chelovechestva>. (Data obrashhenija: 15.11.2024).
2. Podoprigora R.A., Karaev A.A., Kudajbergenov Z.K., Sejturov A.N.. Pravovye aspekty zakonotvorcheskogo processa v Respublike Kazahstan: (Prakticheskij kurs). - Nur -Sultan, DEL"TA-PRINT. 2022. - S. 50-51.
3. Didenko A.G. Ochenochnye ponjatija v grazhdanskom zakonodatel'stve - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: www.online.zakon.kz. (Data obrashhenija: 12.11.2024).
4. Sulejmenov M.K., Dujsenova A.E. Primenenie ogovorki o publicnom porjadke v Respublike Kazahstan: problemy teorii i praktiki - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: www.online.zakon.kz. (Data obrashhenija: 12.11.2024).
5. Zhanuzakova L., Nurgazinov B.K., Karaev A.A. Nekotorye voprosy razgranichenija zakonodatel'nogo i podzakonnogo regulirovanija // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan nauchno-pravovoj zhurnal - №1 (64) - 2021. - S. 22-35; Safinov K. Chto dolzhno regulirovat'sja zakonami, a chto – podzakonnymi aktami? https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38672671 i dr.
6. Tunik S. Pochemu pravitel'stvo Kazahstana uzhe bolee desjati let rubit zakonoproekty o parlamentskom rassledovanii. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.caravan.kz/news>. (Data obrashhenija: 20.11.2024).
7. Kuris Je. Sub#ekty s pravom obrashhenija v Konstitucionnyj Sud // Konstitucionnoe pravosudie. – M., 2005. – № 2. – S. 123–125.
8. Tikovenko A.G. Ponjatie «konstitucionnost'» v teorii i praktike. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/32925/1/006.pdf>. (Data obrashhenija: 25.11.2024).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАҢБАЛАУ ЖҮЙЕСІН ДАМУЫН ЗАҢНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Талап Кайратович Нурекешов¹

PhD докторы, Alikhan Bokeikhan University «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы; Семей қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: talap kz@bk.ru

Анор Абайханқызы Мұқашева

Заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Конституциялық және азаматтық құқық» кафедрасының профессоры; Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: anarabai@mail.ru

Ерлан Майданулы Айтказин

Құқық магистрі, Alikhan Bokeikhan University «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы; Семей қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: aytkazin1805@mail.ru

Аннотация. Мақала отандық экологиялық сертификаттау және таңбалау жүйесінің дамуының қазіргі саяси және құқықтық аспектілеріне талдау жасауға арналған. Мақала авторлары саланы реформалау үшін қолданыстағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі зерделеу, жүйелеу қажет деп санайды, себебі бүгінгі күнге экологиялық таңбалаудың кейбір бағыттары бойынша нақты нормативтік критерийлер жоқ.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат елімізде экологиялық таңбалау қызметін реттейтін заңнамаға шолу жасау арқылы оның іс жүзінде қолданылуына баға беру, сонымен қатар жалпы отандық экологиялық сертификаттау және таңбалау жүйесінің дамуын заңнамалық қамтамасыз ету мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Мақала барысында Еуропалық Одақ және әлемнің бірқатар дамыған елдеріндегі сәтті тәжірибелер қарастырылады. Оның ішіндегі мұндай таңбалау түрлерін құқықтық қамтамасыз етуге қатысты тәжірибелерге ерекше назар аударылған.

Зерттеу әдістемесі заңнама мен заң әдебиеттеріне шолуды көздейді, ғалымдар мен сарапшылардың пікірлерін талдауды қамтиды, олардың негізінде авторлар ұсыныстар береді, стандарттарды әзірлеудегі тәуекелдер талқыланады.

Талқыланып жатқан жаңа заң жобасын ескере отырып аталған жүйенің елімізде дамуына байланысты болжамдар жасалынған. Органикалық өнімді өндіруге көшу шарттарын, оны өндіруге, айналымына және таңбалауға қойылатын талаптарды қарастыратын, сондай-ақ органикалық өнімдерді есепке алу және қадағалау жүйесі мен оны өндірушілердің бірыңғай тізімін қалыптастыру бастамаларын көздейтін жаңа заң жобасы авторлармен кеңінен талданған.

Авторлардың пікірінше, бүгінгі күнде еліміздегі экологиялық сертификаттау және таңбалау қызметін реттейтін заңнаманы жетілдіру қажеттілігі байқалады. Мұндай зерттеулер заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу үшін ғана емес, сонымен қатар құқық қолдану қызметін үйлестіру үшін де маңызды. Тақырыптың өзектілігі осы жүйені іске асыру тетігін заңнамалық мүмкіндіктер мен эмпирикалық жағдай тұрғысынан қарастырудан тұрады.

Түйінді сөздер: экологиялық таңбалау, экологиялық сертификаттау, органикалық өнім, экологиялық таза өнім, қоршаған орта, тұтынушы, гринвошинг.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ МАРКИРОВКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Нурекешов Талап Кайратович

Доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Alikhan Bokeikhan University; г. Семей, Республика Казахстан; e-mail: talapkz@bk.ru

Мукашева Анор Абайханкызы

Доктор юридических наук, профессор кафедры «Конституционное и гражданское право» Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: anarabai@mail.ru

Айтказин Ерлан Майданулы

Магистр права, старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Alikhan Bokeikhan University; г. Семей, Республика Казахстан, e-mail: aytkazin1805@mail.ru

Аннотация. *Статья посвящена пристальному анализу современных политических и правовых аспектов развития отечественной системы экологической сертификации и маркировки. Авторами предложены детальное изучение и систематизация действующих правовых норм, так как на сегодняшний день нет четких нормативных критериев по некоторым направлениям экомаркировки.*

Целью исследования является оценка практического применения законодательства, регулирующей деятельность по экологической маркировке в стране, а также анализ возможностей законодательного обеспечения развития отечественной системы экологической сертификации и маркировки в целом.

В статье рассматривается успешный опыт Европейского Союза и ряд других развитых стран мира. Особое внимание было уделено именно вопросам правового обеспечения таких видов маркировок.

Методика исследования предусматривает обзор законодательства и юридической литературы, включает анализ мнений ученых и экспертов, на основе которых авторы дают рекомендации, обсуждают риски при разработке стандартов.

С учетом обсуждаемого нового законопроекта сделаны прогнозы по развитию данной системы в стране. Авторами широко проанализированы новый законопроект, предусматривающий условия перехода к производству органической продукции, требования к ее производству, обороту и маркировке, а также инициативы по формированию системы учета и надзора за органической продукцией и единого списка ее производителей.

По мнению авторов есть необходимость совершенствования законодательства в данной области. Такие исследования важны не только для выработки научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию законодательства, но и для координации правоприменительной деятельности. Актуальность темы заключается в рассмотрении механизмов реализации данной системы с точки зрения законодательных возможностей и эмпирического состояния.

Ключевые слова: *экологическая маркировка, экологическая сертификация, органические продукты, экологически чистые продукты, окружающая среда, потребитель, гринвошинг.*

LEGISLATIVE BASES FOR THE DEVELOPMENT OF THE ENVIRONMENTAL LABELING SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Nurekeshov Talap Kairatovich

*PhD, Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines
at Alikhan Bokeikhan University; Semey c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: talapz@bk.ru*

Mukasheva Anor Abaykhankyzy

*Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Constitutional and Civil
Law at Eurasian National University named after L.N. Gumilyov;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: anarabai@mail.ru*

Aytkazin Yerlan Moidanuly

*Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines at Alikhan
Bokeikhan University; Semey c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aytkazin1805@mail.ru*

Abstract. *The article is devoted to a close analysis of modern political and legal aspects of the development of the national Institute of environmental certification and labeling. The authors propose a detailed study and systematization of the current legal norms, since today there are no clear regulatory criteria for some areas of eco-labeling.*

The purpose of the study is to assess the practical application of legislation regulating environmental labeling activities in the country, as well as to analyze the possibilities of legislative support for the development of the national institute of environmental certification and labeling in general.

The article examines the successful experience of the European Union and a number of other developed countries of the world. Particular attention was paid to the issues of legal support for such types of markings.

The research methodology provides a review of legislation and legal literature, includes an analysis of the opinions of scientists and experts, on the basis of which the authors make recommendations, discuss risks in the development of standards.

Taking into account the new draft law under discussion, forecasts have been made for the development of these institutions in the country. The authors have extensively analyzed the new draft law providing for the conditions for the transition to the production of organic products, requirements for its production, turnover and labeling, as well as initiatives to form a system of accounting and supervision of organic products and a single list of its producers.

According to the authors, there is a need to improve legislation in this area. Such studies are important not only for the development of scientifically sound recommendations for improving legislation, but also for the coordination of law enforcement activities. The relevance of the topic lies in considering the mechanism of implementation of this institution from the point of view of legislative possibilities and empirical state.

Keywords: *environmental labeling, environmental certification, organic products, environmentally friendly products, environment, consumer, greenwashing.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_60

Кіріспе

Экологиялық сертификаттаудың алғашқы түрлері батыс елдерінде жиырмасыншы ғасырдың соңында пайда болды. Оған түрткі болған жағдайларға: қоршаған орта жағдайының нашарлауы, өнеркәсіптің нәтижесіндегі ластануды, адамдардың қолайлы ортада өмір сүруге және «жасыл» тауарларды тұтынуға деген ұмтылысын жатқызуға бо-

лады. Уақыт өте келе тұрақты даму тұжырымдамасы қалыптасты, сонымен бірге тұрақты өндіріс пен тұтыну дамыды. Бұл тұжырымдамалар экологиялық таңбалаудың маңыздылығын айтарлықтай арттырғаны белгілі.

Қазақстан Республикасында экологиялық таңбалаудың құқықтық негізі аз зерттелген. Елімізде жалпы экологиялық сертификаттау

және таңбалау жүйесін теориялық зерттеулердің жетіспеушілігі сезіледі. Саланы реформалау үшін қолданыстағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі зерделеу, жүйелеу қажет деп санаймыз.

2015 жылы «Органикалық өнім өндіру туралы» заң қабылданғанына қарамастан, Қазақстанда белгілі бір тауарларға «Есо» немесе «Organic» белгісін берудегі жағдай әлі де түсініксіз қалып отыр. Мәселен, үкімет те, өндірушілер де және көп жағдайда сатып алушылар да осы таңбалаудың нақты тұжырымдамаларын, олардың айырмашылықтарын ажырата алмауда.

Бүгінгі күнде еліміздегі экологиялық сертификаттау және таңбалау қызметін реттейтін заңнаманы жетілдіру қажеттілігі байқалады және мұндай қажеттілік зерттеу бағытын өзекті етуде. Ағымдағы жылдың 27 наурызында Мәжілістің жалпы отырысында депутаттар «Органикалық өнім өндіру және оның айналымы туралы» заңды екінші оқылымда оған ілеспе түзетулерімен бірге қабылдады. Негізгі заң органикалық өнімді өндіруге көшу шарттарын, оны өндіруге, айналымына және таңбалауына қойылатын талаптарды қарастырады. Сондай-ақ, органикалық өнімдерді есепке алу және қадағалау жүйесі, оны өндірушілердің бірыңғай тізімі енгізілетін болады. Заңшығарушымен мұндай өзгерістер органикалық өндірісті халықаралық нарықта қалыптасқан стандарт талаптарына сәйкес сертификаттауға мүмкіндік береді деп болжануда.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат елімізде экологиялық таңбалау қызметін реттейтін заңнамаға шолу жасау арқылы оның іс жүзінде қолданылуына баға беру, сонымен қатар жалпы отандық экологиялық сертификаттау және таңбалау жүйесінің дамуын заңнамалық қамтамасыз ету мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында ақпараттық мәліметтер мен ғылыми ақпарат көздерінің анали-

тикалық әдісі қолданылды. Экологиялық таңбалаумен қатысты зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шет елдік авторлардың ғылыми еңбектеріне шолу жасалынып, заңнамаларды зерттеу теориялық және жүйелік талдау әдістерін пайдалану арқылы жүзеге асты.

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасының «Органикалық өнім өндіру туралы» заңы, экологиялық таңбалау қызметін реттейтін заңнамалық база, «Органикалық өнім өндіру және оның айналымы туралы» заңның жобасы, Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшуі жөніндегі тұжырымдамасы, экологиялық таза өнімдерді сертификаттау мен таңбалау қызметін реттейтін халықаралық және шет елдердегі ұлттық заңнамалар, оларды зерттеу нәтижелері пайдаланылды.

Талқылау

Жалпы мағынасында экологиялық таңбалау әртүрлі экологиялық сипаттамалары бар ұқсас өнімдер арасында нормативтік айырмашылығын ажырату құралы деуге болады, мұндай айырмашылықты әртүрлі экологиялық таңбаны тағайындаудан көреміз [1].

Екімыңыншы жылдардың басында алғаш рет елде органикалық өндіріс үшін саяси алғышарттар қалыптаса бастады, Н.Ә. Назарбаев 2007 жылғы Жолдауында агроөнеркәсіптік кешен қызметкерлерінің назарын әлемде белсенді дамып келе жатқан экологиялық таза ауыл шаруашылығы өнімдерінің жаңа нарығына аударуды тапсырған болатын². 2015 жылдың 27 қарашадасында «Органикалық өнім өндіру туралы»³ заңның қабылдануы аталған бағытқа жаңа серпін бергендей болды. 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі жолдауында Президент Қ.Ж. Тоқаев: «бізде тек елде ғана емес, шетелде де сұранысқа ие органикалық және экологиялық таза өнім өндіру үшін айтарлықтай әлеует бар» - деп атап өтті⁴. Сондай-ақ, Қазақстан үшін экологиялық таза өнімдер нарығын дамыту басым бағыт екендігі «Қазақстан –

² Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2007-zhylgy-28-akpan (жүзінген күні: 01.03.2024).

³ «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z150000423> (жүзінген күні: 01.03.2024).

⁴ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy (жүзінген күні: 01.03.2024).

2050» Стратегиясында⁵, «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдамасында⁶ және агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының тұжырымдамасында⁷ көрсетілген.

Бүгінгі күнде Қазақстанда тауарларды қадағалау үшін таңбалауды енгізу тауарларды ЕАЭО-да сәйкестендіру құралдарымен таңбалау туралы Келісім⁸, сондай-ақ 2019 жылы қолданысқа енген «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы⁹ шеңберінде жүргізілуде. Бұл жалпы таңбалауға арналған нормативтерді қамтитын құжаттар.

2015 жылдың 27 қарашадасында «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының №423-V Заңы қабылданды. Заң ауыл шаруашылығы өнімі мен шикізатын органикалық өндірудің, өңдеудің, сертификаттаудың, қаптаудың, тасымалдаудың, сақтау мен өткізудің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды. Заңның неізгі әлеуеті ресурстарды ұтымды пайдалануға, халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаны қорғауға, саланы мемлекеттік реттеу, сондай-ақ органикалық деп белгіленген ауыл шаруашылығы өнімдері мен шикізаттарының сапасын арттыру кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Заңға сәйкес органикалық өнімдерге: ауыл шаруашылығы өнімдері, балық шаруашылығы өнімдері, жабайы өсімдіктерден алынатын өнімдер және оларды қайта өңдеу

өнімдері, оның ішінде заң талаптарына сәйкес өндірілген тамақ өнімдері жатады¹⁰.

«Органикалық өнім өндіру туралы» заң органикалық сертификаттау органдарына қойылатын талаптарды реттемейді. Органикалық өндірістегі сертификаттау тәртібі техникалық реттеу және стандарттау туралы заңнамаға сәйкес әзірленген Қазақстан Республикасының Ұлттық стандартында айқындалған.

Органикалық өнімге немесе оның өмірлік циклінің процестеріне қойылатын міндетті талаптар органикалық өнімді өндіру мен оның айналымы қағидаларында белгіленеді. Органикалық өнім өндіру кезінде өндірушілер технологиялық немесе зоотехникалық қажеттілік жағдайында немесе диеталық мақсаттар үшін пайдалануға рұқсат етілген тағамдық және жем-шөп қоспаларын қолдануда қойылған талаптарды сақтауға міндетті. Сәйкестік сертификатымен расталатын органикалық өнім мен өндірістің сәйкестігін растау ерікті негізде жүргізіледі [2, 28-30 б.].

Заңды іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігімен келесі нормативті құжаттар әзірленді:

1. Органикалық өнім өндірушілердің тізілімін жүргізу ережесі¹¹.
2. Органикалық өнімдерді өндіру және айналым ережесі¹².
3. Органикалық өнім өнімдіру кезінде қолданылатын, рұқсат етілген құралдар тізімі¹³.

⁵ Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электронды ресурс] - Айналыс режімі: https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nenazarbaevty-n-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kaza (жүзінген күні: 05.03.2024).

⁶ «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (жүзінген күні: 11.03.2024).

⁷ «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960> (жүзінген күні: 15.03.2024).

⁸ Соглашение о маркировке товаров средствами идентификации в Евразийском экономическом союзе (г. Алматы, 2 февраля 2018 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36914263&pos=2;-45#pos=2;-45 (жүзінген күні: 15.03.2024).

⁹ «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 12 сәуірдегі N 544 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000544> (жүзінген күні: 15.03.2024).

¹⁰ «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000423> (жүзінген күні: 20.03.2024).

¹¹ «Органикалық өнім өндірушілердің тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 18 желтоқсандағы № 1-3/1102 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012890> (жүзінген күні: 25.03.2024).

¹² «Органикалық өнім өндіру мен оның айналымы қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 23 мамырдағы № 230 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013875> (жүзінген күні: 25.03.2024).

¹³ «Органикалық өнім өндіру кезінде қолданылатын, рұқсат етілген құралдар тізімін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 23 мамырдағы № 231 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013836> (жүзінген күні: 25.03.2024).

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданыста болған үш стандарттың екеуінің ағымдағы жылы күші жойылып, үшіншісінің орнына ҚР СТ 3111-2023 «Өнімдер органикалық. Өндіріс, қайта өңдеу, таңбалау және сату процесіне қойылатын талаптар»¹⁴ қабылданды.

Бүгінгі күнде шығарылатын өндіріс қалдықтарының көлеміне қарап, өндіру және тұтынудың қоршаған ортаға әсер етуі өте жоғары екенін көреміз. Осы тұрғыдан алғанда экологиялық таңбалау стандарттары кәсіпорындарға өндірістік процестерді қауіпсіз етуге, тауарларды өндіруге қатысатын ресурстарды ұтымды пайдалануға және халық үшін қауіпсіз өнімдерді өндіруге көмектеседі. Экологиялық таза өнімдердің пайдасына таңдау жасау энергияны тұтыну, химиялық заттарды пайдалану, биоәртүрлілік сияқты экологиялық аспектілерге оң әсер етеді және экосертификатталған тауарларды дәстүрлі тауарларға қарағанда көбірек өндіру қоршаған ортаға кері әсердің төмендеуіне кепілдік береді. Мысалы, «Есо» таңбасы арнайы рәсім бойынша 3 саатылы сараптамадан өткен өнімге сараптама қойған шарттардың орындалуын міндетті жүйелі тексеріп отыру негізінде белгілі бір мерзімге беріледі. «Есо» тауар белгісін берудің мұндай жүйесі осы таңбалауды сатып алуды да, қолдан жасауды да болдырмауға бағытталған¹⁵. «Есо» белгісінде Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі Зияткерлік меншік құқықтары комитетінің №24349 тауар белгісінің куәлігі бар.

Іс жүзінде барлық қазақстандық органикалық өнімдер экспортқа шығарылады, сәйкесінше шетелдік стандарттарға сәйкестігіне сертификатталады. Экспорттың негізгі елдері - Еуропалық Одақ, АҚШ, Қытай, Ресей және Украина. Статистикалық деректерге сәйкес Қазақстан Еуропалық Одақтағы органикалық өнімнің жетекші экспорттаушыларының ондығына кіреді. Еуропалық Одаққа экспортталатын негізгі өнімдер: бидай, күнбағыс, майлы дақылдар және соя¹⁶.

Ағымдағы жылдың 27 наурызында Мәжілістің жалпы отырысында депутаттар «Органикалық өнім өндіру және оның

айналымы туралы» заң жобасын екінші оқылымда оған ілеспе түзетулерімен қабылдады. Негізгі заң органикалық өнімді өндіруге көшу шарттарын, оны өндіруге, айналымына және таңбалануына қойылатын талаптарды қарастырады. Сондай-ақ, органикалық өнімдерді есепке алу және қадағалау жүйесі, оны өндірушілердің бірыңғай тізімі енгізілетін болады. Заңшығарушымен мұндай өзгерістер органикалық өндірісті халықаралық нарықта қалыптасқан стандарт талаптарына сәйкес сертификаттауға мүмкіндік береді деп болжануда. Сонымен қатар, сертификаттау объектілерінен органикалық өнімдер алынып тасталады, ендігі тек өндіріс процесі сертификатталатын болады.

Тағы бір жаңашылдық ретінде органикалық өнімді шекара арқылы өткізу кезінде бақылау енгізілуде. Заң жобасын ұсынушылардың пікірінше мұндай бақылау тұтынушылардың құқықтары мен халықтың денсаулығын қорғауға, талаптарға сәйкес келмейтін өнім айналымының жолын кесуге және отандық органикалық өнім өндірушілерді жалған таңбалауға байланысты азаматтарымызды жаңылыстыратын импорттаушылар тарапынан жосықсыз бәсекелестіктен қорғауға ықпал ететін болады.

Ілеспе түзетулердің бірі ретінде сәйкестік сертификаты құнының 50% субсидиялау және органикалық тыңайтқыштарды субсидиялау қосылды. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске енгізілген түзетулермен әкімдіктерде бақылаудың тиісті функцияларын алып тастауға байланысты органикалық өнім өндіру саласындағы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік алынып тасталады. Бұл ретте органикалық өнімді өндіруді бақылау және оның айналымы жөніндегі қызметті қадағалау оларда қалмайды. Ендігі кезекте мұндай функцияны сәйкестікті растау және халықтың санитариялық-эпидемиологиялық салауаттылығы жөніндегі органдар жүзеге асыратын болады¹⁷.

Е.В. Климовтың пікірінше: «Қазақстанда нормативтік-құқықтық база дамудың белсенді кезеңінде. Ұлттық органикалық стандарттар бойынша сертификатталған өндірушілер аз. Алайда, елде сертификаттау жүйелерін

¹⁴ СТ РК 3111-2023 «Продукция органическая. Требования к процессу производства, переработке, маркировке и реализации». // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38691665&pos=3;-108#pos=3;-108 (жүзінген күні: 25.03.2024)

¹⁵ «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000423> (жүзінген күні: 20.03.2024).

¹⁶ Рустамов Ж., Киришнер К., Катто-Андригетто Д. Анализ существующего положения дел институциональной и законодательной базы. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://agrardialog-kaz.de/wp-content/uploads/2021/03/statusquo-organic-report_ru_fin.pdf (жүзінген күні: 29.03.2024)

¹⁷ Мәжіліс принял закон «О производстве и обороте органической продукции» во втором чтении. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id52224/1/1> (жүзінген күні: 30.03.2024)

дамыту үшін нақты белгіленген саяси ерік-жігер бар, оның ішінде өндірушілер тобын ішкі бақылау жүйесі негізінде сертификаттау көзделуде. Мұндай талпыныстардың болуы алдағы бірнеше жылда отандық органикалық секторда оң өзгерістерді болжауға негіз болуда» [2, 28-30 б.].

Қазақстандық органикалық өнім нарығын зерттеуге арнаған еңбектерінде Ш.Е. Альпеисова, Р.А. Қарабасов және Р.С. Беспаетова заңнамадағы терминдер мен түсініктердің мәселелеріне мән берген. Авторлардың пікірінше заңнамадағы терминдердің көптігі және олардың бағыттарының бұлыңғырлығы тұтынушыларды адастыруда: олар органикалық, экологиялық және биологиялық өнімдерге әртүрлі талаптар бар екенін біле бермейді немесе түсінбейді. Бұл өз кезегінде тұтынушылардың көңіл-күйін әділетсіз манипуляциялауға негіз болады және қоғамда органикалық өнімдерге деген теріс көзқарастың қалыптасуына әсер етуі мүмкін. Қазақстандық терминологияда тек «органикалық өнімдер», «органикалық тамақ өнімдері», «экологиялық таза тамақ өнімдері» кеңінен қолданылады. Ал «Bio» өнім белгісі Қазақстанның ішкі нарығындағы тамақ өнімдерінің атауларында әртүрлі приставкалар мен толықтырулар түрінде кездеседі. Мысалы, «Табиғи», «Фермер», «Bio» және басқалар. Соңғы приставканы («Bio») заңнамалық түрде ЕАЭО аумағында шығарылатын сүт өнімдерінің атауларында ғана пайдалануға рұқсат етілген [3].

Саланың маманы, сарапшы Р. Жазыкбаеваның пікірінше елімізде органикалық өнімнің ішкі нарығы әзірге нашар дамыған, бірақ оны дамыту үшін үлкен әлеует бар, әсіресе ірі қалаларда. Органикалық өндіріс тұжырымдамасы еліміз үшін жаңа және халыққа өндіріс критерийлері, органикалық өнімнің артықшылықтары және оны таңбалау ережелері туралы жеткілікті ақпарат жетпеуде. Осыған байланысты «жасыл» өнім белгілерін негізсіз таққан өнімдерді сату қауіпі артуда, бұл әрекеттер әлемде «гринвошинг» (ағылш. greenwashing, whitewash-қа ұқсас – «ағарту», кейде «жасыл камуфляж») деп аталынып кеткен¹⁸.

Ұлттық аккредиттеу орталығының сарапшылары да Қазақстанда гринвошинг трендінің белең алып бара жатқанын атауда. Сертификатталмағанына немесе тауардың экологиялық таза екендігі дәлелденбегеніне қарамастан компаниялар өз өнімдерінің сыртқы қаптамасына «Bio» немесе «Organic» жапсырмаларын жабыстырулары көбейіп кеткен¹⁹.

Р. Жазыкбаеваның пікірінше экологиялық сертификаттауды белсенді қолдана бастау үшін қолданыстағы заңнамалық база жеткіліксіз, сонымен қатар бірқатар ұйымдастырушылық және қаржылық шаралар кешені қабылдануы тиіс. Өндірушілер сертификаттаумен байланысты шығыстарды еңсеру үшін, сондай-ақ химиялық құралдар мен стимуляторлардан бас тартуға байланысты өндіріс көлемі төмендеген өтпелі кезеңде қолдау үшін мемлекет тарапынан субсидиялар қарастырылуы қажет деп санайды автор²⁰. Бұл жерде атай кету керек, талқыланып жатқан жаңа заң жобасында экологиялық сертификаттауды субсидиялау көзделініп отыр. Заң жобасында сәйкестік сертификаты құнының 50%-н және органикалық тыңайтқыштарды субсидиялау көзделген.

Тағы бір ескеретін жағдай, батыс елдерінде болашақта маңызды болуы мүмкін тағы бір үрдіс пайда болуда. Ол елдерде экологиялық таза өнім өндіруді қоғамдық денсаулық сақтау қажеттіліктерімен қатар қарастыра орырып олардың заңнамаларын үйлестіруге, ортақ және бірыңғай құқықтық негіздерін қалыптастыруға әрекеттер жасалынууда [4]. Мұндай саясаттың маңызы зор және болашақта ауқымы кеңейе түседі деп сенеміз. Ол үшін мұндай бастамалар халықаралық деңгейде қолдау тауып, салауатты өмір салтын және экологиялық таза азық-түлікті өндіру мен тұтынуды насихаттау үшін әлемдік қауымдастықтың күш-жігері бірігуі тиіс.

Шет елдердегі қалыптасқан жағдайға келетін болсақ, зерттеу бағытындағы ең озық тәжірибелер, әрине, батыс елдеріне тиесілі. Оның ішінде Еуропалық Одақтың тәжірибесі сәтті деп бағалауға болады.

Еуропалық Одақ деңгейіндегі органикалық өнімдерді өндіру мен таңбалауды реттейтін алғашқы құжаттар 1991 жылы қабыл-

¹⁸ Жазыкбаева Р. Регулирование производства, маркировки и сертификации органических продуктов в законодательстве Республики Казахстан. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://www.aequitas.kz/upload/files/publications/2022/270422_markirovka_kazakhstan_organic_product_new.pdf (жүзінген күні: 01.04.2024)

¹⁹ Переход к экосертификации продуктов в РК затрудняет высокая стоимость органического сельского хозяйства / Первый евразийский деловой журнал «Бизнес-Мир Казахстана». – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: <https://businessmir.kz/2023/01/31/perehod-k-ekosertifikatsii-produktov-v-rk/> (жүзінген күні: 03.04.2024)

²⁰ Жазыкбаева Р. Регулирование производства, маркировки и сертификации органических продуктов в законодательстве Республики Казахстан. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://www.aequitas.kz/upload/files/publications/2022/270422_markirovka_kazakhstan_organic_product_new.pdf (жүзінген күні: 01.04.2024)

данды. 2023 жылы Еуропалық комиссияның 834/2007²¹ және 889/2008²² қайта қаралған ережелері, сондай-ақ 2018 жылғы 30 мамырдағы Еуропалық Одақтың 2018/848²³ жаңа органикалық регламенті қабылданды. Бұл саясат пайдалы тағамдарды өндіруге, атап айтқанда Еуропадағы органикалық өнімдерді таңбалауға қойылатын негізгі талаптарды сипаттайды. Заңнамада экологиялық таза өнім көптеген терминдермен белгіленеді, мысалы, органикалық тағамдар, экологиялық тағамдар, биологиялық тағамдар, сондай-ақ олардың «био» немесе «эко» сияқты қысқартылған атаулары да бекітілген. Мұндай атаулар өндірудің барлық кезеңдерінде органикалық стандарттарды сақтай отырып жасалатын тамақ өнімдері мен сусындарға беріледі. Еуропалық стандарттар ретінде танылған экологиялық таза өнімдер көбінесе «Euro-leaf» (Еуро парағы) деп аталатын белгімен белгіленеді.

Алайда, экологиялық таза өнім өндіру ережелері қызмет көрсету еліне және сертификаттау схемасына байланысты өзгереді. Мемлекеттердегі сертификаттау ұйымдарының көлемі жеткілікті. Мысалы, Германияда 17 биосертификаттау ұйымы болса, 2022 жылғы жағдай бойынша Испанияда 46 ұйым жұмыс істеп тұрған.

Қалай дегенмен де, бұл елдерде де мәселелер жоқ емес. Шетелдік ғалымдармен жүргізілген арнайы зерттеулер барысында алынған деректерге сүйенсек, салыстырмалы түрде дамыған экономикалар қатарына жататын Германия, Чехия және Канаданың өзінде экологиялық өнім өндіру ережелерін бұзушылықтар орын алуда. Зерттеу барысында сауалнамаға қатысқандардың Германияда - 25%, Чехияда - 33% және Канада - 48% экологиялық өнім өндіру кезінде барлық ережелер сақтала бермейтіндігін атаған. Деректерге сәйкес Канадада азаматтардың өздері хабарлаған ықтимал бұзушылықтардың ең жоғары 48% көрсетілген. Мұндай жоғары көрсеткіштің болуы Канададағы сертификаттаудың үлкен аумағы мен бақылаудың қиындығымен және Еуропа елдерімен салыстырғанда экологиялық таза өндіріске қатысты заңнаманың өзгешелігімен байланысты болуы мүмкін [5].

Еуропадан тыс әлемнің бірқатар мемлекеттерінде экологиялық таңбалау кеңінен қолданылуда. Олардың ішіндегі ең танылғандарына келесілерді жатқызуға болады:

- Қытай ұлттық бағдарламасы. 50 000 астам өнімге экологиялық таңба берілген, таңбалаудың 97-ден астам стандарты әзірленген. Бұл таңбалау түрлері I типке сәйкес келеді.

- Жапондық «EcoMark» (Экобелгі) экологиялық таңбалау жүйесі 56 өнім түріне арналған стандарттарды және 5200 тауар түріне арналған сертификаттарды қамтиды. Бұл таңбалау I типке сәйкес келеді, бағдарламада қоршаған ортаға өндірістік қызмет нәтижесінде келтірілген зиянды азайтуға және қалдықтарды қауіпсіз жоюға ықпал ететін өнімді экологиялық таңбалаудың дамыған жүйесі бар. Бағдарлама қайта өңделген өнімдерді пайдалануды және жаңартылмайтын ресурстарды тұтынуды шектеуді ынталандырады. Экологиялық таңбалау тоқыма бұйымдарын, оның ішінде қайта өңделген материалдардан жасалған бұйымдардың нарығын дамытуға қолдау ретінде құрылған болатын.

- Солтүстік Американың «Green Seal» (Жасыл мөр) деп аталынатын I типті таңбалау бағдарламасы. Бағдарламаға сәйкес 32 стандарт әзірленген. Тауарлардың 3800-ден астам түріне экологиялық таңбалар берілуде.

- Канадалық экологиялық бағдарлама - 76 критериді қамтиды және 10000-нан астам өнім түрлеріне қолданылуда. Мемлекетте қоршаған ортаға зиянды азайту мен қауіпсіз жоюға ықпал ететін өнімдерді таңбалаудың дамыған жүйесі бар [6].

Ал халықаралық деңгейге келетін болсақ, экологиялық таңбалауды қолдану алғашқы рет 1992 жылы Рио-де-Жанейрода өткен БҰҰ-ның Қоршаған орта және даму жөніндегі Дүниежүзілік конференциясында ұсынылды. Бас құжатта елдердің үкіметтері өнеркәсіптік сектормен ынтымақтастықта тауарлар мен қызметтердің экологиялық таңбалауын енгізу және тарату мақсаты болып табылатын ақпараттық бағдарламаларды дамытуға және кеңейтуге жәрдемдесу, сондай-ақ, сатып алушыда экологиялық таза өнім мен ондай болып табылмайтын өнім

²¹ Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91. // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/834/oj> (жүзінген күні: 03.04.2024).

²² Commission Regulation (EC) No 889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control. // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/889/oj> (жүзінген күні: 03.04.2024).

²³ Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) No 834/2007. // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/848/oj> (жүзінген күні: 03.04.2024).

арасында таңдау мүмкіндігін жасау үшін өнімнің экологиялық сипаттамаларын көрсететін ақпаратты таратуға жәрдемдесу қажет екендігі айтылған [7].

Қазіргі уақытта экологиялық таңбалау халықаралық сауданың қарқынды дамуының арқасында кеңінен таралуда. Экологиялық таңбалау жүйесін дамыту Дүниежүзілік сауда ұйымының сауда және қоршаған ортаны қорғау комитетінде күн тәртібіндегі басымдықтардың бірі ретінде қойылған. Дүниежүзілік Банктің да рөлін оң бағалауға болады, мұндағы талаптар экологиялық және әлеуметтік жұмыстарды қолдау бағдарламасына енгізілген.

Экологиялық таңбалау «жасыл» мемлекеттік сатып алуды дамытуда да оң әсер етуде. Мұндай таңбалаудың болуы мемлекеттік сатып алу саласын реформалау үшін сөзсіз қажет элемент болып табылады [8]. Осы контекстте экологиялық таңбалаудың дамуына оң әсер бергендердің қатарына: «Environmental Choice» (Экологиялық таңдау) канадалық экологиялық таңбалау жүйесі, жапондық «Eco-Mark» (Экобелгі) экологиялық бағдарламасын және американдық «Green Seal» (Жасыл мөр) атауға болады [6].

Ұлттық заңнаманы жетілдірумен қатар Қазақстан ЕАЭО шеңберінде органикалық заңнаманы ортақ үйлестіру процесіне тартылған. 2021 жылғы желтоқсанда ЕАЭО елдерінің органикалық өнімнің ортақ нарығын дамыту жөніндегі жол картасы қабылданды. Келісімнің негізгі ережелерінің бірі ЕАЭО-ның жалпы нарығында өнімді сертификаттауды өзара тану мақсатында мүше-мемлекеттердің органикалық өнімдерін өндіруге және таңбалауға қойылатын талаптарды бірыңғай тәртіпке келтіруге арналған.

2022 жылдан бері мүше елдер үшін ортақ болуы тиіс «Органикалық өндіріс өнімі» (ККМ 557) стандарты талқылануда. ЕАЭО кіретін елдермен органикалық өнімдерді сату бойынша бірыңғай нарық құру бағытында белсенді жұмыстар жүргізіліп келеді. Қазіргі геосаяси дағдарыс аймақтағы интеграциялық процестерге әсер ететіні сөзсіз, дегенмен, саяси бағыт сақталуда.

Нәтижелер

Қазіргі уақытта бар қазақстандық органикалық өнімдер экспортқа шығарылуда. Ішкі нарық әзірге нашар дамыған, бірақ оны дамыту үшін үлкен әлеует бар, әсіресе ірі қалаларда. Органикалық өндіріс тұжырымдамасы еліміз үшін жаңа және халыққа өндіріс критерийлері, органикалық өнімнің

артықшылықтары және оны таңбалау ережелері туралы жеткілікті ақпарат жетпеуде.

Заңнамада терминдер мен түсініктерді ажыратуға байланысты мәселелер бар. Жоғарыда талқыланған авторлардың терминдердің көптігіне байланысты тұтынушыларда қиындықтар туындауына қатысты пікірлермен келісеміз. Көпшілік органикалық, экологиялық және биологиялық өнімдерге әртүрлі талаптар бар екенін біле бермейді немесе түсінбейді, ал елде оны кәсіби түсіндіру мен мониторинг жүргізіші субъект белгіленбеген. Бұл өз кезегінде тұтынушы үшін қиындық туғызып, органикалық өнімдерге деген теріс көзқарастың қалыптасуына әсер етуде. Қазақстандық терминологияда тек «органикалық өнімдер», «органикалық тамақ өнімдері», «экологиялық таза тамақ өнімдері» кеңінен қолданылады. Ал «Bio» өнім белгісі Қазақстанның ішкі нарығындағы тамақ өнімдерінің атауларында әртүрлі приставкалар мен толықтырулар түрінде кездеседі.

Импорттық және отандық тауарлардың арасында гринвошинг әрекеттерінің өршуі кезінде «Organic», «Bio» немесе «Eco» сертификаттарын алу іс жүзінде қазақстандық өндірушіге ешқандай артықшылық бермейтін жағдай қалыптасқан. Себебі тұтынушы мұндай өнімнің шын мәнінде экологиялық таза жолмен өндірілгенін анықтай алмайды, тиісінше мұндай белгілерге сенбейді. Қазақстанда да, ЕАЭО шеңберінде де «жасыл» өндірушілердің ортақ тізімі қарастырылмаған. Ал елдегі мемлекеттік органдар іс жүзінде дәрменсіз күйге түскен, себебі бірде-бір мемлекеттік компания экологиялық таңбалаудың сәйкестігін тексерумен айналыспайды немесе бақыламайды.

Қазақстанда экологиялық таза тауарларға сұраныс қарапайым сатып алушылар деңгейінде ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік деңгейде де өсуі байқалады. Бүгінгі таңда көптеген елдерде «жасыл» мемлекеттік сатып алу тәжірибесі дамыған, ендігі кезекте экологиялық таңбаның болуы тендерлер мен конкурстарға қатысушылар үшін де маңызды артықшылық болып табылады. Қазақстан да мұндай үрдістен қалыс қалмауда. Заңшығарушы «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заң жобасын талқылауда, оған сәйкес мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік компаниялардың сатып алуларына экологиялық талаптарды енгізу жоспарлануда. Олардың ішінде қайта өңделген шикізатты пайдалану және тауарлар өндірісінде табиғи ресурстарды үнемдеу, өнімнің

расталған «жасыл» таңбалануы, қалдықтарды қайта өңдеудің жоғары дәрежесі және тағы басқалары бар.

Сондықтан, «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заңның қабылдануы экологиялық таңбалауға деген мемлекет ішіндегі сұранысты арттырып, отандық жүйенің дамуына жаңа серпін беруі тиіс деп санаймыз.

Қорытынды

Елде экологиялық таңбалау түрлерін белсенді қолдану үшін заңнаманың қолданыстағы базасы жеткіліксіз деп санаймыз, нормативтердің іс жүзінде қолданыла бастауы үшін қажет өзгерістер сұрануда. Сонымен қатар бірқатар ұйымдастырушылық және қаржылық шаралар кешені қабылдануы қажет болып отыр.

Е.В. Климов атап өткендей, Қазақстанда нормативтік-құқықтық база дамудың белсенді кезеңінде, елде сертификаттау жүйелерін дамыту үшін нақты белгіленген саяси ерік-жігер бар. Мұндай саясатты жүзеге асыру үшін, отандық экологиялық таңбалау жүйесін реттейтін заңнаманы жетілдіру мен бақылау механизмдерінің іс жүзінде тиімді жұмыс істеуі үшін қажет келесідей ұсыныстарды ескеру маңызды деп санаймыз:

1. Көптеген елдерде экологиялық таза өнімдерді тексеру үшін қолданылатын үшінші тараптың сертификаттауы түріндегі бір балама құралы бар, ал қолданыстағы отандық заңнамада осындай нормаларды қарастырмайды. Тиісті ережелердің болмауы сертификаттау және экологиялық таңбалау жүйесінің тиімді жұмыс істеуіне кедергі болып отыр және Қазақстанда PGS сияқты кем дегенде бір сертификаттауды қабылдау ұсынылады. PGS - бұл жергілікті деңгейге бағытталған сапаны қамтамасыз ету жүйесі. Ол өзара сенім қағидасы мен білім алмасуды басшылыққа ала отырып жұмыс істейтін болады және өндірушілерді мүдделі тараптардың белсенді қатысуымен сертификаттайды.

2. Заңдағы терминдерге қатысты түсініксіздер жойылуы тиіс. Таңба белгілері мен қолданылатын ажырату терминдерінің нақты анықтамасы органикалық өнімдердің өндірісі мен айналымын реттеуге арналған негізгі заңда берілуі тиіс.

3. Жоғарыда атап өткендей, гринвошинг әрекеттерінің өршуі кезінде «Organic», «Bio» немесе «Eco» сертификаттарын алу іс жүзінде қазақстандық өндірушіге ешқандай артықшылық бермейтін жағдай қалыптасты,

себебі, тұтынушы мұндай белгілердің шын мәнінде органикалық өнімге тағылғанын анықтай алмауда, тиісінше мұндай белгілерге деген сенім төмен. Қазақстанда да, ЕАЭО шеңберінде де «жасыл» өндірушілердің ортақ тізімі қарастырылмаған. Ал елдегі мемлекеттік органдар іс жүзінде дәрменсіз күйге түскен, себебі бірде-бір мемлекеттік компания экологиялық таңбалаудың сәйкестігін тексермейді немесе бақыламайды.

Аталған мәселелер шешімін табуы тиіс, Қазақстан бойынша ортақ «жасыл» компаниялардың тізімі енгізілген база болуы қажет деп санаймыз. Оған жауапты, таңбалаудың сәйкестігін тексеріп отыратын немесе бақылайтын субъект анықталуы қажет. Гринвошинг мәселесіне қарсы тұратын шаралар жоспары қабылдануы тиіс.

4. Кәсіпорындардың органикалық немесе экологиялық таза өндіріске көшу процесі экономикалық жағынан да, әлеуметтік жағынан да барынша ыңғайлы және тиімді болуы үшін мемлекеттік сектор бизнеске барлық өндірістік және сертификаттау процестерін жолға қою мәселелерінде жан-жақты көмектесуі тиіс. Субсидиялар, жеңілдіктер қарастырылуы керек, бюрократиялық кедергілер азаюы қажет. Сондай жағдайда ғана Қазақстанда «Eco», «Bio» және «Organic» таңбалары бар табиғи өнімдердің саны артуы мүмкін.

5. «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заңның қабылдануы да маңызды деп санаймыз. Онда көзделген мемлекеттік сатып алуғағы экологиялық талаптардың күшіне енуі экологиялық таңбалауға деген сұранысты арттыратын болады.

Органикалық өнімді өндіру мен таратуға қатысты талқыланып жатқан жаңа заңның қабылдануы елімізде осы бағытты реттейтін қосымша ережелер мен стандарттарды қайта қарауды қажет етері сөзсіз. Негізгі заңдағы жаңашылдықтың аз еместігін ескеретін болсақ мұндай өзгерістердің күрделі болатыны күмән тудырмайды. Ал мұндай стандарттарды әзірлеудегі басты тәуекел - критерийлердің елдегі қалыптасқан жағдайды ескермеуі себебінен іс жүзінде қолданылмауы деп санаймыз. Бұған жол бермеу үшін стандарттарды әзірлеуде елдің экономикалық-әлеуметтік жағдайы мен технологиялық даму деңгейін ескеру қажет, зерттеушілер мен сарапшылар және салалық ұйымдар тарапынан берілетін ұсыныстарға мән берілуі маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Du M. *Voluntary Ecolabels in International Trade Law: A Case Study of the EU Ecolabel*. // *Journal of Environmental Law*. Vol. 33, Issue 1 – 2021 – pp. 167-193.
2. Климов Е.В. *Обзор законодательства по сертификации групп малых и средних органических сельхозпроизводителей центральной Азии*. – Алматы: KAZFOAM. – 2021. – 48 с.
3. Альпеисова Ш.Е., Қарабасов Р.А., Беспаева Р.С. *Қазақстандық органикалық өнім нарығы: бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету мәселелері*. // *Аграрлық нарық проблемалары*. № 4 – 2022. – 78-85 б.
4. Seufert V., Ramankutty N., Mayerhofer T. *What is this thing called organic? – How organic farming is codified in regulations*. // *Food Policy*. Vol. 68 – 2017. – pp. 167-193.
5. Kononets Y., Konvalina P., Bartos P., Smetana P. *The evolution of organic food certification*. // *Frontiers in Sustainable Food Systems*. Vol. 7 – 2023. – pp. 1-16.
6. Казанцева А. Н., Маликова О.И. *Экологическая маркировка как инструмент перехода к устойчивому развитию*. // *Инновационная экономика*. №4 (210) – 2016. – С. 71-75.
7. Basu A., Chau N., Grote U. *Eco-Labeling and Stages of Development*. // *Review of Development Economics*. Vol. 7 – 2003. – pp. 228-247.
8. Ибрагимова Ф.Г., Айтқазин Е.М. *Қазақстан Республикасындағы «жасыл» мемлекеттік сатып алу институтының дамуын заңнамалық қамтамасыз етудің өзекті сұрақтары*. // *Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы*. №3 (29) – 2023. – 18-28 б.

REFERENCES

1. Du M. *Voluntary Ecolabels in International Trade Law: A Case Study of the EU Ecolabel*. // *Journal of Environmental Law*. Vol. 33, Issue 1 – 2021. – pp. 167-193.
2. Klimov E.V. *Obzor zakonodatel'stva po sertifikacii grupp malyh i srednih organicheskikh sel'hozproizvoditelej central'noj Azii*. – *Almaty: KAZFOAM*. – 2021. – 48 s.
3. Al'peisova Sh.E., Karabasov R.A., Bespaeva R.S. *Kazakstandyk organikal'nyk onim narygy: basekege kabiletilikti kamtamasyz etu maseleleri*. // *Agrarlyk naryk problemalary*. № 4 – 2022. – 78-85 b.
4. Seufert V., Ramankutty N., Mayerhofer T. *What is this thing called organic? – How organic farming is codified in regulations*. // *Food Policy*. Vol. 68 – 2017. – pp. 167-193
5. Kononets Y., Konvalina P., Bartos P., Smetana P. *The evolution of organic food certification*. // *Frontiers in Sustainable Food Systems*. Vol. 7 – 2023. – pp. 1-16
6. Kazanceva A. N., Malikova O.I. *Jekologicheskaja markirovka kak instrument perehoda k ustojchivomu razvitiju*. // *Innovacionnaja jekonomika*. №4 (210) – 2016. – S. 71-75
7. Basu A., Chau N., Grote U. *Eco-Labeling and Stages of Development*. // *Review of Development Economics*. Vol. 7 – 2003. – pp. 228-247
8. Ibragimova F.G., Ajtkazin E.M. *Kazakstan Respublikasyndagy «zhasyl» memlekettik satyp alu institutynyn damuyn zannamalyk kamtamasyz etudin ozekti syraktary*. // *Kykyk korgau organdary akademijasynyn zharshysy*. №3 (29) – 2023. – 18-28 b.

МЕМЛЕКЕТТІК ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ МҮЛКІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІНІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ

Даулеткелди Мурзаханович Махмадинов

*Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты, SDU University;
Қаскелең қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: dayletkeldi@mail.ru*

Бақыт Өмірханұлы Алтынбасов¹

*Заң ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: altynbasov@yandex.ru*

Нурмухамед Даулеткелдіұлы Мырзатаев

*PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Азаматтық
құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрa меңгерушісінің
ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыстар жөніндегі
орынбасары; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mikhailnur@mail.ru*

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоғары оқу орындарының мүлкінің құқықтық режимі, атап айтқанда, мемлекеттік кәсіпорындар, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар және мемлекеттік мекемелер мәртебесінде жұмыс істейтін ұйымдардың құқықтық мәртебесіне қатысты қолданыстағы заңнаманың нормалары жан-жақты қарастырылады. Бұл оқу орындарының құқықтық мәртебесі мүлкілік құқықтарға тікелей әсер ететіні анық, ал мүлкілік қатынастардың ерекшеліктері ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасына, сондай-ақ елдің экономикалық және әлеуметтік даму көрсеткіштеріне елеулі ықпал етеді. Білім беру ұйымдары, әсіресе, мүлкілік иелену, пайдалану және билік ету құқықтарына қатысты көптеген шектеулерге тап келеді, бұл жағдай өз кезегінде олардың қаржылық тұрақтылығына және бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсерін тигізеді. Мақалада осы мәселелерді талдайтын ғалымдардың зерттеулері негізінде құқықтық нормалар мен мүлкілік басқаруға қатысты заңнамадағы қайшылықтар анықталады. Аталған құқықтық мәселелер білім беру ұйымдарының мүлкілік қатынастарын тиімді басқару, сондай-ақ олардың толыққанды жұмыс істеуі мен дамуына қажеттілікті арттыратын факторлар ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарының мүлкіпен байланысты мәселелері қаржылық ресурстарды тиімді пайдалануға, инвестициялық тартымдылықты арттыруға, және де білім беру сапасын көтеруге мүмкіндік беретін шешімдер әзірлеуді талап етеді. Бұл мәселенің маңыздылығы білім беру жүйесінің тұрақтылығы мен сапасын қамтамасыз ету үшін аса өзекті болып табылады, өйткені мүлкілік басқарудың тиімділігі білім беру ұйымдарының дамуында, ғылыми зерттеулердің жүзеге асырылуында және кадрлық потенциалдың қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Осының барлығы жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және халықаралық стандарттарға сай білім беру сапасын қамтамасыз ету үшін маңызды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік кәсіпорындар, мемлекеттік мекемелер, құқықтық режим, акционерлік қоғам, мүлкілік қатынастар, құқықтық мәртебе.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ИМУЩЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Махмадинов Даулеткелди Мурзаханович

*Докторант факультета права и социальных наук, SDU University;
г. Каскелен, Республика Казахстан; e-mail: dayletkeldi@mail.ru*

Алтынбасов Бахыт Омирханович

*Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: altynbasov@yandex.ru*

Мырзатаев Нурмухамед Даулеткелдиевич

*Доктор PhD, заместитель заведующего по научно-инновационной работе
и международным связям кафедры гражданского права, гражданско-
процессуального и трудового права Казахского национального университета
им. аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: tixametnur@mail.ru*

Аннотация. В статье подробно рассматривается правовой режим имущества государственных высших учебных заведений Республики Казахстан, в частности нормы действующего законодательства, касающиеся правового статуса организаций, действующих в статусе государственных предприятий, некоммерческих акционерных обществ и государственных учреждений. Очевидно, что правовой статус этих учебных заведений напрямую влияет на имущественные права, а особенности имущественных отношений оказывают существенное влияние на качество предоставляемых образовательных услуг, а также на показатели экономического и социального развития страны. Образовательные организации сталкиваются со многими ограничениями, особенно в отношении прав владения, пользования и распоряжения имуществом, что, в свою очередь, отрицательно сказывается на их финансовой устойчивости и конкурентоспособности. В статье на основе исследований ученых, анализирующих эти вопросы, выявляются противоречия в правовых нормах и законодательстве, касающемся управления имуществом. Данные правовые вопросы рассматриваются как важнейшие факторы для эффективного управления имущественными отношениями организаций образования и обеспечения необходимых условий для их развития. Кроме того, проблемы организаций образования, связанные с имуществом, требуют разработки решений, позволяющих эффективно использовать финансовые ресурсы, повышать инвестиционную привлекательность, а также повышать качество образования. Значимость данного вопроса является наиболее актуальной для обеспечения стабильности и качества системы образования, поскольку эффективность управления имуществом играет решающую роль в развитии образовательных организаций, осуществлении научных исследований и формировании кадрового потенциала. Все это важно для повышения конкурентоспособности вузов и обеспечения качества образования в соответствии с международными стандартами.

Ключевые слова: государственные предприятия, государственные учреждения, правовой режим, акционерное общество, имущественные отношения, правовой статус.

ABOUT SOME FEATURES OF THE LEGAL REGIME OF THE PROPERTY OF STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Makhmadinov Dautkeldi Murzakhanovich

*Doctoral student at the Faculty of Law and Social Sciences, SDU University;
Kaskelen c., Republic of Kazakhstan; e-mail: dayletkeldi@mail.ru*

Altynbasov Bakhyt Omir Khanovich

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Eurasian National University named after L. N. Gumilyov;
Astana c., Republic of Kazakhstan, e-mail: altynbasov@yandex.ru*

Myrzataev Nurmukhamed Dauletkeldyevich

*PhD, Deputy Head of Scientific and Innovative Work and International
Relations, of the Department of Civil Law, Civil Procedure
and Labor Law of Al-Farabi Kazakh National University;
Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: muxametnur@mail.ru*

Abstract. *The article examines in detail the legal regime of the property of state higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan, in particular the norms of current legislation concerning the legal status of organizations operating in the status of state enterprises, non-profit joint-stock companies and state institutions. It is obvious that the legal status of these educational institutions directly affects property rights, and the specifics of property relations have a significant impact on the quality of educational services provided, as well as on the indicators of economic and social development of the country. Educational organizations face many restrictions, especially with regard to the rights of ownership, use and disposal of property, which, in turn, negatively affects their financial stability and competitiveness. Based on the research of scientists analyzing these issues, the article reveals contradictions in legal norms and legislation related to property management. These legal issues are considered as the most important factors for the effective management of property relations of educational organizations and ensuring the necessary conditions for their development. In addition, the problems of educational organizations related to property require the development of solutions that make it possible to effectively use financial resources, increase investment attractiveness, and improve the quality of education. The importance of this issue is most relevant for ensuring the stability and quality of the education system, since the effectiveness of property management plays a crucial role in the development of educational organizations, the implementation of scientific research and the formation of human resources. All this is important for improving the competitiveness of universities and ensuring the quality of education in accordance with international standards.*

Keywords: *state-owned enterprises, state institutions, legal regime, joint-stock company, property relations, legal status.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_71

Кіріспе

Мемлекеттік жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесіне қатысты Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының нормаларын талдай отырып, заңнамалық актілерде өз мүлкін басқару, иелену және билік ету контекстінде осы ұйымдардың құқықтарының мәні туралы бірыңғай түсінік жоқ деп пайымдауға болады. Сонымен бірге, білім беру саласындағы мүлкілік қатынастарды дамыту негізгі білім беру қызметін жүзеге асыруға айтарлықтай әсер етеді, бұл өз кезегінде экономикалық және әлеуметтік дамудың кең міндеттерімен байланысты. Мысалы, бір авторлар жоғары оқу орындары жергілікті экономикаға, әсіресе туризм индустриясына айтарлықтай әсер ететіндігін атап көрсетеді [1]. Білім беру жүйесі ғылымның дамуы мен таралуында, жаңа білімнің сақталуы мен оны ұсынылуында шешуші рөл атқарады. Ол экономикалық өсу мен еңбек нарығының

талаптарына сай бейімделуге ықпал етіп, азаматтарды саяси және іскерлік өмірде белсенді қатысуға дайындайды. Сонымен қатар, ол халықтың кәсіби дағдылары мен әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру арқылы мемлекет пен қоғамның дамуына қажетті әлеуетті қамтамасыз етеді. Осы тұрғыда мемлекеттік жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режимі проблемаларының өзектілігі артып келеді, бұл білім беру ұйымдары мүлкінің заттық құқықтары мен құқықтық мәртебесінің мәнін терең зерттеуді талап етеді. Мүлкілік қатынастарды реттеудің тиімділігі қазіргі білім беру жүйесінің дамуы мен жаңғыруы үшін маңызды болып отыр. Қазақстанның құқықтық дәстүрлерін ескеріп, білім беру ұйымдарының азаматтық құқықтық қатынастарға белсенді араласуы білім беру саласын жаңартудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

«Құқықтық режим» ұғымы құқық теориясында және заң ғылымының әртүрлі са-

лаларында кеңінен қолданылады, оны ғалымдар құқық объектілеріне, субъектілер санаттарына және қызмет түрлеріне қатысты әртүрлі контексттерде қолданады. Алайда, мағыналардың алуан түрлілігіне қарамастан, құқықтық режим өзінің негізгі анықтама-сында құқықтық реттеудің нақты құрылымын білдіреді. Ол құқықтың функционалдық аспектілерімен сипатталады және қоғамдық қатынастарға әсер ететін құқықтық құралдар кешенін қамтиды. Бұл құралдар құқықтық реттеу мақсаттарына тиімді қол жеткізу үшін жағдайлар жасайды. Демек, құқықтық режимді әлеуметтік өзара әрекеттесудегі тұрақтылық пен реттілікке ықпал ететін құқықтық жүйенің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға болады.

Мемлекеттік жоғары оқу орындары шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар нысанында не коммерциялық емес акционерлік қоғамдар не мемлекеттік мекеме ретінде жұмыс істейді, бұл оларды мемлекеттік заңды тұлғалар ретінде саралайды. «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 14) тармақшасына сәйкес мұндай заңды тұлғаларға мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелер кіреді². Олардың құқықтық мәртебесі республикаға тиесілі мүлікті мемлекеттік басқару шеңберінде білім беру функцияларын орындауды көздейді. Осы оқу орындарының мемлекеттік мүлікті басқаруы мен пайдалануы олардың қызметінің тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған арнайы құқықтық нормалармен реттеледі. Бұл білім беру ұйымдары жоғары білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыруда шешуші рөл атқарады.

Профессор С.С. Алексеев құқықтық режимді реттеудің ерекше әдістерімен, құқықтар мен міндеттердің пайда болу және жүзеге асырылу тәртібімен, сондай-ақ санкцияларды қолданумен сипатталатын құқықтық ықпал етудің тұтас жүйесі ретінде қарастырады [2, с.172]. И.Ф. Сюбареваның пікірінше, құқықтық режим – бұл құқықтық құралдар мен тетіктер кешенін қолдану арқылы көрсетілген құқықтық реттеудің нақты нысаны. Бұл құралдар мен механизмдер сипатты бағыттайды және оларды реттеу мен басқарудың ерекше тәртібін қалыптастыра отырып, қоғамдық қатынастарға құқықтық әсер ету векторын анықтайды [3]. Өз кезегінде, профессорлар Н.И. Матузов, А.В. Малько құқықтық ре-

жимді әртүрлі құқықтық құралдар мен әдістер арқылы жүзеге асырылатын қоғамдық қатынастарды реттеудің ерекшелігі ретінде сипаттайды, бұл құқықтық реттеудің әртүрлі салаларына жеке көзқарастың қажеттілігін көрсетеді. Қоғамдық қатынастардың әрбір саласы құқықтық ықпал ету әдістері мен түрлерінің бірегей үйлесімін талап етеді [4, с.272]. Сонымен қатар, құқық теориясында осы тұжырымдаманың мәнін ашатын басқа тәсілдер бар [5, с.140].

Құқықтық режим тұжырымдамасын зерттей отырып, жоғарыда аталған ғалымдар оны құқықтық әдістер мен құралдар кешені арқылы көрсетілген құқықтық реттеу нысаны немесе жүйесі ретінде қарастыратынын атап өтуге болады. Бұл тетіктер құқықтық реттеу мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін құқықтық жүйе шеңберінде оларды ретке келтіруге және бақылауға жәрдемдесу арқылы қоғамдық қатынастарға ерекше әсер етуге бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдістемелік негізі-әлеуметтік-саяси және құқықтық құбылыстарды олардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігінде зерттеуге мүмкіндік беретін танымның диалектикалық әдісі. Жұмыс барысында талдау, синтездеу, салыстыру және салыстыру әдістері де қолданылды. Осы әдістерді қолдану білім беру ұйымдары мүлкінің құқықтық режимін және осы саладағы кәсіпкерлік қызметті жан-жақты зерттеуге, мүліктік қатынастардың негізгі ерекшеліктерін анықтауға және мүліктік құқықтардың заңнамалық аспектілерін қарастыруға ықпал етті.

Нәтижелер мен талқылаулар

Құқықтық режим тұжырымдамасы ғылыми зерттеулерде жеткілікті түрде маңызды болып көрінгенімен, бұл тұжырым кеңірек талдауды қажет етеді. Құқықтық режим термині ғылыми басылымдарда белсенді қолданылады. Дегенмен, мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы шеңберіндегі құқықтық режимдер теориясының толыққанды тұжырымдамасы әлі қалыптасқан жоқ. Бұл құбылыстың бірнеше себептері бар. Біріншіден, жиі жүйеленбейтін пікірлердің кең ауқымы бар. Бұл көзқарастар қарама-қайшы болуы мүмкін және құқықтық режимдердің табиғаты мен мәнінің негізгі аспектілеріне қатысты. Екіншіден, құқықтық

² «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024)

режимдер бастапқыда нақты бір салаларға бағытталған және тек белгілі бір мақсаттарға немесе ведомстволарға байланысты құрылады, сондықтан оларды қолдану аясы шектеулі болады. Үшіншіден, нормативтік құқықтық актілерде осы тұжырымдаманы бекітуде біркелкіліктің болмауы байқалады. Мұндай кемшіліктер тәжірибеде кездесетін жағдайлардың мәніне де әсер етеді.

Бүгінгі таңда «құқықтық режим» термині құқықтық режимдердің әртүрлі санаттары көзделген Қазақстан заңнамасында кеңінен қолданылады. Мысалы, оларға «Астана» халықаралық қаржы орталығының режимі³, әлеуметтік сипаттағы төтенше жағдай режимі⁴, шарттар режимі⁵, арнайы экономикалық аймақ режимі⁶, пайдалы қазбалар режимі⁷, мемлекеттік мүлік режимі⁸, сондай-ақ терроризмге қарсы операция режимі⁹ жатады. Осы режимдерді анықтайтын нормативтік құқықтық актілердің тізімі ұзақ. Олардың барлығы қоғамдық қатынастардың әртүрлі аспектілерін реттеуге және нақты құқықтық режимдерді орнатуға бағытталған. «Құқықтық режим» немесе жай «режим» термині көптеген ережелерде кездеседі, бірақ оларда оның нақты анықтамасы жоқ. Дегенмен, әртүрлі құқықтық режимдерді реттейтін нормаларды дұрыс қолдану үшін осы тұжырымдаманың мәні мен заңды табиғатын терең түсіну қажет.

С.И. Ожегов сөздігіне сәйкес, «режим» сөзінің контекстке байланысты өзгеруі мүмкін бірнеше мағынасы бар. 1) Істер, әрекеттер тәртібі. Бұл мән өмірдің әртүрлі салаларына қатысты болуы мүмкін, белгілі бір әрекеттерді орындаудың белгіленген тәртібін көрсетеді. Мысалы, жұмыс немесе оқу контекстінде режим уақытты ұйымдастыруға және өнімділікті арттыруға көмектесетін нақты күн тәртібін білдіруі мүмкін. 2) Қызмет, жұмыс, бір нәрсенің болу шарттары. Бұл

анықтама белгілі бір объект немесе жүйе жұмыс істейтін белгілі бір жағдайларды білдіреді. Мысалы, кәсіпорынның жұмыс режимі ашылу сағаттарын, үзілістерді және жұмыс тиімділігіне әсер ететін басқа параметрлерді қамтуы мүмкін. 3) Мемлекеттік жүйе. Бұл мән әдетте халыққа қарсы немесе анти-демократиялық болуы мүмкін режимдерге қатысты теріс контексте қолданылады. Бұл жағдайда «режим» термині азаматтардың құқықтары мен бостандықтары шектелген авторитарлық немесе тоталитарлық басқармаларға сілтеме жасау үшін қолданыла алады [6]. Осылайша, «режим» сөзі көп мағыналы және ұйымдық құрылымдар мен ережелерді де, саяси жағдайларды да көрсететін әртүрлі контексттерде қолданылуы мүмкін.

Әрбір білім беру ұйымының құқықтық режимі Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің¹⁰ және «Мемлекеттік мүлік туралы» заңының¹¹ қолданыстағы нормаларымен айқындалатын белгілі бір мүлкі болады. Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік жоғары оқу орындарының құрылтайшысы болып табылады. Өз кезегінде құрылтайшының өкілеттігі Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім, Ішкі істер, Қорғаныс министрліктеріне, Ұлттық қауіпсіздік комитетіне, Жоғары сотқа және т.б. мемлекеттік органдарға беріледі. Осылайша, мемлекеттік жоғары оқу орындарының мүліктік қатынастарын құқықтық реттеу белгіленген заңнамалық нормалар шеңберінде жүзеге асырылады, бұл білім беру саласында мемлекеттік мүлікті тиімді басқаруға және пайдалануға ықпал етеді.

Мемлекеттік жоғары оқу орындарының құрылтайшысы өз мүлкінің бір бөлігін бөледі және белгіленген жарғы шеңберінде оның қызметін қамтамасыз ету үшін оны оқу орнына бекітеді. Алайда, мұндай мүлікті бөлу жоғары оқу орындарының толыққанды

³ «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁴ «Төтенше жағдай туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы № 387 Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000387_links (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁵ «О реабилитации и банкротстве» Закон Республики Казахстан от 7 марта 2014 года № 176-V ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000176/z140176.htm> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁶ «Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 3 сәуірдегі № 242-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000242> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁷ «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁸ «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024).

⁹ «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі № 416-I Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000416_ (жүзінген күні: 10.10.2024).

¹⁰ 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі № 268-ХІІІ // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүзінген күні: 10.10.2024).

¹¹ «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024).

жұмыс істеуі үшін жеткіліксіз. Сондықтан құрылтайшы ағымдағы операцияларды қаржыландыруды қамтамасыз ететін қаржы қаражатын беруді жалғастыруда. Бүгінгі таңда қаржыландыру тұрақты емес және жеткіліксіз көлемде жүзеге асырылады, бұл мемлекеттік жоғары оқу орындарының нақты қажеттіліктеріне жауап бермейді. Осы орайда, заңнамалық актілерде қаржыландырудың минималды көлемін нақты реттеудің болмауы белгілі бір қайшылықтарды тудыратыны атап өткен жөн. Бұл қайшылықтар акционерлік қоғам мәртебесі бар жоғары оқу орындарын толық қаржыландыру мүмкіндігіне де, мемлекеттік кәсіпорындар ретінде жұмыс істейтін жоғары оқу орындары үшін өзін-өзі қаржыландыруға да қатысты [7]. Осылайша, бұл жағдайлар білім беру ұйымдарының тұрақты жұмыс істеуі мен дамуын едәуір қиындатады, бұл ұсынылатын білім сапасына теріс әсер етеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 202-бабы шеңберінде Қазақстан Республикасының заңнамасы меншік құқығы ретінде мекемелер мен қазыналық кәсіпорындарға оралымды басқару құқығын бекітеді. Бұл құқық оларға меншік иесі берген мүлікті иеленуге, пайдалануға және билік етуге мүмкіндік береді, бірақ олардың қызметінің мақсаттары мен меншік иесінің тапсырмаларына сәйкес заңнамалық актілерде белгіленген шектерде ғана¹².

Алайда, осы норманың мазмұнын зерттеу келесідей қорытындыға әкеледі: мекемелер мүлікті иесінен алғанымен, іс жүзінде олар бұл мүлікті басқару құқығынан айырылады. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 206-бабының 1-тармағында мекемелер өз бетінше иеліктен шығара алмайтыны немесе оларға бекітілген мүлікке, сондай-ақ смета бойынша бөлінген қаражат есебінен сатып алынған мүлікке өзге де жолмен билік ете алмайтыны тікелей көрсетіледі¹³. Осылайша, заң жүзінде оралымды басқару құқығын берудің көрінісі болғанына қарамастан, заң шығарушы айтарлықтай шектеулер енгізеді. Мұнда мүлікті оралымды басқару үшін берілетін 202-бап пен мекеме тарапынан осы мүлікке өз бетінше билік етуді болдырмайтын 206-бап арасында айқын қайшылықты байқауға болады.

Мекемеге оралымды басқару құқығында меншік иесі бекіткен мүлікті иелену және

пайдалану мүмкіндігі беріледі. Алайда, ол бұл мүлікті, соның ішінде иеліктен шығаруды өз бетінше басқаруға өкілеттікке ие емес. Мұндай шектеулер смета бойынша бөлінген қаражатқа қолданылмайды, оларды мекеме нысаналы мақсатына сәйкес дербес пайдалана алады. Мүлікті иеліктен шығару қажет болған жағдайда, мекеме меншік иесіне оны иесінің атынан иеліктен шығару туралы сұрау салуды ғана жүзеге асыра алады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 188-бабының 2-тармағы пайдалану құқығы мүліктің пайдалы табиғи қасиеттерін пайдалануға және одан пайда табуға заңды түрде кепілдік беретін құқық деп белгілейді. Пайда әртүрлі нысандарда болуы мүмкін: кіріс, өсім, жеміс, төл алу немесе басқа да формаларда көрініс табуы мүмкін¹⁴. Бұл дегеніміз, пайдалану құқығы бар адам мүліктен материалдық немесе материалдық емес пайда алуға құқылы, сонымен қатар одан әр түрлі формада табыс таба алады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 123-бабына сәйкес, мүлікті пайдалану нәтижесінде алынған түсімдер (жемістер, өнімдер, кірістер) заңнамада немесе мүлікті пайдалану туралы шартта өзгеше көзделмесе, осы мүлікті заңды негізде пайдаланатын тұлғаға тиесілі болады. Бұл норма мүлікті пайдалану құқығының маңыздылығын көрсетеді, өйткені ол мүлікті тиімді пайдалану арқылы алынған барлық түсімдердің, өнімдердің және кірістердің пайдаланушыға тиесілі екенін анықтайды¹⁵.

Осы орайда, «мүлікті пайдаланудан түскен кірістер оны пайдаланушы тұлғаға тиесілі» деген тұжырымды әртүрлі түсіндіруге болады. Бұл тұжырым мемлекеттік мекеме немесе кәсіпорын өзінің қызметінен түскен кірістерге, сондай-ақ сол кірістер есебінен алынған мүліктерге меншік құқығын иемденуге мүмкіндік береді деп қарастырылуы мүмкін. Бұл кірістер мен мүліктердің құқықтық режимі айналасында құқықтық белгісіздікті тудырады, әсіресе осындай қаражат есебінен сатып алынатын мүлікке қатысты. Мұндай кең мағынадағы интерпретация қате түсініктерді тудырады, оған сәйкес мемлекеттік мекемелер өздерін өз қызметінен алынған қаражат пен активтердің толық иелері деп санауы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Азаматтық ко-

¹² 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі № 268-ХІІІ // [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_\(жүзінген күні: 10.10.2024\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_(жүзінген күні: 10.10.2024)).

¹³ Сол жерде

¹⁴ Сол жерде

¹⁵ Сол жерде

дексінің 9-тарауы мемлекеттен мүлік алған мемлекеттік кәсіпорындарға берілетін шаруашылық жүргізу құқығын реттейді¹⁶. Бұл кәсіпорындар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексте және Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілерінде белгіленген нормалар шеңберінде әрекет етеді және осы мүлікті иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқылы. Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылмайды. Олардың табысы мемлекеттік тапсырыс бойынша міндеттемелерді орындау нәтижесінде немесе қызметтер мен өз өндірісінің өнімдерін үшінші тұлғаларға сатудан қалыптасады.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындардың меншік иесінің жазбаша келісімін талап ететін жағдайларды қоспағанда, негізгі құралдарға жатпайтын мүлікке ұйым өз бетінше билік етуге құқылы. Сонымен қатар, шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар негізгі құралдарға жататын мүлікті, сондай-ақ кәсіпорынға тиесілі акцияларды сатуға немесе беруге құқылы емес. Мүлікті иеліктен шығару немесе өзге де билік ету, сондай-ақ дебиторлық берешекті есептен шығару, негізгі құралдар кәсіпорын қызметінен түскен өз кірістері есебінен қаржыландырылатын жағдайларды қоспағанда, меншік иесінің келісімін талап етеді.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорын негізгі құралдарды иеліктен шығару жөніндегі мәмілелерден және оларды ұзақ мерзімді жалға беруден алған ақшаны өз қалауы бойынша пайдалануға болады. Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорын өндірілген өнімді оларды өндіруге, қызметтің залалсыздығын қолдауға және өз жұмысын өз кірістері есебінен қаржыландыруға арналған шығындарды толық өтеуді қамтамасыз ететін бағалар бойынша өткізуге құқылы. Мемлекеттік тапсырыс бойынша дайындалған өнім тиісті мемлекеттік басқару органымен келісілген бағалар бойынша сатылады. Мемлекеттік тапсырыстан тыс өндірілген өнімдер кәсіпорынның өзі анықтайтын бағамен сатылуы мүмкін.

«Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 138-бабына сәйкес республикалық мемлекеттік кәсіпорынның еңбекақы төлеу қорының шамасын тиісті

саланың уәкілетті органы айқындайды. Шаруашылық жүргізу құқығындағы кәсіпорын белгіленген еңбекақы қоры шеңберінде еңбекақы төлеу нысандарын, штат кестесін және лауазымдық айлықақылардың мөлшерін дербес белгілеуге құқылы. Республикалық мемлекеттік кәсіпорындар басшыларының лауазымдық жалақыларының мөлшеріне келетін болсақ, оларды уәкілетті органдар да айқындайды¹⁷.

Оралымды басқару құқығы меншік иесінің қаражаты есебінен қаржыландырылатын мекеменің, меншік иесінен мүлік алушы және өз қызметінің мақсатына, меншік иесінің тапсырмаларына және мүліктің мақсатына сәйкес Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген шекте сол мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын жүзеге асырушы қазыналық кәсіпорындардың заттық құқығы болып табылады.

Қазақстандағы мемлекеттік жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесіне қатысты меншік басқару құқықтарын түсіндіруде бірізділік жоқ [8]. Дегенмен, білім беру саласындағы мүліктік қатынастар білім беру ұйымдарының тиімді жұмыс істеуі және жалпы әлеуметтік-экономикалық даму үшін аса маңызды болып табылады. Сондықтан мемлекеттік оқу орындарының мүлікке қатысты құқықтық режимін құқықтық тұрғыдан терең зерттеу қажет.

Қазақстандағы білім беру ұйымдары «Мемлекеттік мүлік туралы» заңға сәйкес мемлекеттік заңды тұлғалар ретінде әрекет етеді, олар мемлекеттік кәсіпорындар, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар немесе мемлекеттік мекемелер түрінде құрылып, қызмет етеді. Осы ұйымдардың құқықтық мәртебесі мемлекеттік меншікті тиімді басқаруды қамтамасыз ету мақсатында айқындалған. Алайда, білім беру ұйымдарының мүлікті басқару құқықтарын реттеу күрделі мәселе болып табылады. Олардың мүлікті пайдалану құқықтары тек шектеулі пайдалану мүмкіндіктерімен сипатталады, бұл ұйымдардың өз мүліктерін тиімді басқаруына кедергі келтіруі мүмкін. Мұндай шектеулер, бір жағынан, мемлекеттік мүліктің сақталуын қамтамасыз етуге бағытталса, екінші жағынан, білім беру ұйымдарының дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан, мүлікті басқару құқықтарын реттеу жүйесін қайта

¹⁶ 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі № 268-ХІІІ // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүзінген күні: 10.10.2024).

¹⁷ «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы № 413-ІV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> (жүзінген күні: 10.10.2024).

қарау мен жетілдіру қажет. Бұл білім беру ұйымдарының қызмет тиімділігін арттыруға және мемлекеттік мүлікті ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді¹⁸.

Құқықтық теориядағы «құқықтық режим» ұғымы құқықтық реттеудің белгілі бір құрылымын білдіреді. Бұл құрылым құқықтық құралдардың жиынтығы арқылы белгілі бір нормативтік мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған. Ғалымдар С.С. Алексеев, И.Ф. Сюзарева, Н.И. Матузов, А.В. Малько құқықтық режимді әртүрлі қырынан қарастырады, атап айтқанда, құқықтық әсер ету әдістері мен реттеу салаларына қарай айқындайды [2, 3, 4]. Құқықтық режимдер қоғамдық қатынастардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін маңызды компонент ретінде қарастырылады.

Қазақстанның Азаматтық кодексі мен «Мемлекеттік мүлік туралы» заңы бойынша мемлекеттік жоғары оқу орындарына тек пайдалануға берілген мүлікке қатысты «шаруашылық басқару» құқығы беріледі. Бұл құқықтар осы мекемелерге мүлікті иеленуге және пайдалануға мүмкіндік береді, бірақ олар өздігінен мүлікті иеліктен шығаруға құқылы емес. Егер мүлікті иеліктен шығару қажет болса, мекеме мүлік иесінің мақұлдауын алуы керек¹⁹.

Мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың қызметінен алынған кірістердің құқықтық режимі құқықтанушы ғалымдар мен заң шығарушы органдар арасында пікірталас тудырады. Бір жағынан, кірістердің заңдық мәртебесі туралы нақты анықтама болмауы әртүрлі құқықтық түсініктеме беруге жол ашады, бұл олардың меншікке, шаруашылық жүргізуге немесе оралымды басқаруға жатқызылуы мүмкін екендігін көрсетеді. Бұл мәселе мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың өз міндеттемелері бойынша жауапкершіліктерін анықтауда да күрделі жағдайларды тудырады.

Кірістердің құқықтық мәртебесін айқындаудың екі жолы бар. Біріншісі – бұл кірістерді мемлекеттік меншік деп есептеу, себебі мемлекеттік мекемелердің қызметі мемлекет тарапынан қаржыландырылады. Екіншісі – бұл кірістерді мемлекеттік мекемелердің меншік құқығына жатқызу, өйткені олар қызмет барысында өздігінен табыс табады. Мұндай құқықтық белгісіздік көптеген құқықтық дауларға әкеледі, әсіресе мемлекеттік мекемелердің қаржылық мін-

деттемелері бойынша жауапкершіліктерін белгілеуде қиындықтар туындатады.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар басқаларға қарағанда көбірек автономияға ие. Оларға мемлекет тарапынан тікелей қаржыландыру берілмейді, сондықтан олар көрсетілетін қызметтер мен тауарларды сату арқылы табыс табады. Олар негізгі емес активтерді өз бетінше басқара алады, бірақ негізгі активтерді иеліктен шығару үшін мүлік иесінің келісімін талап етеді. Осы мәселелерді шешу үшін заңнамада қызметтен алынған кірістер мен осы қаражатқа сатып алынған мүліктің құқықтық мәртебесі нақты көрсетілуі қажет. Бұл құқықтық қақтығыстарды болдырмауға және ұйымдардың қаржылық міндеттемелерін реттеу барысында заңнамалық айқындықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл ұйымдар әлі де қаржылық операцияларда үлкен қиындықтарға тап болады, өйткені олардың барлық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мемлекет тарапынан бөлінетін қаражаты жеткіліксіз. Бұл мәселе білім беру сапасына тікелей әсер етеді, өйткені жоғары оқу орындары өз-өздерін қаржыландыруға толықтай қабілетті емес. Сонымен қатар, заңнамада оқу орындарына қажетті ең төменгі қаржыландыру мөлшері нақты көрсетілмеген, бұл акционерлік қоғам түрінде және мемлекеттік кәсіпорын ретінде әрекет ететін ұйымдар арасындағы айырмашылықтарға әкеледі.

Мемлекет тарапынан жоғары оқу орындарының жеткіліксіз қаржыландырылуы көптеген елдерде жоғары білім берудің негізгі проблемаларының бірі болып қала береді, бұл академиялық стандарттар мен зерттеулердің қол жетімділігіне әсер етуде. Бұл тапшылықты өтеу мақсатында мемлекеттер әртүрлі тәсілдерді қолдануда. Мысалы, Венгрияда парламент он бір университетті басқаруды Үкімет тағайындайтын жеке қорларға беру туралы шешім қабылдады. Венгрия билігінің мәлімдемесіне сәйкес, бұл реформа қосымша қаржыландыруды тартуға, нәтижелермен байланыстыруға, сондай-ақ университеттердің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Алайда, сыншылар бұл шара жекешелендіруге бағытталған қадам болуы мүмкін, бұл академиялық автономияның жоғалуына әкелуі мүмкін, өйткені қорларды басқару Үкіметтің бақылауында қалады дейді. Нәтижесінде

¹⁸ Сол жерде

¹⁹ Сол жерде

академиялық процестерге, әсіресе мемлекеттің білім беру ұйымдарына араласуының соңғы жағдайлары аясында саяси ықпалдың күшеюіне қатысты аландаушылық артып келеді. Мысал ретінде өз қызметін Будапешттен көшіруге мәжбүр болған орталық еуропа университетіндегі жағдайды келтіруге болады. Мұндай шаралар академиялық институттардың Тәуелсіздігіне және олардың ғылыми зерттеулер мен білім беру міндеттерін еркін орындау қабілетіне күмән келтіреді [9]. Университеттерді жеке қорларға беру олардың мүлкінің құқықтық режимінің өзгеруіне әкелуі мүмкін, бұл оны иеліктен шығаруға жағдай туғызатыны айқын. Қорлар қоғамдық фокусты сақтайды және білім беру мақсаттарын қолдайды деген Үкіметтің сенім беруіне қарамастан, жекешелендіру университеттің меншігін пайдалануға шектеулерді жеңілдетуі мүмкін, бұл оны иеліктен шығару немесе жеке қолға қайта бөлу қаупін арттырады, жоғары білім берудегі ресурстардың қол жетімділігі мен бақылау сипатын өзгертпейді.

Мүліктің құқықтық режиміне қатысты өзекті мәселелердің бірі – зияткерлік меншікке байланысты проблемалар. Бұл салада материалдық активтермен қатар зияткерлік қызмет нәтижелеріне қатысты құқықтарды басқару қиындықтары туындайды. Зияткерлік меншікке мүліктік және мүліктік емес құқықтарды нақты реттеудің болмауы құқықтық олқылықтарға әкеп соғады. Мемлекеттік мекемелердің мұндай активтерге ерекше құқықтарын тиімді пайдалану үшін оларды материалдық емес құнды актив ретінде дұрыс жіктеу мен есепке алу маңызды. Бұл құқықтық режимді жетілдіру мемлекеттік жүйеде зияткерлік меншікті басқаруды жақсартуға ықпал ететіні сөзсіз.

Зияткерлік меншік нысандарын тиімді басқару үшін, мемлекеттік мекемелердің зияткерлік меншікке қатысты айрықша құқықтары аса құнды активтер санатына жатқызылып, бухгалтерлік есепте материалдық емес активтер ретінде тіркелуі керек. Бұл құқықтардың заңды мәртебесін нақтылау қажеттігін көрсетеді. Осыған байланысты, заңнамаға мемлекеттік мекемелердің зияткерлік меншік құқықтарын басқарудың ерекше тәртібін нақтылайтын нормаларды енгізу өте маңызды. Мұндай шаралар зияткерлік меншік саласындағы құқықтық реттеудің нақтылығы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

А. А. Амангелді айрықша құқықтарды басқарудың әртүрлі тәсілдерін дәл түсінудің

маңыздылығын атап өтті. Оның пікірінше, айрықша құқықтарды беру – бұл процесс, онда құқық иесі өзгеріссіз қалса да, құқықты пайдалану құқығы уақытша өзгеге тапсырылады. Бұл тәсіл құқықтың уақытша сипатын айқын көрсетеді, яғни құқық иесі өзінің құқықтарын белгілі бір мерзімге басқа тұлғаға бере алады. Ал айрықша құқықтарды иеліктен шығару құқықтардың толық немесе ішінара қайтарымсыз түрде басқаға берілуін білдіреді. Нәтижесінде, бастапқы құқық иесі өз құқықтарының бір бөлігін немесе барлығын жоғалтады. Осылайша, құқықтарды басқарудың екі түрі арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар, бұл құқықтарды тиімді басқару үшін маңызды аспектілерді көрсетеді [10]. Бұл өз кезегінде заңнамалық реттеудің қажеттілігін дәлелдейді, себебі айрықша құқықтарды тиімді басқару үшін арнайы ережелер енгізілуі тиіс. Мұндай өзгерістер мемлекеттік мекемелердің құқықтық мәртебесін нақтылап, зияткерлік меншікке қатысты құқықтық даулардың алдын алуына мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қазақстанның мемлекеттік жоғары оқу орындарының мүліктік қатынастарын реттейтін құқықтық база күрделі және әртүрлі шектеулермен сипатталады. Мүлікті басқару және иеліктен шығару жөніндегі құқықтардағы шектеулер білім беру мекемелерінің тиімді қызметіне теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, мемлекеттік жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесінің өзгеруі мен қаржыландырудың жеткіліксіздігі олардың дамуындағы кедергілерді тудырады. Мұндай жағдайлар жоғары оқу орындарының қаржылық тұрақтылығына, инфрақұрылымын жаңартуға және білім беру сапасына әсер етеді. Сондықтан, бұл мәселелерді шешу үшін құқықтық көзқарас қажет. Білім беру ұйымдарының мүліктік қатынастарын реттеу үшін заманауи құқықтық нормаларды енгізу және тиімді механизмдерді дамыту қажет. Бұл шаралар мемлекеттік жоғары оқу орындарының экономикалық тиімділігін арттыруға, мүлікті басқару мен пайдалану тиімділігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ білім беру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Зияткерлік меншік объектілерінің құқықтық мәртебесін нақтылау қажеттілігі, әсіресе мемлекеттік мекемелер үшін, өте маңызды. Бүгінде осы ұйымдардағы зияткерлік меншіктің құқықтық жағдайы анық емес, бұл олардың зияткерлік меншіктерін

басқаруда және пайдалануда қиындықтар туғызатынын көрсетеді. Сондықтан заңнамаға мемлекеттік мекемелердегі зияткерлік меншік құқықтарын басқару үшін арнайы ережелер енгізу қажет. Бұл ережелер құқықтарды иеленудің, пайдаланудың және берудің ашық тәртібін орнатуға көмектеседі, нәтижесінде олардың тиімді басқарылуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, зияткерлік меншікті пайдаланудан алынатын кірістердің құқықтық жағдайын заңмен бекіту ұсынылады. Мұндай кірістерді мемлекеттік мекемелер мен бюджет арасында қалай бөлу керектігін нақты анықтау маңызды. Бұл мемлекет мүдделері мен ұйымдардың

зияткерлік өнімдерді жасау мен коммерциаландыруға ынтасын теңгеруге мүмкіндік береді. Нәтижесінде, бұл инновациялар мен әзірлемелердің белсенділігін арттырып, елдің экономикасы мен ғылыми әлеуетінің дамуына оң әсер етеді.

Еуропалық Одақ елдерінің заңнамасын талдай отырып, Қазақстанда да жоғары оқу орындары мүлкінің құқықтық режиміне қатысты тиісті өзгерістер енгізу қажет. Еуропалық Одақ елдеріндегі өзгерістерге ұқсас, Қазақстан өз заңнамасын жаңа талаптарға сәйкес бейімдеу керек, бұл өз кезегінде жоғары оқу орындарының мүлкіне қатысты басқару мен құқықтық реттеуді тиімдірек етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Bayanbayeva A. et al. *The Transformational Role of Entrepreneurial Universities in Fostering Tourism Sector of Kazakhstan: Legal Documentary Analysis // Journal of Environmental Management and Tourism*. - No 4. – 2023. – P. 2046-2055. <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7901> (жүгінген күні: 10.10.2024).
2. Алексеев С.С. *Общая теория права: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.* - М.: ТК «Велби»; Проспект, 2008. - 359 с.
3. Сюбарева И.Ф. *К вопросу о правовых режимах* <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovyh-rezhimakh> (жүгінген күні: 10.10.2024).
4. Матузов Н.И., Малько А.В. *Правовые режимы: Вопросы теории и практики // Правоведение*. 1996. № 1. С. 16-29. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23283851> (жүгінген күні: 10.10.2024).
5. *Теория государства и права: Учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп.* - М.: «НОРМА-ИНФРА-М», 2001. - 428 с.
6. *Толковый словарь Ожегова*. <https://slovarozhegova.ru/> (жүгінген күні: 10.10.2024).
7. Алтынбасов Б.О. *Мемлекеттік университеттердің азаматтық құқықтық мәртебесінің реформасы: теориялық және практикалық мәселелер // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – № 4(62). – 2020. – 73-82 б.
8. Altynbassov B. et al. *Legal and Organizational Issues of the Transformation of Public Universities into Non-Profit Organizations in Kazakhstan // Journal of Advanced research in Law and Economics*. - No 49. – 2020. – P. 726-234. <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5152> (жүгінген күні: 10.10.2024).
9. Zubaşcu, F. (2021, April 29). *New performance-based funding model raises concerns about motive behind Hungary's university reform*. Retrieved from Science/Business: <https://sciencebusiness.net/news/new-performance-based-funding-model-raises-concerns-aboutmotive-behind-hungarys-university> (жүгінген күні: 10.10.2024).
10. Амангельды А.А., Дюсебаев Т.Т. *Зияткерлік меншік саласындағы құқықтардың құқықтық мирасқорлығы // КазҰУ Хабаршысы*. - № 2. – 2024. – 82-100 б. - <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/3101> (жүгінген күні: 10.10.2024).

REFERENCES

1. Bayanbayeva A. et al. *The Transformational Role of Entrepreneurial Universities in Fostering Tourism Sector of Kazakhstan: Legal Documentary Analysis // Journal of Environmental Management and Tourism*. - No 4. – 2023. – P. 2046-2055. <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7901> (zhugingen kyni: 10.10.2024).
2. Alekseev S.S. *Obshhaja teorija prava: Uchebnik. 2-e izd., pererab. i dop.* - M.: TK «Velbi»; Prospekt, 2008. - 359 s.
3. Sjubareva I.F. *K voprosu o pravovyh rezhimakh* <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovyh-rezhimakh> (zhugingen kyni: 10.10.2024).

4. Matuzov N.I., Mal'ko A.V. *Pravovye rezhimy: Voprosy teorii i praktiki* // *Pravovedenie*. 1996. № 1. S. 16-29. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23283851> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
5. *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik dlja vuzov / pod red. prof. V.M. Korel'skogo i prof. V.D. Perevalova*. 2-e izd., izm. i dop. - M.: «NORMA-INFRA-M», 2001. - 428 s.
6. *Tolkovyj slovar' Ozhegova*. <https://slovarozhegova.ru/> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
7. Altynbassov B.O. *Memlekettik universitetterdiń azamattyq qyқықтық мәртеbesiniń reformasy: teorijalyq zhәне praktikalyq мәseleler* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. – № 4(62). – 2020. – 73-82 b.
8. Altynbassov B. et al. *Legal and Organizational Issues of the Transformation of Public Universities into Non-Profit Organizations in Kazakhstan* // *Journal of Advansed research in Law and Economics*. - No 49. – 2020. – P. 726-234. <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5152> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
9. Zubaşcu, F. (2021, April 29). *New performance-based funding model raises concerns about motive behind Hungary's university reform*. Retrieved from Science/Business: <https://sciencebusiness.net/news/new-performance-based-funding-model-raises-concerns-aboutmotive-behind-hungarys-university> (zhygingen kyni: 10.10.2024).
10. Amangel'dy A.A., Djusebaev T.T. *Zijatkerlik menshik salasynдағы қықықтардың қықықтық mirasқorlyғы* // *KazYU Habarshysy*. - № 2. – 2024. – 82-100 b. - <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/3101> (zhygingen kyni: 10.10.2024).

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ПРОЦЕДУР ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

Аленов Марат Амрадинович

*Доктор юридических наук, профессор Высшей школы права
Международного университета Астана; г. Астана,
Республика Казахстан; e-mail: lsc@mail.ru*

Дюсенов Ербол Абаевич¹

*Кандидат юридических наук, аналитик отдела аналитики, организации заседаний
и протоколирования Конституционного Суда Республики Казахстан; г. Астана,
Республика Казахстан; e-mail: erbol.dyussenov@gmail.com*

Аннотация. Статья посвящена вопросам формирования задач и выстраивания механизмов учета экологических критериев в сфере государственных закупок. Проведен обзор программных и стратегических документов, затрагивающих необходимость развития сферы государственных закупок в контексте ограничения воздействия вредных для здоровья факторов, сохранения качества природных ресурсов и новых подходов в государственном управлении. В статье обращено внимание на потенциал Орхусской конвенции и выделены отдельные аспекты для совершенствования практики взаимодействия с общественностью. Также отмечено, что институционализация участия общественности в принятии решения воплотилась в проведении обсуждений проектов нормативных правовых актов, проектов строительства промышленных, инфраструктурных и иных объектов.

Проанализирован Закон «О государственных закупках» 2024 года, который начнет действовать с начала 2025 года.

Также в статье приведен опыт ЕС, в частности изучены соответствующие акты по вопросу государственных (публичных) закупок для улучшения окружающей среды.

Проведен анализ, необходимость которого продиктована задачами исследования; он охватывает зарубежную практику по регулированию и осуществлению «зеленых» закупок в Швеции, Норвегии, Дании, Германии, Канаде, Соединенных Штатах Америки и Австралии.

Представлен вывод об оправданности привлечения общественности к принятию решения на стадии постановки задачи и планирования разработки соответствующего решения для полного рассмотрения альтернативных вариантов решений, включая рассмотрение одновременно нескольких таких вариантов.

Отмечается, что анализ зарубежного опыта показывает наличие существенного потенциала для развития инструментов экологизации в сфере государственных закупок, а также демонстрирует примеры для разработки и внедрения эффективных механизмов экологических закупок, адаптируя их к правовой системе и экономическому укладу страны.

Авторы подчеркивают, что участие общественности в принятии решений, доступ к информации и к правосудию имеет конституционно-правовое наполнение и прослеживается в отраслевом законодательстве. Уделено внимание Основному закону государства, выступающему концептуальным документом и закрепляющим ценностно-правовые векторы регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: государственные закупки, экологизация, «зеленые» закупки, участие общественности в принятии решений, охрана окружающей среды.

¹ Автор для корреспонденции

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ САЛАСЫНДА ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ РӘСІМДЕРІН ЭКОЛОГИЯЛАНДЫРУ

Марат Амрадинұлы Әленов

Заң ғылымдарының докторы, Астана Халықаралық университетінің
Жоғары құқық мектебінің профессоры; Астана қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: lsc@mail.ru

Ербол Абайұлы Дүйсенов

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының
Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама жасау бөлімінің талдаушысы;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: erbol.dyussenov@gmail.com

Аннотация. Мақала мемлекеттік сатып алу саласындағы тиесілі міндеттерді қалыптастыру және осы салада экологиялық критерийлерді есепке алу тетіктерін құру мәселелеріне арналған. Денсаулыққа зиянды факторларды шектеу, табиғи ресурстардың сапасын сақтау және мемлекеттік басқарудағы жаңа тәсілдер контекстінде мемлекеттік сатып алу саласын дамыту қажеттілігін қозғайтын бағдарламалық және стратегиялық құжаттарға шолу жасалды. Мақалада Орхус конвенциясының әлеуетіне назар аударылып, қоғаммен өзара әрекеттесу тәжірибесін жетілдірудің жекелеген аспектілері де көрсетілген. 2024 жылғы «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңға талдау жасалды, оның ережелері 2025 жылдың басынан бастап күшіне енеді. Сондай-ақ, жұртышылықтың шешім қабылдауға қатысуын институттандыру нормативтік құқықтық актілердің жобаларын, өнеркәсіптік, инфрақұрылымдық және өзге де объектілердің құрылыс жобаларын талқылауды жүргізуде көрініс тапқаны атап өтілді.

Сондай-ақ, ЕО тәжірибесі келтірілген, атап айтқанда, қоршаған ортаны жақсарту үшін мемлекеттік (жария) сатып алу мәселесі бойынша тиісті актілер зерделенген.

Швецияда, Норвегияда, Данияда, Германияда, Канадада, Америка Құрама Штаттарында және Австралияда «жасыл» сатып алуды реттеу және жүзеге асыру бойынша шетелдік тәжірибені қамтитын зерттеу міндеттерінен туындаған талдау жасалды.

Шешім қабылдау сатысында шешім қабылдауға жұртышылықты тарту және шешімдердің балама нұсқаларын, соның ішінде бірнеше осындай нұсқаларды бір уақытта толық қарастыру үшін тиісті шешімді әзірлеуді жоспарлау негізділігі туралы қорытынды берілген.

Шетелдік тәжірибені талдау мемлекеттік сатып алу саласындағы экологияландыру құралдарын дамыту үшін елеулі әлеуеттің бар екендігін көрсетеді, сондай-ақ экологиялық сатып алудың тиімді тетіктерін әзірлеу және енгізу, оларды елдің құқықтық жүйесі мен экономикалық құрылымына бейімдеу үшін мысалдар көрсетеді.

Авторлар қоғамның шешім қабылдауға, ақпаратқа қол жеткізуге және сот төрелігіне қатысуы конституциялық-құқықтық мазмұнға ие және салалық заңнамада байқалатынын атап көрсетеді. Тұжырымдамалық құжат ретінде әрекет ететін және қоғамдық қатынастарды реттеудің құндылық-құқықтық векторларын бекітетін мемлекеттің Негізгі заңына назар аударылды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік сатып алу, экологияландыру, «жасыл» сатып алу, шешім қабылдауға жұртышылықтың қатысуы, қоршаған ортаны қорғау.

GREENING OF DECISION-MAKING PROCEDURES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT

Alenov Marat Amradinovich

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Higher School of Law at Astana International University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: lsc@mail.ru

Dyussenov Yerbol Abayevich

Candidate of Legal Sciences, Analyst of the Department of Analytics, organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: erbol.dyussenov@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the formation of tasks and development of mechanisms for taking into account environmental criteria in the field of public procurement. A review of program and strategic documents is conducted that address the need to develop the field of public procurement in the context of limiting the impact of factors harmful to health, preserving the quality of natural resources and new approaches in public administration. The article draws attention to the potential of the Aarhus Convention and highlights certain aspects for improving the practice of interaction with the public. It is also noted that the institutionalization of public participation in decision-making was embodied in the discussions of draft regulatory legal acts, projects for the construction of industrial, infrastructure and other facilities.*

The Law «On Public Procurement» of 2024, which will come into force at the beginning of 2025, is analyzed.

The article also provides the EU experience, in particular, the relevant acts on the issue of state (public) procurement to improve the environment are studied.

An analysis was carried out, the need for which is dictated by the objectives of the study; it covers foreign practice in regulating and implementing «green» procurement in Sweden, Norway, Denmark, Germany, Canada, the United States of America and Australia.

A conclusion is made about the justification for involving the public in decision-making at the stage of setting the problem and planning the development of the corresponding solution for a full consideration of alternative solutions, including consideration of several such options simultaneously.

It is noted that the analysis of foreign experience shows the presence of significant potential for the development of greening tools in the field of public procurement, and also demonstrates examples for the development and implementation of effective mechanisms for green procurement, adapting them to the legal system and economic structure of the country.

The authors emphasize that public participation in decision-making, access to information and justice have a constitutional and legal content and can be traced in industry legislation. Attention is paid to the Basic Law of the state, which acts as a conceptual document and enshrines the value and legal vectors of regulating public relations.

Keywords: *public procurement, greening, «green» procurement, public participation in decision-making, environmental protection.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_82

Введение

Приоритизация внедрения современных подходов в обеспечении устойчивого развития страны, в ограничении вредных факторов для здоровья человека, связанных с промышленным производством, в совершенствовании государственных закупок, последовательно отмечалась в выступлениях и посланиях Главы государства К.К. Токаева.

В соответствии с Конституцией государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека (пункт 1 статьи 31). Данное кон-

ституционное положение заложило глубокий пласт для развития правового регулирования отношений по охране окружающей среды.

Развитие правовых механизмов, согласно Концепции правовой политики Казахстана до 2030 года, очерчено рамками устранения рисков, затрагивающих национальную безопасность, жизнь и здоровье человека, экологию, правопорядок и нравственность.

Актуальным для рассмотрения вопросом представляется учет воздействия антропогенной деятельности на окружающую среду в сфере государственных закупок. Эта сфера,

которая непосредственно соприкасается с работой государственных органов и бизнес-структур, где нередко проявляются полярные интересы. В этой связи представляется весьма важным формирование и действие в этой сфере эффективных механизмов учета экологической критериев в деятельности хозяйствующих субъектов.

Государственные закупки занимают важное место в экономике Республики Казахстан, обеспечивая реализацию социальных программ и развитие инфраструктуры. Вместе с тем традиционные подходы к этому процессу зачастую не учитывают экологические аспекты. В последние годы все большее внимание уделяется экологизации процедур принятия решений в сфере государственных закупок, что связано с необходимостью устойчивого развития и защиты окружающей среды.

Законом Республики Казахстан от 23 октября 2000 года ратифицирована Конвенция о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды (далее – Конвенция).² Тем самым, согласно Закону «О международных договорах Республики Казахстан», государство в международном плане устанавливает для себя обязательность международного акта, а также его приоритет перед законами и он применяется непосредственно, кроме случаев, предусмотренных самим международным актом.³

Положения Орхусской конвенции в соответствии с процедурой законотворчества внедряются в законы Республики Казахстан, это прослеживается в Экологическом, Предпринимательском кодексах и иных нормативных правовых актах. Институционализация определенным образом участия общественности в принятии решения воплотилась в общепринятой практике уполномоченных государственных органов по проведению обсуждений проектов нормативных правовых актов,

проектов строительства промышленных, инфраструктурных и иных объектов.

Вместе с тем, наблюдается, что ряд экологически чувствительных проектов на особо охраняемых природных территориях вызывал критику в отношении обеспечения полноценного участия для населения и для заинтересованной общественности, природоохранных общественных организаций.⁴

Материалы и методы

Исследование проведено с учетом актуальных направлений развития практики и методики рассмотрения вопросов охраны окружающей среды и их правового регулирования.

Основными материалами послужили международные акты, законодательство Казахстана, аналитические материалы, сообщения СМИ и т.д. При подготовке статьи использованы метод правового анализа, системный метод и др.

Результаты

В 2024 году в Казахстане был принят Закон о государственных закупках, в который были внесены изменения, касающиеся экологических требований. В соответствии с этим законом, участники государственных закупок обязаны учитывать экологические показатели своих товаров и услуг. Это шаг к повышению ответственности бизнеса и снижению негативного влияния на окружающую среду.

К одной из положительных черт Закона 2024 года «О государственных закупках» (введение в действие 1 января 2025 года) можно отнести внедрение на законодательном уровне понятия устойчивых закупок. Данный термин включает в себя признаки оптимального и эффективного расходования денег в период жизненного цикла приобретенного товара, работы, услуги и всеохватывающее определение по достижению социальных, экономических и экологических аспектов развития. Как видно из содержания законодательного термина и общепринятой концепции устой-

² Закон Республики Казахстан от 23 октября 2000 года № 92-III «О ратификации Конвенции о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0000000092> (дата обращения: 30.09.2024)

³ Закон Республики Казахстан от 30 мая 2005 года «О международных договорах Республики Казахстан» (статья 20-1) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0500000054> (дата обращения: 30.09.2024)

⁴ Казахстан: Споры вокруг Кокжайлыу вышли на мировой уровень. Орхусский центр информационно-объяснительной палаты для экологической демократии <https://aarhusclearinghouse.unep.org/news/kz-spory-vokrug-kokzailau-vysli-namirovoi-uroven>, Горный кластер, часть 1: кто освоит Заилийский Алау и 1,5 млрд долларов? <https://informburo.kz/stati/gornyy-klaster-chast-1-cto-osvoit-zailiyskiy-alatau-i-15-mlrd-dollarov.html>, В Министерстве экологии прокомментировали идею строительства на Бозжыре https://www.lada.kz/aktau_news/ecology/85526-v-ministerstve-ekologii-prokommentirovali-ideyu-stroitelstva-na-bozzhyre.html, Эксперты назвали шесть причин запрета на строительство в урочище Бозжыра https://www.lada.kz/aktau_news/society/85572-eksperty-nazvali-shest-prichin-zapreta-na-stroitelstvo-v-urochishe-bozzhyra.html, Акимат Мангистауской области опубликовал список незаконных строений в Актау <https://www.inaktau.kz/news/3593845/akimat-mangistauskoy-oblasti-opublikoval-spisok-nezakonnyh-stroek-v-aktau> (дата обращения: 30.09.2024)

чивого развития, в отличие от «зеленых» закупок, устойчивые закупки охватывают три компонента устойчивого развития: экономический, социальный и экологический.

Представляет интерес Регламент (ЕС) № 1980/2000 Европейского парламента и Совета от 17 июля 2000 года по вопросу государственных (публичных) закупок для улучшения окружающей среды⁵.

В указанном Сообщении отмечается, что экологические критерии существуют на европейском уровне, например, в рамках Экомаркировки ЕС⁶, Регламента Energy Star⁷, Директивы по экодизайну для энергопотребляющих продуктов⁸. Содержащиеся критерии предусматривают установление как минимальных требований, так и улучшенных эксплуатационных характеристик для приобретаемых товаров, работ и услуг.

При этом в Конвенции указано, что каждая договаривающаяся сторона Конвенции обеспечивает участие общественности на самом раннем этапе, когда доступны все возможности для рассмотрения различных вариантов и может быть обеспечено эффективное участие общественности (пункт 4 статьи 6 «Участие общественности в принятии решений по конкретным видам деятельности» Конвенции).

Таким образом привлечение общественности к принятию решения оправданно на стадии постановки задачи и планирования разработки соответствующего решения, дабы с учетом работы исполнителей уполномоченных органов в условиях постоянного дефицита времени дать возможность для полного рассмотрения возможных вариантов решений, включая рассмотрение одновременно нескольких таких вариантов.

Согласно пункту 3 статьи 2 вышеуказанной Конвенции к экологической информации относится любая информация в письменной, аудиовизуальной, электронной или любой иной материальной форме об окружающей среде, о воздействии физических

факторов, о деятельности уполномоченных органов, оказывающей или могущей воздействовать на элементы окружающей среды, в том числе экономический анализ и допущения, использованные при принятии соответствующих решений, а также сведения о состоянии здоровья и безопасности людей, условиях их жизни, состоянии объектов культуры, зданий в части влияния на них элементов окружающей среды.

В конституционном положении, устанавливающем обязанность государственных органов, общественных объединений, должностных лиц и средств массовой информации обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации, заложена основа дальнейшего развития законодательного регламентирования доступа к экологической информации (пункт 3 статьи 18 Конституции РК).

Как следует из определения экологической информации, приведенном в Конвенции, экономический анализ, используемый при принятии экологически значимых решений прямо отнесен к экологической информации.

Между тем предоставление информации, включая технические и экономические расчеты, не получило распространения в качестве одного из предметов общественных обсуждений.

Обсуждение

Экологизация в том виде, в котором оно наблюдается, сравнительно молодое явление и широко распространено суждение о ней, как о последовательном внедрении идей сохранения природы и устойчивой окружающей среды в жизнедеятельности человека.⁹ В научной литературе представлены труды, посвященные вопросам экологизации. [1], [2]

Внедрение критериев, учитывающих экологическое воздействие, в публичных, а именно, в государственных закупках явля-

⁵ *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions «Public procurement for a better environment» COM(2008) 400 final {SEC(2008) 2124}{SEC(2008) 2125}{SEC(2008) 2126}* (Регламент (ЕС) № 1980/2000 Европейского парламента и Совета от 17 июля 2000 года о пересмотренной схеме присуждения экологической маркировки Сообщества. Официальный вестник L 237, 21/09/2000 стр. 0001 – 0012) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0400> (дата обращения: 30.09.2024)

⁶ *Regulation (EC) No 1980/2000 of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 on a revised Community Ecolabel Award Scheme, currently being revised* <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2000/1980/oj> (дата обращения: 30.09.2024)

⁷ *Regulation (EC) No 106/2008 of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 on a Community energy – efficiency labelling programme for office equipment* <https://www.legislation.gov.uk/eur/2008/106> (дата обращения: 30.09.2024)

⁸ *Directive 2005/32/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 2005 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-using products* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005L0032&from=SL> (дата обращения: 30.09.2024)

⁹ *Полязычный словарь и тезаурус Викисловарь* <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F> (дата обращения: 30.09.2024)

ется глобальной тенденцией, активно реализуемой во многих странах.

Экологизация государственных закупок подразумевает интеграцию экологических критериев в процесс выбора поставщиков и товаров. К ним применим термин «зеленые» закупки, который в свою очередь охватывается понятием устойчивых закупок. «Зеленые» закупки включают в себя оценку жизненного цикла продукции, предполагая использование при ее производстве экологически чистых технологий и материалов.

Передовой опыт зарубежных стран в экологизации государственных закупок показал, что в скандинавских странах (Швеция, Норвегия, Дания) сложилась практика «зеленых» закупок. В данных государствах внедрена система экологических критериев, которые применяются на всех этапах государственных закупок.

В Швеции применяются строгие экологические критерии для государственных закупок и действует система, включающая оценку жизненного цикла продукции. В стране принят Закон Швеции о государственных закупках. В нормативном акте регулирование государственных закупок предусмотрено с учетом экологических и социальных критериев¹⁰.

В Норвегии также осуществляются «зеленые» закупки, в том числе в области строительства и в отношении инфраструктурных объектов. В стране действует Закон о государственных закупках (Public Procurement Act), содержащий положения о «зеленых» закупках и устойчивом развитии¹¹.

В Германии принципы устойчивого развития внедрены в систему государственных закупок. Здесь действует система обязательных экологических требований для государственных учреждений, которая включает параметры оценки жизненного цикла продукции, устойчивого сельского хозяйства при закупках продовольствия, поддержки локальных производителей, которые соблюдают экологические стандарты. Существует система экологической оценки государственных закупок. Она включает экологические критерии, учитывающие энергосбережение и использова-

ние переработанных материалов. Существует Закон против ограничений конкуренции (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen), который среди прочего включает положения о «зеленых» закупках, а также Постановление о заключении государственных контрактов (Verordnung über die Vergabe öffentlicher Aufträge), которое предназначено для регулирования процедуры государственных закупок с учетом экологических критериев¹².

В Канаде проводится политика «зеленых» закупок, которая охватывает все федеральные министерства. Основные элементы содержат требования учитывать экологические аспекты в процессе выбора поставщиков, поддерживать инновационные экологически чистые технологии, обучать сотрудников государственных органов принципам устойчивого развития и экологии. «Зеленые» закупки являются частью федеральной политики, и правительство поддерживает использование экологически чистых продуктов и услуг. В стране принята Политика «зеленых» закупок для федеральных департаментов и агентств, направленная на снижение нагрузки на окружающую среду в проводимых закупках (Policy on Green Procurement)¹³.

В США существует инициатива «Зеленые закупки», которая направлена на снижение углеродного следа государственных закупок. Основные меры включают создание реестров экологически чистых товаров и услуг, принятие федеральных правил, обязывающих государственные учреждения учитывать экологические факторы при закупках, а также реализацию программ по повышению осведомленности среди поставщиков о преимуществах экологически чистых решений. На законодательном уровне принят акт о федеральном регулировании закупок (Federal Acquisition Regulation – FAR), который включает экологические требования для федеральных закупок, а также Указ Президента США о стимулировании развития отраслей чистой энергетики и создании рабочих мест посредством федеральной устойчивости (Executive Order on Catalyzing Clean Energy Industries and Jobs Through Federal Sustainability), уста-

¹⁰ Swedish Public Procurement Act (Закон Швеции о государственных закупках) <https://www.konkurrensverket.se/globalassets/dokument/informationsmaterial/rapporter-och-broschyror/informationsmaterial/swedish-public-procurement-act.pdf> (дата обращения: 30.09.2024)

¹¹ Public Procurement in Norway: A Comprehensive Overview (Государственные закупки в Норвегии: комплексный обзор) <https://www.lawynorway.no/post/public-procurement-in-norway-a-comprehensive-overview> (дата обращения: 30.09.2024)

¹² Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (Закон против ограничений конкуренции) <https://www.gesetze-im-internet.de/gwb/> (дата обращения: 30.09.2024); Verordnung über die Vergabe öffentlicher Aufträge (Постановление о заключении государственных контрактов) https://www.gesetze-im-internet.de/vgv_2016/ (дата обращения: 30.09.2024)

¹³ Policy on Green Procurement (Политика «зеленых» закупок) <https://www.tbs-sct.canada.ca/pol/doc-eng.aspx?id=32573> (дата обращения: 30.09.2024)

навливающий цели по устойчивому развитию и «зеленым» закупкам.¹⁴

В Австралии «зеленые» закупки осуществляются через свою программу Sustainable Procurement. Ключевыми аспектами здесь выступают внедрение экологических стандартов для всех государственных контрактов, социальной ответственности и прозрачности в цепочках поставок, поддержки местных экологически чистых производств. Реализуются программы по «зеленым» закупкам на уровне государственных и местных властей. Правительство поощряет использование экологически чистых технологий и материалов, а также внедряет стандарты по экосертификации для поставщиков.

Анализ зарубежного опыта и функционирующего механизма проведения государственных закупок свидетельствует о наличии существенного потенциала для развития инструментов экологизации в сфере государственных закупок.

Опыт зарубежных стран в области экологизации государственных закупок демонстрирует, что внедрение экологических критериев не только воздействует на защиту окружающей среды, но и способствует экономическому росту и социальной ответственности задействованных в данной сфере субъектов. Представляется полезным использовать эти примеры для разработки и внедрения эффективных механизмов экологических закупок, адаптируя их к правовой системе и экономическому укладу страны.

Заключение

Участие общественности в принятии решений, доступе к информации и к правосудию имеет конституционно-правовое наполнение и прослеживается в отраслевом законодательстве.

В этом контексте особую роль играет Основной закон государства, являющаяся концептуальным документом и закрепляющая ценностно-правовые векторы регулирования общественных отношений.

В свою очередь в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года обозначено, что государственное регулирование предпринимательской деятельности должно выстраиваться в рамках необходимости устранения рисков, затрагивающих национальную безопасность, жизнь и здоровье человека, экологию, правопорядок и нравственность.¹⁵

Вопросы охраны окружающей природной среды и обеспечения благоприятной среды для человека являются показателями развития экономики и человеческого потенциала страны и всего мира.

Неслучайно, что на международном уровне инициативы и программы по охране природной среды и защиты прав человека установлены на конференциях Рио-де-Жанейро, Картахен, Монреаль и др.

Настоятельной представляется потребность в ценностном ориентировании властных структур и бизнеса для развития экономики, формирования инфраструктуры, развития промышленности, строительства, транспорта, медицины, фармакологии, энергетики.

Таким образом выработанные подходы к охране окружающей среды посредством государственных закупок находят свое нормативное воплощение в законах Республики Казахстан, а также охватываются институтами государственного управления, проистекают из социальных детерминантов и правоприменительной практики, затрагивающих участие общественности в принятии решений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абанина Е.Н. Экологизация как процесс достижения устойчивого развития // *Вестник СГЮА*. - 2018. - №3 (122). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-kak-protsess-dostizheniya-ustoychivogo-razvitiya> (дата обращения: 30.09.2024)
2. Рахимов Э.Х., Галиуллина Р.Х. К вопросу об экологизации сферы правового регулирования государственных закупок // *Аграрное и земельное право*. - 2022. - №11 (215). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ekologizatsii-sfery-pravovogo-regulirovaniya-gosudarstvennyh-zakupok> (дата обращения: 30.09.2024).

¹⁴ Federal Acquisition Regulation (Положение о федеральных закупках) <https://www.acquisition.gov/browse/index/far>, Executive Order on Catalyzing Clean Energy Industries and Jobs Through Federal Sustainability (Указ о стимулировании развития экологически чистых энергетических отраслей и рабочих мест посредством федеральной устойчивости) <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/12/08/executive-order-on-catalyzing-clean-energy-industries-and-jobs-through-federal-sustainability/> (дата обращения: 30.09.2024)

¹⁵ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 30.09.2024)

REFERENCES

1. Abanina E.N. *Ekologizatsiya kak process dostizheniya ustoychivogo razvitiya* // *Vestnik SGYUA*. 2018. №3 (122). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-kak-protsess-dostizheniya-ustoychivogo-razvitiya> (data obrashcheniya: 30.09.2024)
2. Rahimov E.H., Galiullina R.H. *K voprosu ob ekologizatsii sfery pravovogo regulirovaniya gosudarstvennyh zakupok* // *Agrarnoe i zemel'noe pravo*. - 2022. - №11 (215). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ekologizatsii-sfery-pravovogo-regulirovaniya-gosudarstvennyh-zakupok> (data obrashcheniya: 30.09.2024).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚАЙТА ӨНДЕУ НӘТИЖЕСІНДЕ ҚҰРЫЛҒАН ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айжан Амангелдіқызы Амангелді

Заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Алматы Академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. Бұл мақала туындылар институттарын зерттеуге және зияткерлік меншіктің жекелеген объектілерін қайта өңдеуге арналған.

Мақалада туынды ұғымына, түпнұсқа мен туындының арақатынасына әр түрлі көзқарастар талданады. Ғалымдардың қайта өңдеу институтына арналған еңбектерін талдауға баса назар аударылды.

Автор Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының заңнамасы бойынша қайта өңдеу туралы ережелерге салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізді.

Мақалада тұжырымдамалық аппаратқа, «авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңындағы, Қазақстан Республикасының Патенттік Заңындағы және «тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқаулар және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының Заңындағы проблемаларға егжей-тегжейлі зерттеу жүргізілді. Мысалы, ҚР Заңында патентте тәуелді өнертабыс термині айтылады, бірақ оған түсінік берілмейді.

Осы аспектілерді зерттеу өзектілігі мен өзектілігіне ие, өйткені мұндай объектілер азаматтық айналымға белсенді енгізілуде. Қазақстандық ғалымдардың жекелеген аспектілерді шешуге жеткіліксіз көңіл бөлуі құқық қолдану практикасының қиындықтарына алып келеді. Мақалада Қазақстандағы сот практикасына талдау жүргізілді, онда ресми тәсілді болдырмайтын соттардың неғұрлым терең және мұқият талдауын талап ететін мәселелер атап өтіледі.

Мақалада патенттік құқыққа тәуелді объектілердің проблемасы қарастырылады, ол мұндай объектілерді зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелеріне жатқызуға бола ма, жоқ па, өйткені бұл объектілердің өнертапқыштық деңгейі мен жаңалығын патенттік критерийлер ретінде анықтауда проблема туындауы мүмкін.

Қайта өңдеу даралау құралдарына қатысты да өзекті. Сәйкестендіру функциясы және бір құралдың басқа даралау құралынан айырмашылығы жоқ араластыру дәрежесіне ұқсас, ҚР заңнамасында белгіленген формальды белгілер бойынша құқықтық қорғауды ұсынудан бас тартылатын болады.

Түйінді сөздер: қайта өңдеу, туынды жұмыс, модификация, компьютер бағдарламасы, айрықша құқық, құқық иесі, автор, ендік шығармашылық.

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ, СОЗДАННЫХ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПЕРЕРАБОТКИ, ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Амангельды Айжан Амангельдықызы

Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской Академии МВД РК им. М. Есболатова; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию институтов производных произведений и переработки отдельных объектов интеллектуальной собственности.

В статье проанализированы различные подходы к понятию производного произведения, соотношения оригинального и производного произведения. Уделено внимание анализу трудов ученых, посвященных институту переработки.

Автором проведен сравнительно-правовой анализ положений о переработке по законодательству Республики Казахстан и Российской Федерации.

В статье проведено детальное исследование понятийного аппарата, проблемам в Законе Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», Патентном законе Республики Казахстан и Законе Республики Казахстан «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товара». Например, в Патентном законе РК упоминается термин зависимого изобретения, но понятия ему не дано.

Изучение данных аспектов имеют свою значимость и актуальность, поскольку в гражданский оборот активно вводятся такие объекты. И недостаточное внимание казахстанских ученых к разрешению отдельных аспектов приводит к трудностям правоприменительной практики. В статье проведен анализ судебной практики в Казахстане, в которой отмечаются вопросы, которые требуют более глубокого и тщательного анализа судами, исключающего формальный подход.

В статье рассматривается проблема зависимых объектов патентного права, которая состоит в том, можно ли относить такие объекты к результатам интеллектуальной творческой деятельности, поскольку может возникнуть проблема в определении изобретательского уровня и новизны этих объектов как критериев патентоспособности.

Переработка актуальна и в отношении средств индивидуализации. Схожим до степени смешения, не имеющим функции идентификации и отличимости одного средства от другого средства индивидуализации по формальным признакам, установленным законодательством РК будет отказано в предоставлении правовой охраны.

Ключевые слова: переработка, производное произведение, модификация, программа ЭВМ, исключительное право, правообладатель, автор, параллельное творчество.

THE PROBLEM OF LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS CREATED AS A RESULT OF PROCESSING, ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Kunaev University, researcher of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the study of institutions of derivative works and processing of individual intellectual property objects.

The article analyzes various approaches to the concept of a derivative work, the ratio of an original and a derivative work. Attention is paid to the analysis of the works of scientists devoted to the Institute of recycling.

The author conducted a comparative legal analysis of the provisions on processing under the legislation of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation.

The article provides a detailed study of the conceptual framework, problems in the Law of the Republic of Kazakhstan "On Copyright and Related Rights", the Patent Law of the Republic of Kazakhstan and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, service Marks, geographical indications and appellations of origin". For example, the Patent Law of the Republic of Kazakhstan mentions the term dependent invention, but the concept is not given to it.

The study of these aspects has its own significance and relevance, since such objects are actively introduced into civil circulation. And the insufficient attention of Kazakhstani scientists

to the resolution of certain aspects leads to difficulties in law enforcement practice. The article analyzes judicial practice in Kazakhstan, which highlights issues that require a deeper and more thorough analysis by the courts, excluding a formal approach.

The article considers the problem of dependent objects of patent law, which consists in whether such objects can be attributed to the results of intellectual creative activity, since there may be a problem in determining the inventive level and novelty of these objects as criteria for patentability.

Recycling is also relevant in terms of means of individualization. Confusingly similar, lacking the function of identification and distinguishability of one means from another means of individualization on formal grounds established by the legislation of the Republic of Kazakhstan, will be denied legal protection.

Keywords: *processing, derivative work, modification, computer program, exclusive right, copyright holder, author, parallel creativity.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_90

Кіріспе

Зияткерлік меншік құқығының барлық институттарында қайта өңдеу нәтижесінде құрылған туынды (тәуелді) объектілер бар.

Авторлық құқық ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылады. Белгілі бір туындыны қайта өңдеу нәтижесінде туындылар жасалуы мүмкін, бірақ мәселе осындай туындылардың өзіндік ерекшелігін анықтау болып табылады.

Сонымен қатар, шығармашылық тек қана шектелмейтінін және автордың шығармашылық интеллектуалды қызметі нәтижесінде ұқсас туындылар жасалуы мүмкін екенін ескерсек, оларды туынды немесе түпнұсқа деп тану керек.

Зияткерлік қызметтің туындылары мен даралау құралдарының болуының негізгі алғышарты кез-келген зияткерлік қызметтің объективті қасиеті болып табылады, яғни зияткерлік қызметтің жаңа нәтижелері белгілі бір дәрежеде мәдениеттің жетістіктерін қолдана отырып жасалады [1, 16 б.].

Тарихта кейбір шығармалар басқалардың ықпалымен немесе әсерімен жазылған көптеген жағдайларды табуға болады. Мысалы, Алексей Толстойдың «Буратино» кейіпкерінің «Буратино» кейіпкері Карло Коллодиге ұқсастығы айқын. Басқа автордың жұмысынан осындай шабытқа мысал ретінде Лайман Френк Баумның «оз сиқыршысы» шығармасынан шабыт алған Александр Волковтың «Изумруд қаласының сиқыршысы» кітаптар сериясын келтіруге болады [2]. Бірақ бұл жұмыстардың мазмұны әртүрлі.

Әдістер мен материалдар

Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық,

техико-заңи сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар

Қазақстан Республикасының (бұдан әрі - ҚР) заңнамасына жүгінсек, қоғамдық қатынастардың осы аспектісін реттейтін нормалар бар екенін атап өткен жөн. Туынды туындылар да авторлық құқық объектісі болып табылады.

ҚР Азаматтық кодексінің (бұдан әрі - АҚ) 971-бабының 1-тармағына сәйкес авторлық құқық олардың мақсатына, мазмұны мен қадір-қасиетіне, сондай-ақ оларды білдіру тәсілі мен нысанына қарамастан, шығармашылық қызметтің нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылады.

Авторлық құқық туралы Заңның 2-бабы 33) тармағына сәйкес туындыны қайта өңдеу-бұл түпнұсқа туындыны бір жанрдан екінші жанрға өзгерту. Бұл ретте түпнұсқа туындыны сахналау, қою және аранжировкалау туындыны қайта өңдеу түрлері болып табылады¹. Өз кезегінде ҚР Авторлық құқық туралы Заңының 34-бабына сәйкес сабақтас құқықтардың объектілері олардың мақсатына, мазмұны мен қадір-қасиетіне, сондай-ақ оларды білдіру тәсілі мен нысанына қарамастан эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымдарын қою, орындау, фонограммалар, беру болып табылады. Яғни, қайта өңдеудің нәтижесі тек туынды ғана емес, сонымен қатар сабақтас құқықтардың объектісі болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады, мысалы, өндіріс түрінде. Кез-келген сабақтас құқықтар объектісін құрудың негізі авторлық құқық объектісі болып табы-

¹ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=114;-15#pos=114;-15 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

лады. Сонымен қатар, мысалы, фонограмма немесе сабақтас құқықтардың басқа объектісін құру үшін автордың (композитордың, ақынның) музыкалық шығарманы мәтінмен пайдалануға рұқсаты қажет, егер авторлық құқық объектісі қоғамдық доменге өтпесе. Осылайша, туынды мен сабақтас құқықтар объектілерінің ортақ белгілері бар: 1) олардың түпнұсқа авторлық құқық объектілеріне тәуелді екендігі; 2) авторлық құқықтың түпнұсқалық объектілерін пайдалануға құқық иелерінен рұқсат қажет.

Қайта өңдеу нәтижесінде тіп сәйкес туынды өнім пайда болады. Авторлық құқық туралы Заңның 2-бабы 34) тармағына сәйкес басқа туындыны шығармашылықпен қайта өңдеу нәтижесінде жасалған шығарма ретінде айқындалған².

Бұл ережелер Қазақстанда ратификацияланған әдеби және көркем шығармаларды қорғау туралы Берн конвенциясының (бұдан әрі – Берн конвенциясы) ережелеріне толық сәйкес келеді, оның 2-бабының (3) тармағына сәйкес әдеби немесе көркем шығарманың аудармалары, бейімделулері, музыкалық аранжировкалары және басқа да қайта өңдеулері түпнұсқа шығарма авторының құқықтарына нұқсан келтірмей, түпнұсқа туындылармен тең дәрежеде қорғалады³.

Туынды және композициялық туындылар авторлық құқықпен қорғалады, олар авторлық құқық объектілері болып табыла ма, жоқ па⁴.

Туындыларды құқықтық қорғаудың ерекшелігі олардың бастапқы туындыны қайта өңдеу нәтижесінде пайда болу ерекшеліктеріне байланысты. Шығарманы қайта өңдеу – бұл шығарманы қолданудың бір әдісі және, әрине, практикалық қызығушылық тудырады [3, 25 б.].

Қызығушылық тудырады, өйткені қайта өңдеу құқығы авторға немесе басқа авторлық құқық иесіне тиесілі айрықша құқықтың өкілеттіктерінің бірі болып табылады, сондықтан қайта өңдеу үшін түпнұсқа туындының уәкілетті субъектісінің рұқсатын алу қажет, егер түпнұсқа шығарма қоғамдық доменге берілген жағдайларды қоспағанда.

Қайта өңдеу – бұл туындыны пайдалану тәсілдерінің бірі, қайта өңдеу құқығы мүліктік сипатқа ие және айрықша құқықтың

бөлігі болып табылады. Туынды түпнұсқа, яғни түпнұсқа шығарманың арқасында туады. Тиісінше, туындының маңызды белгісі оны қолданыстағы авторлық объект негізінде құру болып табылады, оған қатысты айрықша құқық әлі де қолданылады немесе мерзімі өткеннен кейін күші жойылды [3, 26 б.].

Туынды авторлық құқық объектісі болғандықтан, ол сонымен қатар қауіпсіздік критерийлеріне сәйкес келуі керек. Туынды авторлық құқық объектісі ретінде осы нәтижені білдірудің шығармашылық сипаты мен объективті формасы сияқты белгілерге ие болуы керек [3, 26 б.].

Туындының басқа туындылардан айрықша белгілері мыналар болып табылады: біріншіден, ол басқа автордың бұрын жасаған туындысы негізінде жасалады; екіншіден, жаңа туындыны жасаушы түпнұсқа шығарманың толық немесе ішінара қорғалатын элементтерін, мысалы, кейіпкерлерді алады; үшіншіден, түпнұсқа шығарма авторының ниеті сақталуы және сақталуы керек туынды шығарманың авторы бұрмалаған жоқ [4, 199 б.].

ҚР Авторлық құқық туралы Заңының 12 бабында туынды туындыға құқықтар туралы айтылады. Шығарманы қайта өңдеу, өңдеу немесе басқа жолмен қайта өңдеу (қайта өңдеу құқығы) - бұл автордың немесе авторлық құқық иесінің айрықша құқығының мазмұнына кіретін өкілеттіктер.

Заң әдебиетінде шығарманы қайта өңдеу мәселелері ғылыми қызығушылықтың мәні болып табылады.

Шығарманы қайта өңдеу мәселесін қарау кезінде шығармашылық еркіндігі мен шығармаға айрықша құқық, Жаңа (қайта өңделген) объектіге құқық және бастапқы объектіге құқық қайшылықтары туындайды. Бір қарағанда, туындыны қайта өңдеу мүліктік емес құқыққа әсер етпейтін пайдалану тәсілі болып көрінеді. Алайда әр түрлі сипаттағы екі құқықтың арақатынасы қайшылықты анықтайды [3, 27 б.].

Қайта өңдеу кезінде түпнұсқа шығарма авторының ниеті сақталуы керек, бірақ ол аудармашының, режиссердің немесе басқа өңдеушінің өзіндік шығармашылық жұмысының нәтижесі ретінде жаңа объективті түрде көрінеді. Қайта өңдеу кезінде шығар-

² Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=114;-15#pos=114;-15 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

³ Бернская Конвенция об охране литературных и художественных произведений (Парижский Акт, ВОИС, 24 июля 1971 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007512&pos=14;-108#pos=14;-108 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

⁴ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=192;-41#pos=192;-41 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

маның түрі немесе жанры әрдайым өзгере бермейді, бұл шығарманы аудару кезінде айқын көрінеді. Туынды құқықтық қорғау объектісі ретінде автордың ниетіне сәйкес түпнұсқа (бастапқы) туынды негізінде басқа адамның (адамдардың) шығармашылық еңбегімен жасалады. Туындыларға құқықтық қорғауды берудің басты шарты түпнұсқа туындыға қатысты авторлық құқықты сақтау болып табылады. Туындыға айрықша құқық туындыны қайта өңдеуге құқық болған кезде ғана туындайды [3, 28 б.].

Түпнұсқа туындыны қайта өңдеу шығармашылық сипатта болуы керек. Бұл туындыны техникалық өңдеу, оның ішінде жасанды интеллект технологияларын қолдану мүмкін емес. Шығармашылық субъектісі тек туынды туынды жасау процесінде өзінің білімін, көзқарасын, бағасын, тәжірибесін түсіретін адам бола алады. Туынды шығарма элементтері қолданылған түпнұсқа туындыдан ерекшеленуі керек [4, 196 б.]. Автор шығарманы құрудың шығармашылық сипатының критерийі «субъективті жаңалық» деп санайды, өйткені автор басқа адамдарға белгілі нәтижені дербес жасай алады, бірақ ол үшін ол жаңа, бірінші рет қол жеткізді. Жаңалықтың белгісі нәтижеге жетудің тәуелсіздігінде көрінеді [4, 196 б.].

Шығарманы қайта өңдеу нәтижесінде оның мазмұны форманың түрін өзгерте алады (оқиғаны бейімдеу), бірақ қайта өңдеу форманың түрін өзгертуге әкелмеуі мүмкін (шығарманың қорғалатын бөлігін, кейіпкерлерін пайдалану) [4, 199 б.].

Қазақстанда «Соттардың авторлық құқықты және сабақтас құқықтарды қорғау туралы заңнаманың кейбір нормаларын қолдануы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 нормативтік қаулысы қолданылады, онда туынды туралы авторлық құқық туралы Заңның ережесі қайталанатын, бірақ, өкінішке орай, ҚР соттарына шығармашылық сипатын қалай айқындау керектігі жөнінде ұсыныстар берілмейді шығарманың өзіндік ерекшелігі, ал шығармашылық тәуелсіз және тәуелсіз емес шығарманың анықтамасы, тұжырымдамасы мүлдем жоқ.

Туынды және түпнұсқа туындының өлшемдерін зерттей отырып, Н. Айрапетов туынды туындының мынадай анықтамасын ұсынады: «туынды - бұрыннан бар авторлық құқық объектісін (түпнұсқа туындыны) өрнек нысанын өзгерте отырып немесе өрнек нысанын өзгертпей қайта өңдеу арқылы жасалған, бірақ түпнұсқа туындының маңызды

бөлігін сақтай отырып, объективті түрде көрсетілген авторлық құқық объектісі, шығармашылық оның сипаты оны басқа авторлық құқық объектісінің көбеюі деп санамау үшін жеткілікті» [2]. Н. Айрапетов ұсынған туынды анықтамасымен біз келісеміз.

Сұрақ әрдайым қолдану тәжірибесінде туындайды, ұқсастық немесе қарыз алу дәрежесін қалай анықтау керек, шығармашылық тәуелсіз немесе тәуелсіз емес шығарманы анықтау үшін қандай критерийлерді қолдану керек.

Кейбір авторлардың пікірінше, сот қайта өңдеу туралы қорытынды жасау үшін туынды шығармадағы түпнұсқа туындының элементтерін (бөлігін) табу керек. Басқаша айтқанда, сот кез-келген жағдайда шығармалар арасындағы ұқсастықты анықтауы керек, өйткені бұл туынды шығармада түпнұсқа шығарманың элементтерін (бөлігін) табудың жалғыз мүмкін әдісі деп ойлаймыз. Мұндай ұқсастықтың сипаты мен дәрежесі әр түрлі жұмыстар үшін және әр түрлі өңдеу түрлері үшін әр түрлі болады, бірақ кез-келген жағдайда мұндай ұқсастық орын алуы керек [5].

Алайда, көбінесе соттар дау бойынша шешім шығарған кезде сараптамалық қорытындылардың нәтижелерін басшылыққа алады, бірақ егер Қазақстандағы соттар түпнұсқаны қайта өңдеу нәтижесінде жасалған түпнұсқа және туынды шығармадағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды өздері анықтаса немесе автордың белгілі бір шығармадан шабыт алып, өзінің шығармашылық дербес туындысын жасағанын анықтаса, бұл өте пайдалы болар еді.

Біздің ойымызша, қайта өңдеу нәтижесінде туынды ғана емес, мысалы, аудиовизуалды шығарма да жасалуы мүмкін. Осыған байланысты өте күрделі сұрақ туындайды: аудиовизуалды туындыны туынды деп санауға бола ма? Немесе аудиовизуалды шығарма тәуелсіз түпнұсқа шығарма ма?

Айта кету керек, аудиовизуалды шығармаларға тек көркем, деректі фильмдер ғана емес, сонымен қатар музыкалық бейнелер, жарнамалар да кіреді. Көптеген аудиовизуалды туындылар қайта өңдеу нәтижесінде, мысалы, әдеби түпнұсқа шығарма негізінде жасалған. Мысалы, «соғыс және бейбітшілік», «Тихий Дон», «Анна Каренина», «Мастер және Маргарита» романдары және т.б. кинофильмдердің бірнеше нұсқалары бойынша жасалған, өйткені олар продюсерлерді, режиссерлерді шабыттандырды және олардың әрқайсысы фильмге бейімделуге

өз көзқарасын жасады және инвестициялады, бұл, әрине, осындай фильмдерді жасаушылардың шығармашылығының нәтижесі фильмге бейімделу.

Заң әдебиетіндегі ғалымдардың көзқарастары әртүрлі. А.О. Радоминова фильм тәуелсіз шығарма деп санайды және оны тәуелді (туынды немесе құрама) шығарма ретінде қарастыруға болмайды. Туынды бұрыннан бар туындыны қайта өңдеу жолымен жасалады, оның барысында осындай туынды нысанының элементтері (бөліктері) пайдаланылады. Фильмді екі шарт орындалған кезде Туынды шығармаларға жатқызуға болады: фильм түсіру кезінде тек фильмнің түсірілімі басталған кезде объективті түрде болған шығармалар қолданылуы керек; фильмде мұндай шығармалардың формасының элементтері ғана өз бейнесін табуы керек. Алайда, фильмге қатысты осы шарттарды сақтау мүмкін емес, өйткені фильм түсіру режиссердің, оператордың және т.б. шығармашылық үлестерінің болуын білдіреді, олар тек фильм түсіру процесінде пайда болады және тек онда көрінеді; фильмде бұрыннан бар шығармаларды пайдалану сипаты қайта өңдеуден өзгеше, өйткені фильмде мұндай шығармалардың формалық элементтері емес, өздері қолданылады шығармалар [6, 5-6 б.].

В.И. Елисеевтің ұстанымы қызықты, оның пікірі бойынша туынды объектіге зияткерлік құқықтар екі модель бойынша туындауы мүмкін: а) бастапқы объектіге айрықша құқықтың әрекеті туынды объектіге құқықтардың пайда болуына кедергі келтіретін заңды факт ретінде танылатын тәуелді модель бойынша; б) туынды объектіге зияткерлік құқықтар бастапқы объектіге айрықша құқықтың қолданылуына қарамастан, тиісті түрдегі объектілердің қорғау қабілетінің жалпы өлшемдеріне сәйкес келген жағдайда туындайтын тәуелсіз модель бойынша. Автор туынды объектілерге құқықтардың пайда болу модельдері арасында таңдау критерийлерін ұсынды. Тәуелді модель туынды объектінің заңды тағдыры өз еркіне байланысты бастапқы объектінің құқық иесінің жеке мүдделеріне туынды объектіні жасаушының жеке мүдделерінен басымдық береді не туынды объектіге зияткерлік құқықтардың әлеуетті субъектілерінің шеңберін шектеу немесе туынды объектілердің пайда болуын толығымен болдырмау талап етілетін кезде жария мүдделерді қорғау мақсатында белгіленеді. Тәуелсіз модель зияткерлік қызметтің жаңа қорғауға

қабілетті нәтижесін жасау үшін жеткілікті интеллектуалды үлес қосқан мүдделерге басымдық береді [1, 9-10 б.]. Автор бұл айырмашылықтар бастапқы объектілердің авторлық құқық иелері мен туынды объектілердің авторлық құқық иелері мүдделерінің әділ тепе-теңдігін анықтауда маңызды рөл атқаратыны дұрыс [1, 21 б.].

Бұл ұсыныспен келісуге болады, бастапқы зияткерлік меншік объектісі негізінде жасалған көптеген аудиовизуалды туындылар шын мәнінде шығармашылық тәуелсіздікті бейнелейтіні анық, бірақ мұндай ұстанымдарды іс жүзінде дәлелдеу өте қиын және дау туындаған жағдайда соттан оның шығармашылық тәуелсіздігін анықтау үшін даулы объектіге айтарлықтай батыру қажет болады.

Мысалы, Э.С. Ромашин, ол аудиовизуалды шығарма біртұтас кешен ретінде аудиовизуалды шығарма құрамында бірлесіп қолданылатын зияткерлік қызметтің көптеген нәтижелерін қамтитын күрделі объект деп санайды. Сонымен қатар, аудиовизуалды шығармаға кіретін зияткерлік қызметтің жекелеген нәтижелерін әдетте дербес пайдалануға болады, мысалы, сценарий негізінде кітап немесе комикстер сериясы шығарылуы мүмкін, музыканы аудиовизуалды шығармадан кез-келген белгілі тәсілдермен және т.б. бөлек пайдалануға болады [7, 26 б.].

Осылайша, заң әдебиетіндегі негізгі көзқарастар үш пікірге келеді: аудиовизуалды жұмыс қайта өңдеудің нәтижесі болуы мүмкін, бұл авторлық құқықтың тәуелсіз объектісі және күрделі объект ретінде әрекет ете алады. Кез-келген жағдайда, аудиовизуалды жұмыста бұрыннан құрылған зияткерлік меншік объектісін пайдаланған кезде, шығармашылық қызметтің пайдаланылған нәтижесінің авторлық құқық иесінің рұқсатын алу үшін қайта өңдеу немесе басқа пайдалану қажет деп санаймыз.

Бірақ бейнелеу өнері туындыларына қатысты сұраққа жауап біржақты шешіледі. Кескіндеменің жалғыз данасы-түпнұсқа, ал қалғандары – туындылар ретінде бағаланбайтын көшірмелер, мұндай тұжырымды қол жеткізу құқығы ұғымына сүйене отырып жасауға болады. Бірақ бір идеяға, мысалы, діни себептерге әр түрлі суретшілер мен әр түрлі стильде сурет салуға болады.

Қайта өңдеу мәселелері сабақтас құқықтар объектілері үшін де өзекті (фонограммалар, орындау, эфирлік және кабельдік хабар тарату), өйткені олар авторлық құқық объектілерінің болуы нәтижесінде құрылған.

Сонымен қатар, фонограмманы қайта өңдеу немесе кез-келген тәсілмен қайта өңдеу фонограмма өндірушісіне тиесілі айрықша құқықтың өкілеттіктерінің бірі ретінде әрекет етеді, сондықтан мұндай құқықты беру шарт негізінде жасалуы керек.

Патенттік құқықта объектілер өнертабыстар (пайдалы модельдер) болып табылады және бұрын белгілі құрылғыларды, әдістерді, заттар мен штамдарды жаңа мақсатта қолдану жағдайлары бар, бұл патенттелген объектіні мүлдем жаңа салада қолдану мүмкіндігінің пайда болуын білдіреді. Мәселе мынада, мұндай объектілерді интеллектуалды шығармашылық әрекеттің нәтижелеріне жатқызуға бола ма, өйткені бұл объектілердің өнертапқыштық деңгейі мен жаңалығын патенттік критерийлер ретінде анықтауда мәселе туындауы мүмкін. Егер бұл объектілер осы талаптарға сәйкес келмесе, мұндай патенттік құқық объектілеріне құқықтық қорғау берілмейді, яғни егер объектінің сызығы болса, онда оған құқықтар да бола алмайды.

Патенттік құқықта «алдын-ала пайдалану құқығы» ұғымы да бар, оны параллель шығармашылық деп те атайды. Бұл өтініш беруші бірінші болып өтініш бере алған кезде пайда болады, сондықтан ол патент иесі болады, ал алдын-ала қолданушы болмайды.

ҚР Патенттік Заңының 13-бабының 1-тармағына сәйкес өнеркәсіптік меншік объектісінің басымдығы күніне дейін автордан тәуелсіз құрылған Өнеркәсіптік меншік объектісіне ұқсас шешімді адал пайдаланған немесе оған қажетті дайындықтар жасаған тұлға оны осындай пайдалану көлемін кеңейтпей (алдын ала пайдалану құқығы) өтеусіз пайдалану құқығын сақтайды. Алдын ала пайдалану құқығы басқа тұлғаға тек бірдей шешім қолданылған немесе оған қажетті дайындықтар жасалған өндіріспен бірге берілуі мүмкін⁵.

Патенттік Заңның 11-бабының 5-тармағына назар аударған жөн, онда осы тармаққа сәйкес мәжбүрлеп лицензия берілген жағдайда, көрсетілген лицензия негізінде пайдалануға құқығы берілген қорғау құжатына патент иеленушінің де осыған байланысты мәжбүрлеп лицензия берілген тәуелді өнертабысты пайдалануға лицензия алуға

құқығы бар лицензия⁶. Бұдан шығатыны, ҚР заң шығарушысы тәуелді өнертабыс терминін біледі, бірақ оған түсінік берілмеген.

ҚР Патенттік Заңының 11-бабының 5-тармағына сәйкес өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалана алмайтын, бұл ретте өнеркәсіптік меншік объектісіне басқа қорғау құжаты иесінің қолайлы коммерциялық шарттарда лицензиялық шарт жасасудан бас тартқан құқықтарын бұзбай, оған объектіні пайдалануға мәжбүрлеп айрықша емес лицензия беру туралы өтінішпен сотқа жүгінуге құқығы бар Қазақстан Республикасының аумағындағы өнеркәсіптік меншік.

Егер өнеркәсіптік меншік объектісін басқа қорғау құжаты иесінің құқықтарын бұзбай пайдалана алмайтын патент иесі оның өнеркәсіптік меншік объектісі маңызды техникалық жетістік болып табылатынын және басқа қорғау құжаты иесінің өнеркәсіптік меншік объектісі алдында үлкен экономикалық маңызы бар екенін дәлелдесе, сот оған мәжбүрлеп айрықша емес лицензия беру туралы шешім қабылдауы мүмкін.

Көрсетілген лицензияны беру кезінде сот өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану шектерін, басқа тұлғаға тиесілі қорғау құжатын, төлемдердің мерзімдерін, мөлшері мен тәртібін айқындауға тиіс. Бұл ретте төлемдер мөлшері белгіленген практикаға сәйкес айқындалған лицензияның нарықтық бағасынан төмен болмауға тиіс.

Осы тармақтың негізінде алынған Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану құқығы осы құқық берілген өнеркәсіптік меншік объектісіне қорғау құжатын басқаға берумен бірге ғана берілуі мүмкін⁷.

Осылайша, Қазақстанда патенттік Заңның 11-бабы 5-тармағының ережелері мәжбүрлеп лицензия алу үшін сотқа жүгінуге арқылы құқықтық қорғауды алуға мүмкіндік береді. Алайда, олқылықты жою мақсатында ҚР Заңында патентте тәуелді өнертабыс, тәуелді пайдалы модель және тәуелді өнеркәсіптік үлгі ұғымын қарастыру қажет.

Заң әдебиеттерінде мәжбүрлеп лицензия беру қоғамдық мүдделерді қорғау мақсатында тәуелді объектінің патент иесінің пайдасына бастапқы объектіге айрықша құқықтың ауыртпалығы ретінде түсіндіріледі [8].

Э.П. Гаврилов тәуелді өнертабыстарды

⁵ Қазақстан Республикасының Патент заңы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&sub_id=130000&pos=353;-33#pos=353;-33 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

⁶ Қазақстан Республикасының Патент заңы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=313;-46#pos=313;-46 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

⁷ Қазақстан Республикасының Патент заңы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&sub_id=110000&pos=289;-33#pos=289;-33 (Жүгінген күні: 23.01.2024)

зерттей отырып, тәуелді өнертабысты барлық басқа өнертабыстардан ажырататын жалғыз белгі-оны негізгі өнертабыстан бөлек дербес пайдалану мүмкін етігін атап өтеді. Осыған байланысты «тәуелді өнертабыс» терминінің өзі өте сәтті болып шығады. Әрине, негізгі өнертабыс қорғалуы керек, оған айрықша құқық болуы керек. Әйтпесе, тәуелді өнертабыс тәуелсіз болады. Сонымен қатар, негізгі өнертабысты өзіне тәуелді өнертабыстан бөлек пайдалануға болады, дегенмен, әрине, өзара тәуелділік құбылыстары да болуы мүмкін. Ғалым сонымен қатар өнертабыстың тәуелділігі автордың жеке басына және патент иесіне байланысты емес екенін атап өтті. Тәуелділік сақталады (ауызша сөз үшін кешірім сұраймын) негізгі және тәуелді өнертабыстың авторы бір адам (немесе бір авторлар тобы) немесе әртүрлі адамдар, сондай-ақ негізгі және тәуелді өнертабысқа айрықша құқықтардың иесі болып табылатындығына қарамастан, бір адам немесе бұл әртүрлі тұлғалар [9]. Автор мәселе негізгі және тәуелді өнертабыстарға құқықтардың субъектілері сәйкес келмеген кезде пайда болады деген қорытындыға келеді [9].

Алайда, кейбір елдердің заңнамасында осындай параллель патенттердің пайда болуына жол бермеуге бағытталған нормалар бар. АҚШ пен Канадада арнайы процедуралар қозғалады. Францияда мұндай жағдайда басымдық күні ғана емес, сол күннің сағаттары мен минуттары да ескеріледі. Жапонияда мұндай өтініш берушілерге олардың қайсысына патент берілуі керек екендігі туралы келісу ұсынылады, ал егер олар келіспесе, патент ешкімге берілмейді [9].

Қайта өңдеу даралау құралдарына қатысты да өзекті. Бұл сәйкестендіру функциясы жоқ және бір құралдың басқа даралау құралынан айырмашылығы жоқ, араластыру дәрежесіне ұқсас сауда белгілері, қызмет көрсету белгілері. Бұл тауар белгілеріне құқықтық қорғау берілмейді, тиісінше, тіркелмеген осындай белгіні пайдаланған жағдайда тауар белгісінің иесінің құқықтары бұзылады, яғни тіркелген белгіні айналып өтіп, оны басқаша өзгертеді, мысалы, ADIDAS. Сондықтан, Қазақстан Республикасының тауар таңбалары туралы Заңының 6, 7-баптарына сәйкес ұқсас тауар таңбаларынан айырмашылығы жоқ, қайта өңдеу нәтижесінде жасалған тауар белгілеріне,

қызмет көрсету белгілеріне қатысты мұндай тауар таңбасын тіркеуден бас тартуға болады⁸, бұл сот практикасымен расталады.

Тауар таңбалары туралы Заңның 7-бабының 1-тармағына сәйкес тауар таңбасын тіркеуден бас тарту үшін өзге де негіздер көзделген. Осылайша, тауар белгілері ретінде оларды араластыру дәрежесіне ұқсас немесе ұқсас белгілер тіркелуге жатпайды:

- тіркеуі жарамсыз деп танылған немесе оның қолданысы тоқтатылған тауар белгілерін қоспағанда, Қазақстан Республикасында тіркелген және біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты басқа тұлғаның атына неғұрлым ертерек басымдықпен жасалған халықаралық шарттарға байланысты немесе сол адамның сол тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты бірдей тауар белгілерімен қорғалатын тауар белгілерімен тауар белгілері туралы ҚР Заңының 6-тарауы;

- тауарлар мен қызметтердің кез келген түріне қатысты белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасында жалпыға белгілі тауар белгілерімен;

- біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге (кері қайтарып алынғандардан және тоқтатылғандардан басқа) қатысты басқа тұлғаның атына неғұрлым ертерек басымдықпен тіркеуге мәлімделген белгілермен немесе сол тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты сол тұлғаның бірдей белгілерімен;

- егер тауар таңбасын тіркеу жекелендіру үшін орын атауы тіркелген сол тауарларға қатысты жүзеге асырылса, олар тауар шығарылған жердің осы атауын пайдалану құқығы иесінің атына тіркелетін тауар таңбасының қорғалмайтын элементі ретінде енгізілуі мүмкін жағдайларды қоспағанда, кез келген тауарларға қатысты Қазақстан Республикасында қорғалатын тауарлар шығарылған орындардың атауларымен тауардың шығу тегі.

Бірақ ҚР Тауар белгілері туралы Заңының 7-бабы 1-тармағының 5-тармақшасының 2-3-абзацтарына сәйкес 1-тармағының бірінші бөлігінің 1), 2) және 3) тармақшаларында көрсетілген тауар белгілерінің кез келгенімен араласу дәрежесіне дейін ұқсас біртекті тауарларға немесе қызметтерге қатысты тауар белгісі ретінде белгілеуді тіркеу. Тауар белгілері туралы Заңның 7-тармағына тауар таңбасы иесінің жазбаша келісімі берілген жағдайда жол беріледі. Егер меншік

⁸ Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 26 шілдедегі № 456-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=240;-11#pos=240;-11 (Жүзінген күні: 23.01.2024)

иесі заңды тұлға болып табылса, онда жазбаша келісім фирмалық бланкіде ұсынылуы, уәкілетті тұлға қол қоюы және заңды тұлғаның мөрмен бекітілуі тиіс (болған жағдайда), ал егер меншік иесі жеке тұлға болса, онда қол нотариалды куәландырылуы тиіс⁹.

Яғни, бір жағынан біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты олардың араласу дәрежесіне дейін бірдей немесе ұқсас немесе сол тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты бірдей тауар белгілерімен немесе кез келген тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты жалпыға бірдей белгілі тауар белгілерімен, ал екінші жағынан, егер түпнұсқа (бастапқы) иесінің тауар белгісін араластыру дәрежесіне дейін бірдей немесе ұқсас тіркеуге келісімі болса¹⁰, мұндай «түпнұсқа емес» (араластыру дәрежесіне ұқсас немесе бірдей) сауда белгісі тіркеледі.

В.С. Никулинаның пікірінше, тауар белгісі оның табиғатын анықтайтын екі негізгі функцияға ие: кепілдік: өндірушіден тұтынушыға тауардың сипаттамалары туралы ақпаратты беру механизмінің рөлін атқарады және беделді: осы өндірушінің тауарында белгілі бір сипаттамалардың болуын тұрақты тұтынушылық күтуді құру. Құқық иеленушінің оң беделінің пайда болуын анықтайтын тұтынушы аудиториясының осындай қабылдауын құруға тауар белгісінің (жарнаманың) танылуына және тартымды қабілетіне инвестиция салу және құқық иеленушінің адал (оң) беделінің (goodwill) тауар белгісін біртіндеп сатып алуы және жинақтауы арқылы қол жеткізіледі [10, 12 б.].

ҚР Тауар белгілері туралы Заңының 1-бабына сәйкес араластыру дәрежесіне ұқсас белгілер - жекелеген элементтердің айырмашылықтары бар және тұтынушы ассоциативті түрде бірдей деп қабылдайтын ұқсас белгілер немесе белгілер; ал бірдей тауар белгілері - барлық элементтерде сәйкес келетін белгілер немесе белгілер. Яғни, бірдей тауар белгілерінде және араластыру дәрежесіне ұқсас тауар белгілерінде кемсітушілік, жаңалық (өзіндік ерекшелік) жоқ, нәтижесінде олар тұтынушыны тауар туралы адастыруы мүмкін және т.б.

В.С. Никулина бұған бірнеше аспектілерді қарастырады: құқық иесінің тауар белгісін

тануға және тартымды қабілеттілікке салған инвестицияларынан экономикалық пайда алу үшін заңды мүддесін қорғауда, сондай-ақ тұтынушының нарықта ұсынылатын тауарларды қабылдауына, заңсыз пайдаланудың әртүрлі нысандарында көрінетін жосықсыз бәсекелестіктің көріністеріне аз көңіл бөлінбестен тұтынушылық тандауды қамтамасыз ету міндетінде басқа біреудің тауар белгісін жасау (араластыру дәрежесіне ұқсастық жасау, бәсекелестің тауар белгісінің беделін пайдалану) [10, 12-13 б.].

Н.Ю. Медведев пікірінше, араластыру дәрежесіне ұқсас тауар белгілерінің заңды анықтамасын (дефиниции) өзгерту қажет, өйткені қазіргі анықтамада тауар белгілерінің араласу қаупінің болуы негізі ретінде салыстырылатын белгілер арасында ассоциациялардың болуы алынады, сонымен қатар «ассоциация» ұғымы мәні бойынша «ұқсастық» ұғымына «тең араластыру дәрежесіне дейін». Бұл теңестіру негізсіз болып көрінеді, өйткені «ассоциация» ұғымы «шатасу дәрежесіне ұқсастық» ұғымына қарағанда кеңірек. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, тұтастай алғанда тауар белгілері қауымдастығына түсініксіз нұсқаудың орнына, нақты критерийлерді қамтитын анықтаманы қолдану қажет, олардың болуын анықтаған кезде тауар белгілерінің ұқсастығының болуы туралы шатастыру дәрежесіне дейін айтуға болады. Ол үшін Ресей Федерациясының азаматтық кодексінің тауар белгілерінің ұқсастығын араластыру дәрежесіне дейін анықтау бөлігіндегі ережелерін ашатын тиісті нормативтік актіні толықтыру ұсынылады, келесі ереже «егер бір белгіні тұтынушы екіншісіне қабылдаса немесе тұтынушы салыстырылатын белгілерді тікелей араластырмаса, бірақ таңбаланған тауарлар басқа белгімен араластыру дәрежесіне ұқсас болып саналады, көрсетілген белгілер бір көзден алынған» [11, 10-11 б.]. Осы мәлімдемемен келісемін.

Әділдік үшін, ұқсастықтың нақты критерийлерін араластыру дәрежесіне дейін анықтау қажеттілігі құқық қолдану қатынастарындағы субъектілерге: тауар белгілерін тіркеуге өтінім шеңберінде сараптама жүргізу кезінде уәкілетті ұйымға, соттарға – дауларды шешу үшін тапсырманы жеңілде-

⁹ Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 26 шілдедегі № 456-1 Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=240;-11#pos=240;-11 (Жүзінген күні: 23.01.2024)

¹⁰ Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 ж. 26 шілдедегі № 456-1 Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=240;-11#pos=240;-11 (Жүзінген күні: 23.01.2024)

тетінін атап өткен жөн. Қазіргі уақытта бұл шешімдер екіұшты және әр нақты жағдайда субъективті тәсілмен ерекшеленеді.

Осылайша, ҚР Заңының 7-бабының 1-тармағында қарама-қайшылық бар, бір жағынан, егер олар бірдей немесе араласу дәрежесіне ұқсас болса, белгілерді тіркеуге тыйым салынады, екінші жағынан, бұл белгілер түпнұсқа тауар белгісінің құқық иесінің келісімі болған кезде тіркелуі мүмкін, яғни. құқық иесі мен өтініш беруші белгілер өзара келісе алады, бірақ тұтынушы зардап шегуі мүмкін, бұл жоғарыда аталған «сөз байласу» нәтижесінде жаңылыстырылады.

Авторлық құқық объектілерін тауар белгілерінде қолдану жағдайлары жиі кездеседі, бұл жағдайда авторлар мен авторлық құқық объектілерін қайта өңдеу нәтижесінде жасалған тауар белгілеріне құқық иелерінің құқықтары қақтығысады. Бұл мәселені А.М. Горохов өз зерттеулерінде көтереді. Осы мәселе бойынша заңнаманың жетілмегендігін атап өтіп, автор авторлық құқықпен қорғалатын кез-келген объектіні осы объектіге авторлық құқық иесінің келісімімен ғана тауар белгісі ретінде тіркеуге болатындығын анықтау арқылы бұл қайшылықты жоюға болады деп санайды [12, 7 б.]. ҚР заңнамасында тауар белгілерін тіркеуге қойылатын мұндай талап бар, өйткені тауар белгісіне құқықтар белгілеуде пайдаланылған туындылардың авторларының немесе құқық иеленушілерінің құқықтарын бұзбауға тиіс.

Қорытынды

Осылайша, қайта өңдеу көптеген зияткерлік меншік объектілері үшін маңызды екені анық. Шығармашылық іс-әрекет процесі кез-келген шеңбермен шектелмейді,

нәтижесінде ұқсас туындылар жасалуы мүмкін немесе шабыттандырылған автор шығармашылық тұрғыдан тәуелсіз шығарма жасай алады және оларды туынды немесе түпнұсқа туындылар деп тану керек екендігі анық емес. Әрине, қайта өңдеу құқығы авторға немесе басқа құқық иеленушіге тиесілі айрықша құқықтың өкілеттіктерінің бірі болып табылады, сондықтан түпнұсқа туындыны қоғамдық доменге берген жағдайларды қоспағанда, қайта өңдеу (аранжировка, модификация және т.б.) үшін түпнұсқа туындының авторлық құқық иесінің рұқсатын алу қажет, өйткені бұл жағдайда айрықша құқықтар тоқтатылады. Туынды туынды авторлық құқық объектісі болып табылады, сондықтан ол сонымен қатар қауіпсіздік критерийлеріне сәйкес келуі керек, атап айтқанда: ол шығармашылық сипатта болуы керек және объективті түрде көрсетілуі керек. ҚР заңнамасы толығымен емес, шығармашылық тәуелсіз инесамерзімді туындылар ұғымы жоқ, ҚР соттарына шығарманың шығармашылық сипаты мен өзіндік ерекшелігін қалай айқындау керектігі жөнінде ұсынымдар қажет, патенттік құқықтың тәуелді объектілері ұғымы көзделмеген. Осыған байланысты ҚР Заңында патентте тәуелді өнертабыс, тәуелді пайдалы модель және тәуелді өнеркәсіптік үлгі ұғымын қарастыру қажет. Қазіргі уақытта өнертабыстарды, пайдалы модельдерді, өнеркәсіптік үлгілерді қайта өңдеу патентке қабілеттілік критерийлеріне сәйкес келмеуіне байланысты құқықтық қорғаудан бас тартуға әкеледі, ал тауарлық белгілерді қайта өңдеу олардың құқық иелерінің құқықтарының бұзылуына әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Елисеев В.И. Гражданско-правовой режим производных объектов интеллектуальных прав: автореф. дисс. ... к.ю.н. – М., 2017. – 31 с.
2. Айрапетов Н. Критерии разграничения оригинального и производного произведения // <https://www.lidings.com/ru/media/articles/kriterii-razgranicheniya-originalnogo-i-proizvodnogo-proizvedeniya/>. (Жүзінген күні 23.01.2024)
3. Демьяненко Е.В., Шпак А.В. К вопросу о правовой охране производных произведений // *Юристъ-Правоведъ*. – 2019. - № 1. – С. 25-29.
4. Белькова Е.Г. Производные произведения науки, литературы и искусства // *Академический юридический журнал*. – 2023. - № 2. – С. 193-201.
5. Довгалюк А., Глонина В. Переработка произведения vs «параллельное» творчество: понятие, критерии разграничения // <https://privlaw-journal.com/pererabotka-proizvedeniya-vs-parallelnoe-tvorchestvo-ponyatie-kriterii-razgranicheniya/>. (Жүзінген күні: 23.01.2024)
6. Радоминова А.О. Гражданско-правовое регулирование создания и использования аудиовизуальных произведений: история и современность: автореф. Дисс. ... к.ю.н. – М., 2012. – 24 с.

7. Ромашин Э.С. Особенности правовой охраны аудиовизуального произведения как сложного комплексного объекта интеллектуальной собственности: автореф. ... к.ю.н. – М., 2016. – 30 с.

8. Елисеев В.И. Правовая охрана зависимых объектов патентных прав // <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-ohrana-zavisimyh-obektov-patentnyh-prav/viewer> (Жүгінген күні: 23.01.2024)

9. Гаврилов Э.П. Зависимые изобретения и зависимые пункты формулы изобретения // <https://wiselawyer.ru/poleznoe/33569-zavisimye-izobreteniya-stolknoveniya-patentnykh-zayavok> (Жүгінген күні: 23.01.2024)

10. Никулина В.С. Правовая защита товарного знака от недобросовестной конкуренции в международном частном праве: автореф. ... к.ю.н. – М., 2013. – 24 с.

11. Медведев Н.Ю. Охраноспособность товарных знаков по законодательству Российской Федерации: автореф. ... к.ю.н. – М., 2008. – 23 с.

12. Горохов А.М. Правовое регулирование охраны товарных знаков в Российской Федерации: автореф. ... к.ю.н. – М., 2006. – 20 с.

REFERENCES

1. Yeliseyev V.I. Grazhdansko-pravovoy rezhim proizvodnykh ob'yektov intellektual'nykh prav: avtoref. diss. ... k.yu.n. – М., 2017. – 31 s.

2. Ayrapetov N. Kriterii razgranicheniya original'nogo i proizvodnogo proizvedeniya // <https://www.lidings.com/ru/media/articles/kriterii-razgranicheniya-originalnogo-i-proizvodnogo-proizvedeniya/>. (ZHügingen küni: 23.01.2024)

3. Dem'yanenko Ye.V., Shpak A.V. K voprosu o pravovoy okhrane proizvodnykh proizvedeniy // *Yurist"-Pravoved"*. – 2019. - № 1. – S. 25-29.

4. Bel'kova Ye.G. Proizvodnyye proizvedeniya nauki, literatury i iskusstva // *Akademicheskii yuridicheskii zhurnal*. – 2023. - № 2. –S. 193-201.

5. Dovgalyuk A., Glonina V. Pererabotka proizvedeniya vs «parallel'noye» tvorchestvo: ponyatiye, kriterii razgranicheniya // <https://privlaw-journal.com/pererabotka-proizvedeniya-vs-parallelnoe-tvorchestvo-ponyatie-kriterii-razgranicheniya/>. (ZHügingen küni: 23.01.2024)

6. Radominova A.O. Grazhdansko-pravovoye regulirovaniye sozdaniya i ispol'zovaniya audiovizual'nykh proizvedeniy: istoriya i sovremennost': avtoref. Diss. ... k.yu.n. – М., 2012. – 24 s.

7. Romashin E.S. Osobennosti pravovoy okhrany audiovizual'nogo proizvedeniya kak slozhnogo kompleksnogo ob'yekta intellektual'noy sobstvennosti: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2016. – 30 s.

8. Yeliseyev V.I. Pravovaya okhrana zavisimyykh ob'yektov patentnykh prav // [https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-ohrana-zavisimyykh-ob'yektov-patentnykh-prav/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-ohrana-zavisimyh-obektov-patentnyh-prav/viewer) (ZHügingen küni: 23.01.2024)

9. Gavrilov E.P. Zavisimyye izobreteniya i zavisimyye punkty formuly izobreteniya // <https://wiselawyer.ru/poleznoe/33569-zavisimye-izobreteniya-stolknoveniya-patentnykh-zayavok> (ZHügingen küni: 23.01.2024)

10. Nikulina V.S. Pravovaya zashchita tovarnogo znaka ot nedobrosovestnoy konkurentsii v mezhdunarodnom chastnom prave: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2013. – 24 s.

11. Medvedev N.YU. Okhranosposobnost' tovarnykh znakov po zakonodatel'stvu Rossiyskoy Federatsii: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2008. – 23 s.

12. Gorokhov A.M. Pravovoye regulirovaniye okhrany tovarnykh znakov v Rossiyskoy Federatsii: avtoref. ... k.yu.n. – М., 2006. – 20 s.

ОБЯЗАТЕЛЬНАЯ ДОЛЯ В НАСЛЕДСТВЕ КАК ГАРАНТИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ СОЦИАЛЬНО НЕЗАЩИЩЕННЫХ ГРАЖДАН

Нукушева Айгуль Ашимовна¹

Кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова; г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: akuka007@mail.ru

Калкаева Несибели Бакитовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кенжибекова Эльмира Полатовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» Института истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: danaestai@mail.ru

Аннотация. Как важнейший механизм защиты интересов, своего рода гарантия для необходимых наследников, институт обязательной доли в наследстве важен в силу таких факторов, как целеполагание по обеспечению минимальной материальной обеспеченности для удовлетворения основных потребностей и условий жизни слабых и уязвимых членов семьи; обеспечение справедливой распределение наследства, сохранение семейных отношений; предотвращение нарушений закона; формулирование четких правил и стандартов, которыми могут руководствоваться наследники и завещатели. В исследовании предпринята попытка детального сравнительного анализа законодательства и правоприменительной практики по реализации права на обязательную долю в наследстве. Закрепление рассматриваемого института в национальных законодательствах выбранных для анализа юрисдикций привело к развитию в доктрине гражданского права современных государств доктрины о праве на обязательную долю наследования, которая расширила границы концептуализации теоретических основ и решения практических вопросов реализации права на обязательную долю наследования. Целью данного исследования является анализ эффективности и значимости обязательной доли в наследстве как механизма обеспечения прав социально незащищенных граждан. Посредством детального изучения законодательства, правоприменительной практики и теоретических концепций основной целью является выявление эффективных методов внедрения этого института для обеспечения справедливости и социальной защиты в обществе. Для достижения поставленной цели используются методы сравнительного анализа, юридического и догматического анализа нормативных актов, а также методы системного анализа для выявления взаимосвязей между различными аспектами обязательной доли в наследстве. Кроме того, в ходе исследования можно использовать метод эмпирического анализа для изучения практического внедрения данного института в различных странах и оценки его эффективности на практике.

Ключевые слова: наследственное право, право на обязательную долю в наследстве, обязательные наследники, наследственное имущество, мера защиты наследника.

¹ Автор для корреспонденции

ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАЛМАҒАН АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ МҰРАДАҒЫ МІНДЕТТІ ҮЛЕС

Айгуль Әшімқызы Нукушева

Заң ғылымдарының кандидаты, профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: akika007@mail.ru

Несібелі Бақытқызы Калкаева

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nesibeli77@mail.ru

Эльмира Полатовна Кенжибекова

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: danaestai@mail.ru

Аннотация. Мүдделерді қорғаудың маңызды механизмі, қажетті мұрагерлер үшін кепілдіктің бір түрі ретінде мұрадағы міндетті үлес институты отбасының әлсіз және осал мүшелерінің негізгі қажеттіліктері мен өмір сүру жағдайларын қанағаттандыру үшін минималды материалдық қамтамасыз етуді қамтамасыз ету сияқты факторларға байланысты маңызды; мұраны әділ бөлуді қамтамасыз ету, отбасылық қатынастарды сақтау; заң бұзушылықтардың алдын алу; нақты ережелерді тұжырымдау және мұрагерлер мен өсиет қалдырушылар басшылыққа алатын стандарттар. Зерттеуде мұрадағы міндетті үлеске құқықты іске асыру бойынша заңнаманы және құқық қолдану практикасын егжей-тегжейлі салыстырмалы талдау әрекеті жасалды. Қарастырылып отырған институттың талдау үшін таңдалған юрисдикциялардың ұлттық заңнамаларында бекітілуі қазіргі заманғы мемлекеттердің азаматтық құқық доктринасында мұрагерліктің міндетті үлесіне құқық туралы доктринаның дамуына әкелді, ол теориялық негіздерді тұжырымдау және мұрагерліктің міндетті үлесіне құқықты іске асырудың практикалық мәселелерін шешу шекараларын кеңейтті.

Бұл зерттеудің мақсаты әлеуметтік қорғалмаған азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету тетігі ретінде мұрадағы міндетті үлестің тиімділігі мен маңыздылығын талдау болып табылады. Заңнаманы, құқық қолдану практикасын және теориялық тұжырымдамаларды егжей-тегжейлі зерделеу арқылы негізгі мақсат қоғамда әділеттілік пен әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін осы институтты енгізудің тиімді әдістерін анықтау көзделеді. Алға қойылған мақсатқа жету үшін салыстырмалы талдау әдістері, нормативтік актілерді құқықтық және догматикалық талдау әдістері, сондай-ақ мұрадағы міндетті үлестің әртүрлі аспектілері арасындағы қатынастарды анықтау үшін жүйелік талдау әдістері қолданылады. Сонымен қатар, зерттеу барысында осы институттың әртүрлі елдерде практикалық енгізілуін зерттеу және оның практикадағы тиімділігін бағалау үшін эмпирикалық талдау әдісін қолдануға болады.

Түйінді сөздер: мұрагерлік құқық, мұрадағы міндетті үлесті алу құқығы, міндетті мұрагерлер, мұрагерлік мүлік, мұрагерді қорғау шарасы.

COMPULSORY SHARE IN INHERITANCE AS A GUARANTEE OF ENSURING THE RIGHTS OF SOCIALLY VULNERABLE CITIZENS

Nukusheva Aigul Ashimovna

Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law at Karaganda University named after Academician E.A. Buketov; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: akuka007@mail.ru

Kalkayeva Nessibeli Bakitovna

Candidate of Legal Sciences, Associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law at Abai KazNPU; Almaty c., Republic of Kazakhstan; email: nesibeli77@mail.ru

Kenzhibekova Elmira Polatovna

Candidate of Legal Sciences, Associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law at Abai KazNPU; Almaty c., Republic of Kazakhstan, email: danaestai@mail.ru

Abstract. *The institution of a mandatory share in inheritance is crucial. It protects heirs' interests and guarantees necessary provisions. This ensures minimum material security and fair distribution. It also preserves family relations and prevents legal violations. Clear rules benefit both heirs and testators.*

The study attempts a detailed comparative analysis of legislation and law enforcement practice on the implementation of the right to a mandatory share in the inheritance. The institution's incorporation into selected jurisdictions' laws spurred the development of the doctrine of the right to a mandatory share of inheritance in civil law. This expansion broadened theoretical foundations and addressed practical issues in enforcing the right.

The purpose of this study is to analyze the effectiveness and significance of the mandatory share in inheritance as a mechanism for ensuring the rights of socially vulnerable citizens. Through a detailed study of legislation, law enforcement practice and theoretical concepts, the main goal is to identify effective methods of implementing this institution to ensure justice and social protection in society. To achieve this goal we use methods of comparative analysis, legal and dogmatic analysis of normative acts, as well as methods of systematic analysis to identify the relationships between various aspects of the mandatory share in the inheritance. In addition, the research can use the method of empirical analysis to study the practical implementation of this institution in various countries and assess its effectiveness in practice.

Keywords: *inheritance law, the right to a mandatory share in the inheritance, mandatory heirs, hereditary property, a measure of protection of the heir.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_101

Введение

Институт обязательной доли в наследстве как один из важнейших аспектов социально-значимых положений наследственного законодательства представляет большой интерес для исследований современных ученых практически всех стран мира. Обоснована такая научная дискуссия теоретическим и прикладным значением института обязательной доли в наследстве в контексте обеспечения защиты имущественных прав необходимых наследников. Несмотря на то, что данный правовой институт относится к разряду древнейших, совершенно вер-

но замечено, что эффективность действия системы наследования в целом зависит от тщательной и качественной разработки базовых основ теории правовых механизмов наследования обязательной доли [1, с.59]. Обязательная доля в наследстве представляет собой единственный институт, ограничивающий свободу завещания [2, с.40]. В контексте исследования дискуссионного вопроса о соотношении понятий «свобода» и «право» рассматривается возможность различных действий наследодателя без обращения к государству [3, с.337]. Применительно к проблематике взаимосвязи понятий

«свобода завещания» и «обязательная доля в наследстве» вполне определенной является ее неразрывность. В литературе отмечается необходимость совершенствования правового регулирования института обязательной доли в наследстве с акцентом на расширение норм об обязательной доле в наследстве. Представляется целесообразным усиление гарантий: «обязательная доля в наследстве предполагает защиту прав и интересов круга лиц, которые с точки зрения законодательства являются уязвимыми и нуждаются в дополнительной защите» [4, с.144].

Следует принять во внимание и мнение о том, что право на обязательную долю трактуется как предоставляемое государством право-привилегия лицу- наследнику, гарантирующее защиту прав и законных интересов нетрудоспособных членов семьи наследодателя [5].

Верно, замечено, что «понятие и содержание права на обязательную долю в наследстве является также ключевым для решения вопроса надлежащих способов защиты прав иных наследников по закону и завещанию, которые нарушаются в связи с наследованием обязательной доли» [6]. Для понимания сущности и особенностей обязательной доли в наследстве необходима концептуализация понятия данного института.

Цель исследования заключается в анализе эффективности обязательной доли в наследстве как средства обеспечения прав социально незащищенных граждан.

Предметом изучения являются правовые и социальные аспекты обязательной доли, включая ее роль в обеспечении материального благополучия и сохранении семейных отношений.

Объектом исследования выступают законодательство, практика и теоретические концепции в области гражданского права в национальных законодательствах избранных для анализа юрисдикций

Методы и материалы

Исследование обязательной доли в наследстве как гарантии прав социально незащищенных граждан предполагает использование сравнительного анализа законодательства различных стран, анализ правоприменительной практики для оценки эффективности данного института, юридико-догматический анализ нормативных актов для выявления проблемных аспектов, системный анализ для понимания взаимосвязей с другими элементами наследствен-

ного права и социальной защиты, а также эмпирический анализ для оценки практического влияния обязательной доли на социальное благополучие.

Результаты и обсуждение

В юридической литературе прослеживается обоснование дефиниции института обязательной доли в наследстве по имущественному признаку: «Под обязательной долей мыслится часть наследственного имущества, правом, на получение которого вне зависимости от содержания завещания преимущественно перед иными наследниками обладает определённая категория наследников, круг которых исчерпывающе определён Гражданским кодексом. В свою очередь, право на обязательную долю - есть самостоятельное субъективное право необходимого наследника, в котором заключён его интерес как управомоченного лица» [1, с.69]; «обязательной долей является та часть имущества, которая по наследству и на законных основаниях переходит в собственность обязательных наследников, на что не влияет воля самого наследодателя [7, с.307]»; обязательная доля в наследстве представляет собой ограничение по распоряжению всем своим имуществом, призванное защитить права определенной категории граждан... обязательная доля наследуется независимо от содержания завещания» [8]; обязательная доля представляет собой часть наследственного имущества, которая причитается наследнику, независимо от того, что сказано в завещании, ... указанных наследников называют необходимыми [9, с.63].

В самом общем виде обязательная доля в наследстве представляет собой традиционный институт наследственного права, обладающий социально-экономической и нравственной нагрузками [10, с.24]. Учитывая обоснованное мнение о том, что процедура реализации права на обязательную долю представляет собой особый порядок наследования на основе завещания и в объеме, соответствующем традиции наследования по закону, обязательная доля в наследстве представляет собой отраслевой институт гражданского права. Данный отраслевой институт гражданского права регулирует имущественные и некоторые неимущественные отношения по поводу приобретения указанной наследственной доли [1, с.14].

Для объективной характеристики имущественных и некоторых неимущественных отношений по поводу приобретения обязатель-

ной доли в наследстве следует более детально рассмотреть элементный состав правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве. Данное правоотношение принято воспринимать как разновидность наследственных правоотношений со всеми характеристиками, присущими для элементов наследственных правовых связей. Вместе с тем правоотношение по реализации права на обязательную долю в наследстве как вид гражданских имущественных отношений обладает такими особенными характеристиками, которые обуславливают их уникальность и качественную самостоятельность не только в специфической сфере наследственных правоотношений, но и в целом в теории и практике юриспруденции. Наследственное правоотношение по поводу реализации права на обязательную долю в наследстве представляет собой совершенно особую парадигму правовых связей [1, с.25], урегулированных нормами наследственного права. Эти правоотношения очерчивают круг субъектов завещания, в орбите правоотношения – обязательный наследник и иные наследники. Содержание правоотношения - действия по принятию необходимой доли и иные действия, предпринимаемые субъектами правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве. Юридические связи осуществляются на основе норм и положений наследственного права и связаны как с реализацией права необходимых наследников на обязательную долю, так и, соответственно, с ограничением прав других субъектов универсального наследственного правопреемства. В контексте рассмотрения проблемы практической реализации права необходимых наследников на обязательную долю важное значение имеет правильное применение норм наследственного права [6], поскольку наследование обязательной доли имеет кардинальное отличие от классического распределения наследственного имущества между наследниками в соответствии с конкретным изложением воли наследодателя в завещании.

Объект правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве специфичен: здесь важна дифференциация, обусловленная особенностью объекта, заключенной не столько в сужении круга потенциального имущества по отношению к объекту наследственного правоотношения, сколько акцентированной на выделении необходимой доли. Специфика объекта правоотношения по реализации права на обя-

зательную долю в наследстве: при наличии незавещанной части имущества наследодателя право на обязательную долю удовлетворяется именно из этой части, а в том случае, когда ее недостаточно, недостающая часть обязательной доли компенсируется из завещанного имущества [1, с.32]. Обязательная доля в наследстве никаким органом и никоим образом не может быть изменена в сторону уменьшения или увеличения.

Что касается содержательных характеристик правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве, то оно является личным имущественным правом, которое не может переходить к другим лицам ни по каким основаниям, в том числе и в порядке наследственной трансмиссии. Следует акцентировать: право на обязательную долю в наследстве прекращается в соответствии с фактом смерти обязательного наследника. В законодательствах многих стран имеются нормы о том, что необходимый наследник может быть признан недостойным наследником и, соответственно, лишен права на получение обязательной доли [11, с.125].

Право на обязательную наследственную долю согласуется с общими положениями теории прав человека. В контексте общей теории права прав человека граждане приобретают и осуществляют свои права своей волей и в своих интересах и по своему усмотрению; гражданские права могут быть ограничены только на основании закона и только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства; никто не может быть ограничен в правоспособности и дееспособности иначе как в случаях и в порядке, установленных законом. Таким образом, гарантия права реализации на обязательную наследственную долю гарантировано законодательством для определенного круга наследников, и обязательный наследник имеет возможность выбора: или получить обязательную долю, или не получать ее, что не означает отказа от наследства, а означает реализацию своего права наследника в том объеме, в каком у него есть интерес [11, с.126].

В случае, когда имеющий право на обязательную долю в наследстве наследник по каким-либо причинам не примет наследственного имущества в порядке, установленном законом, то оно переходит к наследникам по завещанию. Что касается вопроса о причаст-

ности данного вопроса к наследникам лица, не успевшего принять причитающейся ему обязательной доли наследства, то право требовать выделения обязательной доли не переходит к его наследникам в порядке трансмиссии.

Общеизвестно, что принцип свободы завещания означает способность наследодателя определять круг наследников и размер их долей в наследстве. Однако существует принцип, согласно которому наследники наследуют не менее половины доли, которая причиталась бы им при наследовании по закону, такая доля называется обязательной. Обязательная доля в наследстве является единственным ограничением принципа свободы завещания [12, с.61].

Обязательная доля в наследстве во многих правовых системах является важнейшим механизмом защиты интересов, своеобразной гарантией для близких родственников «не способных самостоятельно обеспечить себя средствами к существованию» [13, с.60] и обеспечивает им определенный минимум наследства, несмотря на волю наследодателя.

Положение об обязательной доле в наследстве отражено как в гражданском законодательстве Казахстана, так и в гражданском законодательстве постсоветских стран.

В соответствии с пунктом 1 статьи 1069 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее ГК РК) и пунктом 21 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» «при наследовании по завещанию несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, в том числе усыновленные, нетрудоспособные супруг, родители (усыновители) умершего независимо от содержания завещания наследуют не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля)»².

Казахстанский законодатель «не связывает возникновение права на обязательную долю в наследстве этих лиц с нахождением

их на иждивении наследодателя, с совместным проживанием и ведением с наследодателем общего хозяйства», достаточно того, чтобы данные лица «на день открытия наследства были несовершеннолетними либо нетрудоспособными»³.

Исходя из смысла п. 21 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» право на обязательную долю в наследстве связано с личностью наследника претендующего на данную долю и соответственно не подлежит наследственной трансмиссии⁴.

Также законодатель четко прописывает невозможность установления ограничения и обременения на обязательную долю в наследстве.

Исходя из анализа гражданского законодательства Республики Казахстан, право на обязательную долю предоставлено только наследникам по закону первой очереди при наличии определенных условий, а именно их несовершеннолетия и (или) нетрудоспособности, независимо от его фактической потребности или материального положения [12, с.61].

Аналогичное положение закреплено в статье 1142 Гражданского кодекса Республики Узбекистан и в п. 11 Постановления Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 20 июля 2011 года № 5 «О применении судами законодательства о праве наследования» указывается, что «несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, в том числе усыновленные, а также его нетрудоспособные супруг и родители, в том числе усыновители наследуют, независимо от содержания завещания, не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля). Перечень обязательных наследников, является исчерпывающий и толкованию не подлежит»⁵.

Схожее по смыслу положение закреплено и в статье 1194 Гражданского кодекса

² Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 (Дата обращения: 16.01.2024).

³ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 (Дата обращения: 16.01.2024).

⁴ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 (Дата обращения: 16.01.2024).

⁵ Гражданский Кодекс Республики Узбекистан (Часть вторая) (утверждена Законом Республики Узбекистан от 29 августа 1996 года № 256-1) // URL: <https://lex.uz/docs/180550#195142> (Дата обращения: 16.01.2024).

⁶ Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан, от 20.07.2011 г. № 05 «О применении судами зако-

Республики Армения: «Обязательной долей считается право наследника наследовать, независимо от содержания завещания, не менее половины доли, которая причиталась бы ему при наследовании по закону. Во время открытия наследства право на обязательную долю имеют несовершеннолетние дети наследодателя, а также дети, супруг и родители наследодателя, признанные в установленном законом порядке инвалидами или недееспособными, или достигшие 60 лет»⁷.

Схожим образом положение об обязательной доле в наследстве урегулировано и в статье 5.20 Гражданского кодекса Литвы: «Дети (усыновленные) наследодателя, супруг (а), родители (усыновители), которые имели право на содержание на день смерти наследодателя, наследуют независимо от содержания завещания половину доли, на которую каждый из них имел бы право в силу закона (обязательная доля), если в завещании не указано больше»⁸.

Аналогичным образом в статье 1241 Гражданского кодекса Украины обозначен состав обязательных наследников и размер обязательной доли в наследстве. Вместе с тем украинский законодатель устанавливает возможность для суда уменьшить размер «обязательной доли в наследстве с учетом отношений между этими наследниками и наследодателем, а также других обстоятельств, имеющих существенное значение»⁹. При этом не уточняется перечень обстоятельств, при которых возможно уменьшение размера обязательной доли в наследстве, что, на наш взгляд, может вызвать трудности при реализации на практике этой нормы.

Киргизский и таджикский законодатели таким же образом подошли к определению состава обязательных наследников, но в то же время иначе определили размер обязательной доли в наследстве: «не менее двух третей доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля)». В Гражданском кодексе Респуб-

лики Таджикистан к обязательным наследникам отнесены также отчимы и мачехи¹⁰¹¹.

Российский и белорусский законодатели аналогично подойдя к определению круга обязательных наследников, в то же время в отличие от казахстанского гражданского законодательства предусмотрели, что «право на обязательную долю в наследстве удовлетворяется из оставшейся незавещанной части наследственного имущества, даже если это приведет к уменьшению прав других наследников по закону на эту часть имущества, а при недостаточности незавещанной части имущества для осуществления права на обязательную долю - из той части имущества, которая завещана» (п.2 ст. 1149 ГК РФ)¹², «обязательная доля выделяется из незавещанной части имущества, а если его недостаточно, то и за счет завещанного имущества» (абзац 2 пункта 2 ст. 1064 ГК Республики Беларусь)¹³.

Следует отметить, что общим для законодательства исследуемых стран в рассматриваемой сфере является то, что право на обязательную долю в наследстве принадлежит лицу не независимо от воли завещателя даже в случаях, когда данное лицо не указано в завещании. Как уже упоминалось выше, такие положения гарантируют защиту прав несовершеннолетних или нетрудоспособных детей наследодателя, а также его нетрудоспособных супруга, родителей и иждивенцев [13, с.63].

Таким образом, исходя из схожести норм, регулирующих исследуемые правоотношения, и смысла отдельных положений изученных статей, можно вывести определение обязательной доли в наследстве общее для гражданского законодательства рассматриваемых стран. Под обязательной долей в наследстве понимается та часть наследственного имущества, которая в установленном в законе порядке обязательно переходит к лицам, которые имеет на нее право по закону вне зависимости от содержания завещания.

нодательства о праве наследования» // URL: <https://lex.uz/docs/2414323> (Дата обращения: 16.01.2024).

⁷ Гражданский Кодекс Республики Армения от 28 июля 1998 года №3P-239. » // URL: http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#R11 (Дата обращения: 16.01.2024).

⁸ Гражданский кодекс Литовской Республики от 18.07.2000 г. // URL: // <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> (Дата обращения: 16.01.2024).

⁹ Гражданский кодекс Украины №435-IV от 16 января 2003 г. // URL: // <http://kievgrad.info/page/1/628> Дата обращения: 16.01.2024).

¹⁰ Гражданский кодекс Кыргызской Республики от 5 января 1998 года № 1 (Часть II) // URL: // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/5> (Дата обращения: 16.01.2024).

¹¹ Гражданский Кодекс Республики Таджикистан (часть третья) 1 марта 2005 года № 84 // URL: // http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=5870&conttype=2. (Дата обращения: 16.01.2024).

¹² Гражданский кодекс Российской Федерации (Часть третья). // URL: // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/(Дата обращения: 16.01.2024).

¹³ Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 года № 218-3. // URL: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30415161. (Дата обращения: 16.01.2024).

Заключение

Подводя итоги исследования роли института обязательной доли в наследстве, следует отметить, что этот вид наследственных правоотношений основан на двустороннем сочетании имущественных интересов - личности и государства. Концептуализация определения обязательной доли в наследстве позволила сформулировать авторскую дефиницию: под обязательной долей в наследстве понимается та часть наследственного имущества, которая в установленном в законе порядке обязательно переходит к лицам, которые имеют на нее право по закону вне зависимости от содержания завещания.

Важное значение для объективной характеристики имущественных и некоторых неимущественных отношений по поводу приобретения обязательной доли в наследстве имеет анализ элементного состава правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве. В данном контексте правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве уникальны, характеризуются качественной самостоятельностью в парадигме юридических связей, очерчивающих структуру:

- 1) круг субъектов завещания (обязательный наследник и иные наследники);
- 2) специфичный объект;
- 3) содержание правоотношения - действия по принятию необходимой доли и иные действия, предпринимаемые субъектами правоотношения по реализации права на обязательную долю в наследстве [14, с.160].

Кроме того, наше исследование позволило выявить факторы, определяющие важность применения обязательной доли в наследственном праве:

Прежде всего, обязательная доля в наследстве служит защите интересов слабых и уязвимых членов семьи, таких как несовершеннолетние или нетрудоспособные дети, инвалиды, пожилые люди и лица, неспособные самостоятельно обеспечивать свое существование, гарантируя им определенную часть наследства, что позволяет избежать полного лишения наследства этих категорий наследников и тем самым обеспечивая им минимальную материальную обеспеченность для удовлетворения их основных потребностей и условий жизни.

Во-вторых, применение обязательной доли способствует справедливому распределению наследства, особенно в случаях, когда умерший оставил все или значительную часть наследства другим наследникам в сво-

ем завещании, и тем самым предотвращает возможное неравенство и дискриминацию в отношении законных наследников. Также обязательная доля в наследстве обеспечивает определенную равномерность распределения наследуемого имущества между близкими родственниками. Это связано с идеей о том, что близкие родственники имеют особый статус в отношении наследования и должны получать минимальное наследство, чтобы обеспечить свои основные потребности и уберечь их от страданий из-за нехватки финансовых средств.

В-третьих, обязательная доля помогает сохранить семейные узы и положительное мнение в обществе, поскольку позволяет предоставить определенную долю наследства близким родственникам, поэтому особенно важно защитить интересы детей и супругов. Это также предотвращает полное лишение определенных членов семьи права наследования и способствует передаче собственности от одного поколения к другому, тем самым сохраняя связь между предыдущим и последующими поколениями [11, с.125]. Также справедливое распределение наследства может помочь предотвратить семейные разногласия и конфликты из-за финансовых вопросов.

В-четвертых, обязательная доля также служит средством предотвращения обхода закона и несправедливого распределения наследства. В некоторых случаях, если бы не было обязательной доли, люди могли передать или продать свое имущество перед смертью, чтобы избежать передачи законным наследникам их доли.

В-пятых, обязательная доля в наследстве помогает определить минимальный социальный стандарт, который должен быть обеспечен близким родственникам. Это гарантирует, что даже если наследодатель изъявил свою волю распределить имущество в определенном порядке, определенный процент его имущества будет выделен для удовлетворения основных потребностей наследников.

В-шестых, определение понятия обязательной доли в наследстве в законодательстве создает четкие правила и стандарты, которыми могут руководствоваться наследники и завещатели. Это способствует предсказуемости и стабильности в делах о наследовании, снижает вероятность возникновения споров и судебных тяжб.

В-седьмых, обязательная доля также может служить защитой интересов самого наследодателя, поскольку в некоторых случаях

она позволяет наследодателю гарантировать, что определенные члены семьи будут обеспечены, несмотря на возможные претензии или оспаривание завещания в будущем.

Таким образом, обязательная доля имеет значительное правовое и социальное значение в наследственных правоотношениях, по-

скольку служит средством защиты интересов наследников и поддержания справедливости при распределении наследства. Ее присутствие помогает поддерживать стабильность в обществе и семейных отношениях, обеспечивая минимальную финансовую поддержку законным наследникам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Трапезникова А.В. *Наследование обязательной доли: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – "Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право" - Москва, 2010. - 175 с. [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <https://www.dissercat.com/content/nasledovanie-obyazatelnoi-doli> (Дата обращения: 16.01.2024).*
2. Волос А. А. *Ограничение свободы завещания: сравнительно-правовое исследование // Наследственное право. 2017. № 3. с. 39–42.*
3. Казарян Э. А. *Соотношение понятий «свобода» и «права человека» // Молодой ученый. 2019. № 21 (259). С. 337.*
4. Сербин М.В., Демидова А.А. *Соотношение свободы завещания и правил об обязательной доле в наследстве // Закон. Право. Государство. -2020. - №3 (27). – с.143-147.*
5. Кожокар Е. В., Передерко В.В. *Обязательная доля в наследстве как форма реализации конституционного принципа социальной справедливости [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <http://clj.niuoa.od.ua/archive/21/6.pdf>. (Дата обращения: 16.01.2024).*
6. Козловская Л.В. *Система надлежащих способов защиты прав на обязательную долю в наследстве [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-nadlezhaschih-sposobov-zaschity-prava-na-obyazatelnuyu-dolyu-v-nasledstve> (Дата обращения: 16.01.2024).*
7. Оганесян А.В. *Вопросы назначения обязательной доли в наследстве // Наукосфера. – 2021. - №5-1. – с.306-311*
8. Отрохов А. *Обязательная доля в наследстве при наличии завещания. Понятие размер и расчет доли / А. Отрохов // Логос. Правовой центр. – 2018. - [электронный ресурс]. - Режим доступа: // <http://logos-pravo.ru/articles/obyazatelnaya-dolya-v-nasledstve-pri-nalichii-zaveshchaniya-ponyatie-razmer-i-raschet-doli>*
9. Никифоров А.В. *Правовое регулирование обязательной доли в наследственном законодательстве России и США // Бизнес в законе. - М.: Изд. Дом "Юр-ВАК". - 2011. - Выпуск 2. - с. 62-65.*
10. Щербина Н.В. *Свобода завещания и случаи ее ограничения. - Законодательство. - 2010. - № 5. - с. 23-29.*
11. Хворикова А.В. *Обязательная доля в наследстве и проблемы, связанные с ее выделением. - Вестник Ессентукского института управления, бизнеса и права. – 2010. - №3. – 124-126.*
12. Нукушева А.А., Жакып-Жан А.Т. *Право на обязательную долю в наследстве по законодательству Республики Казахстан // Актуальные проблемы современности (Серия «Юриспруденция»). – 2018. - № 3 (21). – С.59-63.*
13. Нукушева А.А. *Право на обязательную долю в наследстве: сравнительно-правовой анализ. - Вестник Карагандинского университета. Серия Право. – 2020. - №3 (99). - С. 59-65.*
14. Евсеев Е.Ф. *Ограничение права на обязательную долю в наследстве: в поисках баланса прав и законных интересов наследников. – Закон. – 2023. - №2. – С. 155-171.*

REFERENCES

1. Trapeznikova A.V. *Nasledovanie objazatel'noj doli: dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.03. – "Grazhdanskoe pravo; predprinimatel'skoe pravo; semejnoe pravo; mezhdunarodnoe chastnoe pravo" - Moskva, 2010. - 175 s. [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <https://www.dissercat.com/content/nasledovanie-obyazatelnoi-doli> (Data obrashhenija: 16.01.2024).*
2. Volos A. A. *Ogranichenie svobody zaveshhanija: sravnitel'no-pravovoe issledovanie // Nasledstvennoe pravo. 2017. № 3. S. 39–42.*

3. Kazarjan Je. A. *Sootnoshenie ponjatij «svoboda» i «prava cheloveka» // Molodoj uchenyj. 2019. № 21 (259). S. 337.*
4. Serbin M.V., Demidova A.A. *Sootnoshenie svobody zaveshhanija i pravil ob objazatel'noj dole v nasledstve // Zakon. Pravo. Gosudarstvo. -2020. - №3 (27). – S.143-147.*
5. Kozhokar' E. V., Perederko V.V. *Objazatel'naja dolja v nasledstve kak forma realizacii konstitucionnogo principa social'noj spravedlivosti [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <http://clj.nuoua.od.ua/archive/21/6.pdf>. (Data obrashhenija: 16.01.2024).*
6. Kozlovskaja L.V. *Sistema nadležashhih sposobov zashhity prav na objazatel'nuju dolju v nasledstve [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-nadlezhaschih-sposobov-zaschity-prava-na-obyazatelnyu-dolyu-v-nasledstve> (Data obrashhenija: 16.01.2024).*
7. Oganessian A.V. *Voprosy naznachenija objazatel'noj doli v nasledstve // Naukosfera. – 2021. - №5-1. – S.306-311*
8. Otrohov A. *Objazatel'naja dolja v nasledstve pri nalichii zaveshhanija. Ponjatie razmer i raschet doli / A. Otrohov // Logos. Pravovoj centr. – 2018. - [jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: // <http://logos-pravo.ru/articles/obyazatel'naya-dolja-v-nasledstve-pri-nalichii-zaveshchaniya-ponyatie-razmer-i-raschet-doli>*
9. Nikiforov A.V. *Pravovoe regulirovanie objazatel'noj doli v nasledstvennom zakonodatel'stve Rossii i SShA // Biznes v zakone. - M.: Izd. Dom "Jur-VAK".- 2011. - Vypusk 2. - S. 62-65.*
10. Shherbina N.V. *Svoboda zaveshhanija i sluchai ee ogranichenija. - Zakonodatel'stvo. - 2010. - № 5. - S. 23-29.*
11. Hvorikova A.V. *Objazatel'naja dolja v nasledstve i problemy, svjaznye s ee vydeleniem. - Vestnik Essentukskogo instituta upravlenija, biznesa i prava. – 2010. - №3. – 124-126.*
12. Nukusheva A.A., Zhakyp-Zhan A.T. *Pravo na objazatel'nuju dolju v nasledstve po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Aktual'nye problemy sovremennosti (Serija «Jurisprudencija»). – 2018. - № 3 (21). – S.59-63.*
13. Nukusheva A.A. *Pravo na objazatel'nuju dolju v nasledstve: sravnitel'no-pravovoj analiz. - Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Pravo. – 2020. - №3 (99). - S.59-65.*
14. Evseev E.F. *Ogranichenie prava na objazatel'nuju dolju v nasledstve: v poiskah balansa prav i zakonnyh interesov naslednikov. – Zakon. – 2023. - №2. – S. 155-171.*

ГИБКОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ: НОВЫЙ ПОДХОД К ТРУДОВЫМ ОТНОШЕНИЯМ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Чокина Марина Викторовна

Кандидат юридических наук, заведующая кафедрой «Экономика, услуги и право»
Алматинского гуманитарно-экономического университета;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: chokina.m@mail.ru

Алимбетова Алида Робертиновна¹

Доктор PhD, доцент кафедры «Экономика, услуги и право» Алматинского
гуманитарно-экономического университета; г. Алматы, Республика Казахстан;
e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Аннотация. Современная система высшего образования сталкивается с вызовами, связанными с ограничениями трудовых отношений преподавателей, привязанных к единственному университету. Эта статья предлагает инновационный подход к пересмотру традиционных моделей трудоустройства, сфокусированный на создании гибких трудовых отношений для преподавателей в высшем образовании. Представленный подход предполагает, что преподаватели могут одновременно работать в нескольких университетах, обеспечивая им новые возможности для профессионального роста и развития. Проблема ограниченности привязки к штатному статусу в единственном университете решается путем перехода к гибкой системе трудовых отношений, позволяющей преподавателям активно участвовать в нескольких образовательных проектах. Введение такой системы предлагает революционные изменения в организации профессиональной жизни преподавателей, открывая перед ними новые перспективы для индивидуализированного управления трудовым графиком и более эффективного использования их профессиональных навыков. Ключевые аспекты новой системы включают в себя возможность преподавателей фокусироваться на своей основной специализации, вести курсы, соответствующие их узкой области знаний, и самостоятельно управлять трудовым графиком. Гибкая система также предусматривает адаптивную оплату труда, учитывающую фактически отработанные часы, стимулируя преподавателей эффективно использовать свое время. Статья рассматривает опыт других стран, таких как Англия, США и Россия, в контексте законодательных ограничений на множественное трудоустройство преподавателей. Важным элементом новой системы является сохранение официального статуса преподавателей в каждом университете, обеспечивая им доступ к преимуществам штатного статуса. Внедрение предлагаемой системы трудовых отношений для преподавателей обещает преобразить высшее образование, создавая условия для повышения качества образования, привлечения и удержания талантливых преподавателей, а также стимулирования инноваций в сфере педагогической деятельности.

Ключевые слова: трудовые отношения, высшее образование, штатный статус, трудовой график, адаптивная оплата труда, образовательные программы, узкоспециализированные области знаний, инновации в высшем образовании, качество образования, удовлетворенность преподавателей.

¹ Автор для корреспонденции

**ИКЕМДІЛІК ПЕН ТИІМДІЛІК:
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ОҚЫТУШЫЛАР
ҚҰРАМЫНЫҢ ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНА ЖАҢА КӨЗҚАРАС**

Марина Викторовна Чокина

Заң ғылымдарының кандидаты, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының меңгерушісі; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: chokina.m@mail.ru

Алида Робертиновна Алимбетова

PhD докторы, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Аннотация. Қазіргі жоғары білім беру жүйесі бір ЖОО-ға байланысты оқытушылардың еңбек қатынастарын шектеуге байланысты қиындықтарға тап болып отыр. Бұл мақалада жоғары оқу орындарында оқытушылар үшін икемді жұмыс тәртібін құруға назар аударып, дәстүрлі жұмыспен қамту үлгілерін қайта анықтаудың инновациялық тәсілі ұсынылады. Ұсынылған тәсіл мұғалімдер бір уақытта бірнеше университетте жұмыс істей алады, оларға кәсіби өсу мен даму үшін жаңа мүмкіндіктер береді деп болжайды. Бір жоғары оқу орнында штаттық мәртебеге шектеулі тәуелділік мәселесі мұғалімдерге бірнеше білім беру жобаларына белсенді қатысуға мүмкіндік беретін еңбек қатынастарының икемді жүйесіне көшу арқылы шешіледі. Мұндай жүйені енгізу мұғалімдердің кәсіби өмірін ұйымдастыруда революциялық өзгерістерді ұсынады, олардың жұмыс кестесін жеке басқаруына және кәсіби дағдыларын тиімдірек пайдалануына жаңа перспективалар ашады. Жаңа жүйенің негізгі аспектілеріне профессорлық-оқытушылар құрамының өздерінің негізгі сарапшылық саласына назар аударуы, олардың арнайы сарапшылық саласына сәйкес курстарды оқыту және өздерінің жұмыс кестесін басқару мүмкіндігі кіреді. Икемді жүйе сонымен қатар мұғалімдерді уақытты тиімді пайдалануға ынталандыратын нақты жұмыс уақытын есепке алатын бейімделген сыйақыны қарастырады. Мақалада Англия, АҚШ және Ресей сияқты басқа елдердің тәжірибесі мұғалімдердің бірнеше рет жұмысқа орналасуына заңнамалық шектеулер контекстінде қарастырылады. Жаңа жүйенің маңызды элементі – әрбір ЖОО-да оқытушылардың ресми мәртебесін сақтау, олардың штаттық мәртебенің артықшылықтарына қол жеткізуін қамтамасыз ету. Ұсынылып отырған мұғалімдердің еңбек қатынастары жүйесі білім сапасын арттыруға жағдай жасау, дарынды мұғалімдерді тарту және ұстап қалу, оқытудағы инновацияларды ынталандыру арқылы жоғары білімді трансформациялауға уәде береді.

Түйінді сөздер: еңбек қатынастары, жоғары білім, кадрлық жағдай, жұмыс кестесі, бейімделген еңбекақы, білім беру бағдарламалары, жоғары мамандандырылған білім бағыттары, жоғары оқу орындарындағы инновациялар, білім сапасы, мұғалімдердің қанағаттанушылығы.

**FLEXIBILITY AND EFFICIENCY:
A NEW APPROACH TO THE LABOR RELATIONS
OF TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Chokina Marina Viktorovna

Candidate of Legal Sciences, Head of the department of Economics, Services and Law at Almaty Humanitarian-Economic University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: chokina.m@mail.ru

Alimbetova Alida Robertinovna

PhD, Associate Professor of the department of Economics, Services and Law at Almaty Humanitarian-Economic University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Abstract. *The modern higher education system is facing challenges related to the limitations of the labor relations of teachers tied to a single university. This article offers an innovative approach to redefining traditional employment models, focused on creating flexible employment relationships for teachers in higher education. The presented approach assumes that teachers can work at several universities at the same time, providing them with new opportunities for professional growth and development. The problem of the limited binding to the full-time status at a single university is solved by switching to a flexible labor relations system that allows teachers to actively participate in several educational projects. The introduction of such a system offers revolutionary changes in the organization of the professional life of teachers, opening up new prospects for individualized work schedule management and more effective use of their professional skills. Key aspects of the new system include the ability of teachers to focus on their main specialization, conduct courses appropriate to their narrow field of knowledge, and independently manage their work schedule. The flexible system also provides for adaptive remuneration, taking into account the actual hours worked, encouraging teachers to use their time effectively. The article examines the experience of other countries, such as England, the USA and Russia, in the context of legislative restrictions on the multiple employment of teachers. An important element of the new system is to maintain the official status of teachers at each university, providing them with access to the benefits of full-time status. The introduction of the proposed system of labor relations for teachers promises to transform higher education, creating conditions for improving the quality of education, attracting and retaining talented teachers, as well as stimulating innovation in the field of teaching.*

Keywords: *labor relations, higher education, staff status, work schedule, adaptive remuneration, educational programs, highly specialized fields of knowledge, innovations in higher education, quality of education, teacher satisfaction.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_111

Введение

В современной системе образования нарастает потребность в радикальном пересмотре трудовых отношений преподавателей, которые в настоящее время ограничены жесткими привязками к штатному статусу в единственном университете. Эта проблема, применяемая традиционной моделью трудоустройства, требует инновационного взгляда, и данная статья стремится предложить перспективный подход, направленный на создание более гибких и современных трудовых отношений для преподавателей в высшем образовании.

Согласно пункту 1 Статьи Закона Республики Казахстан «О статусе педагога»², работодатель обеспечивает педагогу условия для осуществления им профессиональной деятельности в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан. Пересмотр трудовых отношений преподавателей предполагает не просто изменение текущей практики, а внедрение совершенно новой концепции, разрушающей стандартные рамки и открывающей перед преподавателями широкие возможности. Представленный в данной статье подход предлагает револю-

ционное изменение того, каким образом преподаватели могут организовать свою профессиональную жизнь в сфере образования.

Идея позволит преподавателям заниматься преподавательской деятельностью в нескольких университетах одновременно открывает двери перед ними к новым горизонтам профессионального развития.

Это изменение в подходе к трудовым отношениям преподавателей не только удовлетворяет их потребности в профессиональном росте, но и принесет новый уровень гибкости в систему высшего образования. Возможность самостоятельно управлять трудовым графиком, выбирать количество часов, которое преподаватели готовы вкладывать в каждом университете, создает условия для более эффективного использования их профессиональных навыков.

Новая система трудовых отношений, предложенная в данной статье, обещает преобразовать не только жизнь преподавателей, но и всю систему высшего образования в целом. Ее внедрение сулит повышение качества образования, улучшение условий труда преподавателей и стимулирование инноваций в сфере педагогической деятельности.

² Закон Республики Казахстан «О статусе педагога» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648&pos=3;-106#pos=3;-106 (Дата обращения: 22.03.2023.)

Материалы и методы исследования

В ходе исследования был проведен обзор литературы, включающий анализ существующих моделей трудовых отношений в высшем образовании и рассмотрение правовых норм, регулирующих работу преподавателей. Проведен сравнительный анализ систем образования различных стран с акцентом на высшее образование. Методологической основой данного исследования послужили разнообразные методы, такие как анализ и синтез, сравнительный и логический. Их использование позволило полностью осветить представленную тему.

Обсуждение

Закон «О статусе педагога» наделяет представителей профессии правами на осуществление научной, исследовательской, творческой и экспериментальной деятельности; правом на участие в разработке учебных программ, и на участие в работе органов управления школы или вуза.²

Однако для преподавателей, специализирующихся исключительно в узкой области знаний, эти полномочия могут оказаться недостаточными, что создает серьезные ограничения для их профессиональной свободы и эффективности. На фоне существующей системы трудовых отношений, основанной на жестком штатном статусе, возникает необходимость для преподавателей вести дополнительные курсы, не соответствующие их основной специализации, исключительно для того, чтобы набрать необходимое количество часов, обеспечивающих штатный статус.

Эта проблема вытекает из того, что традиционная модель трудоустройства ограничивает преподавателей в свободном выборе дисциплин, которые они могут преподавать. В результате они вынуждены включать в свой учебный нагрузочный план дисциплины, которые не всегда соответствуют их узкой специализации, и это может негативно сказываться на качестве обучения и удовлетворенности преподавателей своей профессиональной деятельностью.

Индуктивное преподавание к ведению дополнительных курсов вне их узкой области специализации также может влиять на уровень мотивации и стимулирования. Преподаватели теряют возможность полностью реализовать свой профессиональный потенциал и внести максимальный вклад в развитие своей узкоспециализированной области.

Решение данной проблемы требует пе-

ресмотра традиционной системы штатного статуса и внедрения более гибкого подхода, позволяющего преподавателям полнее раскрывать свои профессиональные навыки в рамках своей узкоспециализированной области, без необходимости вести курсы, не относящиеся к их основной сфере интересов.

Если анализировать опыт других стран, то можно утверждать, что в России, аналогично Казахстану, имеется законодательное ограничение на получение статуса штатного сотрудника в нескольких университетах. Согласно трудовому законодательству, сотрудник может заключить только один основной трудовой договор на своем основном месте работы. Тем не менее согласно ч. 2 ст. 282 Трудового кодекса РФ³ не ограничивает количество одновременно действующих трудовых договоров о работе на условиях совместительства. Это подразумевает, что работник может иметь несколько таких договоров с различными работодателями, включая университеты [1].

В случае со «штатным» сотрудником это означает, что он может быть штатным сотрудником только в одном университете (его основном месте работы), но также иметь трудовые договоры на условиях совместительства с другими университетами или организациями. Понятие «ставка» в трудовом законодательстве не определено, но если сотрудник принят на работу на часть ставки, это обычно подразумевает, что он работает на неполную ставку, то есть неполный рабочий день или неделю [2, с. 78].

Ограничения для совместителей включают в себя то, что продолжительность рабочего времени не должна превышать 4 часа в день, за исключением дней, когда работник освобожден от основной работы, и в такие дни он может работать полный день. В течение месяца общее время работы совместителя не должно превышать половины месячной нормы рабочего времени, установленной для данной категории работников [3, с. 81].

Что касается уровня гибкости в трудовых отношениях для преподавателей в университетах Англии, то он может варьироваться в зависимости от множества факторов, таких как университетская политика, законы конкретного штата и условия коллективных договоров [4].

В Англии преподаватели могут иметь различные формы занятости, такие как полная ставка, частичная ставка, временные контракты, совместительство и др. Также

³ Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года № 197-ФЗ // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396416&pos=2736;-46#pos=2736;-46 (Дата обращения: 12.12.2023.)

существуют различные типы контрактов, включая срочные и бессрочные.

Однако, несмотря на разнообразие форм трудоустройства, уровень трудовых прав и льгот для преподавателей может быть урегулирован университетскими стандартами, законами штата и даже коллективными договорами с профсоюзами. Сотрудники (будь то по контракту с фиксированным или переменным графиком) имеют все трудовые права в зависимости от продолжительности времени, которое они проработали в университете, а также имеют право на договорные льготы, предлагаемые университетом, доступ к некоторым из которых при условии соблюдения минимального стажа работы. Право на договорные льготы для сотрудников, работающих по контрактам с переменной продолжительностью рабочего времени, может осуществляться на пропорциональной основе, где это применимо⁴.

В США лицо может занимать две или более должности в более чем одном государственном органе или высшем учебном заведении. Однако существуют определенные ограничения:

- Работник не может получать льготы от государства, которые превышают те, которые предусмотрены для одного штатного работника.

- Работнику начисляются государственные заслуги за выслугу лет и отпуск в пределах максимальных норм для штатного работника.

- Работник не может получить сумму, превышающую общий государственный взнос на страхование, который равен сумме для штатного работника.

- Каждый работодатель штата обязан вести отдельный учет отпусков.

- При увольнении с одной из нескольких работ в штате остаток накопленного отпуска на данной работе не переносится на оставшуюся работу

- Работник должен быть проинформирован о требованиях перед началом работы в нескольких агентствах или высших учебных заведениях.

- Работник должен уведомить как своего текущего, так и потенциального дополнительного государственного работодателя, прежде чем согласиться на несколько государственных должностей

Если совместная работа связана только с законодательными органами и длится менее

полной занятости, работник может использовать остатки отпусков при всех работах. Остатки отпусков перейдут на оставшиеся законные места работы при увольнении.⁵

Использование отпусков при совместной работе, трудовые права и льготы для сотрудников в совокупности создают благоприятные условия для труда преподавателей и сотрудников университетов в США, чего нельзя отметить в образовательной системе Республики Казахстан.

Результаты

В новой системе предполагается создание модели, позволяющей преподавателям официально трудоустроиться в нескольких университетах одновременно. Это подразумевает уход от традиционного понимания «единственного места работы» и открывает двери для множества возможностей трудовых отношений, которые адаптированы к индивидуальным потребностям преподавателей.

Гибкая система должна предоставлять преподавателям возможность фокусироваться на своей основной специализации и одновременно заниматься дополнительными функциональными обязанностями, чтобы сбалансировать объем часов для достижения штатного статуса. Это содействует более эффективному использованию профессиональных навыков и знаний преподавателей.

Одним из ключевых элементов гибкости является возможность преподавателям самостоятельно управлять своим трудовым графиком. Это позволяет выбирать оптимальное количество часов в каждом университете, учитывая их собственные предпочтения и возможности.

Гибкая система должна включать механизмы адаптивной оплаты труда, учитывающие фактически отработанные часы и вклад преподавателя в каждом университете. Это справедливо распределяет вознаграждение и стимулирует преподавателей эффективно использовать свое время.

Все эти элементы новой системы трудовых отношений обеспечивают пространство для качественного изменения подхода к трудовым отношениям преподавателей в высшем образовании, создавая условия для их более гибкого и эффективного участия в различных учебных заведениях.

Одним из ключевых компонентов пред-

⁴ Процесс найма различных типов персонала, а также типы и шаблоны контрактов Оксфордского университета [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://hr.admin.ox.ac.uk/employees> (Дата обращения: 01.10.2023.)

⁵ Основные положения «двойная или множественная занятость в штате Техас» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://fm.xcpa.texas.gov/fm/pubs/paypol/general_provisions/index.php?section=dual&page=dual (Дата обращения: 23.11.2023.)

лагаемой новой системы трудовых отношений является уникальная возможность для преподавателей обладать штатным статусом в нескольких университетах одновременно. Этот инновационный шаг призван переосмыслить традиционные представления о принадлежности к одному учебному заведению и предоставить преподавателям более широкий охват для проявления своего потенциала.

Данная возможность позволяет преподавателям глубже и более полно раскрывать свою узкоспециализированную область знаний. Будучи штатными в нескольких университетах, преподаватели могут оказывать значительное влияние на развитие своей предметной области и вносить существенный вклад в научные исследования.

Возможность иметь штатный статус в различных университетах также открывает двери для расширения профиля преподавателей. Они могут вести курсы по дополнительным предметам, что дополнительно обогатит их профессиональный опыт и позволит лучше отвечать на потребности разнообразных студенческих аудиторий.

Штатный статус в нескольких университетах способствует развитию мультидисциплинарного подхода в преподавании. Преподаватели, имея доступ к различным учебным заведениям, могут объединять различные области знаний, создавая уникальные образовательные программы и стимулируя студентов к более широкому мышлению.

Такая возможность делает систему трудовых отношений более привлекательной для высококвалифицированных преподавателей. Это создает условия для привлечения и удержания талантливых специалистов в образовательной сфере.

В целом, предоставление штатного статуса в нескольких университетах представляет собой инновационный и многофакторный подход, способствующий не только профессиональному росту преподавателей, но и разнообразию и качеству образовательных программ.

Введение акцента на основную специализацию преподавателей в новой системе трудовых отношений представляет собой существенный шаг в направлении улучшения качества образования и повышения профессионального стандарта преподавательского корпуса. Этот аспект новой системы призван подчеркнуть важность глубокого и экспертного понимания узкоспециализированных предметных областей.

Преподаватели в новой системе получают уникальную возможность нацелить свое

профессиональное развитие и обучение на углубление в своей узкоспециализированной области знаний. Это позволит им оставаться в передовой части научных исследований, следить за последними тенденциями и передавать актуальные знания своим студентам и обеспечит индивидуализированный подход к обучению студентов. Преподаватели смогут создавать учебные программы, направленные на развитие уникальных навыков и знаний в рамках своей специализации, что содействует более эффективному усвоению материала и повышению академического успеха.

Возможность фокусироваться на основной специализации поддерживает активное участие преподавателей в научных исследованиях. Это создает благоприятную среду для развития новых знаний, технологий и методик в их предметной области, что впоследствии может привести к новым открытиям и инновациям.

Фокусировка на основной специализации непосредственно отразится на качестве преподавания. Преподаватели, обладающие глубоким пониманием своей области, смогут предоставлять студентам актуальные и информативные контенты, что приведет к более высокому уровню образования и удовлетворенности обучающихся.

Фокус на основной специализации также способствует привлечению студентов к научным исследованиям. Преподаватели, активно занимающиеся своей областью, могут стать инспираторами для студентов, поощряя их участие в проектах, конференциях и публикациях.

Таким образом, ориентация на основную специализацию преподавателей в новой системе трудовых отношений представляет собой важный элемент, способствующий повышению уровня экспертизы и качества образования и вовлеченности студентов в академическую среду.

Важным аспектом новой системы является сохранение официального статуса преподавателей в каждом университете. Это гарантирует, что преподаватели будут иметь доступ ко всем преимуществам, связанным со штатным статусом, без необходимости вести курсы вне своей основной области знаний.

Заключение

В условиях фундаментальной изменчивости, преобразование активности университета становится критическим условием стабильного социально-экономического развития государства. Центральным и основополагающим элементом трансформации остается преподаватель университета, дея-

тельность которого следует рассматривать с точки зрения образования для сложного общества, «где будут формироваться и транслироваться новые практики и ценности для лучшего процветающего мира».⁶

Внедрение новой системы трудовых отношений для преподавателей, предполагающей возможность обладания штатным статусом в нескольких университетах, является перспективным и инновационным шагом в области высшего образования. Этот подход решает ряд актуальных проблем, с которыми сталкиваются преподаватели, и предлагает ряд существенных преимуществ.

Образование для сложного общества: Доклад Global Education Futures.

Проблема ограниченности привязки преподавателей к штатному статусу в одном университете, несмотря на их узкую специализацию, решается путем перехода к гибкой системе трудовых отношений. Эта система позволяет преподавателям быть штатными в нескольких учебных заведениях, что открывает перед ними новые перспективы для развития и профессионального роста.

Преимущества новой системы явны и разнообразны. Возможность фокусироваться на основной специализации обеспе-

чивает более высокий уровень профессионализма и качественного преподавания в узкоспециализированных областях знаний. Гибкая система трудового графика дает преподавателям контроль над своим временем и уровнем занятости, что способствует эффективному использованию их профессиональных навыков.

Система штатного статуса в нескольких университетах приносит преподавателям не только уважение и признание в различных образовательных средах, но и открывает двери для дополнительных льгот и преимуществ. Это создает условия для расширенных карьерных возможностей, диверсификации учебного опыта и повышения общей удовлетворенности от профессиональной деятельности.

Таким образом, новая система трудовых отношений для преподавателей не только решает текущие проблемы, но и создает благоприятные условия для повышения качества образования, профессионального роста преподавателей и обогащения образовательной среды в целом. Ее внедрение представляет собой важный шаг в направлении современной, гибкой и эффективной системы высшего образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пишизова Е.Н., Тхаркахо М.М., Кикова А.А. Правовое регулирование труда лиц, работающих по совместительству // Журнал «Colloquium-journal». – № 12(64). – 2020. – 47-49 с.
2. Ерёмкина С.Н. Правовые проблемы регулирования трудовых отношений в образовательных организациях в свете Федерального Закона «Об образовании в Российской Федерации» // Журнал «Северо-Кавказский юридический вестник». – 2014. – № 1. – С. 76-83.
3. Нуртдинова А.Ф., Чиканова Л.А., Орловский Ю.П. 502 актуальных вопроса по Трудовому кодексу РФ (комментарии и разъяснения) // Юрайт. – 2-е изд. – 2010. – 287 с.
4. Филипова И. Сравнительный анализ правового регулирования трудовых отношений в России, Франции, США и Великобритании // «Юридическое издательство «Норма». – Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2017. – Том 3. – № 1. – 137-142 с.

REFERENCES

1. Pshizova E. N., Tharkaho M. M., Kikova A. A. Pravovoe regulirovanie truda lic, rabotayuschih po sovmestitelstv // Jurnal «Colloquium-journal». – №12(64). – 2020. – 47-49 s.
2. Eremina S.N. Pravovye problemi regulirovaniya trudovih otnoshenii v obrazovatel'nykh organizatsiyah v svete Federal'nogo Zakona «Ob obrazovanii v Rossiiskoi Federacii» // Jurnal «Severo-Kavkazskii yuridicheskii vestnik». – 2014. – №1. – S. 76-83.
3. Nurtdinova A. F., Chikanova L. A., Orlovskii Yu. P. 502 aktual'nykh voprosa po Trudovomu kodeksu RF (kommentarii i razyasneniya) // Yurait. – 2-e izd. – 2010. – 287 s.
4. Filipova I. Sravnitel'nii analiz pravovogo regulirovaniya trudovih otnoshenii v Rossii, Francii, SShA i Velikobritanii // «Yuridicheskoe izdatelstvo «Norma». – Jurnal zarubejnogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya. – 2017. – Tom 3. – № 1. – 137-142 s.

⁶ Образование для сложного общества: Доклад Global Education Futures. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/model-obrazovaniya-dlya-slozhnogo-mira.pdf> (Дата обращения: 23.03.2024.)

ИНСТИТУТ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ АРЕСТА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: КОЛЛИЗИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Рахимбердин Куат Хажумуханович

*Доктор юридических наук, профессор кафедры юриспруденции НАО
«Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова»;
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: matai71@mail.ru*

Аннотация. В статье рассматриваются доктринальные, правовые и прикладные проблемы, связанные с применением наказания в виде ареста, предусмотренного уголовным законодательством Республики Казахстан. Анализируется содержание данного наказания и осуществляется его сопоставление с аналогичным уголовным наказанием в Российской Федерации. Автор отмечает, что в уголовном законодательстве России назначение ареста и его содержание, как вида уголовного наказания, выглядит жестче и репрессивнее, чем в Казахстане. Освещается и обобщается практика ареста в Казахстане и иллюстрируются практические проблемы, создающие препятствия к реальному исполнению наказания в виде ареста. Автор убедительно доказывает расхождение сущности ареста с рекомендациями международных правовых актов ООН, с требованиями воспитательного, ресоциализирующего воздействия наказания, содержащимися в правовой доктрине и в уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан. Аргументируются тезисы о спорном и нередко и нереалистичном достижении целей наказания, в условиях ареста и его непропорциональной жесткости, противоречащей принципам гуманизма и справедливости. В статье делается вывод о нецелесообразности сохранения ареста в системе наказаний Республики Казахстан и о возможности его применения лишь к военнослужащим. Автор справедливо считает, что отказ от ареста, как вида наказания, будет означать проявление реалистичности уголовной политики и ее соответствия «духу» и «букве» рекомендаций международных правовых актов ООН. Предлагается финансовые средства, планируемые для обеспечения строительства арестных домов, направить на решение комплекса задач социальной реинтеграции и реабилитации осужденных и на создание условий для эффективной деятельности пенитенциарной и постпенитенциарной probation в Казахстане.

Ключевые слова: арест, наказание, Республика Казахстан, уголовное законодательство, уголовно-исполнительное законодательство, международные стандарты ООН, осужденный.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДА ҚАМАУҒА АЛУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗА ИНСТИТУТЫ: ҚАЙШЫЛЫҚТАР, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Куат Хажумұханұлы Рахимбердин

*Заң ғылымдарының докторы, «С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан
университеті» КЕ АҚ Құқықтану кафедрасының профессоры;
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: matai71@mail.ru*

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көзделген қамауға алу түріндегі жазаны қолдануға байланысты доктриналық, құқықтық және қолданбалы мәселелері қарастырылған. Бұл жазаның мазмұны талданады және оны Ресей Федерациясындағы ұқсас қылмыстық жазамен салыстыру жүзеге асырылады. Автор Ресейдің қылмыстық заңнамасында қылмыстық жазаның бір түрі ретінде қама-

уға алуды тағайындау және оның мазмұны Қазақстанға қарағанда жазалау шаралары ретінде қатал көрінетінін атап өтті. Қазақстандағы қамауға алу тәжірибесі ерекше көрсетіліп, жалпыланған және қамауға алу түріндегі жазаны нақты орындауға кедергі келтіретін практикалық мәселелер суреттелген. Автор қамауға алу мәнінің БҰҰ-ның халықаралық құқықтық актілерінің ұсынымдарымен, құқықтық доктринада және Қазақстанның қылмыстық-атқару заңнамасында қамтылған жазаның тәрбиелік, қайта әлеуметтендіру әсерінің талаптарымен сәйкессіздігін дәлелдейді. Тұтқындау және оның пропорционалды емес қатаңдығы жағдайында, гуманизм мен әділеттілік принциптеріне қайшы келетін жазалау мақсаттарына даулы және жиі шындыққа жанаспайтын қол жеткізу туралы тезистер дәлелденеді. Мақалада Қазақстан Республикасының жазалау жүйесінде қамауды сақтаудың орынсыздығы және оны тек әскери қызметшілерге қолдану мүмкіндігі туралы қорытынды жасалады. Автор жазаның бір түрі ретінде қамауға алудан бас тарту қылмыстық саясаттың шынайылығын және оның БҰҰ-ның халықаралық құқықтық актілері ұсынымдарының "рухы" мен "әрпіне" сәйкестігін білдіреді деп дұрыс санайды. Қазақстанда пенитенциарлық және постпенитенциарлық пробацацияның тиімді қызметі үшін сотталғандарды әлеуметтік жағынан қалпына келтіруде кешенді міндеттердің шешімін жіберу, сондай-ақ қамақта тұрған үйлердің құрылысын қамтамасыз ету үшін жоспарланған қаржы қаражаты ұсынылады.

Түйінді сөздер: қамауға алу, жазалау, Қазақстан Республикасы, қылмыстық заңнама, қылмыстық-атқару заңнамасы, БҰҰ халықаралық стандарттары, сотталған, Ресей Федерациясы

THE INSTITUTION OF ARREST AS A PUNISHMENT IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: COLLISIONS, PROBLEMS, AND APPLICATION PROSPECTS

Rakhimberdin Kuat Khazhumukhanovich

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Jurisprudence at NJSU East Kazakhstan University named after S. Amanzholov; Ust-Kamenogorsk c., Republic of Kazakhstan; e-mail: matai71@mail.ru

Abstract. *The article examines doctrinal, legal, and practical issues related to the application of the punishment of arrest provided for in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The content of this punishment is analyzed, and its comparison is made with a similar criminal punishment in the Russian Federation. The author notes that in Russian criminal legislation, the purpose of arrest and its content as a type of criminal punishment appears stricter and more repressive than in Kazakhstan. The practice of arrest in Kazakhstan is discussed and summarized, highlighting practical problems that create obstacles to the actual execution of the punishment in the form of arrest. The author convincingly argues the discrepancy in the essence of arrest with the recommendations of UN international legal instruments, with the requirements of educational and rehabilitative impact of punishment contained in legal doctrine and in the criminal-executive legislation of the Republic of Kazakhstan. These are substantiated on the controversial and often unrealistic achievement of punishment goals in the conditions of arrest and its disproportionate severity, contradicting the principles of humanism and justice. The article concludes about the inexpediency of retaining arrest in the system of punishments in the Republic of Kazakhstan and the possibility of its application only to military personnel. The author rightfully believes that rejecting arrest as a form of punishment would signify a more realistic approach to criminal policy and its adherence to the "spirit" and "letter" of the recommendations of international legal acts of the United Nations. It is proposed to redirect the financial resources planned for the construction of detention centers towards solving a complex of tasks related to the social reintegration and rehabilitation of convicts, as well as creating conditions for the effective operation of penitentiary and post-penitentiary probation in Kazakhstan.*

Keywords: *arrest, punishment, Republic of Kazakhstan, criminal legislation, penal legislation, international UN standards, convict, Russian Federation*

Введение

Институт наказания традиционно является одним из основных уголовно-правовых средств противодействия преступности, выступает основной формой реализации уголовной ответственности. В современной юридической науке сложилось преобладающее представление о том, что уголовное наказание является карой или возмездным принуждением преступника к претерпеванию различных лишений и ограничений. Известный криминолог Нильс Кристи, выступавший с критикой карательной парадигмы наказания, называл его дозированным причинением боли и страданий правонарушителю [1, с.17]. Советский ученый А.Л. Ременсон, разработавший и обосновавший концепцию мер исправительно-трудового воздействия, справедливо считал, что наказание - это намеренное, возмездное причинение осужденному лишения и моральных страданий [2, с. 57]. Библейская идея талиона, воплотившись в наказании через века, лишь адаптировалась к духу времени, когда объекты поражающего воздействия наказания стали эквивалентными заменителями тех благ, на которые посягнул преступник. Несмотря на новомодные терминологические постулаты, карательную сущность наказания никто не смог опровергнуть, даже в условиях либерализации уголовной политики, в той или иной степени проявлявшей себя в различных государствах постсоветского пространства. Это относится ко всем без исключения видам наказаний, в том числе и представляющим известную альтернативу уголовно-правовой санкции в виде лишения свободы. Справедливым вышеупомянутый тезис является и применительно к наказанию в виде ареста.

Процессы модернизации уголовного законодательства Республики Казахстан, как и других государств евразийского пространства, неизбежно затрагивали и систему уголовных наказаний, а точнее их виды. Данное обстоятельство обусловило попытки законодателя изменить отдельные существующие наказания или создать новые. В этой связи, определенные надежды возлагались на арест, поскольку идеологемой этого наказания является популярная в западных странах идея «шокового» воздействия на преступника, который оказавшись в условиях ареста на короткий срок, испытал его тяготы и лишения, под влиянием пережитого эмо-

ционального стресса устрашится совершать новые преступления. Этот устрашающий эффект должен срабатывать и в отношении так называемых «неустойчивых» членов общества, удерживая их от совершения преступления. Иными словами, должна реализовываться общая превенция наказания, и в этой связи возникли вопросы относительно того, насколько данный предупредительный механизм ареста по-настоящему работоспособен? Соответствует ли данное наказание принципу гуманизма в уголовном праве и рекомендациям международных стандартов ООН, исторической традиции, связанной с уголовно-правовыми институтами Республики Казахстан. И можно ли рассматривать арест в качестве альтернативы лишению свободы. Представляется, что данная проблема имеет не только доктринальное, законодательное, но и прикладное значение.

Материалы и методы

Методология данного исследования основывается на использовании диалектического метода познания социально-правовой реальности, позволяющего выявить системную связь содержания наказания в виде ареста, с концептуальными положениями института уголовного наказания. Диалектический метод в свою очередь сочетается с такими способами научно-правового анализа, как сравнительно-правовой, проблемно-поисковый, конкретно-социологический, эвристические методы. В процессе выполнения исследования осуществлялось сопоставление положений уголовного законодательства Республики Казахстан с рекомендациями международных правовых актов, а в целях осуществления сравнительного анализа – с уголовно-правовыми нормами и Института законодательства Российской Федерации. Необходимость подобного анализа обуславливается актуальной потребностью общества и государства в Республике Казахстан в глубокой модернизации средств уголовно-правового воздействия в предупреждении преступности.

Результаты и обсуждение

Проблема ареста и других видов наказаний, по существу, детерминируется поиском путей уголовно-правового предупреждения преступности, альтернативных наказанию в виде лишения свободы. В казахстанской правовой доктрине указывается, что «лише-

ние свободы должно применяться как исключительная мера наказания, когда другие виды наказания не позволяют достичь его цели в полном объеме» [3, с.9]. Следовательно, иные наказания, чтобы доказать свою эффективность, должны способствовать более успешному достижению целей института наказания, чем лишение свободы.

Наказание в виде ареста предусмотрено статьей 45 Уголовного кодекса Республики Казахстан. В соответствии с частью 1 статьи 45 УК РК, «Арест состоит в содержании осужденного в условиях строгой изоляции от общества на весь срок назначенного наказания». Уже из буквального толкования данной уголовно-правовой нормы следует ответ на вопрос о том, можно ли считать арест альтернативой лишению свободы. И ответ однозначен: арест - это специфическая, краткосрочная разновидность лишения свободы.

Что входит в содержание данного наказания? Как известно, содержанием элементом любого наказания выступает объем карательных, возмездных ограничений, прав и свобод осужденного. Обращение к вышеупомянутой части 1 статьи 45 УК РК позволяет сделать однозначный вывод о том, что содержанием наказания в виде ареста является возмездное принудительное лишение осужденного права на свободу передвижения. Возмездным оно является потому, что арест, как и любое другое наказание, выступает возмездием, воздаянием осужденному за совершенное им преступление, что не только отражает древнюю идею талиона, но и воплощает смысл социальной справедливости наказания. Арест имеет принудительный характер, т.е. применяется по приговору суда, независимо от субъективного желания и отношения к этому осужденного.

Необходимо отметить, что арест относится к основным наказаниям, т.е. должен назначаться самостоятельно, не дополняя другое наказание. Он также является срочным наказанием, т.е. устанавливается на определенный срок, предусмотренный уголовным законом. В соответствии с частью 2 статьи 45 УК РК, продолжительность ареста составляет от 10 до 50 суток, т.е. единицей измерения этого наказания являются сутки. Следует отметить, что частью 5 статьи 45 УК РК устанавливается возможность назначения ареста ниже низшего предела санкции, в случае замены наказания. Иными словами, арест может быть назначен менее чем на 10 суток. Законодатель установил ограничения в применении данного нака-

зания, оговорив в части 3 статьи 45 УК РК недопустимость назначения ареста несовершеннолетним, беременным женщинам, женщинам в возрасте старше 58 лет, а также имеющим малолетних детей, мужчинам в возрасте старше 63 лет. Не применяется арест и в случае, если мужчина в одиночку воспитывает малолетнего ребенка. Подобные оговорки-исключения означают, что арест имеет достаточно тяжелый характер, обусловленный его правоограничениями, и назначить его упомянутым категориям лиц означало бы нарушение принципа гуманизма в уголовном праве. Законодатель указывает, что арест состоит в условиях строгой изоляции от общества. Формулировка «на весь срок» означает, что условно-досрочное освобождение к данному виду наказания не применяется. Что означает оценочная категория «строгая изоляция»? Уголовный закон официального толкования этому термину не дает. Однако фактически ответ на этот вопрос содержится в уголовно-исполнительном законодательстве. Так, в частности, согласно части 2 статьи 86 УИК РК, осужденные только один раз в месяц могут получать и отправлять за свой счет письма. Лишь один раз в месяц они могут получать посылки, передачи, бандероли с предметами первой необходимости и одежду по сезону. Право на телефонный разговор с супругой или близкими родственниками за счет личных средств допускается только в ситуации смерти или тяжелой болезни кого-либо из близких родственников и при возникновении обстоятельств, угрожающих жизни заболевшего родственника, либо связанных со стихийным бедствием, а равно иных исключительных обстоятельств личного характера. Следовательно, помимо права на свободу передвижения, арест ограничивает и другие права и свободы осужденного. Фактически, объектами правопоражения выступают контакты с внешним миром, т.е. право на телефонные разговоры, на получение посылок, на отправку писем. Можно также считать, что существенно ограничивается право осужденного на частную жизнь. Свидания ему не предоставляются вообще, за исключением свиданий с адвокатом. Данное обстоятельство позволяет сделать вывод о том, что осужденные к аресту не могут рассчитывать на свидание со священнослужителем и у них нет возможности пригласить священника своей религиозной конфессии для совершения таинства или религиозного обряда. Подобное правоограничение, по

существо, противоречит рекомендациям Минимальных стандартных правил Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правил Нельсона Манделы)¹ и является недопустимым ограничением права на свободу совести и вероисповедания.

Фактически осужденные не могут совершить ни одного телефонного звонка своим близким, за весь период отбывания ареста, если не наступят упомянутые обстоятельства, предусмотренные частью 2 статьи 86 УИК РК. Следовательно, строгая изоляция заключается в помещении осужденного в специализированное учреждение, с одновременным лишением его юридической возможности свободы передвижения, общения с близкими посредством свиданий, а также существенного ограничения права на такое общение в форме переписки, получения посылок и передач, телефонных разговоров. Карательная интенсивность этой изоляции остается неизменной, а значит позитивное посткриминальное поведение осужденного, никак не влияет на продолжительность наказания, после провозглашения приговора суда и на его интенсивность.

В отношении кого применимо наказание в виде ареста? Ответа на этот вопрос казахстанский законодатель фактически не дает. Он лишь указывает на возможность назначения ареста в отношении военнослужащих и бывших сотрудников правоохранительных органов, работников суда и прокуратуры. Однако анализ положений статьи 45 УК РК дает основание считать, что арест адресован лицам, совершившим сравнительно неопасные уголовные правонарушения. Это должны быть лица совершеннолетнего возраста, мужчины и женщины, не достигшие ранее упомянутых возрастных планок. Вполне очевидно, что в отношении виновных в совершении тяжких и особо тяжких преступлений, никто не назначит арест, верхний предел которого составляет 50 суток, т.е. приближается к нижней границе наказания в виде лишения свободы. Иными словами, правовая природа ареста состоит в предусмотренной уголовным законом Республики Казахстан фактической и юридической возможности применения краткосрочной, строгой изоляции от общества к осужденному, с невысокой общественной опасностью, признанному виновным в совершении уго-

ловного правонарушения, не относящегося к категории тяжких и особо тяжких преступлений. Суровость ареста дополнительно подчеркивает часть 1 статьи 85 УК РК, согласно которой осужденные к аресту содержатся в изоляции в камерах. В связи с этим возникает вопрос о соразмерности этого наказания и его соответствия критерию соотношения риска и пользы. Идея устрашающего, «шокового» воздействия отражена в нем достаточно наглядно. Следует отметить, что арест, как и любое другое наказание, унижает личное достоинство осужденного, имеет позорящий для человека и его репутации характер. Однако все ли благополучно в этом наказании, с позиции неприкосновенности человеческого достоинства и не являются ли ограничения ареста избыточными и не отвечающими рекомендациям международных стандартов ООН в сфере уголовного правосудия? По существу, арест адресован той категории преступников, которая не нуждается в отрыве от социальной обстановки, в которой они находились и изъятия из той среды, которая их окружала. Понятно, что к серийному убийце или участнику банды никто не применит данное наказание. Зачем же его применять к лицам, в отношении которых в принципе, не требуется изоляция от общества? Фактически, конструируя наказание в виде ареста, казахстанский законодатель не рассчитал, как условия строгой изоляции от общества будут соответствовать усредненному типу осужденного – наиболее возможного адресата ареста. Весьма существенное сходство с арестом в Казахстане имеет наказание в виде ареста в уголовном законодательстве Российской Федерации. Согласно части 1 статьи 54 УК РФ, арест заключается в содержании осужденного в условиях строгой изоляции от общества. Таким образом, в России, как и в Казахстане, арест означает именно строгую изоляцию осужденного, минимизирующую все его возможные контакты с внешним миром. Однако продолжительность ареста по уголовному законодательству России значительно больше чем в Казахстане и составляет от 1 до 6 месяцев. Допускается назначение ареста ниже низшего предела санкции в случае, если он применен в порядке замены обязательных и исправительных работ. Российский исследователь В.А. Уткин, касаясь метаморфоз

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2015 года. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005> (дата обращения 20.05.2024)

ареста, как отложенного для практического применения наказания, называл его «виртуальным» наказанием, судьба которого в законодательстве незавидна [4, с.134]. Данный автор отмечает, что еще в 2006 году в Государственной Думе РФ обсуждался вопрос об исключении ареста из системы наказаний, вследствие сложностей с масштабным финансированием строительства арестных домов. В.А. Уткин, в целом поддерживая эту идею, полагает, что арест целесообразно сохранить в УК РФ, но ограничить его сферу применения лишь в отношении военнослужащих, которые могут содержаться на гарнизонных гауптвахтах [4, с.134]. Со времени упомянутого обсуждения возможностей сохранения ареста, депутатским корпусом Государственной Думы РФ, прошло уже 18 лет, однако арест по-прежнему остается в российском уголовном законодательстве.

Следовательно, консенсус относительно перспектив наказания в виде ареста в России пока не достигнут. Заслуживает внимание то обстоятельство, что в соответствии с частью 2 статьи 54 УК РФ, арест не может быть назначен несовершеннолетним, беременным женщинам и женщинам, имеющим детей в возрасте до 14 лет. Следовательно, исходя из буквального толкования части 2 статьи 54 УК РФ, арест может быть применен к лицам мужского пола, являющимся единственными родителями малолетнего ребенка. Кто будет заниматься этим ребенком и содержать его в течение, например, шестимесячного срока ареста его отца, закон умалчивает.

Таким образом, в уголовном законодательстве России назначение ареста и его содержание как вида уголовного наказания, выглядит жестче и репрессивнее, чем в Казахстане. Это касается различий и в продолжительности ареста и круга лиц, в отношении которых данное наказание применимо. С другой стороны, возможность шестимесячной продолжительности ареста, еще позволяет говорить о каком-либо предупредительном, ресоциализирующем воздействии на осужденного. Если же срок ареста не превышает 50-суток как в Казахстане, то говорить о каких-либо мерах по социальной реинтеграции осужденного к аресту, не приходится.

Однако возможно, казахстанский законодатель и не преследовал цели социальной реинтеграции осужденных к аресту. Во всяком случае, ни о каком воспитательном воздействии на осужденных к аресту глава 15 УИК РК не упоминает. Скорее всего, законодатель стремился к оказанию уже

упомянутого нами «шокового» воздействия на осужденных, оказавшихся под арестом и уstraшенных условиями строгой изоляции. По-видимому, он рассчитывал, что на «неустойчивых» граждан арест повлияет в соответствии с известной фразой «чтобы другим не повадно было». Возможно, что упования законодателя на уstraшающий предупредительный эффект ареста небеспочвенны. Но данное обстоятельство, когда в аресте нет ничего, кроме уstraшения условиями строгой изоляции, вступает в противоречие с рекомендациями Правил Нельсона Манделы и других международных стандартов ООН, в сфере обращения с осужденными. Эти стандарты не делают различия между длительным и непродолжительным сроком лишения свободы. В них четко устанавливается, что «в кратчайший срок после приема каждого заключенного, приговоренного на достаточно продолжительный срок, и на основе изучения его характера следует разрабатывать программу работы с ним исходя из полученных сведений о его индивидуальных потребностях, способностях и склонностях» (Правило 94 Правил Нельсона Манделы). Международные стандарты ООН считают приоритетными задачи социальной реинтеграции и исправления осужденных к лишению свободы, независимо от разновидности данного наказания.

Необходимо отметить, что в Казахстане, как и в России, арест, используя терминологию В.А. Уткина, также долгое время был фактически «виртуальным» наказанием. Более того, применение ареста за совершение уголовных проступков переносилось 4 раза, и в настоящее время отложено до 01.01.2027 года. Проблема, как и в России, оказалась связанной с нереалистичными задачами финансирования строительства арестных домов для осужденных. Всего необходимо построить 32 арестных дома на сумму 102 млрд. тенге, а также ввести новые штатные единицы более 2000 сотрудников с ежегодными расходами на оплату труда в размере 7,5 млрд. тенге [5, с.7]. По-видимому, исключительно высокая нагрузка на финансовую систему страны, связанная с механизмом «запуска» ареста как вида наказания, привела к тому, что Республиканская бюджетная комиссия неоднократно отказывала в поддержке бюджетных заявок на строительство арестных домов. Столь высокая затратность ареста неизбежно порождает вопрос о том, надо ли нести огромные бюджетные расходы на строительство арестных

домов, в которых осужденные будут содержаться не более 50 суток? Учитывая, что это лица, совершившие уголовные проступки, и преступления небольшой и средней тяжести, не лучше ли применять к ним пробационный контроль? А средства, которые планировали потратить на строительство арестных домов, с гораздо большей пользой и отдачей, можно использовать на обеспечение социальной реинтеграции осужденных. Иначе возникнет совершенно неоправданный перекоп: осужденные за тяжкие преступления будут находиться на пробации (уже обозначилась такая тенденция), а виновные в совершении неопасных преступлений и уголовных проступков – будут направляться в арестные дома и изолироваться от общества. Сомнительным, на наш взгляд, является арест с точки зрения достижения целей наказаний. Как уже отмечалось, он непропорционально суров в отношении общественной опасности деяний и лиц, их совершивших, на которых рассчитано данное наказание. Говорить о достижении целей исправления за 50-суток ареста проблематично, тем более что никакого воспитательного воздействия в отношении осужденных к аресту, законом не предусмотрено. Что касается предупредительного эффекта, то он выглядит достаточно спорно и неоднозначно. Несомненно, что каких-то осужденных, арест может действительно утратить и удержать от повторного преступления. Полагаем, однако, что найдется немалая часть правонарушителей, которую отбывание ареста может только озлобить, ожесточить и вызвать у них, еще более негативное отношение к обществу. Таких лиц отбывание рассматриваемого наказания будет способно подтолкнуть к новым преступлениям. На наш взгляд, подобное последствие будет характерно для ситуации ареста виновных в преступлениях, связанных с бытовым насилием. Очень сомнительно, что осужденный, избивший свою супругу, а затем полтора месяца проведенный под арестом, изменится в лучшую сторону и прекратит использовать насилие, во взаимоотношениях со своей супругой. Более того применительно к лицам, впервые совершившим сравнительно неопасное преступление и раскаявшимся в содеянном, арест фактически превратится в бессмысленное и даже жестокое наказание.

В настоящее время в Казахстане, арест назначается лишь военнослужащим и тем осужденным, кому данное наказание заменило штраф, исправительные работы и при-

влечение к общественным работам. Согласно части 1 статьи 83 УИК РК, осужденные к аресту как к наказанию – «заменителю», отбывают его в специальных приемниках и изолированных участках следственных изоляторов. Исходя из части 2 статьи 83 УИК РК, военнослужащие осужденные к аресту, отбывают его на гарнизонной гауптвахте.

Судебная практика применения ареста в Казахстане выглядит неровной и нестабильной. Так, в частности, в порядке замены арест назначался в 2018 г. в отношении 149 лиц, в 2019 г. – 285, в 2020 г. – 196, в 2021 г. – 296, в 2022 г. – 60, за 11 месяцев 2023 г. – 86 [5, с.9]. До 2021 года наблюдался рост показателей назначения ареста, а затем – произошло их уменьшение. Эти колебания говорят и об определенных сложностях с применением таких наказаний, как штраф, исправительные работы, привлечение к общественным работам. Поскольку в реальной правоприменительной практике резко сократилась доля исправительных работ, а показатели штрафа невелики, то становится понятным, почему уменьшилась численность лиц, злостно уклоняющихся от отбывания этих наказаний и подвергающихся в порядке замены – наказанию в виде ареста.

Заключение

Как показало проведенное нами исследование, наказание в виде ареста, предусмотренное уголовным законодательством Республики Казахстан, имеет достаточно ограниченную практику применения. В настоящее время оно реализуется лишь в отношении военнослужащих, отбывающих арест на гауптвахте, а также в отношении осужденных, ставших адресатами ареста, в порядке замены им, наказаний в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам. Критика данного наказания в Казахстане связана в основном с проблемами бюджетного финансирования строительства арестных домов и недостаточности мест отбывания данного наказания. Однако, на наш взгляд, в действительности сложности с реальным применением ареста намного глубже. Они связаны с вопросами методологической состоятельности и эффективности наказания в виде ареста. Фактически в содержании данного наказания преобладает «шоковое», устрашающее воздействие на осужденного, условиями строгой изоляции от общества и серьезным ограничением не только на права на личную свободу (свободу передвижения), но и права на любые контак-

ты с внешним миром. Никакой ресоциализирующей составляющей арест не дополнен и в уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан отсутствуют положения, посвященные правовому регулированию воспитательной работы с осужденными к рассматриваемому виду наказания. Данное обстоятельство, по-видимому, объяснимое краткосрочным характером ареста, противоречит общему смыслу уголовно-исполнительного законодательства Казахстана и рекомендациям международных стандартов ООН, в сфере уголовного правосудия. Так, в частности, Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) предусматривают необходимость осуществления индивидуальных программ социальной реинтеграции осужденных, при любой разновидности лишения свободы. В условиях отбывания ареста эти программы фактически не осуществимы. Кроме того, фактическое лишение осужденного к аресту права на свидание (кроме свидания с адвокатом) делает невозможным осуществление права на свободу совести и вероисповеданий, в форме общения со священнослужителями, представляющими религиозные конфессии, к которым принадлежат верующие осужденные. Фактическая недостижимость целей исправления в условиях ареста сочетается с проблематичностью предупредительного эффекта данного наказания. Оно является непропорционально суровым, поскольку в ситуации применения за совершение уголовных проступков и преступлений небольшой и средней тяжести, данное наказание влечет чрезмерный объем уголовной репрессии в отношении лиц, в принципе не нуждающихся в изоляции от общества и в «отрыве»

от той социальной среды, в которой они находились на момент совершения преступления. Наказание в виде ареста может оказаться избыточно карательным и даже жестоким в отношении определенных осужденных, а какую-то часть преступников способно ожесточить и даже подтолкнуть к вовлечению в процессы радикализации.

Изложенные обстоятельства, а также неоправданные бюджетные расходы, обусловленные обеспечением реальной применимости ареста, делают данное наказание бессмысленным и неоправданным в криминологическом аспекте, противоречащим рекомендациям международных стандартов ООН. В связи с этим представляется целесообразным отказаться от данного вида уголовно-правового воздействия, оставив его лишь в качестве наказания, адресованного военнослужащим. Тем осужденным, кому арест выступает «заменителем» штрафа, исправительных работ и привлечения к общественным работам, вполне можно, при необходимости, найти наказание – «заменитель» в виде лишения свободы, ориентируясь на нижнюю границу этого наказания в уголовном законодательстве Республики Казахстан.

Подводя итог изложенному, позволим себе отметить, что отказ от ареста, как вида наказания, будет означать проявление реалистичности уголовной политики и ее ответственности «букве» и «духу» рекомендаций международных правовых актов. Финансовые средства, планируемые для обеспечения строительства арестных домов, гораздо лучше направить на решение комплекса задач социальной реинтеграции осужденных и на создание условий для эффективной деятельности пенитенциарной и постпенитенциарной пробации в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нильс Кристи; пер. с англ. Петрова А., Пророковой В.; Ред. и авт. примеч. Чижов Ю.; Ун-т Осло; [Обществ. Центр содействия реформе уголов. правосудия] — М.: [Идея-Пресс], 1999 — 203 с.
2. Ременсон А.Л. Избранные труды / А.Л. Ременсон. - Томск: Издательский Дом ТГУ, 2003. - 100 с.
3. Акимжанов Т.К., Люцик В.В., Торгаутова Б.А., Цой А.Н. К вопросу о социальных последствиях применения лишения свободы в Республике Казахстан // В сборнике: Уголовно-исполнительная система на современном этапе: взаимодействие науки и практики. Материалы Международной научно-практической межведомственной конференции / Под общей редакцией А.А. Воинова. 2016: Самара: Самарский юридический институт ФСИН РФ, 2016. – 758 с.
4. Уткин В.А. Проблемы теории уголовных наказаний: курс лекций / В.А. Уткин. – Томск: Издательский дом ТГУ. – 2018. – 240 с.

5. *Актуальные проблемы уголовно-исполнительной системы Казахстана. Материалы заседания Общественного совета по вопросам деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан.* - Астана: МВД РК, 2024. – 74 с.

REFERENCES

1. Nils Kristi; per. s angl. Petrova A., Prorokovoi V.; Red. i avt. primech. Chijov Yu.; Un-t Oslo; [Общестv. Tsentr sodeistviya reforme ugovov.pravosudiya] — M.: [Ideya-Press], 1999 — 203 s.
2. Remenson A.L. *Ízbrannye trudy /A.L. Remenson.* - Tomsk: Ízdatelskii Dom TGU, 2003. - 100 s.
3. Akimjanov T.K., Lyutsik V.V., Torgautova B.A., Tsoi A.N. *K voprosu o sotsialnyh posledstviyah primeneniya lişeniya svobody v Respublike Kazahstan // V sbornike: Ugovovno-ispolnitelnaya sistema na sovremennom etape: vzaimodeistvie nauki i praktiki. Materialy Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi mejvedomstvennoi konferentsii / Pod obuęei redaktsiei A.A. Votnova.* 2016: Samara: Samarskii yuridicheskii institut FSİN RF, 2016. – 758 s.
4. Utkin V.A. *Problemy teorii ugovovnyh nakazanii: kurs leksii / V.A. Utkin.* – Tomsk: Ízdatelskii dom TGU. – 2018. – 240 s.
5. *Aktualnye problemy ugovovno-ispolnitelnoi sistemy Kazahstana. Materialy zasedaniya Obuęestvennogo soveta po voprosam deyatelnosti organov vnutrennih del Respubliki Kazahstan.* Aстана: MVD RK, 2024. – 74 s.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА

Олейник Василий Иванович

*Руководитель Антикоруиционной комплаенс-службы
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»;
г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: oleynik56@internet.ru*

Киздарбекова Антонина Сериковна

*Кандидат юридических наук, профессор, корпоративный секретарь
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»;
г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: kizdarbekovaas@mail.ru*

Аманжолова Ботагоз Атымтаевна¹

*Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,
профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»;
г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: botanik76@mail.ru*

Аннотация. В данной работе рассматриваются вопросы совершенствования антикоррупционного образования в вузах, формирования антикоррупционной культуры, создания системы превенции и противодействия коррупции, основанной на принципах добропорядочности, академической честности, прозрачности и открытости деятельности. В связи с чем, были проанализированы документы, определяющие политику Республики Казахстан по противодействию коррупции, работы отечественных и зарубежных ученых с точки зрения просветительских мер, предпринимаемых государством в отношении образовательных программ.

В работе затронуты вопросы цифровизации процесса обучения основам антикоррупционной культуры, которая оценивается авторами как необходимый элемент современной системы противодействия коррупции. Антикоруиционное образование, которое сегодня активно внедряется в систему образования и молодежную политику, способствует формированию личности, осознающую угрозу, которую представляет коррупция для благополучия общества и безопасности правового государства.

С целью анализа и оценки антикоррупционной политики государства в сфере образования рассмотрены основные вопросы реализации Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, а также обоснована необходимость внедрения в образовательные программы вузов, независимо от форм собственности, в качестве обязательного компонента курса «Основы антикоррупционного образования и культуры».

В числе основных функций антикоррупционного просвещения: образовательная, коммуникативная, превентивная, профилактическая, правоприменительная, интегрирующая, трансформационная. В своей статье мы остановились на каждой из них и исследовали суть вышеуказанных функций.

Результаты исследования затрагивают существующие проблемы в эффективности принимаемых мер по противодействию коррупции, устанавливают подходы, которые могут быть использованы в педагогической деятельности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: противодействие коррупции, формирование антикоррупционной культуры, антикоррупционное образование, академическая честность, комплаенс-служба, правовое воспитание.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ БІЛІМ БЕРУДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Василий Иванович Олейник

*«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті»
КЕАҚ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс - қызметтің басшысы;
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: oleynik56@internet.ru*

Антонина Серікқызы Киздарбекова

*Заң ғылымдарының кандидаты, профессор, «Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті» КЕАҚ корпоративтік хатшысы; Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: kizdarbekovaas@mail.ru*

Ботагөз Атымтайқызы Аманжолова

*Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ қылмыстық
құқық, процесс және криминалистика кафедрасының профессоры; Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: botanik76@mail.ru*

Аннотация. Бұл жұмыста жоғары оқу орындарында Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беруді жетілдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, парасаттылық, Академиялық адалдық, ашықтық және қызметтің ашықтығы қағидаттарына негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және алдын алу жүйесін құру мәселелері қаралады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатын, білім беру бағдарламаларын ақатысты мемлекет қабылдайтын ағартушылық шаралар тұрғысынан отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстарын айқындайтын құжаттар талданды.

Жұмыста сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негіздерін оқыту процесін цифрландыру мәселелері қозғалды, оны авторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазіргі заманғы жүйесінің қажетті элементі ретінде бағалайды. Бүгінгі таңда білім беру жүйесіне және жастар саясатына белсенді түрде енгізіліп жатқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру қоғамның әл-ауқаты мен құқықтық мемлекеттің қауіпсіздігі үшін сыбайлас жемқорлықтың қауіп-қатерін түсінетін жеке тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Мемлекеттің білім беру саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын талдау және бағалау мақсатында Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасын іске асырудың негізгі мәселелері қаралды, сондай-ақ меншік нысанына қарамастан жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларына "сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру және мәдениет негіздері" курсының міндетті құрамдас бөлігі ретінде енгізу қажеттілігі негізделді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағартудың негізгі функцияларының қатарында: білім беру, коммуникативтік, алдын алу, профилактикалық, құқық қолдану, интеграциялау, трансформациялық. Өз мақаламызда біз олардың әр қайсысына тоқталып, жоғарыда аталған функциялардың мәнін зерттедік. Зерттеу нәтижелері сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша қабылданып жатқан шаралардың тиімділігіндегі бар проблемаларды қозғайды, жоғары оқу орындарындағы педагогикалық қызметте пайдаланылуы мүмкін тәсілдерді белгілейді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру, Академиялық адалдық, комплаенс-қызмет, құқықтық тәрбие.

IMPROVEMENT OF ANTI-CORRUPTION EDUCATION AND FORMATION OF AN ANTI-CORRUPTION CULTURE IN UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN

Oleinik Vasily Ivanovich

Head of the Anti-Corruption Compliance Service

NAO «Karaganda University named after Academician E.A. Buketov»;

Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: oleynik56@internet.ru

Kizdarbekova Antonina Serikovna

Candidate of Legal Sciences, Professor, Corporate Secretary

of NAO «Karaganda University named after Academician E.A. Buketov»;

Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: kizdarbekovaas@mail.ru

Amanzholova Botagoz Atymtayevna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal

Law, Process and Criminalistics at NAO «Karaganda University named after Academician

E.A. Buketov»; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: botanik76@mail.ru

Abstract. *This paper examines the issues of improving anti-corruption education in universities, the formation of an anti-corruption culture, the creation of a system of prevention and combating corruption based on the principles of integrity, academic honesty, transparency and openness of activities. In this regard, the documents defining the policy of the Republic of Kazakhstan on combating corruption, the work of domestic and foreign scientists from the point of view of educational measures taken by the state in relation to educational programs were analyzed.*

The paper touches upon the issues of digitalization of the process of teaching the basics of anti-corruption culture, which is assessed by the authors as a necessary element of the modern anti-corruption system. Anti-corruption education, which is being actively introduced into the education system and youth policy today, contributes to the formation of a personality aware of the threat posed by corruption to the well-being of society and the security of the rule of law.

In order to analyze and evaluate the anti-corruption policy of the state in the field of education, the main issues of the implementation of the Concept of Anti-corruption policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 are considered, and the need for introduction in to educational programs of universities, regardless of ownership forms, as a mandatory component of the course "Fundamentals of anti-corruption education and culture" is justified.

Among the main functions of anti-corruption education are: educational, communicative, preventive, preventive, law enforcement, integrating, transformational. In our article, we focused on each of them and explored the essence of the above functions.

The results of the study address the existing problems in the effectiveness of anti-corruption measures taken, establish approaches that can be used in teaching activities in higher education institutions.

Keywords: *anti-corruption, formation of an anti-corruption culture, anti-corruption education, academic integrity, compliance service, legal education.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_127

Введение

Проблема противодействия коррупции является одной из самых острых для государства и общества. Многогранность проблем, порождаемых коррупцией, диктуют необходимость системного подхода к организации противодействия ей.

В статье 13 Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции (рати-

фицирована Казахстаном 4 мая 2008 года) закреплён призыв к государствам-участникам к принятию мер, в пределах своих возможностей и в соответствии с фундаментальными принципами внутреннего законодательства, с целью содействия результативному участию лиц и групп, которые не входят в государственный аппарат, в предотвращении коррупционных проявлений и повыше-

нию осведомленности общественности касательно существования, причин, факторов, условий, серьезности и угроз коррупции².

Особое внимание вопросам системной борьбы с коррупцией уделяется и в выступлениях Президента страны К.-Ж.Токаева. 10 июля 2021 года на расширенном заседании Правительства Глава государства он отметил: «... системная и последовательная борьба с коррупцией должна оставаться нашим неизменным приоритетом» [1, с.12].

Коррупция существует в различных сферах жизнедеятельности нашего общества. К сожалению, распространение коррупции в казахстанском обществе, её проникновение в различные сферы общественной жизни, не обошли стороной и вузовскую среду.

Анализ имеющихся точек зрения позволяет поддержать мнение о том, что коррупция в образовании как негативное социально-правовое явление, существующее в общественных отношениях в сфере образования, заключается в противоправном использовании должностного положения, статуса участниками отношений в сфере образования в целях извлечения выгод материального и (или) нематериального характера для себя или третьих лиц, а равно в предоставлении таких выгод [2, с.13]. Как и в любой другой сфере, наличие ее проявлений в образовании негативным образом сказывается на развитии всей системы. Поэтому выработка целостной государственной стратегии противодействия коррупции и скоординированной политики в этой сфере являются одними из насущных задач правовых преобразований на современном этапе.

Современная антикоррупционная политика государства делает ставку на превенцию. На первый план выходят задачи формирования антикоррупционной культуры, проведение антикоррупционного мониторинга, выявление и устранение коррупционных рисков, широкое вовлечение общественности в борьбу с коррупцией.

В нашей стране действует современное антикоррупционное законодательство, реализуются ряд программных документов, образован специальный уполномоченный орган - Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикор-

рупционная служба), деятельность которой, наряду с выявлением фактов коррупционных правонарушений, нацелена на их ранее предупреждение. Активную работу по противодействию коррупции проводят институты гражданского общества и др.

Антикоррупционная политика Казахстана постоянно совершенствуется, исходя из запросов общества, с учетом национальной практики и передового зарубежного опыта. Впервые принята Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802, которая предусматривает систему мер противодействия коррупции с разумным балансом превентивных и уголовно-правовых инструментов. Ранее приоритеты в области противодействия коррупции были предметом концепций правовой политики Республики, охватывавших десятилетние периоды развития страны. Современный дифференцированный подход в данной части представляется более продуктивным, поскольку исключает смешение предметов и методов разных направлений политико-правовой деятельности страны. Все, что имеет непосредственное отношение к государственной антикоррупционной политике, сконцентрировано в одном самостоятельном документе, уделяющем особое внимание вопросам противодействия коррупции, которая с каждым годом обретает новые формы в условиях внедрения в разные сферы жизни и деятельности казахстанского общества цифровых технологий, включая высшее образование [3, с.26-27].

В Концепции также предусмотрены вопросы расширения антикоррупционного образования, внедрение тем добропорядочности и антикоррупционной культуры в образовательные программы на всех уровнях образования. По всем специальностям бакалавриата образовательные программы дополнены предметом «Основы антикоррупционной культуры»³. В контексте Плана действий по реализации Концепции вузам предоставлена возможность реализации образовательных программ подготовки комплаенс специалистов в рамках послевузовского образования (одногодичная маги-

² Конвенция ООН против коррупции, принята в г. Нью-Йорке 21.11.2003г. Резолюцией 58/4 на 51-м пленарном заседании 58-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, ратифицирована Законом Республики Казахстан от 4 мая 2008 года № 31-IV).-С.5-6.- Режим доступа//ИС «Юрист-Параграф//.www.http//onlaine.zakon.kz

³ Концепция Антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802.-С.1-2,23.-Режим доступа//ИС «Юрист-параграф//.www.http//onlaine.zakon.kz

стратура с возможным первым приемом обучающихся уже в 2024 году)⁴.

В процессе обеспечения качественного образования формируются его прозрачность, нетерпимое отношение к коррупционным проявлениям, которое должно стать гражданской позицией каждого работника и обучающегося, а академическая честность и неподкупность - нормой поведения [4, с.53].

На уровень антикоррупционных проявлений студенческой молодежи существенно влияют: стиль и методы преподавания, наличие научно-обоснованной концептуально-приемлемой программы антикоррупционного обучения и воспитания студентов в соответствии с требованиями государственных стандартов; высокий уровень материальных условий; использование технических средств и оборудования, авторитет преподавателей [5, с. 20].

В Плане действий по реализации Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы предусмотрены следующие мероприятия, выполняемые с участием Министерства просвещения и Министерства науки и высшего образования РК:

п. 5: внедрение тем добропорядочности и антикоррупционной культуры в образовательные программы на всех уровнях образования (МОН и МНВО РК - IV квартал 2024 года);

п. 8: развитие антикоррупционного обучения с обеспечением его непрерывности, последовательности и актуальности путем создания образовательной программы (МОН РК - IV квартал 2023 года);

п. 11: подготовка комплаенс-специалистов в рамках послевузовского образования путем разработки и внедрения образовательной программы (МНВО РК - IV квартал 2023 года).

Данные мероприятия реализуются через особые, в том числе, практико-ориентированные методы обучения, направленные на выработку у студентов знаний, умений и навыков по антикоррупционному законодательству Республики Казахстан [6, с.159;7, с.27-28].

Материалы и методы

Методологической основой исследуемой проблемы является комплекс общих и специальных методов, применяемых в правовой науке, включающих в себя логико-правовой анализ нормативных актов, регламен-

тирующих антикоррупционную культуру, порядок применения цифровых технологий в управленческой и образовательной деятельности, сравнительно-правовой анализ, системно-правовой подход и иные методы, как общего, так и частно-научного характера в этой сфере. При проведении исследования использовались общенаучные методы - анализ основных положений правовой системы, являющееся основой для формирования правовой и антикоррупционной культуры; синтез правовых концептов, изучающих правовую и антикоррупционную культуру, сознание, воспитание.

Результаты, обсуждение

В научной литературе присутствует целый массив определений антикоррупционного просвещения, образования. Так, по мнению А.Э. Бикмухаметова, Р.Р. Газимзянова и П.А. Кабанова, антикоррупционное просвещение - это «распространение достоверных и объективных знаний о коррупции и антикоррупционной деятельности государства и общества» [8, с.92]. И.И. Бикеев и П.А. Кабанов утверждают, что антикоррупционное просвещение представляет собой систему «распространения субъектами государственной политики противодействия коррупции любым способом, в любой форме, в том числе с использованием информационно-коммуникативных средств, достоверной информации, направленной на формирование в обществе в целом, у отдельных групп или индивидов антикоррупционного мировоззрения, антикоррупционного поведения, антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры» [9, с.240]. С.Ф.Оленский, по сути, отождествляет антикоррупционное просвещение с антикоррупционным образованием, понимая под последним целенаправленный процесс «обучения и воспитания в интересах личности, общества и государства, основанных на дополнительных общеобразовательных и профессиональных обучающих программах, разработанных в рамках национального регионального комитета государственных образовательных стандартов и реализуемых в учреждениях высшего профобразования для решения задач формирования антикоррупционного мировоззрения, повышения уровня правосознания и правовой культуры [10, с.44-46].

Охарактеризуем некоторые признаки ан-

⁴ План действий по реализации Концепции Антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 [Электронный ресурс]. - С.32-33. - Режим доступа//ИС «Юрист-параграф»//.www.http//onlaine.zakon.kz

тикоррупционного просвещения. Его цель, как уже было отмечено, - формирование в обществе антикоррупционного мировоззрения, антикоррупционного поведения, антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры.

В числе основных задач антикоррупционного просвещения: распространение информации о противодействии коррупции; правовое просвещение граждан и организаций; индоктринация нетерпимого отношения к проявлениям коррупции; взаимодействие государственных органов со средствами массовой информации и сетевыми медиа в части донесения актуальных сведений до неопределенного круга лиц; установление коммуникаций между властью и обществом в рамках антикоррупционной политики.

Его субъектами, как правило, являются организаторы и исполнители мероприятий, коими выступают органы публичной власти, структурные подразделения таких органов или персонализированные должностные лица. Соответственно, объектом антикоррупционного просвещения выступают граждане, юридические лица, в том числе формализованные и неформализованные институты гражданского общества. В перечень средств антикоррупционного просвещения входят средства массовой информации, интернет-источники, научная, учебная и специальная литература, лекции, интеракции, брифинги, консультации, средства наглядной передачи информации и пр.».

В числе основных функций антикоррупционного просвещения: образовательная, коммуникативная, превентивная, профилактическая, правоприменительная, интегрирующая, трансформационная. Остановимся на каждой из них.

Образовательная функция антикоррупционного просвещения проявляется непосредственно в распространении необходимых знаний о коррупции и её общественной опасности среди населения. В сущности, речь идет о передаче знаний, которые подлежат усвоению и применению.

Коммуникативная функция антикоррупционного просвещения заключается во взаимодействии публичной власти с гражданским обществом и отдельными индивидами в рамках противодействия коррупции.

Превентивная функция антикоррупционного просвещения состоит в предупреждении совершения коррупционных преступлений и правонарушений на уровне общества в целом.

Суть профилактической функции антикоррупционного просвещения - своевременное обнаружение и устранение индивидуальных предпосылок для совершения правонарушений в области злоупотребления государственными полномочиями.

Правоприменительная функция антикоррупционного просвещения заключается в имплементации положений законодательства и подзаконных нормативных правовых актов о противодействии коррупции.

Интегрирующая функция антикоррупционного просвещения сопряжена с вовлеченностью в процесс борьбы с коррупцией различных субъектов права, обладающих различными статусами.

Инновационная функция антикоррупционного просвещения проявляется в разработке новых норм, ценностей и стандартов антикоррупционной деятельности в ходе непосредственной передачи знаний.

Трансформационная функция способствует достижению конечной и фундаментальной цели - искоренению коррупции (трансформации, совершенствованию общественных отношений) [11, с.180-183].

В свою очередь, антикоррупционное образование - это попытка сознательно и преднамеренно повысить осведомленность о важности борьбы с коррупцией. Как отмечает, Н.А. Хорошаева, с точки зрения процессов обучения, антикоррупционное образование - это не только процесс передачи знаний, но и процесс, направленный на формирование характера. Во главу угла ставятся антикоррупционные ценности и моральное осознание против коррупционных действий [12, с. 59].

Наиболее ёмко понятие антикоррупционного образования сформулировано Стефанишевым С.С., который считает, что антикоррупционное образование является целенаправленным процессом обучения и воспитания в интересах личности, общества и государства, основанным на общеобразовательных программах, разработанных в рамках государственных образовательных стандартов и реализуемых в образовательных учреждениях для решения задач формирования антикоррупционного поведения, повышения уровня правосознания и правовой культуры граждан [13, с. 220].

Антикоррупционное образование, которое сегодня активно внедряется в систему образования и молодежную политику, способствует формированию личности, осознающую угрозу, которую представля-

ет коррупция для благополучия общества и безопасности правового государства [14, с.113]. Это является одним из важных усилий по предотвращению коррупционных проявлений.

Не менее важным является вопрос, касающийся мониторинга эффективности антикоррупционного образования. В числе критериев, посредством которых оценивается эффективность, С.В. Охапкин относит: социально-интеллектуальный; ценностно-смысловой; эмоционально-оценочный; поведенческий [15, с.102].

С учетом социально-интеллектуального критерия акцент делается на формировании у обучающихся целостных представлений о таких категориях, как: «должное»; «требуемое»; «справедливое». Посредством данного критерия предоставляется возможность оценивать уровень развития умений по распознаванию разного рода коррупционных моментов в конкретных ситуациях. Что касается ценностно-смыслового критерия, то оценка эффективности дает возможность субъективно отразить отношение обучающихся к антикоррупционным нормативным актам и правоприменительной практике.

Весомое значение следует отвести эмоционально-оценочному критерию. В данном случае речь идет об оценочных суждениях, посредством которых описывается устойчивость и направленность (вектор) отношения обучающихся к антикоррупционным нормативным актам и практике их применения. Наконец, поведенческий критерий позволяет отразить антикоррупционную направленность, а также содержательные стороны поведения учащихся в образовательных организациях [16, с.29,31].

Антикоррупционное образование - это синтез образовательного процесса и воспитания, проводимый в интересах отдельного человека, общества и государства, направленный на формирование социальной ответственности граждан [17, с.74-78].

Григоренко Я.А. считает, что антикоррупционное образование должно предполагать следующие направления обучения и воспитания: сопротивление и снижение правового нигилизма, проведение информационной кампании о коррупции, формирование антикоррупционного мировоззрения, обучение компетенциям, направленным на борьбу с коррупцией, продвижение антикоррупционных взглядов в обществе, выработка общественного понимания природы коррупции и осмысления социально-экономических последствий от её проявления.

Главный вопрос антикоррупционного образования заключается в проблеме его превращения в информационную кампанию, поскольку информированность о коррупции не разрешит проблемы данного социально-правового явления. В целях эффективного проведения антикоррупционного образования следует вводить мониторинг, благодаря которому появится возможность повышения качества обучения, практического применения и социального эффекта.

Мониторинг представляет собой процедуру, включающую систему стандартов, критериев и оценки антикоррупционного образовательного процесса. Она призвана оценивать состояние процессов и анализировать тенденции в сфере антикоррупционного образования.

По нашему мнению, одним из ключевых критериев оценки образовательного процесса является социальный эффект. Он призван отобразить готовность граждан к предотвращению коррупционного поведения и его проявлений [18, с. 38-39]. Воспитание социально-ориентированного индивидуума в условиях проведения рыночных реформ может объективно опираться на достаточно высокий уровень социальных требований, предъявляемых к индивидуальным качествам представителей студенческой молодежи [19, с.109; 8, с.20].

В рамках рассматриваемого вопроса следует уделить внимание и коррупционным рискам. Определение уровня распространенности и должной оценки коррупционных рисков в системе высшего образования, равно как и выявление причин и условий, а также мотивов формирования коррупционных отношений, позволяет устранить пробелы в законодательстве, регулирующие вопросы противодействия коррупции, сложности связанные с реализацией таких законодательных предписаний, а также предпринимать меры, направленные на предотвращение недостатков деятельности высших учебных заведений в организационном, ресурсном и идеологическом аспектах. Шеремета В.И. и Стеценко И.А. дают следующее определение понятию «коррупционные риски в системе образования», - это совокупность объективных и субъективных факторов, побуждающих и открывающих возможность для участников образовательной деятельности вступить в коррупционные отношения [20, с.41]. В.В. Глушенко определяет коррупционные риски, как возможность появления коррупционных отношений, наступления негативных последствий таких отношений

[21, с.38-39]. Райков Г.И. и Чирков Д.К. полагают, что под коррупционным риском следует понимать высокую степень вероятности, при незаконном получении материальной выгоды в личных целях, быть привлеченным к юридической ответственности, пойманым правоохранительными органами с последующим при влечении к юридической ответственности и иными негативными последствиями, предусмотренными действующим законодательством [22, с.92-93]. По мнению ученых Данилевской Е.Е. и Крыловой Т.В. в целях снижения уровня коррупции в сфере образования необходима качественная оценка коррупционных рисков [23, с.41-45]. При этом в целях оценки и минимизации коррупционных рисков в высшем учебном заведении авторы предлагают ряд последовательных этапов такой оценки:

- 1) формирование модели деятельности образовательной организации в виде отдельных бизнес-процессов;
- 2) выделение «критических точек»;
- 3) описание возможных коррупционных правонарушений;
- 4) разработка «карты коррупционных рисков образовательной организации» - являющейся сводным описанием «критических точек» и возможных коррупционных правонарушений;
- 5) подготовка списка должностей, которые непосредственно связаны с высоким коррупционным риском;
- 6) разработка и реализация конкретного комплекса мер по устранению или минимизации коррупционных рисков.

В Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова сформирована практика анализа коррупционных рисков, организации процедур классификации и оценки рисков в сфере деятельности вуза, обеспечение процесса разработки и реализации мероприятий по управлению рисками. Действуют Кодекс корпоративного управления, Политика управления рисками. Разработана система отчетности для всех процедур процесса управления рисками в вузе.

В целях систематизации выявленных коррупционных рисков, ранжирования их по уровню опасности, а также иллюстрации процессов (подразделения), в которых возникают такие риски, сформированы Регистр, Карта, Матрица рисков и План мероприятий по управлению ключевыми рисками, а также соответствующая Методика идентификации, анализа и оценки рисков.

Ведется работа по управлению рисками, связанными с учебной, научной, воспита-

тельной, культурной и другими сферами деятельности университета. Риск-менеджерами структурных подразделений определяются бизнес-процессы, наиболее подверженные рискам, и проводится работа по управлению ими. Риск-менеджмент - это процесс идентификации, оценки и управления рисками, которые могут угрожать деятельности вуза.

Следует отметить, что в настоящее время в реализации антикоррупционных мероприятий широко задействованы процессы цифровизации. Работа с информационными технологиями при формировании правовых и антикоррупционных знаний сама по себе стимулирует отдельную личность к изучению правовых концептов, которые могут заинтересовать обучающегося при использовании социальных сетей. Студенты в рамках информатизации правового и антикоррупционного обучения могут самостоятельно сформулировать свои концептуальные предпочтения, что отражается на уровне более глубокого понимания основных положений правовой системы общества и представляют собой один из значимых результатов многогранной педагогической деятельности в сфере правового и антикоррупционного воспитания [24, с.77].

В этой связи, перевод учебного процесса на цифровые технологии, развитие цифровой образовательной среды университета в цифровую экосистему является очень важной сферой инфраструктурного развития любого современного университета.

Следует отметить, что в Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова в 2021 году внедрен новый интернет ресурс, функционируют собственная информационная система «Электронный университет» (e.buketov.edu.kz), система электронного документооборота, дистанционная технология обучения и т.д. В текущем году в вузе внедрена информационная система АИС «Платонус».

Одной из превентивных мер, показавших свою эффективность, является практика внедрения антикоррупционных комплаенс-служб в системе высшего образования. Создание антикоррупционных комплаенс-служб в вузах обусловлено требованиями антикоррупционного законодательства, предъявляемыми к субъектам квазигосударственного сектора. Учитывая то, что порядка 30 вузов относятся к такого рода субъектам, формирование данной структуры в них является обязательным.

Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова тоже относится к таким

вузам, в связи с чем, во исполнение требований пункта 3 статьи 16 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции» решением Совета директоров от 10 марта 2022г. в университете создана Антикоррупционная комплаенс-служба (далее - Служба) и утверждено Положение о ней. Положение разработано на основе типового положения об антикоррупционных комплаенс-службах в субъектах квазигосударственного сектора, утвержденного уполномоченным органом по противодействию коррупции по согласованию с уполномоченным органом по предпринимательству.

Основной целью деятельности комплаенс-службы является обеспечение соблюдения вузом, его работниками и обучающимися законодательства о противодействии коррупции, нормативных правовых актов в этой сфере, а также мониторинг за реализацией мероприятий по противодействию коррупции, включая независимый анализ и оценку коррупционных рисков, повышение уровня прозрачности образовательного процесса, совершенствование правовой культуры и другие меры⁵.

Согласно требованиям закона, данная Служба осуществляет свои полномочия независимо от исполнительного органа, должностных лиц, подотчетна Совету директоров вуза и является независимой при обеспечении требований законодательства Республики Казахстан о противодействии коррупции, в принятии и реализации мер⁶.

В настоящее время в Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова разработаны программные документы, в т.ч. Антикоррупционная политика, Антикоррупционный стандарт, Положение о порядке проведения анкетирования (социологического опроса) обучающихся по вопросам оценки и восприятия коррупции, качества предоставления образовательных услуг, методические рекомендации, памятки, буклеты и другие документы, а также другие антикоррупционные меры методического и разъяснительного характера.

Важным фактором в этой работе служит сотрудничество и взаимодействие с Антикоррупционной службой области, общественностью, студенческим самоуправлением.

В Карагандинском университете имени

академика Е.А.Букетова действуют Советы по корпоративной этике и академической честности. 17 марта 2023 года университет вступил в Лигу академической честности, что будет способствовать повышению качества образования, противодействию коррупции во всех её проявлениях.

Таким образом в вузе создана система противодействия коррупционным правонарушениям и неформальным отношениям, которая постоянно совершенствуется и интенсифицируется посредством обеспечения прозрачности деятельности вуза, превенции возможных коррупционных рисков.

Заключение

Следует отметить, что, несмотря на достаточно совершенное антикоррупционное законодательство Республики Казахстан и наличие политической воли руководства нашей страны к противодействию коррупции, говорить о минимизации коррупции как социального явления - ещё рано. Примером этому могут служить коррупционные скандалы, фигурантами которых выступают отдельные представители властных структур и др.

Несомненно, в борьбе с коррупцией должна использоваться вся система мер: правовых, политических, социально - экономических, нравственно-этических. Эффективными методами противодействия коррупции являются профилактика, воспитание и наказание. Современными правоведами весь комплекс мер по противодействию коррупционных преступлений обозначается терминами, основными из которых являются «предупреждение», «профилактика», «предотвращение», составляющие единое профилактическое воздействие [25, с.56]. Чтоб наиболее эффективно противодействовать коррупции, необходим синтез развития законодательной базы и идеологического обоснования. Именно антикоррупционная культура, мировоззрение, правосознание граждан, смогут в совокупности противостоять развитию коррупционных правонарушений [26, с.37].

Таким образом, основная цель антикоррупционного образования в большей степени должна быть направлена на формирование мировоззрения, отношения, осведомленности и поведения о таких анти-

⁵ Положение «Об антикоррупционной комплаенс-службе некоммерческого акционерного общества «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова», утверждено решением Совета директоров НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова» (Протокол № 2 от 10.03.2022г.).

⁶ Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-VЗРК(по состоянию на 1 января 2022 года).-С.19.- Режим доступа//ИС «Юрист-Параграф»//www.http//online.zakon.kz

коррупционных ценностях, как честность, дисциплина, ответственность, открытость и благонадежность. Посредством его реализации должен воспитываться антикоррупционный характер учащихся и «агентов перемен» в обществе.

Для предотвращения коррупции в сфере образования важно понять, что разрешение этой проблемы возможно только на основе комплексного подхода, с учетом результатов научных исследований, изучения положительного опыта других стран. Рассчитывать на серьезные успехи в деле борьбы с коррупцией можно только в том случае, если решением проблемы займется все общество, а не только «компетентные государственные органы» [27, с.86-87].

Можно сделать вывод о необходимости целевой направленности антикоррупционного воспитания, которое должно состоять в преодолении неуважительного отношения к национальному праву, разъяснении обучающимся общественной вредности коррупции, раскрытии им сущности коррупции как социального явления, формировании осознанности в необходимости негативного

восприятия и отношения к коррупции, а также устойчивой отрицательной оценки этого явления. Кроме того, необходимо усиленно работать над формированием у обучающихся навыков противодействия коррупции. В этой связи следует создать стандарт поведения в условиях сложившихся или складывающихся коррупционных отношений. На примере смоделированных жизненных ситуаций, обучающиеся должны усвоить практические навыки антикоррупционного поведения. При этом противодействие коррупции должно носить не только пассивный, но и активный характер.

Успех в реализации обозначенных направлений деятельности находится в зависимости от кадрового потенциала, то есть тех лиц, на которых возлагается высокая миссия по формированию высоконравственной личности, готовой противостоять любым негативным проявлениям, сопровождающим её на протяжении всей жизни. К сфере воспитания и образования молодых людей не должны допускаться лица, склонные к безнравственным проявлениям и морально неустойчивые [28, с.82].

ЛИТЕРАТУРА

1. *Выступление Главы государства Касым-Жомарта Кемелевича на расширенном заседании Правительства, (г. Нур-Султан, 10 июля 2021 года).* – С.12. – Режим доступа // ИС «Юрист – Параграф // www.http//onlaine.zakon.kz.
2. Дамм И.А. *Коррупция в сфере образования: Понятие, характерные черты, формы и виды //Актуальные проблемы экономики и права.* 2016. Т.10.– № 4.– С.13 – 16.
3. Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. *Особенности реализации Концепции Антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022–2026 годы вузами в условиях внедрения цифровых технологий //Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая, серия «Юриспруденция».– 2022.– № 1 (67).– С.26–33.*
4. Олейник В.И., Аманжолова Б.А. *Совершенствование юридического образования в Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, научно–правовой журнал.* 2022. – № 2 (69).– С. 53-55.
5. Мохорова А.Ю., Демидов В.П., Долженкова Е. *Формирование антикоррупционной культуры студентов в рамках образовательного процесса//Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3. – С. 6-16.*
6. Идрисова С.Ф. *Проблемы реализации концепции непрерывного антикоррупционного образования элиты //ISSN 1993–047X. «Актуальные проблемы экономики и права».* 2010. - № 2. - С.159-162.
7. Мужчиль С.А. *Формирование антикоррупционной культуры обучающихся в высших учебных заведениях Республики Казахстан //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– С.27–28.*
8. Бикмухамедов А.Э., Газимзянов Р.Р., Кабанов П.А. [и др.] *Коррупция и антикоррупционная политика: словарь// Под общей редакцией Р.Р. Газимзянова. - Казань, 2008. – 192 с.*
9. Бикеев И.И., Кабанов П.А. *Антикоррупционное просвещение: вопросы теории и практики.*

В трех томах. Том третий. - Казань, Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2019. – 240 с.

10. Оленский С.Ф. Повышение качества образования студентов юридических специальностей: проблемы эффективности формирования антикоррупционного мировоззрения // Юрист. -2011. - № 19. - С.44–46.

11. Коломинов В.В. К вопросу об антикоррупционном просвещении в Российской Федерации //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022г. в 3 томах, том 2.– С.180–183.

12. Хорошаева Н.А. Значение антикоррупционного образования при формировании антикоррупционных ценностей //Современная школа России. Вопросы модернизации.–2022.– № 5–I (42).–С.59–60.

13. Стефанишев С.С. Предупреждение коррупционных преступлений в зарубежных странах: дисс... канд.юрид. наук. - Москва,2005. – 220 с.

14. Ретина Ю.А. К вопросу молодежной политики в снижении коррупциогенности Российского общества //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– 213 с.

15. Охаккин С.В. Критерии и показатели формирования антикоррупционной позиции обучающихся образовательных организаций высшего образования // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. –2021.– № 4 (57).– С–102.

16. Андреева К.С. Антикоррупционное образование и мониторинг его эффективности // Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022 г. В 3 томах, том 1.– С.29–32.

17. Шорохов В.Е. Антикоррупционное образование в рамках реализации государственной антикоррупционной политики //Развитие теорий. - 2016. - №3–4 (6). С.74–78.

18. Григоренко Я.А. Антикоррупционное образование и мониторинг его эффективности //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 2.– С.38–39.

19. Мохорова А.Ю. Роль правового образования в современном российском государстве // Философия образования. История и современность: Коллективная монография. 2019. – 109 с.

20. Шеремета В.И., Стеценко И.А. Выявление и минимизация коррупционных рисков в системе высшего образования //Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3. – С. 34-37.

21. Глуценко В.В. Коррупциология: системно–управленческий подход. – Москва: изд-во ИП Глуценко Валерий Владимирович, 2011.– 204 с.

22. Райков Г.И., Чирков Д.К. Коррупционный риск как следствие борьбы с коррупцией на современном этапе//Актуальные проблемы экономики и права». 2009. - № 4. - С.92–93.

23. Данилевская Е.Е., Крылова Т.В. К вопросу оценки коррупционных рисков в системе высшего образования//Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 2.– С.41–50.

24. Голоманчук Э.В., Астафурова О.А. Цифровые технологии в сфере противодействия коррупции: отдельные направления и особенности реализации //Цифровые технологии в системе публично–правовых (государственно–правовых) отношений.– С.77-80.

25. Соколов И.В., Короткова О.А., Коррупция в органах внутренних дел: понятие, виды, средства и меры противодействия//Право и практика. 2020. - №4. - С.111-113.

26. Шевкуненко М.Ю., Шамрай К.Е. Формирование антикоррупционного мировоззрения и культуры в Российском образовании//Диалектика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– С.337-339.

27. Зайцева А.В. Антикоррупционное просвещение // Дialeктика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 2.– С.86–87.

28. Хлус А.М. Антикоррупционное воспитание как направление деятельности в образовательном процессе // Дialeктика противодействия коррупции. Материалы XII Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, 18 ноября 2022 г. Казань: Издательство «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. В 3 томах, том 3.– С.282-284.

REFERENCES

1. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym–Zhomarta Kemelevicha na rasshireнном zasedanii Pravitel'stva, (g. Nur–Sultan, 10 ijulja 2021 goda). – S.12. – Rezhim dostupa // IS «Jurist – Paragraf» // www.http//onlaine.zakon.kz.

2. Damm I.A. Korrupcija v sfere obrazovanija: Ponjatje, harakternye cherty, formy i vidy // Aktual'nye problemy jekonomiki i prava. 2016. T.10. – № 4. – S. 13 – 16.

3. Toleubekova B.H., Hvedelidze T.B. Osobennosti realizacii koncepcii Antikorrupcionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2022–2026 gody vuzami v uslovijah vnedrenija cifrovых tehnologij // Vestnik Kazahskogo nacional'nogo pedagogicheskogo universiteta imeni Abaja, serija «Jurisprudencija». – 2022.– № 1 (67). – S. 26–33.

4. Olejnik V.I., Amanzholova B.A. Sovershenstvovanie juridicheskogo obrazovanija v Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, nauchno–pravovoj zhurnal. 2022. – № 2 (69). – S. 53-55.

5. Mohorova A.Ju., Demidov V.P., Dolzhenkova E. Formirovanie antikorrupcionnoj kul'tury studentov v ramkah obrazovatel'nogo processa // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoi konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3. – S. 20-26

6. Idrisova S.F. Problemy realizacii koncepcii nepreryvnogo antikorrupcionnogo obrazovanija jelity // ISSN 1993–047H. «Aktual'nye problemy jekonomiki i prava». 2010. – № 2. – S.159-162.

7. Muzhchil' S.A. Formirovanie antikorrupcionnoj kul'tury obuchajushhihsja v vysshih uchebnyh zavedenijah Respubliki Kazahstan // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoi konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3. – S. 27–28.

8. Bikmuhamedov A.Je., Gazimzjanov R.R., Kabanov P.A. [i dr.] Korrupcija i antikorrupcionnaja politika: slovar' // Pod obshhej redakciej R.R. Gazimzjanova. – Kazan', 2008. – 192 s.

9. Bikeev I.I., Kabanov P.A. Antikorrupcionnoe prosveshhenie: voprosy teorii i praktiki. V treh tomah. Tom tretij. – Kazan', Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2019. – 240 s.

10. Olenskij S.F. Povyshenie kachestva obrazovanija studentov juridicheskikh special'nostej: problemy jeffektivnosti formirovanija antikorrupcionnogo mirovozzrenija // Jurist. –2011. – № 19. – S. 44–46.

11. Kolominov V.V. K voprosu ob antikorrupcionnom prosveshhenii v Rossijskoj Federacii // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoi konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022g. v 3 tomah, tom 2. – S.180–183.

12. Horoshaeva N.A. Znachenie antikorrupcionnogo obrazovanija pri formirovanii antikorrupcionnyh cennostej // Sovremennaja shkola Rossii. Voprosy modernizacii. – 2022. – № 5–1 (42). – S. 59–60.

13. Stefanishev S.S. Preduprezhdenie korrupcionnyh prestuplenij v zarubezhnyh stranah: diss... kand. jurid. nauk. – Moskva, 2005. – 220 s.

14. Repina Ju.A. K voprosu molodezhnoj politiki v snizhenii korrupciogenosti Rossijskogo obshhestva // Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoi konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3. – 213 s.

15. Ohapkin S.V. Kriterii i pokazateli formirovanija antikorrupcionnoj pozicii obuchajushhihsja obrazovatel'nyh organizacij vysshego obrazovanija // *Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pedagogika i psihologija.* –2021. – № 4 (57). – S–102.
16. Andreeva K.S. Antikorrupcionnoe obrazovanie i monitoring ego jeffektivnosti // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022 g. V 3 tomah, tom 1.* – S. 29–32.
17. Shorohov V.E. Antikorrupcionnoe obrazovanie v ramkah realizacii gosudarstvennoj antikorrupcionnoj politiki // *Razvitie teorij.* - 2016. - №3–4 (6). S.74–78.
18. Grigorenko Ja.A. Antikorrupcionnoe obrazovanie i monitoring ego jeffektivnosti // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 2.* – S. 38–39.
19. Mohorova A.Ju. Rol' pravovogo obrazovanija v sovremennom rossijskom gosudarstve // *Filosofija obrazovanija. Istorija i sovremennost': Kollektivnaja monografija.* 2019. – 109 s.
20. Sheremeta V.I., Stecenko I.A. Vyjavlenie i minimizacija korrupcionnyh riskov v sisteme vysshego obrazovanija // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3.* – S. 34–37.
21. Glushhenko V.V. *Korrupciologija: sistemno–upravlencheskij podhod.* - Moskva, izd-vo IP Glushchenko Valerij Vladimirovich 2011.– 204 s.
22. Rajkov G.I., Chirkov D.K. Korrupcionnyj risk kak sledstvie bor'by s korrupciej na sovremennom jetape // *Aktual'nye problemy jekonomiki i prava.* 2009. - № 4. - S. 92–93.
23. Danilevskaja E.E., Krylova T.V. K voprosu ocenki korrupcionnyh riskov v sisteme vysshego obrazovanija // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 2.* – S.41–50.
24. Golomanchuk Je.V., Astafurova O.A. Cifrovye tehnologii v sfere protivodejstvija korrupcii: otdel'nye napravlenija i osobennosti realizacii // *Cifrovye tehnologii v sisteme publicjno–pravovyh (gosudarstvenno–pravovyh) otnoshenij.* – S. 77–80.
25. Sokolov I.V., Korotkova O.A., Korrupcija v organah vnutrennih del: ponjatie, vidy, sredstva i mery protivodejstvija // *Pravo i praktika.* 2020. - №4. - S.111–113.
26. Shevkuneneko M.Ju., Shamraj K.E. Formirovanie antikorrupcionnogo mirovozzrenija i kul'tury v Rossijskom obrazovanii // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3.* – S.337–339.
27. Zajceva A.V. Antikorrupcionnoe prosveshhenie // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 2.* – S.86–87.
28. Hlus A.M. Antikorrupcionnoe vospitanie kak napravlenie dejatel'nosti v obrazovatel'nom processe // *Dialektika protivodejstvija korrupcii. Materialy XII Vserossijskoj nauchno–prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, 18 nojabrja 2022 g. Kazan': Izdatel'stvo «Poznanie» Kazanskogo innovacionnogo universiteta, 2022. V 3 tomah, tom 3.* – S.282–284.

ПЕРЕДАЧА КАЗАХСТАНСКОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ГРАЖДАНСКОЕ ВЕДОМСТВО КАК ПРАВОВОЙ ЭКСПЕРИМЕНТ

Жамулдинов Виктор Николаевич¹

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор юриспруденции, профессор кафедры правоведения НАО «Торайгыров университет»; г. Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: vicniczham@mail.ru

Нургазинов Бағдат Кабылдақырович

Кандидат юридических наук, старший советник юстиции в отставке, юридический консультант Палаты юридических консультантов «Эксперт Права 2018»; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: nurgazinov.b@zhai.kz

Аннотация. Авторы статьи затрагивают такой аспект, как реформирование правоохранительной системы в стране. При этом отмечается, что силовые органы или органы безопасности и правопорядка имеются в любом государстве, вне зависимости от формы национального устройства. Таковые ведомства функционировали в Казахстане и до обретения независимости.

В данной статье сделана попытка провести анализ деятельности уголовно-исполнительной системы в период ее передачи из министерства внутренних дел в министерство справедливости (юстиции) в период с начала 2002 года по сентябрь 2011 года. Для чего был сделан экскурс в историю, глубиной свыше тридцати лет, с изучением оставшихся в прошлом нормативных и правовых актов в рассматриваемый период нашего государства. Отметим, что это была очередная волна реформ правоохранительного блока и в частности, такого весьма перегруженного обязанностями и компетенциями ведомства, как министерство внутренних дел страны.

Авторы обращают внимание на то, что возврат пенитенциарной системы в лоно министерства внутренних дел (МВД) был осуществлен без объяснения каких-либо причин, но после краткого мнения прежнего руководителя ведомства. В работе сделан акцент на десятилетний срок пребывания уголовно-исполнительной системы в гражданском ведомстве. Осмыслена её роль, учтены и приведены оценки со стороны с позиций независимых экспертов, зарубежного опыта и предложено своё видение дальнейшего функционирования тюремной системы, исходя из норм и стандартов международного пенитенциарного права в затронутой сфере.

Ключевые слова: правоохранительная система, реформы, уголовно-исполнительная система, министерство юстиции, международный опыт, эксперимент, права и свободы осуждённых.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІН АЗАМАТТЫҚ БӨЛІМГЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЭКСПЕРИМЕНТ РЕТІНДЕ БЕРУ

Виктор Николаевич Жамулдинов

Заң ғылымдарының кандидаты, Құқықтану қауымдастырылған профессоры, «Торайгыров университеті» КЕАҚ құқықтану кафедрасының профессоры; Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: vicniczham@mail.ru

Бағдат Кабылдақыұлы Нұрғазинов

Заң ғылымдарының кандидаты, отставкадағы аға әділет кеңесшісі, «Құқық Эксперті 2018» заң консультанттары палатасының заң консультанты; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nurgazinov.b@zhai.kz

¹ Автор для корреспонденции

Аннотация. Мақала авторлары мемлекеттегі құқық қорғау жүйесін реформалау сияқты аспектіні қозғайды, бұл ретте құқық қорғау органдары немесе қауіпсіздік және құқықтық тәртіп органдары кез келген мемлекетте, мемлекеттік құрылымның нысанына қарамастан, мұндай ведомстволар Қазақстанда және тәуелсіздік алғанға дейін бар және болған деп атап өтіледі.

Бұл жұмыста қылмыстық-атқару жүйесінің жұмысын 2002 жылдың басынан 2011 жылдың қыркүйегіне дейінгі кезеңде ішкі істер министрлігінен Әділет (Әділет) министрлігіне беру кезеңінде талдау жүргізуге әрекет жасалды. Ол үшін біздің мемлекетіміздің қаралып отырған кезеңінде өткен нормативтік және құқықтық актілерді зерделей отырып, отыз жылдан астам тереңдікте тарихқа экскурсия жасалды. Егеменді Қазақстан кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесін беру мемлекеттің құқық қорғау жүйесін реформалау ісіндегі батыл және ерікті қадам болды және, сөзсіз, елдің түрме жүйесі қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталды. Айта кетейік, бұл құқық қорғау блогын реформалаудың тағы бір толқыны болды, атап айтқанда, елдің ішкі істер министрлігі сияқты міндеттер мен құзыреттерге толы.

Авторлар түрме жүйесін Ішкі істер министрлігіне (ИИ) Қайтару ешқандай себепсіз, бірақ сол кездегі ведомство басшысының қысқаша пікірінен кейін жүзеге асырылғанына назар аударады. Жұмыста қылмыстық-атқару жүйесінің азаматтық ведомствода болған он жылдық мерзіміне баса назар аударылды. Оның рөлі түсініліп, тәуелсіз сарапшылар, шетелдік тәжірибе тарапынан бағалаулар ескеріліп, келтірілді және түрме жүйесінің одан әрі жұмыс істеуі туралы өз көзқарасы қарастырылған саладағы халықаралық пенитенциарлық құқықтың нормалары мен стандарттарына сүйене отырып ұсынылды.

Түйінді сөздер: құқық қорғау жүйесі, реформалар, реформалар, қылмыстық-атқару жүйелері, Әділет министрлігі, халықаралық тәжірибе, тәжірибелер, құқықтар мен еркіндікте.

THE TRANSFER OF THE KAZAKHSTANI PENAL SYSTEM TO THE CIVILIAN DEPARTMENT AS A LEGAL EXPERIMENT

Zhamuldinov Victor Nikolaevich

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Jurisprudence, Professor of the Department of Law of National Academy of Sciences "Toraigyrov University"; Pavlodar c., Republic of Kazakhstan; e-mail: vicniczham@mail.ru

Nurgazinov Bagdat Kabylkadyrovich

Candidate of Legal Sciences, Senior Adviser of Justice, retired, Legal Consultant of the Chamber of Legal Consultants "Espert Prava 2018"; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nurgazinov.b@zhai.kz

Abstract. The authors of the article touch upon such an aspect as the reform of the law enforcement system in the state. At the same time, it is noted that law enforcement agencies are available in any state, regardless of the form of government, such departments exist and existed in Kazakhstan before independence.

In this paper, an attempt is made to analyze the work of the penal enforcement system during its transfer from the Ministry of Internal Affairs to the Ministry of Justice in the period from early 2002 to September 2011. For this purpose, an excursion into the history of over thirty years was made, with a study of the remaining normative and legal acts in the past during the period under review of our state. It was the next wave of reforms of the law enforcement unit.

The authors draw attention to the fact that the return of the prison system to the bosom of the Ministry of Internal Affairs (Ministry of Internal Affairs) was carried out without explaining any reasons, but after the brief opinion of the then head of the department. The work focused on the ten-year period of executive system in the civilian department. Its role is comprehended, estimates and evaluations from the standpoint of independent experts, foreign experience are taken into account and its vision of further functioning of the prison system was proposed, based on the norms and standards of international penitentiary law in the affected sphere.

Keywords: law enforcement system, reforms, criminal-executive systems, the Ministry of Justice, international experience, experiment, rights and freedom of convicts.

Введение

В любой стране, вне зависимости от формы устройства и правления, имеются правоохранительные органы и, конечно же, тюремная система или пенитенциарная в Казахстане. Её именуют как уголовно-исполнительная, ныне находящаяся в структуре Министерства внутренних дел. И вполне естественно, что правоохранительная система, а также пенитенциарное ведомство подвергаются реформированию и это положительный аспект. Почти четверть века назад произошли крупные изменения: в 2000 году начались обсуждения предстоящих реформ правоохранительного блока и в течение 2001 года начался поэтапный переход, который объяснялся большим объёмом предстоящих нововведений во всех сферах и к тому же это было впервые в истории страны (во времена Советского Союза система исправительно-трудовых учреждений не единожды передавалась в Минюст и обратно возвращалась в МВД (НКВД)). Однако почти десятилетний период пребывания уголовно-исполнительной системы в составе Министерства юстиции закончился неожиданно и, что самое важное, каких-либо веских аргументов и убедительных доказательств приведено не было. А касательно чрезвычайных происшествий, например, побег осуждённых, были и до передачи и во время нахождения в минюстиции, да и после возврата в полицейское ведомство они тоже могут происходить. Возможно, такие ситуации легли в основу такого решения на самом высоком уровне. Но состоялся Указ Президента, который был подписан и прозвучал очень коротко: «О пенитенциарной системе»². Возникшая недосказанность, породившая различные суждения и мнения в среде правоохранителей, в том числе пенитенциаристов и научного сообщества, стала причиной написания данной работы с вынесением темы в заголовок, обозначившей её важность.

Отметим, что к теме о реформах в уголовно-исполнительной системе среди отечественных учёных обращались такие исследователи, как Аккулев А.Ш., Чукмаитов Д.С., Каиржанов Е.И., Скаков А.Б., Саламатов Е.А., Тажин М.М., Турмагамбетова Ж.У., Ткаченко В.В., Слепцов И.Н., которые в своих трудах затрагивали вопросы правоохранительной системы. Вместе с тем пенитенциарная система является составной частью

правоохранительной системы, а отдельные её проблемы были в поле зрения учёных, которые высказывали свои прогнозы и мнения. Мы же, обратив внимание на период (2002-2011 г.г.) функционирования тюремного ведомства в составе гражданского министерства посчитали, что пока в широком смысле на научном уровне отдельных исследований не появилось.

И далее, в дополнение, отметим: мы считаем, что попытка реформирования была, но краткосрочный отрезок времени остался не изученным. Так, в частности, оценка исследователями не дана, а правозащитники настойчивости не проявили, к тому же именно гражданское общество осталось в стороне, правоохранители были в недоумении, научное сообщество своевременно не среагировало. Поэтому мы и обратили свой взор к этой реформе, её осмыслению с точки зрения сегодняшнего дня: изучить и взвесить разнообразные высказывания, мнения и предложения как казахстанских учёных, специалистов-практиков, общественности, так и международных стандартов и подходов, что и было положено в основу рукописи.

Методы и материалы

В ходе освещения затронутой темы авторы применили известные общенаучные и частно научные методы познания, как анализ и синтез национального уголовно-исполнительного права и смежных отраслей законодательства, метод историзма, сравнительного правоведения, изучение ведомственной правовой статистики, наблюдение, сравнение, косвенный опрос учет норм принципов и стандартов международного права в пенитенциарной сфере организации исполнения наказания в различных государствах. Применение логических методов сходства и различия с применением грамматического толкования способствовали уяснению социальной природы и сущности правового понятия как исследуемое явление, определяемое как эксперимент, но по прошествии определенного времени.

Вышеперечисленные методы и приёмы обозначили ряд различий, которые тесно переплетены с различными задачами, решаемыми полицейским ведомством и гражданским министерством, в лице министерства юстиции. В ходе исследования использо-

² Указ Президента Республики Казахстан «О пенитенциарной системе». // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000129>. (дата обращения: 18.04.2024)

валась специальная и научная литература, обмен мнениями с практическими работниками, опыт личного профессионального участия и компетентностный подход в ходе раскрытия темы.

Итак, для выяснения сущности такого правового понятия как «эксперимент» и в целях его правильного понимания, необходимо уяснить социальную природу этого явления, поэтому далее обратимся к словарям. Например, всем известная в учёном сообществе Википедия даёт следующее объяснение упомянутого слова «эксперимент»: (от лат. *experimentum* - означает проба», опыт), то есть выполняемая процедура³.

В известном среди лингвистов труде с названием словарь русских синонимов сходных по смыслу выражений под редакцией Н. Абрамова дано следующее понимание термина «эксперимент», как «испытание, первый опыт, проба, исследование, попытка» [1]. Таким образом, нам близко понимание эксперимента, по Абрамову как попытка, проба, первый опыт. Кстати, такой подход в пенитенциарной практике, в советский период (12 августа 1991 года) на территории Казахстана проводился, и получил название Чимкентский эксперимент⁴, ранее поиск новых результативных форм управления осуществлялся и в МВД Советского Союза так в январе 1986 года в учреждении ЮН-83/12 (Ярославская область) был начат эксперимент, предварительные результаты которого показали положительные тенденции, поэтому с целью проверки достигнутых положительных результатов и их распространении указанием Министра внутренних дел СССР от 30 октября 1986 года было принято решение о расширении эксперимента⁵.

Результаты и обсуждение

Чтобы понять и вникнуть в суть затронутой проблемы, необходимо ответить на вопрос: когда это начиналось, и кто стоял у истоков правовых реформ в Казахстане? А происходило это 30 лет назад, когда суве-

ренитет государства насчитывал чуть более 2 лет. 12 февраля 1994 года была утверждена Государственная программа правовой реформы в Республике Казахстан⁶, которая стала обсуждаться и через полгода перед Верховным Советом государства выступил с сообщением об актуальных проблемах правовой реформы руководитель Министерства юстиции Шайкенов Н.А., получивший справедливый псевдоним «Романтик права», оставивший свой неизгладимый след в истории страны и юридической науки.

Поэтому, возвращаясь к Госпрограмме правовой реформы, состоящей из основных направлений, в разделе «Органы внутренних дел», применительно к рассматриваемому вопросу было записано «Реформа уголовно-исполнительного законодательства должна осуществляться в контексте с международными соглашениями о минимальных стандартных правилах обращения с заключенными» необходимо реформировать исправительные учреждения. Стоит отметить, что сама программа была по тем временам документом особой важности и безусловно, возимела эффект внезапно разорвавшейся бомбы, как сказали бы труженики пера и микрофона.

Итак, как же все начиналось и что предстояло сделать. Вот что пишет о том времени экс член Конституционного Совета, государственный деятель, известный отечественный юрист Николай Белоруков: «определенная... работа проводилась по гуманизации в сфере уголовного права, в так называемый период демонтажа советской репрессивной системы»⁷. История суверенитета показывает, что упразднена была первая Конституция (1993 г.), а на референдуме в августе была принята вторая Конституция (1995 г.), но положительным фактором явилось вступление в силу действие Уголовного кодекса с 1 января 1998 года, отменивший уголовный кодекс еще Казахской ССР от 29 июля 1959 года⁸.

Одновременно вступил в силу и первый

³ Эксперимент [Электронный ресурс]. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эксперимент> (дата обращения 18.04.2024)

⁴ Приказ Министерства внутренних дел Казахской ССР, N 215 от 12 августа 1991 года «О выполнении приказа МВД СССР от 19 июля 1991 года, N243 «О проведении эксперимента в исправительно-трудовых учреждениях УВД Чимкентского облисполкома Казахской ССР».

⁵ Нормативные и методические материалы по проведению эксперимента по выработке новых форм и способов организации исправления и перевоспитания спецконтингента // Министерство внутренних дел СССР. Главное управление исправительно-трудовых учреждений. Политотдел исправительно-трудовых учреждений. Главное управление внутренних войск. Всесоюзный научно-исследовательский институт. - Москва. - 1986. - 198 с.

⁶ О государственной программе правовой реформы Республики Казахстан. Постановление Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года N 1569. // Казахстанская правда. - 1994. - 20 марта

⁷ О государственной программе правовой реформы Республики Казахстан. Постановление Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года N 1569. // Казахстанская правда. - 1994. - 20 марта

⁸ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан. - Алматы: ЮРИСТ, 1998. - 84 с.

казахстанский уголовно-исполнительный кодекс, который прекратил действие исправительно-трудового кодекса 1971 года, бывший частью союзного и казахстанского законодательства. Однако далее отметим, что эволюция тюремной системы не может быть рассматриваема в отрыве от всеобщей линии уголовно-правовой политики Республики Казахстан, реализуемая посредством принятия основополагающих законов и нормативных правовых актов, в целях совершенствования национального законодательства.

Продолжая наше исследование, стоит привести мероприятие, касательно нашей темы, имевшее место в ноябре 1998 года, в Донецке, в Украине, международный семинар по вопросу⁹ о тюремной реформе в посттоталитарных государствах. Стоит отметить, что в нем приняли участие и руководители пенитенциарной системы Казахстана, помимо 17 стран Центральной Европы, Балтии и СНГ. Одной из главных тем, обсуждавшихся на семинаре, стала проблема переподчинения тюремного ведомства. Акцентируем внимание на немаловажном аспекте: оказывается, при вступлении в Совет Европы, перевод тюремных систем в гражданское ведомство таких государств-кандидатов рассматривается как обязательное условие¹⁰. В этой связи, мы под термином «реформы» понимаем существенное изменение устоявшихся тенденций в определенной сфере, в нашем случае, в правоохранительной системе. Итак, под реформированием следует понимать в первую очередь создание нового законодательства, как начальной правовой базы. Далее следует весьма сложное направление, такое как модернизация материально-технической базы системы исполнения наказаний, особенно на предмет соответствия коммунально-бытовых условий содержания заключенных, хотя бы минимальным стандартам и нормам, и конечно, затем следует изучение, применение и внедрение зарубежного опыта и наконец, подготовка персонала для работы в новых условиях.

Принято считать, что реализация вышеперечисленных условий и должна привести тюремную систему в соответствие с между-

народными стандартами, что само по себе является непростой задачей для любого государства. Итак, на дворе уже 1998 год, прошло более 4 лет, как была написана «Программа реформ», а в ней расписаны мероприятия по их практическому претворению в жизнь, с чем всегда в жизни начинаются проблемы. Что же мы имеем? С чем, как говорится, вышли на старт. Вот как говорит об этом секретарь «Penal Reform International» (PRI), баронесса Вивьен Стерн, член Палаты лордов Великобритании, доктор криминологии, автор многочисленных научных публикаций в области тюремного дела: «Казахстан начал реформу уголовной политики страны и за несколько лет достиг значительных результатов в реформировании пенитенциарной системы»¹¹. И далее ученая, пенитенциарист Стерн заметила, что: «Казахстан в 1998 году был на третьем месте в мире» по числу тюремного населения, а тюремный индекс (количество сидельцев на 100 тысяч населения страны) который является одним из самых показательных индикаторов тюремной системы, составлял 540 человек. Согласитесь, не совсем почетное место, а впереди был только наш северный сосед и заокеанское государство, но численность казахстанского населения в 10 раз меньше, чем в России на тот момент. Почему же так случилось? Ответ очень простой и короткий: все заключалось в уголовной политике и в которой крен был карательный, с избранием в своем большинстве одного наказания, и это было только лишение свободы. Статистика - вещь упрямая, возразить сложно, к тому же возникла ситуация, никак не добавляющая авторитета стране. И, как говорится, последовали организационные выводы: были заменены руководители министерства юстиции и внутренних дел. И вот уже по итогам 2000 года Международная тюремная реформа (PRI) в своем традиционном ежегодном отчете констатирует что «за последние 12 месяцев Казахстан достиг заметных успехов в реформировании системы уголовного правосудия»¹², а далее самое важное: Президент страны объявил о намерении постепенно перевести уголовно-исполнительную

⁹ Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы и перспективы развития судебной системы: Сборник материалов Круглого стола, состоявшегося в Верховном суде Республики Казахстан 27 октября 2009 [Электронный ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30827256&pos=51;-44#pos=51;-44 / (дата обращения: 18.04.2024)

¹⁰ Тюремная реформа в посттоталитарных странах // Информационный бюллетень о международном семинаре, состоявшемся 10-12 ноября 1998г. Донецк, Украина // Издание Penal Reform International. -Донецк. - 1999. - С. 1-3.

¹¹ Мажилис посетит член Палаты Лордов Парламента Великобритании, баронесса Вивьен Стерн [Электронный ресурс]. <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id1941/1/1> / (дата обращения: 18.04.2024)

¹² Международная тюремная реформа // Ежегодный отчет PRI. -Лондон, 2000. - С. 20-28.

систему из министерства внутренних дел в ведение министерства юстиции [2]. Уголовно-правовую политику в сфере правосудия, в том числе судебную практику в одночасье не изменить, но стремиться к этому надо. Так, например, за период с 1994 года по 2001 год включительно, в стране было проведено всего 5 амнистий, которые принято считать одним из существенных средств снижения тюремного населения, хотя и кратковременного¹³. Как весьма справедливо отмечает в своем интервью, известная правозащитница Сауле Мектепбаева, которая, акцентируя внимание, отсылает читателей в 2001 год «численность населения в казахстанских исправительных учреждениях, составляла на тот момент» 88 000 человек [3]. Продолжая наше исследование, остановимся на такой дате как 30 сентября 1999 года, когда Министерство юстиции провело конференцию на тему «Стратегия и основные направления реализации правовой реформы в Республике Казахстан» 2-й этап. Во вступительном слове, на тот момент министра юстиции Бауржана Мухамеджанова, кандидата юридических наук было отмечено, что со времени утверждения госпрограммы правовой реформы прошло более пяти лет, анализ реализации программы показал, что многие положения выполнены «реформа не закончена и будет продолжаться, выделив особенность этапа – «нуждается в финансовом подкреплении» [2].

И в этой связи, мы сочли своевременным и важным привести мнение одного из важных участников мероприятия В.Ф. Шведюка -, советника министра внутренних дел, а точнее несколько слов о передаче Уголовно-исполнительной системы в ведение Министерства юстиции. Он отметил, что «Для МВД это головная боль, тяжелая работа» и, не вдаваясь далее в подробности, Шведюк предложил провести подготовительные мероприятия, а вопрос передачи оставить в перспективе и назвать это третьим или другим этапом [2]. Данным посылом позиция силового ведомства страны была четко озвучена и получилась как бы, с нескрываемым намеком на отсрочку (затягивание), к чему еще вернемся попозже. И тем не менее, важным итогом мероприятия по обсуждению проекта Государственной программы второго этапа правовой реформы в стране стала оценка упомянутого документа, как несущее

го в себе реформаторский характер, исключая различные псевдоведомственные предпочтения. Как пишет в своих трудах известный ученый, доктор криминологии, Эндрю Коил, имеющий практический опыт работы в тюрьмах в Англии и Шотландии: «насчитывая небольшую численность населения» в 16 миллионов, на апрель 2001 года, Казахстан находится на одном из первых мест в мире по численности заключенных и далее совершенно точно подмечает, что ни одна пенитенциарная система не может быть реформирована в вакууме. Она - реформа «должна быть связана с развитием и других элементов уголовного правосудия» [4]. Как и в любом начинании, так и при внедрении нового прогрессивного, то есть в реформах тюремной системы, Казахстан столкнулся с одной из сложных проблем, вышедшей наружу, благодаря информированию общественности неправительственными организациями, общественному мнению. Отбывшие наказание, выйдя на свободу, начали заражать туберкулезом тех, с кем вступали в общение. Конкретно и со знанием своего дела, оценивает ситуацию д.м.н. профессор Сагит Имангазинов: «серьезные трудности в оказании специализированной противотуберкулезной помощи спецконтингенту потребовали новых путей решения проблемы» [5]. Совместно с международным гуманитарным обществом» Гермеринг принята программа для пенитенциарных учреждений Павлодарской области: «Реформа и борьба с туберкулезом 1998-2000». На базе полнокровного медицинского пункта, в учреждении АП-162/5 была создана специализированная противотуберкулезная больница. Впервые было внедрено лечение туберкулеза по методу ВОЗ лекарственными препаратами гуманитарной помощи. Предварительно были проведены курсы усовершенствования ведомственных медицинских работников на базе методдела управления внутренних дел Семипалатинской медицинской академии. Смертность от туберкулеза снизилась. Например, в сравнении с 1996 годом, в 2000 году в 13 раз, чем четыре года назад. Данный проект, впоследствии получивший наименование, как Павлодарский, своевременно оценен внешними экспертами как положительный и был рекомендован к распространению деятельности на три региона, расположенных на северо-востоке

¹³ История амнистий Независимого Казахстана // [Электронный ресурс]. <https://mail.kz/ru/news/kz-news/istoriya-amnistii-nezavisimogo-kazahstana-1> (дата обращения 18.04.2024).

и где находилось осужденных до 40% от всей численности тюремного населения. Применительно к теме у нас интерес вызвала статья таких ученых, как например, британский социолог и криминолог G.Slade, и его соавторы A.Trochev, L.Piacentini [6, с.573-596], изучавшие работу, имеющую прямое отношение к теме под названием «Из истории исправительных учреждений Казахстана: Павлодарский эксперимент» [7]. В указанной работе описывается эксперимент в Павлодарской колонии общего режима по внедрению новых форм участия общественности в исправлении заключенных. Gevin Slade и соавторы, аннотируя свою статью, выделяют такой аспект, что с 2000 года количество осужденных в Казахстане значительно сократилось, при этом авторы считают это неким парадоксом и в то же время качество организации службы, надо полагать, внедрение международных стандартов, осталось прежним. Тюремный персонал был неизменно военизированным. И в итоге, в своем заключении авторы утверждают, что Казахстан демонстрирует необходимость изменений в тюремной системе. Касательно снижения численности осужденных, это общеизвестные статданные, легко проверяемые, и это не новый материал. С персоналом посложнее и так быстро его не заменишь на новых сотрудников, это требует времени. К тому же надо иметь в виду, что эта служба не престижна (аналогично и за рубежом), малооплачиваема и в обществе ее статус на порядок ниже полиции, а для привлечения и удержания высококачественного персонала необходимы зарплаты и другие условия найма, соизмеримые с другими работами в госсекторе. И тем не менее, критический взгляд со стороны зарубежных исследователей вызывает уважение. Известный отечественный теоретик в сфере уголовно-исполнительного права д.ю.н., профессор Болатбек Шнарбаев в своих работах, касаясь перспектив развития уголовно-исполнительной системы (УИС) страны, видит эту «систему УИС комплексным образованием и она должна представлять общее целое, без отрыва на частности» [8] и других многочисленных особенностях, которые необходимо не упускать из виду.

Итак, к концу 2001 года, на момент передачи, численность осужденных составля-

ла 88 тысяч. На основании Постановления Правительства Республики Казахстан от 28 декабря 2001 года, уголовно-исполнительная система была передана в ведение Министерства юстиции, о чем красноречиво говорило и само название нормативного правового акта: «Вопросы Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции»¹⁴. И точку поставил в этом первом этапе передачи Закон страны «Об органах юстиции», принятый 18 марта 2002 года, в статье 20 которого была обозначена компетенция органов юстиции в сфере исполнения уголовных наказаний, а вот по вызывающему у нас исследовательский интерес пункт 7 указанной нормы - мы к нему еще раз вернемся чуть попозже!¹⁵.

Коротко отметим, что передача уголовно-исполнительной системы потребовала «отработки» 11 нормативных правовых актов (вносились изменения и дополнения), а также в 13 Постановлений Правительства, не говоря уже о корректировке различных ведомственных инструкций. Вот как произошел окончательный переход, со слов прежнего (первого) Председателя Комитета УИС Министерства юстиции Республики Казахстан Петра Посмакова: «...в процессе перехода следственные изоляторы (СИЗО) остались в ведении МВД, ведомство считает необходимым оставить в своем подчинении, создав тем самым собственную, отличную от других, казахстанскую модель предварительного заключения» [9].

Резюмируя изложенное, считаем отметить следующее: реформы не делаются в тиши кабинетов, они начинаются там. В данном случае передача УИС в ведение гражданского ведомства была осуществлена впервые в истории суверенного государства. Возможно и поэтому реформа встретила некое противодействие, в виде затяжек, откладываний, даже на самом высоком, правительственном уровне, естественно, с соблюдением норм приличия, облаченное в форму отдельной оговорки в нормативно-правовом документе постановлении. Далее отметим, что с болями в голове, нелегкой ношей (работой), по Шведюку, но с важной проблемой (задачей) снижения численности тюремного населения осуществилась передача тюремного ведомства в Минюстиции.

¹⁴ *Вопросы Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции Республики Казахстан. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 декабря 2001 года N 1755. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010001755_/ (дата обращения: 18.04.2024.)*

¹⁵ *Закон Республики Казахстан. «Об органах юстиции». - Алматы: ЮРИСТ. - 2002. - 19 с.*

Заключение

Итоги передачи были таковы: по тюремному индексу (главный критерий оценки) на момент передачи, равно эксперимента: Казахстан находился в призовой тройке, в мире, по числу сидельцев в местах лишения свободы. А вот к моменту возврата на круги своя, в полицейское ведомство Министерства внутренних дел, Республика Казахстан, по данным авторитетного, не аффилированного ни с кем, Международного центра тюремных исследований (МЦТИ) перешла, по итогам 2009 года с 13-го места сразу на 22-е место (2010 г.). Но уже по истечении 2011 года, прозвучал заключительный аккорд - (устойчивая положительная) тенденция: по результатам и статистике МЦТИ, Казахстан перешел на 33-е место, тюремный индекс был равен - 316 (-224 пункта), что и явилось убедительно-значительным итогом деятельности Министерства справедливости и Комитета УИС. Выделим этапы нашего эксперимента, де-юре: а) с 12 февраля 1994 года по 18 марта 2002 года; б) подготовительный период¹⁶.

1-й этап - с 12 февраля 1994 года по 30 сентября 1999 года; 2-й этап - с 30 сентября 1999 года по 28 декабря 2001 года. Безусловно, реформа столкнулась с различными трудностями объективного и субъективно-

го свойства, отставание с финансированием, но они все же решались, а весь процесс перехода занял 7 лет 10 месяцев и 16 дней. А теперь о статье 20, пункт 7, предыдущие 6 направлений - это задачи, стоявшие перед Комитетом УИС. На наш взгляд, любая реформа требует научного сопровождения, и это была, как раз, задача 7 - координация научных исследований госорганов и организаций в сфере исполнения уголовных наказаний [10], «успешность внедрения научных предложений», безусловно, была бы на пользу эксперименту [11], о чем и писал, выступал и говорил известный ученый, специалист, организатор высшего образования страны, д.ю.н., профессор Дулат Сламбекович Чукмаитов (июнь, 2002 год).

Таким образом, допускаем, что наши взгляды и суждения могут быть дискуссионными, однако они заслуживают внимания, возможно, требуют дальнейшего осмысления и соответствующей оценки (ведь большое видится на расстоянии), на уровне междисциплинарных исследований, с привлечением специалистов различного профиля, других отраслей знаний, ветеранов правоохранительной системы, зарубежных ученых, на базе учебного заведения, например, Костанайской академии МВД.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов Н.Н. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. - М.: АСТ. 2008. - 672 с.
2. Ибраимов С.Б. *Правовая реформа-веление времени // Закон и время*. - 1999. №6 (22). - С. 8-12.
3. Мектепбаева С. *Казахстан должен перестать оставаться страной тюрем* [Электронный ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31151967 (дата обращения 18.04.2024)
4. Эндрю Койл. *Управление тюрьмами в период изменений. Издано Международным центром тюремных исследований. Кингс Колледж, Лондон*. - 2002. - 112 с.
5. Имангазинов С.Б. *Есимде менин сол бир кез...* - Павлодар: ИП Сытина Н.И. - 2012. - 190 с.
6. Slade G., Trochev A., Piacentini L. *Unlikely downsizers: The prison service's role in reversing mass incarceration in Kazakhstan // Theoretical Criminology*. - 2023. - С. 573-596.
7. Жамулдинов В.Н. *Из истории исправительных учреждений Казахстана: Павлодарский эксперимент // Фильм-Наука, Костанайская академия МВД*. - 2017. - N1 (52). - С. 53-58.
8. Шнарбаев Б.К. *Перспективы развития уголовно-исполнительной системы // Вестник Карагандинского университета. Серия Право*. - 2021. N 3. - С. 113-117.
9. Посмаков П.Н. *О концептуальных подходах к дальнейшему развитию уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Концептуальные подходы к дальнейшему развитию уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Материалы международной научно-практической конференции*. - Алматы: ТОО Фирма Киик. - 2002. - 148 с.
10. Чукмаитов Д.С. *Научно-методическое сопровождение организации правовых преобразований уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Разработка концепции*

¹⁶ Проблемы сокращения и численность «тюремного населения» Казахстана за последние 10 лет: динамика и причины ее колебаний (Представительство МОО «Penal Reform International» (Международная тюремная реформа в Центральной Азии), 2012). [Электронный ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295297 / (дата обращения: 18.04.2024)

исправительных учреждений нового типа. Материалы международной научно-практической конференции. - Алматы: ТОО «Фирма Киик», 2002. - С. 58-60.

11. Сарпеков Р.К. Вопросы обеспечения публичности в законопроектной деятельности и модернизации научной правовой экспертизы в свете принятия в Республике Казахстан законодательных поправок по вопросам совершенствования нормотворчества // Вестник ИЗПИ РК. - №1 (64). - 2021. - С. 13-22.

REFERENCES

1. Abramov N.N. Slovar russkih sinonimov i shodnyh po smyslu vyrazhenij. - M.: AST. 2008. - 672 s.

2. Ibraimov S.B. Pravovaya reforma-velenie vremeni // Zakon i vremena. - 1999. №6 (22). - S. 8-12.

3. Mektepbaeva S. Kazahstan dolzhen perestat ostavatsya stranoy tyurem [Elektronnyj resurs]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31151967 (data obrasheniya 18.04.2024)

4. Endryu Kojl. Upravlenie tyurmami v period izmenenij. Izdano Mezhdunarodnyj centr tyuremnyh issledovanij. Kings Kollidzh, London. - 2002. - 112 s.

5. Imangazinov S.B. Esimde menin sol bir kez... -Pavlodar: IP Sytina N.I. - 2012. - 190 s.

6. Slade G., Trochev A., Piacentini L. Unlikely downsizers: The prison service's role in reversing mass incarceration in Kazakhstan // Theoretical Criminology. - 2023. - S. 573-596.

7. Zhamuldinov V.N. Iz istorii ispravitelnyh uchrezhdenij Kazahstana: Pavlodarskij eksperiment // Fylym-Nauka, Kostanajskaya akademiya MVD. - 2017. - №1 (52). - S. 53-58.

8. Shnarbaev B.K. Perspektivy razvitiya ugolovno-ispolnitelnoj sistemy // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Pravo. - 2021. N 3. - С. 113-117.

9. Posmakov P.N. O konceptualnyh podhodah k dalnejshemu razvitiyu ugolovno-ispolnitelnoj sistemy Respubliki Kazahstan. Konceptualnye podhody k dalnejshemu razvitiyu ugolovno-ispolnitelnoj sistemy Respubliki Kazahstan. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. - Almaty: ТОО Фирма Киик. - 2002. - 148 s.

10. Chukmaitov D.S. Nauchno-metodicheskoe soprovozhdenie organizacii pravovyh preobrazovanij ugolovno-ispolnitelnoj sistemy Respubliki Kazahstan. Razrabotka koncepcii ispravitelnyh uchrezhdenij novogo tipa. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. - Almaty: ТОО «Фирма Киик», 2002. - С. 58-60.

11. Sarpekov R.K. Voprosy obespecheniya publichnosti v zakonoproektnoj deyatel'nosti i modernizacii nauchnoj pravovoj ekspertizy v svete prinyatiya v Respublike Kazahstan zakonodatelnyh popravok po voprosam sovershenstvovaniya normotvorchestva // Vestnik IZPI RK. - №1 (64). - 2021. S. 13-22.

УСЛОВНО-ДОСРОЧНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАКТИКА

Урбисинова Нургуль Еркиновна

*Магистр юридических наук, докторант университета «Туран»;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nikon_81@mail.ru*

Кошкинбаева Алия Сержановна

*Доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции
и международного права университета «Туран»;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ankin2008@bk.ru*

Жумабаева Галия Амангельдиевна

*PhD доктор, заведующий кафедрой «Право» Казахско-русского
международного университета; г. Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: zhutabaeva.galiya@inbox.ru*

Исмагулов Кайрат Еслямкалиевич¹

*Доктор юридических наук, аналитик отдела аналитики, организации
заседаний и протоколирования Конституционного Суда Республики Казахстан;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: ismagulovqairat@gmail.com*

Аннотация. В условиях стремительного развития общества и научно-технического прогресса появляются новые вызовы и виды преступной деятельности, что требует соответствующего правового регулирования для защиты жизни, прав и интересов детей.

Осознавая ответственность перед нынешними и будущими поколениями, а также принимая во внимание возраст детей и их уязвимость перед различными противоправными действиями и негативными факторами, государство на конституционном уровне признает приоритет и необходимость особой защиты прав и законных интересов детей.

В статье рассматриваются особенности применения условно-досрочного освобождения (далее - УДО) в контексте уголовного законодательства Республики Казахстан и международного опыта. Основное внимание уделено защите несовершеннолетних и ужесточению наказаний за преступления против половой неприкосновенности детей. Авторы акцентируют внимание на нулевой терпимости к сексуальному насилию над детьми, что находит отражение в важности усиления наказаний за совершение таких преступлений и запрете на УДО для таких преступников.

Авторы рассматривают международный опыт, включая законодательства РФ, Кыргызстана, КНР, Вьетнама и США, где УДО регулируется с учетом тяжести преступлений и особых условий для рецидивистов. Отдельное внимание уделено необходимости гармонизации казахстанского законодательства с международными стандартами, что способствует защите прав детей и поддержанию социальной справедливости.

В статье также рассматриваются предложенные меры по усилению уголовной ответственности за преступления против детей, такие как увеличение сроков лишения свободы, что автоматически отсрочит возможность УДО. Авторы приходят к выводу о необходимости сбалансированного подхода, позволяющего сохранять право осужденных на УДО, при этом обеспечивая строгое наказание за особо тяжкие преступления.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, половая неприкосновенность несовершеннолетних, цель уголовного наказания, уголовная ответственность, осужденный, сексуальное насилие, Уголовный кодекс

¹ Автор для корреспонденции

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ ТИІСПЕУШІЛІГІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫ ҮШІН ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПРАКТИКА

Нүргүл Еркінқызы Урбисина

Заң ғылымдарының магистрі; «Тұран» университетінің докторанты;
Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nikon_81@mail.ru

Әлия Сержанқызы Кошкинбаева

PhD докторы, «Тұран» университетінің құқықтану және халықаралық құқық
кафедрасының қауымдастырылған профессоры;
Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ankin2008@bk.ru

Ғалия Амангелдіқызы Жұмабаева

PhD докторы, Қазақ-Орыс халықаралық университетінің құқық кафедрасының
меңгерушісі; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: zhumabaeva.galiya@inbox.ru

Қайрат Еслямқалиұлы Исмагулов

Заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты
Аппаратының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама
жүргізу бөлімінің талдаушысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: ismagulovqairat@gmail.com

Аннотация. Қоғамның қарқынды дамуы мен ғылыми-техникалық прогресс жағдайында балалардың өмірін, құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін тиісті құқықтық реттеуді талап ететін қылмыстық қызметтің жаңа сын-қатерлері мен түрлері пайда болады.

Қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы жауапкершілікті сезіне отырып, сондай-ақ балалардың Жасын және олардың әртүрлі құқыққа қайшы әрекеттер мен жағымсыз факторларға осалдығын ескере отырып, мемлекет конституциялық деңгейде балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін ерекше қорғаудың басымдығы мен қажеттілігін мойындайды.

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мен халықаралық тәжірибе контекстінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды (бұдан әрі-УДО) қолдану ерекшеліктері қарастырылады. Кәметке толмағандарды қорғауға және балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін жазаларды қатаңдауға баса назар аударылады. Авторлар балаларға жыныстық зорлық-зомбылыққа нәлдік төзімділікке назар аударады, бұл мұндай қылмыстарды жасағаны үшін жазаны күшейтудің және мұндай қылмыскерлер үшін УДО-ға тыйым салудың маңыздылығында көрінеді.

Авторлар халықаралық тәжірибені, соның ішінде Ресей, Қырғызстан, Қытай, Вьетнам және АҚШ заңнамаларын қарастырады, мұнда УДО қылмыстардың ауырлығы мен рецидивистер үшін ерекше жағдайларды ескере отырып реттеледі. Қазақстандық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіру қажеттілігіне ерекше назар аударылды, бұл балалардың құқықтарын қорғауға және әлеуметтік әділеттілікті қолдауға ықпал етеді.

Мақалада сондай-ақ бас бостандығынан айыру мерзімдерін ұлғайту сияқты балаларға қарсы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту бойынша ұсынылған шаралар қарастырылады, бұл УДО мүмкіндігін автоматты түрде кешіктіреді. Авторлар аса ауыр қылмыстар үшін қатаң жазаны қамтамасыз ете отырып, сотталғандардың УДО құқығын сақтауға мүмкіндік беретін теңдестірілген тәсілдің қажеттілігі туралы қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату, кәметке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігі, қылмыстық жазаның мақсаты, қылмыстық жауаптылық, сотталған, жыныстық зорлық-зомбылық, Қылмыстық кодекс

PAROLE FOR CRIMES AGAINST THE SEXUAL INTEGRITY OF MINORS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND KAZAKHSTANI PRACTICE

Urbissinova Nurgul Erkinovna

Master of Law, Doctoral student at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nukon_81@mail.ru

Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna

PhD, Associate Professor of the Department of Jurisprudence and International Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ankin2008@bk.ru

Zhumabayeva Galiya Amangeldievna

PhD, Head of the Department of Law of the Kazakh-Russian International University; Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhumabaeva.galiya@inbox.ru

Ismagulov Kairat Eslyamkalievich

Doctor of Legal Sciences, Analyst of the Department of analytics, organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ismagulovqairat@gmail.com

Abstract. In the context of the rapid development of society and scientific and technological progress, new challenges and types of criminal activity are emerging, which requires appropriate legal regulation to protect the lives, rights and interests of children.

Being aware of the responsibility to present and future generations, as well as taking into account the age of children and their vulnerability to various illegal actions and negative factors, the State at the constitutional level recognizes the priority and need for special protection of the rights and legitimate interests of children.

The article discusses the specifics of the application of parole (hereinafter - parole) in the context of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and international experience. The main focus is on the protection of minors and tougher penalties for crimes against the sexual integrity of children. The authors focus on zero tolerance for sexual abuse of children, which is reflected in the importance of strengthening penalties for such crimes and banning parole for such criminals.

The authors consider international experience, including the legislation of Russia, Kyrgyzstan, China, Vietnam and the USA, where parole is regulated taking into account the severity of crimes and special conditions for repeat offenders. Special attention is paid to the need to harmonize Kazakh legislation with international standards, which contributes to the protection of children's rights and the maintenance of social justice.

The article also discusses proposed measures to strengthen criminal liability for crimes against children, such as increasing the terms of imprisonment, which will automatically delay the possibility of parole. The authors conclude that a balanced approach is necessary to preserve the right of convicts to parole, while ensuring strict punishment for particularly serious crimes.

Keywords: parole, sexual integrity of minors, purpose of criminal punishment, criminal liability, convicted person, sexual violence, Criminal Code

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_149

Введение

В своих ежегодных посланиях Президент неизменно уделяет внимание вопросам защиты детей. Так, в Послании 2020 года было указано, что «Особое внимание нужно уде-

лить вопросам безопасности и охраны прав детей. Мы значительно ужесточили уголовную ответственность за действия сексуального характера в отношении несовершеннолетних. Но проблема остается острой. Такие

преступники заслуживают более сурового наказания, без права на помилование и тем более досрочное освобождение»².

В 2021 году Президент отмечал, что «На особом контроле должно быть предотвращение и пресечение сексуальных преступлений против детей, особенно оставшихся без попечения родителей»³.

В Послании 2022 года указывалось, что «Сегодня участились обращения граждан и общественников по поводу необходимости ужесточения наказания за насилие в отношении женщин и детей»⁴.

В 2023 году Глава государства акцентировал, что «Основы формирования гармоничной личности и ответственного гражданина закладываются в детском возрасте. У каждого ребенка в стране должно быть счастливое и безопасное детство. В качестве Главы государства требую ужесточить наказание за любые формы насилия в отношении несовершеннолетних»⁵ (от 1 сентября 2023 года).

Кроме того, Указом Президента от 8 декабря 2023 года был утвержден План действий в области прав человека и верховенства закона⁶, который предусматривает комплекс мероприятий в сфере защиты прав ребенка, а также ликвидации дискриминации в отношении женщин и др.

В Конституции утверждается, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Так, защита брака и семьи, а также материнства, отцовства и детства, закрепленная в Конституции, подчеркивает, что эти институты являются основой стабильного и процветающего общества. Государственная поддержка и защита прав членов семьи способствуют созданию условий для их полноценного развития и гармоничного сосуществования (статья 27 Основного закона)⁷.

Для привлечения лица к уголовной ответственности субъект уголовного правонарушения должен обладать общими (возраст и вменяемость) или специальными признаками.

Касательно возраста, лицо подлежит привлечению к уголовной ответственности с 16 лет, за ряд преступлений определенных в части второй статьи 15 Уголовного кодекса⁸ (далее – УК) – статьи 99,106, часть вторая статьи 107, 120, 121, 125, 173, 174, 177, 178, 184, части вторая, третья и четвертая статьи 188, части вторая, третья и четвертая статьи 188-1, части вторая, третья и четвертая статьи 191, 192, части вторая, третья и четвертая статьи 194, части вторая, третья и четвертая статьи 200, части вторая и третья статьи 202, статья 255, 256, части первая и вторая статьи 257, 258, 261, 269, 273, 291, части вторая и третья статьи 293, 298, часть вторая статьи 314 и 350, возраст уголовной ответственности составляет - 14 лет.

Касательно вменяемости УК выделяет статьи 16 и 17:

Статья 16 «Невменяемость» гласит, что лицо, которое во время совершения преступления не могло осознавать характер своих действий или управлять ими из-за психического заболевания, не подлежит уголовной ответственности. К таким лицам могут быть применены принудительные меры медицинского характера.

Статья 17 «Уголовная ответственность лиц с психическим расстройством, не исключаящим вменяемость» устанавливает, что лицо с психическим расстройством, которое частично осознает свои действия, подлежит ответственности, но его состояние учитывается как смягчающее обстоятельство. Вменяемость или наличие расстройства определяется судебной экспертизой.

Уголовный закон в пункте 4) части восьмой статьи 72, устанавливает запрет на УДО осужденным за преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

² Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2020 года https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Дата обращения; 01.09.2024)

³ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2021 года <https://akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁴ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁵ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2023 года <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁶ Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2023 года № 409. «План действий в области прав человека и верховенства закона» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000409> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁷ Конституция Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (Дата обращения; 01.09.2024)

⁸ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (Дата обращения; 01.09.2024)

При этом в этой же норме законодатель делает исключение на запрет УДО в отношении лиц, не достигших совершеннолетия, если они совершили эти преступления в отношении несовершеннолетнего в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет. Такой законодательный подход нацелен на реализацию принципа гуманизма в отношении несовершеннолетних правонарушителей, что вытекает из общих начал уголовной политики и общепризнанных международных правовых актов, принятых в этой сфере.

Методы

При написании статьи использованы аналитический, сравнительно-правовой и формально-логический метод научного исследования.

Результаты и обсуждение

По мнению Антоновой Е.Ю. именно сексуальное насилие над ребенком оказывает серьезное негативное влияние на его физическое и психическое здоровье [1, с.866].

Как отмечает Всемирная организация здравоохранения, сексуальное насилие не только причиняет физическую травму, но и увеличивает риск развития ряда сексуальных и репродуктивных проблем. При этом последствия для здоровья могут возникать как сразу после сексуального насилия, так и спустя годы [2, с.155]

По данным исследований американских ученых, многие из детей-жертв могут сами совершать сексуальные преступления против детей, что усугубляет опасность таких преступлений. Так, Министерство юстиции США сообщает, что две трети осужденных за изнасилование или иное сексуальное насилие в возрасте до 17 лет сами являлись жертвами таких преступлений, а 58 % из них заявили, что сексуальному насилию подвергались в возрасте до 12 лет [3, р. 352, 357–358]. Изучение лиц, страдающих педофилией, показывает, что порядка 42 % из них в детстве сами являлись жертвами сексуального насилия (преступлений сексуальной направленности) [4, с. 199] или свидетелями ненадлежащего сексуального поведения.

По мнению специалистов, у детей, перенесших сексуальную травму, наблюдаются глубокие депрессии, депрессивные реакции, которые нередко приводят к изменению социального поведения, злоупотреблению

наркотиками, алкоголем и другими одурманивающими веществами, формированию сексуальных девиаций, вовлечению новых несовершеннолетних будущих потерпевших в подобные ситуации и другим негативным последствиям [5, с. 415].

В судебной практике не исключается, что совершение преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних психически здоровыми людьми возможно вследствие стечения различных обстоятельств, побудивших к совершению преступления (заблуждение о реальном возрасте потерпевших ввиду физиологических особенностей, безнадзорный и аморальный образ жизни и др.).

Пункт 42) статьи 3 УК перечисляет преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, включая изнасилование, насильственные сексуальные действия, половые акты с лицами до 16 лет, развращение, вовлечение в проституцию, порнографию и т.д. (статьи 120-124⁹, 134, 144, 312 УК)

Согласно статье 39 УК, наказание — это мера государственного принуждения, назначаемая судом для лиц, признанных виновными в преступлении, и выражается в лишении или ограничении прав. Оно направлено на восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предотвращение новых преступлений, не ставя целью причинение страданий или унижение. Наказания включают лишение свободы до 20 лет, пожизненное заключение, конфискацию имущества и запрет занимать определенные должности. Суд при назначении наказания учитывает обстоятельства дела и нормы законодательства.

В соответствии с уголовным законодательством для лиц, признанных невменяемыми и лиц с психическим расстройством, не исключающим вменяемость, могут быть применены принудительные меры медицинского характера (часть вторая статьи 16 и часть вторая статьи 17 УК).

Принудительные меры медицинского характера, согласно статье 91 УК, могут быть назначены судом лицам, совершившим преступления в состоянии невменяемости, страдающим психическими расстройствами (как исключаящими, так и не исключаящими вменяемость), либо нуждающимся в лечении от зависимостей. Эти меры при-

⁹ Законом Республики Казахстан от 15 апреля 2024 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей» в части усиления наказаний установлена абсолютная санкция в виде пожизненного лишения свободы за преступления, предусмотренных частями четвертой статьей 120 и 121 УК.

меняются, если существует риск причинения вреда себе или другим.

Порядок исполнения принудительных мер медицинского характера определяется Уголовно-исполнительным кодексом (далее – УИК) и законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения.

Согласно статье 93 УК, суд может назначить следующие принудительные меры медицинского характера: амбулаторное лечение у психиатра, лечение в психиатрическом стационаре (общего, специализированного типа или с интенсивным наблюдением), а также химическую кастрацию и лечение сексуальных расстройств.

Принудительные меры медицинского характера в отношении лиц, совершивших уголовное правонарушение и страдающим психическими расстройствами, не исключаящими вменяемости, а также старше восемнадцати лет, совершившим уголовное правонарушение против половой неприкосновенности несовершеннолетних исполняются по месту отбывания лишения свободы.

Порядок применения принудительной меры медицинского характера в виде химической кастрации определяются Правилами от 15 декабря 2020 года¹⁰.

Лицам, совершившим преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетних, суд при освобождении из мест лишения свободы по отбытию срока наказания решает вопрос о назначении, продлении, изменении или прекращении принудительных мер медицинского характера.

УИК в пункте 5 статьи 26 указывает, что администрация учреждения должна направить материалы в суд для назначения судебно-психиатрической экспертизы лиц, осужденных за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, не позднее чем за шесть месяцев до окончания срока наказания. Это нужно для определения наличия психических отклонений и склонностей к сексуальному насилию. Данная процедура не применяется к осужденным, которым суд назначил принудительные меры медицинского характера из-за психического расстройства, не исключаящего вменяемости.

По итогам экспертизы администрация направляет представление в суд для решения о назначении, изменении или прекращении принудительных мер. В течение трех рабо-

чих дней после получения решения суда администрация отправляет его в здравоохранение по месту жительства осужденного для исполнения мер. За пять рабочих дней до освобождения из учреждения уведомление об освобождении лиц, осужденных за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних с установленной принудительной мерой, направляется в здравоохранение и орган внутренних дел по месту жительства.

УДО как комплексный поощрительный институт и один из наиболее эффективных стимулов исправления и правопослушного поведения осужденных в период отбывания наказания в местах лишения свободы.

Правовая регламентация УДО установлена нормами УК, а также отдельными статьями Уголовно-процессуального кодекса (далее- УПК) и УИК Республики Казахстан.

Вопросы, связанные с УДО, а также его отмены подлежат рассмотрению судами первой инстанции, а его процессуальный порядок регламентирован главой 51 УПК. В данном случае суд должен будет установить, что лицо отбыло, установленный уголовным законом определенный срок и для своего исправления не нуждается в полном отбывании назначенного наказания, кроме того, полное возмещения им ущерба, причиненного преступлением, и отсутствия у него злостных нарушений установленного порядка отбывания наказания.

Статья 72 УК определяет право на УДО, сроки, условия, категории лиц, исключения, а также осужденных, для которых установлен запрет.

Согласно части восьмой статьи 72 УК, УДО не применяется к лицам: которым смертная казнь заменена лишением свободы; осужденным за террористические, экстремистские преступления с гибелью людей; осужденным за тяжкие коррупционные преступления, кроме беременных, родителей малолетних детей, пожилых и инвалидов, а также тех, кто выполнил условия процессуального соглашения; осужденным за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, за исключением несовершеннолетних преступников; осужденным за умышленное убийство в составе преступной группы, кроме беременных, родителей малолетних детей, пожилых и инвалидов.

¹⁰ Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года «Об утверждении правил применения принудительной меры медицинского характера» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021810> (Дата обращения: 01.09.2024)

Изучая международный опыт, можно отметить, что в УК **Российской Федерации** (далее – РФ) (статья 79) УДО возможно для лиц, отбывающих наказание в дисциплинарной воинской части, при условии, что суд признает их исправление без необходимости полного отбывания срока и частичной или полной компенсации причиненного ущерба.

Осужденные могут получить УДО после фактического отбытия: а) одной трети срока за преступления небольшой или средней тяжести; б) половины срока за тяжкие преступления; в) двух третей срока за особо тяжкие преступления;

г) трех четвертей срока за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних и тяжкие преступления, связанные с наркотиками;

д) четырех пятых срока за преступления против половой неприкосновенности детей младше 14 лет.

Суд при рассмотрении ходатайства учитывает поведение осужденного, его отношение к труду и учебе, наличие поощрений и взысканий, а также степень возмещения ущерба. Для осужденных с педофилией учитываются медицинские меры, отношение к лечению и результаты экспертизы.

УК Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года в статье 88 регулирует УДО. Согласно части первой, лица, осужденные к лишению свободы или содержанию в дисциплинарной воинской части, могут быть условно-досрочно освобождены, за исключением указанных в статье 89.

УДО возможно при выполнении следующих условий: положительные результаты исправления и ресоциализации; возмещение не менее половины ущерба, причиненного преступлением; отсутствие непогашенных дисциплинарных взысканий; добросовестное отношение к труду и обучению во время отбывания наказания; прохождение курса лечения от зависимости, если таковая имеется.

Сроки для УДО: 1. Не менее двух третей срока за менее тяжкое преступление; 2. Не менее трех четвертей срока за тяжкие или особо тяжкие преступления, а также для тех, кто ранее был условно-досрочно освобожден, если освобождение было отменено; 3. Не менее половины срока за менее тяжкое преступление, если достигнуто соглашение с потерпевшей стороной; 4. Не менее 25 лет при пожизненном лишении свободы, за исключением ограничений в статье 89.

УК Кыргызстана также запрещает УДО для осужденных за: посягательство на жизнь

или половую неприкосновенность ребенка; пытки; преступления против мира и безопасности человечества и военные преступления; преступления, совершенные организованной группой или сообществом, акт терроризма или создание экстремистской организации; преступления против общественной безопасности и конституционного строя.

УДО в судебной системе **США** позволяет осужденным выйти из тюрьмы на условиях до окончания срока наказания, но для сексуальных преступлений, таких как педофилия, этот процесс более строго регулируется. Полномочия по назначению УДО принадлежат судам, и каждая штатная юрисдикция имеет свои законы.

При осуждении за педофилию суды проявляют осторожность и могут применять более строгие меры, включая продление сроков УДО или полное исключение этой возможности. Условия освобождения могут включать обязательное участие в реабилитационных программах и запрет на контакт с детьми. Хотя УДО возможно, приоритетом остается безопасность общества, что приводит к более строгому подходу.

С 1996 года в США применяется химическая кастрация для педофилов, особенно в Калифорнии, где рецидивистам после освобождения назначают эту процедуру. В Техасе химическая кастрация осуществляется на добровольной основе. Также после освобождения педофилы подлежат учету по месту жительства и включаются в национальный реестр, доступный в интернете. Законом запрещено их проживание рядом со школами, детскими садами и площадками.

В **Польше** введен реестр педофилов, доступный для проверки информации о лицах, совершивших сексуальные преступления против детей. С 1 октября 2023 года вступили в силу изменения в УК, ужесточающие ответственность за сексуальные преступления.

Теперь за изнасилование с особой жестокостью предусмотрено лишение свободы на срок от 5 до 30 лет или пожизненное заключение (ранее – до 15 лет). Изнасилование, приведшее к смерти жертвы, наказывается лишением свободы на срок от 8 до 30 лет или пожизненным заключением (ранее – от 2 до 12 лет). Изнасилование ребенка также карается лишением свободы на срок от 5 до 30 лет или пожизненным заключением.

Отменены сроки давности для уголовных дел о изнасиловании ребенка и изнасиловании с особой жестокостью. Новые изменения также добавили квалификации изнаси-

лования при отягчающих обстоятельствах, таких как применение огнестрельного оружия или запись акта. Эти действия теперь наказываются лишением свободы на срок от 3 до 20 лет (ранее – от 2 до 12 лет)¹¹.

В случае с сексуальными рецидивистами УДО будет возможно только после отбытия 75% срока наказания.

Статья 73 УК **Республики Узбекистан**¹² от 22 сентября 1994 года регулирует институт УДО. Это освобождение может применяться к осужденным, отбывающим лишение свободы, дисциплинарный арест, ограничение свободы или исправительные работы, а также к лицам, не исполнившим дополнительное наказание.

УДО возможно при выполнении режима и добросовестном отношении к труду, после фактического отбытия определенного срока: а) не менее одной трети срока за преступление небольшой опасности; б) не менее двух третей срока за тяжкое преступление, если осужденный ранее был судим за умышленное преступление; в) не менее трех четвертей срока за особо тяжкое преступление или если осужденный ранее был условно-досрочно освобожден и совершил новое умышленное преступление.

УДО не применяется к: а) осужденным к пожизненному или длительному сроку; б) особо опасным рецидивистам; в) участникам организованных преступных групп; г) лицам, осужденным за тяжкие сексуальные преступления против несовершеннолетних, а также за ряд других серьезных преступлений.

Согласно закону РУз от 11.04.2023 года, в статью 73 внесены дополнения о запрете на УДО для преступлений против несовершеннолетних, но этот запрет не распространяется на осужденных по решениям суда, вступившим в силу до публикации закона.

Согласно статье 81 УК **Китайской Народной Республики**¹³ (далее – КНР), основными условиями для УДО являются: отбытие половины срока наказания (для пожизненного – не менее 13 лет); исправление и раскаяние осужденного; безопасность освобождения для общества. Применение УДО ранее указанных выше сроков возможно только с санкции Верховного суда КНР.

УДО не применяется к осужденным на срок свыше 10 лет или пожизненно при ре-

цидиве, преступлениях, повлекших смерть, или насильственных преступлениях (взрыв, ограбление, изнасилование, похищение).

УДО назначается по ходатайству органов исполнения наказания, учитывая раскаяние и искупление вины (статья 79 УК КНР).

Освобожденный обязан соблюдать ограничения, такие как запрет на смену места жительства (статья 84 УК КНР). При пожизненном сроке ограничения действуют 10 лет (статья 83 УК КНР). Контроль осуществляют органы общественной безопасности (статья 86 УК КНР).

УДО отменяется при совершении нового преступления, выявлении новых обстоятельств или нарушении закона.

В соответствии со статьей 236 УК КНР, изнасилование наказывается лишением свободы от 3 до 10 лет, а преступления против несовершеннолетних наказываются более строго. В случае отягчающих обстоятельств (например, множественные жертвы, публичное изнасилование, тяжкие последствия) срок наказания увеличивается до 10 лет и более, включая пожизненное заключение и смертную казнь.

Статья 237 УК КНР усиливает наказание за непристойные нападения и оскорбления, увеличивая срок лишения свободы при групповых или тяжких обстоятельствах, особенно если преступление совершено против ребенка.

Во Вьетнаме не так давно стал применяться институт УДО, что отражает позитивные результаты проводимой судебной реформы. УДО является новым институтом, в отличие от условного освобождения, освобождения от уголовной ответственности и иных уголовно-правовых институтов. Применение УДО освобождения свидетельствует о гуманизме в пенитенциарной сфере и позволяет сокращать расходы на содержание осужденных [6, с.331].

Новые положения об УДО освобождении были недавно внесены Национальным собранием Социалистической Республики Вьетнам в УК. В целях своевременного осуществления постановления об УДО осужденных премьер-министр Вьетнама подписал приказ № 1461/QDТТgo «О реализации УДО», который применяется с 1 июля 2016 г. для обеспечения интересов осужденных

¹¹ Как наказывают педофилов в России, США и Польше <https://www.dw.com/ru/kak-nakazyvaut-pedofilov-ot-kastracii-do-poziznennogo-zaklucenia/a-49572151> Дата обращения; 01.09.2024

¹² https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110&pos=93;-46#pos=93;-46

¹³ Уголовный кодекс КНР https://crimescience.ru/wp-content/uploads/2020/05/%D0%A3%D0%9A%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%8F_PDF.pdf Дата обращения; 01.09.2024

к лишению свободы и их реабилитации с помощью родственников, государственных учреждений и общественных организаций.

В этом случае лица, отбывающие лишение свободы, освобождаются раньше окончания срока наказания, но должны соблюдать условия, определенные компетентным органом в течение испытательного срока – неотбытой части срока наказания. Если в течение испытательного срока осужденный нарушает установленные условия, компетентный орган может изменить условия УДО или вернуть его в пенитенциарное учреждение для продолжения отбытия оставшегося срока наказания. Во Вьетнаме решения об УДО принимает суд по инициативе учреждения, исполняющего наказание.

Во Вьетнаме УДО не применяется: в отношении лиц, осужденных за преступления против национальной безопасности, терроризм, преступления против человечества и военные преступления; лиц, приговоренных к 10 годам лишения свободы и более за умышленное причинение вреда жизни или здоровью и унижение достоинства человека либо 7 годам лишения свободы и более за разбойное нападение и похищение людей, а также незаконное производство, незаконный оборот и хранение наркотиков; лиц, приговоренных к смертной казни, и др.

Заключение

Равенство всех перед законом и судом является фундаментальным правом, закрепленном в международных документах и Основном законе страны, которое ни в каких случаях не подлежат ограничению.

Анализ международного опыта свидетельствует, что практика установления законодательного запрета на УДО для определенных лиц, может различаться. В отдельных странах четко устанавливается запрет для осужденных, совершивших преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних (Кыргызстан, Узбекистан, КНР, Вьетнам). Другие государства более гуманно относятся к подобному вопросу и предоставляют такое право. При этом, более дифференцированно подходят к срокам предоставления УДО (РФ, США, Польша), а также право решения вопроса УДО оставляют за судом. Отдельные страны не устанавливают запрет на УДО и не выделяют каких-либо исключений. Однако, устанавливают более строгие условия и требования для освобождения.

Анализ уголовного законодательства

Республики Казахстан демонстрирует последовательную политику усиления ответственности за преступления против женщин и детей. Эта тенденция направлена на повышение защиты уязвимых категорий граждан, что подтверждается ужесточением наказаний. Важным шагом является запрет на УДО для лиц, совершивших преступления против половой неприкосновенности детей. Такой запрет отражает нулевую терпимость государства к сексуальному насилию над несовершеннолетними и согласуется с конституционными принципами защиты детей.

С другой стороны, право осужденных на УДО остается важной гарантией признания человеческого достоинства. Оно базируется на международно признанном принципе сочетания наказания с возможностью исправления и реабилитации. Исключение возможности УДО, особенно безусловное, фактически игнорирует потенциал исправления осужденного, что ставит под сомнение фундаментальную суть наказания как способа не только наказать, но и дать шанс на исправление.

В этой связи, мы считаем, что цель уголовного наказания может быть достигнута посредством поощрения исправления осужденного, включая возможность УДО при соблюдении определенных условий. К ним относятся исправление, признание вины и соблюдение режима отбывания наказания. УДО не является автоматическим правом, а применяется судом после тщательного анализа исправления осужденного и достижения целей наказания.

Наше законодательство предусматривает возможность УДО даже по некоторым тяжким преступлениям, таким как преступления против мира и безопасности человечества. Если целью запрета УДО для определенных преступлений является увеличение срока лишения свободы, это можно достичь не исключая фундаментального права осужденного на досрочное освобождение. Например, ужесточение наказания за преступления против половой неприкосновенности детей путем увеличения сроков заключения автоматически отсрочит возможность УДО.

Таким образом, подобные меры позволят достичь целей уголовного наказания: обеспечить восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждение новых преступлений, а также сохранить возможность для осужденных реализовать своё право на УДО. Этот

подход должен применяться и к другим ключевым уголовно-правовым институтам, таким как помилование, амнистия и замена неотбытой части наказания более мягким видом.

Помимо этого, к преступлениям против половой неприкосновенности несовершеннолетних в УК относятся различные уголовно наказуемые деяния (пункт 42 статьи 3), которые включают преступления средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие. Эти преступления охватывают не только правонарушения против личности, непосредственно

нарушающие половую неприкосновенность несовершеннолетних, но и преступления, направленные на защиту интересов семьи, здоровья населения и нравственности (главы 1, 2 и 11 Особенной части УК).

В связи с этим рекомендуется пересмотреть и обновить данный перечень, учитывая цели пункта 4) части восьмой статьи 72 УК, а также непосредственный объект посягательства этих преступлений, так как от этого зависит возможность ограничения УДО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонова Е.Ю. Педофилия — лечить или наказывать? // *Всероссийский криминологический журнал*. - 2018. - Т. 12 - № 6. - С. 865-873
2. *Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире: пер. с англ. / под ред. Э.Г. Круга и др.* - М.: *Весь мир*. - 2003. - 376 с.
3. *Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses against Children: New Treatment or Old Punishment [Electronic resource] / W. Winslade [et al.] // SMU Law Review*. - 1998. - Vol. 51. - P. 349-412 <http://scholar.smu.edu/smulr/vol51/iss2/4> (Дата обращения: 01.09.2024)
4. Дерягин Г.Б. *Криминальная сексология: учеб. пособие*. - М.: Юнити, 2011. — 399 с.
5. *Энциклопедия уголовного права: в 35 т. / под ред. В. Б. Малинина*. — СПб.: Изд. проф. Малинина, 2011. — Т. 15: *Преступления против половой неприкосновенности и половой свободы личности*. — 570 с.
6. Фунг Нгок Хай. *Институт условно-досрочного освобождения в различных странах и его совершенствование во Вьетнаме // Уголовно-исполнительное право*. - 2018. - Т. 13 (1-4), № 3. - С. 329-333.

REFERENCES

1. Antonova E.YU. *Pedofiliya — lechit' ili nakazyvat'?* // *Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal*. - 2018. - T. 12 - № 6. - С. 865-873
2. *Nasilie i ego vliyanie na zdorov'e. Doklad o situacii v mire: per. s angl. / pod red. E.G. Kruga i dr.* - M.: *Ves' mir*. - 2003. - 376 s.
3. *Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses against Children: New Treatment or Old Punishment [Electronic resource] / W. Winslade [et al.] // SMU Law Review*. - 1998. - Vol. 51. - P. 349-412 <http://scholar.smu.edu/smulr/vol51/iss2/4> (Data obrashcheniya: 01.09.2024)
4. Deryagin G.B. *Kriminal'naya seksologiya: ucheb. posobie*. - M.: YUniti, 2011. — 399 s.
5. *Enciklopediya ugolovnogo prava: v 35 t. / pod red. V. B. Malinina*. — SPb.: *Izd. prof. Malinina*, 2011. — T. 15: *Prestupleniya protiv polovoj neprikosnovennosti i polovoj svobody lichnosti*. — 570 s.
6. Fung Ngok Haj. *Institut uslovno-dosrochnogo osvobozhdeniya v razlichnyh stranah i ego sovershenstvovanie vo V'etname // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo*. - 2018. - T. 13(1-4), № 3. - S. 329-333.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Асель Айдархановна Бекбауова¹

Заң ғылымдарының магистрі, «Туран» Университетінің докторанты;
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: abikosha_07@mail.ru

Бакытгуль Шаймерденовна Исмаилова

Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік университетінің доценті; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Аннотация. Мақалада сот үкімі бойынша тағайындалған жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылған. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолданумен байланысты проблемаларды талдау, сондай-ақ заңнамалық, ғылыми және статистикалық принциптерді зерделеу арқылы заңнамалық және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге қажетті ұсыныстарды анықтау жұмысты жазудың мақсаты болып табылады. Тақырыптың өзектілігі зерттелетін қылмыстық-құқықтық реттеу институтының объектісінің азаматтар мен қоғам үшін мазмұнымен және маңыздылығымен түсіндіріледі. Зерттелетін мекеменің мазмұны – белгіленген мерзімді іс жүзінде өтегеннен кейін сотталған адам ретінде қалған уақыт мерзімін өтемеу мүмкіндігі. Оның сот органдарына мұндай мүмкіндік беру туралы өтінішін қанағаттандырудың негізгі себептері оның жасалған заңсыз қылмыстық әрекетке және одан әрі түзеу мекемесінде болу қажетсіздігіне деген психикалық көзқарасын жақсарту болып табылады. Мақалада құқықтық қатынастардың зерттелетін саласындағы заңнаманың даму динамикасы айқындалады, сондай-ақ азаматтардың әртүрлі санаттарына қолдану үшін қабылданған ережелер талданады. Сонымен қатар, сот органдарының құқық қолдану тәжірибесін тиімді жүргізу үшін іс материалдарын және сотталғанның жеке ісін объективтілікке және ұсынылған сипаттамалардың іс материалдарына сәйкестігіне қатысты мұқият зерделеу қажет. Ұқсас мән-жайлар мен сипаттамалар болған кезде, яғни шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы істерді қарау кезінде біркелкі болмаған жағдайда соттардың әртүрлі тәжірибелерді қолдану проблемасы ерекше көрсетілген. Жұмыста ұқсас форматтағы материалдарды ұсынған сотталғандардың өтініштері бойынша әртүрлі шешімдердің қабылдануының мысалдары келтірілген, бірақ олар бойынша әртүрлі шешімдер: қанағаттандырылды немесе қабылданбады. Сондықтан істі жан-жақты және объективті қарау үшін сот органдарына түзеу мекемесі ұсынған жазалар мен көтермелеу шараларының негізділігі мен заңдылығын талдау құқығы берілуі керек. Сонымен қатар, жұмыста азаматтарға жазаны тиісті жағдайларда мерзімінен бұрын тоқтату құқығын алу мүмкіндігін беру мәселесін қарауға қоғамды және оның өкілдерін тарту туралы ұсыныс берілген.

Түйінді сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату, сот, өтінішхат, сотталғандар, пенитенциарлық органдар, түзету.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бекбауова Асель Айдархановна

*Магистр юридических наук, докторант Университета «Туран»;
г. Актобе, Республика Казахстан; e-mail: abikosha_07@mail.ru*

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна

*Кандидат юридических наук, доцент Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова; г. Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: daulet070108@mail.ru*

Аннотация. Статья рассматривает некоторые вопросы правового регулирования условно-досрочного освобождения от наказания, назначенного приговором суда. Анализ проблем, связанных с применением института условно-досрочного освобождения, а также определение необходимых для совершенствования законодательной и правоприменительной практики рекомендаций с помощью изучения законодательной, научной и статистической начал является целью написания работы. Актуальность темы объясняется содержанием и значимостью для гражданина и общества объекта исследуемого института уголовно-правового регулирования. Содержание изучаемого института заключается в возможности не отбывать оставшийся период времени осужденным при фактическом прохождении установленного срока. Основными мотивами при удовлетворении его ходатайства на такую возможность для судебных органов являются улучшение его психического отношения к совершенному незаконному уголовному деянию и ненужность дальнейшего нахождения в исправительном учреждении. В статье определяется динамика развития законодательства в изучаемой области правоотношений, а также анализируются принятые положения на предмет применения к различным категориям граждан. Кроме того, для эффективной правоприменительной практики судебных органов необходимо тщательного изучения материалов дела и личного дела осужденного в отношении объективности и соответствия представленной характеристик материалов дела. Выделяется проблема применения различной практики судами при наличии похожих обстоятельств, характеристик, то есть в отсутствии единообразия при рассмотрении дел об условно-досрочном освобождении. В работе приводятся примеры вынесения различных решений по ходатайствам осужденных, представлявших материалы схожего формата, но по которым вынесены различные постановления: удовлетворено или отказано. Поэтому для глубокого и объективного рассмотрения дела судебные органы необходимо наделять полномочиями по анализу на обоснованность и законность представленных исправительным учреждением взысканий и поощрений. Кроме того, в работе представлены предложение о привлечении общественности, ее представителей для участия в рассмотрении предоставления возможности гражданам на получение права по досрочному прекращению срок наказания на соответствующих условиях.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, суд, ходатайство, осужденные, пенитенциарные органы, исправление.

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE APPLICATION OF PAROLE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Bekbauova Assel Aidarkhanovna

*Master of Legal Sciences, doctoral student of Turan University;
Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: abikosha_07@mail.ru*

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at Aktobe Regional University named after K. Zhubanov; Aktobe c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: daulet070108@mail.ru*

Abstract. *The article examines some issues of legal regulation of conditional early release from punishment imposed by a court verdict. The purpose of this work is to analyze the problems associated with the use of the institute of parole, as well as to identify recommendations necessary for improving legislative and law enforcement practice through the study of legislative, scientific and statistical principles. The relevance of the topic is explained by the content and significance for the citizen and society of the object of the institution of criminal law regulation under study. The content of the institute under study consists in the release of an individual from the remaining term of serving a sentence established by a court verdict. The judicial authorities, satisfying the petition of a convicted person for parole, must be sure of his correction and there is no need to fully serve the term of the imposed sentence. The scientific work examines legislative changes and additions in the field of application of parole, as well as analyzes the adopted provisions for application to various categories of citizens. In addition, for effective law enforcement practice of judicial authorities, it is necessary to carefully study the case materials and the personal file of the convicted person with regard to the objectivity and compliance of the presented characteristics with the case materials. The problem of applying different practices by courts in the presence of similar circumstances, characteristics, that is, in the absence of uniformity in the consideration of parole cases, is highlighted. The paper provides examples of making various decisions on the petitions of convicts who submitted materials of a similar format, but on which various decisions were made: satisfied or denied. Therefore, for a deep and objective consideration of the case, the judicial authorities must be given the authority to analyze the validity and legality of the penalties and incentives presented by the correctional institution. In addition, the paper presents a proposal to involve the public and its representatives in order to realize the right of a citizen to parole from further punishment.*

Keywords: *parole, court, petition, convicts, penitentiary authorities, correction.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_159

Кіріспе

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қарастыра отырып, оның көтермелеу сипаты мен сотталушының заңды мінез-құлқымен байланысын, оның еңбек қызметіне, білімге, жүзеге асырылатын тәрбие шараларына қатынасын атап өту қажет. Мұндай институтты қолдану сотталғанды түзетуді жақсартуға, қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін дамытуға мүмкіндік береді. Сот белгілеген жазаны одан әрі өтеуден жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің² 72-бабының 7-бөлігіне сәйкес зерттелетін институт қолданылғаннан кейін мінез-құлыққа қатысты айқындалған тиісті негіздердің болуына байланысты жаза мерзімі аяқталғанға дейін қолдану салдарынан мерзімінен бұрын және шартты болып табылады. Осы негіздер арқылы сотталған адамның міндеттері айқындалады. Бұл жұмыс тақырыбының өзектілігі сотталғандар мен қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің зерттеу объектісіне ерекше назар аударуымен айқындалады. Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін құқықтық реттеу мен құқық қолданудың негізгі мәселелерін

зерделеу және ол бойынша ұсыныстар дайындау зерттеудің мақсаты болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Жұмыстың теориялық негізін отандық ғалымдар мен тәжірибелік мамандардың да, шетелдік ғалымдардың да еңбектері құрады. Олардың ішінде: Аққұлев А. Ш., Жұмашев К. С., Бабаян С. Л., Ефимов М. А., Таганцев Н. С. және т. б. Мақалада қылмыстық, қылмыстық процестік, қылмыстық атқару заңнаманың ережелері, зерттелетін тақырып бойынша зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектері, қарастырылып отырған тақырып бойынша құқық қолдану тәжірибесі бойынша статистикалық деректер қолданылды.

Жұмыстың әдіснамалық негізін келесі әдістер құрады: тарихи, логикалық, жүйелік талдау. Тарихи әдіс қазіргі заманғы заңнамадағы өзгерістерді қарастыруға және ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік берді. Жүйелік талдау әдісі, жалпы ғылыми әдіс ретінде, көптеген элементтердің тұтасымен байланысы ретінде бір-бірімен өзара әрекеттесудегі күрделі процестерді зерттеуге мүмкіндік береді. Соңғысындағы логикалық әдіс қарастырылып отырған ұғымдар мен мазмұнды талдауды қолданады.

² Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні: 25.11.23)

Талқылау

Қарастырылып отырған институт, А.А.Пионтковскийдің айтуынша, бүкіл жазаны толық өтегенге дейін болатын кезең ретінде қолданылады [1, 39 б.]. Сонымен қатар, ол сотталушыға әсер етудің арнайы әдісі ретінде әрекет етеді, ол оны білім беру арқылы түзетуге, қылмыстық әрекетті одан әрі жүзеге асырудан аулақ болу принциптерін нығайтуға бағыттайды. Аталған институт белгіленген талаптарды сақтамаған жағдайда қылмыстық-түзеу мекемесіне қайтып оралу мүмкіндігінен қорқып, босатуды білдіреді. А. А. Пионтковский зерттелетін институтты пайдалануды бас бостандығынан айыру орындарына оралу қаупіне байланысты азаптың болуымен байланыстырады. Мұндай көзқарас дұрыс емес деп ойлаймыз, өйткені жазаны мерзімінен бұрын аяқтау бойынша адам, елдің азаматы ретінде кәсіп түрін таңдау құқығын, қозғалыс еркіндігін жүзеге асыра алады, ал түзеу мекемесінде ол бұл құқықтардан айырылады. Сондықтан жазаның қалған бөлігі кезінде жазалау әсеріне жол берілмейді және қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес келмейді.

Бұл туралы жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институтының жазалау жүйесімен байланысының жоқтығын анықтайтын Гогель С.К. жазады, өйткені бұл институтты пайдалану адамды түзетуге қатысты түрме тәртібінің нәтижесіздігін растайды [2, 311 б.]. Зерттелетін институт арқылы сотталған адам жазадан босатылуды немесе бас бостандығынан айыру орнына оралуды анықтайды.

М.А. Ефимовтың айтуынша, қарастырылып отырған институт сот тағайындаған жазаны орындаудың соңғы кезеңін білдіреді. Бұл дұрыс емес болып көрінеді, өйткені қалған кезеңде сотталған адам түзеу мекемесінде болмайды [3, 7 б.]. Осыған байланысты босату шартты түрде мерзімінен бұрын түзеу мекемесінде болу мамандандырылған органдардың бақылауында болу кезеңіне ауыстырылатыны белгілі болатынын атап өткен жөн.

Н.С. Таганцевтің пікірінше, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты мемлекеттік органдардың жазалау функциясына жатады, сондай-ақ сот үкіміне өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді [4]. Ғылыми

жұмыс авторларының пікірі А.С. Михлиннің пікірімен сәйкес келеді [5, 83 б.], шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты сотталушының жазасын өтеу режиміне сәйкес өзін ұстауы, заңды ережелерді сақтауы үшін ынталандырушы фактор ретінде әрекет етеді.

Қарастырылып отырған институттың мәні тиісті жағдайларда сот үкімімен тағайындалған жазаны өтеу мерзімін мерзімінен бұрын тоқтату мүмкіндігінде көрінеді. Сондықтан сот органы үшін қазіргі уақытта жазаны өтеудің нақты мерзімі сотталғанды түзету үшін жеткілікті екенін анықтау маңызды. Бұл негіз Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72-бабының ережелерімен айқындалады, мұнда тиісті мөлшерде жазаны өтеудің нақты мерзімі бас бостандығынан айыру немесе шектеу түріндегі жазаны мерзімінен бұрын тоқтатуға ықпал етеді. Бұл босатуды жүзеге асырудың негізгі талаптары түзеу мекемесінде болған кезде тәртіпті бұзу фактілерінің болмауы және сот үкімінде белгіленген зиянды өтеу болып табылады.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын іске асыру сотталғандарға сот органдарына өтінішхат беру арқылы іске асырылады. Бұл тәртіп Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72 – бабының, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 51-тарауының 476-480-баптарының³, «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының⁴ ережелерімен белгіленген. Түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, тәртіптік әскери бөлімде ұстау, әскери қызмет өткеру бойынша шектеулер қылмыс жасаған адамның бастамасы бойынша зерттелетін институт қолданылуы мүмкін жазалау шаралары болып табылады. Осыған байланысты, мұндай құжатты сот органдарына берудің мүмкін болатын келесі негіздер белгіленген [6]. Материалдық негіз жаза мерзімін одан әрі өтеу қажеттілігінің болмауынан тұрады. Бұл сотталушының заңды мінез-құлқымен расталуы мүмкін, ол барлық құқықтық ережелерді, нормаларды, жазаны өтеу тәртібінің талаптарын

³ Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы кодексі 2004 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күні: 25.11.23)

⁴ Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000006S> (Жүзінген күні: 25.11.23)

сактауда, тапсырмаларға, материалдық-техникалық жабдықтауға жауапкершілікпен қарауда көрінеді. Сотталған адамға қатысты жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін алу үшін өтінішхат беру үшін қажетті уақыт кезеңіне емес, жазаны өтеудің барлық кезеңіне негізделетін қорытынды шығарылады.

Формальді негіз сотталғандардың жазасын өтеудің нақты кезеңіне негізделеді [7]. Бұл кезеңге құқық бұзушылық санаты әсер етеді. 2020 жылы мемлекет Президентінің тапсырмаларына сәйкес зерттелетін мәселе бойынша өзгерістер енгізілді⁵. Қылмыстық кодекстің 72-бабына енгізілген өзгерістермен шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі туралы сот органдарына құжаттарды ұсына алмайтындар анықталды:

- ауыр немесе аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін соттылығы бар тұлғалар;
- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыс жасаған және қылмыстық заңның осы бабы бойынша сотталған тұлғалар. Бұл санатқа құқық бұзушылық жасаған кезде әрекетке қабілетсіз, он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі адамдар кірмейді;

- сот үкімімен жазасы өлім жазасы болып белгіленіп, кейіннен бас бостандығынан айырумен ауыстырылғандарға қатысты;

- террористік немесе экстремистік құқық бұзушылық жасау бөлігінде қылмыстық заңнаманың нормаларын бұзуға байланысты жазасы сот үкімі бойынша белгіленген, соның салдарынан адамдар қайтыс болғандарға қатысты.

Осы Ережеге келесі тұлғалар кірмейді:

- құқық бұзушылық жасаған адамдар халықтың әлеуметтік осал топтарына жатады (жас балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер; жүкті әйелдер; жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ерлер; елу сегіз және одан жоғары жастағы әйелдер; алпыс үш және одан жоғары жастағы ерлер; бірінші және екінші топтағы мүгедектер;

- ынтымақтастық туралы процестік келісімінің талаптарын орындаған тұлғалар.

Зиянды өтеуге және түзеу мекемесінде заңды мінез-құлықтың болуына байланысты аталған адамдар мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін жағдайлар:

- ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сот үкімімен белгіленген барлық кезеңнің кемінде жартысын өтеу;

- аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сот үкімімен белгіленген жазаның барлық кезеңінің кемінде үштен екісін өтеу.

Қылмыстық заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілгенге дейін азаматтардың аталған санаттары ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін жазаның барлық кезеңінің үштен бірін және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін кезеңнің кемінде жартысын өтеген кезде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға өтініш білдіре алды. Осыған байланысты заң шығарушы азаматтардың әлеуметтік осал санаттарына қатысты сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасағаны үшін жауапкершілікті қатаңдатты.

Ынтымақтастық туралы процестік келісіміне қатысты қылмыстық процестік заңнамасы келісімнің үш түрін ажыратады⁶:

- күдіктінің, айыпталушының күдікпен және ауыр емес, орташа ауырлықтағы қылмыстар мен ауыр қылмыстар қатынастарына айып тағылған жағдайда кінәсін мойындау туралы мәміле түрінде;

- қылмыстық топ жасаған қылмыстарға, аса ауыр қылмыстарға, экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға жәрдемдесу кезінде қылмыстардың барлық санаттарына қатысты ынтымақтастық туралы келісім түрінде;

- шағын, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстарға қатысты кінәні растау және заңсыз алынған қаражатты қалпына келтіру туралы келісім түрінде.

Бұдан басқа, жасалуы екі факторға негізделген ынтымақтастық туралы процестік келісімінің талаптарын іске асыру кезінде ауыр және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады:

- құрам белгісінің болуы, яғни қылмысты қылмыстық топта жүзеге асыру;

- сыбайлас жемқорлық қылмыстардың аса ауыр құрамдарына қатысты; 366-баптың 4-бөлігі, 367-баптың 4-бөлігі, 450-баптың 3, 4-бөлігі, 452-баптың 4-бөлігі⁷.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 2 қазандағы «Жазаны өте-

⁵ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар еңгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 384-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000384> (Жүзінген күні: 28.11.23)

⁶ 612 бап 1 тармағы. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы кодексі 2004 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күні: 28.11.23)

⁷ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні: 01.12.23)

уден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» аталған сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы нормативтік қаулысымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді⁸. Өзгертілген нормативтік құқықтық актіде қылмыс жасау салдарынан келтірілген залал ұғымы айқындалады және өтелуге жатады. Қаралып отырған Қылмыстық кодекстің 72-бабына қатысты бұл қылмыс жасаумен тікелей келтірілген зиян. Сонымен қатар, бұған сотта азаматтық талап қою арқылы өндірілген сомалар кіреді. Осылайша, заң шығарушы жасалған қылмыстың ауырлығына қарай жазаны нақты өтеу, түзеу мекемесіндегі заңды мінез-құлық, сондай-ақ тұлғаға қатысты мөлшері сот үкімімен белгіленген материалдық сомаларды толықтыру сияқты жағдайлардың қажеттілігін белгіледі. Демек, тұлғаның түзеу мекемесі белгілеген тәртіпті сақтауы және материалдық өтемақы бойынша берешегі жоқтығын негізге ала отырып, оның жазасын мерзімінен бұрын аяқтауға мүмкіндік туады [8]. Іс жүзінде сотталған адам өтінішхат береді, бұл ретте ол жасаған қылмыспен келтірілген зиянды материалдық өтеуден жалтаруға үміттенеді [9]. Сот босатудан бас тартқаннан кейін ғана ол осы бағыттағы әрекеттерді жүзеге асыра бастайды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 345-бабының 3-бөлігі бойынша сотталғанға қатысты апелляциялық соттың қаулысымен бірінші сатыдағы соттың қаулысы оның тарапынан жазаны өтеу кезінде

Кесте 1. Бірінші және апелляциялық сатыдағы соттар берген және қанағаттандырған өтінішхаттардың саны

№		2020 ЖЫЛ			2021 ЖЫЛ			2022 ЖЫЛ			2023 ЖЫЛ 1 кв.		
		Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттандырылған
1	1 сатыдағы сотта	1184	728	61,5	1282	409	31,9	1585	312	19,7	218	40	18,3
2	Апелляциялық сатыдағы сотта	393	66	16,8	686	61	9,5	1043	113	10,8	78	11	14,1

⁸ Жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы № 5 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000005S> (Жүзінген күні: 01.12.23)

режимді бұзушылықтардың болмауына байланысты жойылды; жаза мерзімінің нақты бөлігі өтелді; тәртіптік жауаптылыққа тартулар, ішкі тәртіп бұзушылықтар жоқ; түзеу мекемесі әкімшілігінің тапсырмаларын, еңбек міндеттерін орындайды; апелляциялық сатыдағы сотта талқыландығанға дейін залалды толық көлемде өтеді.

Нәтижелер

Сот ісін жүргізу практикасына сәйкес жазаны мерзімінен бұрын аяқтау туралы өтінішхатты қарау іс материалдарын және сотталушының жеке ісін объективтілікке және ұсынылған сипаттамалардың іс материалдарына сәйкестігіне қатысты мұқият зерделеуді талап етеді. Атап айтқанда, мұндай жағдайларға қатысты сотталушының оң сипаттамасының объективтілігіне байланысты бірінші сатыдағы сот қаулысының апелляциялық сатыдағы сот қаулысымен күшін жою жағдайлары бар [10]. Соттардың істі қарауындағы жеке көзқарас мәселесі жазаны мерзімінен бұрын аяқтау үшін жоғарыда аталған шарттарды ғана емес, сонымен бірге сотталушының заңсыз іс-әрекет жасауының қоғамдық қауіптілігін, сипаты мен салдарын, жәбірленушілердің пікірін және қылмыс жасаудан келтірілген материалдық залал мен моральдық зиянды өтеуді есепке алу қажеттілігін туғызады.

Соңғы 4 жылда жазаны мерзімінен бұрын аяқтауға қатысты өтініштерхаттарды қарау жай-күйін Жамбыл облысының мысалынан байқауға болады [11].

1 кестеде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау

туралы өтінішхаттар бойынша сот шешімдерінің саны көрсетілген, оларды салыстыра отырып, соңғы 4 жылдағы соттың бас тарту шешімдерінің көбеюін көруге болады. Оң шешімдер саны айтарлықтай төмендеді. Зерттеу кезеңінде өтініштерді қанағаттандыру пайызының төмендеу динамикасы екі есе көрінді. Мұндай жағдай пенитенциарлық мекемелерде ұсталатын сотталғандар санының көбеюіне, сондай-ақ олардағы суицид, ұстау режимін бұзу бөлігіндегі наразылықтар, өзіне зиян келтіру және т. б. сияқты әртүрлі жағымсыз құбылыстарға әкелуі мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер айқын көрсететін мәселе соттардың ұқсас жағдайлар, сипаттамалар болған кезде, яғни шартты түрде Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау туралы істерді қарау кезінде соттардың құқық қолдану тәжірибесінде біркелкілік болмаған кезде әртүрлі тәжірибелерді қолдануы болып табылады. Атап айтқанда, сотталған адамның өтінішхатына қатысты Тараз қаласының № 2 сотының қаулысымен ол жасаған қылмыстың ауырлығына және әлеуметтік әділеттілікті түзетуде жаза мақсатына қол жеткізуіне байланысты қанағаттандырылмады. Іс материалдары сотталушының бес көтермелеуі, мінез-құлқының бірінші оң дәрежесі, мемлекетке келтірілген залалдың орнын толтыру, жазаның жоқтығы туралы куәландырды. Бұл ретте, осы сотта өзге судья үш көтермелеудің, мінез-құлқтың екінші оң дәрежесінің болуы, мемлекетке келтірілген залалды өтеу, бір жазаны өтеу туралы материалдарды ұсынған И.-ның өтінішхатын қанағаттандырды. Бұл жағдайларда түзеу мекемесінің әкімшілігінен және ол жасаған қылмыстардың баптарынан ұқсас сипаттамалар бойынша әртүрлі шешімдер қабылданды.

Осыған ұқсас жағдай апелляциялық сатыдағы соттың қаулыларына қатысты байқалады. Прокуратурамен сотталған М.-ға қатысты сот органына өтінішхат берілді. Іс материалдарында мінез-құлқтың екінші оң дәрежесінің болуы, оның түзеу мекемесінің әкімшілігінен көтермелеу шаралары алуы, сот үкімімен белгіленген залалдың толық өтелуі анықталды. Сот алқасы оны қанағаттандырмады, өйткені бұл материалдар бұл адамның қалыпты мінез-құлқын көрсететінін анықтады.

Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін жүзеге асыру мерзімі басталған кезден бастап сот органдарына төрт рет өтініш берген сотталған К.-ға қатысты өзге кейс. Іс материалдарына сәйкес сотталушының жиырма алты көтермелеуі және мінез-құлқының үшінші оң дәрежесі бар, бұл ретте сот бұрын

қолданылған және өтелген жазаларға, қылмыс жасаудан келтірілген залалды өтемеуге назар аударды. Осы жағдайларда сот сотталушының өзінің заңсыз әрекеттерінен келтірілген залалды толық түсінбегенін және жәбірленушілердің алдында кінәні өтеу бойынша ешқандай әрекет жасамағанын анықтады.

Сот үкімімен белгіленген мерзімді мерзімінен бұрын өтеу мүмкіндігін беруден бас тартуға негіздер:

- сот үкімімен белгіленген залалды толық өтемеу;
- жазаның мақсатына жеткенін көрсететін материалдардың жеткіліксіздігі;
- адамды қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін соттау мақсатына қол жеткізілмеген;
- өзіне қарсы қылмыс жасалған адамдардан бас тартудың болуы;
- сотталған адамның жеке басын қарауға қатысты жасалған заңсыз әрекеттің ауырлығы;
- сотталғанды теріс сипаттайтын өтелмеген жазалардың саны негіз болып табылады.

Ең көп таралған негіз - бұл жоғары тізімдегі бірінші. Сонымен қатар, біздің ойымызша, мұндай көзқарас формальді болып табылады, өйткені жаза мәжбүрлеу шарасы ретінде әрекет етеді, ол тек сот үкімі негізінде қолданылады.

Бұдан басқа, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау үшін жоғарыда көрсетілген шарттар бөлігінде сотталғанды түзету туралы мәселе сот шешімімен немесе үкімімен белгіленген залал сомасын кім төлегеніне және жазаны өтеу режимін алты ай сақтағанына және залал сомасын төлегеннен кейін бүкіл өтеу кезеңі бойынша жазалардың болмауына қатысты бірдей қаралатын болады. Бірінші жағдайда сотталған адамды түзету туралы мәселе даулы болып табылады. Бұдан басқа, жазалар босатуға өтінішхат беру үшін соңғы алты айда өтеу режимін бұзушылықтар болмаған кезде өтелуі мүмкін. Өтініштерді қарау кезінде соттар алынып тасталған және өтелген жазаларды назарға алмауға тиіс. Іс жүзінде келесі ереже орын алуы мүмкін: көптеген жазалардың болуы, тәртіпті жүйелі түрде бұзу жазаны өтеу режимінің жарты жылдық сақталуы түзетуі мүмкін [12]. Осылайша, бұрынғы жазалар алынып тасталады, содан кейін бір көтермелеу алған кезде сотталушыға мінез-құлқтың алғашқы оң дәрежесі беріледі. Осыдан кейін сотталған адам өзінің түзелгенін анықтап, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтауға өтінішхат береді.

Қорытынды

Сондай-ақ, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігіне қатысты өтінішхаттарды әділ шешу үшін сот органдарына түзеу мекемесі ұсынған жазалар мен көтермелеулердің негізділігі мен заңдылығын талдау бойынша өкілеттіктер беру қажет екенін атап өткен жөн. Осы ұсынымды айқындаудың себебі өтінішхатты қарау барысында сотталғандар қолданылған жазалар мен көтермелеулерге қатысты келіспеушілік туралы мәселені көтереді. Жазалар мен көтермелеулер механизмін қолдану осы уақытта түзеу мекемесі әкімшілігінің құзыретіне жатады. Осыған байланысты ол бейне, аудио, фотоқұжаттар мен жазбалар, куәлардың айғақтары және т.б. негізіндегі тиісті материалдарды пайдалана отырып, осы механизмді реттеу тұрғысынан өз әрекеттерін негіздеуі тиіс. Негіздерін көрсете отырып, жазалар мен көтермелеулер қолданудың бұл тәртібі сотталған адамды түзеу туралы объективті шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтауды қолданудың

құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру үшін жұртшылықты, оның өкілдерін тартуға қатысты осы саладағы ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізу қажет. Ғалымдармен, үкіметтік емес ұйымдармен, заңгерлермен, психологтармен бірлесіп жұмыс істеу сот ісін жүргізудің ашықтығына, әділдігіне ықпал етуі мүмкін. Осы мамандардың әрқайсысы сотталушының өтінішхаты бойынша шешім қабылдауға қатысты өз ұсынымдарын ұсына алады.

Ұлттық заңнамада адамның сот үкімімен белгіленген мерзімнен бұрын өтеу мүмкіндігі белгіленген. Жаза шарасы адамды қоғамнан оқшаулау тұрғысынан қылмыстық жазаның мақсатын жүзеге асыруға әрқашан ықпал ете бермеуі мүмкін. Осыған байланысты шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институтына деген көзқарас әділ және заңды болуы керек. Заңдылыққа өз көзқарастарын қайта қараған және құқықтық қатынастарға өзге де қатысушылардың мүдделерін сақтауға шешім қабылдаған сотталғандардың еркін азаматтың құқықтары мен міндеттерін іске асыруға мүмкіндігі болуға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бабаян С.Л., Гарибян К.К. *История развития института условно-досрочного освобождения в России* // *Юридические науки*. - 2020. - № 1. – С.38-43.
2. Гогель С.К. *Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией*. - Москва: ИНФРА-М, 2009. – 384 с.
3. Ефимов М.А. *Условно-досрочное освобождение от наказания и замена неотбытой части наказания более мягким*. – Москва: М-во высш. образования, 2009. – 325 с.
4. Таганцев Н.С. *Русское уголовное право. Лекция. Часть общая*. [Электрондық ресурс] // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/agancev_ns_russkoe_ugolovnoe_pravo_chast_obshchaya_tom_i_lekcii/?ysclid=lqlypvhjlw407770501 (Жүзінген күні: 05.11.23)
5. Михлин А.С. *Высшая мера наказания: история, современность, будущее*. – Москва: Дело, 2000. - 175 с.
6. Аккулев А.Ш. *Проблемы правоприменения института условно-досрочного освобождения по законодательству Казахстана* // *Молодой ученый*. – 2011. - № 3(26).- Т.2. – С. 49-51
7. Nuridin S., Ongarabaev E., Muratkhanova V., Tleulessova B., Kalmaganbetova D., Yessentemirova A. *Parole and early release from punishment: problems of improving application mechanisms in the Republic of Kazakhstan and foreign experience* [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/374537860_Parole_and_Early_Release_from_Punishment_Problems_of_Improving_Application_Mechanisms_in_the_Republic_of_Kazakhstan_and_Foreign_Experience (Жүзінген күні: 09.11.23)
8. Толесбай С. *По правилам УДО. Условно-досрочное освобождение - проявление гуманизма* [Электрондық ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31280589 (Жүзінген күні: 28.11.23)
9. Kanchurina A., Shatrovov O. *Psychological problems of conditional early release from serving a punishment by imprisonment / Penitentiary science*. – 2017. - № 16. – P. 56-59 [Электрондық ресурс] // URL: <https://jurnauka-vipe.ru/article/675/?lang=en&ysclid=lqm4199u51318398538> (Жүзінген күні: 01.12.23)

10. Баяхметов Н. Вопросы практики условно-досрочного освобождения осужденных [Электрондық ресурс] // URL: <http://astanazan.kz/?p=1929> (Жүгінген күні: 28.11.23)
11. Халидов Д. Жамбылские особенности судебной практики по делам об УДО и ЗМ [Электрондық ресурс] // URL: <https://bureau.kz/novosti/zhambylskie-osobennost/?ysclid=lqm3uymrwf468644980> (Жүгінген күні: 28.11.23)
12. Beketov A., Karpov K., Stebenova E. Conditional early release from punishment: the interpretation of the terms of application/ *Law Enforcement Review*. – 2021. - № 5(2). - P. 185-191 [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/353078851_Conditional_early_release_from_punishment_the_interpretation_of_the_terms_of_application (Жүгінген күні: 01.12.23)

REFERENCES

1. Babajan S.L., Garibjan K.K. Istorija razvitija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija v Rossii // *Juridicheskie nauki*. - 2020. - № 1. – S.38-43.
2. Gogel' S.K. Kurs ugolovnoj politiki v svjazi s ugolovnoj sociologiej.- Moskva: INFRA-M, 2009. – 384 s.
3. Efimov M.A. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie ot nakazaniya i zamena neotbytoj chasti nakazaniya bolee mjagkim. – Moskva: M-vo vyssh.obrazovaniya, 2009. – 325 s.
4. Tagancev N.S. Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcija. Chast' obshhaja. [Jelektronдық resurs] // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/tagancev_ns_russkoe_ugolovnoe_pravo_chast_obshchaya_tom_i_lekcii/?ysclid=lqlypvhjlw407770501 (Zhygingen kyni: 05.11.23)
5. Mihlin A.S. Vysshaja mera nakazaniya: istorija, sovremennost', budushhee. – Moskva: Delo, 2000. - 175 s.
6. Akkulev A.Sh. Problemy pravoprimeneniya instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija po zakonodatel'stvu Kazahstana // *Molodoj uchenyj*. – 2011. - № 3(26).- T.2. – S. 49-51
7. Nuridin S., Ongarabaev E., Muratkhanova V., Tleulessova B., Kalmaganbetova D., Yessentemirova A. Parole and early release from punishment: problems of improving application mechanisms in the Republic of Kazakhstan and foreign experience [Jelektronдық resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/374537860_Parole_and_Early_Release_from_Punishment_Problems_of_Improving_Application_Mechanisms_in_the_Republic_of_Kazakhstan_and_Foreign_Experience (Zhygingen kyni: 09.11.23)
8. Tolesbaj S. Po pravilam UDO. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie - projavlenie gumanizma [Jelektronдық resurs] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31280589 (Zhygingen kyni: 28.11.23)
9. Kanchurina A., Shatrovoy O. Psychological problems of conditional early release from serving a punishment by imprisonment / *Penitentiary science*. – 2017. - № 16. – R. 56-59 [Jelektronдық resurs] // URL: <https://jurnauka-vipe.ru/article/675/?lang=en&ysclid=lqm4199u51318398538> (Zhygingen kyni: 01.12.23)
10. Bajahmetov N. Voprosy praktiki uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija osuzhdennyh [Jelektronдық resurs] // URL: <http://astanazan.kz/?p=1929> (Zhygingen kyni: 28.11.23)
11. Halidov D. Zhambylskie osobennosti sudebnoj praktiki po delam ob UDO i ZM [Jelektronдық resurs] // URL: <https://bureau.kz/novosti/zhambylskie-osobennost/?ysclid=lqm3uymrwf468644980> (Zhygingen kyni: 28.11.23)
12. Beketov A., Karpov K., Stebenova E. Conditional early release from punishment: the interpretation of the terms of application/ *Law Enforcement Review*. – 2021. - № 5(2). - R. 185-191 [Jelektronдық resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/353078851_Conditional_early_release_from_punishment_the_interpretation_of_the_terms_of_application (Zhygingen kyni: 01.12.23)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ СОТТАЛҒАНДАР АРАСЫНДА ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зауреш Турганбаевна Абдукаримова

Заң ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің «Азаматтық құқық және процесс» кафедрасының доценті; Тараз қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zau-2002@mail.ru

Айжан Баубериковна Бауберикова¹

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің «Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы; Тараз қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: bauberikova@mail.ru

Серик Айтбекович Умбетбаев

«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы АҚ Ғылым департаментінің маманы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: serik-usirbekov@mail.ru

Аннотация. Аталған мақалада қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында экстремизм мен терроризмнің алдын алу проблемаларын зерделеуге бағытталған қылмыстық заңнама нормаларына талдау жүргізіледі. Мақалада экстремизм мен терроризмнің алдын алу осы бағыт бойынша жұмыстардың тиімділігіне бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жиынтығына негізделген деген гипотеза расталады.

Нәтижелер елдегі экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелеріне көп көңіл бөлінетінін көрсетеді. Экстремистік және террористік сипаттағы баптар бойынша қылмыстардың жалпы төмендеуі байқалады. Дегенмен де, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесі органдарының жұмысын жақсарту қажет. Ел азаматтарының қылмыстық-атқару жүйесіне қатысты сенімсіздігі және ел азаматтарының түр-мелердегі экстремизм мен терроризмнің алдын алу шеңберінде мемлекет қабылдайтын шаралар туралы сенімді деректер алуға деген мүдделілігіне де байланысты.

Біздің талдауымыз түрмелердегі экстремизм мен терроризмнің алдын алу мақсаты екі бағытта жүзеге асырылатынын көрсетті: экстремистік және террористік сипаттағы баптар бойынша сотталған адамдар тарапынан сотталғандарды радикалдандыруға жол бермеу, екінші жағынан экстремизм мен терроризм үшін сотталғандарды әлеумет-тік оңалтуға және радикалды идеологиядан бас тартуға бағытталған арнайы іс-шара-ларды қолдану.

Ескерту келесі кезеңде және жазадан кейін болатынын түсіну керек. Жазаны өтеу кезеңінде қылмыстың алдын алу, кінәні өтеу, ауыртпалықтарды көтерунегізгі болып та-былатын кезде, үлкен қиындықтармен бірге келеді, өйткені әртүрлі әсер ету құралдарын біріктіру қажет. Соңғы жылдардағы зерттеулер көрсеткендей, және біздің зерттеуіміз-де түрмелерде экстремистік идеологияға тарту туралы ақпараттың болуы, түрмеде бол-маған азаматтарды экстремистік идеологияға тарту сияқты маңызды екенін растайды. Мұның бәрі қылмыстық-атқару жүйесі тарапынан ашықтық пен ақпараттандыру, қыл-мыстық-атқару жүйесі үшін кадрлар даярлау, алдын алу тетігінің әлеуетін пайдалану, сотталғандардың құқықтарын сақтау және демократиялық құндылықтарды ұстану сияқты аспектілерді күшейтуді талап етеді.

Түйінді сөздер: терроризм, экстремизм, қылмыстық-атқару жүйесі, сотталғандар, қылмыстың алдын алу, түрмелер.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА СРЕДИ ОСУЖДЕННЫХ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УГОЛОВНО- ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Абдукаримова Зауреш Турганбаевна

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Гражданского права и процесса Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати; г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: zau-2002@mail.ru

Бауберикова Айжан Баубериковна

Старший преподаватель кафедры Уголовного права и процесса Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати; г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: bauberikova@mail.ru

Умбетбаев Серик Айтбекович

Специалист департамента науки АО Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу»; г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: serik-usipbekov@mail.ru

Аннотация. В данной статье проводится анализ уголовного законодательства с целью изучения проблем предупреждения экстремизма и терроризма среди осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Подтверждается гипотеза о том, что предупреждение основано на государственных и общественных мерах для эффективной работы в данном направлении.

Результаты указывают на высокий уровень внимания к вопросам предупреждения экстремизма и терроризма в стране, с общим снижением преступлений данного характера. Однако органы уголовно-исполнительной системы Казахстана нуждаются в улучшении, вызывая недоверие граждан и интерес к получению достоверной информации о мерах предупреждения в тюрьмах.

Анализ также показывает, что предупреждение экстремизма в тюрьмах осуществляется через два направления: предотвращение радикализации осужденных и социальная реабилитация, включая отказ от радикальной идеологии.

Важно отметить, что предупреждение следует за наказанием, представляя собой вторичную меру. Однако это связано с трудностями, так как требует сочетания различных средств воздействия. Исследования последних лет подтверждают, что информация об экстремистской идеологии в тюрьмах и ее влиянии на граждан вне тюрем также критически важна.

Для усиления эффективности уголовно-исполнительной системы необходимы улучшение прозрачности, информирование, подготовка кадров, использование превентивных механизмов, соблюдение прав заключенных и приверженность демократическим ценностям.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, уголовно-исполнительная система, осужденные, профилактика преступлений, тюрьмы.

PROBLEMS OF PREVENTING EXTREMISM AND TERRORISM AMONG CONVICTS IN INSTITUTIONS OF THE PENAL ENFORCEMENT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abdukarimova Zauresh Turganbayevna

Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process at Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty; Taraz c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zau-2002@mail.ru

Bauberikova Aizhan Bauberikovna

Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Process; Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty; Taraz c., Republic of Kazakhstan; e-mail: bauberikova@mail.ru

Umbetbayev Serik Aitbekovich

Specialist of the Department of Science of JSC national center for advanced training «Orleu»; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: serik-usipbekov@mail.ru

Abstract. *This article examines criminal legislation norms focused on addressing extremism and terrorism issues within the penal enforcement system. It confirms that prevention strategies rely on a combination of state and public measures for effectiveness.*

Results indicate significant attention to combating extremism and terrorism, with a general decline in related crimes. However, the penal enforcement system in Kazakhstan requires improvement, given the public's distrust and the demand for reliable information on state actions against extremism and terrorism in prisons.

The analysis reveals a dual approach to preventing extremism and terrorism in prisons: halting the radicalization of convicts and implementing special measures for social rehabilitation, promoting a rejection of radical ideology.

It emphasizes that prevention is secondary to punishment, posing challenges during the sentence-serving period, where a blend of diverse influence methods is necessary. Recent studies, including our research, stress the importance of information about extremist ideology involvement both within and outside prisons. Strengthening transparency, information dissemination, personnel training, utilizing preventive mechanisms, respecting prisoners' rights, and upholding democratic values are crucial aspects for the penal enforcement system.

Keywords: *terrorism, extremism, the penal system, convicts, crime prevention, prisons.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_168

Кіріспе

Қазіргі уақытта терроризм мен экстремизм ең қауіпті және болжанбайтын әрекеттердің біріне айналды. Осыған байланысты қылмыстың алдын алу маңызды, оның ішінде қылмыстық-атқару жүйесі ерекше орын алады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы қылмыстық-атқару жүйесіндегі басымдықтарға: «Жазаларды орындау мен өтеудің тәртібі мен шарттарын реттеуді және қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, сондай-ақ сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейту мақсатында қылмыстық-атқару заңнамасын, оның ішінде оны жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдіру талап етіледі»².

Қазіргі уақытта Қазақстанның пенитенциарлық мекемелерінде экстремистік және террористік қылмыстары үшін сотталғандар мен деструктивті діни ағымдардың ықпалына түскен адамдар арасында діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Елдің мемлекеттік органдары жалпы терроризм мен экстремизммен тиімді күресуде, заңнама қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге жауап бере отырып дамуда. Соңғы 20 жылда Қазақстан «түрме тұрғындарының» санын қысқартуда, «түрме синдромының» жойқын

салдарын еңсеруде айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді. Бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдардың саны 2,5 есе қысқарды (2002 ж. - 88 мың, 2021 ж. - 34,8 мың). Қазір «түрме тұрғындарының индексында» Қазақстан 3-орыннан (2002 жылы) 98-орынға (2020 жылы), 86-орынға (2022 жылы) көшті³. Сонымен қатар, қамақта ұстаудың сапалы жағдайларын дамыту бойынша да айтарлықтай жұмыстар атқарылды: «сотталғандар үшін тамақтану нормалары 40% - ға ұлғайтылды; сәлемдемелер мен сауқаттардың салмағы (14-тен 20 кг-ға дейін) ұлғайтылды, өзімен бірге рұқсат етілетін, сәлемдемелерде, сауқаттарда, бандерольдерде алуға және мекеме жанындағы дүкендерде сатып алуға рұқсат етілетін заттардың тізбесі кеңейтілді; қажетті өнімдер мен тауарларды сатып алу үшін «электрондық дүкендер» енгізілді; сотталғандардың өтініштерін электронды түрде сотқа, прокуратураға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке, мекемелердің әкімшілігін айналып өтуге арналған арнайы терминалдар орнатылды. Жалпы іздестіру іс-шараларын өткізу бойынша талаптар қайта қаралды. Енді олар құқық қорғаушылардың, прокурорлардың міндетті қатысуымен және бүкіл процестің бейнежазбасымен жүзеге асырылады. Туыстарымен бейне келіссөздер енгізілді, сол арқылы әлеуметтік пайдалы байланыстар сақталады. Азаматтардың қызметкерлермен байланысын барынша азай-

² Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

³ Индекс тюремного населения [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_country.php?country=169 (Дата обращения: 18.05.2023)

туға мүмкіндік беретін саусақ ізі бойынша келуді автоматты түрде тіркеуге және есепке алынғандарды сәйкестендіруге арналған биометриялық терминалдар орнатылуда»⁴.

2022 жылғы 1 шілдеден бастап тергеу изоляторларының медициналық қызметтері Денсаулық сақтау министрлігінің қарамағына берілді, ал 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап барлық медициналық мекемелер денсаулық сақтау министрлігінің қарамағына берілді. Сандық жағынан бұл 1557 бірлік медицина қызметкерлері. «Бұл олардың тексерудің, диагностиканың және емдеудің заманауи әдістеріне қол жеткізуін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді, сонымен қатар медицина қызметкерлерінің мекеме әкімшілігінен тәуелсіздігі қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің тәрбие қызметтерінің құрылымына сотталғандармен теологиялық және оңалту жұмыстарын ұйымдастыру, мүдделі ведомстволардың – Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, жергілікті атқарушы органдардың, сондай-ақ азаматтық қоғамның, діни қызметкерлердің, үкіметтік емес ұйымдардың үйлестіру және бірлескен қызметі бойынша мамандар лауазымдары енгізілді» [1, 23-25 б.].

Алайда, осы саладағы жетістіктерге қарамастан, белгілі бір проблемалар бар. Олар, ең алдымен, бір жағынан сотталғандардың арасында экстремистік идеологияларды таратпауды қамтамасыз ететін шаралар қабылдау қажет екендігі мен байланысты, екінші жағынан олардың құқықтары сақталуы және қорғалуы керек.

Материалдар мен әдістер

Қылмыстық атқару жүйесі мекемелерінде экстремизм мен терроризмнің алдын-алу мәселелерін толық және объективті зерттеуге мүмкіндік беретін жалпы әдістер қолданылған. Сонымен қатар автор үш өзара байланысты мақсатты көздейтін эмпирикалық және теориялық әдістерді қолданған: біріншіден, үкіметтік емес ұйымдар мен құзырлы органдармен жүзеге асырылатын, нормативтік және стратегиялық құжаттарды анықтау және тәжірибелік тұрғыдан баға-

лау; екіншіден, бас бостандығынан айыру орындары туралы қолда бар сандық статистикалық және сапалық деректерді жинау және тұжырымдау; үшіншіден, түбегейлі өзгерістерді талап ететін проблемалық аймақтарды анықтау және жою үшін жағдайлар жасау. Сонымен қатар, Қазақстанда экстремизм мен терроризмнің алдын алудың барлық аспектілерін кешенді және терең бағалауға мүмкіндік беретін сандық және сапалық деректерді тұжырымдамалауға мүмкіндік беретін деректерді параллельді талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Сотталғандар арасындағы қылмыстың алдын алу сотталғандардың жалпы және кәсіптік білім деңгейін арттыруды, жазаны өтеудің әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларын жақсартуды, сотталғандарға медициналық қызмет көрсету сапасын арттыруды, тәрбие жұмысын жүргізуді, өндірісте жұмыс орындарын беруді және басқа да шараларды көздейді. Бұл жұмыстағы ең бастысы-адам құқықтарын сақтау. Мұның бірнеше түсіндірмесі бар:

«Біріншіден, адам құқықтарын сақтау бас бостандығынан айыру орындарының жалпы климатына оң әсер етеді, өйткені ол барлық қатысушыларға таралады: сотталғандар, қызметкерлер, келушілер;

екіншіден, бұл бас бостандығынан айыру орындарын басқару стилін өзгертуге мүмкіндік береді, бұл Қазақстан үшін өте маңызды, өйткені адам құқықтарын бұзу, жеке тұлғаны құрметтеу жөніндегі міндеттемелерді сақтамау түрме әкімшілігі үшін құқықтық салдарға әкеп соғады немесе сотталғандар тарапынан зорлық-зомбылық көрсету үшін триггер бола алады»⁵;

үшіншіден, осындай тәсілге негізделген реформалар Қазақстанға әлемдік стандарттарға жақындауға және сотталғандардың жағдайын жақсартуға, билікті теріс пайдалануды болдырмауға мүмкіндік береді. Бұған «Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019 – 2023 жылдарға арналған жол картасы»⁶, «Ішкі істер органдарын дамытудың 2022-2024 жылдарға арналған жол картасы»⁷, «Қазақстан Республикасының 2030

⁴ Доклад Председателя Комитета УИС МВД РК на СЦК. [Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный.URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/259051?lang=ru> (Дата обращения: 10.01.2024)

⁵ Сборник материалов онлайн-форума. Пенитенциарная система в новой реальности [Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный.URL: <https://cdn.penalreform.org> (Дата обращения: 10.01.2024)

⁶ Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған Жол картасы URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/322624?lang=kk> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

⁷ Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылдарға арналған жол картасы URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/R2200000146> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы»⁸, «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс - қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама»⁹ назар аударады.

Сотталғандарды дерадикалдандыру үшін «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 26 наурыздағы № 247 бұйрығымен бекітілген Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде сотталған адамдармен теологиялық оңалту жұмысын ұйымдастыру жөніндегі қағидалар»¹⁰ қабылданды. «Оларда радикалдану процесіне байланысты негізгі ұғымдар айқындалған және ҚАЖ мекемелерінде теологиялық оңалту жұмыстарын жүргізу кезінде ұйымдастыру және өзара іс-қимыл жасау тәртібі бекітілген» [1, 23-25 б.].

Қазақстан Республикасында экстремизм мен терроризмнің алдын алудың заңнамалық негіздерін қарау кезінде «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» ҚР Заңында ескерту ұғымы жоқ екенін көрсетеді. Алайда, бұл заңда «профилактика» ұғымы қолданылады, ол заң шығарушының пікірінше: «құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені»¹¹ дегенді білдіреді. Бұл жерде А.Б. Кайжакпаровамен келісу керек, «негізгі ұғымдардың тізбесі жеткіліксіз және толықтыруды қажет етеді» [2, 94-102 б.].

«Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында терроризмнің алдын алу проблемаларын түсіну үшін оның ұйымдық құрылымын қарастырайық.

Бүгінгі таңда Қазақстанның пенитенциарлық жүйесі қылмыстық-атқару жүйесінің 80 мекемесімен ұсынылған, олар: қауіпсіздігі барынша жоғары, орташа қауіпсіз, төтенше қауіпсіз, қауіпсіздігі барынша төмен, қауіпсіздігі аралас, толық қауіпсіз, кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелері»¹².

Біздің зерттеу экстремизм мен терроризмнің алдын алумен және оның қылмыстық түзеу жүйесіндегі себептілігімен байланысты болғандықтан, біздің ойымызша, оны жалпы сипаттағы шаралар жүйесі, экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандарға қатысты қылмысты анықтау және себептілік процестеріне әсер ету жүйесі және террористік қылмыстар үшін сотталғандарға әсер ету арқылы зерттеу маңызды болып табылады қылмыс жасауды күтуге болатын адамдар, сондай-ақ олардың қоршаған әлеуметтік ортасы. Осыған байланысты пенитенциарлық мекемелердің жалпы проблемалары маңызды болып табылады, оларға ҚАЖ қызметкерлерінің құқықтық жағдайын қозғайтын заңнаманың қайшылықтары, оларды әлеуметтік қорғау кепілдіктерін құқықтық бекітудің жетілмегендігі; қызметкерлердің құқықтық жағдайын іске асыруға кедергі келтіретін ұйымдастырушылық сипаттағы кемшіліктер, сотталғандардың құқықтарын сақтау жатады. Оларға толығырақ тоқталайық.

«Қазақстан 2008 жылғы 26 маусымда азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жаза түрлеріне қарсы конвенцияға Факультативтік хаттаманы ратификациялады»¹³. Азаптауларға қарсы ұлттық алдын алу тетігі (ҰАТ) Қазақстанда 2014 жылдан бастап жұмыс істейді және «Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл мен азаматтық қоғам өкілдерінің азаптаулар мен қатыгездік-

⁸ Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

⁹ Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000124> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹⁰ Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталған адамдармен теологиялық оңалту жұмыстарын ұйымдастыру жөніндегі қағидаларды бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 26 наурыздағы № 247 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020200> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹¹ Құқық бұзушылық профилактикасы туралы. Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000271> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹² Комитет уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан. Наименование учреждений УИС. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/339859?lang=ru> (Дата обращения: 10.01.2024)

¹³ Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 26 маусымдағы N 48-IV Заңы «Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға факультативтік хаттаманы ратификациялау туралы» URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000048> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

тіңалдыналу мәселелеріндегі әріптестігін көздейтін «Омбудсмен+» моделінің негізінде»¹⁴ құрылған. Қолданыстағы заңнамада ұлттық алдын алу тетігіне қатысушылардың алдын алуға жататын мекемелер мен ұйымдарды кедергісіз таңдау және оларға бару құқығы көзделген. Осы ұйымдардың өкілдері сотталғандармен кездесу үшін кез келген уақытта мекемелерге кіре алады. «Олар жазасын өтеп жатқан адамдардың құқықтары мен ұстау шарттарының сақталуына және түрлі әлеуметтік іс-шараларға тәуелсіз мониторинг жүргізеді. Жүргізіліп жатқан жұмыстың және олардың қатысушыларымен сындарлы диалогтың нәтижесінде құқыққа қарсы іс-қимыл фактілері барынша азайтылды. Алайда түзеу мекемелері қызметкерінің оң имиджін қалыптастыру үшін қажетті шаралар кешені және олардың азаматтық қоғамды қорғау миссиясының маңыздылығы іске асырылмайды. Бас бостандығынан айыру орындарында қамаудағы экстремистер мен террористердің құқықтарының сақталуын қоғамдық бақылауды қоғамдық бақылау комиссиялары жүзеге асырады. Олар жазаны орындайтын мекемелер мен органдарда ұсталатын сотталғандардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге, оларды ұстау жағдайларына, медициналық-санитарлық қамтамасыз ету, еңбекті ұйымдастыру, оқыту және бос уақытын ұйымдастыру жағдайларына қоғамдық мониторинг жүргізеді. Талдау көрсеткендей, қоғамдық-бақылау комиссиялары қылмыстық-атқару жүйесіне қалыпты қылмыстық атқару процесіне кедергі келтіретін кемшіліктер мен бұзушылықтарды анықтауға және жоюға көмек көрсетеді»¹⁵.

Сарапшылардың пікірінше және біз онымен толық келісеміз, «Омбудсмен+» моделінде ықтимал тәуекелдер бар, оларға мыналар жатады: «1. Мониторинг жүргізетіндерді таңдау мәселелері. Ынтымақтастық үшін құзыретті әлеуетті үкіметтік емес ұйымдардың шектеулі жиынтығы, омбудсменге сапалы қосымша болып табылатындар туралы айтпағанда. 2. Үкіметтік емес ұйымдардың жекелеген өкілдерінің белгілі бір салалардағы мамандануы мен біліктілігінің болмауы, мысалы, бас бостандығынан айыру орындарының бір санаты үшін қатысушылардың үнемі өзгеріп отыратын құрамына

байланысты. 3. Үкіметтік емес ұйымдарға сенім. Қоғамдық ұйымның заңмен белгіленген/белгіленген органға тығыз байланысы немесе қосылуы ұйымның басқалармен қалай қабылданатынына және оның тәуелсіздігіне қаншалықты күмән келтіретініне әсер етуі мүмкін. 4. Ұлттық алдын алу тетігінің жұмысына қатысты қоғамдық ұйымдардың бірыңғай ұстанымының болмауы. Әртүрлі үкіметтік емес ұйымдардың іс-әрекеттерінің сәйкес келмеу қаупі бар, бұл жалпы ұлттық алдын алу тетігінің қызметіне деген сенімге нұқсан келтіруі мүмкін»¹⁶.

«Біз қазірдің өзінде террористік сипаттағы қылмыстар үшін сотталғандардың саны сотталғандардың жалпы санының аз бөлігін құрайды деген тезисті көрсеттік. Алайда, біздің ойымызша, террористік қылмыстар үшін сотталғандар нақты қауіп төндіретіндіктен ерекше көзқарасты талап етеді» [3, 78-86 б.]. Бұл ерекше тәсіл бірнеше мәселелермен байланысты:

«Біріншіден, сарапшылар терроризм мен экстремизм үшін сотталған адамдар түрмелерде радикалдануды жүзеге асыра алатын негізгі адамдар деп есептейді. Әдетті түрде терроризмге байланысты қылмыстар үшін сотталғандарды ұстау орталықтандырылған жерлерде жүзеге асырылды, онда оларға заңда көзделген барлық құқықтар (туыстарымен кездесуді қоса алғанда) қамтамасыз етілді»[4]. Алайда, қазір Қазақстан мұндай тәжірибеден алыстап кетті және аралас типтегі мекемелерде осындай адамдарды ұстайды. «Бұл жағдай сотталғандар арасында радикалдану және қылмыстың қайталану процестерінің тереңдеуіне қауіп төндіреді. Осыған байланысты, біздің ойымызша, террористік қылмыстар үшін сотталған адамдардың жазада ұстау жағдайларын саралау және олар үшін камералық орналастыруды пайдалану қажет және орынды»[4].

Келесі мәселе-түрмелердегі радикалдану және террористік қылмыстарға араласу. М.А. Яворскийдің әділ ескертуі бойынша түрме тұрғындарын дерадикализациялаудың тиімді жүйесі «сотталғандар арасындағы радикалды топтардың белсенді мүшелерінің санын азайтуға және радикалды идеологиядан бас тартуға көмектесуге» бағытталуы керек [5, 43-50 б.]. А.С. Нурадиновтың және М.Н. Абдықа-

¹⁴ Обеспечение независимости национального превентивного механизма в Казахстане. [Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный.URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2021/12/ENSURING-INDEPENDENCE-OF-THE-NPM-IN-KAZAKHSTAN_RUS.pdf (Дата обращения: 10.01.2024)

¹⁵ Сборник материалов онлайн-форума. Пенитенциарная система в новой реальности [Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный.URL: <https://cdn.penalreform.org> (Дата обращения: 10.01.2024)

¹⁶ Сол жерде

ликованың пікірінше, террористік іс-әрекеттің таралуы мен тартылуының негізгі көзі «жиһадтың псевдо-исламдық идеологиясына терең араласқан сотталғандар. Топтың өзегі бола отырып, олар басқа қылмыстары үшін сотталған адамдарды өз қатарына белсенді түрде тартады. Сонымен қатар, ақша немесе басқа материалдық ынталандыру қылмыстық элементтерді жалдаудың жетекші мотиваторы ретінде қолданылады. Түрмедегі оңалту бағдарламаларын ойдағыдай іске асыру жөніндегі міндеттерді шешу кезінде негізгі проблемалар психодиагностиканың дәлдігі және сотталғандарды дүниетанымның радикалдану дәрежесі бойынша кейіннен «сұрыптау», сондай-ақ террористер қатарына қосылуға психологиялық дайындығы бар сотталғандарды террористік әрекетке тартудың қауіп факторларын бағалау болып табылады. Сотталғандардың басқа баптар бойынша террористік іс-шараларға қатысуға дайындығының басты себебі «кез-келген жолмен» ақша табуға деген ұмтылыс болғандықтан, бағдарлама психологиялық көмекті қамтиды, бұл олардың «түсініксіз» материалдық мотивация құралдарына зорлық-зомбылықсыз ақша табуға деген ұмтылысына қайта бағыттауды міндеттердің біріне қояды» [6, 68-73 б.].

Осылайша, жеке тұлғаны талдау арқылы адамдарды радикалды идеологияға не әкелетінін және бас бостандығынан айыру орындарында идеологияның өзгеруіне қандай факторлар әсер етуі мүмкін екенін түсіну қажет.

А.Ашраф пен И. Асланованың Сириядағы оқиғаларға қатысушылардың радикалдану процестерін түсіну аясында жүргізілген «Радикалдандыру және дерадикализация: шетелдік террористік содырлардың тәжірибесін зерттеу» жұмысының нәтижелері қызықты. Зерттеу авторларымен келісу керек: «радикалдану тақырыбында көптеген прогрессивті зерттеулер бар, атап айтқанда психологиялық факторларды қарастырады, бірақ көбінесе Батыс (Еуропа және Солтүстік Америка) контекстінде түсіндіріледі. Орталық Азия контекстінде террористер мен олардың отбасыларына сауалнама жүргізудің нақты әдіснамасы мен талдауы туралы шектеулі зерттеулер бар»

[7, 78 б.]. Қазақстанда да осындай проблема бар. Аталған тақырыпты зерттеу барысында Сириядан қайтып Қазақстанда қылмыстық жауапкершілікке тартылған және террористік сипаттағы қылмыстар үшін сотталғандар арасындағы радикалданудың себептерін зерттеуге негізделген елеулі, ашық зерттеулер мен талдаулардың аздығын байқадық. Бұл түсініктеме Н. Рыжичкиннің көзқарасы болып табылады, ол «діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың қазақстандық моделі қазіргі уақытта қалыптасу сатысында тұр және басқалардан алынған схемалар елдің шындығына бейімделуі үшін уақыт қажет» [8, 134-149 б.] деп санайды.

Екіншіден, құқық бұзушыларды арнайы есепке алу ережелерімен байланысты мәселелерге назар аудару қажет. Мәселен, 12 бабының 10.1-тармағында «террористік іс-әрекетті жүзеге асырғаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдарды, сондай-ақ сот террористік деп таныған ұйымдарды және ақпараттық материалдарды»¹⁷ арнайы есепке алынуға жататынын анықтады. Осылайша, заң террористік сипаттағы қылмыстар үшін жауапқа тартылған адамдарға қатысты мемлекетке «мемлекеттік құқықтық статистика саласындағы құжатталған ақпаратты мемлекеттік органдарды, жеке және заңды тұлғаларды ақпараттық қамтамасыз ету үшін жинау, тіркеу, өңдеу, жинақтау, жүйелеу, сыныптау, сақтау»¹⁸ мүмкіндік беретін арнайы есепке алу белгіленгенін көрсетеді. Алайда, халықаралық құқық адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында және адам құқықтары туралы халықаралық шарттарда шектеу ережелері бірқатар шарттар сақталған кезде қолданылуы тиіс деп көздейді: «а) қажет болу; б) құқықтарға ең аз дәрежеде ғана қысым жасау (ең аз шектеуші балама); с) құралдар мен нақты мәлімделген мақсаттар арасындағы пропорционалдылықты қамтамасыз ету; және d) басқа негізгі құқықтарға сай болу және өзінің мақсаты мен қолдану практикасы бойынша кемсітушілік емес сипатта болу»¹⁹. ««Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» қазақстандық заң ұйымды немесе адамды осындай Тізбеге енгізу үшін негіздеме ретінде адамды террористік

¹⁷ Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 22 желтоқсандағы N 510 Заңы «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000510> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹⁸ Сол жерде

¹⁹ Доклад Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите прав человека и основных свобод в условиях борьбы с терроризмом, посвященный проблемам в области прав человека в связи с введением чрезвычайных положений для противодействия терроризму. Совет по правам человека Тридцать седьмая сессия 26 февраля – 23 марта 2018 года// Организация Объединенных Наций A/HRC/37/52//URL:<https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/054/38/PDF/G1805438.pdf?OpenElement> (Дата обращения: 10.01.2024)

немесе экстремистік қылмыстар жасағаны үшін кінәлі деп тану туралы сот үкімін таниды. Мұндай арнайы есепке алу тізімге тұлға туралы мәліметтерді қосқан сәттен бастап 24 сағат ішінде тұлғаның банктік шоттарын бұғаттауға әкеп соғады»²⁰. Сондай-ақ ақша мен мүлікке билік етуге шектеулер енгізіледі. Бұл ретте ешқандай балама шаралар қолданылмайды. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, террористік қылмыстар үшін сотталғандардың мүмкіндіктерін теңестіру және оларға ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 12-бабы 8-тармағының нормаларына сәйкес сотталғандардың басқа санаттары үшін белгіленген ақша аударымдарын алудың ең төменгі мүмкін тәртібін белгілеу дұрыс деп санаймыз.

Қазақстан 2016 жылы «Волонтерлік қызмет туралы»²¹ заң қабылдады, ол ҚАЖ қызметіне заңнамалық деңгейде көмекшілерді тартуға мүмкіндік берді. Біздің ойымызша, бұл жақсы тәжірибе. ПМ Ішкі істер органдары мен ҚАЖ құрылымында өткізілетін іс-шараларға волонтерлер мен волонтерлік ұйымдардың қатысуы бойынша Жол карталарын²² қабылдады. Алайда, «Волонтерлік қызметті және волонтерліктің көптеген мәселелерін реттейтін қолданыстағы заңнаманы салалар бойынша уәкілетті органдарға берді және оларға волонтерлік ұйымдар мен волонтерлерді ішкі істер бөлімдері, оның ішінде ҚАЖ өткізетін іс-шараларға қатысуға тарту бойынша әдістемелік ұсынымдар қабылдау арқылы волонтерлердің өз қызметіне қатысуын дербес регламенттеуге мүмкіндік берді» [1, 37-38 б.] деген пікірлерді дұрыс деп есептейміз. Сонымен қатар, «ҚАЖ қоғамнан жабық сипатқа ие және «ерекше контингенті» бар ерекше құрылым болғандықтан, пробация қызметіне, пенитенциарлық мекемелерге, ювеналды құрылымдарға еріктілерді тартудың құқықтық негіздерін жоғары заңнамалық деңгейде құру дұрыс болып көрінеді. Мұндай көмекшілердің қатысуы тәрбие жұмысы, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бағдарламаларын жүзеге асыру саласында үлкен әсер етуі мүмкін сияқты»²³.

Бүгінгі күні Қылмыстық-атқару жүйесіне кадрларды іріктеуге қатысты Қазақстан

Республикасының Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылға арналған Жол картасы қабылданды, онда біліктілікті арттыруға назар аударылған: «дамыған елдердің тәжірибесі негізінде ҚАЖ қызметкерлерінің еңбек жағдайлары өзгерген жағдайда және тәуекел дәрежесін ескере отырып, оның ішінде магистр және PhD докторы дәрежесі бар педагогтарды тарта отырып, оларды қайта даярлау біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру»²⁴, алайда, біздің ойымызша, бұл да жеткіліксіз. ПМ Қостанай академиясында біліктілікті арттыру және қайта даярлау институты құрылды, ол қосымша кәсіптік білім беру бағдарламаларын іске асырады, оларға ішкі істер органдары мен қылмыстық - атқару жүйесі қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және кәсіптік қайта даярлау бағдарламалары жатады, алайда, біз мерзімді көрсете отырып және қайта даярлау курстарынан міндетті түрде өту туралы талапты заңнамалық тұрғыдан ҚР ПМ академияларының біреуіне бекіту қажет деп санаймыз.

«Орта және аға, сондай-ақ қатардағы және кіші басшы құрамның бос лауазымдарын жинақтау кезінде моральдық және іскерлік қасиеттерге ерекше назар аудару да негізді болып табылады. Ол үшін қызметкерлердің жеке істерін неғұрлым сапалы жүргізу және оларға орындаушылық пән бойынша да, ПМ қызметкерлері өткізетін психологиялық жыл сайынғы тексерудің нәтижелері бойынша да барлық ақпаратты енгізу қажет.

Қылмыстық атқару жүйесі қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеу ұқсас лауазымдағы құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қарағанда жоғары болуға тиіс. Сонымен қатар, нақты уақыт режимінде бос жұмыс орындарын көрсете отырып, ҚАЖ кадрларының автоматтандырылған есебін пайдалану қажет, бұл қызметке қабылдаудың ашықтығын қамтамасыз етеді және жұмысқа орналасқысы келетіндер үшін ақпараттық сипатта болады» [1, 39 б.]. Ол үшін Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылдарға арналған Жол картасына өзгерістер енгізу қажет. Бұл бағыттар тұтастай алғанда жүйе

²⁰ Сол жерде

²¹ Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 42-VI ҚРЗ. «Волонтерлік қызмет туралы» URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000042> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

²² Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 13 ақпандағы № 116 бұйрығы «Волонтерлердің және волонтерлік ұйымдардың ішкі істер органдары өткізетін іс-шараларға қатысуы жөніндегі жол картасын бекіту туралы» URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32631597#activate_doc=2 (Жүзінген күні: 18.05.2023)

²³ Сол жерде

²⁴ Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылдарға арналған жол картасы URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/R2200000146> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

үшін де, атап айтқанда әрбір қызметкер үшін де айтарлықтай маңызды болып табылады.

Біздің ойымызша, аталған мәселелерді шешу үшін түрмелердің ұйымдық сипаты да, кадрлық қызметі де ашық және есепті болуы керек. Түрмелер мен кадрларды басқару жүйесі қоғам үшін осы жұмыстың маңыздылығы туралы постулатқа негізделуі керек. Бұл үшін қоғам олардың жағдайы мен проблемалары туралы хабардар болуы керек. Қоғам түрмелерде қызмет ететін қызметкерлердің қоғам үшін маңызды рөлі туралы ойды оятуы керек. Педагогика және медицина саласындағы мамандардың мәртебесіне қатысты Қазақстандағы соңғы реформалар мысал бола алады. Қоғамды аталған салалардағы, соның ішінде кадрлық және басқарушылық салалардағы проблемалар туралы хабардар ету қысқа мерзімде осы кәсіптердің беделін көтеруге және маңызды реформалар жүргізуге мүмкіндік берді. Түрмелер әзірге көлеңкеде қалады және қоғам олардың жағдайы туралы аз біледі. Бүгінгі таңда бар ашық және жария саясат, біздің ойымызша, қоғамды түрмелердегі жағдай туралы ақпараттандыру функциясын толығымен жүзеге асырмайды. Олардың қызметі негізінен заңсыздық пен билікті асыра пайдаланудың алдын алу болып табылады. Осылайша ҚАЖ адам құқықтары жөніндегі уәкілмен, қоғамдық-бақылау комиссияларымен (ҚБК), ұлттық алдын алу тетігімен (ҰАТ) белсенді өзара іс-қимыл жасайды.

Қорытынды

Қылмыстық атқару жүйесінің мекемелерінде сотталғандардың арасында терроризм мен экстремизмнің алдын алу проблемаларын шешуде келесі қорытындыларға келдік:

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдарды жүзеге асыратын көптеген мемлекеттік органдар ортақ мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін өзара іс-қимылға, өзара ақпарат алмасуға және келісімділікке қол жеткізу үшін жұмылдырылған;

БҰҰ ұсынымдарына сәйкес келетін, терроризмге және экстремизмге қарсы іс-қимыл шараларының жүйесіне терроризмнің алдын алуға, террористік және экстремистік қызметті анықтауға, жолын кесуге, террористік және экстремистік қылмыстарды ашуға, тергеуге, терроризм мен экстремизмнің салдарын азайтуға және жоюға бағытталған барлық шаралар кешені енгізілген;

Қылмыстық атқару жүйесінің мекемелерінде терроризм мен экстремизмнің алдын алу жөніндегі қызмет терроризм мен экстре-

мизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың қоғамдық ұйымдармен, басқа да азаматтық қоғам институттарымен және азаматтармен үйлестірілген жұмысын қамтамасыз етуді талап етеді. Сотталғандар арасындағы жазасын өтеу мекемелерінде ресми дін өкілдерінің қатысуымен діни мәселелер шеңберінде сыни диалог жүргізілуі тиіс;

Сотталған экстремистер мен террористерді дерадикализациялау жеке адамға диагноз қойылғаннан кейін, оның радикалды идеологияны қабылдауға психологиялық дайындығын зерттегеннен кейін жүргізілуі керек, бұл ретте дерадикализацияның тиімді моделінің факторлары болады: сотталғандардың жиһадизм идеологиясына қатынасының өзгеруі (имамдардың діни ағартуы және бұрынғы террористердің немесе маңызды адамдардың сенімі), бұрынғы сотталған террористерді қоғамға бейімдеуі (психологиялық түзету), өмір сүру деңгейі мен сапасын қолдау (жұмысқа орналасуға көмек, кәсіби дағдыларды меңгеру);

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мен азаматтық қоғам өкілдерінің азаптаулар мен қатыгез қарым-қатынастардың алдын алу мәселелеріндегі әріптестігін көздейтін Қазақстанда қолданылатын "Омбудсмен+" моделі әлеуетті ҰЕҰ-ны жалдауға байланысты тәуекелдердің бар болуына, олардың біліктілігі мен мамандануының жеткіліксіздігіне және олардың іс-әрекеттерінің сәйкессіздігіне байланысты жетілдіруді қажет етеді;

ҚАЖ-ға еріктілерді тарту құқықтық негізде негізделуі және оларды пробация қызметіне, пенитенциарлық мекемелерге, ювеналдық құрылымдарға, тәрбие жұмысы саласында, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бағдарламаларын жүзеге асыру үшін іске асырылуы тиіс;

Қылмыстық-атқару жүйесін кадрлармен қамтамасыз етуді талдау кадр құрамының ауысуы бар екенін көрсетеді. Осы мақсатта ҚАЖ қызметкерлерін даярлау сапасын арттыру және экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандармен жұмыс істеу және қызмет өткеру жағдайларын жақсарту үшін қажетті дағдылардың болуындағы олқылықтарды жою қажет, осыған байланысты ҚАЖ қызметкерлері үшін әлеуметтік пакетті қайта қарау, олардың жалақысын арттыру қажет;

ҚАЖ қызметкерлерін кадрлармен қамтамасыз етуде орта және аға, сондай-ақ қатардағы және кіші басшы құрамның бос лауазымдарын қалыптастыру кезінде моральдық

және іскерлік қасиеттерге ерекше назар аудару қажет. Ол үшін қызметкерлердің жеке істерін неғұрлым сапалы жүргізу және оларға орындаушылық тәртібі бойынша да,

ПМ қызметкерлері өткізетін психологиялық жыл сайынғы тексерудің нәтижелері бойынша да барлық ақпаратты енгізу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ананьев О.Г., Казанцев В.Н., Кийко Н.В., Кузнецов М.И., Павленко Д.А., Шабаль В.С., Эрлихсон И.М. Социальная работа в исправительных учреждениях. Учебное пособие / Ананьев О.Г. и др.- Рязань.: ИП Коняхин А.В., 2020. - С.300 [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL:<http://elibrary.ru> (Дата обращения: 10.01.2024года)
2. Кайжакпарова А.Б. К вопросу о повышении эффективности законодательства Республики Казахстан в области профилактики правонарушений // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». - 2022. - №1(68). - С.94-102.
3. Усипбеков С.А., Абдукаримова З.Т., Бекежанов Д.Н. Понятие экстремизма в праве зарубежных стран // Международный научный журнал «Гылым». -2021. - №3(70). - С.78-86.
4. Ерохин В.И., Ерохина Ю.В. Научно-практический комментарий к Модельному закону "О противодействии коррупции". –М.: "РОСМЭН-ПРЕСС", 2012 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <http://ivo.garant.ru> (Дата обращения: 10.01.2024года)
5. Яворский М.А. Дерадикализация заключенных в тюрьмах Скандинавских стран // Вестник Казанского юридического института МВД России. -2017. - Том 7. - № 3(29). - С. 43-50.
6. Нурадинов А.С., Абдыкаликова М.Н. Опыт организации антитеррористической, антиэкстремистской деятельности (по материалам зарубежных стран) // Научный журнал «Государственное управление и государственная служба». - 2016. - №1. - С. 68-73.
7. АфзалАшираф, Индира Асланова. Радикализация и дерадикализация: изучение опыта иностранных боевиков-террористов // материалы исследования. – Бишкек: Полиграфический салон «КПД», 2021.- С.78
8. Рыжичкин Н.Казахстанская модель противодействия религиозному экстремизму и терроризму // Научный журнал «Россия и новые государства Евразии».- 2018. - №1. - С. 134-149.

REFERENCES

1. Anan'ev O.G., Kazancev V.N., Kijko N.V., Kuznecov M.I., Pavlenko D.A., Shabal' V.S., Jerlihson I.M. Social'naja rabota v ispravitel'nyh uchrezhdenijah. Uchebnoe posobie / Anan'ev O.G. i dr.- Rjazan': IP Konjahin A.V., 2020.- S. 300 [Jelektronnyj resurs]: Rezhim dostupa: svobodnyj. URL:<http://elibrary.ru> (Data obrashhenija: 10.01.2024goda)
2. Kajzhakparova A.B. K voprosu o povyshenij effektivnosti zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan v oblasti profilaktiki pravonarushenij // Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan». - 2022. - №1(68). - S.94-102.
3. Usipbekov S.A., Abdugarimova Z.T., Bekezhanov D.N. Ponjatiej ekstremizma v prave zarubezhnyh stran // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Gylım». -2021. - №3(70). - S.78-86.
4. Erohin V.I., Erohina Ju.V. Nauchno-prakticheskij kommentarij k Model'nomu zakonu "O protivodejstvii korrupcii". –M.: "ROSMEN-PRESS", 2012 g. [Jelektronnyj resurs]: Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: <http://ivo.garant.ru> (Data obrashhenija: 10.01.2024goda)
5. Javorskij M.A. Deradikalizacija zakljuchennyh v tjur'mah Skandinavskih stran // Vestnik Kazanskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii. -2017. - Tom 7. - № 3(29). - S. 43 – 50.
6. Nuradinov A.S., Abdykalikova M.N. Opyt organizacii antiterroristicheskoy, antiyekstremistskoj dejatel'nosti (po materialam zarubezhnyh stran) // Nauchnyj zhurnal «Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba». - 2016. - №1. - S. 68-73.
7. Afzal Ashraf, Indira Aslanova. Radikalizacija i deradikalizacija: izuchenie opyta inostrannyh boevikov-terroristov // materialy issledovanija. – Bishkek: Poligraficheskij salon «KPD», 2021. – S. 78
8. Ryzhichkin N. Kazahstanskaja model' protivodejstvija religioznomuj ekstremizmu i terrorizmu // Nauchnyj zhurnal «Rossija i novye gosudarstva Evrazii».- 2018. - №1. - S. 134-149.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РАЗГРАНИЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ «КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ» И «ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ»

Кулжабаева Жанат Орынбековна

Кандидат юридических наук, доцент, Ученый секретарь Института
законодательства и правовой информации РК; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: kulzhabai@mail.ru

***Аннотация.** В современных условиях развития общества система информационного взаимодействия активно использует различные технические средства, телекоммуникационные системы. Уровень распространения, получения, использования необходимых знаний и информации затрагивает различные сферы общественной жизни. При этом, рост объемов информации настолько велик, что для продуктивного его использования необходимо внедрять компьютеры, современные элементы информационно-коммуникационной инфраструктуры, включая глобальную сеть Интернет. Нарастающий масштаб использования современных информационных технологий, широко используемых во всех сферах государственной и общественной деятельности определяет особую актуальность задачи постоянного совершенствования системы защиты общих информационных ресурсов. При этом очевидными стали факторы, повышающие необходимость законодательного разграничения понятий «кибербезопасность» и «информационная безопасность». В данной статье обозначены авторские позиции по дефинициям «информационная безопасность», «информационная безопасность в сфере информатизации», «кибербезопасность»; анализ действующих редакций правовых норм об информационной безопасности и кибербезопасности; зарубежная практика обеспечения безопасности информации/данных. Значимость защиты информации обусловлена обменом электронных документов и оказанием электронных услуг. Проблема обеспечения информационной безопасности, кибербезопасности имеет комплексный характер и связана с необходимостью сочетания законодательных, организационных мер, дальнейшим объединением научно-технического и экономического потенциала заинтересованных субъектов права, использованием имеющихся и разработкой новых наиболее эффективных подходов, способов и средств защиты информации. Принимая во внимание положения действующего законодательства, передовую зарубежную практику, мнение экспертного сообщества Казахстана, рекомендуется разграничить на законодательном уровне понятия «информационная безопасность» и «обеспечение кибербезопасности» применительно для сферы информатизации. Кроме того, целях введения в законодательство РК и единообразного толкования понятийно-категориального аппарата в обеспечении кибербезопасности предлагается ввести такие дефиниции как угроза кибербезопасности, инцидент кибербезопасности. Предлагается расширить обязанности владельца критически важных объектов инфраструктуры.*

***Ключевые слова:** информация, национальная безопасность, информационная безопасность, кибербезопасность, киберзащита, информационно-коммуникационные технологии.*

«КИБЕРҚАУІПСІЗДІК» ЖӘНЕ «АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Жанат Орынбекқызы Құлжабаева

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР заңнама және құқықтық ақпарат
институтының Ғылыми хатшысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: kulzhabai@mail.ru

***Аннотация.** Қоғамның қазіргі даму жағдайында ақпараттық өзара әрекеттесу жүйесі әртүрлі техникалық құралдарды, телекоммуникациялық жүйелерді белсенді қолданады. Қажетті білім мен ақпаратты тарату, алу, пайдалану деңгейі қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына әсер етеді. Сонымен қатар ақпарат көлемінің өсуі соншалық, оны тиімді пайдалану үшін компьютерлерді, галамдық Интернет желісін қоса алғанда, ақпа-*

раттық-коммуникациялық инфрақұрылымның заманауи элементтерін енгізу қажет. Мемлекеттік және қоғамдық қызметтің барлық салаларында кеңінен қолданылатын заманауи ақпараттық технологияларды қолданудың өсіп келе жатқан ауқымы жалпы ақпараттық ресурстарды қорғау жүйесін үнемі жетілдіру міндетінің ерекше өзектілігін анықтайды. Сонымен қатар «киберқауіпсіздік» және «ақпараттық қауіпсіздік» ұғымдарын заңнамалық саралау қажеттілігін арттыратын факторлар айқын болды. Бұл мақалада «ақпараттық қауіпсіздік», «ақпараттандыру саласындағы ақпараттық қауіпсіздік», «киберқауіпсіздік» дефинициялары бойынша авторлық позициялар; ақпараттық қауіпсіздік және киберқауіпсіздік туралы құқықтық нормалардың қолданыстағы редакцияларын талдау; ақпарат/деректер қауіпсіздігін қамтамасыз етудің шетелдік тәжірибесі көрсетілген. Ақпаратты қорғаудың маңыздылығы электрондық құжаттар алмасуға және электрондық қызметтер көрсетуге байланысты. Ақпараттық қауіпсіздікті, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемасы кешенді сипатқа ие және заңнамалық, ұйымдастырушылық шараларды үйлестіру, мүдделі құқық субъектілерінің ғылыми-техникалық және экономикалық әлеуетін одан әрі біріктіру, қолда бар және жаңа неғұрлым тиімді тәсілдерді, тәсілдер мен ақпаратты қорғау құралдарын әзірлеу қажеттілігімен байланысты. Қолданыстағы заңнаманың ережелерін, озық шетелдік тәжірибені, Қазақстанның сараптамалық қоғамдастығының пікірін назарға ала отырып, ақпараттандыру саласына қатысты «ақпараттық қауіпсіздік» және «киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету» ұғымдарын заңнамалық деңгейде ажырату ұсынылады. Бұдан басқа, ҚР заңнамасына енгізу және киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуде тұжырымдамалық-категориялық аппаратты біркелкі түсіндіру мақсатында киберқауіпсіздік қатері, киберқауіпсіздік оқиғасы сияқты дефиницияларды енгізу ұсынылады. Инфрақұрылымның маңызды объектілері иесінің міндеттерін кеңейту ұсынылады.

Түйінді сөздер: ақпарат, ұлттық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік, киберқауіпсіздік, киберқорғаныс, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

LEGISLATIVE DISTINCTION BETWEEN THE CONCEPTS OF «CYBERSECURITY» AND «INFORMATION SECURITY»

Kulzhabayeva Zhanat Orynbekovna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Academic Secretary of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: kulzhabai@mail.ru

Abstract. *In modern conditions of development of society, the system of information interaction actively uses various technical means, telecommunication systems. The level of distribution, receipt, use of necessary knowledge and information affects various spheres of public life. At the same time, the growth of information volumes is so great that for its productive use it is necessary to introduce computers, modern elements of information and communication infrastructure, including the global Internet. The growing scale of use of modern information technologies, widely used in all spheres of state and public activity determines the special relevance of the task of constant improvement of the system of protection of common information resources. At the same time, the factors increasing the need for legislative differentiation between the concepts of "cybersecurity" and "information security" have become obvious. This article outlines the author's positions on the definitions of "information security", "information security in the field of informatization", "cybersecurity"; an analysis of the current versions of legal norms on information security and cybersecurity; foreign practice of ensuring the security of information / data. The importance of information protection is due to the exchange of electronic documents and the provision of electronic services. The problem of ensuring information security, cybersecurity is complex and is associated with the need to combine legislative, organizational measures, further unification of the scientific, technical and economic potential of interested legal entities, the use of existing and the development of new, most effective approaches, methods and means of information protection. Taking into account the provisions of the current legislation, advanced foreign practice, the opinion of the expert community of Kazakhstan, it is recommended to distinguish at the legislative level the concepts of "information security" and "ensuring cybersecurity" as*

applied to the field of informatization. In addition, in order to introduce into the legislation of the Republic of Kazakhstan and a uniform interpretation of the conceptual and categorical apparatus in ensuring cybersecurity, it is proposed to introduce such definitions as a threat to cybersecurity, a cybersecurity incident. It is proposed to expand the responsibilities of the owner of critical infrastructure facilities.

Keywords: information, national security, information security, cybersecurity, cyber defense, information and communication technologies.

Информация о финансировании

Данное исследование осуществлено при финансовой поддержке Комитета по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН BR24993082 «Комплексное изучение гуманитарных аспектов информационной безопасности Казахстана и компонентов «мягкой силы» в обеспечении устойчивого развития и консолидации казахстанского общества»).

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_178

Введение

Трендом современного общественного развития является использование высокоинформационных технологий, телекоммуникационных систем и соответствующих технических средств. Все это должно сопровождаться совершенствованием правового регулирования общественных отношений в сфере внедрения инновационных информационно-коммуникационных технологий.

Процесс усовершенствования информационного законодательства обеспечивает и гарантирует соблюдение конституционных прав и свобод человека, способствует формированию соответствующей концепции информационной безопасности (*далее - ИБ*). При этом, при реализации конституционных прав обеспечения каждому гражданину возможности ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации (п.3 статьи 18 Конституции РК), право каждого гражданина свободно получать и распространять информацию любым, не запрещенным законом способом (п.2 статьи 20 Конституции РК) формируется соответствующее информационное пространство, расширяются сферы международного сотрудничества в сфере.

В содержании и развитии информационной составляющей любого государства заметен возрастающий объем информации любого вида, используемый и широко распространенный в различных областях политики, экономики. При этом приоритетными становятся использование информационных и компьютерных технологий. Их интенсив-

ное развитие, объемная распространенность во всех областях государственной и общественной деятельности повышает особую значимость тенденций укрепления и совершенствования системы защиты общих информационных ресурсов всех государств.

Материалы и методы

В Стратегии сотрудничества государств – участников СНГ в построении и развитии информационного общества на период до 2025 года и Плана действий по ее реализации, утвержденной Решением Совета глав правительств СНГ от 28 октября 2016 года¹ были обозначены принципы, которым должна соответствовать ИБ. Смысл обозначенных девяти принципов, в конечном итоге, сводится к конфиденциальности, целостности, доступности информации. С 2016 года государства – участники СНГ гармонизируют законодательство и нормативно-техническую базу в области информационно-коммуникационных технологий (*далее-ИКТ*).

Как известно, государства – участники СНГ разработали и внедрили современные приложения ИКТ, такие как электронное правительство; электронная торговля; электронная наука; электронное здравоохранение; электронное обучение; электронная культура; электронная занятость; электронное сельское хозяйство; электронная охрана окружающей среды; электронный регион; электронный нотариат; применение информационных и биометрических технологий в системах паспортно-визовых и иных идентификационных документов нового поколения.

¹ Стратегия сотрудничества государств – участников СНГ в построении и развитии информационного общества на период до 2025 года и Плана действий по ее реализации, утвержденная Решением Совета глав правительств СНГ от 28 октября 2016 года // Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств. <https://cis.minsk.by/reestr2/doc/5490#text> (Дата обращения: 15.06.2024 года)

ния. Все это способствует необходимости совершенствования механизма защиты любого рода информации, учета большого объема информационных ресурсов. Кроме того, каждое государство, каждый государственный орган заинтересован в создании технологических информационных ресурсов, их дальнейшего эффективного, совместного использования. Учитывая требования действующего законодательства, лучшую зарубежную практику необходимо сформировать эффективную, неуязвимую правовую политику защиты интересов личности и государства в информационной сфере.

В Республике Казахстан утверждена Информационная доктрина² и План действий³ по её реализации. Данные акты являются стратегическими документами нашего государства для формирования государственной политики в информационно-коммуникационной сфере. В доктрине указано, что обеспечение информационной безопасности страны и ее граждан, своевременное реагирование на информационные вызовы и риски являются «ключевым направлением» реализации доктрины. Представляется необходимым отметить, что рассматриваемом документе, определяющим систему взглядов, совокупность политических принципов, видения и подходов к развитию по вопросам информации, кроме устоявшихся словосочетаний «информационная безопасность», «информационная сфера», «информационная политика», «информационное пространство» появились неологизмы, такие как «информационная экосистема», «информационный контент», «информационный тренд», «информационный хаб», «информационный суверенитет».

Результаты

В настоящее время в научном сообществе и среди практикующих специалистов выделяется проблема отсутствия законодательного разграничения понятий «кибербезопасность» и «информационная безопасность» в Казахстане.

Например, Л.Ф. Татарина отмечает, что «проводя соотношение исследуемых терминов в законодательстве Республики Казахстан, мы можем ориентироваться только на

имеющиеся в законодательстве Казахстана термины «информационная безопасность» и «защита информации», и отсутствующие в том же законодательстве, но имеющиеся в специальной литературе термины «кибербезопасность» и «киберзащита» [1, с.61]. В диссертационной работе Исабаевой С.Б. обосновывается тезис о том, что в концепции кибербезопасности Казахстана дано определение термину «кибербезопасность» и Законе РК «Об информатизации» понятию «Информационная безопасность в сфере информатизации». Однако, по мнению соискателя, представленные формулировки нетривиальны и существенно разнятся [2, с.9].

Наличие большого количество публикаций по соотношению рассматриваемых правовых категорий, по-прежнему, остается дискуссионным. «Между этими терминами не существует четкой границы, что приводит к размыванию исследуемой области и возникновению различных сложностей среди коммуницирующих сторон. В связи с этим имеет смысл уточнить содержание терминов кибербезопасность и информационная безопасность, информационные и кибернетические системы, охарактеризовать уровни киберпространства, а также выделить проблемы безопасности на каждом из этих уровней» [3, с.315-316].

Кубышкин А.В., рассматривая международно-правовой аспект обеспечения информационной безопасности, считает необходимым принятие согласованных признаков составов преступлений, связанных с компьютерами и информационными сетями в рамках конвенции об обеспечении информационной безопасности [4, с.6]. Аналогичный подход предлагает Талимончик В.П. в вопросах обеспечения информационной безопасности в вопросах борьбы с правонарушениями в сфере информации [5, с.203].

В целях единообразного толкования указанных правовых дефиниций, представляется целесообразным проанализировать действующее законодательство, где встречаются вышеуказанные понятия.

Как отмечают аналитические издания, главной схожей чертой в понятиях «кибербезопасность» и «информационная безопасность» является применение метода триады

² Указ Президента Республики Казахстан от 20 марта 2023 года № 145 «Об утверждении Информационной доктрины Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000145> (Дата обращения: 15.06.2024 года)

³ Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 августа 2023 года № 723 «Об утверждении Плана действий по реализации информационной доктрины Республики Казахстан (I этап: 2023 – 2025 годы)» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000145> (Дата обращения: 15.06.2024 года)

СІА для разработки политик безопасности⁴.

1) Конфиденциальность (Confidentiality) – действие по защите данных от просмотра посторонними лицами. Примером защиты конфиденциальности может быть действие по предотвращению кражи паролей или кражи компьютера сотрудника.

2) Целостность (Integrity) – акт поддержания и обеспечения точности и полноты данных на протяжении всего их жизненного цикла. По сути, это означает, что данные не могут и не должны быть изменены посторонними лицами. Нарушение целостности будет включать что-то вроде внедрения вредоносного ПО, скрытого в другой программе.

3) Доступность (Availability) – возможность доступа и использования данных при необходимости.

В соответствии с Законом о национальной безопасности⁵ в подпункте 1) статьи 1 используется понятие «информационная инфраструктура» как совокупность технических средств и систем формирования, создания, преобразования, обработки, передачи, использования и хранения информации; в подпункте 2) этой же статьи обозначается понятие «информационное пространство» как сфера деятельности, связанная с формированием, созданием, преобразованием, обработкой, передачей, использованием, хранением информации, оказывающая воздействие в том числе на индивидуальное и общественное сознание, информационную инфраструктуру и собственно информацию. ИБ отнесена к одному из видов национальной безопасности согласно подпункту 5) статьи 4 «Виды национальной безопасности» и определена как состояние защищенности информационного пространства Республики Казахстан, а также прав и интересов человека и гражданина, общества и государства в информационной сфере от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается устойчивое развитие и информационная независимость страны.

При этом стремительный рост и увеличение объема ИКТ с одной стороны и существующая ситуация в мире с другой, обозначает необходимость включения

кибербезопасности в сферу национальной безопасности. Всеобъемлющий, опасный характер кибер- или компьютерной преступности настолько очевиден в связи с совершенствованием новых технологий.

Также действующее законодательство РК выделяет «ИБ в сфере информатизации» – состояние защищенности электронных информационных ресурсов, информационных систем и информационно-коммуникационной инфраструктуры от внешних и внутренних угроз (ст. 1 Закона об информатизации).⁶ Данное определение относится к правовой норме технического характера и связано с защищенностью исключительно инстументария («железа»).

Концепция кибербезопасности⁷ (далее – КБ) «Кибершит Казахстана» под КБ понимает состояние защищенности информации в электронной форме и среды ее обработки, хранения, передачи (электронных информационных ресурсов, информационных систем и информационно-коммуникационной инфраструктуры) от внешних и внутренних угроз, то есть ИБ в сфере информатизации. Иными словами, Концепция расширяет понятие «ИБ в сфере информатизации», включая в него элемент касательно защищенности информации в электронной форме.

Таким образом, информационная безопасность – относительно широкое понятие, включающее в себя обеспечение безопасности информации с целью защиты человека, общества и государства. Кибербезопасность подразумевает под собой безопасность информации в электронной форме и инфраструктуры, на которой такая информация содержится.

Обсуждение

Понятие информационная безопасность в Законе об информатизации используется применительно к сфере информатизации и соответствует по своему содержанию понятию кибербезопасности. Государственный контроль распространяется на сферу информатизации (п.п. 52 ст. 138 Предпринимательского кодекса)⁸. В связи с этим, государственный контроль за деятельностью по обеспечению

⁴ *Cybersecurity vs. Information Security: Is There A Difference?: <https://www.bitsight.com/blog/cybersecurity-vs-information-security> (Дата обращения: 15.06.2024 года)*

⁵ *Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (Дата обращения: 15.06.2024 года)*

⁶ *Закон «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (Дата обращения: 15.08.2024 года)*

⁷ *Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности ("Кибершит Казахстана")»: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407> (Дата обращения: 15.08.2024 года)*

⁸ *Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/>*

кибербезопасности может осуществляться при условии уточнения термина кибербезопасность – «в сфере информатизации».

На наш взгляд, принимая во внимание передовую зарубежную практику, необходимо выработать новый подход к законодательному разграничению понятий «кибербезопасность» и «информационная безопасность».

Основополагающей правовой базой в обеспечении КБ в Казахстане являются Закон об информатизации, Единые требования, а также ряд подзаконных актов, посвященных вопросам мониторинга, обмена информацией, аудита информационных систем.

Закон об информатизации регламентирует нормы касательно прав и обязанностей субъектов в сфере обеспечения кибербезопасности, включая обмен информацией касательно киберинцидентов, защиты объектов информатизации, испытания и аудита информационных систем.

Круг субъектов в сфере обеспечения кибербезопасности в РК достаточно обширный. Он включает в себя нижеследующих акторов:

1. Национальный координационный центр информационной безопасности (НК-ЦИБ) осуществляет сбор, анализ и обобщение информации отраслевых центров информационной безопасности и оперативных центров ИБ об инцидентах информационной безопасности на объектах ИКИ ЭП и других критически важных объектов инфраструктуры (далее – КВОИКИ);

2. Оперативные центры информационной безопасности (ОЦИБ) создаются при организации и обнаруживают, оценивают, прогнозируют, локализуют, нейтрализуют и осуществляют профилактику угроз ИБ.

3. Государственный оперативный центр информационной безопасности осуществляет мониторинг обеспечения ИБ объектов информатизации «электронного правительства», а также мониторинг событий информационной безопасности объектов информатизации государственных органов;

4. Национальная служба реагирования на компьютерные инциденты информационной безопасности осуществляет межотраслевую координацию по вопросам мониторинга обеспечения ИБ, казахстанского сегмента Интернета, а также КВОИКИ, реагирования на инциденты ИБ;

5. Служба реагирования на инциденты информационной безопасности (KZ-CERT) занимается координацией действий подразделений компьютерной безопасности государственных органов, операторов связи.

6. Отраслевой центр информационной безопасности организует и координирует обеспечение информационной безопасности субъектами информатизации соответствующей отрасли (сферы) государственного регулирования.

В свою очередь, Государственная техническая служба проводит испытания объектов информатизации «электронного правительства» на соответствие требованиям ИБ. Согласно действующему законодательству, выдача акта по результатам испытания входит в компетенцию уполномоченного органа в сфере обеспечения информационной безопасности. В рамках исполнения Указа Главы государства⁹ в части «сокращения срока создания и (или) развития государственных объектов информатизации до шести месяцев» будет упразднена государственная услуга «Выдача акта по результатам испытаний на соответствие требований информационной безопасности». При этом, процедура выдачи протоколов испытаний по ИБ для информационных систем, собственником/владельцем и (или) заказчиком которых является государственный орган, передается в государственную техническую службу (GtoG), а для всех остальных информационных систем в аккредитованные испытательные лаборатории (BtoB).

Вместе с тем необходимо отметить, что, согласно Закону о техническом регулировании¹⁰ «акт» не относится к документам об оценке соответствия (ст. 24 Закона). В связи с этим, принимая во внимание разграничение понятий КБ и ИБ, а также перечень документов по оценке соответствия, необходимо законодательно регламентировать понятие «протокол по результатам испытаний на соответствие требованиям кибербезопасности», а также полномочия компетентного органа в сфере обеспечения кибербезопасности касательно пересмотра результатов подобного протокола.

Анализ Закона об информатизации показал отсутствие норм, регламентирующих правовой статус собственника КВОИКИ.

K1500000375 (Дата обращения: 15.08.2024 года)

⁹ Указ Президента Республики Казахстан от 13 апреля 2022 года № 872 «О мерах по деюрократизации деятельности государственного аппарата»: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000872> (Дата обращения: 15.08.2024)

¹⁰ Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2020 года № 396-VI ЗРК «О техническом регулировании»// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000396#564> (Дата обращения: 15.08.2024)

В нем регламентируются лишь обязанности владельца КВОИКИ (п. 2-1 ст. 17). В этой связи, на законодательном уровне имеется необходимость закрепить нормы касательно правового статуса собственника КВОИКИ.

Помимо этого, владелец КВОИКИ по Закону об информатизации не наделен следующими обязанностями:

1) собирать, анализировать и обобщать информацию об инцидентах кибербезопасности на объектах информационно-коммуникационной инфраструктуры;

2) обеспечивать кибербезопасность, защиту и безопасное функционирование КВОИКИ, реагирования на инциденты кибербезопасности с проведением совместных мероприятий по обеспечению кибербезопасности в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Также в рамках Закона об информатизации и подзаконных нормативных правовых актов используются термин «угроза информационной безопасности».

Практически во всех современных государствах информационная безопасность (она же компьютерная или кибербезопасность) является составной частью концепции национальной безопасности.

В зарубежной практике для обеспечения безопасности информации/данных используются два термина «информационная безопасность» и «кибербезопасность». По мнению различных аналитических изданий, информационную безопасность и кибербезопасность легко спутать, поскольку эти две области во многом пересекаются.¹¹ Необходимо рассмотреть понятия вышеуказанных терминов и определить их различия и схожие черты.

Под дефиницией «информационная безопасность» (InfoSec/Information Security) понимается «защита информации и информационных систем от несанкционированного доступа, использования, раскрытия, нарушения, модификации или уничтожения с целью обеспечения конфиденциальности, целостности и доступности».¹² Данное определение содержится в Глоссарии Наци-

онального института стандартов и технологий США (NIST).

Также согласно Глоссарию Национального института стандартов и технологий США (NIST), под «кибербезопасностью» (cybersecurity) понимается «предотвращение повреждения, защита и восстановление компьютеров, систем электронной связи, услуг электронной связи, проводной связи, включая содержащуюся в них информацию, для обеспечения ее доступности, целостности, конфиденциальности и неподдельности».¹³

Согласно Оксфордскому словарю, информационная безопасность - «состояние защищенности от несанкционированного использования информации, особенно электронных данных, или меры, принимаемые для достижения этого».¹⁴ Понятие «кибербезопасность» в данном словаре отсутствует.

В соответствии с определением Кембриджского словаря:

1) «информационная безопасность» - состояние защищенности электронных данных от преступного или несанкционированного использования;

2) «кибербезопасность» - способы защиты компьютерных систем от таких угроз, как вирусы¹⁵.

На практике встречается более расширенное понятие «информационная безопасность», связанное с обеспечением безопасности личности, в первую очередь. Так, к примеру, Доктрина информационной безопасности Российской Федерации, под термином «информационная безопасность Российской Федерации» понимает состояние защищенности личности, общества и государства от внутренних и внешних информационных угроз, при котором обеспечиваются реализация конституционных прав и свобод человека и гражданина, достойные качество и уровень жизни граждан, суверенитет, территориальная целостность и устойчивое социально-экономическое развитие Российской Федерации, оборона и безопасность государства.¹⁶ В Кыргызстане, согласно Концепции информационной

¹¹ *Information Security Vs. Cybersecurity: What's The Difference?:* <https://www.forbes.com/advisor/education/information-security-vs-cyber-security/> *Difference Between Cybersecurity & Information Security:* <https://analyticsindiamag.com/difference-between-cybersecurity-information-security/> *Cybersecurity vs. Information Security: Is There A Difference?:* <https://www.bitsight.com/blog/cybersecurity-vs-information-security> (Дата обращения: 15.08.2024)

¹² *Information security:* https://csrc.nist.gov/glossary/term/information_security (Дата обращения: 15.08.2024)

¹³ *Cybersecurity:* <https://csrc.nist.gov/glossary/term/cybersecurity> (Дата обращения: 28.09.2024)

¹⁴ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/translate> (Дата обращения: 28.09.2024)

¹⁵ *Cambridge Dictionary:* <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/information-security> (Дата обращения: 28.09.2024)

¹⁶ *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации:* <https://rg.ru/documents/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html> (Дата обращения: 28.09.2024 года)

безопасности Кыргызской Республики на 2019-2023 годы, информационная безопасность Кыргызской Республики - состояние защищенности личности, общества и государства от информационных угроз.¹⁷

Таким образом, в большинстве случаев, если информационная безопасность — это общий термин для создания и обслуживания систем и политик для защиты любой информации - электронной или физической, то кибербезопасность направлена на защиту систем и содержащихся в них данных, хранящихся исключительно в электронном виде, в киберпространстве. Следует подчеркнуть, что в некоторых странах подход к термину «информационная безопасность» имеет расширенное понятие и включает состояние защищенности личности, общества и государства.

Заключение

Принимая во внимание положения действующего законодательства, передовую зарубежную практику, мнение экспертного сообщества Казахстана, рекомендуется разграничить на законодательном уровне понятия «информационная безопасность»

и «обеспечение кибербезопасности» применительно для сферы информатизации.

В целях введения в законодательство РК и единообразного толкования понятийно-категориального аппарата в обеспечении кибербезопасности предлагается закрепить определить понятия «угроза кибербезопасности», «инцидент кибербезопасности».

Анализ национального законодательства и зарубежного опыта показал необходимость расширения объема полномочий владельца КВОИКИ в вопросах обработки информации об инцидентах кибербезопасности на объектах информационно-коммуникационной инфраструктуры; активизации проведения совместных мероприятий по обеспечению кибербезопасности в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан; необходимость направления КВОИКИ на повторное испытание на соответствие требованиям кибербезопасности; систематизировать процедуру передачи резервных копий электронных информационных ресурсов на единую национальную резервную платформу хранения электронных информационных ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Татаринова Л.А. Соотношение понятий «информационная безопасность», «защита информации» и «кибербезопасность», «киберзащита» по законодательству Республики Казахстан // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2019. – Т. 67. – №. 3. – С. 60-64.
2. Исабаева С.Б. Диссертация «Обеспечение кибербезопасности Казахстана в условиях глобальной цифровизации»: <https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/732/746.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Дата обращения: 28.09.2024.)
3. Архипова Е.А. Современное понимание терминов «кибернетическая безопасность» и «информационная безопасность» // «Young Scientist» - № 12 (76) - December, 2019. – С.315-320. [//file:///C:/Users/zh.kulzhabaeva/Desktop/Sovremennoe_ponimanie_terminov_kiberneticeskaa_bez.pdf](file:///C:/Users/zh.kulzhabaeva/Desktop/Sovremennoe_ponimanie_terminov_kiberneticeskaa_bez.pdf) (Дата обращения: 28.09.2024.)
4. Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства / Диссертация / Москва. 2002 г. // <https://lawbook.online/pravovoe-regulirovaniemejdunarodnoe/informatsiyaf-bezopasnost-informatsionnaya-15097.html>. (Дата обращения: 28.09.2024.)
5. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений в сфере информации: дисс. ... докт.юрид. наук: 12.00.10 / Талимончик В.П.; [Место защиты: С.-Петербург. гос. ун-т].- Санкт-Петербург, 2013.- 400 с.: ил. РГБ ОД, 71 15-12/21// <http://www.dslib.net/pravo-evropy/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-otnoshenij-v-sfere-informacii.html>. (Дата обращения: 28.09.2024.)

REFERENCES

1. Tatarinova L.A. Sootnoshenie ponjatij «informacionnaja bezopasnost'», «zashhita informacii» i «kiberbezopasnost'», «kiberzashhita» po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. – 2019. – Т. 67. – №. 3. – С. 60-64.

¹⁷ Концепция информационной безопасности Кыргызской Республики на 2019-2023 годы <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/13652> (Дата обращения: 28.09.2024 года)

2. Isabaeva S.B. Dissertacija «Obespechenie kiberbezopasnosti Kazahstana v uslovijah global'noj cifrovizacii»: <https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/732/746.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Data obrashhenija: 28.09.2024.)

3. Arhipova E. A. Sovremennoe ponimanie terminov «kiberneticheskaja bezopasnost'» i «informacionnaja bezopasnost'» // «Young Scientist» - № 12 (76) - December, 2019. – S.315-320. //file:///C:/Users/zh.kulzhabaeva/Desktop/Sovremennoe_ponimanie_terminov_kiberneticeskaa_bez.pdf (Data obrashhenija: 28.09.2024.)

4. Kubyshkin A.V. Mezhdunarodno-pravovye problemy obespechenija informacionnoj bezopasnosti gosudarstva / Dissertacija / Moskva. 2002 g. // <https://lawbook.online/pravovoe-regulirovaniemejdunarodnoe/informatsiyaf-bezopasnost-informatsionnaya-15097.html>. (Data obrashhenija: 28.09.2024.)

5. Talimonchik V.P. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie otnoshenij v sfere informacii: diss. ... dokt.jurid. nauk: 12.00.10 / Talimonchik V.P. [Mesto zashhity: S.-Peterb. gos. un-t]. - Sankt-Peterburg, 2013.- 400 s.: il. RGB OD, 71 15-12/21// <http://www.dslib.net/pravo-evropy/mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie-otnoshenij-v-sfere-informacii.html>. (Data obrashhenija: 28.09.2024.)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМ ПРАВА ЕАЭС В СФЕРЕ ЭКОЛОГИЗАЦИИ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ

Толочко Ольга Николаевна

Доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры государственного управления Белорусского государственного университета;
г. Минск, Республика Беларусь; e-mail: o.tolochko@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются актуальные проблемы совершенствования норм права ЕАЭС, направленных на экологизацию транспортных систем государств-членов. Исследование выполнено с использованием общих и специальных методов научного познания, включая формально-логический, метод сравнительного правоведения и др. Анализируются особенности развития мировых транспортных систем в связи с глобальным энергетическим переходом, подчеркивается безальтернативность перехода на зеленые технологии в транспорте, в частности, электрификация транспортных систем. Обосновывается целесообразность принятия коллективных мер на уровне интеграционного объединения, позволяющих минимизировать издержки и повысить эффективность экологизации транспортных систем государств-членов. Содержатся предложения по совершенствованию норм права ЕАЭС, таких как Первый пакет мероприятий (Дорожная карта) по сотрудничеству государств – членов ЕАЭС в рамках климатической повестки и Приложение № 24 к Договору (Протокол о скоординированной (согласованной) транспортной политике). Обосновывается целесообразность формирования профильной структуры в ЕЭК, в функции которой входил бы расчёт оптимальных целевых показателей перехода на экологичные транспортные технологии. В целом, по мнению автора, выработка наиболее перспективных направлений транспортной политики в ЕАЭС с учётом энергетического перехода и сокращения выбросов CO₂ должна осуществляться не только органами ЕАЭС и представителями профильных министерств (транспорта, охраны окружающей среды, энергетики и др.), но и с привлечением широкого круга специалистов и экспертов, а также членов бизнес-сообщества в лице транспортных предприятий, природоохранных неправительственных организаций и представителей общественности. Результаты исследования могут быть применены в законодательной и правоприменительной практике ЕАЭС, Республики Беларусь и других государств – членов ЕАЭС.

Ключевые слова: право ЕАЭС, экологизация, декарбонизация, энергетический переход, транспортные системы, международные обязательства.

ЕАЭО-НЫҢ КӨЛІК ЖҮЙЕЛЕРІН ЭКОЛОГИЯЛАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ

Ольга Николаевна Толочко

Заң ғылымдарының докторы, доцент, Беларусь мемлекеттік университетінің мемлекеттік басқару кафедрасының профессоры; Минск қ.,
Беларусь Республикасы; e-mail: o.tolochko@mail.ru

Аннотация. Мақалада мүше мемлекеттердің көлік жүйелерін жасылдандыруға бағытталған ЕАЭО құқық нормаларын жетілдірудің өзекті мәселелері талданады. Зерттеу ғылыми танымның жалпы және арнайы әдістерін, оның ішінде формальды-логикалық, салыстырмалы құқықты және т.б. Жаһандық энергетикалық көшуге байланысты әлемдік көлік жүйелерінің даму ерекшеліктері талданып, көліктегі жасыл технологияларға көшудің, атап айтқанда, көлік жүйелерін электрлендірудің баламасының жоқтығы атап өтілді. Шығындарды барынша азайтуға және мүше мемлекеттердің көлік жүйелерін жасылдандыру тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін интеграциялық бірлестік деңгейінде ұжымдық шараларды қабылдаудың мақсаттылығы негізделген. ЕАЭО құқықтық норма-

ларын жетілдіру бойынша ұсыныстарды қамтиды, мысалы, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің климаттық күн тәртібі шеңберіндегі ынтымақтастығы жөніндегі шаралардың Бірінші пакеті (Жол картасы) және Шартқа № 24 Қосымша (Келестірілген (келісілген) туралы хаттама).) Көлік саясаты. ЕЭК-те мамандандырылған құрылымды қалыптастырудың орындылығы негізделген, оның функцияларына экологиялық таза көліктік технологияларға көшу үшін оңтайлы нысаналы индикаторларды есептеу кіреді. Жалпы, автордың пікірінше, энергетикалық ауысуды және CO₂ шығарындыларын азайтуды ескере отырып, ЕАЭО көлік саясатының ең перспективалы бағыттарын әзірлеуді тек ЕАЭО органдары мен тиісті министрліктердің өкілдері ғана емес (көлік, қоршаған ортаны қорғау, энергетика және т.б.), сонымен қатар кең ауқымды мамандар мен сарапшыларды тарта отырып, сондай-ақ көлік компаниялары, табиғатты қорғау жөніндегі үкіметтік емес ұйымдар мен қоғам өкілдері ұсынатын бизнес-қоғамдастық мүшелері. Зерттеу нәтижелері ЕАЭО, Беларусь Республикасы және ЕАЭО-ға мүше басқа мемлекеттердің заңнамалық және құқық қолдану тәжірибесінде қолданылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: ЕАЭО құқығы, экологизация, декарбонизация, энергияға көшу, көлік жүйелері, халықаралық міндеттемелер.

IMPROVEMENT OF EAEU LAW IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL TRANSPORT SYSTEMS

Tolochko Olga Nikolaevna

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration of Belarusian State University; Minsk c., Republic of Belarus; e-mail: o.tolochko@mail.ru

Abstract. *The article analyzes current problems of improving the rules of law of the EAEU aimed at greening the transport systems of the member states. The research was carried out using general and special methods of scientific knowledge, including formal-logical, comparative law, etc. The features of the development of world transport systems in connection with the global energy transition are analyzed, and the lack of alternative to the transition to green technologies in transport, in particular, the electrification of transport systems, is emphasized. The expediency of taking collective measures at the level of an integration association is substantiated, allowing to minimize costs and increase the efficiency of greening the transport systems of the member states. Contains proposals for improving the legal norms of the EAEU, such as the First Package of Measures (Road Map) for cooperation between the EAEU member states within the framework of the climate agenda and Appendix No. 24 to the Treaty (Protocol on Coordinated (Agreed) Transport Policy). The feasibility of forming a specialized structure in the EEC is substantiated, the functions of which would include calculating optimal target indicators for the transition to environmentally friendly transport technologies. In general, according to the author, the development of the most promising directions of transport policy in the EAEU, taking into account the energy transition and reduction of CO₂ emissions, should be carried out not only by the EAEU bodies and representatives of relevant ministries (transport, environmental protection, energy, etc.), but also with the involvement of a wide range of specialists and experts, as well as members of the business community represented by transport companies, environmental non-governmental organizations and representatives of the public. The results of the study can be applied in the legislative and law enforcement practice of the EAEU, the Republic of Belarus and other member states of the EAEU.*

Keywords: *EAEU law, greening, decarbonization, energy transition, transport systems, international obligations.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_187

Введение

Развитие мировой экономики на ближайшие десятилетия во многом определяется глобальным изменением климата. Важную роль

в планировании устойчивого развития и обеспечения экологической безопасности играет транспортная система. Транспорт является крупным потребителем энергии и источником

выброса углекислого газа. Соответственно, экологизация транспортной системы, её перевод на рельсы устойчивого развития имеет огромное значение в рамках происходящего в мире энергетического перехода.

Материалы и методы

При выполнении исследования использовались общенаучные и специальные методы познания, такие как метод системного анализа, формально-логический, сравнительно-правовой и др. Теоретической базой исследования послужили труды белорусских и зарубежных учёных, выводы специалистов профильных международных организаций, статистические данные. Нормативную базу исследования составили договоры и иные акты ЕАЭС, ЕС, национальное законодательство государств-участников. В результате исследования предложен комплекс законодательных и организационно-правовых мер, направленных на совершенствование правового регулирования процесса экологизации транспортных систем в рамках ЕАЭС. Исследование выполнялось в рамках НИР «Приоритетные направления правового обеспечения экологизации экономики и социальной сферы в контексте реализации современной экологической политики Республики Беларусь и достижения целей устойчивого развития» задания 7.05 «Правовые приоритеты государственной аграрной и экологической политики в контексте достижения Республикой Беларусь целей устойчивого развития» подпрограммы «Право» государственной программы научных исследований на 2021–2025 годы «Общество и гуманитарная безопасность белорусского государства» Национального центра законодательства и правовых исследований Республики Беларусь на 2024 год.

Результаты и обсуждение

Правовое обеспечение процесса экологизации транспортной системы – сравнительно новый предмет исследования для правовой науки. Тем не менее, имеется ряд работ, которые могут служить теоретическим фундаментом для решения этой, без сомнения, крайне важной проблемы [1; 2; 3; 4]. Вместе с тем, сложность и многогранность задач, стоящих перед государствами – членами ЕАЭС, делает актуальность исследований

в данной сфере практически неисчерпаемой.

Большинство имеющихся работ рассматривают экологизацию транспорта сквозь призму охраны окружающей среды, обеспечения безопасности и здоровья населения. Вместе с тем, вопрос не только в экологии: обусловленный глобальным изменением климата мировой энергетический переход реструктурирует всю систему мирохозяйственных связей: инвестиции, торговлю, услуги, промышленное производство. Помимо общего стремления беречь окружающую среду и противодействовать изменению климата, необходимо осознавать и учитывать экономическую обусловленность принятия соответствующих мер.

По оценкам Международного энергетического агентства (IEA), сухопутный, морской и воздушный транспорт в настоящее время в основном работает на ископаемом топливе. Для достижения углеродной нейтральности необходимо, чтобы выбросы от транспортного сектора сократились к 2030 году на 25% независимо от роста спроса. IEA призывает правительства стимулировать переход к менее углеродоёмким способам передвижения, таким как ходьба, велосипед и общественный транспорт, а также к более энергоэффективным видам транспорта, таким как электромобили¹.

Наиболее перспективным направлением декарбонизации транспортных систем, по оценкам IEA, является их электрификация. Переход на электрические транспортные средства – очевидный тренд в рассматриваемой сфере. Так, в 2023 г. продажи электромобилей третий год подряд прирастали средним темпом в 3,6 млн машин в год, составив почти 14,2 млн автомобилей и заняв долю в 15,8% от всех проданных автомобилей за прошлый год (почти 90 млн). Еще более 5 млн составили мировые продажи классических гибридов. В 2024 году мировые продажи электромобилей могут достичь 17 млн единиц. При этом, прогнозирует Агентство, на Китай в 2024 году придется 10 млн экземпляров².

В июле 2024 года продажи электромобилей в Китае превысили долю в 50% в общем объеме продаж легковых машин, при том, что всего лишь 3 года назад их доля составляла лишь 7%³. При сохранении тренда, доля

¹ *Transport // IEA.* – URL: <https://www.iea.org/energy-system/transport> (дата обращения: 23.09.2024).

² *Electric Vehicles // IEA.* – URL: <https://www.iea.org/energy-system/transport/electric-vehicles> (дата обращения: 23.09.2024).

³ *China auto market hits milestone as EVs, hybrids make up half of July sales / By Reuters.* – August 8, 2024: 33 PM // Reuters. – URL: <https://www.reuters.com/business/autos-transportation/chinas-car-sales-extend-declines-fourth-month-2024-08-08/> (дата обращения: 23.09.2024).

продаж электромобилей в Китае уже в 2027 г. может превысить 75%. Это не очень оптимистичная новость для стран – экспортеров нефти, поскольку Китай является вторым в мире потребителем нефти после США и первым по объемам ее импорта. За 7 месяцев 2024 г. импорт нефти Китаем снизился почти на 3% по сравнению с аналогичным периодом 2023 года [5]. И это при том, что электромобили пока ещё не начали оказывать заметное влияние на сокращение потребления нефти в Китае. По мнению некоторых аналитиков, Китай в 2024 году пройдет пик потребления нефти и уже в 2025 году оно пойдет на спад [5]. В настоящее время Китай активно стимулирует переход автопарка на электромобили или, по меньшей мере, на более эффективные автомобили с ДВС, предлагая субсидии за утилизацию старого автомобиля в обмен на новый. Снижению потреблению углеводородного топлива в Китае способствуют также инфраструктурные инвестиции, в частности, ежегодное строительство нескольких тысяч километров электрифицированных железных дорог. Благодаря постоянному строительству новых ГЭС в Китае растет также протяженность речных путей и объемы речных грузоперевозок, которые замещают гораздо менее энергоэффективные перевозки автотранспортом. При этом КНР стремится перевести на электротягу и сам водный транспорт, как речной⁴, так и внутренний морской.⁵

При консервативном предположении, что продажи электромобилей продолжают прирастать ежегодно на 3,5–4 млн, можно подсчитать, что их доля в мировых продажах превысит 50% уже к 2032 г., а значит мировое потребление ископаемого топлива легковым автопарком начнет снижаться. Однако это может произойти и раньше, если во второй половине текущего десятилетия продажи электромобилей будут расти быстрее, чем в первой. Вероятность такого развития событий довольно велика. В целом картина на автомобильном мировом рынке схожа с той, что наблюдается в мировой электроэнергетике, где возобновляемые источники энергии, такие как солнце и ветер, начинают быстро вытеснять технологии предыдущего энергетического уклада.

Как и другие вопросы, касающиеся энергетического перехода, экологизация транспортных систем требует согласованной правовой политики государств – членов ЕАЭС и развития в соответствующем направлении норм права ЕАЭС. Транспортные системы невозможно рассматривать в узких рамках государственных границ; смысл их состоит именно в обеспечении международной торговли и коммуникаций. Для дальнейшего развития транспорта в рамках ЕАЭС потребуется расширение использования рыночных инструментов, поддерживающих внедрение энергоэффективных технологий, а также повышение доступности низкоуглеродных видов топлива [1, с. 144].

Достижение этих целей должно сопровождаться проведением последовательной государственной политики и принятием коллективных мер, в том числе инструментов субсидирования и налогового стимулирования. Кроме того, развитие электротранспорта и увеличение его доли в общем парке автомобилей предполагает ужесточение требований по выбросам CO₂ для собственников и установление минимальной доли автомобилей с низким или нулевым уровнем выбросов для транспортных предприятий. Целесообразно также принять меры по развитию зарядной инфраструктуры, прежде всего на крупных магистралях, используемых для международных перевозок грузов и пассажиров. Необходимо также стимулирование инвестиций в производство аккумуляторных батарей с тем, чтобы соответствующие производства были локализованы на территории государств – членов ЕАЭС.

Опыт Европейского Союза свидетельствует о том, что правовые меры по экологизации транспортных систем могут наталкиваться на довольно жесткое сопротивление автопроизводителей. Так, сроки введения обязательных требований ЕС в отношении выбросов неоднократно переносились, введение системы измерений выбросов CO₂ для тяжелых грузовых автомобилей задерживалось, а транспорт в целом был исключён из сферы применения Директивы 2009/125 о введении правового регулирования для установления требований экодизайна к энергопотребляющей продукции (пункт

⁴ Первый грузовой электрокорабль отправился в плавание. 26.02.2022 // Большая Азия. – URL: https://bigasia.ru/pervyj-gruzovoj-elektrokoralbl-otpravilsya-v-plavanie/?doing_wp_cron=1724357373.9889860153198242187500 (дата обращения: 23.09.2024).

⁵ В Китае введён в эксплуатацию крупнейший в мире полностью электрический контейнеровоз. 30.04.2024 [08:45] // 3DNews. – URL: <https://3dnews.ru/1104043/v-kitae-vvedyon-v-ekspluatatsiyu-krupneyshiy-v-mire-polnostyu-elektricheskiy-konteynerovoz> (дата обращения: 23.09.2024).

3 статьи 1)⁶. Евразийскому экономическому союзу, по всей вероятности, тоже предстоит долгий путь преодоления протекционистских настроений, прежде чем можно будет говорить о реальной трансформации.

Проблему может представлять также сокращение бюджетных доходов, обусловленное сокращением использования ископаемого топлива на транспорте. По некоторым оценкам, к 2030 г. развитие глобального парка электромобилей может вызвать чистые потери по налогам и сборам на ископаемое топливо в мире около 75–90 млрд долларов США [4, с. 253]. Соответственно, потребуются адаптивные механизмы налогообложения, компенсирующие эти потенциальные потери, в том числе установление более высоких ставок налогов на ископаемое топливо и транспортные средства с высоким уровнем выбросов и более низких ставок налогов на биотопливо и транспортные средства с электрическими двигателями.

Важным направлением экологизации транспортных систем в ЕАЭС может стать строительство и ввод в эксплуатацию новых высокоскоростных железных дорог, что позволит сократить использование авиационного транспорта и, соответственно, совершаемые им выбросы CO₂ в атмосферу. Однако развитие такого транспорта экономически целесообразно на средних расстояниях, – таких, которые высокоскоростной поезд преодолевает не более чем за 3,5 часа. Если время в пути больше, то пассажиры предпочитают авиасообщения, и высокоскоростной транспорт может потерять окупаемость. Для рентабельной работы высокоскоростного железнодорожного транспорта необходим также стабильный высокий пассажиропоток. Так, например, активное строительство высокоскоростных магистралей в Китае столкнулось с проблемой низкой мобильности населения и, как следствие, слабой востребованностью высокоскоростных железных дорог. Для экономики ЕАЭС мобильность населения весьма желательна, и, возможно, развитие высокоскоростного транспорта послужило бы стимулом к оживлению рынка труда в Союзе, туристических услуг, инвестиций и в целом экономического роста в регионе.

Одной из наиболее сложных для декарбонизации отраслей является авиация⁷. На её долю приходится около 2% глобальных выбросов, связанных с энергетикой, однако в последние годы рост выбросов в авиации превышал аналогичные показатели в других видах транспорта. В глобальных масштабах декарбонизация воздушного транспорта является важной проблемой, однако в рамках ЕАЭС авиационная отрасль переживает не лучшие времена: заметный рост наблюдается только в Казахстане (в 2023 г. объём пассажирских перевозок вырос на 23% год к году, а грузоперевозок – на 16%)⁸. Но это не означает отсутствия общих вопросов интеграционной повестки: переход авиаотрасли на биотопливо перекликается с проблемой нехватки топлива (в Казахстане – порядка 300 тыс. тонн в год)⁹. Кроме того, эксплуатация самолётов на международных рейсах требует их соответствия зеленым стандартам в части выбросов и энергоэффективности, что в итоге обуславливает целесообразность включения регулятивных механизмов в области воздушного транспорта в экологическую повестку ЕАЭС.

Схожие проблемы характерны и для морского транспорта. Выход к морю из государств – членов ЕАЭС есть фактически только у России (Каспийское море, которое омывает западную часть Казахстана, представляет собой пресноводный водоём, не соединённый с Мировым океаном). Однако экологизация морского транспорта, который используется всеми государствами-членами, в интересах каждого из них.

Таким образом, экологизация транспорта представляет собой важную задачу для ЕАЭС в свете глобальной климатической повестки и осуществления энергетического перехода. Принятие общих для Союза мер важно как для достижения целей Парижского соглашения и стабилизации климата, так и для полноценного участия государств-членов в быстро трансформирующейся мировой экономике. Решение указанных проблем на национальном уровне может быть менее эффективным, что чревато технологическим отставанием и утратой конкурентоспособности на мировых рынках.

В связи с нарастанием климатических

⁶ Директива Европейского парламента и Совета Европейского Союза 2009/125/ЕС от 21 октября 2009 г. о введении правового регулирования для установления требований экодизайна к энергопотребляющей продукции (в новой редакции) // Гарант. – URL: <https://base.garant.ru/70161766/1caf24d049dcd1e7707a22d98e9858f/> (дата обращения: 23.09.2024).

⁷ Aviation // IEA. – URL: <https://www.iea.org/energy-system/transport/aviation> (дата обращения: 23.09.2024).

⁸ Объем пассажирских авиaperевозок вырос на 23% в Казахстане: 19 декабря 2023 // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/obem-passazhirskikh-aviapervezok-vyros-na-23-v-kazakhstane-26720> (дата обращения: 23.09.2024).

⁹ Там же.

проблем и слабыми результатами в деле достижения углеродной нейтральности в настоящее время в мире наблюдается переход от мягких форм сотрудничества, таких как обмен опытом, к более жёстким формам, таким как согласование стандартов и политики. Действенные меры по сокращению выбросов на транспорте предполагают устранение «проблемы безбилетника» – уклонения от несения издержек при использовании общественного блага. «Проблема безбилетника» применительно к климатическим обязательствам означает, что некоторые страны полагаются на исполнение обязательств другими государствами без того, чтобы самим адекватно участвовать в сокращении выбросов. Данная проблема является одной из причин слабого исполнения многосторонних соглашений по климату. Устранения «проблемы безбилетника» трудно достичь в отсутствие внешнего контроля в лице относительно независимого от государств-участников органа, способного следить за выполнением государствами взятых обязательств и принимать меры в отношении нарушителя. На данном этапе создание такого органа представляется маловероятным: инструментов, предоставляющих такие возможности, Договор о ЕАЭС не содержит. Однако задача внешнего контроля с механизмами воздействия на нарушителей остается актуальной.

Общими факторами реализации энергетического перехода являются развитость конкуренции и справедливая система распределения энергетических доходов [6, р. 607]. Достижение этих целей является предметом Инициативы прозрачности добывающих отраслей (ИПДО, EITI), в которой в настоящее время участвует свыше 50 государств, включая трёх членов ЕАЭС (Армения, Казахстан и Кыргызстан). Присоединение к инициативе Республики Беларусь и Российской Федерации, вероятно, позитивно сказалось бы на системе регулирования энергетического сектора в ЕАЭС, – тем более, что стандарты ИПДО направлены, в том числе, на облегчение энергетического перехода¹⁰.

Энергетический переход в транспортной сфере – достаточно новая проблематика для права ЕАЭС. Первый пакет мероприятий (Дорожная карта) по сотрудничеству государств – членов ЕАЭС в рамках климатической повестки, который включает, в том числе, определение мер стимулирования

низкоэмиссионной трансформации в транспортной отрасли, был принят только в 2022 году¹¹. При всей важности этого шага нужно признать, что Дорожная карта не лишена общих для нормативных документов ЕАЭС недостатков – декларативности, многословия и отсутствия возможности объективной оценки достигнутых результатов. Однако происходящие в экономике процессы требуют незамедлительного совершенствования норм интеграционного права.

Согласно пункта 7 части 2 статьи 86 Договора о ЕАЭС, задачей скоординированной (согласованной) транспортной политики является снижение вредного воздействия транспорта на окружающую среду и здоровье человека. Вместе с тем, указанная задача не отражена в основных приоритетах скоординированной (согласованной) транспортной политики (часть 3 статьи 86) и не реализована в Приложении № 24 к Договору (Протокол о скоординированной (согласованной) транспортной политике и связанные с ним документы – Порядок осуществления транспортного (автомобильного) контроля на внешней границе ЕАЭС (Приложение № 1) и Порядок регулирования доступа к услугам железнодорожного транспорта, включая основы тарифной политики (Приложение № 2)). Представляется целесообразным дополнить текст Приложения № 24 к Договору о ЕАЭС нормами, направленными на выполнение поставленной в пункт 7 части 2 статьи 86 задачи по снижению вредного воздействия транспорта на окружающую среду и здоровье человека.

Позитивное влияние на общую направленность скоординированной транспортной политики могло бы оказать также включение в статью I Приложения № 24 пункта 2 со следующим содержанием: «Скоординированная (согласованная) транспортная политика осуществляется в целях устойчивого развития транспортных систем государств-членов, их интеграции в мировую транспортную систему, повышения качества транспортных услуг и защиты окружающей среды в процессе эксплуатации транспорта на территории Союза». При этом пункт 3 статьи I целесообразно изложить в следующей редакции: «Реализация настоящего Протокола осуществляется с учетом международных обязательств государств-членов, в том числе обязательств, принятых в рамках глобальной климатической повестки».

¹⁰ Энергетический переход // EITI. – URL: <https://eiti.org/ru/energeticheskiy-perekhod> (дата обращения: 23.09.2024).

¹¹ Климатическая повестка // Евразийская экономическая комиссия. – URL: <https://eec.eaeunion.org/comission/department/dotp/klimaticheskaya-povestka/> (дата обращения: 23.09.2024).

Экологическая составляющая скоординированной транспортной политики ЕАЭС может быть усилена включением в статью I пункта 4, в котором будут изложены общие принципы транспортной политики ЕАЭС:

«4. Государства-участники координируют транспортную политику на принципах недискриминации, транспарентности, учёта интересов каждого государства и его транспортных организаций, а также защиты окружающей среды и постепенного сокращения выбросов парниковых газов».

Снижение вредного воздействия транспорта на окружающую среду и здоровье человека, внедрение альтернативных видов топлива и возобновляемых источников энергии с целью снижения выбросов парниковых газов и увеличения доли применения экономичных и экологичных транспортных средств обозначены в качестве одной из целей Основных направлений и этапов реализации скоординированной (согласованной) транспортной политики государств – членов ЕАЭС, принятых Высшим Евразийским экономическим советом в 2016 г.¹² Одним из приоритетов реализации Основных направлений является «создание условий для планирования и проведения совместных исследований в целях разработки и внедрения... энергосберегающих технологий, экологических («зелёных») технологий, в том числе технологий, расширяющих использование альтернативных видов топлива и позволяющих снижать объёмы выброса парниковых газов». Вместе с тем, правовое содержание этого приоритета практически нивелируется его формулировкой: «создание условий для планирования и проведения совместных исследований в целях разработки и внедрения». Закрепление приоритетной задачи в такой форме не позволяет оценить результативность работы по достижению поставленной цели. В этой связи не выглядит удивительным то, что энергосбережение и зелёные технологии никак не упоминаются в описании направлений политики для автомобильного, железнодорожного и водного транспорта. В отношении воздушного транспорта запланирована оценка соответствия парка воздушных судов государств-членов требованиям ИКАО в отношении шума (не выбросов) и принятие

согласованных подходов по эксплуатации таких судов при регулярных воздушных сообщениях, что вряд ли в полной мере соответствует заявленной цели «снижение негативного воздействия гражданской авиации на окружающую среду»¹³. В разделе III документа «Ожидаемые результаты проведения скоординированной (согласованной) транспортной политики государств-членов» в качестве таких результатов никакие эффекты по снижению выбросов, повышению энергоэффективности и т.д., не упомянуты. Такой подход не способствует заметному продвижению в деле экологизации транспортной системы и не соответствует масштабу стоящих в связи с энергетическим переходом задач. Соответственно, нужны правовые инструменты, позволяющие получать количественно измеримые результаты и корректировать принимаемые меры в случае их недостижения.

Повышению эффективности политики ЕАЭС в области экологизации транспортных систем, как представляется, может способствовать формирование профильной структуры в ЕЭК, в функции которой входил бы расчёт оптимальных целевых показателей перехода на экологичные транспортные технологии. Такие целевые показатели (например, довести до определённого процента или абсолютного показателя количество автомобилей с нулевыми выбросами к определённому сроку), могут утверждаться решением Высшего Евразийского экономического совета, либо быть предметом специального международного договора ЕАЭС.

В Европейском Союзе Директива о чистых транспортных средствах, принятая в 2019 г., устанавливает национальные цели для государственных закупок, которые определяются как минимальный процент экологически чистых транспортных средств в совокупном объёме государственных закупок в государстве – члене ЕС. Государства-члены по своему усмотрению распределяют их между различными заказчиками, однако каждое государство должно выполнить как минимум половину целевого показателя закупок экологически чистых автобусов в каждом периоде за счет закупки автобусов с нулевым уровнем выбросов¹⁴. В 2020 г. Ев-

¹² Решение Высшего Евразийского экономического совета № 19 от 26.12.2016 "Об основных направлениях и этапах реализации скоординированной (согласованной) транспортной политики государств – членов ЕАЭС" // Евразийская экономическая комиссия. – URL: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01414442/scd_11042017 (дата обращения: 23.09.2024).

¹³ Там же.

¹⁴ Директива (ЕС) 2019/1161 Европейского парламента и Совета от 20 июня 2019 г., вносящая поправки в Директиву 2009/33/ЕС о продвижении экологически чистых и энергоэффективных дорожных транспортных средств // Eur-Lex.

ропейская комиссия представила Стратегию устойчивой и умной мобильности и План действий, состоящий из 82 инициатив [17]¹⁵, которые призваны реализовать зелёную и цифровую трансформацию транспортной системы ЕС и сделать её более устойчивой к будущим кризисам. Стратегия состоит из конкретных мер, структурированных вокруг 10 ключевых областей и с обозначенными этапами их достижения. Так, к 2030 году в ЕС должно эксплуатироваться не менее 30 млн автомобилей с нулевым уровнем выбросов и должны быть готовы к выходу на рынок морские суда с нулевым уровнем выбросов; к 2035 году предполагается выпуск больших самолётов с нулевыми выбросами, и т.д. Меры для ускорения энергетического перехода включают в себя также увеличение производства, распределения и использования возобновляемых и низкоуглеродных видов топлива на транспорте, финансовую поддержку замены автопарков на транспортные средства с низким и нулевым уровнем выбросов, увеличение количества пассажиров, использующих железную дорогу и общественный транспорт, перемещение грузопотока на зелёные виды транспорта.

Схожие методы регулирования могут быть применены и в ЕАЭС, – разумеется, с настройкой количественных параметров под экономические возможности и потребности транспортных систем государств-членов.

В целом, выработка наиболее перспективных направлений транспортной политики в ЕАЭС с учётом энергетического перехода и сокращения выбросов CO₂ должна осуществляться не только органами ЕАЭС и представителями профильных министерств (транспорта, охраны окружающей среды, энергетики и др.), но и с привлечением широкого круга специалистов и экспертов, а также членов бизнес-сообщества

в лице транспортных предприятий, природоохранных неправительственных организаций и представителей общественности. В ЕАЭС, как и в Европейском Союзе, уже накоплен опыт проведения специализированных форумов, таких как, например, Евразийский международный форум Digital & Smart Transport. С учётом этого опыта, при содействии экспертного сообщества и гражданских институтов, целесообразно подготовить проект соглашения по экологизации транспортных систем, – возможно, в более широком выражении и применительно ко всем профильным отраслям экономики: энергетике, промышленности, сельскому хозяйству и т.д. Именно такой подход представляется наиболее релевантным с позиций масштабы стоящих перед государствами-членами задач в условиях глобального энергетического перехода.

Заключение

Обусловленный глобальным изменением климата энергетический переход реструктурирует матрицу мирохозяйственных связей, в том числе транспортную систему. Экологизация транспорта, на долю которого приходится значительная часть выбросов парниковых газов, требует последовательной государственной политики и принятия коллективных мер, в том числе на уровне региональных интеграционных объединений. Реализация предложенных правовых мер позволит выйти на заключение специального соглашения по экологизации транспортных систем или ряда профильных отраслей: энергетики, промышленности, сельского хозяйства и т.д. Такой подход в максимальной степени соответствовал бы общим задачам государств – членов ЕАЭС в условиях глобального энергетического перехода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Петренко Л.Д. «Зелёный» транспорт: вызовы и возможности устойчивого развития / Л.Д. Петренко // *Международный научно-исследовательский журнал*. – 2021. – № 7 (109). – Ч. 3. – С. 143–146.
2. Авраменко А.А. Эколого-экономические аспекты управления транспортными системами ведущих интеграционных объединений мира / А.А. Авраменко, Р.И. Курбангулова // *Вестник евразийской науки*. – 2021. – № 1. – Т. 13. – С. 3–26.
3. Хотько О.А. Гармонизация законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в системе правового обеспечения экологической безопасности транспортной деятельности / О.А. Хотько // *Право.by*. – 2019. – № 2. – С. 40–46.

– URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1161/oj> (дата обращения: 23.09.2024).

¹⁵ Sustainable and Smart Mobility Strategy // European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_2330 (дата обращения: 23.09.2024).

4. Месник Д.Н. Экономико-организационный механизм стимулирования развития экологически чистых технологий на транспорте / Д.Н. Месник, Д.А. Вечёрко // Наука и техника. – 2023. – Т. 22. – № 3. – С. 248–255.

5. Russell, C. Passed the peak? China's crude oil imports trend down: Russell / Clyde Russell / August 22, 2024 3:00 PM // Reuters. – URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/passed-peak-chinas-crude-oil-imports-trend-down-russell-2024-08-22/> (дата обращения 23.09.2024).

6. Biber, E. The Political Economy of Decarbonization: A Research Agenda / E. Biber, N. Kelsey, J. Meckling // Brooklyn Law Review. – Vol. 82. – Issue 2. – P. 605-643. – URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol82/iss2/8/> (дата обращения 23.09.2024).

REFERENCES

1. Petrenko L.D. «Zeljonyj» transport: vyzovy i vozmozhnosti ustojchivogo razvitija / L.D. Petrenko // Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal. – 2021. – № 7 (109). – Ch. 3. – S. 143–146.

2. Avramenko A.A. Jekologo-jekonomicheskie aspekty upravlenija transportnymi sistemami vedushhij integracionnyh ob#edinenij mira / A.A. Avramenko, R.I. Kurbangulova // Vestnik evrazijskoj nauki. – 2021. – № 1. – Т. 13. – S. 3–26.

3. Hot'ko O.A. Garmonizacija zakonodatel'stva gosudarstv-chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza v sisteme pravovogo obespechenija jekologicheskoj bezopasnosti transportnoj dejatel'nosti / O.A. Hot'ko // Pravo.bu. – 2019. – № 2. – S. 40–46.

4. Mesnik D.N. Jekonomiko-organizacionnyj mehanizm stimulirovanija razvitija jekologicheski chistyh tehnologij na transporte / D.N. Mesnik, D.A. Vechjorko // Nauka i tehnika. – 2023. – Т. 22. – № 3. – S. 248–255.

Russell, C. Passed the peak? China's crude oil imports trend down: Russell / Clyde Russell / August 22, 2024 3:00 PM // Reuters. – URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/passed-peak-chinas-crude-oil-imports-trend-down-russell-2024-08-22/> (data obrashhenija 23.09.2024).

6. Biber, E. The Political Economy of Decarbonization: A Research Agenda / E. Biber, N. Kelsey, J. Meckling // Brooklyn Law Review. – Vol. 82. – Issue 2. – P. 605-643. – URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol82/iss2/8/> (data obrashhenija 23.09.2024).

ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖҮРГІЗУ МЕН ҒЫЛЫМИ ЭТИКАНЫ САҚТАУ ЖӨНІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАР МЕН СТАНДАРТТАРДЫ ТАЛДАУ

Шолпан Валерьевна Тлепина¹

Заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық құқық кафедрасының профессоры;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: tlepina_shv@enu.kz

Жанерке Зукай

Заң ғылымдарының магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhanerke_09@mail.ru

Айгүл Маратқызы Есентемирова

Доктор PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің постдокторанты; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: bam051289@inbox.ru

Аннотация. Ғылыми әдебиеттерде ғылыми зерттеуге «бұл ғылыми білім алуға байланысты теорияны зерттеу, эксперимент жүргізу, тұжырымдамалау және тексеру процесі» деген анықтама берілген. Ғылымның әр түрлі салаларында ғылыми зерттеулер жүргізуді халықаралық құқықтық реттеу ғылым саласындағы халықаралық ынтымақтастық аясында жүргізіледі. Ғылыми зерттеулер жүргізуді халықаралық құқықтық реттеудің жалпы екі түрі болатынын айта кеткен жөн, ол – әмбебап және аймақтық деңгейде халықаралық құқықтық реттеу. Мақалада ғылыми зерттеулер жүргізу мен ғылыми этиканы сақтауға қатысты әмбебап және аймақтық деңгейдегі халықаралық құқықтық нормалар мен стандарттарға талдау жасалған. Осы салаға қатысты негізгі халықаралық ережелер ғылыми зерттеу жүргізуге қатысты ережелерді белгілейді. Мәселен, кез-келген ғылыми зерттеулер адам құқықтарының жалпыға бірдей стандарттарына сәйкес жүргізілуі керек. Осы сала бойынша қабылданған халықаралық құжаттарды екіге бөліп қарастыруға болады, олар мемлекеттердің арасында қабылданған халықаралық келісімдер және халықаралық ұйымдар аясында қабылданған халықаралық-құқықтық актілер. Мақалада негізінен халықаралық ұйымдар аясында қабылданған халықаралық-құқықтық актілерге талдау жасалды. Ғылыми зерттеулер ғылыми қызметкерлердің де (зерттеушілердің) де, зерттеу объектілері болатын адамдардың да құқықтарын сақтай отырып, жауапкершілікпен жүргізілуі тиіс. Ғылыми зерттеулер адал жүргізілуіне және зерттеу барысында этикалық кодекс сақталуына тиіс. Мақаланың мақсаты – ғылыми зерттеулер жүргізу мен ғылыми этиканы сақтау жөніндегі халықаралық құқықтық нормалар мен стандарттарға осы саладағы ғылыми еңбектерге сүйене отырып талдау жасау және сол арқылы ғылыми зерттеулерді жүргізу мен ғылыми этиканы сақтау саласының халықаралық құқықтық реттелу деңгейін анықтау.

Түйінді сөздер: ғылыми зерттеулер, зерттеушілер, халықаралық-құқықтық реттеу, халықаралық құқық, адам құқықтары, этика нормалары, БҰҰ, ЮНЕСКО.

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВОВЫХ НОРМ И СТАНДАРТОВ ПО ПРОВЕДЕНИЮ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И СОБЛЮДЕНИЮ НАУЧНОЙ ЭТИКИ

Тлепина Шолпан Валерьевна

Доктор юридических наук, профессор кафедры международного права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: tlepina_shv@enu.kz

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Зукай Жанерке

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры международного права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: zhanerke_09@mail.ru

Есентемирова Айгуль Маратовна

Доктор PhD, постдоктант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: bam051289@inbox.ru

Аннотация. В научной литературе научное исследование определяется как процесс изучения, эксперимента, концептуализации и проверки теории, связанный с получением научных знаний. Международное правовое регулирование проведения научных исследований в различных областях науки проводится в рамках международного сотрудничества в области науки. Следует отметить, что существует два общих вида международно-правового регулирования проведения научных исследований: универсальное и региональное. В статье проведен анализ международно-правовых норм и стандартов на универсальном и региональном уровнях, касающихся проведения научных исследований и соблюдения научной этики. Основные международные правила, касающиеся этой области, устанавливают правила, касающиеся проведения научных исследований. Например, любые научные исследования должны проводиться в соответствии с общепринятыми стандартами прав человека. Международные документы, принятые в области проведения научных исследований, можно разделить на две части: международные соглашения, принятые между государствами, и международно-правовые акты, принятые в рамках международных организаций. В статье проведен анализ международно-правовых актов, принятых в основном в рамках международных организаций. Научные исследования должны проводиться ответственно, с соблюдением прав как научных работников (исследователей), так и лиц, являющихся объектами исследования. Научные исследования должны проводиться добросовестно и в ходе исследований соблюдаться этический кодекс. Цель статьи – проанализировать международные правовые нормы и стандарты по проведению научных исследований и соблюдению научной этики на основе научных трудов в этой области и тем самым определить уровень международного правового регулирования проведения научных исследований и соблюдения научной этики.

Ключевые слова: научные исследования, исследователи, международно-правовое регулирование, международное право, права человека, нормы этики, ООН, ЮНЕСКО.

ANALYSIS OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS AND STANDARDS FOR CONDUCTING SCIENTIFIC RESEARCH AND COMPLIANCE WITH SCIENTIFIC ETHICS

Tlepina Sholpan Valerevna

Doctor of Legal Sciences, Professor at the International Law Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: tlepina_shv@enu.kz

Zukay Zhanerke

Master of International Law, Senior Lecturer at the International Law Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhanerke_09@mail.ru

Yessentemirova Aigul Maratovna

PhD, postdoctoral student of the L.N. Gumilyov Eurasian National University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: bam051289@inbox.ru

Abstract. In the scientific literature, scientific research is defined as the process of studying, experimenting, conceptualizing and verifying a theory related to obtaining scientific knowledge. International legal regulation of scientific research in various fields of science is carried out within the framework of international cooperation in the field of science. It should be noted that there are two general types of international legal regulation of scientific research: universal and regional. The article analyzes international legal norms and standards at the universal and regional levels related to

scientific research and compliance with scientific ethics. The main international rules relating to this field establish rules regarding the conduct of scientific research. For example, any scientific research should be conducted in accordance with generally accepted human rights standards. International documents adopted in the field of scientific research can be divided into two parts: international agreements adopted between States and international legal acts adopted within the framework of international organizations. The article mainly analyzes international legal acts adopted within the framework of international organizations. Scientific research should be conducted responsibly, with respect for the rights of both scientific workers (researchers) and persons who are the objects of research. Scientific research must be conducted in good faith and the code of ethics must be observed in the course of research. The purpose of the article is to analyze international legal norms and standards for conducting scientific research and observing scientific ethics based on scientific works in this field and thereby determine the level of international legal regulation of conducting scientific research and observing scientific ethics.

Keywords: scientific research, researchers, international legal regulation, international law, human rights, ethics standards, UN, UNESCO.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_196

Кіріспе

Ғылыми зерттеулер қоғамның, технология мен ғылымның дамуында шешуші рөл атқарады. Алайда оларды жүргізу этика мен заңдылықты қамтамасыз етуге бағытталған белгілі бір халықаралық-құқықтық нормалар мен стандарттарды сақтауды талап етеді. Бұл нормалар зерттеуге қатысушылардың қауіпсіздігіне, зияткерлік меншік құқықтарына, деректердің сенімділігі және басқа да маңызды аспектілерге қатысты мәселелерді реттейді. Бұл жұмыста біз ғылыми зерттеулердің заңдылығы мен этикасын қамтамасыз ететін негізгі халықаралық құқықтық нормалар мен принциптерді анықтап, оларға талдау жасаймыз.

Ғылыми зерттеу – бұл бақылау нәтижесінде алынған мәліметтерге белгілі бір талдау ережелерін қолдану және осы бақылауды қатаң белгіленген жағдайларда түсіндіру арқылы теориялар мен гипотезаларды тексеру әдісі [1].

2017 жылғы ЮНЕСКО Ғылыми қызметке және ғылыми қызметкерлерге (зерттеушілерге) қатысты ұсынысында «Ғылыми зерттеулер» ұғымы ғылыми білім алумен байланысты, теорияны зерттеу, эксперимент, концептуализация және тексеру процестерін білдіреді². Ал 2024 жылғы 1 шілдедегі Қазақстан Республикасының «ғылыми зерттеулер – ғылыми қызмет және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелеріне қол жеткізу үшін ғылыми қызмет және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет субъектілері ғылыми-зерттеу жұмыстары,

тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық жұмыстар аясында тиісті ғылыми әдістер және құралдар арқылы жүзеге асыратын қолданбалы, іргелі, стратегиялық ғылыми зерттеулер» түсіндіріледі³.

Мақаланың мақсаты – ғылыми зерттеулер жүргізу мен ғылыми этиканы сақтау жөніндегі халықаралық құқықтық нормалар мен стандарттарға осы саладағы ғылыми еңбектерге сүйене отырып талдау жасау және сол арқылы ғылыми зерттеулерді жүргізу мен ғылыми этиканы сақтау саласының халықаралық құқықтық реттелу деңгейін анықтау.

Әдіснама

Мақала тұтастық, объективтілік, жалпыға бірдейлік, нақтылық секілді ғылыми принциптерге сүйенеді. Мақалада зерттеу объектісі мен тақырыбын білу үшін қолданылатын жалпы, арнайы және жеке әдістер (эмпирикалық ақпаратты жинау әдістері), жалпылау (салыстырмалы құқықтық және талдаудың басқа түрлері, т.б.), талдау, синтездеу, жүйелік зерттеу әдістері теориялық ғылыми таным әдісінің біртұтас жүйесін құрайды.

Нәтижелер мен талқылау

Ғылыми зерттеу оны жүргізушілердің, яғни зерттеушілердің таным қызметінің нәтижесі болғандықтан, оны қатаң құқықтық нормалар аясында толыққанды реттеу мүмкін емес екенін түсінеміз. Дегенмен, жоғарыда атап өткеніміздей, зерттеуге қатысушылардың қауіпсіздігі мен құқықтық мәртебесі,

² Рекомендации ЮНЕСКО в отношении научной деятельности и научных работников (исследователей) 2017 г. [Электронды ресурс] URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379704_rus (Жүзінген күні: 08.07.2024)

³ 2024 жылғы 1 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Ғылым және технологиялық саясат туралы» № 103-VIII Заңы. [Электронды ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000103> (Жүзінген күні: 08.07.2024)

ғылыми зерттеулерге зияткерлік меншік құқықтары, деректердің сенімділігі, ғылыми зерттеулерді қаржыландыру, зерттеу нәтижелерін адал мақсаттарға қолдану, зерттеу жүргізудің этикалық жақтары сияқты көптеген мәселелер халықаралық және ұлттық құқықтық реттеудің объектісі бола алады.

Ғылыми зерттеулер адал және ашық жүргізілуі керек. Бұл нәтижелерді жариялауды ғана емес, сонымен қатар басқа ғалымдарға зерттеу нәтижелерін тексеруге және қайталауға мүмкіндік беретін деректерге қол жеткізуді қамтамасыз етуді қамтиды. Ашықтық ғылымға деген сенімді нығайтуға және ғылыми теріс қылықтардың алдын алуға ықпал етеді.

Ғылыми зерттеулерге қатысты халықаралық нормалар мен стандарттарды екіге бөліп қарастыруға болады, олар халықаралық құқықтық нормалар және «жұмсақ құқық нормалары», яғни халықаралық ұйымдардың ұсыныстары мен қарарлары.

Ғылыми зерттеулер жүргізуді халықаралық құқықтық реттеу ғылым саласындағы халықаралық ынтымақтастық аясында жүргізіледі. Ғылым саласындағы халықаралық ынтымақтастық дегеніміз бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу немесе әзірлемелер дайындау бойынша, сондай-ақ ғылым нәтижелерін бүкіл адамзаттың игілігіне бірлесе қолдану бойынша мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық. Ғылыми зерттеулер жүргізуді халықаралық құқықтық реттеудің жалпы екі түрі болатынын айта кеткен жөн, ол – әмбебап және аймақтық деңгейде реттеу. Әмбебап деңгейде халықаралық-құқықтық реттеу БҰҰ мен оның арнайы мекемелерінің аясында жүргізіледі. Олардың қатарында мысалы, БҰҰ Экономикалық және Әлеуметтік кеңесі мен ғылым мен техника саласындағы басқа да көмекші органдары бар. Ал арнайы мекемелердің қатарына мемлекеттер арасындағы ғылым саласындағы ынтымақтастық бойынша басты халықаралық орган – ЮНЕСКО жататыны белгілі.

1992 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясының ұсыныстарына сәйкес, БҰҰ Экономикалық және Әлеуметтік Кеңесі (ЭКОСОС) Ғылым және техника жөніндегі функциялық комиссия құрды. 1993 жылдан бері аталған Комиссия жыл сайын әлемдегі ғылым мен техника саласындағы мәселелер бойынша

өзінің баяндамасын ұсынып келеді. Өзінің 2023 жылы өткен жиырма алтыншы сессиясында Ғылым және техника жөніндегі бұл комиссия коронавирус пандемиясынан кейін 2030 жылға дейінгі кезеңге тұрақты даму саласындағы күн тәртібін толық көлемде іске асырғаннан кейін қалпына келтіруді жеделдетудегі ғылым, техника және инновацияның рөлін талқылады, сондай-ақ аймақтық және халықаралық деңгейлердегі ақпараттық қоғам мәселелері жөніндегі дүниежүзілік саммиттің қорытындыларын іске асыруда және одан әрі өткізуде қол жеткізілген прогресті бағалады⁴.

Сонымен қатар, сессия ғылыми-техникалық және инновациялық саясатты шолуға арналған сегментті, сондай-ақ Комиссия жұмысының контекстіндегі техникалық ынтымақтастық саласындағы қызметтің негізгі нәтижелеріне арналған сегментті қамтыды. Осылайша, аталған Комиссия жыл сайын әлемдегі ғылым мен техниканың, инновациялық технологияның жағдайын әлемдік даму тұрғысынан талқылап, талдау жасайды.

Комиссия осы талдаулардың нәтижесінде, сонымен қатар әлемдегі ғылым мен техниканың жай-күйінен туындаған мәселелер бойынша қарарлар жобасын әзірлеп, ЭКОСОС қабылдауына жібереді. Мәселен, 2021 жылдың 17-21 мамырында өткен сессиясында әзірленген «Ғылым мен техника даму үшін» қарар жобасында (ЭКОСОС 2021 жылдың 22 шілдесінде қабылдаған қарар) ол «техникалық және инновациялық саясатты ұлттық деңгейде табысты жүзеге асыруға оқу орындары мен ғылыми-зерттеу мекемелерінің, іскерлік және өнеркәсіптік топтардың инновациялық және инвестициялық қызметпен айналысуына мүмкіндік беретін, сондай-ақ ғылыми-техникалық жетістіктер мен инновациялар негізінде жұмыспен қамтуды және экономикалық өсуді қамтамасыз етуіне мүмкіндік беретін нормативтік-құқықтық орта құру ықпал ететінін» атап өтіп, мемлекеттерге қарқынды техникалық прогреске байланысты ғылыми зерттеулерге қолдауды күшейту жөнінде бірқатар ұсыныстар ұсынған болатын⁵.

Көріп отырғанымыздай, осы Комиссия ғылыми зерттеулерді халықаралық құқықтық тұрғыдан реттеу бойынша қызмет атқарып келе жатқан БҰҰ басты көмекші

⁴ Организация Объединенных Наций. Комиссия по науке и технике в целях развития. Доклад о работе двадцать шестой сессии (27–31 марта 2023 года). [Электронды ресурс] URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ecn162023d4_ru.pdf (Жүгінген күні: 08.07.2024)

⁵ Организация Объединенных Наций. Комиссия по науке и технике в целях развития. Доклад о работе двадцать четвертой сессии (17–21 мая 2021 года). [Электронды ресурс] URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ecn162021d4_ru.pdf (Жүгінген күні: 08.07.2024)

органдарының бірі, ол – ғылым және технология саласында ЭКОСОС қабылдайтын көптеген қарарлар мен шешімдердің жобасын жасайтын орган.

Ал Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі БҰҰ, яғни ЮНЕСКО аясында қабылданып, ғылыми зерттеулерді жүргізу мен этикалық нормаларды сақтауды реттейтін актілер мыналар:

- 2017 жылғы Ғылыми қызметке және ғылыми қызметкерлерге (зерттеушілерге) қатысты ЮНЕСКО ұсынысы. Бұл құжат 1974 жылғы Ғылыми-зерттеу қызметкерлерінің мәртебесі туралы ұсынысты алмастырды;

- 1978 жылғы Ғылым мен техника саласындағы статистиканы халықаралық стандарттау туралы ұсыныс;

- 1997 жылғы Жоғары оқу орындарының оқытушы кадрларының мәртебесі туралы ұсыныс;

- 1999 жылғы Ғылым және ғылыми білімді пайдалану туралы декларация және т.б.

ЮНЕСКО ғылыми зерттеулерді жүргізуге қатысты қабылдаған алғашқы актілердің бірі ретінде ұзақ уақыт қолданылған акт – 1974 жылғы 20 қарашадағы Ғылыми-зерттеу қызметкерлерінің мәртебесі туралы ұсыныс. Осы ұсынысында ЮНЕСКО мемлекеттерге ғылыми-зерттеу қызметкерлерінің мәртебесіне қатысты ұсыныстардан бөлек, ғылыми зерттеудің этикалық және халықаралық аспектілеріне қатысты ұсыныстар берген болатын. Мәселен, мүше-мемлекеттер өздерінің мемлекеттік органдарының көмегімен ғылыми қызметкерлердің (а) интеллектуалдық зерттеу еркіндігі рухында жұмыс істеуге, ғылыми шындықты түсінуі бойынша дамыту және қорғауға;

(с) белгілі бір жобалардың гуманитарлық, әлеуметтік немесе экологиялық құндылығы туралы өз пікірлерін еркін білдіруге және, егер олардың ар-ұжданына қайшы келсе, бұл жобаларда жұмыс істеуден бас тартуға;

д) өз елінің ғылыми, мәдени және білім беру құрылысына оң және сындарлы үлес қосу және ұлттық мақсаттарға қол жеткізу, өз азаматтарының әл-ауқатын арттыру, халықаралық идеалдар мен БҰҰ мақсаттарын қолдауға жауапкершілігі мен құқығы болатындай ортаны құруға ұмтылуы керек⁶.

Ал зерттеу жұмысының халықаралық

аспектісіне келер болсақ, мүше мемлекеттер зерттеушілер өздерінің ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық қызметі халықаралық маңызы бар жағдайларға көбірек бетпе-бет келіп отырғанын мойындауы керек және халықаралық ынтымақтастық пен бейбітшілікті, өзара түсіністікті ілгерілету, сондай-ақ адамзаттың жалпы әл-ауқатын арттыру үшін зерттеушілерге осындай жағдайларды пайдалануға көмектесуге тырысуы керек⁷.

Әрине, XX ғасырдың екінші жартысында қабылданған бұл акт ХХІ ғасырдағы ғылым мен технологиялар дамысына сай келмейтінін ЮНЕСКО да түсінеді. Сондықтан 2013 жылы осы ұсыныстарды қайта қарау туралы мәселені күн тәртібіне қойды және осы мәселені зерттеу үшін арнайы сарапшылар тобын құрды. Сарапшылар Ұсынысты қайта қараудың орындылығының техникалық және құқықтық аспектілерін зерттей келе өзінің қорытындысын ұсынды. Ол қорытындыда сарапшылар мынадай тұжырымға келеді: «Дегенмен, 1974 жылдан бері қабылданған ғылыми этика және ғылым саясаты құралдарының ешқайсысы Ұсынысты қажетсіз немесе ескірген етпейді. Аталған декларациялар алдарына Ұсыныс мақсаттарынан басқа және оны толықтыратын мақсаттар қояды, ал аймақтық және ұлттық деңгейлерде немесе кәсіби ұйымдар әзірлеген құралдар Ұсыныстан көлемі жағынан бөлектеу. ЮНЕСКО Бас конференциясының барлық мүше мемлекеттерге ұсыныстары этикалық бағдарланған ғылым саясатының жалпы негізі ретінде тұрақты құндылыққа ие болып көрінеді. Дегенмен, 1974 жылғы Ұсыныстың қайта қаралуы оның жалпы бағыты мен құрылымы аясында жүзеге асырылатын болса, оның тілін жаңарту және ғалымдардың әлеуметтік жауапкершілігі, зерттеу этикасы сияқты өзекті мәселелерге оның назарын күшейтуге пайдалы болар еді»⁸.

Осы аталған Ұсынысты қайта қарау немесе жаңарту үшін ЮНЕСКО 2017 жылы мүше мемлекеттердің оны қаншалықты жүзеге асырғанына талдау жасады. Талдау нәтижесінде сауалнамадан өткен барлық мүше мемлекеттер 1974 жылғы Ұсыныстың зерттеушілердің дербестігі мен бостандығын құрметтеу, кемсітушілікке жол бермеу және адам құқықтарын құрметтеу сияқты жетек-

⁶ Рекомендации ЮНЕСКО о статусе научно-исследовательских работников (Париж, 20 ноября 1974 года). [Электронды ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1022361 (Жүзінген күні: 08.07.2024)

⁷ Сол жерде.

⁸ Пересмотр Рекомендации о статусе научно-исследовательских работников, принятой Генеральной конференцией на ее 18-й сессии в 1974 г. [Электронды ресурс] URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000224403_rus (Жүзінген күні: 08.07.2024)

ші принциптері олардың конституциясында немесе ұлттық заңнамасында көрсетілгенін хабарлады. Сондай-ақ өздерінің осы принциптерді мүдделі тараптар арасында ілгерілету үшін қадамдар жасағаны туралы хабарлады. Мұндай шараларға басылымдарды шығару, кездесулер ұйымдастыру (тек зерттеушілер арасында ғана емес, сонымен қатар қалың жұртшылықтың қатысуымен) және мүдделі тараптарды жүріс-тұрыс кодексі мен нұсқаулықтарды әзірлеуге ынталандыру жатты. Ғылыми зерттеушілердің негізгі құқықтары мен қорғалуына қатысты жауап берген мүше мемлекеттердің көпшілігі өздерінің «бірлесу құқығын» және «өз ұйымдарының ғылыми зерттеушілердің талаптарын қолдау құқығын» да қамтамасыз еткенін көрсетті. Жауаптар сонымен қатар зерттеушілердің әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі және биоқауіпсіздік стандарттары арқылы қорғалғанын көрсетті. Ұлттық және халықаралық деңгейлерде зерттеушілердің ұтқырлығы артты және көптеген жауап беруші мүше мемлекеттер мұндай ұтқырлықты, әсіресе жас зерттеушілерге жәрдемдесу үшін жаңа саяси бастамаларды қабылдаған. Бұл шараларға сектораралық ынтымақтастықты ынталандыру, ұтқырлық бағдарламаларын әзірлеу, орталықтар мен институттар арасындағы үйлестіруді күшейту, шетелде саяхаттау және болу үшін қаржыландыру мен шәкіртақы беру, халықаралық студенттер алмасу бағдарламаларын құру кіреді. Жауап берген мүше мемлекеттердің үштен екісі ғылыми зерттеулердің нәтижелерін таратуға және авторлық құқықпен жарияланымдарды қорғауға құқық беретін тиісті мемлекеттік саясатқа (соның ішінде заңнамалық шараларға) ие. Бірнеше мүше мемлекеттер ашық қол жеткізуді жүзеге асырып жатқанын немесе бұл үшін стратегия әзірлегенін хабарлады⁹.

Осылардың негізінде 2017 жылы ЮНЕСКО Ғылыми қызметке және ғылыми қызметкерлерге (зерттеушілерге) қатысты ұсынысын қабылдады. Бұл Ұсыныста ғылыми зерттеу жүргізу жөнінде көптеген негізгі мәселелер қаралған:

1. Кез-келген ғылыми зерттеулер адам құқықтарының халықаралық құқықтық нормаларына сәйкес жүргізілуі керек деп атап көрсетілген. Ғылыми зерттеулер ғылыми зерттеушілердің де, зерттеу объектілері бо-

латын адамдардың да құқықтарын сақтай отырып, жауапкершілікпен жүргізілуге тиіс. Ғылыми зерттеулердің нәтижелері мен осы нәтижелердің көмегімен алынған білімге ашық қол жетімділік адамның ғылыми прогреске қатысу және оның игіліктерін пайдалану құқығын іске асыруға ықпал етеді (Ұсыныстың 18а, е, 20а, в, с, 21, 22, 42 тармақтары).

2. Ғылыми қызметкерлердің (зерттеушілердің) бостандықтары, құқықтары мен жауапкершілігі жан-жақты ескерілген. Ғылыми қызметкерлер (зерттеушілер) қоғам алдында есеп береді және өз жұмыстарында ғылыми, әлеуметтік және экологиялық тұрғыдан гуманды және жауапты әдістерді қолданады, сөйте тұра, олар өз міндеттерін орындау және ғылым мен технологияның дамуына ықпал етуге қажетті белгілі бір дәрежеде автономия мен зияткерлік және ғылыми еркіндікті қолданады (Ұсыныстың 10, 11, 16а, б, 40 тармақтары).

3. Ұсыныс ғылыми зерттеулерді адал жүргізуге және зерттеу барысында этикалық кодексті сақтауға және олардың нәтижелерін практикалық қолдануға шақырады. Мүше мемлекеттер ғылымның этикалық аспектілеріне қатысты оқу бағдарламалары мен дайындық курстарын әзірлеу, ғылыми этика саласындағы саясатты қабылдау және қолдау және тиісті комитеттер құру, сондай-ақ ғылыми қызметкерлердің (зерттеушілердің) зияткерлік адалдықты қоса алғанда, кәсіби этика принциптерін сақтауын қолдау арқылы ғылыми қызметтің этикалық аспектілерін есепке алу мен ғылыми зерттеулерді адал жүргізудің барабар тетіктерін құруға тиіс¹⁰.

Осы Ұсыныстағы негізгі ереже ғылыми қызметкерлердің ғылыми зерттеулер жүргізуінің еркіндігі жөніндегі ереже екенін ескерсек, бұл мемлекеттер арасындағы ғылым саласындағы ынтымақтастықта қолданылатын басты принцип десек болады.

Зерттеуші М.В. Шугуровтың айтуынша, ғылыми зерттеулерді жүргізу еркіндігі принципі халықаралық құқықтық актілер де, сонымен бірге, «жұмсақ құқық» актілерінде де кездеседі. Мәселен, 1966 жылғы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Пактінің 15-бабы 3-тармағында «Осы Пактіге қатысушы мемлекеттер ғылыми зерттеулер мен шығармашылық қызмет үшін қажетті еркіндікті құрметтеуге міндеттенеді» делінген. 1997 жылғы Адам геномы

⁹ Сводный доклад о выполнении Рекомендаций 2017 г. в отношении научной деятельности и научных работников (исследователей). [Электронды ресурc] URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379704_rus (Жүгінген күні: 08.07.2024)

¹⁰ Рекомендации ЮНЕСКО в отношении научной деятельности и научных работников (исследователей) 2017 г. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379704_rus (Жүгінген күні: 08.07.2024)

және адам құқықтары туралы жалпы декларацияның 12-бабы 2-тармағында «Білімді дамыту үшін қажет ғылыми зерттеулер жүргізу еркіндігі – ой еркіндігінің ажырамас бөлігі» делінсе, 2005 жылғы Биоэтика және адам құқықтары туралы жалпы декларацияның преамбуласы мен 2-бабында да Декларацияның мақсаты ғылыми зерттеулердің еркіндігі екені көрсетілген [2].

Дегенмен, ғылыми зерттеулер жүргізу еркіндігінің мемлекеттер арасындағы ғылым саласындағы ынтымақтастықта қолданылатын басты принцип екендігіне қатысты ғалымдар арасында әртүрлі пікірлер бар, Мысалы, зерттеуші Л.А. Гумеров былай дейді: «Біздің ойымызша, қазіргі заманның жаһандық мәселелерімен ғылыми зерттеулер еркіндігі принципін шектеу үшін жеткілікті теориялық негіздеме жоқ. Ғылыми зерттеулердің еркіндігі шешуші мәнге ие, сонымен бірге ол біздің заманымыздың жаһандық проблемаларына ғана емес, сонымен бірге ғылыми зерттеулердің барлық тақырыптарына қолданылатын әмбебап принцип бола алады. Мысалы, мемлекеттер ядролық физика, биотехнология, гендік инженерия және т.б. салаларда ғылыми зерттеулерді жүзеге асыруда күш біріктіреді» [3].

ЮНЕСКО аясында 1999 жылғы Ғылым және ғылыми білімді пайдалану туралы декларация қабылдаудың басты мақсаты ғылым мен оның жетістіктерін адамзаттың игілігі мен болашағы үшін пайдалану туралы болғанымен, бұл құжатта да ғылыми зерттеулерді жүргізу мен этикалық нормаларды сақтауға қатысты ережелер бар. Мәселен, осы құжаттың преамбуласында мемлекеттер «ғылыми зерттеулер жүргізу және ғылыми білімді пайдалану кезінде Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы мен Адам геномы және адам құқықтары туралы жалпыға бірдей декларация аясындағы адам құқықтары және оның қадір-қасиетін құрметтеу қажет екенін, ғылымның кейбір қолданбалы аспектілері жеке адамға, қоғамға, қоршаған ортаға және адам денсаулығына зиянын тигізуі мүмкін екенін, тіпті адамзаттың одан әрі өмір сүруіне қауіп-қатерлер төндіруі мүмкін екенін, сондықтан ғалымдар басқа негізгі мүдделі тұлғалармен бірлесе отырып, ғылымның этикалық тұрғыдан кемшін және зиянды салдарға әкеп соқтыратын қолданбалы аспектілеріне қарсы тұратын жолдарды іздестіруде айрықша жау-

апкершілікте екенін, тиісті этикалық талаптарға сәйкес келетін ғылыммен және олардың қолданбалы аспектілерімен айналысуы қажет екенін жете түсінетіндерін» келтірді¹¹.

Осы тұрғыда танымал Таскигий экспериментін (АҚШ, 1932–1972) этикалық нормалар мен адам құқықтарының өрескел бұзылуының айқын мысалы ретінде еске түсіруге болады. Эксперимент аясында афроамерикалық қатысушыларға олардың сифилис диагнозы туралы ақпарат берілмей, емдеу ұсынылмаған, тіпті пенициллин қолжетімді әрі тиімді емдеу құралы ретінде мойындалғаннан кейін де. Бұл әрекеттер қатысушылардың құқықтары мен денсаулығына елеулі зиян келтірді. Нәтижесінде оқиға халықаралық қауымдастық тарапынан қатаң сынға ұшырап, 1974 жылы АҚШ-та Ұлттық зерттеу актісінің қабылдануына негіз болды. Бұл жағдай ғылыми зерттеулерде этикалық қағидаттарды бұлжытпай сақтау мен халықаралық стандарттарға сәйкестікті қамтамасыз етудің өзектілігін дәлелдейді¹².

Яғни, осы кейс нұсқасына сүйене ғылыми зерттеулер жүргізу еркіндігі абсолютті емес екенін түсінуге болады. Бұл әсіресе, биомедицина және геномдық зерттеулер жүргізу саласында байқалады. Аталған салаларда ғылыми зерттеулер жүргізу еркіндігіне белгілі бір құқықтық шектеулер қойылады. Себебі адамзат бүгінгі күні осы аталған салаларда бұрын-соңды болмаған ғылыми-технологиялық жетістіктерге қол жеткізіп отыр, бұл ол жетістіктерді орынсыз, бақылаусыз пайдалану адамзат қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін.

Осыған орай тағы да нақты мысал ретінде «R (Quintavalle) v. Secretary of State for Health» (Ұлыбритания, 2003) ісін қарастыруға болады. Бұл іс эмбриондық жасушаларды зерттеу кезінде Ұлыбританияның 1990 жылғы Адам ұрықтандыру және эмбриология туралы заңының шеңберінде туындаған құқықтық дауларды қарастырды. Істің нәтижесінде сот эмбриондардың зерттелуін реттейтін заңның нормаларын кеңірек түсіндіру арқылы биомедициналық зерттеулердің құқықтық және этикалық аспектілерін нақтылады. Сот шешімі ғылыми зерттеулердің еркіндігі этикалық және құқықтық шектеулерге бағынуы қажет екенін көрсетті, бұл халықаралық құқық пен биоэтика қағидаттарына сай делінді. Нәтижесінде сот айқын түрде

¹¹ Declaration on Science and the Use of Scientific Knowledge and the Science Agenda: Framework for Action. [Электронды ресурсы] URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379704_rus https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000116994_rus (Жүзінген күні: 08.07.2024)

¹² About The Untreated Syphilis Study at Tuskegee [Электронды ресурсы] URL: <https://www.cdc.gov/tuskegee/about/index.html> (Жүзінген күні: 08.07.2024)

ғылыми зерттеулердің еркіндігі шексіз емес екенін көрсетті¹³.

Жалпы осы тұрғыда зерттеушілер былай дейді: «гендік инженерия, биомедицина саласындағы ғылыми жетістіктер адамның ажырамас құқықтарына, қоғамдық және мемлекеттік қауіпсіздікке қол сұғатын жаңа әлеуметтік қауіпті әрекеттердің пайда болу мүмкіндігін тудырды, бұл құқықтық араласуды талап етеді. Гендік диагностика, тестілеу нәтижесінде алынған деректерді манипуляциялау қауіпі қоғамның әлеуметтік кемсітушілігіне әкелуі мүмкін. Сонымен бірге, генетикалық ақпарат қылмыстық мақсатта таратылуы да мүмкін» [4].

Қазір гендік инженерия және биомедицина саласын халықаралық құқықтық реттейтін актілердің саны жеткілікті, оларды мемлекеттер мен БҰҰ, ЮНЕСКО, ДДҰ секілді әртүрлі халықаралық үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдар қабылдаған. Геномдық және биомедициналық зерттеулерді құқықтық реттеуге арналған құжаттардың бірінші тобына жалпы сипаттағы құжаттарды жатқызу керек. ЮНЕСКО биоэтика бойынша әмбебап нормаларды халықаралық деңгейде жариялау қажеттілігі туралы алғаш рет Биоэтика бағдарламасы аясында мәлімдеп, 2005 жылы Биоэтика және адам құқықтары туралы жалпыға бірдей декларация қабылдады. Бұдан басқа 2003 жылғы Адам геномы және адам құқықтары туралы жалпы декларация, 2005 жылғы Адамды клондау туралы БҰҰ декларациясы бар. Бұл әрине, «жұмсақ құқық» нормалары. Дегенмен, соңғы онжылдықтар барысында халықаралық жария құқық саласы мен ғылымында қатаң құқық пен «жұмсақ құқық» нормаларының өзара шегі жойылып келе жатқанын байқасақ, жоғарыда аталған актілердің осы салалар бойынша ғылыми зерттеулер жүргізу кезіндегі рөлі зор. Ал халықаралық аймақтық актілердің қатарында 1996 жылы Еуропа Кеңесі аясында қабылданған Адам құқықтары және биомедицина туралы конвенция және оның Қосымша хаттамалары (1998 жылғы Адам заттарын клондауға тыйым салу туралы, 2005 жылғы Биомедициналық зерттеулер туралы, 2002 жылғы Адам мүшелері мен тіндерін трансплантациялау туралы) бар.

Барлық аталған құжаттар, ең алдымен, болашақ ұрпақты қорғау үшін геномдық және биомедициналық зерттеулерді ұйымдастыру

және жүргізу ережелерін анықтайтын мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігін белгілейді. Олар ғылымның тиісті саласын дамыту мен оның нәтижелерін күнделікті өмірге енгізудің идеологиялық негізін қалыптастырады [5].

Қорытынды

Сонымен, жоғарыда атап өтелгендей, ғылыми қызмет халықаралық бола бастады және уақыт өткен сайын күрделене түседі, барған сайын көп күш пен қаражат жұмсауды қажет етеді, ал цифрлық технологиялар оны ұйымдастыруды қиындатады, әрі жеңілдетеді. Ғылыми қауымдастықтардың назарын аударатын мәселелердің қатарына жаңа ақпараттың пайда болуына ықпал ететін ғылыми ақпаратты таратудың жаңа тетіктерін жатқызуға болады. Сонымен қатар, кеңею мен жаһандану ғылымды коммерциялық мақсатта пайдаланудың өсуімен және қауіпсіздік талаптарының күшеюімен қатар жүреді. Дегенмен, ғылыми зерттеулерді халықаралық құқықтық реттеу мәселесі салыстырмалы түрде реттелгенін, аталған салаға қатысты жеткілікті дәреже халықаралық актілер барын көреміз. Әсіресе, геномдық және биомедицина саласына қатысты ғылыми зерттеулерге қатысты жеткілікті деңгейде халықаралық құқықтық актілер барын көрдік. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдар бұл мәселенің этикалық жағына да назар аударатынын байқадық.

Алайда мемлекеттердің алдында тез арада шешуін табуға тиіс тағы да бір мәселе бар, ол – ғылыми зерттеулер жүргізу кезінде жасанды интеллектті қолдануды құқықтық реттеу мәселесі. Қазіргі таңда жалпы жасанды интеллектті қолдану немесе оны кейбір салаларда қолдану бойынша халықаралық құқықтық актілер бар. Мәселен, 2021 жылғы Жасанды интеллекттің этикалық аспектілері туралы ұсыныс, бірақ бұл актіде жасанды интеллект саласындағы ғылыми зерттеулер жүргізуге атсалысу қажеттігі ғана сөз қозғалады¹⁴. Ал нақты ғылыми зерттеулер жүргізу кезінде жасанды интеллектті қолданудың құқықтық аспектілері мен этикалық жақтарына қатысты халықаралық актілер жоқ десек болады. Сондықтан алдағы уақытта халықаралық ұйымдар мен мемлекеттер осы бағытта жұмысты жандандыруы қажет, өйткені ғылыми зерттеулер жүргізу кезінде жасанды интеллектті қолдану құқықтық реттеу

¹³ *Judgments - Regina v. Secretary of State for Health (Respondent) ex parte Quintavalle (on behalf of Prof-Life Alliance) (Appellant)* [Электронды ресурсы] URL: https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd030313/quinta-1.htm?utm_source (Жүгінген күні: 08.07.2024)

¹⁴ *Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта.* [Электронды ресурсы] URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455_rus (Жүгінген күні: 08.07.2024)

мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі деп санаймыз.

Алғыс айту

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен «Қазақстан Республикасында 1998 жылғы ХХІ ғасырға арналған жоғары білім туралы Париж дүниежүзілік декларациясын іске асыру» тақырыбындағы ғылыми жоба (АР 19680224) аясында жүргізілді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гончаров В.Н., Шумакова А.В. *Общественная и научная информация: научное исследование в системе социального развития // Фундаментальные исследования.* - 2015. - №2-22. - С. 5053-5056.
2. Шугуров М.В. *Международно-правовые стандарты правового статуса научных работников // Актуальные проблемы российского права.* - 2016. - № 6 (67). - С. 201-210.
3. Гумеров Л.А. *Общетеоретические аспекты взаимодействия национального и международного права в научно-технологической сфере // Юридический вестник Дагестанского государственного университета.* - 2020. - № 1 (33). - С. 19-24.
4. Евстифеева Е.В., Дородонова Н.В. *Международно-правовая политика в сфере проведения биомедицинских исследований геномных исследований // Правовая политика и правовая жизнь.* - 2019. - № 3. - С. 44-50.
5. Блинов А.Г. *Правовая среда проведения геномных исследований и перспективы ее реализации в России // Вестник Омского университета. Серия «Право».* - 2018. - № 4 (57). - С.139-147.

REFERENCES

1. Goncharov V.N., SHumakova A.V. *Obshchestvennaya i nauchnaya informaciya: nauchnoe issledovanie v sisteme social'nogo razvitiya // Fundamental'nye issledovaniya.* - 2015. - №2-22. - S. 5053-5056.
2. SHugurov M.V. *Mezhdunarodno-pravovye standarty pravovogo statusa nauchnyh rabotnikov // Aktual'nye problemy rossijskogo prava.* - 2016. - № 6 (67). - S. 201-210.
3. Gumerov L.A. *Obshcheteoreticheskie aspekty vzaimodejstviya nacional'nogo i mezhdunarodnogo prava v nauchno-tekhnologicheskoy sfere // YUridicheskij vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta.* - 2020. - № 1 (33). - S. 19-24.
4. Evstifeeva E.V., Dorodonova N.V. *Mezhdunarodno-pravovaya politika v sfere provedeniya biomedicinskih issledovaniy genomnyh issledovaniy // Pravovaya politika i pravovaya zhizn'.* - 2019. - № 3. - S. 44-50.
5. Blinov A.G. *Pravovaya sreda provedeniya genomnyh issledovaniy i perspektivy ee realizacii v Rossii // Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Pravo».* - 2018. - № 4 (57). - S.139-147.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕРАБОТКИ И УТИЛИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННЫХ ОТХОДОВ В КАЗАХСТАНЕ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИКИ ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Нукушева Айгуль Ашимовна

Кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова; г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: akuka007@mail.ru

Аннотация. Ежегодный рост производства электронной продукции приводит к значительным объемам электронных отходов, которые представляют серьёзную угрозу для окружающей среды. Экономика замкнутого цикла, основанная на рациональном использовании природных ресурсов и сокращении отходов, предлагает эффективные решения этой проблемы. Данное исследование анализирует международное законодательство и практики в области обращения с электронными отходами, а также изучает материалы международных организаций, таких как ООН и Всемирный экономический форум. В ходе исследования применялся политико-правовой анализ для выявления ключевых проблем в законодательстве Казахстана по переработке и утилизации электронных отходов с учётом международных стандартов. Сравнительный анализ правовых норм ЕС и Казахстана позволил определить передовые практики, которые можно адаптировать к казахстанским условиям. Также был проведен анализ международных отчетов и сводок, в которых была представлена информация о глобальных тенденциях и инновациях в области управления электронными отходами. Интеграция научных исследований и современных технологий выявила возможности для внедрения принципов циркулярной экономики и расширенной ответственности производителей в законодательные и управленческие практики. Результаты исследования показывают значительный потенциал Казахстана в совершенствовании системы обращения с электронными отходами путем внедрения комплексного законодательства, регулирующего весь жизненный цикл электронных изделий. Реализация этих мер может существенно снизить экологическую нагрузку и способствовать развитию вторичной переработки материалов. Основные проблемы включают недостаточную инфраструктуру и отсутствие экономических стимулов для бизнеса. В выводах подчеркивается важность адаптации международного опыта для совершенствования законодательной базы Казахстана в сфере управления электронными отходами.

Ключевые слова: электронные отходы, расширенная ответственность производителя, экономика замкнутого цикла, циркулярная экономика, утилизация, переработка, экологическое законодательство.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ӨНДЕУ МЕН КӘДЕГЕ ЖАРАТУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Айгуль Ашимовна Нукушева

Заң ғылымдарының кандидаты, профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: akuka007@mail.ru

Аннотация. Электрондық өнім өндірісінің жыл сайынғы өсуі қоршаған ортаға елеулі қауіп төндіретін электрондық қалдықтардың айтарлықтай көлеміне әкеледі. Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға және қалдықтарды азайтуға негізделген айнал-

малы экономика бұл мәселенің тиімді шешімдерін ұсынады. Бұл зерттеу электрондық қалдықтармен жұмыс істеу саласындағы халықаралық заңнама мен практиканы талдайды, сондай-ақ БҰҰ және Дүниежүзілік экономикалық форум сияқты халықаралық ұйымдардың материалдарын зерттейді. Зерттеу барысында халықаралық стандарттарды ескере отырып, электрондық қалдықтарды қайта өңдеу және кәдеге жарату жөніндегі Қазақстан заңнамасындағы негізгі проблемаларды анықтау үшін саяси-құқықтық талдау қолданылды. ЕО мен Қазақстанның құқықтық нормаларын салыстырмалы талдау қазақстандық жағдайларға бейімделуге болатын озық тәжірибелерді анықтауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ, электронды қалдықтарды басқарудағы жаһандық тенденциялар мен инновациялар туралы ақпарат берілген халықаралық есептер мен қорытындыларға талдау жасалды. Ғылыми зерттеулер мен заманауи технологиялардың интеграциясы дөңгелек экономика қағидаттарын және өндірушілердің кеңейтілген жауапкершілігін заңнамалық және басқарушылық тәжірибеге енгізу мүмкіндіктерін анықтады. Зерттеу нәтижелері электрондық өнімнің бүкіл өмірлік циклін реттейтін кешенді заңнаманы енгізу арқылы электрондық қалдықтармен жұмыс істеу жүйесін жақсарту үшін Қазақстанның елеулі әлеуетін көрсетеді. Бұл шараларды енгізу экологиялық жүктемені едәуір төмендетіп, материалдарды қайта өңдеудің дамуына ықпал етуі мүмкін. Негізгі проблемаларға инфрақұрылымның жеткіліксіздігі және бизнес үшін экономикалық ынталандырудың болмауы жатады. Қорытындыларда Қазақстанның электрондық қалдықтарды басқару саласындағы заңнамалық базасын жетілдіру үшін халықаралық тәжірибені бейімдеудің маңыздылығы атап көрсетілген.

Түйінді сөздер: электрондық қалдықтар, өндірушінің кеңейтілген жауапкершілігі, айналмалы экономика, циркулярлы экономика, кәдеге жарату, қайта өңдеу, экологиялық заңнама.

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND LEGAL ASPECTS OF E-WASTE RECYCLING AND UTILIZATION IN KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF CLOSED CYCLE ECONOMY: CHALLENGES AND PROSPECTS

Nukusheva Aigul Ashimovna

Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law at Karaganda University named after academician E.A. Buketov; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: akuka007@mail.ru

Abstract. The annual growth in the production of electronic products results in significant amounts of e-waste, which poses a serious threat to the environment. The circular economy, based on the rational use of natural resources and waste reduction, offers effective solutions to this problem. This study analyzes international legislation and practices in the field of e-waste management, and examines materials from international organizations such as the United Nations and the World Economic Forum. The study applied political and legal analysis to identify key issues in Kazakhstan's legislation on recycling and disposal of e-waste, taking into account international standards. A comparative analysis of EU and Kazakhstani legal norms allowed to identify best practices that can be adapted to Kazakhstani conditions. International reports and reports were also analyzed to provide information on global trends and innovations in e-waste management. The integration of scientific research and modern technologies has identified opportunities for introducing the principles of circular economy and extended producer responsibility into legislative and management practices. The results of the study show the significant potential of Kazakhstan to improve the e-waste management system through the introduction of comprehensive legislation regulating the entire life cycle of electronic products. The introduction of these measures can significantly reduce the environmental burden and promote the development of recycling of materials. The main problems include insufficient infrastructure and lack of economic incentives for business. The findings emphasize the importance of adapting international experience to improve Kazakhstan's legal framework.

Keywords: e-waste, extended producer responsibility, closed-loop economy, circular economy, recycling, disposal, environmental legislation.

Научная статья подготовлена в рамках грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта ИРН AP23490668 «Правовые аспекты переработки и утилизации твердых бытовых отходов в Республике Казахстан: проблемы и перспективы», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_205

Введение

Электронные отходы (e-waste) продолжают быть одной из наиболее быстро растущих категорий отходов в мире. Электронные отходы (e-waste) продолжают оставаться одной из самых быстрорастущих категорий отходов в мире. По прогнозам, в 2024 году объем электронных отходов превысит 74 миллиона тонн, что означает ежегодный прирост на 2 миллиона тонн. Такой стремительный рост вызван увеличением потребления электронных устройств и недостаточным уровнем переработки отходов. В мире существует значительный разрыв между количеством образующихся электронных отходов и их утилизацией. Таким образом, официально перерабатывается только 17% от общего объема отходов, что подчеркивает необходимость совершенствования мировой практики обращения с отходами. Такой быстрый рост вызван увеличением потребления электронных устройств и недостаточным уровнем переработки. В мире существует значительный разрыв между количеством генерируемых электронных отходов и их утилизацией. Так, только 17% от общего объема отходов перерабатывается официально, что подчеркивает необходимость в улучшении глобальных практик управления отходами¹.

Первое международное признание электронных отходов как высокоприоритетного потока отходов было разработано под руководством ООН в 2002 году², а инициатива «Решение проблемы электронных отходов» (StEP) регулярно осуществляет свою деятельность под эгидой Университета Организации Объединенных Наций (УООН). Осуществление политики было еще более осложнено рядом проблем, включая транснациональное перемещение электронных отходов, вопроса-

ми, стремлением поддержать гуманитарные организации, предоставляющие бывшую в употреблении электронику для развивающихся стран, а также озабоченностью по поводу загрязнения окружающей среды и рисков для здоровья человека [1].

По данным отчета «Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023» в 2019 году их глобальный объем достиг 53,6 миллионов тонн, при этом лишь 17,4% из них были переработаны в экологически безопасных условиях. В Казахстане в том же году было произведено 136,1 тысячи тонн электронных отходов, что эквивалентно 7,3 кг на душу населения³. Однако уровень переработки составил лишь 8,8%, что указывает на значительные трудности в области управления такими отходами⁴.

Минимизация негативного воздействия на окружающую среду и общество способствует возрастающему интересу к вопросам утилизации электронных устройств. Современные политики переработки и утилизации электронного оборудования всё чаще связываются с более широкой концепцией экономики замкнутого цикла [2].

Внедрение экономики замкнутого цикла тесно связано с концепцией устойчивого развития. Цели ООН в области устойчивого развития (ЦУР) 8 и 12 служат основой для анализа необходимых изменений в управлении электронными отходами. Эти цели поддерживают политику, способную создавать рабочие места через сотрудничество между государственными и частными секторами, развивать высокодоходные и трудоемкие отрасли, защищать трудовые права и обеспечивать безопасные условия труда, а также минимизировать экологическое воздействие и угрозы для здоровья [1].

¹ United Nations Environment Programme (2024). *Global Waste Management Outlook 2024: Beyond an age of waste – Turning rubbish into a resource*. Nairobi. // URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/44939/global_waste_management_outlook_2024.pdf?sequence=3 (дата обращения: 16.06.2024)

² United Nations Environment Programme. *Implementation of Basel declaration on environmentally sound management of priority waste streams*. // URL: <https://www.informea.org/en/implementation-basel-declaration-environmentally-sound-management-priority-waste-streams-electronic> (дата обращения: 22.05.2024)

³ Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023. //URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf](https://www.national_e-waste_monitor_kazakhstan_a4_landscape_RU.pdf) (ewastemonitor.info) (дата обращения: 08.07.2024)

⁴ Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023. //URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf](https://www.national_e-waste_monitor_kazakhstan_a4_landscape_RU.pdf) (ewastemonitor.info) (дата обращения: 08.07.2024)

Основная проблема, связанная с электронными отходами, заключается в их высокотоксичности, что усугубляет экологическое загрязнение. Токсичные компоненты из этих отходов могут проникать в грунтовые воды, нанося вред не только экосистеме, но и здоровью людей, животных и растений. Растущее загрязнение окружающей среды такими токсичными веществами, включая эндокринные разрушители, увеличивает риск возникновения рака, репродуктивных нарушений, когнитивных расстройств и ожирения, что подчеркивает необходимость разработки эффективных методов управления электронными отходами⁵.

Современная культура потребления, усиленная рекламой, приводит к частым покупкам новых электронных устройств. Исследования показывают, что люди со средним доходом в разных странах заменяют мобильные телефоны каждые 18-24 месяца, что связано с быстрым развитием технологий и постоянным выпуском новых моделей. Этот тренд способствует увеличению количества электронных отходов, особенно из-за дешевых и некачественных устройств, которые быстро выходят из строя. Такие устройства чаще ломаются и требуют замены, или же просто выбрасываются, так как их ремонт нецелесообразен.

Дополнительно, проблема усугубляется тем, что около 30% электронных материалов не подлежат переработке, что создает значительные экологические вызовы. Это особенно актуально в свете возрастающего разнообразия и количества электронных устройств на рынке.

Согласно отчету «Global E-Waste Monitor 2024», объем электронных отходов в мире продолжает стремительно расти, достигая 62 миллионов тонн в 2022 году. Это количество эквивалентно весу примерно 107 000 крупнейших пассажирских самолетов в мире. Ожидается, что к 2030 году объем электронных отходов увеличится на 32%, достигнув 82 миллионов тонн. В отчете также отмечается, что лишь 22,3% электронных отходов были правильно собраны и переработаны

в 2022 году, что оставляет значительное количество ценных ресурсов неиспользованными и увеличивает риски загрязнения окружающей среды и негативного воздействия на здоровье человека. Ведущими странами по производству электронных отходов являются Китай, США и Индия. В 2022 году Китай произвел около 10,129 килотонн электронных отходов, США — 6,920 килотонн, а Индия — 3,230 килотонн. Эти страны продолжают лидировать в производстве e-waste из-за высокого уровня потребления электронных устройств и недостаточных мер по их переработке⁶.

Данные отчета подчеркивают необходимость улучшения систем сбора и переработки электронных отходов, а также разработки более строгих нормативных и законодательных мер для управления этими отходами⁷.

В странах, где системы управления отходами либо отсутствуют, либо находятся на стадии развития, электронные отходы часто утилизируются путем захоронения, сжигания, продажи или переработки с использованием устаревших и низкоэффективных технологий [3].

Методы переработки и утилизации электронных отходов, такие как механическая переработка, пиролиз и инсенерация, играют ключевую роль в управлении растущим объемом e-waste. Механическая переработка позволяет эффективно извлекать ценные металлы, такие как золото и медь, из старых электронных устройств. Однако этот метод требует тщательного контроля, чтобы минимизировать утечки токсичных веществ. Пиролиз и инсенерация, несмотря на их способность извлекать металлы из отходов, часто сопровождаются выбросами диоксинов и других вредных газов, что требует дополнительных мер по контролю выбросов⁸.

Химическая переработка, использующая кислоты для извлечения драгоценных металлов, также является эффективным методом, но сопряжена с рисками утечки токсичных веществ. Эти методы, особенно в условиях неформального сектора, могут привести к значительным экологическим и здоровым

⁵ United Nations Environment Programme (2024). *Global Waste Management Outlook 2024: Beyond an age of waste – Turning rubbish into a resource*. Nairobi. // URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/44939/global_waste_management_outlook_2024.pdf?sequence=3 (дата обращения: 16.06.2024)

⁶ *Global e-Waste Monitor 2024: Electronic Waste Rising Five Times Faster than Documented E-waste Recycling*. [Electronic resource]. - URL: <https://unitar.org/about/news-stories/press/global-e-waste-monitor-2024-electronic-waste-rising-five-times-faster-documented-e-waste-recycling> (дата обращения: 07.06.2024)

⁷ Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023. // URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf\(ewastemonitor.info\)](https://www.naeco.kz/ru/landscapes/ewaste-monitor-2023) (дата обращения: 08.07.2024)

⁸ *The Environmental Impact of E-Waste*. // URL: <https://earth.org/environmental-impact-of-e-waste/> (дата обращения: 07.06.2024)

последствиям, включая загрязнение почвы и водных ресурсов, а также воздействие на здоровье человека через выбросы токсичных веществ⁹.

Таким образом, необходимо усовершенствование существующих методов и внедрение новых, более безопасных технологий переработки для минимизации их негативного воздействия на окружающую среду и здоровье населения.

В Европейском Союзе управление электронными отходами регулируется Директивой 2012/19/EU об отходах электрического и электронного оборудования (Директива WEEE). Эта директива устанавливает целевые показатели для сбора, переработки, восстановления и повторного использования шести категорий электронных отходов¹⁰.

30 мая 2024 года Совет ЕС утвердил Директиву о праве на ремонт (R2R), которая упрощает ремонт сломанных товаров для потребителей, делая услуги ремонта более доступными и прозрачными. Директива также побуждает производителей создавать долговечные продукты, которые можно ремонтировать и перерабатывать, что способствует созданию рабочих мест и поддерживает экологическую устойчивость [4].

Казахстанская государственная политика по управлению отходами формируется на основе стратегических документов, включая Концепцию «зеленой экономики»¹¹, Национальный проект «Зеленый Казахстан»¹², Концепцию развития жилищно-коммунальной инфраструктуры¹³ и Стратегию углеродной нейтральности¹⁴. Эти документы акцентируют внимание на необходимости совершенствования систем сбора, переработки и утилизации отходов. Основным нормативным актом в этой области является Экологический Кодекс, который регламентирует раздельный сбор и переработку электронных отходов и запрещает их захоронение¹⁵.

Согласно прогнозам, при населении Казахстана в 24 миллиона человек и растущем потреблении электронных устройств к 2050 году объем электронных отходов может достичь 422 тысяч тонн¹⁶ [4]. Это подчеркивает необходимость модернизации системы управления отходами и внедрения устойчивых практик, таких как циркулярная экономика. Переход к циркулярной экономике может существенно снизить количество неуправляемых отходов, минимизировать экологические риски и создать экономические возможности для страны.

Целью данного исследования является изучение и анализ международного опыта и правовых аспектов переработки и утилизации электронных отходов, а также разработка рекомендаций для внедрения эффективных стратегий управления этими отходами в Казахстане. Исследование направлено на оценку существующих вызовов и перспектив в контексте перехода к экономике замкнутого цикла, с акцентом на адаптацию лучших мировых практик к национальной правовой и экологической среде.

В свете увеличивающегося внимания к вопросам управления электронными отходами и необходимости адаптации законодательства Казахстана к международным стандартам и практикам, данное исследование становится особенно актуальным. Недостаток существующих исследований в этой области подчеркивает потребность в обновлении знаний и тщательном анализе международных тенденций, что является необходимым для разработки эффективной государственной политики.

Материалы и методы

Исследование основывается на анализе международного законодательства и практик, регулирующих обращение с электронными отходами, а также на изучении матери-

⁹ *E-Waste & its Negative Effects on the Environment*. //URL: <https://elytus.com/blog/e-waste-and-its-negative-effects-on-the-environment.html> (дата обращения: 09.07.2024)

¹⁰ *Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023*. // URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf](https://ewastemonitor.info) (ewastemonitor.info) (дата обращения: 08.07.2024)

¹¹ *О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577*. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577> (дата обращения: 16.07.2024)

¹² *Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636*. //URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (дата обращения: 16.07.2024)

¹³ *Об утверждении Концепции развития жилищно-коммунальной инфраструктуры на 2023 – 2029 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 сентября 2022 года № 736*. //URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000736> (дата обращения: 16.07.2024)

¹⁴ *Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2023 года № 121*. //URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121> (дата обращения: 16.07.2024)

¹⁵ *Экологический Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗПК*. //URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> (дата обращения: 16.07.2024)

¹⁶ *Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023*. // URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf](https://ewastemonitor.info) (ewastemonitor.info) (дата обращения: 08.07.2024)

алов международных организаций, таких как ООН и Всемирный экономический форум. В ходе исследования применялся политико-правовой анализ для выявления ключевых проблем в законодательстве Казахстана по переработке и утилизации электронных отходов, с учетом международных стандартов.

Проведенный сравнительный анализ правовых норм ЕС и Казахстана позволил определить, какие передовые практики ЕС можно адаптировать к казахстанским условиям. Также анализ международных отчетов и докладов предоставил информацию о глобальных тенденциях и инновациях в управлении электронными отходами, что помогло оценить эффективность текущих мер и предложить улучшения.

Интеграция научных исследований и современных технологий в области переработки электронных отходов выявила возможности для внедрения принципов циркулярной экономики и расширенной ответственности производителей в законодательные и управленческие практики. Эти методы позволили всесторонне оценить состояние и перспективы управления электронными отходами в Казахстане, а также разработать рекомендации для улучшения нормативно-правовой базы.

Результаты и обсуждение

Перспективы обновления законодательства Республики Казахстан в области управления электронными отходами следует рассматривать в свете текущих глобальных трендов. С ожидаемым ростом интереса к использованию бывшего в употреблении оборудования, обусловленного стремлением к устойчивому развитию, также усиливается акцент на производственную ответственность. Производители продолжают улучшать новые продукты, не только для достижения коммерческого успеха, но и для повышения экологической безопасности. Они активно разрабатывают более экологически чистые продукты, которые имеют уменьшенное углеродное воздействие в процессе эксплуатации и способствуют более эффективному извлечению сырья при переработке отработанных изделий.

В настоящее время особое внимание уделяется вопросу разработки конструкции продукта под названием «design-for-disassembly», изначально предназначенного

для сокращения затрат, так, чтобы продукты легко было разобрать по основным группам материалов для последующей переработки (пластмассы, металлы, драгоценные металлы и т. д.). Подход, предусматривающий конструкцию «design-for-disassembly», также облегчает процесс доработки за счет более быстрой и простой замены компонентов и узлов, например, за счет использования пластиковых зажимов, а не деталей, которые привинчиваются с помощью металлических винтов. Для тех производителей, которые активно занимаются поставкой бывшего в употреблении оборудования, такая деятельность по-прежнему будет составлять небольшую, максимум однозначную процентную долю от их общих доходов от продаж оборудования. Таким образом, основное внимание в конкурентной борьбе будет по-прежнему уделяться разработке и производству все более совершенных новых продуктов.

Как и в случае с законодательством WEEE в ЕС, производители будут действовать (и нести расходы) только в случае необходимости соблюдения законодательства. В настоящее время законодательство WEEE охватывает ответственность за электрическое и электронное оборудование только в том случае, если оно признано и рассматривается как отходы, но будущие расширения этого законодательства могут перейти в ту часть жизненного цикла продукта, которая непосредственно предшествует этому моменту, когда оборудование используется или повторно вводится в эксплуатацию, что может возложить на производителей дополнительные обязательства по обеспечению соответствия экологическим стандартам на более ранних этапах жизненного цикла продукта. Законодательство о повторно используемом электрическом и электронном оборудовании может предоставить производителям цели для обеспечения вклада в обеспечение устойчивости сырья за счет повторного использования или расширенного использования ранее изготовленных продуктов¹⁷.

В статье журнала Times под названием «Мировая проблема электронных отходов» приводится цитата Кайла Винса, основателя компании iFixit, специализирующейся на публикации руководств по самостоятельному ремонту: «Наши устройства сегодня служат не так долго, как прежде, а производители внедрили стратегии, которые

¹⁷ Директива 2012/19 / ЕС по утилизации электрического и электронного оборудования (Директива WEEE). [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.ce-certification.lv/ru/ce/direktiva-2012-19-ec-po-utilizacii-ehlektricheskogo-i-ehlektronnogo-oborudovaniya> (дата обращения: 23.05.2024)

побуждают нас чаще обновлять технику». В статье подчеркивается важность перехода к расширенной ответственности производителя. По мнению некоторых экологических организаций, такие крупные компании, как Apple и Samsung, должны нести затраты на переработку проданных ими устройств [5].

Следует отметить, что законодательство о РОП распространяется на страны ЕС, кроме того, соответствующее законодательство действует в Норвегии, Швейцарии, Исландии, положения, касающиеся РОП содержатся в законодательных актах некоторых странах Южной Америки [6], также существует в Японии, Южной Корее, Тайване, Китае [7].

Ключевым нормативным актом, регулирующим обращение с электронными отходами в Казахстане, является Экологический кодекс, вступивший в силу 1 июля 2021 года. Введен обязательный раздельный сбор отходов, таких как электронные, ртутьсодержащие, батареи и другие опасные компоненты, а также требуется их передача специализированным предприятиям для переработки. С учётом опасности данных компонентов, кодекс запрещает захоронение электронных отходов на свалках. Кроме того, Экологический кодекс Казахстана регулирует классификацию отходов и управление опасными материалами, а также устанавливает требования к расширенной ответственности производителей (РОП)¹⁸.

С 2016 года в Казахстане внедрена концепция расширенной ответственности производителя (ERP). Эта модель обязывает производителей и импортеров организовывать сбор и переработку своей продукции после её использования [6]. Такой подход способствует разработке более экологичных товаров и улучшению инфраструктуры для эффективного управления отходами. Принципы ERP побуждают казахстанские компании создавать продукцию, удобную для переработки, и инвестировать в системы сбора и переработки отходов.

С февраля 2022 года производители и импортеры электронных отходов (ЭЭО) обязаны уплачивать утилизационный сбор, рассчитываемый согласно Методике, использующей специфические коэффициенты для каждого типа ЭЭО¹⁹.

Понятие расширенной ответственности производителя (РОП) возникло в начале 1990-х и рассматривается как принцип, согласно которому производители должны отвечать за весь жизненный цикл продукции, включая её управление после окончания использования [6].

В рамках экономики замкнутого цикла расширенная ответственность производителя имеет важное значение для ликвидации растущего разрыва между образованием электронных отходов и извлечением ограниченных ресурсов, включая редкоземельные металлы. В настоящее время РОП является предметом добровольных инициатив, в первую очередь стимулируемых рычагами экономического влияния. Быстрые темпы технологических инноваций и миниатюризации электронных продуктов указывают на то, что экономические стимулы для восстановления ресурсов в качестве оправдания для РОП могут быть неустойчивыми. Финансирование инфраструктуры для обеспечения сбора электронных отходов может быть эффективным при наличии обязательной РОП что обусловлено необходимостью управления различными категориями электронных отходов.

В настоящее время РОП реализуется в рамках добровольных инициатив, главным образом, через экономические стимулы. Однако быстрые темпы технологических изменений могут сделать эти стимулы недостаточными. Обязательная РОП может обеспечить финансирование инфраструктуры для сбора электронных отходов, включая те, которые не содержат ценных материалов, но могут компенсировать затраты на извлечение ресурсов. В противном случае, такие объекты инфраструктуры будут ограничены сбором отходов с токсичными компонентами, чтобы предотвратить загрязнение и вред здоровью населения [1].

Кеннет Боулдинг, разработавший основные идеи концепции экономики замкнутого цикла, подчеркивал необходимость внедрения замкнутого цикла для устойчивого развития человечества [8]. Циркулярная экономика направлена на сокращение отходов и максимальное сохранение ценности продуктов и ресурсов через их повторное использование, переработку и восстановле-

¹⁸ Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023. //URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf \(ewastemonitor.info\)](#) (дата обращения: 16.07.2024)

¹⁹ Национальный мониторинг электронных отходов в Казахстане 2023. //URL: [National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf \(ewastemonitor.info\)](#) (дата обращения: 16.07.2024)

ние²⁰. Эта модель предполагает минимизацию использования первичных ресурсов и отходов за счет улучшения технологических процессов, включая проектирование, обслуживание, ремонт, повторное использование и переработку. В противоположность этому, линейная экономика следует модели «взять, сделать, избавиться».

Поддержка обязательной РОП со стороны производителей потребует создания справедливых условий, чтобы мелкие компании не несли непропорциональные затраты на сбор использованной продукции из удалённых регионов, где их бренды продаются и утилизируются.

В Канаде действует Ассоциация по переработке электронных продуктов (EPRA), объединяющая 20 крупных производителей оборудования (ОЕМ). EPRA разработала критерии для своей программы аттестации переработчиков (RQP), используемой в провинциальной программе электронных отходов Квебека и Альберты. Эти критерии включают сторонние аудиты и сертификации, гарантируя, что отходы обрабатываются экологически безопасно и с соблюдением здоровья и безопасности работников. Совместная разработка и внедрение этих стандартов производителями демонстрируют пример корпоративной социальной ответственности, отличающийся от добровольного подхода в США [9].

В отчете «Global E-Waste Monitor 2024» представлены несколько передовых законодательных практик, регулирующих утилизацию и переработку электронных отходов.

Так в США в 25 штатах и округе Колумбия действует законодательство, предусматривающее переработку электронных отходов. Основной подход, используемый в этих законах, заключается в расширенной ответственности производителей (EPR), где производители обязаны оплачивать сбор и переработку своих продуктов по завершении их жизненного цикла. Это законодательство способствует снижению количества отходов, попадающих на свалки, и стимулирует создание инфраструктуры для переработки электронных отходов²¹.

В Египете разработано мобильное приложение E-Tadweer, которое поощряет безопасную переработку старых устройств, предлагая пользователям ваучеры на покупку новых товаров в обмен на сдачу старых устройств. Это способствует предотвращению попадания вредных химических веществ, таких как ртуть и свинец, в почву и водоемы²².

В Сингапуре была принята прогрессивная политика, согласно которой производители обязаны собирать и перерабатывать электронику после завершения срока ее службы. Это включает обязательства по проектированию продукции с учетом возможности ее переработки и созданию систем сбора²³.

Тайваньская правовая система также устанавливает требования к проектированию продукции с учетом переработки и ответственности производителей за полный жизненный цикл их продукции, включая финансирование сбора и переработки электронных отходов²⁴.

Эти примеры демонстрируют важность законодательного регулирования в управлении электронными отходами, которое способствует снижению экологического ущерба и поддерживает устойчивое использование ресурсов.

Законодательство является важным, но не единственным компонентом системы управления в сфере электронных отходов. Почти во всех случаях во всем мире инициатива по разработке и имплементации законодательства, связанного с электронными отходами, принадлежит государствам на уровне правительств или органам местного самоуправления. Надлежащий сбор и обработка требуют финансирования, которое автоматически не предоставляется торговцами и переработчиками электронных отходов, в то время как доходы от вторичных материалов покрывают расходы, или финансирование не выделяется на покрытие расходов на логистику, удаление загрязняющих веществ и заботу о материалах с помощью отрицательной внутренней стоимости. Следовательно, начало разработки системы электронных

²⁰ 4 charts to show why adopting a circular economy matters. //URL: <https://www.weforum.org/agenda/2024/04/circular-economy-waste-management-unepl/> (дата обращения: 16.07.2024)

²¹ E-Waste: 5 Ways to Boost E-Recycling and Why it Matters. //URL: <https://recyclinginside.com/e-waste-recycling/e-waste-5-ways-to-boost-e-recycling-and-why-it-matters/> (дата обращения: 06.06.2024)

²² E-Waste: 5 Ways to Boost E-Recycling and Why it Matters. //URL: <https://recyclinginside.com/e-waste-recycling/e-waste-5-ways-to-boost-e-recycling-and-why-it-matters/> (дата обращения: 06.06.2024)

²³ E-Waste: 5 Ways to Boost E-Recycling and Why it Matters. //URL: <https://recyclinginside.com/e-waste-recycling/e-waste-5-ways-to-boost-e-recycling-and-why-it-matters/> (дата обращения: 06.06.2024)

²⁴ E-Waste: 5 Ways to Boost E-Recycling and Why it Matters. //URL: <https://recyclinginside.com/e-waste-recycling/e-waste-5-ways-to-boost-e-recycling-and-why-it-matters/> (дата обращения: 06.06.2024)

отходов обычно означает вмешательство в рынок (если таковой имеется) посредством политических рычагов и правил утилизации отходов. Однако необходимо учитывать следующее: законодательство является жизненно важным, но не единственным компонентом для успешного управления электронными отходами. Как правило, это считается необходимым и даже основным направлением для многих стран, начинающих развивать свою систему электронных отходов. Однако оно не может функционировать без надлежащего внедрения и обеспечения соблюдения, а также одновременного структурного финансирования сбора и переработки, разработки и передачи технологий и инфраструктуры, а также сотрудничества всех участников, вовлеченных в жизненный цикл электроники. Кроме того, фактическая эффективность, при которой может действовать схема возврата, такая как поведение потребителей, отсутствие сферы действия самого законодательства, неподконтрольная влиянию схемы соблюдения и в значительной степени определяется социальными, экономическими и культурными условиями отдельных стран [10].

В качестве примера можно привести несколько передовых практик демонстрирующих эффективные подходы к утилизации и переработке электронных отходов. Например, в Великобритании проект «Colourful Collections» установил яркие розовые контейнеры для сбора мелкой электроники, что позволило собрать около 49 тонн таких устройств для последующей переработки. Еще одним значимым примером является инновационный проект Королевского монетного двора Великобритании, который разрабатывает метод извлечения драгоценных металлов, таких как золото, из печатных плат с использованием экологически безопасных химических процессов. Этот метод позволяет эффективно извлекать до 99% золота из электронных устройств, что способствует уменьшению отходов и повторному использованию ценных материалов²⁵.

Эти примеры подчеркивают важность системного подхода к переработке электронных отходов, включающего инновации, государственные инициативы и вовлечение населения.

На основе проведенных исследований можно сделать заключение что в ближайшей перспективе законодательная инициатива на международном и национальном уровнях

в сфере управления и утилизации электронных отходов будет развиваться с учетом концепции экономики замкнутого цикла, подхода расширенной ответственности производителя.

Постепенный переход к концепции экономики замкнутого цикла выглядит практически неизбежным, и это, без сомнения, положительная тенденция. Однако стоит принять во внимание, что РОП может повлиять на снижение общего благосостояния, особенно если учесть, что повторная переработка оборудования, осуществляемая производителями оригинального оборудования, может составить конкуренцию более рентабельной деятельности независимых переработчиков [11]. При этом утверждается, что лучшие экологические практики не могут быть реализованы в полном объеме, с учетом того, что наилучшие имеющиеся технологии не распространяются на международном уровне или не задействуются соответственно ситуациям в разных частях мира.

Заключение

Перспективы совершенствования законодательства Республики Казахстан в области управления электронными отходами подчеркивают необходимость учета международного опыта и внедрения эффективных практик других стран. Важно осознать, что эффективное управление электронными отходами предполагает интегрированный подход, направленный на разработку экологически устойчивых продуктов и улучшение системы переработки и утилизации.

На основании проведенного исследования можно сделать несколько ключевых выводов.

Во-первых, перспективы обновления законодательства Республики Казахстан в области управления электронными отходами требуют учета глобальных тенденций, таких как устойчивое развитие и повышение производственной ответственности. Введение концепции расширенной ответственности производителя (РОП) и принятие Экологического кодекса 2021 года являются важными шагами в этом направлении.

Во-вторых, важным аспектом является необходимость разработки и реализации законодательных мер, аналогичных директиве WEEE в ЕС. Производители должны быть обязаны нести ответственность за свои продукты на всех этапах их жизненного цикла, включая переработку и утилизацию. Это способствует повышению уровня устой-

²⁵ *Global e-Waste Monitor 2024: Electronic Waste Rising Five Times Faster than Documented E-waste Recycling.* // URL: <https://unitar.org/about/news-stories/press/global-e-waste-monitor-2024-electronic-waste-rising-five-times-faster-documented-e-waste-recycling> (дата обращения: 11.06.2024)

чивости и снижению нагрузки на окружающую среду, а также способствует созданию более экологически чистых продуктов и улучшению инфраструктуры для эффективного управления отходами.

В-третьих, внедрение принципов экономики замкнутого цикла становится все более актуальным. Это требует от производителей учитывать возможность повторного использования и переработки на этапе проектирования продукции. Опыт других стран, таких как Канада и Великобритания, демонстрирует успешные примеры реализации программ по переработке электронных отходов и извлечению ценных материалов.

В-четвертых, эффективное управление электронными отходами требует внедрения конструктивных решений, таких как *design-for-disassembly*, которые облегчают процесс разборки и переработки компонентов. Такие подходы способствуют созданию более экологически безопасных продуктов, которые легче поддаются переработке и минимизируют воздействие на окружающую среду.

В-пятых, важное значение имеет сотрудничество на международном уровне и обмен передовым опытом. Примеры законодатель-

ных инициатив в странах ЕС, США и Азии показывают, что эффективное управление электронными отходами возможно только при условии интеграции законодательных, экономических и технологических мер.

В-шестых, необходимо подчеркнуть важность обязательного финансирования и создания инфраструктуры для сбора и переработки электронных отходов. Экономические стимулы и законодательные меры должны быть направлены на поддержку этой деятельности и обеспечение справедливых условий для всех участников рынка, включая мелкие компании.

Таким образом, для Республики Казахстан важным направлением является дальнейшее развитие законодательства в области управления электронными отходами, усиление мер по соблюдению существующих норм и развитие инфраструктуры для переработки. Внедрение международного опыта и сотрудничество на глобальном уровне могут существенно повысить эффективность управления электронными отходами и способствовать устойчивому развитию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Awasthi A.K. *Circular economy of the WEEE: A potential waste resource*. - *Waste Management and Research*. - 2023. - Vol. 41(11). - p. 1601–1602. - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: https://www.researchgate.net/publication/374497755_Circular_economy_of_the_WEEE_A_potential_waste_resource (дата обращения: 05.06.2024)
2. Mazahir S., Verter V., Boyaci T. and Van Wassenhove L.N. *Did Europe Move in the Right Direction on E-waste Legislation?* - *Production and Operations Management*. – 2019. – Vol. 28. - p. 121-139. - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/poms.12894> (дата обращения: 06.07.2024)
3. Suryawanshi R., Chatrapathy K., Al-Khaykan A., Priya W.D., Reddy C.V.K. and Prasad K.V.S. *Decomposition of electrical and electronic waste management by using artificial intelligence*. - *Seventh International Conference on Image Information Processing (ICIIP)*. – 2023. - pp. 411-416 - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: *Decomposition of electrical and electronic waste management by using artificial intelligence | IEEE Conference Publication | IEEE Xplore* (дата обращения: 10.07.2024)
4. Bertrand A. *Circular economy: Council gives final approval to right-to-repair directive*. - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/30/circular-economy-council-gives-final-approval-to-right-to-repair-directive/> (дата обращения: 16.07.2024)
5. Semuels A., Fresno C. (2019) *The World Has an E-Waste Problem*. - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: <https://time.com/5594380/world-electronic-waste-problem/> (дата обращения: 06.07.2024)
6. Baldé C.P., Forti V., Gray V., Kuehr R., Stegmann P. *The Global E-waste Monitor 2017: Quantities, Flows, and Resources*. - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: <https://go.nature.com/2NvPrD4> (дата обращения: 16.07.2024)
7. Bhat R.A., Dar G.H., Hajam Y.A. *Zero Waste Management Technologie*. - *Springer Nature Switzerland*. – 2024. - [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa - URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-57275-3> (дата обращения: 26.06.2024)
8. Geisendorf S., Pietrulla F. *The circular economy and circular economic concepts - a literature analysis and redefinition*. – *Thunderbird international business review*. – 2018. - [Elektronnyi

resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/tie.21924> (дата обращения: 13.07.2024)

9. Leclerc S.H., Badami M.G. *Extended Producer Responsibility for E-waste Management: Policy Drivers and Challenges*. — *Journal of Cleaner Production*. — Vol. 251. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://scihub.bban.top/https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119657> (дата обращения: 04.07.2024)

10. Goodship V., Stevels A., Huisman J. *Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) Handbook*. — *Desing for Sustainability*. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: https://www.researchgate.net/publication/285444726_Waste_electrical_and_electronic_equipment_WEEE_handbook (дата обращения: 08.06.2024)

11. Esenduran G., Atasu A., van Wassenhove L.N. *Valuable e-waste: Implications for extended producer responsibility* - *IISE Transactions*. — 2019. — Vol [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: [https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24725854.2018.51\(4\)](https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24725854.2018.51(4)). — p. 382-396 (дата обращения: 11.07.2024)

REFERENCES

1. Awasthi A.K. *Circular economy of the WEEE: A potential waste resource*. — *Waste Management and Research*. — 2023. — Vol. 41(11). — r. 1601–1602. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: https://www.researchgate.net/publication/374497755_Circular_economy_of_the_WEEE_A_potential_waste_resource (дата обращения: 05.06.2024)

2. Mazahir S., Verter V., Boyaci T. and Van Wassenhove L.N. *Did Europe Move in the Right Direction on E-waste Legislation?* — *Production and Operations Management*. — 2019. — Vol. 28. — r. 121-139. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/poms.12894> (дата обращения: 06.07.2024)

3. Suryawanshi R., Chatrapathy K., Al-Khaykan A., Priya W.D., Reddy C.V.K. and Prasad K.V.S. *Decomposition of electrical and electronic waste management by using artificial intelligence*. — *Seventh International Conference on Image Information Processing (ICIIP)*. — 2023. — pp. 411-416 — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: *Decomposition of electrical and electronic waste management by using artificial intelligence | IEEE Conference Publication | IEEE Xplore* (дата обращения: 10.07.2024)

4. Bertrand A. *Circular economy: Council gives final approval to right-to-repair directive*. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/30/circular-economy-council-gives-final-approval-to-right-to-repair-directive/> (дата обращения: 16.07.2024)

5. Semuels A., Fresno C. (2019) *The World Has an E-Waste Problem*. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://time.com/5594380/world-electronic-waste-problem/> (дата обращения: 06.07.2024)

6. Baldé C.P., Forti V., Gray V., Kuehr R., Stegmann P. *The Global E-waste Monitor 2017: Quantities, Flows, and Resources*. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://go.nature.com/2NvPrD4> (дата обращения: 16.07.2024)

7. Bhat R.A., Dar G.H., Hajam Y.A. *Zero Waste Management Technologie*. — *Springer Nature Switzerland*. — 2024. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-57275-3> (дата обращения: 26.06.2024)

8. Geisendorf S., Pietrulla F. *The circular economy and circular economic concepts - a literature analysis and redefinition*. — *Thunderbird international business review*. — 2018. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/tie.21924> (дата обращения: 13.07.2024)

9. Leclerc S.H., Badami M.G. *Extended Producer Responsibility for E-waste Management: Policy Drivers and Challenges*. — *Journal of Cleaner Production*. — Vol. 251. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: <https://scihub.bban.top/https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119657> (дата обращения: 04.07.2024)

10. Goodship V., Stevels A., Huisman J. *Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) Handbook*. — *Desing for Sustainability*. — [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: https://www.researchgate.net/publication/285444726_Waste_electrical_and_electronic_equipment_WEEE_handbook (дата обращения: 08.06.2024)

11. Esenduran G., Atasu A., van Wassenhove L.N. *Valuable e-waste: Implications for extended producer responsibility* - *IISE Transactions*. — 2019. — Vol [Elektronnyi resurs]. — *Rezhim dostupa* - URL: [https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24725854.2018.51\(4\)](https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24725854.2018.51(4)). — p. 382-396 (дата обращения: 11.07.2024)

ІСАО-НЫҢ АЗАМАТТЫҚ ӘУЕ КЕМЕЛЕРІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ

Айнаш Ануарқызы Сейтжан

Нархоз университетінің, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ms.kudn@mail.ru

Райхан Куандықовна Нуранова

Нархоз университетінің, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nur.raya@inbox.ru

Айгерим Адилевна Аралбаева¹

Заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз университетінің, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sen.fil@mail.ru

Аннотация. Қазіргі әлемде азаматтық авиация жабдықтармен қамтамасыз ету саласында, басқару және ұшақ жасау жүйесінде барлық жаңа технологиялар мен ғылыми жетістіктерді пайдаланатынына қарамастан, ұшақ апаттары әлі де адамдардың жаппай қырылуына әкеліп соқтыратынын атап өткен жөн. Дегенмен, авиация басқа көлік құралдарына қатысты ең сенімді көлік түрі болып қала береді. Азаматтық авиация пайда болғаннан бері ұшу қауіпсіздігі әрқашан маңызды мәселе болды және болып қала береді. Осы себептен Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) мекемелерінің бірі ретінде Халықаралық азаматтық авиация ұйымы - International Civil Aviation Organization (ICAO) құрылды. ICAO 1944 жылғы Чикаго конвенциясының II бөлімінің ережелері негізінде құрылды және 1947 жылдың 4 сәуірінен бастап жұмыс істейді. Бұл ұйым халықаралық деңгейде азаматтық авиация нормаларын белгілейді және қауіпсіздікті арттыру мақсатында авиатасымалдарды үйлестіруді, сондай-ақ дамытуды жүзеге асырады. ICAO мақсаттары мен міндеттері «Чикаго конвенциясы» деген атпен танымал «Халықаралық Азаматтық авиация туралы Конвенцияның» 44-бабында тұжырымдалған. Аталған құжат бүкіл әлем бойынша Халықаралық азаматтық авиацияның қауіпсіз және тиімді дамуын қамтамасыз ету үшін ICAO-ға жауапкершілік жүктейді. Сонымен қатар, «Чикаго конвенциясы» стандарттар мен ұсынылған тәжірибені қабылдау арқылы халықаралық аэронавигацияның бірыңғай режимін реттейді және қамтамасыз етеді. Қазақстан 1992 жылы ICAO мүшелігіне кірді. Қазақстан қазіргі уақытта, азаматтық авиацияны басқарудың Еуропалық моделіне көшті. 2019 жылдан бастап «Қазақстанның авиациялық әкімшілігі» акционерлік қоғамы құрылды. Бұл әкімшілік Қазақстан аумағына да, одан тыс жерлерге де ұшу қауіпсіздігін техникалық бақылау мен қадағалауға жауапты.

Түйінді сөздер: ICAO, азаматтық авиация, Чикаго конвенциясы, БҰҰ, халықаралық стандарттар, ұшу қауіпсіздігі.

РОЛЬ ІСАО В ОБЕСПЕЧЕНИИ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГРАЖДАНСКИХ ВОЗДУШНЫХ СУДОВ

Сейтжан Айнаш Ануарқызы

Старший преподаватель школы права и государственного управления университета Нархоз; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ms.kudn@mail.ru

Нуранова Райхан Куандықовна

Старший преподаватель школы права и государственного управления университета Нархоз; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nur.raya@inbox.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Аралбаева Айгерим Адилловна

Кандидат юридических наук, ассистент-профессор школы права
и государственного управления университета Нархоз;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: sen.fil@mail.ru

Аннотация. Несмотря на то, что в современном мире гражданская авиация пользуется в сфере оснащения оборудованиями, в системе управления и самолетостроения всеми новейшими технологиями и научными достижениями, следует отметить, что авиакатастрофы все еще приводят к массовой гибели людей. Тем не менее, авиация остаётся самым надежным видом транспорта относительно других способов передвижения. Безопасность полетов всегда была и остается важным вопросом со времени возникновения гражданской авиации. По этой причине была создана Международная организация гражданской авиации - International Civil Aviation Organization (ICAO) в качестве одной из учреждений Организации Объединенных Наций (ООН). ICAO была создана на основании положений части II Чикагской конвенции 1944 года и функционирует с 4 апреля 1947 года. Данная организация устанавливает нормы гражданской авиации на международном уровне и осуществляет координацию, а также развитие авиоперевозок с целью повышения безопасности. Цели и задачи ICAO, сформулированы в ст. 44 «Конвенции о международной гражданской авиации», более известной как «Чикагская конвенция». Документ возлагает на ICAO ответственность за обеспечение безопасного и эффективного развития международной гражданской авиации во всем мире. Также «Чикагская конвенция» регулирует и обеспечивает единообразный режим международной аэронавигации при помощи принятия стандартов и рекомендуемой практики. Казахстан вступил в члены ICAO в 1992 г. В настоящее время Казахстан перешел на европейскую модель управления гражданской авиацией. С 2019 года была создана АО «Авиационная администрация Казахстана». Данная администрация, отвечает за технический контроль и надзор за безопасностью полетов, как над территорией Казахстана, так и за его пределами.

Ключевые слова: ICAO, гражданская авиация, Чикагская конвенция, ООН, международные стандарты, безопасность полётов.

THE ROLE OF ICAO IN ENSURING THE INTERNATIONAL LEGAL SECURITY OF CIVIL AIRCRAFT

Seitzhan Aynash Anuarkyzy

Senior Lecturer of the School of Law and Public Administration at Narkhoz University;
Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ms.kudn@mail.ru

Nuranova Raykhan Kuandykovna

Senior Lecturer of the School of Law and Public Administration at Narkhoz University;
Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nur.raya@inbox.ru

Aralbayeva Aigerim Adilovna

Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor of School of Law and Public
Administration at Narkhoz University; Almaty c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: sen.fil@mail.ru

Abstract. Despite the fact that in the modern world, civil aviation uses all the latest technologies and scientific achievements in the field of equipment, control system and aircraft construction, it should be noted that plane crashes still lead to mass deaths. Nevertheless, aviation remains the most reliable mode of transport relative to other modes of transportation. Flight safety has always been and remains an important issue since the emergence of civil aviation. For this reason, the International Civil Aviation Organization (ICAO) was established as one of the UN agencies. The ICAO was established on the basis of the provisions of Part II of the 1944 Chicago Convention and has been operating since April 4, 1947. This organization sets the standards of civil aviation at the international level and coordinates, as well as the development of air transportation in

order to improve safety. The goals and objectives of the ICAO are formulated in Article 44 of the Convention on International Civil Aviation, better known as the Chicago Convention. The document places the responsibility on ICAO to ensure the safe and effective development of international civil aviation worldwide. The Chicago Convention also regulates and ensures a uniform regime for international air navigation through the adoption of standards and recommended practices. Kazakhstan joined the ICAO in 1992. Currently, Kazakhstan has switched to the European model of civil aviation management. Since 2019, the Aviation Administration of Kazakhstan JSC has been established. This administration is responsible for the technical control and supervision of flight safety, both over the territory of Kazakhstan and beyond.

Keywords: ICAO, civil aviation, Chicago Convention, UN, international standards, flight safety.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_216

Кіріспе

Халықаралық құқықтық доктринасында авиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін, әдетте, азаматтық авиация кемелерге, экипаж мүшелеріне және борттағы жолаушыларға, террористтік қауіп төндіретін әрекеттермен байланыстырады. Сондай-ақ, азаматтық ұшақтардың қарулы қақтығыстар аймағының үстінен ұшуда байланысады. Бұл мәселе, 2014 жылдың шілдесінде, Донбас аумағының үстінен ұшқан Малайзиялық ұшақты атып түсіргенінен кейін ең өзекті болды. Мұндай жағдайлар жолаушылардың өміріне және экипажға тікелей қауіп төндіретіні сөзсіз. Осы ұстанымдағы мәселелерді ғылыми қауымдастық мұқият зерттеді. Сонымен қатар, қазіргі заманғы авиациялық қауіпсіздік жүйесін құрайтын басқа да факторлар бар. Азаматтық авиация үшін ықтимал қауіптердің жиынтығын зерттеу, халықаралық әуе құқығының мазмұнын құрайды. Осылайша, оның нормативтік массивінде тәуелсіз, салыстырмалы түрде біртекті нормалар тобы қалыптаса бастады. Бұл нормалардың функционалдық мақсаты, халықаралық құқық саласының басқа институттарымен тығыз қарым-қатынас жасайтын тәуелсіз институт ретінде құрылуы болып табылды.

Қазіргі әлемді азаматтық авиациясыз елестету мүмкін емес. Бүкіл жер бетіндегі адамдардың интеграциясы, қысқа уақыт ішінде ұзақ қашықтықты еңсеру мүмкіндігі, авиация болмаған кездерге қарағанда керемет артықшылықтар береді. Алайда, халықаралық стандарттарды қабылдамай және ол стандарттарды мемлекеттердің ұлттық заңнамаларына имплементация жасамай, жалпы азаматтық

авиация қауіпсіздігі және әуе кемелерінің қауыпсыз ұшып жүруі мүмкін емес. Әуе көлігі ұлттың дамуына ұмтылуда жан-жақты рөл атқарады және халықаралық, әлеуметтік, экономикалық байланыстарды сақтайды [1].

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланың тақырыбын ашу мақсатында, зерттеу материалы ретінде азаматтық авиация қауіпсіздігі мәселелері бойынша БҰҰ қабылдаған құжаттар пайдаланылды. Жұмыста «Чикаго конвенциясы» деп те аталатын Халықаралық азаматтық авиация туралы конвенция зерттелді². Конвенция халықаралық авиация жұмысының негізгі принциптерін, атап айтқанда, қатысушы елдің аумағында ұшу ережелерін, әуе кемесінің ұлттық тиесілілік принципі, халықаралық ұшуларды жеңілдетуді, халықаралық стандарттарды және ұсынылатын тәжірибені (SARPs)³ белгіледі.

Салыстырмалы әдіс, нормативтік актілерді талдау әдісі, тарихи-құқықтық әдіс, әдістемелік база ретінде осы зерттеудің негізін қалады.

Талқылау. Нәтижелер

Осы объективті қажеттіліктің әсерінен, халықаралық авиация қауымдастығының мүшелері мүдделерінің оңтайлы үйлесімі негізінде, халықаралық азаматтық авиация саласындағы ынтымақтастық мәселелерінің шешімдерін ұжымдық іздеуді жеңілдету тетіктері мен халықаралық институттар пайда болды. Осы институттардың бірі – Халықаралық азаматтық авиация ұйымы (бұдан әрі – ICAO)⁴.

Ұшулардың әл-ауқаты мен қауіпсіздігі

² Convention on international civil aviation done at Chicago on the 7th day of December 1944 — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.icao.int/publications/documents/7300_orig.pdf (Жүзінген күні: 02.02 2024).

³ SARPs - Standards and Recommended Practices — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.icao.int/safety/safetymanagement/pages/sarps.aspx> (Жүзінген күні: 02.02 2024).

⁴ International Civil Aviation Organization — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.icao.int/Pages/>

Халықаралық азаматтық авиация ұйымының басым міндеті болып табылады. Осы саладағы мақсаттар мен міндеттер басты құжатта – «Халықаралық Азаматтық авиация туралы Конвенцияда» («Чикаго конвенциясы» деген атпен танымалы) 44 бапта көрініс тапты. Конвенция ІСАО-ға бүкіл әлем бойынша ұшу ережелерінің біркелкілігін қамтамасыз ету мен қауіпсіздік мәселелерінде жауапкершілікті белгіледі⁵.

Халықаралық азаматтық авиация ұйымы, халықаралық аренада азаматтық авиацияның қауіпсіз және тиімді жұмыс ортасын құру бойынша мемлекеттердің күш-жігерінің негізгі үйлестірушісі болып табылады. Бұл ең алдымен, осыған байланысты болып тұрған кез келген заманауи әуе кемесіндегі ұшулардың қауіпсіздігін, сенімділігін және тұрақтылығын қамтамасыз ету, ал бұл оның жермен тұрақты байланысынсыз, бүкіл уақыт бойы техникалық қызмет көрсетуінсіз, жердегі басқару орталықтарының біркелкі жұмысы болмаған жағдайда, мүмкін емес. Сол себептен, барлық елдерде ұшу қызметтері бірдей технологиялық режимде жұмыс істеуі керек. Мұның шешімімен сәтті түрде ІСАО айналысып жатыр. Әуе кемелер, бірыңғай техникалық талаптары мен режимдері болған жағдайлардағана қауіпсіз режимде ұшулар жасай алады. Бүкіл әлем бойынша қауіпсіз ұшуды қамтамасыз ету қазіргі уақытта әлемнің барлық дерлік елдерін біріктіретін халықаралық ұйым ретінде ІСАО-ға жүктелген [2].

Ұйым халықаралық аэронавигацияның бірінғай ережелерінің орасан жиынтығын әзірледі, оларды ІСАО-ға мүше мемлекеттер өздерінің ұлттық тәжірибесінде кеңінен қолданады. Осының арқасында барлық елдердің әуе кемелері техникалық қиындықтарсыз немесе ұшу қолайсыздықтарысыз сенімді түрде жұмыс істей алады. ІСАО-ның халықаралық аэронавигация ережелерін бір жүйеге келтіру жөніндегі күш-жігері, халықаралық әуе қатынасының практикалық іске асырылуын сөзсіз, айтарлықтай қиындататын халықаралық ұшулар үшін көптеген және алуан түрлі ұлттық ережелердің пайда болу қаупін жойды десек болады [3].

Құқық тұрғысынан ІСАО ережелерінің ұшу қауіпсіздігінің жалпы қағидадарын белгілеудегі орны мен рөлі үлкен қызығушылық тудырады.

1944 жылғы Конвенция, белгіленген ере-

желерді қолданудың міндеттілігі мәселелерінде жұмсақтық білдіретінін атап өткен жөн. Халықаралық ұйым, белгілеген ережелерді біркелкі қолдануды талап еткенімен, оларды ұстанбауға да жол береді.

Бұл тепе-теңдік ІСАО-ның мүшелері ретінде барлық мемлекеттердің «ережелердің барынша біркелкі болуын қамтамасыз ету жолында ынтымақтасуға» міндеттеме алуына негізделген. ІСАО ережелерін мүше елдердің қолдануы кейде әр түрлі проблемаларға алып келіп жатады, мысалы, азаматтық авиацияның даму қарқыны тез арада жүзеге асып, әртүрлі өзгерістерді еңгізіп жатқандығынан ІСАО ережелеріне жиі өзгерістер енгізіледі.

Кейбір мемлекеттер үшін ІСАО регламентін енгізудің қажеті жоқ, өйткені бұл мемлекеттердегі азаматтық авиация саласын реттейтін заңдарда қажетті нормалар бар. Осыған байланысты, кейбір мемлекеттерде халықаралық стандарттар маңызды емес, өйткені бұл елдер қабылданған ережеге ұқсас ұлттық ережені қолданады және көбіне ұлттық ережелерде ІСАО стандарттарына қарағанда талаптары қатаңырақ екенін айту керек.

Әртүрлі мемлекеттерде ұшу тәжірибесінде бар айырмашылықтар, ІСАО стандарттары мен ұсыныстарын әзірлеу және енгізу арқылы жойылады. Чикаго конвенциясында стандарттар мен ұсыныстардың анықтамасы жоқ, бірақ бұл кемшілікті ІСАО Ассамблеясы 1947 жылы өзінің бірінші сессиясың қарарында толықтырды [4].

ІСАО стандарттары мен ұсыныстарын топтарға бөлуге болады. Аталған ережелердің бірінші тобы қызметкерлер, сондай-ақ, олар басқаратын ұшақтар мен жабдықтарының қаншалықты жоғары немесе төмен деңгейде екеніне арналады. Халықаралық ұшулардың қауіпсіздігін арттыру үшін, талаптардың ең болмаса төменгі деңгейін қамтамасыз етуіне бағытталған.

Стандарттар мен ұсыныстардың екінші тобы, әуе қозғалысына қызмет көрсету процедураларындағы кез келген қателіктер немесе әуе кемелерін және жабдықтарды пайдаланумен байланысты қателіктер нәтижесінде туындайтын төтенше жағдайлардың алдын алу мақсатында біркелкілікті енгізу арқылы ұшулардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған. Осы стандарттардың тобы сонымен қатар, әлемнің кез келген бөлігіндегі халықаралық авиакомпаниялар-

default.aspx (Жүзінген күні: 02.02 2024).

⁵ Convention on international civil aviation done at Chicago on the 7th day of December 1944 — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.icao.int/publications/documents/7300_orig.pdf (Жүзінген күні: 02.02 2024).

да әуе кемелерін навигациялау үшін қолданылатын жабдықтарды, сондай-ақ әлемнің барлық елдеріндегі әуе қозғалысын басқару рәсімдерінің біртектілігін белгілейді⁶.

ICAO стандарттары мен ұсыныстарын енгізу әрбір егемен мемлекет үшін ерікті мәселе болып табылады, бірақ Чикаго конвенциясы әрбір мемлекет ICAO-ны, өзінің тәжірибесі мен халықаралық стандартпен белгіленген ережелердің арасында айырмашылықтар болған жағдайда, дереу хабардар етуге міндеттейді. Бұл айырмашылықтарды ICAO Кеңесі барлық ICAO-ға мүше мемлекеттерге дереу хабарлайды. Халықаралық стандарттар мен ұсыныстарды, сондай-ақ оларға түзетулерді ICAO Кеңесі қабылдайды, содан кейін ICAO-ға мүше әрбір мемлекетке бекітуге жіберіледі. Стандарттардың немесе ұсыныстардың күші, ICAO-ға мүше мемлекетке, егер бұл мемлекеттің өзі осы стандарттарды өзінің ұлттық заңы ретінде қабылдауға ниет білдірсе ғана сол мемлекетте заңды күшке ие болады [5].

БҰҰ Бас Ассамблеясы 1970 жылғы 25 қарашадағы қарарында⁷ халықаралық азаматтық авиацияны «мемлекеттер арасындағы достық қарым-қатынастарды дамыту мен қолдаудағы маңызды буын» ретінде белгіледі. Қарар барлық мемлекеттерді азаматтық авиацияның халықаралық әуе қатынасының қауіпсіздігі мен қалыпты жұмысын қамтамасыз ету үшін екіжақты тәртіпте, шақырды⁸.

Халықаралық азаматтық авиация әуе қатынасының қауіпсіздігі мен қалыпты жұмыс істеуіне қатысты мәселелерді шешуге бағытталған халықаралық қауымдастықтың күш-жігері соңғы уақытта көптеген мемлекеттердің назарын аударып отыр. Бұл қатынастар саласындағы мемлекетаралық интеграция үрдісі жоғарлаған сайын айқын бола түсуде. Осыған байланысты соңғы уақытта азаматтық авиациядағы қауіпсіздік мәселелеріне қатысты көптеген нормативтік құқықтық актілер қабылданды, бұнын мақсаты тұтастай алғанда әуе қозғалысын басқару процесін жақсырақ бақылауды орнатуға әкеледі [6].

Халықаралық қауымдастықтың саладағы қарым-қатынасының рөлі мен даму бола-

шағы, ICAO халықаралық-құқықтық стандарттарын пайдалана отырып, азаматтық авиацияның ұшу қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету, бүгінгі күні авиациялық қауіпсіздік мәселесін шешудің жалпы тұжырымдамалық жаңа тәсілдерін құруда бірінғай саясатты құрудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады [7].

Бүгінгі таңда авиация адам қызметінің ең реттелетін салаларының бірі екенін мойындау керек, өйткені техникалық және пайдалану ерекшеліктері, сондай-ақ ұшу қауіпсіздігі мен әуе кемелерін пайдалану кезіндегі авиациялық қауіпсіздік мәселелері ұлттық және халықаралық құқықтық құралдармен егжей-тегжейлі бекітілген. Жоғарыда атап өтілгендей, Чикаго конвенциясы мемлекеттердің өз территориясының үстіндегі әуе кеңістігіндегі толық және дербес егемендігі қағидасын мойындады және бекітті. Дегенімен, халықаралық азаматтық авиацияның қауіпсіз және тәртіппен дамуы үшін белгілі бір елдегі азаматтық авиацияның барлық қызметі халықаралық деңгейде қабылданған минималды пайдалану стандарттарына, ережелері мен тәжірибелеріне сәйкес жүргізілуі қажет. Халықаралық стандарттарды қабылдау бүкіл әлем бойынша қауіпсіз ұшуға, сондай-ақ жолаушылардың өмірі мен денсаулығына кепілдік беруге мүмкіндік береді [8, 98 б.]. Сондықтан, Конвенцияға қол қою немесе кейіннен қосылу арқылы мемлекеттер өз еркімен халықаралық азаматтық авиацияның қауіпсіз және тәртіпті түрде дамуы үшін ережелердің, стандарттар мен рәсімдердің ең жоғарғы тәжірибелік біркелкі дәрежесін қамтамасыз ету бойынша ынтымақтастыққа міндеттеме алады [9].

Біздің елде, Чикаго конвенциясы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1992 жылғы 2 шілдедегі қаулысымен ратификацияланды. Қазақстандағы әуе кеңістігін пайдалануды және қызметін реттейтін заңнама, 2010 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» заңынан және өзге де нормативтік құқықтық актілерден тұрады⁹.

Қазақстан ICAO мүшесі болып кіргелі, халықаралық ұйым біздің елдегі және одан тыс

⁶ SARPs - Standards and Recommended Practices — [Электрондық ресурсы]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.icao.int/safety/safetymanagement/pages/sarps.aspx> (Жүзінген күні: 02.02 2024).

⁷ A/RES/2645(XXV), Aerial hijacking or interference with civil air travel — [Электрондық ресурсы]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://digitallibrary.un.org/record/202174?ln=ru> (Жүзінген күні: 02.02 2024).

⁸ Aviation security: the urgent need for comprehensive reforms. — [Электрондық ресурсы]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.civildaily.com/news/ensuring-aviation-safety/> (Жүзінген күні: 02.02 2024).

⁹ «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі № 339-IV Заңы (2024.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) — [Электрондық ресурсы]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000339_ (Жүзінген күні: 02.02 2024).

жерлердегі әуе сапарлары қауіпсіздігінің жай-күйін әр түрлі бағалады. Осылайша, Қазақстан 2009 жылы «қара тізімге» кірді. Өйткені, Халықаралық азаматтық авиация ұйымы ICAO стандарттарын енгізу көрсеткіші 47% деңгейінде екенін анықтап, ондай көрсеткіштің төмен екенін жариялады. Осыған байланысты, 2009 жылы Еурокомиссия барлық қазақстандық авиакомпаниялардың Еуропа елдеріне ұшуына тыйым салды. Шектеулер 2016 жылы, 7 жылдан кейін алынып тасталды.

Қазіргі уақытта біздің мемлекет, азаматтық авиация саласын, «Британдық азаматтық авиация агенттіктері» (UK CAA) және «Еуропалық одақтың авиациялық қауіпсіздігі агенттіктері» (EASA) атты мемлекеттік модельдері бойынша реттейді.

Қазақстанда алғаш рет мемлекеттік реттеу жүйесі, ұшу қауіпсіздігін басқарудағы британдық модель негізінде құралған, Еуропалық тәсілі енгізілді. 2010 жылғы «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» негізгі азаматтық авиацияға арналған заңына және 61 заңға тәуелді НҚА-ға өзгерістер әзірленді және тиісті енгізілді. Бұл шаралар, ең заманауи стандарттарды қолдануға және саладағы сыбайлас жемқорлыққа жол бермеуге мүмкіндік туғызды.

Осының нәтижесінде, 2019 жылдың 1 тамызында ТМД елдерінде алғаш рет, азаматтық авиацияда техникалық бақылау және қадағалауды жүзеге асыратын, салалық реттеуші АҚ «Қазақстанның авиациялық әкімшілігі» құрылды. Мұндай басқару моделі дамыған елдерде қолданылады және оны Халықаралық азаматтық авиация ұйымы мен Еуропалық ұшу қауіпсіздігі агенттігі мойындайды. Азаматтық авиация комитетінің жасаған жұмыстары ICAO-мен жоғары бағаланды және Еуропалық комиссиямен, посткеңестік кеңістіктегі ұшу қауіпсіздігінің деңгейін арттырудағы үлкен қадам ретінде белгіленді [10].

2021 жылғы тамызда ICAO аудиторларының тәуелсіз тексеру қорытындысы бойынша, Қазақстандағы ұшу қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейін 84%-ға дейін көтерді. Бұл орташа әлемдік деңгейден 15% жоғары. Алайда, 2019 жылғы 27 желтоқсанда «Бек Эйр» ұшағының ұшақ апатынан кейін Еурокомиссия Қазақстандағы ұшу қауіпсіздігі жағдайына тағы да алаңдаушылық білдірді.

Еуропалық одақтың ұшу қауіпсіздігі жөніндегі комитеті еліміздің стратегиясын

оң бағалады, бұл қазақстандық авиакомпаниялардың «қара тізімге» енуіне жол бермеуге мүмкіндік берді. Қазақстан шетелдік авиакомпаниялардың транзиттік ұшулары үшін тартымдылығын сақтайды, ал отандық авиатасымалдаушылар ұшу географиясын кеңейтті¹⁰.

Қорытынды және ұсыныстар

ICAO рөлі Чикаго Конвенциясының Қосымшаларына енгізілген және барлық ICAO-ға мүше мемлекеттерде сөзсіз қолдану үшін міндетті болып табылатын Халықаралық стандарттар мен ұсынылатын тәжірибелерді - Standards and Recommended Practices (SARPs) бірлесіп әзірлеу және қабылдау болып табылады. Мемлекеттерде SARPs-ті енгізу, негізгі авиациялық заңнама шеңберінде жүзеге асырылуы керек, ол осылайша саланы дамыту үшін қажетті заңнамалық базаны қамтамасыз етеді.

Қауіпсіздікті қадағалау жүйесінің маңызды бөліктері ретінде ICAO, қауіпсіздік саясаты, соның ішінде ұшу және сонымен байланысты барлық рәсімдердің тиімді жүзеге асыру үшін мемлекет және оның азаматтық авиация саласындағы өкілетті органы ескеруі тиіс бірқатар маңызды элементтерді анықтайды.

Аса маңызды элементтерге мыналар кіреді: негізгі авиация заңнамасы; әуе кемелерін пайдалану жөніндегі нақты ережелер;

мемлекеттік азаматтық авиация жүесі және заңмен белгіленген мемлекеттік қауіпсіздікті бақылау функуиялары;

азаматтық авиация департаментінің техникалық персоналының біліктілігі мен дайындығы;

техникалық нұсқаулық материалдары, құралдар және қауіпсіздік туралы маңызды ақпаратты беру;

ICAO жүргізген тексерулердің қорытындысы бойынша, әуе кемелерінің ұшу сапасы мен қауіпсіздігін бақылауды және қадағалауды жүзеге асыратын азаматтық авиация жөніндегі арнайы ведомствосы жоқ мемлекеттерде, елеулі бұзушылықтар мен теріс тәжірибелер жиі кездесетіні анықталды. Мемлекеттегі мұндай жағдай, азаматтық авиация саласында, тек өз мемлекетінің шегінде ғана емес, одан тыс жерлерде де ықтимал қауіпті тудырады.

2019 жылы біздің елде «Қазақстанның авиациялық әкімшілігі» еуропалық моделі бойынша құрылды. Бұл ведомство азамат-

¹⁰ *Казахстанские авиакомпании не включат в европейский «черный список».* — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://ru.sputnik.kz/20220602/kazakhstanskie-aviakompanii-ne-vklyuchat-v-evropeyskiy-chnyy-spisok-ministr-25231552.html> (Жүзінген күні 02.02 2024).

тық авиация жүйесінде бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асырады. Әкімшіліктің құрылуы тұтастай алғанда, Қазақстандағы азаматтық авиацияның жай-күйін айтарлықтай жақсартты және біздің елімізде де, одан тыс жерлерде де ұшу қауіпсіздігінің деңгейін арттырды.

27 еуропалық мемлекеттің авиациялық билік орындарының басшылары қазақстандық авиакомпанияларға сенім білдірді, осыған байланысты қазақстандық авиалайнерлер Еуропа аумағы бойынша кедергісіз ұшуды жүзеге асырады.

Біздің ойымызша, Қазақстандағы азаматтық авиацияның қауіпсіздігін одан әрі арттыру үшін, осы саладағы халықаралық деңгейде болып жатқан прогрессивтік үрдістерге назар аударып отыру қажет. Халықаралық-құқықтық құжаттардың талаптарына сәйкес азаматтық авиациядағы жаңа әдістер мен технологияларды енгізу үшін уақтылы шаралар қабылдау маңызды, бұл біздің елімізде және одан тыс жерлерде әуе сапарларының қауіпсіздік деңгейін арттыруға ықпал ететіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Anthony Lawrenson, Clarence C. Rodrigues, Shem Malmquist Matthew Greaves, Graham Braithwaite, Stephen K. Cusick *Commercial Aviation Safety, 7th Edition*. – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.accessengineeringlibrary.com/content/book/9781264278701> (Жүзінген күні 09.10.2024 ж.).

2. Brian F. Havel and Gabriel S. Sanchez. *The International Law Regime for Aviation Safety and Security*. Published online by Cambridge University Press: 05 June 2014. – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/principles-and-practice-of-international-aviation-law/international-law-regime-for-aviation-safety-and-security/AEEB67958319D94BB81FAC2756BFB4F0> (Жүзінген күні 09.10.2024 ж.).

3. Baitukayeva D.U., Achilleas Philippe. *International legislative experience in the sphere of regulation of airspace and outer space legal regime // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2023. – №2 (73) – С. 168-175.

4. Елеусизова И.К., Тұрлыбек Д.М. *Анализ законодательства Республики Казахстан, регулирующего использование воздушного пространства и деятельность авиации // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2018. – №1 (50), – С. 106 -115.

5. Соколова Е.А. *Совершенствование правового режима международного воздушного пространства // Закон и право*. – 2017. – Т. 12. № 12. – С. 126-129.

6. Vinay B. *The role of the International Civil Aviation Organization in deregulation, discrimination and dispute resolution* – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4633693 (Жүзінген күні 09.10.2024 ж.).

7. Paul Stephen Dempsey. *Turbulence in the «Open Skies»: The Deregulation of International Air Transport*. – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1540&context=tlj> (Жүзінген күні 09.10.2024 ж.).

8. Devinder K. Yadav, Hamid Nikraz. *Implications of evolving civil aviation safety regulations on the safety outcomes of air transport industry and airports*. – 2014. – № 18(2). – P. 94 – 103

9. Лебедева М. Ю. *Некоторые правовые проблемы формирования национального законодательства об аэропортах и внедрения стандартов ИКАО в их деятельность // Научный вестник МГТУ ГА*. – 2011. – № 170, – С. 54-60

10. Стрельченко А.И., Шайдуrow И.Г. *Политика в области безопасности полетов в авиации Республики Казахстан // Universum: технические науки: электронный научный журнал*. – 2023. – № 4 (109). – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-v-oblasti-bezopasnosti-poletov-v-aviatsii-respubliki-kazahstan> (Жүзінген күні 09.10.2024 ж.).

REFERENCES

1. Anthony Lawrenson, Clarence C. Rodrigues, Shem Malmquist Matthew Greaves, Graham Braithwaite, Stephen K. Cusick *Commercial Aviation Safety, 7th Edition*. – [Elektronдық resurs]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.accessengineeringlibrary.com/content/book/9781264278701> (Zhygingen kyni 09.10.2024 zh.).

2. Brian F. Havel and Gabriel S. Sanchez. *The International Law Regime for Aviation Safety and*

Security. Published online by Cambridge University Press: 05 June 2014. – [Jelektrondyқ resurs]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/principles-and-practice-of-international-aviation-law/international-law-regime-for-aviation-safety-and-security/AEEB67958319D94BB81FAC2756BFB4F0> (Zhygingen kyni 09.10.2024 zh.).

3. Baitukayeva D.U., Achilleas Philippe. *International legislative experience in the sphere of regulation of airspace and outer space legal regime* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. – 2023. – №2 (73). – S. 168-175.

4. Eleusizova I.K., Tұrlybek D.M. *Analiz zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan, regulirujushhego ispol'zovanie vozdushnogo prostranstva i dejatel'nost' aviacii* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. – 2018. – №1 (50). – S. 106 -115.

5. Sokolova E.A. *Sovershenstvovanie pravovogo rezhima mezhdunarodnogo vozdushnogo prostranstva* // *Zakon i pravo*. – 2017, – T. 12. № 12, – S. 126-129.

6. Vinay B. *The role of the International Civil Aviation Organization in deregulation, discrimination and dispute resolution* – [Jelektrondyқ resurs]. – Қолжетімділік тәртібі: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4633693 (Zhygingen kyni 09.10.2024 zh.).

7. Paul Stephen Dempsey. *Turbulence in the «Open Skies»: The Deregulation of International Air Transport*. – [Jelektrondyқ resurs]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1540&context=tlj> (Zhygingen kyni 09.10.2024 zh.).

8. Devinder K. Yadav, Hamid Nikraz. *Implications of evolving civil aviation safety regulations on the safety outcomes of air transport industry and airports*. – 2014. – № 18(2). – P. 94 - 103

9. Lebedeva M. Ju. *Nekotorye pravovye problemy formirovaniya nacional'nogo zakonodatel'stva ob ajeroportah i vnedreniya standartov IКАO v ih dejatel'nost'* // *Nauchnyj vestnik MGTU GA*. – 2011. – № 170. – S. 54-60

10. Strel'chenko A.I., Shajdurov I.G. *Politika v oblasti bezopasnosti poletov v aviacii Respubliki Kazahstan* // *Universum: tehničeskie nauki: jelektronnyj nauchnyj zhurnal*. – 2023, – № 4 (109). – [Jelektrondyқ resurs]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-v-oblasti-bezopasnosti-poletov-v-aviatsii-respubliki-kazahstan> (Zhygingen kyni 09.10.2024 zh.).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ТАЛАПТЫҢ ЕСКІРУІ ТУРАЛЫ ЖЕКЕЛЕГЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Сергей Иванович Климкин

Заң ғылымдарының кандидаты, «Нархоз университеті» КЕАҚ профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, Каспий университетінің Жеке құқық FЗИ жетекші ғылыми қызметкері; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Әсел Габиденқызы Қазбаева¹

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: K_2385@mail.ru

Аннотация. Мақала ҚР Президентінің жолдауында белгіленген қазіргі заманғы құқық қолдану тенденциялары мен стратегиялық мақсаттар тұрғысынан негізгі проблемаларды анықтап, оларды шешу жолдарын ұсына отырып, Қазақстанда талап қою мерзімдері туралы нормалардың қолданылуын кешенді талдау болып табылады. ҚР Азаматтық кодексінің (АК) талап қою мерзіміне байланысты нормаларын нақтылау және үйлестіру қажеттілігі басты назарда тұр, бұл құқық қолдану практикасы мен заңнамадағы серпінді өзгерістер жағдайында ерекше өзекті.

Зерттеу АК 179 және 181-баптары сияқты қолданыстағы құқықтық нормалар құқықтық сенімділік пен құқық қолдану практикасының тұрақтылығын арттыру үшін нақтылауды қажет ететіндігін анықтайды. 2017 жылғы реформадан кейін коллекторлық агенттіктердің талаптарына талап қою мерзімін қолдану контекстінде құқық қолдану практикасына ерекше назар аударылады. Екі негізгі ұстаным қарастырылады: біреуі бес жылдық талап қою мерзімін сақтауды қолдайды, екіншісі оны үш жылға дейін қысқартуды ұсынады. Бұл мәселелер қаржылық реттеуді жақсарту, тұтынушылардың құқықтарын қорғауды күшейту және қаржылық бақылауды оңтайландыру бойынша стратегиялық бастамаларға тікелей қатысты.

Бұдан басқа, нотариусқа атқарушылық жазба алу үшін жүгінген кезде талап қою мерзімінің үзілуіне қатысты құқық қолдану практикасы талданады. Мұндай өтініш ескіру мерзімін ұзу үшін негіз болып саналмауы тиіс, өйткені АК-нің 183-бабында көрсетілген негіздер тізбесі толық болып саналады. Бұл ұсыныс Президенттің жолдауында көрсетілген құқық қолдану стратегиясының мақсаттарына сәйкес келеді және құқықтық белгісіздікті жоюға бағытталған.

Мақала Қазақстандағы талап қою мерзімдері туралы заңнаманы одан әрі зерделеуге және жетілдіруге ықпал ететін егжей-тегжейлі және дәйекті зерттеу болып табылады. Ұсынылған шешімдер азаматтардың құқықтарын неғұрлым тиімді қорғауға және құқықтық реттеудің тұрақтылығына ықпал ете отырып, елдегі құқық қолдану практикасы мен құқықтық ортаны жақсарту үшін айтарлықтай маңызға ие.

Түйінді сөздер: талаптың ескіруі, Азаматтық кодекс, коллекторлық агенттіктер, талап қою мерзімі, талап қою мерзімінің үзілуі, атқарушылық жазба, нормативтік ақаулар, құқықтық мониторинг.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Климкин Сергей Иванович

Кандидат юридических наук, профессор НАО «Университет Нархоз», главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, ведущий научный сотрудник НИИ частного права Каспийского университета; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Казбаева Асель Габиденовна

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: K_2385@mail.ru

Аннотация. Статья представляет собой комплексный анализ применения норм о сроках исковой давности в Казахстане, выявляя ключевые проблемы и предлагая пути их решения в свете современных правоприменительных тенденций и стратегических целей, обозначенных в послании Президента РК. В центре внимания находится необходимость уточнения и гармонизации норм Гражданского кодекса (ГК) РК, связанных с исковой давностью, что стало особенно актуальным в условиях динамичных изменений в правоприменительной практике и законодательстве.

Исследование выявляет, что действующие правовые нормы, такие как статьи 179 и 181 ГК, требуют уточнения для повышения правовой определенности и устойчивости правоприменительной практики. Особенное внимание уделяется правоприменительной практике в контексте применения срока исковой давности к требованиям коллекторских агентств после реформы 2017 года. Рассматриваются две ключевые позиции: одна поддерживает сохранение пятилетнего срока исковой давности, другая предлагает его сокращение до трех лет. Эти вопросы напрямую связаны с стратегическими инициативами по улучшению финансового регулирования, усилению защиты прав потребителей и оптимизации финансового контроля.

Кроме того, анализируется правоприменительная практика в отношении перерыва срока исковой давности при обращении к нотариусу за исполнительной надписью. Аргументируется, что такое обращение не должно считаться основанием для перерыва срока исковой давности, поскольку перечень оснований, указанный в статье 183 ГК, носит исчерпывающий характер. Это предложение соответствует целям стратегии правоприменения, изложенным в послании Президента, и направлено на устранение правовой неопределенности.

Статья представляет собой детальное и последовательное исследование, способствующее дальнейшему изучению и совершенствованию законодательства о сроках исковой давности в Казахстане. Предлагаемые решения имеют значительное значение для улучшения правоприменительной практики и правовой среды в стране, способствуя более эффективной защите прав граждан и стабильности правового регулирования.

Ключевые слова: исковая давность, Гражданский кодекс, коллекторские агентства, сроки исковой давности, перерыв срока исковой давности, исполнительная надпись, нормативные дефекты, правовой мониторинг.

SPECIFIC ISSUES OF STATUTE OF LIMITATIONS ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Klimkin Sergey Ivanovich

Candidate of Legal Sciences, Narxoz University professor, Chief Researcher of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Leading Researcher of the Research Institute of Private Law at Caspian University, Almaty c., Republic of Kazakhstan, e-mail: sergklimkin@mail.ru

Kazbayeva Assel Gabidenovna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov, Chief Researcher of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana c., Republic of Kazakhstan, e-mail: K_2385@mail.ru

Abstract. *The article presents a comprehensive analysis of the application of the norms on limitation periods in Kazakhstan, identifying key problems and proposing ways to solve them in light of modern law enforcement trends and strategic goals outlined in the message of the President of the Republic of Kazakhstan. The focus is on the need to clarify and harmonize the norms of the Civil Code (CC) of the Republic of Kazakhstan related to the limitation period, which has become especially relevant in the context of dynamic changes in law enforcement practice and legislation.*

The research reveals that current legal norms, such as Articles 179 and 181 of the CC, require clarification to increase legal certainty and sustainability of law enforcement practice. Particular attention is paid to law enforcement practice in the context of applying the statute of limitations to collection agency claims after the 2017 reform. Two key positions are considered: one supports maintaining the five-year limitation period, the other proposes reducing it to three years. These issues are directly related to strategic initiatives to improve financial regulation, strengthen consumer protection and optimize financial control.

Moreover, the law enforcement practice is analyzed regarding the interruption of the limitation period when applying to a notary for an enforcement inscription. It is argued that such an appeal should not be considered a basis for interrupting the limitation period, since the list of grounds specified in Article 183 of the CC is exhaustive. This proposal is in line with the goals of the law enforcement strategy set out in the President's message and is aimed at eliminating legal uncertainty.

The article is a detailed and consistent study that contributes to further study and improvement of the legislation on limitation periods in Kazakhstan. The proposed solutions are of significant importance for improving law enforcement practice and the legal environment in the country, contributing to more effective protection of citizens' rights and stability of legal regulation.

Keywords: *statute of limitations, Civil Code, collection agencies, limitation periods, interruption of the limitation period, writ of execution, regulatory defects, legal monitoring.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_224

Кіріспе

Талаптың ескіруі мәселелері жөніндегі тұжырымдамалық заңнамалық акт болып Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) (бұдан әрі – ҚР АҚ, АҚ (Жалпы бөлім)) табылады. Талаптың ескіруіне 11 баптан тұратын АҚ 7-тарауы арналған.

ҚР АҚ (Жалпы бөлім) қабылданған сәттен бастап 7-тарауға Қазақстан Республикасының мынадай заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді:

1) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1997 жылғы 19 маусымдағы №134-І Заң; АҚ-нің 182-бабы 1-тармағының екінші бөлігінде «зейнетақы немесе жәрдемақы тағайындау туралы тиісті органға – зейнетақы немесе жәрдемақы тағайындалғанға дейін не оларды тағайындаудан бас тартылғанға дейін» деген сөздер «зейнетақы төлемдерін тағайындау және/немесе жүзеге асыру туралы не-

месе жәрдемақы тағайындау туралы тиісті ұйымдарға жолдануына байланысты зейнетақы төлемдері тағайындалғанға және/немесе жүзеге асырылғанға немесе жәрдемақы тағайындалғанға не зейнетақы төлемдерін тағайындаудан және/немесе жүзеге асырудан немесе жәрдемақы тағайындаудан бас тартылғанға дейін» ауыстырылды.

2) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне банк қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1997 жылғы 11 шілдедегі №154-І Заң; АҚ-нің 187-бабының 2) тармақшасында «банкіге» деген сөздерден кейін «банктік» деген сөз қосылды.

3) «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне (Жалпы бөлім) және «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін (Жалпы бөлім) қолданысқа енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1998 жылғы 2 наурыздағы №211-І Заң; АҚ-нің 182-бабының

атауында «Тоқтатулар» деген сөз «Тоқтата тұру» деген сөздермен ауыстырылды.

4) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне медиация мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы №402-IV Заң: АҚ 183-бабының 1-тармағына «талап қою» деген сөздерден кейін «тараптардың медиация туралы шарт жасасуы» деген сөздер қосылды.

5) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 12 шілдедегі №23-VIII Заң: АҚ 182-бабы 1-тармағының бірінші бөлігі мынадай мазмұндағы 6) тармақшамен толықтырылды: «6) Қазақстан Республикасының заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы заңнамасына сәйкес активті иемдену (пайда болу) көздерінің заңдылығына тексеру жүргізу кезінде тоқтатыла тұрады».

Материалдар мен әдістер

Азаматтық кодекстің (АҚ) 177-бабының 1-тармағына сәйкес, талаптың ескіруі - адам құқығының немесе заңмен қорғалатын мүдденің бұзылуынан туындайтын талаптың қанағаттандырылуы мүмкін болатын уақыт кезеңі. Талаптың ескіру институты қазақстандық азаматтық құқықта дәстүрлі болып табылады.

ҚазКСР-ның 1963 жылғы 28 желтоқсандағы Азаматтық кодексімен салыстырғанда ҚР АҚ (Жалпы бөлім) бірнеше түбегейлі айырмашылықтарын бөліп көрсетуге болады:

1) социалистік құқықта талап ескіруі мемлекеттік ұйымдардың колхоздар мен басқа да кооперативтік және басқа да қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың заңсыз иелігінен мемлекеттік мүлікті қайтару туралы талаптарына қолданылмады (ҚазКСР АҚ 84-бабы).

1990 жылы Б.Б. Базарбаев атап өткендей, «мемлекеттік меншікті қорғауды күшейту мақсатында бұл бап мемлекеттік мүлікті басқа біреудің заңсыз иелігінен қайтару туралы талаптарға талаптың ескіруін қолданбайды. Бұл ереже мемлекеттік емес ұйымдардың немесе азаматтардың иелігінен

мемлекеттік ұйымдарға тиесілі жеке белгілі бір заттарды қайтару туралы талаптарға ғана қатысты. Егер ақшалай міндеттемелер бойынша қарыздар талап етілсе немесе мүлікті қайтару туралы талапты бір мемлекеттік орган екіншісіне мәлімдесе, онда талап қою ескіру жалпы негіздерде қолданылады» [1; 131 б.].

1991 жылғы 31 мамырдағы КСР және Республикалар Одағының азаматтық заңнамасының негіздерінің 43-бабының 2-тармағында мұндай ереже қамтылмаған²;

2) ҚазКСР АҚ сот шешім шығарғанға дейін жасалған дау-дамайда тараптың өтініші бойынша ғана сот талаптың ескіруін қолданады деген ереже болған жоқ (АЗН 43-бабы 1-тармағы бірінші бөлімі, АҚ 179-бабы 2-тармағы).

Сонымен қатар, ҚазКСР АҚ 79-бабының екінші бөлігіне сәйкес, сот, төрелік немесе аралық сот тараптардың өтініштеріне қарамастан талаптың ескіруі қолдануы керек.

Осылайша, егер бұрын ҚазКСР АҚ талап ескіруін қолдану тараптардың өтінішіне қарамастан соттың міндетіне жүктелген болса, онда осы нормада талап ескіруін қолдану құқығы тараптарға берілген. Бұл ереже кредитордың позициясын заңнамалық нығайтудың жалпы тенденциясына сәйкес келеді [2; 526 б.].

Біз талаптың ескіруін қолданудағы түбегейлі жаңа тәсілдің түсіндірмесін АҚ-нің 8-бабының мазмұны мен бағытында да көреміз: аталған баптың 1-тармағына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалар өз қалауы бойынша оларға тиесілі азаматтық құқықтарға, оның ішінде оларды қорғау құқығына билік етеді.

1997 жылы М.К. Сүлейменов пен Ю.Г. Басин атап өткендей, «Азаматтық кодекс <...> нарықтық экономика жағдайында дамиды мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастардың барлық массасын реттеудің құқықтық негізі болып табылатын кодификацияланған жүйе құраушы заң болып табылады» [3; 3 б.].

АҚ 3-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және осы Кодекстен, оған сәйкес қабылданған Қазақстан Республикасының өзге де заңда-

² «Экономикалық реформа жүргізу кезеңінде азаматтық құқықтық қатынастарды реттеу туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1993 жылғы 30 қаңтардағы №1948-ХІІ қаулысы «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалпы бөлім) қолданысқа енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 269-ХІІ қаулысының 10-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) қолданысқа енгізілген сәттен бастап КСР Одағы мен республикалар азаматтық заңнамасының негіздерінің 1-73-баптарының күші жойылды деп танылды // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1001713 (Жүгінген күні: 08.08.2021)

рынан, заң күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарынан, Парламент қаулыларынан, Парламент Сенаты мен Мәжілісінің қаулыларынан (заңнамалық актілерден), сондай-ақ осы Кодекстің 1-бабының 1, 2-тармақтарында көрсетілген қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарынан және Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларынан тұрады.

Осыған байланысты біз талаптың ескіруі мәселелері бойынша өзге де заңнамалық актілердің ережелеріне айрықша талдау жасадық.

АК-нің 178-бабының 2-тармағына сәйкес талаптардың жекелеген түрлері үшін заңнамалық актілерде жалпы мерзіммен салыстырғанда қысқартылған немесе ұзағырақ талап қоюдың арнайы мерзімдері белгіленуі мүмкін.

Мұндай жекелеген жағдайлар Азаматтық кодекстердің (Жалпы және Ерекше бөлімдер) өздерінде көзделген:

1) Кодекстің 159-бабының 9 және 10-тармақтарында көзделген негіздер бойынша мәміленің жарамсыздығына байланысты даулар бойынша талап қоюдың мерзімі оның ықпалымен мәміле жасалған зорлық-зомбылық немесе қауіп-қатер тоқтатылған күннен бастап не талапкер мәмілені жарамсыз деп тануға негіз болып табылатын өзге де мән-жайлар туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жылды құрайды (АК 162-бабының 2-тармағы);

2) жүкті тасымалдаудан туындайтын талаптар бойынша талап қоюдың мерзімі бір жылға белгіленеді (ҚР 1999 жылғы 1 шілдедегі АК (Ерекше бөлім) 706-бабының 2-тармағы).

Талқылау

Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде талап қоюдың арнайы мерзімдерін және оларды есептеу тәртібін белгілеудің кейбір мысалдарын келтірейік:

1. «Банктер және банк қызметі туралы» ҚР 1995 жылғы 31 тамыздағы №2444 Заңының 37-бабы:

Банктердің, бас банктің күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын банктердің еншілес ұйымдарының, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктердің кредиттік портфельдерінің сапасын жақсартуға маманданатын ұйымның қарыз алушыларға банктік қарыз шарттарын орындамағаны және (немесе) тиісінше орындамағаны жөнінде қоятын талабы бойынша талап қоюдың ескіру мерзімі бес жылды құрайды. Бұл мерзім қарыз

алушыларға банктік қарыз шарттарын орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін қолданылады.

2. «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы» ҚР 1998 жылғы 22 сәуірдегі №220-І Заңының 50-бабының бірінші тармағы:

Белгіленген тәртіпті бұза отырып қабылданған жауапкершілігі шектеулі серіктестікке қатысушылардың жалпы жиналысының шешімі дауыс беруге қатыспаған немесе қарсы дауыс берген қатысушының өтініші бойынша жарамсыз деп танылуы мүмкін. Өтініш қатысушы шешім туралы білген немесе білуі керек күннен бастап алты ай ішінде берілуі мүмкін. Егер ол жиналысқа қатысқан болса, өтініш беру мерзімі шешім қабылданған күннен бастап алты айды құрайды.

3. «Теміржол көлігі туралы» ҚР 2001 жылғы 8 желтоқсандағы №266-ІІ Заңының 93-бабының 2-тармағы:

Жүк және пошта жөнелтілімдерін тасымалдау шарты бойынша талап қою мерзімі бір жылды, ал жолаушыларды, багажды және жүк-багажды тасымалдау шарты бойынша – алты айды құрайды.

4. «Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы» ҚР 2002 жылғы 17 қаңтардағы №284-ІІ Заңының 236-бабының 2-тармағы:

Жүкті теңіз арқылы тасымалдау шарты бойынша талап қою мерзімі — бір жыл, жолаушылар мен багажды тасымалдау шарты бойынша – алты ай.

5. «Ішкі су көлігі туралы» ҚР 2004 жылғы 6 шілдедегі №574-ІІ Заңының 101-бабының 3 және 4-тармақтары:

Талаптың ескіруі: жүктерді тасымалдау (тіркеп сүйреу) шарты бойынша - бір жыл, жолаушылар мен багажды тасымалдау шарты бойынша -алты ай болып белгіленеді. Кемелердің соқтығысуына және құтқару операциясын жүзеге асыруға байланысты туындайтын талаптар бойынша талап-арыздар екі жыл ішінде қойылуы мүмкін.

6. «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» ҚР 2010 жылғы 15 шілдедегі №339-ІV Заңының 86-1-бабының 2-тармағы:

Тасымалдау шарты бойынша талап қою мерзімі екі жылды құрайды.

7. «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚР 2011 жылғы 1 наурыздағы №413-ІV Заңының 112-бабының 3-тармағы:

Сатып алу-сату шартын жарамсыз деп тануға байланысты даулар бойынша талап ескіруі, егер шартта талап қойса, оған қол қойылған күннен бастап алты айды

құрайды. Егер талап қоюды өзге мүдделі тұлғалар немесе прокурор қойған жағдайда, талап қою мерзімі талап қоюшы шартты жарамсыз деп тануға негіз болып табылатын мән-жайлар туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап алты айды құрайды, бірақ шартқа қол қойылған күннен бастап үш жылдан кешіктірмей.

8. «Атом энергиясын пайдалану туралы» ҚР 2016 жылғы 12 қаңтардағы №442-V Заңының 26-5-бабының 1 және 2-тармақтары:

Адамның өміріне немесе денсаулығына келтірілген ядролық залалды өтеуге байланысты талаптар бойынша талап қою мерзімі ядролық оқиға басталған күннен бастап отыз жылды құрайды. Қоршаған ортаға зиянды және жеке және заңды тұлғалардың залалдарын, сондай-ақ алдын алу шараларына арналған шығындарды қоса алғанда, келтірілген ядролық залалды өтеуге байланысты талаптар бойынша талап қою мерзімі ядролық оқиға басталған күннен бастап он жылды құрайды.

9. «Қазақстан Республикасының Экология кодексі» ҚР 2021 жылғы 2 қаңтардағы №400-VI Кодексінің 141-бабы:

Экологиялық залал келтіруге байланысты талаптар бойынша талап қою мерзімі отыз жылды құрайды және экологиялық залал келтірген оқиға, әрекет немесе әрекетсіздік кезінен бастап есептеледі. Егер экологиялық залал ұзақ сипатта болса, талап қою мерзімі тиісті оқиғалар, әрекеттер немесе әрекетсіздіктер аяқталған сәттен бастап есептеледі.

10. «Масс-медиа туралы» ҚР 2024 жылғы 19 маусымдағы №93-VIII Заңының 38-бабы 1-тармағының үшінші тармағы:

Осы бапта көрсетілген құқықтардың бұзылуына байланысты бұқаралық ақпарат құралдарына қойылатын талаптар бойынша талап қою мерзімі тиісті мәліметтер бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған күннен бастап бір жылды құрайды.

Азаматтық Кодекстің 187-бабында талаптың ескіруі қолданылмайтын талаптар келтірілген:

1) заң құжаттарында көзделгеннен басқа реттерде материалдық емес игіліктер мен мүліктік емес өзіндік құқықтарды қорғау туралы талаптарға;

2) салымшылардың банкіге банктік салымдарды беру туралы талаптарына;

3) азаматтың өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянның орнын толтыру туралы талаптарға қолданылмайды. Алайда, талап қою мерзімі өтіп кеткеннен кейін қойылған талаптар талап қойыла бастаған соң

үш жылдан асырмай қанағаттандырылады;

4) егер меншік иесінің немесе өзге заң иеленушінің өз құқығының кез келген бұзылуы иеліктен айыруға байланысты болмаса (осы Кодекстің 264, 265-баптары), олардың осы құқық бұзушылықты жою туралы талабына.

АК-нің 187-бабының 5) тармақшасына сәйкес талап қою мерзімі заң актілерінде белгіленген жағдайларда және басқа да талаптарға қолданылмайды.

Осы жағдайлардың кейбірін келтірейік:

1) Қазақстан Ұлттық Банкінің қарыз алушыларға кредиттік шарттарды тиісінше орындамау жөніндегі талаптарына талап қоюдың мерзімдері қолданылмайды («Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» ҚР 1995 жылғы 30 наурыздағы №2155 Заңының 71-бабы);

2) берешекті өтеу жөніндегі [пәтер, тұрғын емес үй-жай меншік иесінің кондоминиум объектісін басқаруға және кондоминиум объектісінің ортақ мүлкін күтіп-ұстауға арналған шығыстарды, сондай-ақ тұрақ орнының, тұрақ орнын күтіп-ұстауға арналған шығыстар қоймасының, қойманың меншік иесінің төлеуі бойынша] талапқа талап қоюдың мерзімі қолданылмайды («Тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР 1997 жылғы 16 сәуірдегі №94-I Заңының 50-бабының 5-тармағы);

3) Бірыңғай оператордың кепілдік беру туралы шартты тиісінше орындамауы жөніндегі талаптарына талап қоюдың мерзімдері қолданылмайды («Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» ҚР 2016 жылғы 7 сәуірдегі №486-V Заңының 38-бабының 5-тармағы);

4) бұзылған құқықты қорғау мерзімі осы Кодексте белгіленген жағдайларды қоспағанда, талап қою мерзімі неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы қатынастарынан туындайтын талаптарға қолданылмайды («Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР 2011 жылғы 26 желтоқсандағы №518-IV Кодексінің 8-бабының 1-тармағы).

Талаптың ескіру институтының мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына және мемлекет жүргізіп отырған саясатқа сәйкестігі тұрғысынан Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасында талаптың ескіру институтын одан әрі жетілдіру қажеттілігі туралы ереже қамтылғанын атап өтеміз.

Аталған мақсаттарға сәйкес келетін талаптың ескіру мәселелерін құқықтық реттеуге енгізілген ең жарқын заңнамалық новеллалардың ішінен мыналарды атап өтеміз.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне коллекторлық қызмет мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2017 жылғы 6 мамырдағы №63-VI Заңына дейін қарыз алушыларға кредиттік шарттарды орындамау және (немесе) тиісінше орындамау жөніндегі талаптарға талап қою мерзімі қолданылмады.

Осы ереже банк қызметтерін тұтынушылар тарапынан елеулі шағымдар туғызды, осыған байланысты «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» ҚР 1995 жылғы 31 тамыздағы №2444 Заңының 64-1-бабының 8-тармағында көрсетілген бас банктің, ұйымның күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын банктердің, еншілес ұйымдарының талаптарына көрсетілген заңда көрсетілген, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктердің кредиттік портфельдерінің сапасын жақсартуға маманданған ұйымдар, қарыз алушыларға банктік қарыз шарттарын орындамау және (немесе) тиісінше орындамау бойынша талап қоюдың бес жылдық мерзімі белгіленді.

Тағы бір мысал. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты бастамашы болған Қазақстан Республикасында татуластыру рәсімдері (медиация) институтын енгізуді көздейтін ұлттық заң жобасын әзірлеу Мемлекет Басшысының 2009 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасы судьяларының V съезінде берілген тапсырмаларын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарының 6-тармағына, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылға арналған заң жобалау жоспарының 31-тармағына сәйкес көзделген.

Заң жобасының тұжырымдамасына сәйкес татуластыру рәсімдері (медиация) институтын енгізу қажеттілігі бірқатар себептерге байланысты болды:

- азаматтық істер бойынша дауларды қарайтын судьяларға үлкен жүктеме, бұл сот төрелігінің сапасына әсер етеді;

- бірінші сатыдағы соттарда дауларды қарау рәсімі белгілі бір уақыт пен күш-жігерді, оның ішінде қаржылық шығындарды талап етеді;

- сот шешімдері, әдетте, тек бір тарапты қанағаттандырады, екіншісі наразы болып қалады, бұл ұзақ шағымдану рәсіміне әкеледі (апелляциялық, кассациялық және

қадағалау инстанциялары). Аталған инстанциялардың әрқайсысының өз уақыты бар, іс бірнеше айға, ал кейбір жағдайларда жылдарға созылуы мүмкін. Көрсетілген мән-жайлар сот шешімдерін ерікті түрде орындаудан жалтаруды ғана емес, олардың мәжбүрлеп орындалуына кедергі келтіруді де туғызады [4].

Нәтижесінде, «Медиация туралы» ҚР Заңына ілеспе қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне медиация мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2011 жылғы 28 қаңтардағы №402-IV Заңымен АҚ-нің 183-бабының 1-тармағы ескіру мерзімінің үзілуінің тағы бір негізімен - тараптардың медиация туралы шарт жасасуымен толықтырылды.

Мемлекет жүргізіп отырған саясаттың зерттеліп отырған мәселесінің сәйкестігінің соңғы мысалы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2023 жылғы 12 шілдедегі №23-VIII Заңы болып табылады, оған сәйкес талап қою мерзімінің өтуі Қазақстан Республикасының заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы заңнамасына сәйкес активті сатып алу (шығу тегі) көздерінің заңдылығына тексеру жүргізу кезінде тоқтатыла тұрады (АҚ 182-бабы 1-тармағының бірінші бөлігінің б) тармақшасы).

Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты «Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының конституциялық заңын, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы», «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» және «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексіне толықтыру енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңдарын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарау туралы» 2023 жылғы 11 шілдедегі №20-НП нормативтік қаулысында атап өткендей, бастапқыда заңсыз

сатып алынған мүлік, оның ішінде сыбайлас жемқорлық, алаяқтық немесе қызметтік жағдайды теріс пайдалану нәтижесінде заң негізінде және онда айқындалған тәсілдер мен рәсімдерге сәйкес оның заңды меншік иесіне, оның ішінде мемлекетке қайтарылуы тиіс.

Конституциялық Сот қаралып отырған заңды қабылдай отырып, мемлекет елдің орнықты экономикалық және әлеуметтік дамуы үшін Қазақстан халқының бұзылған құқықтарын қалпына келтіру жүйесін айқындайды деп есептеді. Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару конституциялық маңызды мақсаттарға сәйкес келеді, әділдіктің, парасаттылық пен пропорционалдылықтың конституциялық негізделген қағидаттарын мүлтіксіз сақтай отырып, жеке, қоғамдық және мемлекеттік мүдделердің теңгерімін сақтауға бағытталған. Меншік құқығына қатысты мәселелерді тиісті жүйелі бақылау және реттеу, бүкіл халықтың мүддесі үшін экономиканы дамыту жағдайында мемлекет азаматтар мен қоғам алдындағы өзінің әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, саяси және құқықтық міндеттемелерін іске асыруға, Конституцияда талап етілетін ұлттық қауіпсіздіктің тиісті деңгейін қамтамасыз етуге көбірек қаржылық және өзге де мүмкіндіктерге ие болады.

Талаптың ескіруі институтының дәстүріне қарамастан, заңнаманың жекелеген ережелерін түсіндіру және қолдану ғылыми ортада сұрақтар мен түсініксіздіктер тудырады.

Бұл ретте Қазақстан Республикасында талаптың ескіруі мәселелері бойынша қолда бар зерттеулердің санын ескере отырып, оған ғылыми қоғамдастық тарапынан ерекше қызығушылықтың жоқтығы туралы қорытынды жасауға болатынын атап өткен жөн.

Соңғы кездері Қазақстан өркениетінің ең көрнекті өкілдері жарияланымдарынан А.Г. Диденконың «Талап қою мерзімінің басталуы» және М.К. Сүлейменовтың «Посткеңестік елдердің заңнамасындағы талартығ ескіруі: мифтер мен шындық» атты еңбектерін атауға болады. Сонымен, А.Г. Диденко ҚР Азаматтық кодексінің 180-бабының 1-тармағында сондай-ақ бұзушылық туралы нақты білім емес, құқық бұзылды деген орынды болжам бар екендігіне назар аударады [5; 164 б.]. Құқық бұзушының жеке басын білу мәселесі бойынша автор «құқық бұзушының болуын болжау үшін, белгілі бір жағдайда, белгілі бір жағдайларда, ақылға қонымды адам оның құқығын табиғат күштері немесе қан-

дай да бір адамдарға тәуелді емес жағдай емес, біреудің зұлым еркі немесе кейбір үшінші тұлғалардың әрекеттері бұзды деп болжауы жеткілікті» деп жазады. Дәл осы болжам пайда болған сәттен бастап заң жәбірленушіге құқық бұзушының жеке басын анықтау, дәлелдемелер жинау, талап қою үшін белгілі бір мерзім береді. Бұл мерзімді өткізіп алу талап қоюдан бас тартуға негіз болып табылады. Мұндай заңнамалық шешімде сотталушының жеке басы ұзақ уақыт бойы белгісіз болған және бұл құқықты қорғауға кедергі келтірген әділетсіздік жоқ. Рим құқығы заманынан бері сот төрелігі тұрғысынан ескіру мерзімінің мәні әділдік деп саналды, ол тіпті бұзушыны оған санкциялар қолдану қаупімен шексіз уақыт бойы ұстауға болмайтындығынан тұрады.» [5; 159-160 б.].

М.К. Сүлейменов аталған жұмыста келесі тұжырымдарға келеді:

- посткеңестік елдердің заңнамасында талап қою ескіру ағымының басталуын айқындаудың субъективті өлшемшарттарын белгілеу әлемдік тәжірибеге сәйкес келмейді және оның белгісіздігіне байланысты одан ҚР АҚ-де және, мүмкін, басқа посткеңестік елдердің заңнамасында бас тарту керек;

- жәбірленушінің бұзылған құқықтары туралы ереже – бұл анахронизм, оны жою керек;

- Ресейде 10 жылдық ескіру мерзімін белгілеу ресей құқығының басталуына оралу және континенттік құқық принциптерін қабылдау ретінде қарастырылуы керек; посткеңестік елдердің заңнамасы осы оң тәжірибені қабылдауы керек.

Сондай-ақ онымен міндеттемелер бойынша талап қою мерзімінің басталуы туралы қорытынды жасалды [6].

С.В. Скрябин талап қою мерзімдері мен сатып алу ескіру мерзімдерінің арақатынасы туралы талқылай отырып, олардың әртүрлі құқықтық сипатқа ие екендігін, соның салдарынан оларды заттық-құқықтық азаматтық қатынастарға бірлесіп қолдануға жол берілмейтіндігін атап өтті.

Оның пікірінше, талап қою мен сатып алу ескіруі арасындағы қарама-қайшылықты екі жолдың бірімен болдырмауға болады:

- 1) АҚ-нің 187-бабының 4-тармағы, талап қою мерзімдері, егер бұл бұзушылықтар иеленуден айырумен (негаторлық талап қоюмен) қосылмаған болса, меншік иесінің немесе өзге де заңды иеленушінің өз құқығының кез келген бұзушылықтарын жою туралы талаптарына ғана емес,

сондай-ақ виндикациялық талап-арыздарға және заттық құқықтарды қорғаудың өзге де заттық-құқықтық тәсілдеріне де қолданылмайтыны туралы ережемен толықтырылу,

2) меншік құқығын және өзге де заттық құқықтарды қорғау үшін оларды сатып алу ескіруі мерзімдеріне теңестіре отырып, талап қою мерзімдерін ұлғайту.

Автордың пікірінше, бірінші нұсқа артықшылық болып табылады, өйткені ол бұрын келтірілген талап пен сатып алу ескірген айырмашылықтарды толығымен ескереді. Бұдан басқа, АҚ-нің 4-тармағына, сондай-ақ 240-бабы 5-тармағының ережесіне сәйкес, егер адамға соттан меншік құқығын танудан бас тартылса, мүлікті иеленуші тұлға меншік иесі болады, сатып алу ескіру ұғымы мен мәнін теңестіреді, жоғарыда көрсетілген талап қою және сатып алу ескіру мерзімдеріндегі түбегейлі айырмашылықтарды ескермейді, азаматтық заңнамада мерзімдердің осы түрінің болуын мағынасыз етеді, сондықтан Азаматтық кодекстің мәтінінен алынып тасталуы керек [7].

К.В. Мұқашева талап қою және сатып алу ескіру мерзімдерінің ұзақтығы бойынша бірдей мерзімдерді белгілеу орынды деп санайды [8; 612-613 б.].

С.И. Климкин сот және төрелік практикасындағы «сезімтал» мәселеге назар аударады: судьяның немесе төрешінің жауапкерге ескіру мерзімінің аяқталуы туралы өтініш беру мүмкіндігі туралы «сыбыр етуі» (мензеу) құқығы туралы, мысалы, мұндай өтініш жасалмаған кезде, мысалы, осы құқықтық институтты білмеу, талап қою мерзімінің басталуын дұрыс анықтамау ескіру және т.б.

Нәтижелер

Алайда, судьяның немесе төрешінің жауапкердің талап қоюшының ескіру құқығын талап ету құқығы туралы ашық хабардар етуін айтпағанда, мұндай «нұсқау-тұспал», әріптестердің пікірінше, тараптардың ерік-жігерінің автономиясы, заңдылық, тәуелсіздік, тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі, сондай-ақ дауды қарау кезінде әділеттілік қағидаттарын бұзу ретінде қарастырылуы мүмкін. Басқаша айтқанда, жауапкердің позициясын алу болып табылады.

Бірақ, екінші жағынан, жауапкерде мұндай құқықтың болуы туралы қорқынышты-ұялшақ үнсіздік, талапкердің позициясын қолдау бола ма? Бұл ретте, судьялардың құқық қағидаттарын неғұрлым белсенді іске асыру жөніндегі шараларды дамытуға ҚР Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 29 қыркүйектегі

№7 нормативтік қаулысымен «Банктік қарыз шарттарынан туындайтын даулар бойынша азаматтық істерді қараудың сот практикасы туралы» 2016 жылғы 25 қарашадағы №7 нормативтік қаулысының 17-тармағы мынадай мазмұндағы үшінші абзацпен толықтырылды: «АҚ-нің 297-бабының ережелерін ескере отырып, сот (судья) жауапкерге (борышкерге) тұрақсыздық айыбын төмендету туралы өтініш беру құқығын, егер ол кредитордың шығындарымен салыстырғанда тым үлкен болса, түсіндіруі қажет. Сот шешімінде тұрақсыздық айыбын азайту туралы тұжырымдар дәлелді болуы керек» – деп автор атап өтеді.

Бұл жауапкерге тиісті өтініш беру құқығын іске асыру туралы ашық ұсыныс емес пе және нормативтік қаулыда міндеттеме түрінде көрсетілген: «сот (судья) жауапкерге (борышкерге) түсіндіруі қажет...».

Осыған байланысты С.И. Климкин осыған ұқсас ережені талапкердің талап ескіруі талабын өткізіп алуына қатысты да қолдануға болады деп санайды [9].

Бұл сұраққа басқа авторлар да назар аударады. Осылайша,

П.А. Ильичев «соттың азаматтық іс бойынша іс жүргізу барысында білікті заң көмегі көрсетілмеген азаматқа, егер ол мұндай мерзімді өткізіп алды деп санаса, оның талап қою мерзімін қолдану туралы сотта мәлімдеу құқығы туралы түсіндіруге құқығы ғана емес, міндеті де болатын» норманы енгізуді ұсынады [8; 594 б.].

Б.А. Тукуловтың басқа ұстанымы бар: «Сот бастамашылық жасауға және іс жүзінде қандай да бір тарапқа көмектесуге құқылы емес. Сот тәуелсіз төреші болып, тек процесс тараптарының өтініштеріне жауап беруі керек, - дейді автор. Қолданыстағы тәсіл – тараптардың бәсекелестігі және соттың пассивті рөлі дауласушы тараптардың белсенділігін ынталандырады және мұндай жағдайда дауды объективті шешу кезінде өкілі неғұрлым білікті тарап жеңіске жетуі керек. Тиісінше, білікті өкілдікке қол жеткізе алмаған тарап өз мүдделерін толық қорғау мүмкіндігінен айырылады» [10].

Е.В. Нестерова, борышкер өзінің міндетін өткеннен кейін мойындаған жағдайда, ескіру ағымының үзілу мүмкіндігі туралы сұрақ қоя отырып, оған теріс жауап береді «себебі мерзімі өтіп кеткен мерзім үзілуі мүмкін емес және АҚ 183-бабында, тиісінше, ескіру мерзімінің өтуі кезеңінің ішінде жасалған әрекеттер ғана көзделеді, бірақ оның өтуінен тыс емес». Екінші жағынан,

қарызды мойындау туралы өзінің бұрын жасаған әрекетіне қайшы келетін ескіру мерзімі аяқталғанын мәлімдеген борышкердің адалсыздығының айқын көрінісімен қалай болу керек? - деп Е.В. Нестерова атап өтеді. Сонымен қатар, автор мұндай жағдайларды шешу әдісі ретінде РФ АҚ 206-бабының 2-тармағын келтіреді: егер талап қою мерзімі аяқталғаннан кейін борышкер немесе басқа міндетті тұлға өзінің қарызын жазбаша түрде мойындаса, талап қоюдың өтуі қайтадан басталады.

Бұл ереже талап қою мерзімінің үзілу тәртібіне қатысы жоқ, өйткені бұл аяқталған талап қою мерзімінің қайта басталуы туралы [11].

Мемлекеттік органдар мен прокуратураның талап қою жағдайларын талдай отырып, Д.К. Әбжанов жазады: «Қоғамдық субъект (көбінесе прокуратура) 20 жыл бұрын жасалған мәміленің заңдылығын тексерді делік (біздің жағдайымызда жағдай ақылға қонымды). Тексеру нәтижелері бойынша бұзушылықтарды қарап, жария субъект мәміленің жарамсыздығы туралы талап-арызды мәлімдейді. <...> Жария субъект ескіру талаптарын қолданудан бас тартуды талап етеді, бұл бұзушылықтар туралы оған жақында, тексеру барысында белгілі болды деп мәлімдейді. Оның пікірінше, ескіру мерзімі тексеру аяқталған күннен басталады; талап қою ескіру мерзімі ішінде мәлімделеді, сондықтан талап қоюдан бас тартуға негіз жоқ. <...> Жария субъект өзінің тексеру барысында бұзушылық туралы білген күннен бастап талап қою мерзімінің өтуінің басталуы туралы ұстаным дәрменсіз және әділетсіз болып көрінеді» [12].

Ескіру мәселелері бойынша сот тәжірибесіне шолу қазақстандық соттардың АҚ 7-тарауының ережелерін қолдана отырып, тұтастай алғанда қиындық көрмейтінін көрсетті. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысы Шемонаиха аудандық соты Ж.-ның Б.-ға берешекті өндіріп алу туралы талап бойынша № 6368-23-00-2/149 істі қарады.

Талап-арызға берген жауабында жауапкер арыз беруді талаптың ескіруін қолдануды сұрады.

2023 жылғы 28 сәуірдегі шешімде сот АҚ-нің 178-бабына талап қоюдың ескіру мерзімінің жалпы үш жылдығы туралы, АҚ-нің 181-бабына адамдардың міндеттемеге ауысуы талап қою мерзімі мен оны есептеу тәртібінің өзгеруіне әкеп соқпайтыны туралы, АҚ-нің 180-бабының 2-тармағына міндеттемені орындау мерзімі аяқталған күннен

бастап талап қою ескіру ағымының басталуы туралы негізді түрде сілтеме жасады.

Даулы міндеттеме бойынша талап қою мерзімі 2019 жылдың 19 маусымынан бастап есептелетіндіктен, сот оның аяқталуына байланысты талап-арызды қанағаттандырмады.

Медеу аудандық соты «ТАЙМ ИНВЕСТ «Коллекторлық агенттігі» ЖШС-нің Т.-ға қарызды өндіріп алу туралы талабын қарап, жауапкер нотариусқа жүгінудің талап қою мерзімін тоқтататынын атап өтті. Сот, АҚ-нің 183-бабына сәйкес, талап қою мерзімінің өтуі медиация мен борышты мойындау сияқты әрекеттермен тоқтатылатынын түсіндірді.

Сондай-ақ, Жамбыл облысының соты «Legal Finance» Коллекторлық агенттігінің талабында талап қою мерзімінің ескіруі нотариусқа жүгіну арқылы тоқтатылмайтынын көрсетті. Сот талапкердің уақытылы нотариусқа жүгінгенін ескере отырып, талап қою мерзімін өткізіп алмады деп шешті.

Астана қ. ААЭС соты талапкердің жұбайының денсаулық жағдайының талап қою мерзімін қалпына келтіруге негіз бола алмайтынын, өйткені азаматтық кодекстің 185-бабына сәйкес, жеке жағдайлар негізсіз деп танылды.

Атырау облыстық соты, М.-нің жер учаскесін заңсыз иеленуден талап етуі бойынша, АҚ-нің 187-бабына сәйкес талап қою ескіру мерзімінің меншік иесінің құқықтарына әсер етпейтінін негізді түрде көрсетті.

Сот практикасында талап қою мерзімінің қолданылуы туралы мәселелер туындайды, әсіресе коллекторлық агенттіктердің талап қою мерзімдерін есептеу кезінде. Каспий университетінің Жеке құқық ҒЗИ, АҚ-нің 181-бабына сілтеме жасай отырып, бастапқы кредитордың құқықтарының жаңа кредиторға ауысқан кезде ескіру мерзімінің әсер етпейтінін атап өтті.

Осылайша, банктер мен коллекторлық агенттіктердің құқықтары арасында талап қою мерзімдерінің қолданылу шарттары айқындалуы қажет.

Қорытынды

Алайда, осы мәселе бойынша талап қою талаптарын қанағаттандыру үшін талап қоюдың бес жылдық мерзімі туралы норма (2017 жылғы қазанға дейін – талап ескіруінің қолданылмауы туралы) «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» ҚР Заңының 37-бабында тікелей көрсетілген банктің немесе өзге субъектінің талаптарына ғана қолданылатын өзге де ұста-

ным бар екенін атап өтеміз, яғни: (1) банктік қарыз шарты бойынша берешекке қатысты талап қойылады және (2) банк талапкер болып табылады. Банк коллекторлық агенттікке банктік қарыз шарты бойынша талаптарды берген кезде, талап қоюдың арнайы ескіру мерзімі жалпы мерзімге дейін қысқаруы керек, өйткені коллекторлық агенттікте (ол сатып алған ақшалай талап қарыз алушының міндеттемелерін орындамауы салдарынан туындағанын біледі) талап қоюдың бес жылдық ескіру мерзімін қолдану үшін банк мәртебесі жоқ.

Қалай болғанда да, Каспий университетінің Жеке құқық ҒЗИ банктердің талаптарының ескіру мерзімін заң жүзінде үш жылға дейін қысқартуды қажет, өйткені Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің екінші деңгейдегі банктердің мүдделерін қолдауының арқасында олардың артықшылықтары азаматтық айналымның басқа қатысушыларымен салыстырғанда негізсіз кеңейтілді деп санайды.

Сондай-ақ, коллекторлық агенттіктерге банктік қарыз шарттарынан талап ету құқықтарын беру кезінде талап қоюдың арнайы мерзімін тарату немесе таратпау туралы мәселені нормативті түрде шешу қажет. Бұл мәселені Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы деңгейінде реттеуге болады.

АК-нің 183-бабының 1-тармағына сәйкес талап қою мерзімінің өтуі белгіленген тәртіппен талап қоюмен, тараптардың медиация туралы шарт жасасуымен, сондай-ақ мін-

детті тұлғаның борышты немесе өзге де міндеттерді мойындау туралы куәландыратын іс-әрекеттер жасауымен үзіледі.

Соған қарамастан, сот практикасында талапкер бұрын нотариусқа атқарушы жазба жасау үшін жүгінген жағдайда жағдайлар екіұшты түрде шешіледі.

«Нотариат туралы» ҚР 1997 жылғы 14 шілдедегі № 155-І Заңының 92-1-бабының 1-тармағына сәйкес борышкерден ақшаны өндіріп алу немесе өзге де жылжымалы мүлікті талап ету үшін нотариус тиісті белгі қойылатын, берешекті белгілейтін төлнұсқа құжат көрсетілген кезде бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйе арқылы электрондық түрде атқарушылық жазба жасайды. Заңның аталған бабының 2-тармағында нотариустың атқарушылық жазбасы негізінде өндіріп алынатын он талассыз талап айқындалған.

Нотариусқа атқарушылық жазба жасау үшін жүгіну талап қою мерзімінің үзілуіне негіз болып табылмайды деп санаймыз. АК-нің 183-бабының 1-тармағы императивті түрде тұжырымдалған, талап қою мерзімінің өтуінің үзіліс негіздерінің тізбесі толық сипатта болады, кеңейтілген түсіндіруге жатпайды, заң ұқсастығы (АК-нің 5-бабының 1-тармағы) қолданылмайды. Азаматтық кодекстің 6-бабының 1-тармағына сәйкес азаматтық заңнаманың нормалары олардың ауызша көрінісінің тура мағынасына сәйкес түсіндірілуі керек.

Осылайша, атқарушы жазба жасау үшін нотариусқа жүгіну белгіленген тәртіппен талап қоюға теңестірілмейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Комментарий к Гражданскому кодексу Казахской ССР / Под ред. Ю.Г. Басина, Р.С. Тазутдинова. – Алма-Ата: Казахстан, 1990. – 688 с. С. 131.*
2. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2-х кн. Книга 1. 2-е изд., испр. и доп., с использованием судебной практики / Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин – Алматы, Жеті Жарғы, 2003. – 544 с. (автор комментария к главе 7 ГК – Б.Б. Базарбаев.*
3. *Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім): Түсініктеме (баптар бойынша). Екі кітапта. Кітап 1. / Жау. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 416 б.*
4. *Климкин С.И., Казбаева А.Г. Некоторые вопросы правового регулирования медиации в Республике Казахстан // Закон.kz, 2023 жылғы 4 шілде https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31878585 (Жүгінген күні: 28.08.2024).*
5. *Диденко А.Г. Начало течения срока исковой давности / Азаматтық заңнама кіт. Мақалалар. Пікірлер орны. Тәжірибе. 43 шығ. / А.Г. Диденко ред. – Алматы: Паритет, Құқықтық зерттеулер және талдау институты, 2014. – 270 б. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31612552&pos=1;-16#pos=1;-16 (Жүгінген күні: 13.09.2024).*
6. *Сулейменов М.К. Исковая давность в законодательстве постсоветских стран: мифы и реальность // Закон.kz, 2018 жылғы 3 сәуір https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39955190 (Жүгінген күні: 03.09.2024).*
7. *Скрябин С.В. Исковая и приобретательная давность // Закон.kz, 2 сәуір 2005 ж https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30007313 (Жүгінген күні: 23.09.2024).*

8. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В четырех книгах. Книга 2. статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2022. – 624 с.

9. Клишкин С.И. Некоторые примеры чувствительного толкования гражданского законодательства // *Zakon.kz*, 20 қазан 2022 ж https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34471019 (Жүзінген күні: 13.09.2024).

10. Тукулов Б.А. Что такое инициативность суда и в чём её серьёзные последствия // *Forbes Kazakhstan*, 2 желтоқсан 2019 ж https://forbes.kz/blogs/blogsid_213913 (Жүзінген күні: 08.08.2024)

11. Нестерова Е.В. // *Facebook*, 2020 жылғы 12 қазан <https://www.facebook.com/share/ZnyGvSnapw6kPEMx/?> (Жүзінген күні: 03.09.2024)

12. Абжанов Д.К. Иски госорганов и прокуратуры: беспредельная исковая давность // *Zakon.kz*, 2024 жылғы 12 маусым <https://www.zakon.kz/mnenie/6437790-iski-gosorganov-i-prokuratury-bespredelnaya-iskovaya-davnost.html> (Жүзінген күні: 28.08.2024)

REFERENCES

1. *Kommentariy k Grazhdanskomu kodeksu Kazakhskoy SSR / Pod red. YU.G. Basina, R.S. Tazutdinova. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1990. – 688 s. S. 131.*

2. *Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'). Kommentariy (postateynyy). V 2-kh kn. Kniga 1. 2-ye izd., ispr. i dop., s ispol'zovaniyem sudebnoy praktiki / Otv. red. M.K. Suleymenov, YU.G. Basin – Almaty, Zhetí Zhargý, 2003. – 544 s. (avtor kommentariya k glave 7 GK – B.B. Bazarbayev).*

3. *Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'). Kommentariy. V dvukh knigakh. Kniga 1 / Otv. red. M.K. Suleymenov, YU.G. Basin. – Almaty: Zhetí Zhargý, 1997. – 416 s.*

4. Klimkin S.I., Kazbayeva A.G. Nekotoryye voprosy pravovogo regulirovaniya mediatsii v Respublike Kazakhstan // *Zakon.kz*, 4 iyulya 2023 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31878585 (rezhim dostupa: 28.08.2024)

5. Didenko A.G. Nachalo techeniya sroka iskovoy davnosti / V kn. *Grazhdanskoye zakonodatel'stvo. Stat'i. Kommentarii. Praktika. Vyp. 43 / Pod red. A.G. Didenko. – Almaty: Raritet, Institut pravovykh issledovaniy i analiza, 2014. – 270 s. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31612552&pos=1;-16#pos=1;-16* (rezhim dostupa: 23.09.2024).

6. Suleymenov M.K. Iskovaya davnost' v zakonodatel'stve postsovetskikh stran: mify i real'nost' // *Zakon.kz*, 3 aprelya 2018 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39955190 (rezhim dostupa: 03.09.2024).

7. Skryabin S.V. Iskovaya i priobretatel'naya davnost' // *Zakon.kz*, 2 aprelya 2005 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30007313 (rezhim dostupa: 23.09.2024).

8. *Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'): Kommentariy (postateynyy). V chetyrekh knigakh. Kniga 2. stat'i 115-187. Izdaniye chetvertoye, ispravlennoye i dopolnennoye, s ispol'zovaniyem sudebnoy praktiki / Otv. red. M.K. Suleymenov. – Almaty, 2022. – 624 s.*

9. Klimkin S.I. Nekotoryye primery chuvstvitel'nogo tolkovaniya grazhdanskogo zakonodatel'stva // *Zakon.kz*, 20 oktyabrya 2022 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34471019 (rezhim dostupa: 13.09.2024).

10. Tukulov B.A. Chto takoye initsiativnost' suda i v chom yeyo ser'yozyne posledstviya // *Forbes Kazakhstan*, 2 dekabrya 2019 g. https://forbes.kz/blogs/blogsid_213913 (rezhim dostupa: 08.08.2024)

11. Nesterova Ye.V. // *Facebook*, 12 oktyabrya 2020 g. <https://www.facebook.com/share/ZnyGvSnapw6kPEMx/?> (rezhim dostupa: 03.09.2024)

12. Abzhanov D.K. Iski gosorganov i prokuratury: bespredel'naya iskovaya davnost' // *Zakon.kz*, 12 iyunya 2024 g. <https://www.zakon.kz/mnenie/6437790-iski-gosorganov-i-prokuratury-bespredelnaya-iskovaya-davnost.html> (rezhim dostupa: 28.08.2024)

УДК 342.51

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ, НЕПОСРЕДСТВЕННО ПОДЧИНЕННЫХ И ПОДОТЧЕТНЫХ ПРЕЗИДЕНТУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Тебаев Дидар Болатович

*Кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: tebdidar@gmail.com*

Аннотация. Конституционализация группы государственных органов, непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики Казахстан, произошло в 2007 году. Их перечень закреплён в Приложении 2, утверждённое Указом Президента Республики Казахстан от 11 марта 2008 года № 552.

Автор в своем исследовании отмечает, что в Республике Казахстан сформирована система президентских государственных органов, которые имеют пересечения в процессе своей деятельности и их непосредственная подчиненность частично ограничена. Безусловно, глава государства наделен самыми широкими полномочиями и занимает ключевое место в системе органов государственной власти. Подобное положение дел определяет наличие указанной группы полномочий. Одновременно с этим автор подвергает сомнению некоторые положения.

В статье автор рассматривает вопросы штатной численности этих органов. На примере конкретных органов показана тенденция увеличения предельной штатной численности. Предметом исследования являются правовые акты Республики Казахстан, сформулированные в них правовые нормы и практика их реализации, программные документы, которые затрагивают вопросы деятельности государственных органов, непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики. Целью работы является выявление проблем функционирования этих государственных органов.

В ходе исследования автор исследует процессы конституционализации государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных главе государства, их количество в разные исторические периоды, понятийный аппарат. В работе указано, что ряд государственных органов предлагается объединить, а цель создания некоторых органов подвержена сомнению. В исследовании отмечено, что глава государства в определённые исторические периоды изымал некоторые сферы деятельности из ведения Правительства по своему усмотрению.

Ключевые слова: Конституция, указ, Президент, глава государства, государственный орган.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІНЕ ТІКЕЛЕЙ БАҒЫНАТЫН ЖӘНЕ ЕСЕП БЕРЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Дидар Болатұлы Тебаев

*Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама құқықтық және ақпарат институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: tebdidar@gmail.com*

Аннотация. Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар тобының конституциялануы 2007 жылы орын алды. Олардың тізбесі Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 11 наурыздағы № 552 Жарлығымен бекітілген 2-қосымшада бекітілген.

Автор өз зерттеуінде Қазақстан Республикасында президенттік мемлекеттік органдардың жүйесі құрылғанын, олардың өз қызметі барысында қиылыстары бар және олардың тікелей бағыныштылығы ішінара шектелгенін атап өтті. Әрине, Мемлекет басшысы кең өкілеттіктерге ие және мемлекеттік органдар жүйесінде шешуші орын алады. Мұндай жағдай аталған өкілеттіктер тобының болуын анықтайды. Сонымен қатар, автор кейбір ережелерге күмән келтіреді.

Мақалада автор осы органдардың штат санына қатысты мәселелерді қарастырады. Нақты органдардың мысалында шекті штат санының өсу тенденциясы көрсетілген. Зерттеу нысаны Қазақстан Республикасының құқықтық актілері, оларда тұжырымдалған құқықтық нормалар мен оларды іске асыру практикасы, қызмет мәселелерін қозғайтын бағдарламалық құжаттар болып табылады. Республика Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар. Жұмыстың мақсаты-осы мемлекеттік органдардың жұмыс істеу проблемаларын анықтау.

Зерттеу барысында автор Мемлекет басшысына тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың конституциялану процестерін, олардың әртүрлі тарихи кезеңдердегі санын, тұжырымдамалық аппаратты зерттейді. Жұмыста бірқатар мемлекеттік органдарды біріктіру ұсынылады, ал кейбір органдарды құру мақсаты күмән тудырады. Зерттеу барысында Мемлекет басшысы белгілі бір тарихи кезеңдерде Үкіметтің қарауынан кейбір қызмет салаларын өз қалауы бойынша алып тастағаны атап өтілді.

Түйінді сөздер: Конституция, жарлық, Президент, мемлекет басшысы, мемлекеттік орган.

SOME ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF STATE BODIES DIRECTLY SUBORDINATE AND ACCOUNTABLE TO THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Tebayev Didar Bolatovich

Ph.D in Law, Leading researcher of Department of constitutional, administrative legislation and public administration, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: tebdidar@gmail.com

Abstract. *The constitutionalization of a group of state bodies directly subordinate and accountable to the President of the Republic of Kazakhstan took place in 2007. Their list is fixed in Appendix 2, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 11, 2008 No. 552.*

The author notes in his research that in the Republic of Kazakhstan a system of presidential state bodies has been formed, which have intersections in the course of their activities and their direct subordination is partially limited. Of course, the head of state is endowed with the broadest powers and occupies a key place in the system of public authorities. This state of affairs determines the existence of the specified group of powers. At the same time, the author questions some of the provisions.

In the article, the author examines the issues of staffing of these bodies. Using the example of specific bodies, the tendency to increase the maximum staffing is shown. The subject of the study is the legal acts of the Republic of Kazakhstan, the legal norms formulated in them and the practice of their implementation, program documents that address issues of the activities of state bodies directly subordinate and accountable to the President of the Republic. The purpose of the work is to identify the problems of functioning of these state bodies.

In the course of the study, the author examines the processes of constitutionalization of state bodies directly subordinate and accountable to the head of state, their number in different historical periods, and the conceptual apparatus. The paper indicates that a number of state bodies are proposed to be merged, and the purpose of creating some bodies is questionable. The study noted that the head of state in certain historical periods removed some areas of activity from the Government's jurisdiction at his discretion.

Keywords: *Constitution, decree, President, head of state, public body.*

Введение

Согласно Конституции Республики Казахстан, Президент является главой государства и его высшим должностным лицом, который определяет основные направления внутренней и внешней политики государства и представляет Казахстан внутри страны и в международных отношениях.

Исходя из этого положения Президент Республики занимает ключевое положение в системе органов государственной власти и наделен самыми широкими полномочиями. Для обеспечения его деятельности и реализации его полномочий с момента обретения независимости Республики создавались вспомогательные органы при Президенте. При этом так называемые «президентские» органы неоднородны. Например, в правовых актах закреплены разные процедуры назначения руководителей подобных органов, существует разный правовой статус, организационно-правовая форма различная, некоторые органы эволюционировали в самостоятельные органы, некоторые обрели конституционный статус.

Помимо консультативно-совещательных органов при Президента, Высшего Судебного Совета, Совета Безопасности, Ассамблеи народа Казахстана и других организаций существует категория государственных органов, которые имеют прямую подчиненность главе государства.

Материалы и методы

Материалами для исследования являются научные труды по вопросам деятельности вспомогательных так называемых президентских государственных органов, полномочий главы государства в отношении них, правовые акты Республики Казахстан и зарубежных стран, регулирующие указанные вопросы. В ходе исследования использованы методы научного исследования (формально-догматический, метод толкования).

Обсуждение и результаты

Конституционализация указанной груп-

пы государственных органов произошло в 2007 году. Так, в Конституции было закреплено за Президентом полномочие по созданию, ликвидации и преобразованию этих органов, а также кадровые полномочия главы государства в отношении их руководства. До 2007 года в Конституционном законе¹ у главы имелись эти полномочия. В 1999² году в Конституционном законе данные полномочия были вынесены в отдельную группу полномочий. Эти изменения в целом не детализируют его полномочия в отношении этих органов. Можно отметить об очередном дублировании полномочий без конкретизации (исходя из законодательного текста, подотчетность означает заслушивание отчетов). Более того, исходя из анализа текста конституционного закона некоторые полномочия имеют пересечения, об этом также отмечает В.А. Малиновский [1, с. 392].

По его мнению, подчиненность означает руководство их деятельностью [1, с. 398], а подотчетность – «как высшая форма подконтрольности» [1, с. 399]. В тоже время, при использовании слова «подчиненность» одновременное введение в оборот слово «подотчетность» является, по всей видимости, сомнительным (в литературе уже высказывались подобные предложения)

Более того, не ясный характер носит перечисление этих органов в одном списке. Так, если по мнению Ж.К. Тасым, Администрация имеет «особый статус» [2, с. 7], то для назначения некоторых руководителей так называемых «президентских органов» необходимо согласие другого органа государственной власти (возникает вопрос о правовой природе их статуса). Следует ли из этого, что существует необходимость уточнения некоторых конституционных положений³ с учетом закреплённости этого полномочия за Президентом⁴?

Более того, в своем исследовании З.Б. Жукова именует их как самостоятельные институты «в механизме публичной власти», которые «тесно взаимодействуют с иными элементами системы президентской власти»

¹ См.: Указ Президента Республики Казахстан «О Президенте Республики Казахстан» от 26 декабря 1995 г. № 2733, имеющий силу Конституционного Закона // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z950002733_26.12.1995 (дата обращения: 07.02.2024).

² См.: Конституционный закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу конституционного закона, «О Президенте Республики Казахстан» от 6 мая 1999 года № 378-1 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000378_#z0 (дата обращения: 07.02.2024).

³ Из Конституции Республики Казахстан: «(18) формирует подчиненную ему Службу государственной охраны;».

⁴ Из Конституции Республики Казахстан: «(5) образует, упраздняет и реорганизует государственные органы, непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики, назначает на должности и освобождает от должностей их руководителей».

[3, с. 7]⁵. Вместе с этим, можно отметить, что некоторые органы относились к исполнительной ветви государственной власти⁶.

Согласно указу Президента в этот перечень включены различные по сферам деятельности государственные органы⁷. Например, в перечне указаны такие органы как Администрация Президента (ключевой вспомогательный орган при Президенте), так и Национальный банк Республики Казахстан, который обеспечивает проведение денежно-кредитной политики Республики, функционирование платежных систем, рассматривает вопросы валютного контроля и регулирования, обеспечивает стабильность всей финансовой системы государства и др. Возможно это объясняется занимаемым положением главы государства в системе государственных органов.

Помимо этого, указанный перечень имеет непостоянный характер. В 2008 году количество вышеуказанных государственных органов было 12, в 2009-2010 гг. – 13,

в 2011-2012 гг. – 11, в 2014 г. – 10-9, в 2015 г. – 8, в 2016-2017 гг. – 9, в 2019 г. – 9-10, в 2020 г. – 12, с 2021 г. по настоящее время – 13. Заметно, что на протяжении с 2008 года какие-то органы упразднялись, какие-то образовывались, при этом некоторые неоднократно упразднялись и образовывались. Например, в период с 2019 по 2021 год были созданы четыре Агентства⁸. При этом анализ правовых актов показал, что часть так называемых «президентских» органов были образованы путем выделения из других. По итогам наблюдается устойчивый процесс усложнения всей структуры с одновременным увеличением штатной численности и ростом угрозы пересечения полномочий этих органов.

В ходе исследования правовых актов выявлено, что в отношении конституционных «президентских» органов, то имеются не только положения об этих органах⁹, но и законодательные акты¹⁰, в отношении других – только положения¹¹. Анализ положений этих органов показал, что в их определениях име-

⁵ Жукова З.Б. *Государственные органы, непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики Казахстан: вопросы теории и практики конституционно-правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* Алматы, 2010. С. 7.

⁶ См. напр.: Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан «Об утверждении Положения о Комитете по регулированию естественных монополий, защите конкуренции и прав потребителей Министерства национальной экономики Республики Казахстан и признании утратившими силу некоторых приказов Министра национальной экономики Республики Казахстан» от 12 апреля 2017 года № 153. Утратил силу // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000563> (дата обращения: 08.02.2024)

⁷ На январь 2024 года в указанный перечень включены: Администрация Президента, Генеральная прокуратура, Комитет национальной безопасности, Агентство по делам государственной службы, Национальный Банк, Агентство по регулированию и развитию финансового рынка, Служба государственной охраны, Высшая аудиторская палата, Управление делами Президента, Агентство по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба), Агентство по стратегическому планированию и реформам, Агентство по защите и развитию конкуренции, Агентство по финансовому мониторингу.

⁸ Агентства по регулированию и развитию финансового рынка, по стратегическому планированию и реформам, по защите и развитию конкуренции; по финансовому мониторингу.

⁹ См. напр.: Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах органов прокуратуры Республики Казахстан» от 13 октября 2017 года № 563 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000563> (дата обращения: 07.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Положения о Комитете национальной безопасности Республики Казахстан» от 1 апреля 1996 года № 2922 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U960002922> (дата обращения: 07.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Положения и структуры Национального Банка Республики Казахстан» от 31 декабря 2003 года № 1271 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001271> (дата обращения: 07.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Положения о Службе государственной охраны Республики Казахстан» от 4 мая 2014 года № 814 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000814> (дата обращения: 07.02.2024).

¹⁰ См. напр.: Конституционный закон Республики Казахстан «О прокуратуре» от 5 ноября 2022 года № 155-VII // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155> (дата обращения: 07.02.2024); Закон Республики Казахстан «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан» от 21 декабря 1995 г. № 2710 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710> (дата обращения: 07.02.2024); Закон Республики Казахстан «О Национальном Банке Республики Казахстан» от 30 марта 1995 года № 2155 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155> (дата обращения: 07.02.2024); Закон Республики Казахстан «О Службе государственной охраны Республики Казахстан» от 3 октября 1995 года № 2483 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002483> (дата обращения: 07.02.2024).

¹¹ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 11 марта 2008 года № 552 «Об утверждении Положения об Администрации Президента Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U080000552> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службы)» от 22 июля 2019 года № 74 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U190000074#z158> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О дальнейшем совершенствовании системы государственного управления Республики Казахстан» от 11 ноября 2019 года № 203 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000203> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан» от 26 ноября 2022

ются сходства. В то же время некоторые из них именуется специальными государственными, высшими или правоохранительными органами. При этом, все указанные органы образованы в организационно-правовой форме государственного учреждения (некоторые из них - республиканские государственные учреждения¹²).

Конституционализация указанного перечня государственных органов имеет потенциальные угрозы по необоснованному увеличению их количества и усложнению всей системы государственного управления. Например, вызывает сомнение необходимость выделения одного государственного органа из другого. И наблюдается пересечение деятельности некоторых государственных органов (например, КНБ, СГО и АФМ).

Помимо процесса усложнения президентской структуры государственных органов, наблюдается процесс увеличения предельной штатной численности. Например, наблюдается рост штатной численности

Администрации Президента Республики [4], если в 1999 году штатная численность Администрации составляла 284 единиц¹³, в 2000 году – 325 единиц¹⁴, в 2004 году – 361 единиц¹⁵, в 2007 году – 384 единиц¹⁶, в 2021 году – 414 единиц¹⁷. Рост штатной численности наблюдается и у других так называемых «президентских» органов¹⁸: в 2023 году в Высшей аудиторской палаты штатная численность Аппарата была увеличена с 183 до 228 единиц¹⁹; в 2022 году штатная численность другого органа (включая его территориальные подразделения) увеличена с 267 до 352 единиц²⁰ (на 2024 год – 385 единиц); штатная численность еще одного так называемого «президентского» органа составляла 76 единиц²¹, в 2024 году штатная численность (в том числе его ведомство и территориальные подразделения ведомства) – 2470 единиц. По всей видимости это связано с тем, что путем реструктуризации органа, занимающегося вопросами статистики, была увеличена штатная численность Агентства.

года № 5 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000005> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах Управления Делами Президента Республики Казахстан» от 21 апреля 2000 года № 378 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U000000378> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан» от 5 октября 2020 года № 427 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000427> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах Агентства по защите и развитию конкуренции Республики Казахстан» от 5 октября 2020 года № 428 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000428> (дата обращения: 06.02.2024); Указ Президента Республики Казахстан «О некоторых вопросах Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу» от 20 февраля 2021 года № 515 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000515> (дата обращения: 06.02.2024).

¹² Комитет национальной безопасности Республики Казахстан, Национальный банк Республики Казахстан, Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка.

¹³ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 24 марта 1999 года № 89 «О штатной численности, структуре Администрации Президента Республики Казахстан и перечне должностных лиц, обеспечивающих деятельность Президента Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U990000089> /24.03.1999 (утратил силу) (дата обращения: 09.02.2024).

¹⁴ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 24 марта 1999 года № 89 «О штатной численности, структуре Администрации Президента Республики Казахстан и перечне должностных лиц, обеспечивающих деятельность Президента Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U990000089> /12.10.2000 (утратил силу) (дата обращения: 09.02.2024).

¹⁵ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 31 марта 2004 года № 1327 «О штатной численности и структуре Администрации Президента Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U040001327> /31.03.2004 (утратил силу) (дата обращения: 09.02.2024).

¹⁶ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 31 марта 2004 года № 1327 «О штатной численности и структуре Администрации Президента Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U040001327> /17.04.2007 (утратил силу) (дата обращения: 09.02.2024).

¹⁷ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 11 февраля 2008 года № 533 «О штатной численности и структуре Администрации Президента Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U080000533> (дата обращения: 09.02.2024).

¹⁸ См.: Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов Республики Казахстан» от 22 января 1999 года № 29 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U990000029> (дата обращения: 09.02.2024).

¹⁹ См.: Указ Президента Республики Казахстан «О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан от 22 января 1999 года № 29 "О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов Республики Казахстан"» от 20 октября 2023 года № 383 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U990000029> (дата обращения: 09.02.2024).

²⁰ Указ Президента Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнения в некоторые указы Президента Республики Казахстан» от 17 марта 2022 года № 841 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000841> #z14 (дата обращения: 09.02.2024).

²¹ См.: Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов Республики Казахстан» от 22 января 1999 года № 29 // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U990000029> /22.01.1999 (дата обращения: 09.02.2024).

При этом рекомендуется обратить внимание на наименование самого Указа²². В этом случае, по всей видимости, оптимизация подразумевает увеличение штатной численности государственного органа.

Исходя из исследования текстов Конституций государств постсоветского пространства, во многих странах у глав государств отсутствует подобная группа полномочий. Как правило в Конституции конкретизирован орган, который формирует глава государства. По всей вероятности, это связано с тем, что глава государства в президентских республиках возглавляет исполнительную ветвь власти и нет необходимости в создании дополнительно целой системы президентских государственных органов. В то же время, в Конституции Республики Беларусь отмечено, что Президент Республики помимо Администрации, консультативно-совещательных и иных органов при Президенте имеет полномочие по образованию, упразднению и реорганизации других государственных органов и иных организаций²³.

Заключение

Таким образом, по результатам проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

Во-первых, государственные органы из вышеуказанного перечня в своей деятельности имеют пересечения, столь большое их количество имеет сомнительный характер, наблюдается рост штатной численности этих органов. С большой долей вероятности рост штатной численности так называемых «президентских» органов связан с реструктуриза-

цией других государственных органов. Однако из этого, возникает вопрос необходимости подобной реструктуризации и усложнения всего государственного механизма. Более того, некоторые так называемые «президентские» органы уже ранее существовали. Была ли потребность их воссоздавать вновь? Рост численности так называемых «президентских» органов создает высокий риск частного пересечения компетенции этих органов и угрозы конкуренции между этими органами. Последствия вышеуказанного могут оказаться критическими для уже сформированных отношений.

Во-вторых, с учетом того, что Президент де-факто (в определенных случаях – де-юре) руководит деятельностью органов исполнительной ветви власти, при реализации своих некоторых полномочий Президент дополнительно систематически вмешивается в деятельность исполнительной ветви власти. Фактически подобная практика взаимоотношений привела к необходимости конституционных преобразований правового статуса как Президента, так и Правительства.

В-третьих, учитывая сложившуюся практику бесконтрольного создания государственных органов Президентом рекомендуется ограничить эти полномочия путем получения согласия Парламента. Указанное нововведение, по всей видимости, будет способствовать повышению статуса высшего законодательного органа Республики и укреплению механизма сдержек и противовесов при реализации принципа разделения власти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Малиновский В.А. *ЛИДЕР: президентская власть в Казахстане на рубеже эпох: Монография.* – Астана, 2012. – 528 с.
2. Тасым Ж.К. *Исполнительный аппарат Президента Республики Казахстан: конституционные основы и организация деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – Алматы, 2007. – 30 с.
3. Жукова З.Б. *Государственные органы, непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики Казахстан: вопросы теории и практики конституционно-правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – Алматы, 2010. – 23 с.
4. Тебаев Д.Б. *Администрация высшего должностного лица Республики Казахстан: историко-правовой аспект // Право и государство: теория и практика.* – 2022. – № 11 (215). – С. 81-83.

²² О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов.

²³ См.: Конституция Республики Беларусь // сайт. URL: <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution> (дата обращения 08.02.2024)

REFERENCES

1. Malinovskij V.A. *LIDER: prezidentskaja vlast' v Kazahstane na rubezhe jepoh: Monografija.* – Astana, 2012. – 528 s.
2. Tasym Zh.K. *Ispolnitel'nyj apparat Prezidenta Respubliki Kazahstan: konstitucionnye osnovy i organizacija dejatel'nosti: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk.* – Almaty, 2007. – 30 s.
3. Zhukova Z.B. *Gosudarstvennye organy, neposredstvenno podchinennye i podotchetnye Prezidentu Respubliki Kazahstan: voprosy teorii i praktiki konstitucionno-pravovogo regulirovanija: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk.* – Almaty, 2010. – 23 s.
4. Tebaev D.B. *Administracija vysshego dolzhnostnogo lica Respubliki Kazahstan: istoriko-pravovoj aspekt // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika.* – 2022. – № 11 (215). – S. 81-83.

МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ТАПСЫРЫС САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ БОЙЫНША ҰСЫНЫМДАР

Айгүл Өміржанқызы Қалиева¹

Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kalieva.a@zqai.kz

Назгүл Нұрлыбайқызы Омарова

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: omarova.n@zqai.kz

Алуа Құрманғалиқызы Жақсылықова

Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің аға ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alua_30@mail.ru

Аннотация. Мақала «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға арналған мемлекеттік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы» Қазақстан Республикасының Заңын (бұдан әрі - Заң), оны қолдану практикасын талдауға арналған және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдірудің проблемалық мәселелерін анықтауға және оларды шешу жөнінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеуге бағытталған. Бұл ретте құқық қолдану практикасының тиімділігіне ерекше назар аударылады.

Осы саладағы қолданыстағы заңнаманы талдау мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы арнайы заңның маңыздылығын түсінуге әкеледі. Сонымен қатар, заңға деген қажеттілік қоғамның ең белсенді топтарының әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысуын қамтамасыз ететіндіктен де туындайды, ал мемлекеттік тапсырыстар шеңберіндегі қаражат көптеген қоғамдық бірлестіктердің қаржылық тұрақтылығы мен өмір сүруін қамтамасыз етеді.

Осыған байланысты зерттеу авторлары Заңның баптары бойынша талдау жүргізді, оның жүйелілігі мен қолданудың әлеуметтік маңыздылығы зерттелді, құқықтың сыбайлас жемқорлық нормалары анықталды, оларды іске асырудың тиімділігіне бағалау жүргізілді, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсынымдар әзірленді.

Заңнаманы талдау заң шығару жұмысының негізгі бағыттарын егжей-тегжейлі жоспарлауға, заңнама нормаларымен реттелуі тиіс қоғамдық қатынастардың салаларын белгілеуге, қолданыстағы заңнамаға түзетулер енгізу және жаңа актілер қабылдау қажеттілігін негіздеуге, оларды мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарымен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, осы зерттеудің өзектілігі мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнаманың тиімділігін, оның жүйелілігі мен келісімділігін одан әрі арттырудың объективті қажеттіліктеріне байланысты күшейтіледі.

Зерттеу нәтижелері кәсіподақтарды құқықтық реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру кезінде пайдаланылуы және заң шығару қызметінде ескерілуі мүмкін.

Түйінді сөздер: заң нормаларын талдау, заңнаманың тиімділігі, заңның кемшіліктері, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, мемлекеттік сатып алу, заңнаманы жетілдіру жөніндегі ұсынымдар.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СОЦИАЛЬНОГО ЗАКАЗА

Калиева Айгуль Умиржановна

Магистр юридических наук; ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: kalieva.a@zqai.kz

Омарова Назгуль Нурлыбаевна

Ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: omarova.n@zqai.kz

Жаксылыкова Алуа Курмангалиевна

Магистр юридических наук; старший научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: alua_30@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу Закона Республики Казахстан «О государственном социальном заказе, государственном заказе на реализацию стратегического партнерства, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан» (далее - Закон), практики его применения и нацелена на выявление проблемных вопросов совершенствования законодательства в сфере государственного социального заказа и выработку научно обоснованных рекомендаций по их разрешению. При этом особое внимание уделяется эффективности правоприменительной практики.

Анализ законодательства позволяет более детально планировать основные направления законотворческой работы, обозначить сферы общественных отношений, которые должны быть регламентированы нормами законодательства, обосновать необходимость внесения поправок в действующее законодательство и принятия новых актов, соотнести их с основными направлениями правовой политики государства.

В этой связи авторами исследования проведен постатейный анализ Закона, исследована его системность и социальная значимость применения, выявлены коррупциогенные нормы права, проведена оценка эффективности их реализации, выработаны предложения по совершенствованию законодательства в сфере государственного социального заказа.

Анализ законодательства в данной сфере приводит к пониманию значимости специального закона о государственном социальном заказе. Помимо всего, потребность в Законе обуславливает еще и потому, что он обеспечивает вовлечение в решение социальных проблем наиболее активных слоев общества, а средства в рамках государственных заказов обеспечивают финансовую стабильность и выживание многочисленных общественных объединений.

Таким образом, актуальность настоящего исследования усиливается в связи с объективными потребностями дальнейшего повышения эффективности законодательства в сфере государственного социального заказа, его системности и согласованности.

Результаты исследования могут быть использованы при формировании государственной политики в области правового регулирования профсоюзов и учтены в законотворческой деятельности.

Ключевые слова: анализ норм закона, эффективность законодательства, недостатки закона, государственный социальный заказ, государственные закупки, рекомендации по совершенствованию законодательства.

RECOMMENDATIONS FOR IMPROVING LEGISLATION IN THE FIELD OF STATE SOCIAL ORDER

Kaliyeva Aigul Umirzhanovna

*Master of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: kalieva.a@zqai.kz*

Omarova Nazgul Nurlybayevna

*Leading Researcher of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: omarova.n@zqai.kz*

Zhaksylykova Alua Kurmangaliyevna

*Master of Legal Sciences, Senior Researcher of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: alua_30@mail.ru*

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan "On State social order, state order for the implementation of strategic partnership, grants and awards for non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan" (hereinafter - the Law), the practice of its application and is aimed at identifying problematic issues of improving legislation in the field of state social order and developing scientifically sound recommendations for their resolution. At the same time, special attention is paid to the effectiveness of law enforcement practice.*

The analysis of legislation makes it possible to plan in more detail the main directions of legislative work, identify areas of public relations that should be regulated by the norms of legislation, justify the need to amend existing legislation and adopt new acts, correlate them with the main directions of the state's legal policy.

In this regard, the authors of the study conducted an article-by-article analysis of the Law, investigated its consistency and social significance of application, identified corruption-related legal norms, assessed the effectiveness of their implementation, and developed proposals to improve legislation in the field of state social order.

The analysis of legislation in this area leads to an understanding of the significance of the special law on the state social order. In addition, the need for the Law is also conditioned because it ensures the involvement of the most active segments of society in solving social problems, and funds under government orders ensure financial stability and the survival of numerous public associations.

Thus, the relevance of this study is enhanced due to the objective needs of further improving the effectiveness of legislation in the field of state social order, its systematicity and coherence.

The results of the study can be used in the formation of state policy in the field of legal regulation of trade unions and taken into account in legislative activities.

Keywords: *analysis of the norms of the law, effectiveness of legislation, shortcomings of the law, state social order, public procurement, recommendations for improving legislation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_243

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Конституциялық және заңнамалық деңгейде әлеуметтік мемлекеттің функцияларын жариялап қана

қоймай, жүйелі ұйымдық-құқықтық негізде іске асыруда. Бұл: халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарын (жұмыссыздарды, зейнеткерлерді, мүгедектерді) қолдау; еңбек

пен адамдардың денсаулығын сақтау; отбасын, ана мен баланы қолдау; кірістерді қайта бөлу арқылы әлеуметтік теңсіздікті жою; қайырымдылық қызметін ынталандыру; білім беру және мәдени бағдарламаларды қаржылық қолдау; жұмыссыздықпен күресу.

Біздің мемлекетіміздің әлеуметтік бағдарлану парадигмасы экономикалық жаңғырту міндеттерін қазақстандық әлеуметтік жүйе мен қоғамды дамыту мәселелерімен қатар қоятын негізгі саяси-құқықтық құжаттарда айқын байқалады. Мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылының тиімді тетіктерінің бірі мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс болып табылады.

«Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс» термині және ол белгілейтін технологияны іске асыру тетігі посткеңестік кеңістікте, оның ішінде Қазақстанда да қалыптаса бастады. Атап айтқанда, 2005 жылдың 12 сәуірінде Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты, стратегиялық әріптестікті іске асыруға арналған мемлекеттік тапсырысты іске асыру, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар ұсыну және сыйлықақылар беру процесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін, «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға арналған мемлекеттік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы»² Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі - Заң) қабылданды. Заң қабылданғаннан бері он тоғыз жыл өтті. Осы уақыт ішінде заң жүйелі түрде талқыланды, оны жетілдіру мақсатында түзетулер, өзгерістер мен толықтырулар енгізілді (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 2023 жылғы сәуірде әкімшілік реформа мәселелері бойынша енгізілді).

Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс – әлеуметтік саладағы міндеттерді шешуге бағытталған, үкіметтік емес ұйымдар бюджет қаражаты есебінен орындайтын әлеуметтік бағдарламаларды, әлеуметтік жобаларды, орталық және (немесе) жергілікті атқарушы органдардың бәсекелес ортаға жүзеге асыру үшін берілген функцияларын іске асыру нысаны (Заңның 1-бабының 2) тармағы). Мем-

лекет пен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылының тиімді және классикалық тетіктерінің бірі болып табылады, Қазақстанда 2005 жылдан бастап іске асырылуда.

Сондай-ақ, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс мемлекеттік сатып алу порталында мемлекеттік сатып алу тәсілі болып табылады, оған ҰЕҰ дерекқорына өз қызметі туралы ақпарат берген үкіметтік емес ұйымдар ғана қатыса алады.

Бүгінгі күні мемлекеттік сатып алу порталы³ мемлекеттік сатып алу саласындағы электрондық қызметтерге бірыңғай қол жеткізу нүктесін алуға мүмкіндік береді және Интернет желісіне қосылған кез келген компьютерден тапсырыс беруші, ұйымдастырушы және өнім беруші ретінде мемлекеттік сатып алуға қатысуға мүмкіндік береді. Осылайша, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылатын әлеуметтік мәселелерді шешу үшін ҰЕҰ-ны қаржылық қолдау нысандарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік сатып алу мынадай тәсілдермен жүзеге асырылатынын атап өтеміз: бәсекелестік – конкурс өткізу арқылы, аукциондарда, баға ұсыныстарын сұрау арқылы, тауар биржалары арқылы және 2022 жылғы 1 қаңтардан бастап электрондық дүкен арқылы. Және бәсекелі тәсілі мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру басым болып табылады⁴.

Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін анықтау және қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми-практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Осыған байланысты осы зерттеудің алдына мынадай міндеттер қойылады:

- Мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты реттейтін негізгі құқықтық нормаларды талдау;

- Қазақстан Республикасының мемлекеттік тапсырыс саласындағы заңнамасының қазіргі жай-күйінің деңгейін бағалау;

- қарастырылып отырған саладағы заң мен нормативтік заңға тәуелді актілердің баптары бойынша талдау жүргізу;

- Қазақстан Республикасының мемлекет-

² «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға арналған мемлекеттік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 12 сәуірдегі № 36 Заңы [Электрондық ресурc]. —<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000036> (жүзінген күні: 18.09.2024)

³ <https://goszakur.gov.kz/> (жүзінген күні: 20.09.2024 ж.)

⁴ Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс бойынша тапсырыс берушілер мен әлеуметтік қызметтерді жеткізушілердің тәуекелдері. <https://www.prozakur.kz/knowledge-base/riski-zakazchikov-i-postavshhikov-soczialnyh-uslug-po-gos-socz-zakazu/> (жүзінген күні: 20.09.2024)

тік әлеуметтік тапсырыстар саласындағы заңнамасының проблемалық мәселелерін, сондай-ақ құқық қолдану практикасын зерттеу және соның негізінде қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу.

Занды талдау барысында жүргізілген талдамалық жұмыстың негізіне айналған мынадай аспектілерге назар аударылды: Заңның мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына сәйкестігі, Заңның Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелеріне сәйкестігі, Заңның Қазақстан Республикасы Конституциясының, Конституциялық Заңдар мен кодекстердің нормаларына, сондай-ақ заң саласын құқықтық реттеудің халықаралық тәжірибесіне сәйкестігі.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында пайдаланылған негізгі материалдар: бірқатар стратегиялық және бағдарламалық құжаттардың ережелері, Қазақстан Республикасы Конституциясының, Қазақстан Республикасының конституциялық заңдарының, Қазақстан Республикасының кодекстерінің және т.б. нормалары.

Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі объектіні оның өзара байланыстарында, даму динамикасында жүйелі зерттеу әдісі, сондай-ақ абстракциялау әдісі, талдау және синтез әдісі сияқты жалпы ғылыми әдістер болып табылады. Сондай-ақ, салыстырмалы-құқықтық, техникалық-құқықтық әдістер және ресми-құқықтық талдау сияқты жеке-ғылыми әдістер қолданылды. Зерттелетін мәселелерді толық зерттеу үшін құқық нормаларын түсіндіруге, сондай-ақ құқық қолдану практикасының нақты деректерін жинауға және өңдеуге жүгіну қажет болды.

Талқылау

Құқықтық мониторинг жүргізу қағидаларының 11-тармағының 3) тармақшасына сәйкес⁵ Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын (заң жобаларына ғылыми құқықтық сараптаманы қамтамасыз ететін) уәкілетті ұйым жүргізген заңнаманың тиімділігін талдау (нормативтік құқықтық актілерді талдау) нәтижелерін пайдалану жөніндегі талап бекітілді. Осыған байла-

нысты, заңды талдау барысында әзірленген ұсынымдар заң шығару қызметінде есепке алу үшін мүдделі уәкілетті мемлекеттік органдарға жіберілді⁶.

Құқық қолдану практикасы мен халықаралық тәжірибені талдау нәтижесінде анықталған проблемаларды ескере отырып, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнаманы жетілдіру мақсатында келесі ұсыныстарды ұсынамыз.

1. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы заңда «үкіметтік емес ұйым» ұғымы бар, ол заңда белгіленген тәртіппен гранттар, сыйлықақылар алуға құқылы, бұл үкіметтік емес ұйымның мүлкін қалыптастыру көздерінің бірі болып табылады. Үкіметтік емес ұйым коммерциялық емес ұйым болып табылады.

«Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 35-бабына сәйкес⁷, мыналар:

1) құрылтайшылардан (қатысушылардан, мүшелерден) түскен түсімдер;

2) ерікті мүліктік жарналар мен қайырмалдықтар;

2-1) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларда міндетті мүліктік жарналар;

3) заңдарда белгіленген жағдайларда тауарлар сатудан, жұмыстардан, қызмет көрсетуден түскен түсімдер (кіріс);

4) акциялар, облигациялар, басқа да бағалы қағаздар және салымдар (депозиттер) бойынша алынған дивидендтер (кірістер, сыйақы (мүдде));

5) заңмен тыйым салынбаған басқа да түсімдер, заң актілеріне сәйкес, коммерциялық емес ұйымның мүлкін ақшалай және өзге де нысандардағы құрау көздері болып табылады.

Осылайша, коммерциялық емес ұйымдар туралы заңға коммерциялық емес ұйымның мүлкін қалыптастыру көзін – мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты орындау нәтижесінде алынған гранттарды, сыйлықақыларды қосу керек деп санаймыз, бұл салықтарды есептеуге әсер етуі мүмкін.

2. Нидерландының мемлекеттік сатып алу саласындағы заңнамасы тапсырыстың техникалық сипаттамасына арналған жекелеген

⁵ «Құқықтық мониторинг жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2023 жылғы 11 шілдедегі № 471 бұйрығы Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 12 шілдеде № 33069 болып тіркелді. [Электрондық ресурс]. — <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033069> (жүзінген күні: 20.09.2024)

⁶ Заңнама және құқықтық ақпарат институтымен Қазақстан Республикасының Әділет министрлігіне 2024 жылдың 28 наурызында №:10-04/311 шығыс нөмерімен мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы заңнамалық актілерді талдау нәтижелері бойынша талдамалық анықтама жолданды

⁷ «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңы. [Электрондық ресурс]. — https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000142_/compare (жүзінген күні: 15.09.2024)

ережелерді қамтиды⁸. Техникалық сипаттамалар келісімшарттың тақырыбына байланысты болуы керек және оның құны мен мақсаттарына сәйкес келуі керек. Олар пропорционалды және келісімшарт мақсаттарына жету үшін қажет жұмыс немесе қызмет көлеміне сәйкес келуі керек. Мемлекеттік тапсырысты орналастыру кезінде қызметтерге немесе тауарларға қойылатын техникалық талаптарды нақты анықтау қажет. Тапсырыс беруші бұл талаптарды конкурса қатысушылардың барлығына түсінікті болатындай етіп көрсетуі тиіс. Ол үшін ол тауарлардың немесе қызметтердің нақты сипаттамаларына қатысты әртүрлі стандарттарға немесе техникалық сипаттамаларға сілтеме жасай алады. Егер бұл мемлекеттік келісімшарттың ерекше қажеттіліктеріне байланысты болмаса, Тапсырыс беруші белгілі бір бренд атауларын немесе өндірушілерді көрсетпеуі керек.

Қазақстан Республикасының заңдарына техникалық ерекшелік туралы Ұқсас жалпы ережелерді енгізу объективті өлшемшарттарға негізделген өнім берушілерді бағалау мен таңдаудың неғұрлым тиімді рәсімдерін жасауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ нарықтың әртүрлі қатысушыларынан сапалы ұсыныстарды тартуға ықпал етеді. Жоғарыда айтылғандардың негізінде мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс жобалары бойынша техникалық ерекшеліктерді әзірлеу бойынша қадамдық алгоритм әзірлеу ұсынылады.

3. Өз баяндамасында «Орталық Азия елдеріндегі коммерциялық емес ұйым (бұдан әрі - КЕҰ) қаржылық тұрақтылығының құқықтық базасы»⁹ Халықаралық коммерциялық емес Құқық Орталығы (ICNL) 2023 әлі де үкіметтік емес ұйымдардың (бұдан әрі - ҰЕҰ) көпшілігінде қаржыландыру көздерін әртараптандыру жоқ екенін атап өтті: ҰЕҰ-да әдетте 1-2-ден аспайтын кіріс көздері болады. Сонымен қатар, басқа елдерде кәсіпкерлік қызметтен түсетін кірістер мен жергілікті донорлардан түскен қайырымдылықтар сияқты маңызды болып табылатын КЕҰ-ның дәстүрлі кіріс көздері Орталық Азиядағы КЕҰ-ның көпшілігі үшін маңызды рөл атқарған жоқ және әлі ойнаған жоқ. Бұл ішінара КЕҰ мен донорлық ұйымдар үшін салықтық жеңілдік-

тердің жеткіліксіздігімен, ал жеке тұлғалар - донорлар үшін мұндай жеңілдіктердің толық болмауымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, жергілікті компаниялар мен азаматтардың КЕҰ қызметі туралы хабардың жеткіліксіздігін, КЕҰ арқылы қайырымдылық жасау дәстүрінің жоқтығын атап өтуге болады (қайырымдылықтар, әдетте, КЕҰ-ның қатысуынсыз көмекке мұқтаж адамдарға тікелей жүзеге асырылады). Кәсіпкерлік қызметтен түсетін табыс сияқты табыс көзінің бұл түрінің таралмауы, ең алдымен, салық заңнамасының жеткіліксіздігімен және КЕҰ-ның кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін жеткілікті ынталандырудың болмауымен, КЕҰ-ның бастапқы капиталы мен несие алу мүмкіндігінің болмауымен, КЕҰ-ның нарық жағдайында тауарлар мен қызметтерді өндіру мен сатуды жоспарлау және жүзеге асыру дағдыларының болмауымен және т. б. байланысты.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде КЕҰ-ға олардың кәсіпкерлік қызметі үшін салықтық жеңілдіктер беру мүмкіндігін қарастыру ұсынылады.

4. 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап енгізілген мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың жаңа тетігі – стратегиялық әріптестікті іске асыруға мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс. Тапсырыстың бұл түрі деп ҰЕҰ-ның жалпыұлттық басымдықтарды іске асыру үшін әлеуетін тарту мақсатында орталық атқарушы органдар ҰЕҰ-ға беретін қаражат түсініледі.

Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы Заң мен ережелер стратегиялық серіктестер қызметінің мәнін ашпайды. Тиісінше, стратегиялық серіктестердің рөлін және олардың қызметінің ауқымын бағалау қиын.

Нәтижелер

Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бастамасы бойынша Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің атына¹⁰ мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы құқық қолдану практикасы бойынша ақпарат беру туралы хат жолдаған болатын.

⁸ Нидерланды сатып алу туралы заң, 2.3.3.1-параграфтары // [⁹ «Орталық Азия елдеріндегі КЕҰ-ның қаржылық тұрақтылығының құқықтық базасы» \[Электрондық ресурс\] \[¹⁰ Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының бастамасымен Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің атына 2024 жылдың 8 ақпанында № 8-1-8-/1129-И шығыс нөмерімен мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы құқық қолдану практикасы бойынша ақпарат беру туралы хат жолдады\]\(http://Financial-Sustainability-Central-Asia-RU-vf.pdf \(icnl.org\) \(жүзінген күні: 16.09.2024\)</p>
</div>
<div data-bbox=\)](http://wetten.nl - Regeling - Aanbestedingswet 2012 - BWBR0032203 (overheid.nl) (жүзінген күні: 16.09.2024)</p>
</div>
<div data-bbox=)

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің (бұдан әрі - Мәдениет министрлігі) жауабына сәйкес, соңғы 3 жылда Мәдениет министрлігіне мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс саласындағы түрлі мәселелер бойынша 11 өтініш келіп түсті. Негізінен, өтініштер мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс бойынша конкурстық рәсімдер мен құжаттаманы түсіндіруге бағытталған.

Осылайша, олардан:

- **4 өтініштердегі жобаларды жоспарлау мәселелері бойынша өтініштер** (жария талқылау шеңберінде жұртшылықтың пікірін ескермеу), мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс жобаларының конкурстық құжаттамасын қарау кезінде мемлекеттік органдардың балдарды дұрыс есептемеуі бөлігінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу туралы заңнамасының талаптарын бұзу, жобаларды жұртшылықпен жария талқылауды жүргізбеу туралы;

- мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс бойынша конкурстық рәсімдер мен құжаттаманы түсіндіруге қатысты **6 өтініш** (әлеуметтік маңызы бар жобалар бойынша жұмыс тәжірибесін есептеу, жобаларды іріктеу өлшемшарттарын есептеу, конкурстық құжаттаманы толтыру, жергілікті деңгейде жобаларды іске асыру кезінде балларды есептеу бойынша);

- мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты іске асыру рәсімдеріне қатысты НҚА-ға 1 ұсыныс.

Сонымен қатар, 11 өтініштің ақпараты бойынша жалпы 11 ұсыныс түсті (Ақмола облысы – 2, Ақтөбе облысы – 1, Қостанай облысы – 1, Қызылорда облысы – 2, Жетісу облысы – 3, Алматы қаласы – 2).

Өз кезегінде, Алматы, Атырау, Шығыс Қазақстан, Жамбыл облыстары мен Шымкент қаласында заңнаманы жетілдіру саласында шағымдар мен ұсыныстар жоқ.

Аймақтардың негізгі ұсыныстары келесідей:

1) мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс жобалары шегінде техникалық ерекшеліктерді әзірлеу бойынша қадамдық алгоритм әзірлеу;

2) мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында өтініштердегі мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс жобаларының тақырыптары бойынша ыңғайлы контент жасау;

3) мемлекеттік сатып алу қағидаларына мемлекеттік сатып алу қатарынан мемлекет-

тік әлеуметтік тапсырысты алып тастау бөлігінде өзгерістер енгізу, өтініштерде жергілікті ұйымдар (ҰЕҰ) үшін артықшылықтарды енгізу мәселесін қарау;

4) әділет органдарына ҰЕҰ жарғылық құжаттарының өлшемдерін қайта қарау мүмкіндігін қарау, өйткені бүгінгі күні барлық ҰЕҰ жарғыларында бейініне әртүрлі міндеттер қояды және бейінінен тыс барлық конкурсқа қатыса алады;

5) заңнамалық деңгейде «үкіметтік емес ұйым» және «коммерциялық емес ұйым» ұғымдарына анықтама беру;

6) мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс жобаларының қорытындыларын қарайтын және оларды бағалайтын сарапшылардың қызметіне ақы төлеу мүмкіндігін заңнамалық деңгейде қарастыру;

7) ҰЕҰ дерекқорында ҰЕҰ тіркеу процестерін жетілдіруге қатысты.

Соңғы 3 жылда Мәдениет министрлігімен Қазақстан Республикасының мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға мемлекеттік тапсырыс, Қазақстан Республикасындағы үкіметтік емес ұйымдар үшін гранттар мен сыйлықақылар туралы заңнамасының әкімшілік құқық бұзушылықтары анықталған жоқ.

Францияда¹¹ мемлекеттік сатып алумен айналысатын шенеуніктер үшін арнайы оқыту жүргізіледі. Мемлекеттік қызметкерлер үшін, атап айтқанда, сатып алу бөлімінің қызметкерлері үшін этика немесе адалдық мәселелері бойынша осындай оқыту хабардарлықты арттыра алады, білім мен міндеттемені дамытады, сондай-ақ мемлекеттік органдарда адалдық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Осылайша, Франциядағы тәжірибе бойынша Қазақстанда осы тәжірибені енгізу мүмкіндігін қарастыруды ұсынамыз. Оқыту мамандандырылған болуы мүмкін және Мемлекеттік сатып алудың әртүрлі аспектілерін, соның ішінде этикалық стандарттарды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл рәсімдерін, сатып алу процестеріндегі заңдылық пен ашықтықты сақтау ережелерін қамтуы мүмкін. Сонымен қатар, рәсімдер жұртшылықтың пікірін ескере отырып ашық болуы керек.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, Францияда Мемлекеттік сатып алу тапсырыс беруші тарапынан қаржылық міндеттемені орындауды көздейді. Осылайша аванс,

¹¹ ЭБДҰ ұсынымдары, *Preventing Corruption in Public Procurement 2016*, p.13, box 3 <https://baselgovernance.org/publications/preventing-corruption-public-procurement> (жүзінген күні: 14.09.2024)

алдын-ала төлем және төлем мерзімдері қарастырылуы мүмкін. Қазақстанда тәжірибе көрсетіп отырғандай, проблемалардың көбі қызметтерге ақы төлеу саласында туындайды.

Қорытынды

Қазақстанда мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды жүзеге асыру тәжірибесі көптеген проблемалардың көрсетілетін қызметтерге ақы төлеу саласында туындайтынын көрсетеді. Мысалы, «Мемлекеттік сатып алу туралы» және «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға мемлекеттік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар мен сыйлықақылар туралы» заңдарда авансқа, алдын ала төлемдерге және төлем мерзімдеріне қатысты нормалар жоқ. Бұл әлеуметтік қызмет көрсететін ұйымдарды бастапқыда өз есебінен тапсырыстарды орындауға мәжбүр етеді.

Осы аспектіні ескере отырып, заңнамаға қызметтерге ақы төлеу мәселелерін реттейтін нормаларды енгізу қажет болып көрінеді. Мұндай нормалар өнім беруші ұйымдар үшін қаржылық тәуекелдерді болдырмай және мемлекет пен оның азаматтарының мүддесі үшін тапсырыстардың тиісінше орындалуын қамтамасыз ете отырып, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстардың әділ және тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Сатып алу бөлімінің қызметкерлері үшін этика немесе адалдық бойынша оқыту хабардарлықты арттырады, білім мен міндеттемені дамытады және қоғамдық ұйымдарда адалдық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл тәжірибені Францияда жасалғандай Қазақстанға енгізу мүмкіндігін қарастыруға болады. Оқыту мамандандырылған болуы мүмкін және мемлекеттік сатып алудың әртүрлі аспектілерін, соның ішінде этикалық стандарттарды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл рәсімдерін, сатып алу процесіндегі заңдылық пен ашықтықты сақтау ережелерін қамтуы мүмкін.

Қазақстандағы әлеуметтік тапсырыстарды жүзеге асыратын ҮЕҰ мемлекеттік органдар-

мен (тапсырыс берушілермен) диалогта жиі қиындықтарға тап болады. Бәсекелестік диалогты енгізу оларға тапсырыс берушілермен тығыз қарым-қатынас жасауға, қызметтердің егжей-тегжейін талқылауға және оны көрсетудің ең жақсы тәсілдерін анықтауға мүмкіндік береді. Ал тұтынушы өз кезегінде әлеуетті жеткізушілермен олардың мүмкіндіктері мен ұсыныстарын жақсырақ түсіну, сондай-ақ нарық мүмкіндіктері туралы толық түсінік алу және ең қолайлы шешімді таңдау үшін диалогқа түсуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, егер мұндай сатып алуды жүзеге асыру кезінде мемлекет рәсімінің басқа тәртібін, талаптарын, қосымша жеңілдіктерді немесе ережелерді, атап айтқанда жоғарыда айтылғандарды қарастырса, талданатын Заң қосымша нормалар мен ережелерді енгізуді талап ететінін атап өткіміз келеді,

Өзге жағдайда, шет елдердің (атап айтқанда, батыс елдерінің) тәжірибесіне сүйене отырып, осы саланың ерекшелігін ескере отырып, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты жүзеге асыру туралы қосымша тарауды «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына енгізу ұсынылады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар саласындағы заңнамасын талдау мынадай аспектілердің жеткіліксіз әзірленгенін көрсетеді:

- 1) әлеуметтік тапсырыс рәсімін іске асыру кезінде сыбайлас жемқорлық пен теріс пайдалануды болғызбау жөніндегі шаралар;
- 2) мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру тәсілдері;
- 3) критерийлерді бағалау, өнім берушілерге қойылатын біліктілік талаптары;
- 4) мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың қаржылық орындалуы;
- 5) тапсырыстың техникалық ерекшелігі/сипаттамасы.

Сонымен қатар, заңның тиімділігін талдау нәтижелері бойынша неғұрлым егжей-тегжейлі ақпаратпен «ZAN.KZ» дерекқорынан танысуға болатындығын атап өтеміз (<http://www.zan.kz>).

УДК 343.72

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ ЗА МОШЕННИЧЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Утанов Мухтархан Айдарханович

Доктор юридических наук, доцент, советник председателя Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: mau_25@mail.ru

Ауешова Багдат Тлектесовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент) МОН РК, заведующая кафедрой правоведения Каспийского университета технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова; г. Актау, Республика Казахстан; e-mail: baueshova@mail.ru

Бұғыбай Дина Бұғыбайқызы

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры правоведения Каспийского университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова; г. Актау, Республика Казахстан; e-mail: Bugibaid@mail.ru

Саутбаева Салтанат Бакытжановна

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры юриспруденции факультета экономики и права Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова; г. Актобе, Республика Казахстан; e-mail: Salt_1979@mail.ru

Аблаева Эльвира Бекболатовна¹

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права гуманитарно-юридического факультета университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена правовому регулированию уголовной ответственности и наказания за мошенничество, предусмотренного статьей 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Актуальность избранной темы вызвана тем, что преступности в целом по республике характерна устойчивая тенденция к спаду, как и самой преступности против собственности, но в их структуре намечена тенденция к высокому росту мошенничества. Эти обстоятельства вызывают обеспокоенность казахстанского общества, особенно обусловленные с участвовавшими случаями хищения чужого имущества обманным путем или злоупотреблением доверия собственника с использованием с различных информационных технологий, которые в большей части так и остаются нераскрытыми и нерасследованными.

На основе данного исследования показаны недостатки и несовершенство правового регулирования мошенничества.

Дана уголовно-правовая характеристика мошенничеству как одной из форм хищения, направленного против чужой собственности. Проанализированы основные, квалифицированные и особо квалифицированные составы мошенничества. Сделан криминологический анализ мошенничества.

Изучены уголовное законодательство Республики Казахстан о мошенничестве и судебная практика по делам о мошенничестве. Исследованы совокупность признаков или юридических свойств уголовного дела о мошенничестве, в соответствии с которыми казахстанский законодатель определяет, какой орган, в каком порядке и в каких сроках должен вести по нему следствие или дознание.

¹ Автор для корреспонденции

Проведен обзор количественных и качественных показателей зарегистрированных уголовных правонарушений против собственности, содержащихся в официальных статистических данных, в целом по республике со дня вступления в действие УК РК от 2015 по настоящее время. Определены различные сферы и способы совершения мошенничества, а также его разновидности.

Выявлены проблемы правового регулирования норм о мошенничестве в Республике Казахстан, а также предложены пути их решения. Указана неопределенность правил подсудственности уголовных дел о мошенничестве тех или иных органов, к компетенции которых отнесены проведение по ним следствия или дознания. Акцентировано внимание на проблемах, связанных с раскрытием и расследованием мошенничества. Подняты вопросы квалификации мошенничества и его соотношение с гражданско-правовыми деликтами.

Ключевые слова: мошенничество, обман, злоупотребление доверием, хищение, корыстная преступность, преступления против собственности, квалификация мошенничества, уголовная ответственность, наказание, уголовное преследование.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЛАЯҚТЫҚ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ ПЕН ЖАЗАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Мұхтархан Айдарханұлы Утанов

Заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының қылмыстық істер жөніндегі кеңесшісі; Астана қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: mau_25@mail.ru

Багдат Тлектесовна Ауешова

Заң ғылымдарының кандидаты, ҚР БҒМ қауымдастырылған профессоры,
Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің
құқықтану кафедрасының меңгерушісі; Ақтау қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: baueshova@mail.ru

Дина Бұғыбайқызы Бұғыбай

Заң ғылымдарының кандидаты, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және
инжиниринг университетінің құқықтану кафедрасының қауымдастырылған
профессоры; Ақтау қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Bugibaid@mail.ru

Салтанат Бақытжанқызы Саутбаева

Заң ғылымдарының магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік
университетінің экономика және құқық факультетінің құқықтану кафедрасының
аға оқытушысы; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Salt_1979@mail.ru

Эльвира Бекболатқызы Аблаева

Заң ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университетінің гуманитарлық-заң
факультетінің Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры;
Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабында көзделген алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны құқықтық реттеуге арналған.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі, тұтастай алғанда, республикадағы қылмыстылықтың тұрақты төмендеу тенденциясымен, сондай-ақ меншікке қарсы қылмыстардың да, бірақ олардың құрылымында алаяқтықтың жоғары өсу үрдісі байқалады. Бұл мән-жайлар қазақстандық қоғамның алаңдаушылығын тудырады, әсіресе бөтеннің мүлкін алаяқтық жолмен ұрлау немесе әртүрлі ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, меншік иесінің сенімін теріс пайдалану жағдайларының көбеюіне байланысты, олар көп жағдайда ашылмаған және тергелмеген күйінде қалып отыр.

Осы зерттеу негізінде алаяқтықты құқықтық реттеудің кемшіліктері мен жетіспеушіліктері көрсетілген.

Бөтеннің мүлкіне бағытталған ұрлық түрлерінің бірі ретінде алаяқтықтың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы берілген. Алаяқтықтың негізгі, сараланған және аса сараланған құрамдары талданады. Алаяқтыққа криминологиялық сараптама жүргізілді.

Алаяқтық туралы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы және алаяқтық істері бойынша сот тәжірибесі зерделенді. Алаяқтық туралы қылмыстық істің белгілерінің немесе заңды қасиеттерінің жиынтығы зерттелді, оларға сәйкес қазақстандық заң шығарушы қай органды, қандай тәртіппен және қандай мерзімде ол бойынша тергеу немесе анықтау жүргізу керектігін анықтайды.

Ресми статистикалық деректерде қамтылған мүлікке қарсы тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың сандық және сапалық көрсеткіштеріне шолу Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қолданысқа енгізілген 2015 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін бүкіл республика бойынша жүргізілді. Алаяқтық жасаудың әртүрлі бағыттары мен әдістері, оның түрлері анықталды.

Қазақстан Республикасындағы алаяқтық туралы нормаларды құқықтық реттеу мәселелері айқындалып, оларды шешу жолдары ұсынылды. Алаяқтық туралы қылмыстық істер бойынша тергелу қағидаларына сай құзырына кіретін тергеу немесе анықтау жүргізетін қандай да бір органдардың анықталмағандығы көрсетілген. Алаяқтықты анықтау және тергеумен байланысты мәселелерге назар аударылады. Алаяқтықты саралау және оның азаматтық-құқықтық деликттермен байланыс мәселелері көтерілді.

Түйінді сөздер: алаяқтық, алдау, сенімді теріс пайдалану, жымқыру, пайдакүнемдік қылмыстылық, меншікке қарсы қылмыстар, алаяқтықты саралау, қылмыстық жауаптылық, жаза, қылмыстық ізге түсу.

LEGAL REGULATION OF CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT FOR FRAUD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Utanov Mukhtarhan Aidarkhanovich

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Counsellor to the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in Criminal Cases; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: mau_25@mail.ru

Aueshova Bagdat Tlektsovna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of Law at Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov; Aktau c., Republic of Kazakhstan; e-mail: baueshova@mail.ru

Bugybay Dina Bugybaykyzy

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Law at Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov; Aktau c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Bugibaid@mail.ru

Sautbayeva Saltanat Bakytzhanovna

Master of Legal Sciences, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics and Law at Aktobe Regional University named after K. Zhubanov; Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Salt_1979@mail.ru

Ablaeva Elvira Bekbolatovna

Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of Higher School of Law of Faculty of Humanities and Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the legal regulation of criminal liability and punishment for fraud provided for in Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

The relevance of the chosen topic because of by the fact that crime in the republic as a whole is characterized by a steady downward trend, as well as crime against property itself, but there is a tendency to a high increase in fraud in their structure. These circumstances are of concern to the Kazakh society, especially due to the increasing cases of theft of other people's property fraudulently or abuse of the owner's trust using various information technologies, which for the most part remain undisclosed and unexplored.

This study shows the shortcomings and imperfections of the legal regulation of fraud.

The criminal law characterization of fraud as one of the forms of theft directed against someone else's property is given. The main, qualified and especially qualified fraud formulations are investigated. A criminological analysis of fraud has been done.

The criminal legislation of the Republic of Kazakhstan on fraud and judicial practice in cases of fraud have been learned. A set of characteristics or legal features of a criminal case of fraud was investigated, according to which the Kazakhstani legislator determines which body, in what order and within what time frame should conduct an investigation or enquiry.

A review of quantitative and qualitative indicators of registered criminal offenses against property contained in official statistical data has been conducted in the republic as a whole from the date of entry into force of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan from 2015 to the present. Various areas and methods of fraud, as well as its varieties, have been defined.

Legal regulation issues regarding fraud norms have been identified in the Republic of Kazakhstan, along with proposed solutions to address them. The uncertainty exists regarding the jurisdiction of various authorities assigned to conduct investigations or inquiries into criminal cases involving fraud. Attention is focused on the problems associated with the disclosure and investigation of fraud. The issues of qualifying fraud and its relationship with civil law torts have been raised.

Keywords: fraud, deception, abuse of trust, theft, acquisitive crime, crime against property, qualification of fraud, criminal liability, punishment, criminal prosecution.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_251

Введение

Как известно, на сегодняшний день, мошенничество представляется одним из часто совершаемых, обладающих повышенной латентностью, наиболее опасных преступлений из всех видов уголовных правонарушений, которые предусмотрены Главой 6 Уголовного кодекса РК. Казахстанская судебная практика и теория уголовного права признает мошенничество одной из форм хищения, совершаемых из корыстных мотивов материального обогащения незаконным путем, причисляя его к уголовным правонарушениям против собственности.

Следует признать, что с точки зрения криминологической науки, среди всех корыстных преступлений, преимущественно количественно и качественно преобразующихся и отличающихся многообразием сфер проникновения, особенно в условиях развития рыночных отношений и информационных технологий, мошенничество занимает особое место. Несомненно, количественное и качественное преобразование того или иного вида преступности негативно отражается на деятельности органов уголовного преследо-

вания и суда, усложняя им работу и увеличивая их объем.

Соответственно широкая распространенность и латентный характер данного вида преступления в различных сферах правоотношений обуславливает важность и необходимость в правовом регулировании уголовной ответственности и наказания за мошенничество, уголовного преследования в ходе досудебного производства, осуществляемого органами дознания и следствия, а также профилактики и предупреждения корыстной преступности против собственности.

Методы и материалы

Методологию научного исследования составили общие теоретические и частные практические методы научных исследований, а также специальные юридические. В качестве эмпирических материалов использованы статистические данные о состоянии преступности против собственности, количестве уголовных дел, переданных в суды, а также сведения о лицах, осужденных за совершение мошенничества.

Результаты и обсуждение

Уголовная ответственность и наказание за мошенничество предусмотрено ст. 190 УК РК. Казахский законодатель в ч. 1 ст. 190 УК РК определяет мошенничество как «хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием»². Из этого следует, что по УК РК мошенничество совершается двумя способами: путем обмана или злоупотребления доверием. Но на практике, как будет показано ниже, есть и другие способы совершения мошенничества, выделяемые органами уголовного преследования.

По уголовному законодательству РК мошенничество считается преступлением, направленным против чужой собственности. В зависимости от объекта посягательства, мошенничество включено в Главу 6 УК РК, именуемую «Уголовные правонарушения против собственности». На взгляд казахских и российских ученых, определение казахским законодателем мошенничества как преступления против собственности является следствием пережитка советского законодательства, который в условиях развития рыночных отношений вызывает ряд возражений. По справедливому замечанию Ю.В. Голик, И.М. Смаиловой, собственность – это категория экономическая, а его значение для экономики государства является существенным, поэтому любые попытки, направленные против собственности, должны считаться реальной угрозой экономической безопасности государства [1, с. 154-156].

С принятием и вступлением в действие УК РК от 2014 года Глава 6 УК РК, включающая в себя уголовные правонарушения против собственности, подверглась серьезным изменениям. Существенными из них нужно признать квалифицирующие признаки мошенничества, совершенные путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы, а также в сфере госзакупок. По мнению наших российских коллег, указанные новеллы УК РК

2014 года, совпадают с мнением большинства ученых-теоретиков России, по признанию которых при совершении преступлений против собственности с использованием различных технологий, в том числе мошенничества, повышается степень общественной опасности классических преступлений. В связи с этим, Чечель Г.И., Третьяк положительно отозвались о закреплении в УК РК 2015 года мошенничества, совершенного обманом или злоупотребления доверием пользователя информационной системы, так как при помощи них происходит прямое воздействие на компьютерную информацию и имущество потерпевшего посредством манипулирования его психикой [2, с. 231-232].

Упомянем о том, что за последние годы уголовно-правовая норма о мошенничестве подверглась значительным изменениям и дополнениям. Так, в результате поправок от 2018 года, внесенных в ст. 190 УК РК, одним из видов наказаний, назначаемых за совершение мошенничества, предусмотренного частями 1 и 2 ст. 190 УК РК, стало привлечение к общественным работам на срок до 600 и соответственно до 1,000 часов. Наряду с лишением свободы, к лицам, совершившим мошенничество по ч. 3 ст. 190 УК РК, теперь назначается наказание в виде ограничения свободы на срок от 3 до 7 лет³. С 2019 года «неоднократность» стала признаком особо квалифицированного состава мошенничества, предусмотренного ч. 3 ст. 190 УК РК⁴. А с 2023 года, кроме конфискации имущества, в числе дополнительных видов наказаний, назначаемых за совершение особо квалифицированного состава мошенничества, появилось наказание – как лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до 6 лет или без такового. Вместе с тем, согласно новой редакции ч. 4 ст. 190 УК РК, пожизненное лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью или без такового заменены лишением таких прав только на определенный срок, то есть до 10 лет, за исключением мошен-

² Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 05.04.2024)

³ Закон РК от 12 июля 2018 года № 180-VI ЗПК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000180> (дата обращения: 05.04.2024)

⁴ Закон РК от 21 января 2019 года № 217-VI ЗПК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты права собственности, арбитража, оптимизации судебной нагрузки и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000217> (дата обращения: 05.04.2024)

ничества, совершенных лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, а равно приравненными к ним лицами, должностными лицами или лицами, занимающими ответственную государственную должность⁵.

На наш взгляд, изменения и дополнения, внесенные в ст. 190 УК РК, в большей части говорят о гуманизации уголовного законодательства РК о мошенничестве и экономии мер уголовных репрессий к лицам, совершившим мошенничество, так как они направлены на смягчение их уголовной ответственности и наказания, а также расширения сфер применения к ним альтернативных мер наказания, не связанных с лишением свободы. Безусловно, законодательные новеллы вполне согласуются с продолжающимся курсом развития уголовно-правовой политики РК. Тем не менее, не стоит забывать об общественной опасности мошенничества, проникшего практически во все сферы жизнедеятельности.

Свидетельством тому являются статистические данные о преступности за период 2015-2023 годы в целом по республике, представленные Комитетом по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры РК (далее – КПСиСУ ГП РК), которые показывают следующее. Так, в 2015 году количество правонарушений, зарегистрированных в Едином реестре досудебных расследований (далее – ЕРДР), было равно 386,718. Среди них уголовные правонарушения против собственности составляют 290,362, в доле которых 208,907 краж, 37,729 мошенничеств и 12,422 мелких хищений. В 2016 году из всех зарегистрированных 361,689 уголовных правонарушений против собственности – 285,351, из которых краж – 215,572, мошенничеств – 30,358, мелких хищений – 14,346. Из всех совершенных в 2017 году 316,418 уголовных правонарушений 253,916 составили против собственности. Среди них 193,154 краж, 27,467 мошенничеств и 11,367 мелких хищений⁶.

Картина несколько меняется в следующие 5 лет. Так, если в 2018 году из всех зарегистрированных 292,286 уголовных правонарушений долю против собственности образовали 237,264, то краж 180,175, а мошенничеств 29,282 и соответственно 10,939

мелких хищений. В 2019 году зарегистрировано всего 243,462 уголовных правонарушений и среди них против собственности – 195,987, из которых 139,102 краж, 32,286 мошенничеств и 11,016 мелких хищений. В 2020 году количество уголовных правонарушений, зарегистрированных в ЕРДР, включают в общем 162,783 преступлений и уголовных проступков, из которых 122,769 образуют против собственности, в их числе 67,111 краж, 33,653 мошенничеств, 10,684 мелких хищений. В 2021 году зарегистрировано всего в количестве 157,884 уголовных правонарушений. За рассматриваемый период по республике совершено 119,693 уголовных правонарушений против собственности. Среди них по ст. 188 УК РК – 57,498 преступлений, по ст. 190 УК РК – 41,083 преступлений, по ст. 187 УК РК – 11,467 уголовных проступков. Статистические данные за 2022 год показывают, что совершено 157,473 уголовных правонарушений, из которых 122,179 против собственности, в том числе 58,880 краж, 43,499 мошенничеств, 11,331 мелких хищений. Количество уголовных правонарушений, совершенных в 2023 году, сократилось до 140,272 и соответствующим образом уголовные правонарушения против собственности до 104,486, что вовсе не отразилось на количестве мошенничеств, возросших до 44,786. Напротив, в их структуре доля краж снизилась до 42,639 и мелких хищений до 9,358.

Поначалу, казалось бы, что количественный характер преступности (уровень) в целом по стране за период 2015-2023 годы говорит о снижении преступности. Но в последующем за кажущейся видимостью незаметными остаются качественный характер преступности (структура), который показывает, что удельный вес мошенничеств продолжает оставаться весомым на фоне всех уголовных правонарушений против собственности.

Далее, ради доходчивости возьмем данные уголовной статистики, в которых определены сферы, способы и разновидности мошенничества. Так, в форме Отчета №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях», составленных органами следствия и дознания, выделены следующие 3 сферы мошенничества – в сфере кредито-

⁵ Закон РК от 3 января 2023 года № 188-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции и обеспечения безопасности лиц, подлежащих государственной защите» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000188> (дата обращения: 05.04.2024)

⁶ "Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях»" за период с 2015 по 2023 годы // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 10.04.2024)

вания, страхования, земельных правоотношений и недвижимости, 2 способа совершения мошенничества – путем займа денежных средств и с использованием платежных карт, а также один вид мошенничества как – интернет-мошенничество. Согласно статистическому отчету, среди всех совершаемых мошенничеств около 50% составляет интернет-мошенничество, доля которых в структуре мошенничества за все рассмотренные периоды несколько не меняется. При этом несмотря на то, что законодатель в п. 5) ч. 2 ст. 190 УК РК выделяет мошенничество, совершенное в сфере госзакупок, на практике нет данных об этом.

Итак, приведенные выше статистические данные о количестве совершенных в РК уголовных правонарушений свидетельствуют, что, во-первых, с 2015 по 2020 годы наблюдается устойчивая тенденция к спаду общей преступности и самой доли мошенничества в структуре уголовных правонарушений против собственности. При этом видно, что с 2020 года наблюдается резкий спад преступности в стране от 243,462 уголовных правонарушений, зарегистрированных в 2019 году, до 162,783 преступлений и уголовных проступков, совершенных в 2020 году.

Во-вторых, несмотря на снижение общего уровня преступности в целом по республике, наблюдающегося из года в год, с 2018 года выявляется устойчивая склонность роста корыстной преступности – мошенничества, которое в следующие 6 лет по неизвестным для нас причинам характеризуются тенденцией к высокому росту. Общее количество уголовных правонарушений в 2018 году сократилось от 316,418 до 292,286, включая от 253,916 уголовных правонарушений против собственности до 237,264. Невзирая на то, что имеет место спад преступности, в том числе против собственности, тем не менее, количество мошенничеств возросло.

Следовательно, если с 2015 по 2017 годы снижается преступность в целом и соответственно в их структуре уголовные правонарушения против собственности, то доля мошенничества, наоборот, возрастает с 2018 по 2023 годы. Так, в 2015 году совершено 37,729 мошенничеств, в 2016 – 30,358, в 2017 – 27,467. Как видим, за период 2015 по 2017 годы наряду со спадом общей преступности идет и снижение роста мошенничества. А в 2018 году совершено 29,282 мошенничеств, что на 1,815 мошенничеств больше, чем в предыдущем периоде. Аналогичным

образом, в 2019 году больше на 3,004, в 2020 году на 1,367, в 2021 на 7,430, в 2022 году на 2,416 и в 2023 году на 1,287 мошенничеств, чем в предыдущих периодах.

В этой части также хотелось бы отметить, что с 2021 года по настоящее время в структуре уголовных правонарушений против собственности особо резко возрастает доля мошенничества. При этом, стоит обратить внимание на то обстоятельство, подтверждающее о том, что в период 2021 по 2022 годы состояние преступности не меняется и остается в целом на одном уровне. Количество уголовных правонарушений в 2022 году составило 157,473, что всего лишь на 265 уголовных правонарушений больше, чем в 2021 году.

Особо ощутимо, что в 2020 году уровень преступности резко падает с 243,462 уголовных правонарушений до 162,783, то есть на целых 80,578 уголовных правонарушений. Возможно, объяснением тому является пандемия коронавирусной инфекции, но, все-таки, обстоятельство непреодолимой силы никак не отразилось на показателях мошенничества, так как количество мошенничеств, совершенных в 2020 году, превысило на 1,367 мошенничеств больше, чем в 2019 году.

Особый рост мошенничества, наблюдаемый за последние 3 года в период 2021 по 2023 годы, позволяет нам выделить наметившуюся тенденцию роста мошенничества.

В-третьих, в структуре всех уголовных правонарушений против собственности, предусмотренных Главой 6 УК РК, доля мошенничества с 2015 по 2023 годы продолжает занимать второе место после кражи, а мелкое хищение третье место после мошенничества.

Все же, вызывает недоумение тот факт, что по сей день, подследственность дел об уголовных правонарушениях, предусмотренных ч. 1 ст. 190 УК, то есть основного состава мошенничества, не определена в Уголовно-процессуальном кодексе РК. Так, в соответствии со ст. 187 УПК РК, определяющей подследственность уголовных дел, предварительное следствие по делам об уголовных правонарушениях, предусмотренных п. 2) ч. 3 и ст. 190 УК и ч. 4 в случае наличия признаков, предусмотренных п. 2) ч. 3 ст. 190 УК, производится следователями антикоррупционной службы, по делам об уголовных правонарушениях, предусмотренных 190 (ч. 2, п. 1), 3) и 4) ч. 3, ч. 4) УК, органами внутренних дел, а в случае причи-

нения ущерба государству – службой экономических расследований⁷.

Наглядно показано, что, к сожалению, УПК РК не определяет орган или должностное лицо, которые в соответствии с установленной законом подследственностью вправе производить дознание или следствие по уголовным делам о мошенничестве, предусмотренного ч. 1 ст. 190 УК РК. Поэтому отказ органами внутренних дел осуществлять регистрацию в ЕРДР сообщений или заявлений о совершенном мошенничестве, а также разъяснение ими потерпевшим от мошенничества порядка обращения в суды общей или гражданской юрисдикции, явление не совсем неслучайное. Мошенничество, предусмотренное ч. 1 ст. 190 УК по характеру и степени общественной опасности, признается преступлением небольшой тяжести. Несмотря на это, простой состав мошенничества, являясь преступлением, предусмотренным ч. 1 ст. 190 УК РК, не должен рассматриваться судами общей или гражданской юрисдикции в порядке, установленном законодательством РК о гражданском судопроизводстве. Такое положение вещей на практике в лишней раз убеждают нас в том, что органами внутренних дел субъективно создается латентный характер преступности против собственности.

Кроме того, согласно сложившейся сегодня практике, с которым сталкиваются потерпевшие, в том числе и авторы настоящей работы, органы уголовного преследования считают, что для возбуждения уголовного дела о мошенничестве не является достаточным заявления о совершенном мошенничестве лишь от одного потерпевшего, а необходимо, чтобы поступило такого рода заявление от нескольких потерпевших.

Между тем, согласно ч. 3 ст. 32 УПК РК, определяющей порядок осуществления уголовного преследования и обвинения в суде, уголовные дела о мошенничестве, предусмотренные ч. 1 ст. 190 УК, считаются уголовными делами частного-публичного обвинения⁸. Производство по указанным категориям дел начинается не иначе как по жалобе потерпевшего и подлежит прекращению за примирением сторон в порядке ст. 68 УК РК, в том числе посредством медиации. То есть подозреваемые или обвиняемые, или подсудимые ввиду их примирения с потерпевшим могут быть освобождены

от уголовной ответственности по нереабилитирующим обстоятельствам. Бесспорно, что несколько иначе обстояло бы дело, если уголовное преследование и обвинение в суде по уголовным делам о мошенничестве, предусмотренных ч. 1 ст. 190 УК, осуществлялись в частном порядке, по которым состоялось бы простое примирение сторон в порядке установленном ч. 2 ст. 32 УПК РК.

По данному вопросу следует согласиться с мнением молодых исследователей, которые правильно пишут о том, что мошенничества, например, в сфере жилищных отношений в большинстве случаев скрываются под видом договоров гражданско-правового характера и, соответственно, они становятся предметом спора о праве гражданском, а не предметом судебного разбирательства дел о преступлениях. Так, проведенный Д.Ш. Кусаиновым анализ изученных им уголовных дел, позволил ему заключить, что лишь в 31,6% случаев факты о совершенных мошенничествах незамедлительно заявляются в органы, причиной чему служат скрываемые под видом договоров гражданско-правового характера действия мошенников и другие их правомерные поведения. Поэтому автор в качестве мер, направленных на повышение эффективности борьбы с мошенничествами в сфере жилищных отношений, считает необходимым при каждом обнаружении признаков преступления обязать суды сообщать об этом правоохранительным органам [3, с.124]. Но, несмотря на заманчивость его предложения, оно осталось неучтенным при разработке нового ГПК РК от 2015 года, а более того, как было показано выше, норма о заявлении подложности доказательств, содержащаяся в ст. 208 ГПК РК от 1999 года, вовсе отсутствует в ГПК РК от 2015 года.

Другие исследователи обращают внимание на сложность решения проблем разграничения уголовно-правового мошенничества от гражданско-правового деликта, вытекающего из различного рода сделок, впоследствии которых обязательства не исполняются и собственнику причиняется ущерб. Для их разграничения М.И. Смаилова в качестве критерия берет обман. Данный автор считает, что, во-первых, уголовное преследование должно осуществляться только в отношении общественно-опасных обманов, во-вторых, уголовно-правовой обман должен наличествовать в тех случаях, когда посредством

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 10.04.2024)

⁸ Там же.

гражданского иска невозможно восстановить нарушенное мошенничеством право, в-третьих, в сферу уголовной юрисдикции должны подпадать особо коварные и ловкие обманы, в-четвертых, пределы уголовно-правового обмана должны определяться посредством указания его четких признаков, в-пятых, ущерб может служить лишь формальным критерием разграничения уголовно-правового обмана от гражданско-правового деликта [4, с. 171-172].

Однако, с таким выводом не соглашаются некоторые авторы. Как верно подмечено Н.В. Иванцовой, Е.В. Прыгуновой, обман или злоупотребление доверием являются недостаточными для квалификации мошенничества, потому что они могут иметь место и при других формах хищения. Опираясь на критерий разграничения форм хищения, в основе которого закладывается способ завладения чужим имуществом, авторы считают, что мошенничество отличается от всех других форм хищения именно совершением его способом обмана или злоупотребления доверием. Поэтому при разграничении мошенничества от кражи, грабежа, разбоя или вымогательства нужно брать в основу тот факт, что обман в составе мошенничества играет роль тех обстоятельств, под влиянием которых потерпевшие сами передают преступнику имущество [5, с.55].

Как нам представляется, самостоятельность способа мошенничества, совершаемого злоупотреблением доверием, не должно вызывать сомнений, так как во многих случаях мошенничество совершается именно в отношении тех потерпевших, с которыми у преступников-мошенников имеются доверительные отношения. Тем не менее, в теории так и не сложилось однозначное понимание способов совершения мошенничества. Напротив, судебная практика различает указанные два способа мошенничества. Согласно разъяснениям Верховного Суда РК, обман как самостоятельный способ совершения мошенничества состоит в преднамеренном введении в заблуждение потерпевшего, сообщении ему заведомо ложных сведений, сокрытии действительных фактов и т. п. В свою очередь, злоупотребление доверием как самостоятельный способ мошенничества состоит в использовании доверием потерпевшего⁹. Таким образом, если следовать разъяснениям Верховного Суда РК, то

складывается впечатление о том, что общим для указанных самостоятельных способов мошенничества является факт добровольной передачи самим потерпевшим имущества виновному лицу.

В работах отдельных авторов отмечается проблема квалификации мошенничества, предусмотренного п. 2) ч. 3 ст. 190 УК РК, совершаемые специальными субъектами, представляющиеся смежными составами получения взятки, разграничиваемые между собой в основном только по содержанию должностных полномочий взяткополучателя и их сопоставляются с обещанными действиями. По мнению Б.Б. Дембаева несмотря на то, что мошенничество является менее опасным преступлением нежели получение взятки, а также независимо от суммы хищения, санкции ч. 3 ст. 190 УК РК и ч. 3 ст. 366 УК РК одинаковые [6, с.94].

На схожие дефекты уголовно-правовых норм указал также профессор С.М. Рахметов. Автор находит сходство между мошенничеством и действиями по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров, а также созданием и руководством финансовой (инвестиционной) пирамидой, относящихся к преступлениям против собственности. Поэтому, на его взгляд, неслучайно эти преступления против собственности поначалу квалифицируются как мошенничество. Тем не менее, несмотря на то что они имеют сходство между собой по степени и характеру общественной опасности, верхний и нижний пределы санкции статей 190 и 216 УК РК сильно разнятся между собой. В этой связи, им предложено привести их в соответствие [7, с.130-131].

Следующим рассмотрим, сколько уголовных дел о мошенничестве ежегодно поступают в суды и в отношении скольких лиц выносятся судебные акты. Учитывая требования, предъявляемые Редакцией журнала к объему статьи, ограничимся лишь статистическими данными с 2018 года по 2023 год, в период которых, как раз-таки, имеет место рост мошенничества.

Так, если в 2018 году было зарегистрировано в количестве 29,282 мошенничеств, то в суды I инстанции поступило всего 2,863 уголовных дел. В 2019 году соответственно 2,474 из 32,286, в 2020 году 2,628 из 33,653, в 2021 году 2,969 из 41,083, в 2022 году 3,050

⁹ Нормативное постановление Верховного Суда РК от 29 июня 2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения: 10.04.2024)

из 43,499 и в 2023 году 3,947 из 44,786¹⁰. Здесь также важно обратить внимание на количество лиц, в отношении которых вынесены судебные акты по уголовным делам о мошенничестве. Так, в 2018 году число осужденных по всем частям ст. 190 УК РК составило в общем 1,783 лиц, в 2019 – 1,633, в 2020 – 1,810, в 2021 – 2,366, в 2022 – 2,392 и в 2023 году – 3,255¹¹.

Опираясь на представленные официальные данные, следует заключить вывод о том, что из всех совершаемых ежегодно преступлений по ст. 190 УК РК даже 10% уголовных дел не доходят до суда. Подобным образом, по тем уголовным делам, которые дошли до суда, даже в отношении 10% лиц, совершивших мошенничество, не выносятся судебные акты. Кроме того, нельзя упускать из виду то, что органами уголовного преследования и суда широко применяются нормы о примирении сторон и меры наказания, не связанные с лишением свободы.

Заключение

Состояние преступности в РК за период 2015-2023 годы, в том числе о преступности против собственности дают основания полагать, что данные уголовной статистики в целом по стране являются неполными и неверными ввиду отсутствия в них всех сообщений или заявлений о совершенных мошенничествах.

Судебно-следственная практика показала, что процессуальная форма уголовного судопроизводства, осуществляемая по делам об уголовных проступках и преступлениях, заменяется процессуальной формой гражданского судопроизводства. Органами уголовного преследования и суда не соблюдаются правила о подсудности тех или иных дел, подсудных исключительно судам общей, гражданской или уголовной юрисдикции.

В свою очередь, обращение потерпевших в суды с иском о возмещении им ущерба, причиненным мошенничеством, возврата похищенных денег, уплаты неустойки и прочее искусственно увеличивает судебную нагрузку. В то время тогда, когда Гражданский процессуальный кодекс РК от 2015 года, в отличие от ранее действовавшего, не предусматривает возможность заявления о подложности доказательств, в которых имеются признаки уголовного правонарушения, дающих суду основание направить материалы гражданского дела прокурору для проведения по нему досудебного расследования (ст. 208 ГПК РК от 1999 года)¹².

Между тем, нарушается один из важных принципов уголовного права – принцип неотвратимости уголовной ответственности и наказания, так как досудебное расследование по заявленным ли сообщенным мошенничествам, предусмотренных ч. 1 ст. 190 УК, не осуществляется органами уголовного преследования. Уголовные дела о мошенничестве не доходят до суда, тем самым, позволяя преступникам-мошенникам уклониться от уголовной ответственности и наказания за совершенное мошенничество, предавая им уверенность в том, что они впредь могут обманывать или злоупотреблять доверием людей, оставаясь при этом безнаказанными.

Резюмируя поставленные в работе вопросы, следует заключить, что борьба с мошенничеством в целом, как и с преступностью, по общим правилам, не сводится лишь к усилению уголовной ответственности и ужесточению наказания. Наиболее сильным препятствием для совершения мошенничества, сдерживающим преступников-мошенников, выглядит большая вероятность того, что они в скором времени будут разоблачены органами уголовного преследования и подвергнуты судом к наказанию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голик Ю.В., Смаилова И.М. *Современные тенденции мошенничества в Таможенном союзе Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации* // *Всероссийский криминологический журнал*, 2013. № 3. – С. 150-158.
2. Чечель Г.И., Третьяк М.И. *Законодательная регламентация преступлений против собственности в сфере высоких технологий в УК Казахстана и России* // *Всероссийский криминологический журнал*, 2017. Т. 11. № 3. – С. 228-236.

¹⁰ Отчет №1 "О работе судов первой инстанции по рассмотрению уголовных дел" за 2018-2023 годы // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 15.04.2024)

¹¹ Отчет №10 «О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты» за 2018-2023 годы // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 15.04.2024)

¹² Утративший силу Гражданский процессуальный кодекс РК от 13 июля 1999 года № 411 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000411_ (дата обращения: 15.04.2024)

3. Кусаинов Д.Ш. Особенности первоначального этапа расследования мошенничества в сфере жилищных отношений // Вестник института законодательства Республики Казахстан, 2015. - № 1 (37). – С. 122-127.
4. Смаилова И.М. К вопросу о межотраслевой конкуренции уголовного и гражданского законодательства при квалификации мошенничества // Вестник института законодательства Республики Казахстан, 2012. - № 3 (27). – С. 170-175.
5. Иванцова Н.В., Прыгунова Е.В. Вопросы квалификации преступлений против собственности, совершаемых путем обмана или злоупотребления доверием // Марийский юридический вестник, 2017. № 1 (20). – С. 54-60.
6. Дембаев Б.Б. Наказания имущественного характера в системе уголовных наказаний в Республике Казахстан // Российское право: образование и практика, наука, 2018. № 5. – С. 92-96.
7. Рахметов С.М. Мониторинг практики применения некоторых норм Уголовного кодекса об ответственности за уголовные правонарушения против собственности // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2022. № 4 (71). – С. 124-134.

REFERENCES

1. Golik Ju.V., Smailova I.M. Sovremennye tendencii moshennichestva v Tamozhennom sojuze Respubliki Belarus', Respubliki Kazahstan i Rossijskoj Federacii // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal, 2013. № 3. – S. 150-158.
2. Chechel' G.I., Tret'jak M.I. Zakonodatel'naja reglamentacija prestuplenij protiv sobstvennosti v sfere vysokih tehnologij v UK Kazahstana i Rossii // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal, 2017. T. 11. № 3. – S. 228-236.
3. Kusainov D.Sh. Osobennosti pervonachal'nogo jetapa rassledovaniya moshennichestva v sfere zhilishhnyh otnoshenij // Vestnik instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan, 2015. - № 1 (37). – S. 122-127.
4. Smailova I.M. K voprosu o mezhotraslevoj konkurencii ugovnogo i grazhdanskogo zakonodatel'stva pri kvalifikacii moshennichestva // Vestnik instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan, 2012. - № 3 (27). – S. 170-175.
5. Ivancova N.V., Prygunova E.V. Voprosy kvalifikacii prestuplenij protiv sobstvennosti, sovershaemyh putem obmana ili zloupotreblenija doveriem // Marijskij juridicheskij vestnik, 2017. № 1 (20). – S. 54-60.
6. Dembaev B.B. Nakazaniya imushhestvennogo haraktera v sisteme ugovnyh nakazanij v Respublike Kazahstan // Rossijskoe pravo: obrazovanie i praktika, nauka, 2018. № 5. – S. 92-96.
7. Rahmetov S.M. Monitoring praktiki primenenija nekotoryh norm Ugolovnogo kodeksa ob otvetstvennosti za ugovnye pravonarushenija protiv sobstvennosti // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, 2022. № 4 (71). – S. 124-134.

ON THE ISSUE OF «LEGALIZATION» OF CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN KAZAKHSTAN

Kanatov Almas Kanatovich

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Parliamentarism; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: kahatov_76@mail.ru

Karakhozhayev Olzhas Suyundikovich¹,

Master of Law, Head of the Department of Analysis of the effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c.; the Republic of Kazakhstan; e-mail: qaraqojaev.o@zqai.kz

Abstract. The article was prepared in connection with the proposed amendments to the current legislation of Kazakhstan. These include the Constitutional Law "On Amendments and Additions to the Constitutional Law 'On the Prosecutor's Office'", the Laws "On the return of illegally acquired assets to the State" and "On Amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the return of illegally acquired assets to the state", "The amendments to the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences" and "The amendments to the Code of the Republic of Kazakhstan on Taxes and other mandatory payments to the budget (Tax Code)".

The main emphasis in this article was placed on the analysis of the main conceptual, legislative, unresolved issues of current legislation in relation to the existing institution of criminal liability of legal entities and legal mechanisms for the execution of criminal penalties against a legal entity.

The authors of the article unanimously conclude that the «legalization» of the institution of criminal liability of legal entities in the current national legislation will have a beneficial effect on the development of the country's economy. This will lead to an effective and proportionate solution to issues related to combating economic, environmental, corruption, and organized crime. It will contribute to the prevention of harm to many objects of criminal law protection (life and health of citizens, military, political, information and public security of citizens, public health).

Keywords: criminal liability, legal entity, criminal law, lawmaking, administrative responsibility.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАҢДЫ ТҮЛҒАЛАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН «ЗАҢДАСТЫРУ» МӘСЕЛЕСІНЕ

Алмас Қанатұлы Қанатов

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Парламентаризм институтының атқарушы директоры; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kahatov_76@mail.ru

Олжас Сүйіндікұлы Қарақожаев

Құқық магистрі, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты заңнама тиімділігін талдау бөлімінің басшысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: qaraqojaev.o@zqai.kz

Аннотация. Мақала Қазақстанның қолданыстағы заңнамасының мынадай: «Прокуратура туралы» Конституциялық заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Конституциялық заңмен, «Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы», «Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы», «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне

¹ Author for correspondence

толықтырулар енгізу туралы», «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының кодексіне (Салық кодексі) толықтырулар енгізу туралы» заңдарын толықтыруға байланысты дайындалды.

Осы мақалада заңды тұлғалардың қолданыстағы қылмыстық жауаптылық институтына және заңды тұлғаға қатысты қылмыстық жазаны орындаудың құқықтық тетіктеріне қатысты қолданыстағы заңнаманың негізгі тұжырымдамалық, заң шығарушылық, шешілмеген мәселелерін талдауға баса назар аударылды.

Мақала авторлары заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілік институтын қолданыстағы ұлттық заңнамада «заңдастыру» ел экономикасының дамуына пайдалы әсер етеді деген қорытындыға бірауыздан келеді. Бұл экономикалық, экологиялық, сыбайлас жемқорлыққа және ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін тиімді және пропорционалды шешуге әкеледі. Көптеген қылмыстық-құқықтық қорғау объектілеріне (азаматтардың өмірі мен денсаулығы, әскери, саяси, ақпараттық және қоғамдық қауіпсіздік, халық денсаулығы) зиянның алдын алуға ықпал ететін болады.

Түйінді сөздер: қылмыстық жауапкершілік, заңды тұлға, қылмыстық заңнама, заң шығару, әкімшілік жауапкершілік.

К ВОПРОСУ «ЛЕГАЛИЗАЦИИ» УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В КАЗАХСТАНЕ

Канатов Алмас Канатович

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, исполнительный директор Института парламентаризма; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: kahatov_76@mail.ru

Карахожаев Олжас Суюндикович

Магистр права, руководитель отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: qaraqojaev.o@zqai.kz

Аннотация. Статья была подготовлена в связи с пополнением действующего законодательства Казахстана следующими нормативными актами: Конституционным законом «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон «О прокуратуре», Законами «О возврате государству незаконно приобретенных активов», «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам возврата государству незаконно приобретенных активов», «О внесении дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях», «О внесении дополнений в Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)».

Основной акцент в данной статье был сделан на анализе основных концептуальных, законотворческих, нерешенных вопросах действующего законодательства в отношении существующего института уголовной ответственности юридических лиц и правовых механизмов исполнения в отношении юридического лица уголовного наказания.

Авторы статьи единодушно приходят к выводу о том, что «легализация» института уголовной ответственности юридических лиц в действующем национальном законодательстве окажет благотворное воздействие на развитие экономики страны. Это приведет к эффективному и соразмерному решению вопросов противодействия экономической, экологической, коррупционной и организованной преступности. Будет способствовать превенции вреда многим объектам уголовно-правовой охраны (жизни и здоровья граждан, военной, политической, информационной и общественной безопасности граждан, здоровью населения).

Ключевые слова: уголовная ответственность, юридическое лицо, уголовное законодательство, законотворчество, административная ответственность.

Introduction

The problem of properly understanding and recognizing the institute of criminal liability of legal entities, its legalization, and consequently, the formation of a unified investigative-prosecutorial and judicial (law enforcement) practice remains one of the complexes (but solvable) tasks.

The ultimate goal is to “legalize” this institute of liability on the territory of the Republic of Kazakhstan. Why “legalize” and not introduce? This issue will be discussed in detail below.

As a historical and legal note for those not familiar with the essence of the question, it is worth recalling the following:

Firstly, the process of bringing legal entities into the sphere of criminal law impact was activated in the 80s of the twentieth century, and especially in the 90s, in connection with the adoption of state criminal law codes. For example, the criminal liability of legal entities was established in the Netherlands in 1982, in Portugal in 1992, in France in 1995, in Finland in 1997, and the same year, this liability was introduced in neighboring China [1].

Currently, criminal liability of legal entities already exists in England, the USA, Canada, Scotland, Denmark, Norway, Finland, Japan, India, Moldova, Lithuania, Jordan, Lebanon, Syria, and other states.

Also author Malanchuk analyzes the doctrinal provisions of the criminal law of Ukraine and emphasizes that the issue of applying criminal liability to legal entities remains controversial, suggesting improvements to national legislation based on international experience and practices [2].

Secondly, it should be noted that in the theory of criminal law (already “sovereign” judgments, that is, within the framework of independent republics) proposals on the possibility of recognizing legal entities as subjects of crime began to be seriously discussed from 1991 [3]. By that time, supporters of criminal liability of legal entities in Russia included quite authoritative professors, such as A.V. Naumov (Criminal law in conditions of transition to a market economy // Soviet State and Law. 1991. No. 2. p. 35; also him. Enterprise at the dock // SO. 1992. No. 17, 18. p. 63), S.G. Kelina (Liability of legal entities in the draft of the new Criminal Code of the Russian Federation // Criminal Law: new ideas / Ed. by S.G. Kelina and A.V. Naumov. M., 1994. p. 50-60), A.S. Nikiforov (On the criminal liability of legal

entities // Criminal Law: new ideas. p. 43-49), F.M. Reshetnikov, and others.

Pan Dunmei concludes that in the context of a risk society, the criminal liability of legal entities should be based not on harsher penalties, but on encouraging companies to implement compliance programs, which helps prevent internal risks and reduce the level of corporate crime [4].

In Kazakhstan, this problem (at an early stage) was considered in a scientific and legislative context by U.S. Jekebayev [5] (On the criminal liability of legal entities // News of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social sciences, 1993, No. 4), A.K. Kanatov [6] (Criminal liability of legal entities // Law. Republican scientific journal. No. 7. - 1999); at the contemporary stage, by M.Ch. Kogamov [7] and others.

Thirdly, extensive theoretical discussions are currently being conducted, pointing out the shortcomings of “implementation” into the current criminal legislation of legal entities as subjects of criminal offenses (crimes).

Methods and materials

The article uses formal logical and dialectical methods, comparative legal, empirical analysis, as well as quantitative, qualitative and special methods of scientific research.

Results and discussion

Briefly, the following key issues emerge:

a) The prevailing, primary notion that only a natural person can be a subject of criminal liability. The category of “guilt” has become the main stumbling block in domestic criminal law. Most scholars focus their attention on this.

This “notion” formally stems from the well-known legal maxim expressed in the Latin formula: “Societas delinquere non potest” (a collective subject cannot be guilty of a crime), which, in turn, is based on the more well-known maxim: “Nulla poena sine culpa” (no punishment without guilt).

b) The realisation of the principles of personal responsibility and individualisation of criminal liability and punishment. The problems that arise include:

- 1. The distribution of the severity of criminal liability between a natural and a legal person;
- 2. It is wholly inappropriate to hold a manager responsible for actions committed while carrying out the functions of their

predecessor, particularly when those functions were being carried out at the time of discovering the criminal act.

c) Imposing criminal penalties on legal entities. The application of traditional punishments to legal entities is indicated to be futile, as they are unable to meet one of their universally recognised goals. Without delving into the debate surrounding the involvement of legal entities in criminal liability, it is sufficient to consider the legislative aspect of this issue.

Main part

1. In accordance with the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 30 April 2010 (No. 371)², a draft law of the Republic of Kazakhstan, entitled "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Introduction of Criminal Liability of Legal Entities", was submitted for consideration to the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. This draft law was developed in accordance with the instructions of the head of state dated December 2, 2009, No. 51-10.112 and item 5 of the Plan of the Government's legislative work for 2010³. The draft law proposed amendments to the Civil, Criminal, Criminal Procedure, Criminal Executive Codes, and other legislative acts.

In the explanatory note to the draft law, the following directions are indicated as justifications:

a) the introduction of criminal liability for legal entities for a number of economic, environmental, corruption, and terrorist crimes;

b) the regulation of the procedure for conducting cases of crimes committed by legal entities, as well as the execution of criminal penalties applied to legal entities;

The introduction of criminal liability for legal entities will result in an increase in the level of compensation for damage caused by criminal activities, as it will be possible to apply property sanctions directly to legal entities in cases where they are found to be culpable.

Furthermore, the Committee on Legislation and Judicial-Legal Reform of the Mazhilis of the

Parliament considered the proposed draft law and reached a favourable conclusion (No. 5-4-1605 dated 15 December 2010). In particular, it was emphasised that the objective of the draft legislation is to contain and prevent the commission of crimes by those in managerial or supervisory roles within companies, in the interests of the legal entity and its founders.

In turn, by the resolution of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan (No. 1584 - IV MP, dated December 22, 2010), this draft law was approved in the first reading.

In conclusion, the government of the Republic of Kazakhstan did not address the fundamental comments and proposals submitted by the relevant central government bodies, including the National Bank of the Republic of Kazakhstan. Consequently, the government withdrew the draft law from the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. The draft law was entitled "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Introduction of Criminal Liability of Legal Entities" (No. 324 dated 12 March 2012). In our opinion, on a medium-term basis, the issue of introducing criminal liability for legal entities may be updated (taking into account the adjustment of the final version) in the Mazhilis of the Parliament.

2. Taking into account the above-mentioned (theoretical, scientific-practical, legislative, and foreign experience) aspects of the institution of criminal liability of legal entities, the issue of the "legalization" of the latter is based on the following legal assumptions and realities.

A) According to paragraph 3 of Article 1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan⁴, "International treaties ratified by the Republic of Kazakhstan have priority over this Code. The procedure and conditions for the application of international treaties on the territory of the Republic of Kazakhstan, of which the Republic of Kazakhstan is a participant, are determined by the legislation of the Republic of Kazakhstan".

Kazakhstan (by the Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2008, No. 31-IV)⁵ ratified the United Nations Convention against

² Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 апреля 2010 года № 371 «О проекте Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросу введения уголовной ответственности юридических лиц» // — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000371>_ ИПС «Әділет» (Дата обращения: 15.06.2024)

³ Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 марта 2010 года № 162 «О Плане законопроектных работ Правительства Республики Казахстан на 2010 год» // — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000162>_ ИПС «Әділет» (Дата обращения: 15.06.2024)

⁴ Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК «Уголовный кодекс Республики Казахстан» // — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000226> ИПС «Әділет» (Дата обращения: 20.06.2024)

⁵ Закон Республики Казахстан от 4 мая 2008 года N 31-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных

Corruption dated October 31, 2003. In turn, Article 26 “Liability of Legal entities” of this Convention provides for the following:

“1. Each State Party shall adopt such measures as may be necessary, consistent with its legal principles, to establish the liability of legal entities for participation in offenses recognized as such in accordance with this Convention.

2. Subject to the legal principles of the State Party, the liability of legal entities may be criminal, civil, or administrative.

3. Such liability shall be without prejudice to the criminal liability of the natural persons who have committed the offenses.

4. Each State Party shall, in particular, ensure that legal entities held liable in accordance with this article are subject to effective, proportionate, and dissuasive criminal or non-criminal sanctions, including monetary sanctions”.

In our opinion, it is also necessary to meet the requirements for the implementation of the provisions of the United Nations Convention against Corruption dated October 31, 2003, in the current legislation of the Republic of Kazakhstan on the criminal liability of legal entities.

B) Meanwhile, in our opinion, the criminal liability of legal entities in Kazakhstan has long existed. The legislator (whether willingly or unwillingly) simply masked the criminal liability of legal entities with other types of their liability (administrative, tax, environmental, antimonopoly, etc.).

The legislative case is the administrative liability of legal entities, which was first introduced on January 30, 2001, in the “old” Administrative Code of the Republic of Kazakhstan. Currently, this is the NEW Administrative Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014.

One of the common types of administrative penalties is an administrative fine (Article 44). Clause 2 of this article mentions fines against legal entities:

- The size of the fine imposed on small businesses and non-profit organizations shall not exceed seven hundred and fifty monthly calculation indices.

- The size of the fine imposed on medium businesses shall not exceed one thousand monthly calculation indices.

- The size of the fine imposed on large businesses shall not exceed two thousand monthly calculation indices.

AT THE SAME TIME, in Clause 1 of this same article, it is noted:

In cases provided for in the articles of the Special Part of this section, the size of the fine is expressed as a percentage of:

1. the rates of payment for negative environmental impact, as well as the amounts of economic benefit obtained as a result of violations of environmental legislation of the Republic of Kazakhstan; 1-1) the amounts of damage caused to subsurface resources as a result of violations of state property rights to subsurface resources;

2. the amounts of unfulfilled or improperly fulfilled tax obligations;

3. the amounts of unpaid (unlisted), untimely, and (or) incompletely paid (unlisted) social payments;

4. the amounts of unlisted, untimely, and (or) incompletely calculated, withheld (calculated), and (or) paid (unlisted) mandatory pension contributions and mandatory professional pension contributions;

5. the amounts of the cost of excisable goods received as a result of illegal entrepreneurship;

6. the amounts not accounted for in accordance with the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting or improperly accounted for;

7. the amounts of transactions (operations) carried out in violation of the financial legislation of the Republic of Kazakhstan;

8. the amounts of income (revenue) received as a result of monopolistic activities or violations of the legislation of the Republic of Kazakhstan on electric power, natural monopolies, the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the activities of the financial market and financial organizations;

9. the cost of energy resources used in excess of the established standards for the period in which the violation occurred, but not more than one year;

10. the amounts of unaccounted national and foreign currency;

11. the amounts of unpaid (unlisted), untimely, and (or) incompletely paid (unlisted) contributions and (or) premiums for mandatory social health insurance.

The ABOVE-MENTIONED convinces us of the fact of “masking” the criminal-legal nature of the sanctions imposed on legal entities and creating the illusion of non-criminal nature of

various tax, antimonopoly, environmental, and other fines and other measures.

It should be noted that such “fine sizes, expressed as percentages” for small, medium, and large enterprises, as well as non-commercial organizations, depend on:

- the amount of economic benefit;
- the amount of damage caused to subsurface resources;
- the amount of the transaction (operation);
- and others.

It is extremely important not to resist criticism, even at the initial stages of interaction. This extends beyond the conventional boundaries of administrative and legal relations. Concurrently, the legislator, cognizant that “fines in percentages” for legal entities will unavoidably encroach upon the criminal-legal domain, endeavored to establish a maximum ceiling for sanctions (in the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan) for legal entities at “a sum not exceeding two thousand monthly calculation indices.” As of the present date (May 27, 2024), this equates to a maximum of 7,384,000 tenge (\$16,600 USD).

C) The introduction of administrative liability for legal entities in Kazakhstan on 30 January 2001 (and civil-legal liability even earlier) has resulted in a significant increase in the number of cases being brought before the courts. This has highlighted the issue of the “Procrustean bed” of administrative fines for legal entities (which are not criminal sanctions), which are nevertheless treated as such by the legal system. First CASE. Fine of \$138 billion.

In 2023, Kazakhstan, through the authorized body “PSA” LLP (acting on behalf of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan), filed a lawsuit against the operator of the North Caspian project (NCOC), whose shareholders are developing the oil field Kashagan. The essence of the lawsuit: Kazakhstan demanded investments of \$60 billion plus \$13 billion of “unauthorized expenses” for the period of 2010-2018. According to Bloomberg, Kazakhstan “added” a fine of \$138 billion to this lawsuit for lost profits and interests.

Second CASE. Events of 2003.

The Healthcare Department of the South Kazakhstan region, in violation of the Law “On Licensing” and orders of the Ministry of Health, grossly violated the procedure for issuing licenses for medical and pharmaceutical activities. As a result, 62 licenses were illegally issued for activities related to the turnover of narcotic drugs and psychotropic substances.

In the Kyzylorda region, in pharmacies

belonging to “Pharmatsiya” OJSC, “Zheldorpharmatsiya” CJSC, “Hurricane Kumkol-Munay” Medical Center OJSC, the narcotic drugs were stored in premises that did not meet the requirements, and there was a widespread lack of fire alarm systems.

Many heads of medical and preventive institutions did not ensure the accounting of ampoules from under narcotic drugs. The records in the disposal acts did not match the data entered in the medical history. In Kostanay, during the inspection of “Hippocrates” LLP discrepancies were found in five cases between the acts of disposal and the medical histories of patients. For example, according to the medical history of citizen Makarenko and the narcotic drug records, 11 ampoules were used, while in fact, 14 ampoules were disposed of.

The Prosecutor's Office of Almaty city revealed facts where the conditions of storage, certification of narcotic drugs in “Medical Service of Transport” AB OJSC, “Interpharma – K” OJSC were violated, and drugs were stored with expired shelf life. Without certification, drugs were found in “Interpharma – K” OJSC, “Astana – Dari” LLP. In our opinion, precisely the encroachment on the certification and storage of narcotic drugs is a sign of a serious violation of the current legislation and bears a criminal-legal nature.

Third CASE. Work of compliance services.

At present (as of January 1, 2024), in Kazakhstan, 6000 anti-corruption compliance services are operating in the state and quasi-state sector (QSS) (336 in the Central Government Office; 5619 in Ministries; 176 in National Companies). Only in Samruk-Kazyna JSC, there are 279 portfolio companies.

Foreign experience of compliance services activities includes the following examples of fines and sanctions against legal entities:

- The cryptocurrency exchange Binance - \$4.3 billion;
- META - \$1.2 billion for violation of GDPR (General Data Protection Regulation);
- Vimpelcom and the Swedish-Finnish TeliaSonera - \$1.76 billion for bribes;
- Beeline Uzbekistan - \$3.3 million for non-compliance with radio communication standards;
- An Apple manager - \$4.5 million for passing secret information to the company's suppliers.

3. In his address to the people of Kazakhstan on September 1, 2022, “A FAIR STATE. ONE NATION. PROSPEROUS SOCIETY” the head of state instructed a revision of the Criminal

and Criminal Procedure Codes to eliminate anything that is ineffective or hinders justice.

At present, the Mazhilis of the Parliament is conducting thorough work on the draft law “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Issues of Optimizing the Criminal, Criminal Procedure and Criminal Executive Codes”.

FOR REFERENCE. The draft law regarding the improvement of the Criminal Code provides for:

- strengthening criminal liability for certain types of crimes against property, economic crimes, and other socially dangerous acts, as well as introducing criminal liability for illegal actions of persons held in institutions of the penal system, detention centers, temporary detention facilities;

- improving the characteristics of certain components of criminal offenses, including the characteristics of group disobedience in institutions providing isolation from society;

- decriminalizing the illegal transportation and circulation of oil and oil products in insignificant amounts;

- ensuring the principle of the inevitability of criminal liability with the establishment of punishability for attempted minor offenses and crimes of minor gravity;

- transforming certain types of additional penalties into measures of criminal law impact with the establishment of the possibility of their application to persons released from criminal liability or punishment;

- improving the rules for assigning and executing certain types of punishments, including the correction of the concept of criminal arrest and the mitigation of detention conditions, and introducing the possibility of assignment for committing certain types of minor offenses.

MEANWHILE, institutional and substantive problems of enshrining norms on the criminal liability of legal entities remain unaddressed.

Recall that on July 12, 2023, the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Return of Illegally Acquired Assets to the State” was adopted.

FOR REFERENCE. As is known, as a result of the “accelerated” work of the Parliament (the draft laws were registered in the Mazhilis on May 23, 2023; July 12, 2023, is the date of signing of the laws by the Head of State), five legislative acts were adopted: the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to the Constitutional Law ‘On the Prosecutor’s Office’”, the laws of the Republic

of Kazakhstan “On the Return of Illegally Acquired Assets to the State”, “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Return of Illegally Acquired Assets to the State”, “On Amendments and Additions to the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses”, “On Amendments to the Code of the Republic of Kazakhstan on Taxes and Other Mandatory Payments to the Budget (Tax Code)”.

In this regard, it is necessary to activate the activities of the Working Group under the Administration of the President of the Republic of Kazakhstan on reforming the law enforcement system of the country, which is also working on the issue of legislative regulation of the institution of financial investigation as part of the follow the money.

Simultaneously, the government developed an Action Plan for implementing the Concept of Anti-Corruption Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026, which includes introducing the institution of parallel financial investigation (follow the money). The tasks of this type of pre-trial investigation will be the search for stolen assets and criminal incomes, comparison of incomes and expenses, and the return and confiscation of assets.

In our opinion, the introduction of the institution of parallel financial investigation into the national (material and procedural) criminal legislation will require the elaboration of the introduction of the analyzed institution of criminal liability of legal entities.

4. Another convincing example of the “legalization” of criminal liability of legal entities is the legalized administrative liability of legal entities, in particular, the presence in the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan of 79 compositions of administrative offenses:

- not having signs of a criminally punishable act;

- not containing signs of a criminally punishable act.

These are articles 73, 76, 79, 80, 85, 135, 137, 147-1, and so on, up to articles 676, 677, 678.

JUSTIFICATION. According to legislative logic, if there are compositions of administrative offenses for legal entities WITHOUT SIGNS OF A CRIMINALLY PUNISHABLE ACT, then, accordingly, there should be compositions of paired criminal offenses in the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (that is, in the Administrative Code). However, there are none of them.

It turns out that legal entities, that is, subjects

of small, medium, and large businesses, violating the criminal law, remain unpunished. And of course, individuals will be held criminally responsible for them.

Let us take, for example, article 159 (Administrative Code) on Monopolistic Activities.

FOR REFERENCE.

1. In accordance with the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, anti-competitive agreements between market entities are prohibited unless they contain indications of a criminal act. In such cases, the subjects involved, whether small or medium businesses or non-commercial organizations, are liable to a fine of three percent of their income (revenue) generated from monopolistic activities. For large businesses, the fine increases to five percent of their income. Additionally, the confiscation of the monopolistic income gained from these activities is permitted, although this may not exceed one year.

2. The Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan prohibits anti-competitive concerted actions of market entities that do not constitute a criminally punishable act. In such cases, the code mandates the imposition of a fine on subjects of small or medium businesses or non-commercial organizations equal to three percent of the income (revenue) received as a result of monopolistic activities, with the confiscation of the monopolistic income received as a result of monopolistic activities. The fine is to be paid within a period of one year.

3. Abuse by market entities of their dominant or monopolistic position by establishing, maintaining monopolistically high (low) or monopolistically low prices, prohibited by the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, if these actions do not contain signs of a criminally punishable act, – entail a fine on subjects of small or medium businesses or non-commercial organizations in the amount of three percent, and on subjects of large businesses in the amount of five percent of the income (revenue) received as a result of monopolistic activities, with the confiscation of the monopolistic income received as a result of monopolistic activities, but not more than for one year.

3-1. Abuse by market entities of their dominant or monopolistic position, except for the establishment, maintenance of monopolistically high (low) or monopolistically low prices, prohibited by the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, if these actions do not contain signs of a criminally punishable act, – entail a fine on subjects of small or medium

businesses or non-commercial organizations in the amount of three percent, and on subjects of large businesses in the amount of five percent of the income (revenue) received as a result of monopolistic activities.

4. Actions provided for in parts one, two, three, and 3-1 of this article, committed repeatedly within a year after the imposition of an administrative penalty, entail a fine on subjects of small or medium businesses or non-commercial organizations in the amount of five percent, and on subjects of large businesses in the amount of ten percent of the income (revenue) received as a result of monopolistic activities, with the confiscation of the monopolistic income received as a result of monopolistic activities, but not more than for one year.

5. Coordination of physical and (or) legal persons of the economic activities of market entities, capable of leading to or leading to any form of anti-competitive agreements of market entities prohibited by the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, entails a fine on physical persons in the amount of fifty, on subjects of small businesses or non-commercial organizations in the amount of fifty, on subjects of medium businesses in the amount of five hundred, and on subjects of large businesses in the amount of one thousand monthly calculation indices.

6. An action provided for in part five of this article, committed repeatedly within a year after the imposition of an administrative penalty, entails a fine on physical persons in the amount of two hundred, on subjects of small businesses or non-commercial organizations in the amount of three hundred fifty, on subjects of medium businesses in the amount of seven hundred, and on subjects of large businesses in the amount of one thousand five hundred monthly calculation indices.

The maximum size of the fine for monopolistic activity is only one thousand five hundred monthly calculation indices if these actions do not contain signs of a criminally punishable act in relation to a subject of large business.

Note that there is a paired article 221 on Monopolistic Activities in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

FOR REFERENCE.

1. The establishment and (or) maintenance by market entities of monopolistically high (low) or agreed prices, the establishment of restrictions on the resale of goods (works, services) purchased from a market entity occupying a dominant or monopolistic position,

according to territorial characteristics, the number or price, the division of commodity markets according to territorial characteristics, the assortment of goods (works, services), the volume of their sales or purchases, the circle of sellers or buyers, as well as other actions aimed at restricting competition, if they caused significant damage to a citizen, organization, or state or are associated with deriving a large income by the market entity, are punishable by a fine of up to one thousand monthly calculation indices or corrective labor for the same amount, or by public works for up to four hundred hours, or by restriction of freedom for up to one year, or by imprisonment for the same period.

2. The same acts committed repeatedly or by a person using their official position, are punishable by a fine of up to three thousand monthly calculation indices or corrective labor for the same amount, or by public works for up to eight hundred hours, or by restriction of freedom for up to three years, or by imprisonment for the same period, with or without confiscation of property, with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years or without it.

3. Acts provided for in parts one and two of this article, committed:

- 1) by a criminal group;
- 2) with the use of violence or the threat of its use, as well as the destruction or damage of another's property or the threat of its destruction or damage in the absence of signs of extortion, are punishable by restriction of freedom for up to six years or imprisonment for the same period, with or without confiscation of property.

This article does not correspond with the article of the Administrative Code. Meanwhile, it is evident to the naked eye that monopolistic activities by their nature are precisely inherent to legal entities. Everyone is familiar with the term “cartel agreements”, etc.

CASE. May 20, 2024.

The Agency for the Protection and Development of Competition (APDC) reported on an investigation, during which cases against several pharmaceutical companies were reviewed in court.

“Companies “KFK “Medservice plus” LLP, “Akniet” LLP and “Stopharm” LLP were held accountable for participating in a cartel agreement during the procurement of services for the transportation and storage of medicines conducted by “SK-Pharmatsiya” LLP. As a result of the judicial proceedings, the organizations involved in the agreement were held administratively liable and fined a total of 342 million tenge”, the report says.

The court confirmed that these pharmaceutical companies had previously agreed on bids among themselves, creating fictional competition, which is a violation of the antimonopoly legislation of Kazakhstan.

Those who deny the criminal liability of legal entities contend that the issue is a contrivance and that all potential sanctions against a legal entity (monetary penalties, suspension of activities, or even a prohibition on it) are already embedded within administrative law, which provides for such liability. Nevertheless, this assertion is difficult to accept. It is not possible to circumvent the sectoral level of fines, which depends on the nature and degree of public danger of the act in question. The distinction between criminal law and administrative law is a fundamental one. It is a matter of public record that the financial penalties imposed by American courts on corporations can amount to millions or even billions of dollars. To illustrate, in the USA, the prominent corporation Siemens was convicted of criminal liability and sentenced to a fine of approximately 2 billion US dollars. It is evident that the imposition of fines of this magnitude is incongruous with the tenets of administrative law.

It would be reasonable to inquire whether such fines could be found in the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan. A review of the current legislation (Administrative Code and Criminal Code) reveals numerous examples of violations of the principle of "parity." Article 176 of the Administrative Code and Article 237 of the Criminal Code, for instance, address improper actions during the rehabilitation and bankruptcy processes, among other matters.

It is established that an administrative offence differs from a criminal offence solely in regard to the degree of public danger, which is one of four mandatory signs distinguishing between the two. This signifies that the approval of the Administrative Code concerning the administrative liability of legal entities (from 30 January 2001 to the present) provides precise examples of the extent (and nature) of the public danger associated with the offence, ranging from administrative to criminal. The distinction between these two categories is subtle but significant.

Conclusion

The scope of administrative and civil law delicts does not always extend to encompass wrongful acts perpetrated by legal entities. In a number of instances, the existing administrative and civil law framework proves inadequate in addressing these acts (the aforementioned cases serve to illustrate this). It is indubitable that

a favourable solution to this problem will have a beneficial effect on the country's economic development. It should be noted that this problem is not limited to issues of combating economic, environmental, corruption, and organized crime.

The solution will assist in the reduction of harm to a number of objects of criminal-legal protection, including the life and health of citizens, property, political, informational, and food security, and public health.

REFERENCES

1. Канатов А.К. Об уголовной ответственности юридических лиц // Журнал «Правовая реформа в Казахстане». - 2000. - №1. - С. 17-25.
2. Malanchuk, P. 2020. Problems of criminal liability of legal entities. // Actual problems of law. – 2020. - №1. – P. 202–205. DOI:<https://doi.org/10.35774/app2020.01.202>
3. Наумов А.В. Уголовная ответственность юридических лиц (доктринальные и правотворческие аспекты) // Журнал «Право и государство». - 2017г. - №1-2 (74-75). - С. 106-118.
4. Пан Дунмэй. Уголовная ответственность юридических лиц в Китае: традиционные подходы и современный выбор/ Пан Дунмэй. — DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(4).613-622 // Всероссийский криминологический журнал. —2020. — Т. 14, № 4. — С. 613–622.
5. Джекебаев У.С. Об уголовной ответственности юридических лиц // Известия НАН Республики Казахстан. Серия общественных наук. - 1993. - №4. - С. 73.
6. Канатов А.К. Заңды тұлғалардың қылымыстық жауаптылығы // Заң. Республиканский научный журнал. - 1999 г. -№7. - С.38
7. Когамов М.Ч. Уголовная ответственность юридических лиц: вопросы уголовно-процессуальной регламентации досудебного расследования по делам данной категории // Журнал «Право и государство». - 2019. - №1 (82). - С. 15-26.
8. Трубачева Т. Наверстай мне упущенное. К чему может привести появление требований об упущенной выгоде к иностранным разработчикам Кашагана? // газета «КУРСИВ». - 2024. - №15(1032). – С.3. – Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/wp-content/uploads/2024/04/gazeta-kursiv-15-25042024.pdf>
9. Канатов А.К. Предупреждение незаконного изготовления и обращения наркотиков (виктимологический аспект). - Монография. – Алматы: Tengri, 2003 г. - 146 с.

REFERENCES

1. Kanatov A.K. Ob ugovolnoy otvetstvennosti juridicheskikh lic // Zhurnal «Pravovaya reforma v Kazahstane». - 2000. - №1. - S. 17-25.
2. Malanchuk, P. 2020. Problems of criminal liability of legal entities. // Actual problems of law. – 2020. - №1. – P. 202–205. DOI:<https://doi.org/10.35774/app2020.01.202>
3. Naumov A.V. Ugolovnaya otvetstvennost' juridicheskikh lic (doktrinal'nye i pravotvorcheskie aspekty) // Zhurnal «Pravo i gosudarstvo». - 2017g. - №1-2 (74-75). - S. 106-118.
4. Pan Dunmej. Ugolovnaya otvetstvennost' yuridicheskikh lic v Kitae: tradicionnye podhody i sovremennyy vybor/ Pan Dunmej. — DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(4).613-622 // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal. —2020. — Т. 14, № 4. — S. 613–622.
5. Dzhekebaev U.S. Ob ugovolnoy otvetstvennosti juridicheskikh lic // Izvestiya NAN Respubliki Kazahstan. Seriya obshhestvennykh nauk. - 1993. - №4. - S. 73.
6. Kanatov A.K. Заңды тұлғалардың қылымустық жауаптылығы // Заң. Республиканский научный журнал. - 1999г. -№7. - S.38
7. Kogamov M.Ch. Ugolovnaya otvetstvennost' juridicheskikh lic: voprosy ugovolno-processual'noj reglamentacii dosudebnogo rassledovaniya po delam dannoy kategorii // Zhurnal «Pravo i gosudarstvo». - 2019. - №№1 (82). - S. 15-26.
8. Trubacheva T. Naverstaj mne upushhennoe. K chemu mozhet privesti pojavlenie trebovanij ob upushhennoj vygode k inostrannym razrabotchikam Kashagana? // gazeta «KURSIV». - 2024. - №15(1032). – S.3. – Rezhim dostupa: <https://kz.kursiv.media/wp-content/uploads/2024/04/gazeta-kursiv-15-25042024.pdf>
9. Kanatov A.K. Preduprezhdenie nezakonnogo izgotovleniya i obrashheniya narkotikov (viktinologicheskij aspekt). - Monografija. – Almaty: Tengri, 2003 g. - 146 s.

PLATFORM EMPLOYMENT – A PHENOMENON OF LABOR LAW

Baimakhanova Aruzhan Serikovna

*PhD doctoral student of Eurasian National University named after L.N. Gumilyov;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: baimahanovaa10@gmail.com*

Abstract. *The article deals with the problems of legal regulation of the work of platform workers, which is an important aspect of modern labor law. Platform workers are part of a growing economy sector that operates through digital platforms such as taxi-hailing or food-delivery apps. Despite significant advantages such as flexible working hours, this type of employment also brings with it elements of precarious jobs, which necessitates legal intervention to safeguard the rights of these workers.*

Enhancing the quality of life for platform workers, it is proposed to establish basic protection of their social and labor rights. The article deals with examples from international practice, including EU directives and legislation from countries such as Singapore, Spain, India, Belgium, and Portugal. These examples demonstrate different approaches to solving the problem, such as introducing mandatory social contributions for platform companies and granting collective bargaining rights to employees.

Furthermore, a nuanced consideration of the Social Code of the Republic of Kazakhstan alongside the Labor Code is crucial for a comprehensive understanding of platform employment, as the Social Code provides a detailed framework for regulating the civil-legal relationships inherent in platform work.

Special emphasis is placed on substantiating the need to develop and adopt the Law "On Legal regulation of labor of platform workers" in Kazakhstan. The article provides a general description of the proposed draft law with an emphasis on specific issues that should be reflected in it. Among them are the definition of the legal status of platform workers, the establishment of minimum wage standards, and ensuring the rights to social insurance and safe working conditions. The adoption of such a law will contribute to the creation of fair working conditions for all market participants and increase welfare support for platform workers in Kazakhstan.

Keywords: *platform workers, employees, self-employed, social protection, foreign experience.*

ПЛАТФОРМАЛЫҚ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ - ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ФЕНОМЕНІ РЕТІНДЕ

Аружан Сериковна Баймаханова

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: baimahanovaa10@gmail.com*

Аннотация. *Мақалада қазіргі еңбек құқығының маңызды аспектісі болып табылатын платформалық жұмысшылардың еңбегін құқықтық реттеу мәселелері қарастырылды. Платформа жұмысшылары таксиге қоңырау шалу немесе азық-түлік жеткізу қолданбалары сияқты цифрлық платформалар арқылы жұмыс істейтін экономиканың өсіп келе жатқан секторының бөлігі болып табылады. Жұмыс кестесінің икемділігі сияқты маңызды артықшылықтарға қарамастан, жұмыспен қамтудың бұл түрі өзімен бірге тұрақсыз жұмыспен қамту элементтерін әкеледі, бұл осы жұмысшылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін құқықтық араласу қажеттілігін тудырды.*

Платформа қызметкерлерінің өмір сүру сапасын арттыру мақсатында олардың әлеуметтік-еңбек құқықтарын базалық қорғауды белгілеу ұсынылды. Мақалада халықаралық тәжірибеден алынған мысалдар, соның ішінде Еуропалық Одақтың директивалары мен Сингапур, Испания, Үндістан, Бельгия және Португалия сияқты елдердің заңнамалары қарастырылады. Бұл мысалдар платформалық компаниялар үшін міндетті әлеуметтік

жарналарды енгізу және қызметкерлерге ұжымдық келіссөздер жүргізу құқығын беру сияқты мәселені шешудің әртүрлі тәсілдерін көрсетті.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Әлеуметтік Кодексінің Еңбек Кодексімен қатар егжей-тегжейлі қарау платформалық жұмыспен қамтуды жан-жақты түсіну үшін шешуші мәнге ие, өйткені Әлеуметтік Кодекс платформалық жұмысқа тән азаматтық-құқықтық қатынастарды реттеу үшін толық негізді қамтамасыз етеді.

Қазақстанда «Платформа қызметкерлерінің еңбегін құқықтық реттеу туралы» заңды әзірлеу және қабылдау қажеттілігін негіздеуге ерекше назар аударылды. Мақалада ұсынылған заң жобасының жалпы сипаттамасы, онда көрсетілуі тиіс нақты мәселелерге баса назар аударылды. Олардың ішінде-платформалық қызметкерлердің құқықтық мәртебесін анықтау, ең төменгі жалақы стандарттарын белгілеу, әлеуметтік сақтандыру және қауіпсіз еңбек жағдайларына құқықтарды қамтамасыз ету. Мұндай заңның қабылдануы нарықтың барлық қатысушылары үшін әділ еңбек жағдайларын жасауға және Қазақстандағы платформалық қызметкерлердің әлеуметтік қорғалуын арттыруға ықпал ететін болды.

Түйінді сөздер: платформа қызметкерлері, жұмыскерлер, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, әлеуметтік қорғау, шетелдік тәжірибе.

ПЛАТФОРМЕННАЯ ЗАНЯТОСТЬ – ФЕНОМЕН ТРУДОВОГО ПРАВА

Баймаханова Аружан Сериковна

PhD докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: baimahanovaa10@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы правового регулирования труда платформенных работников, что представляет собой важный аспект современного трудового права. Платформенные работники являются частью растущего сектора экономики, который функционирует через цифровые платформы, такие как приложения для вызова такси или доставки еды. Несмотря на значительные преимущества, такие как гибкость рабочего графика, этот вид занятости также приносит с собой элементы неустойчивой занятости, что вызывает необходимость правового вмешательства для обеспечения защиты прав этих работников.

В целях повышения качества жизни платформенных работников предлагается установить базовую защиту их социально-трудовых прав. В статье рассматриваются примеры из международной практики, включая директивы Евросоюза и законодательства таких стран, как Сингапур, Испания, Индия, Бельгия и Португалия. Эти примеры демонстрируют различные подходы к решению проблемы, такие как введение обязательных социальных взносов для платформенных компаний и предоставление работникам прав на коллективные переговоры.

Кроме того, детальное рассмотрение Социального Кодекса Республики Казахстан наряду с Трудовым Кодексом имеет решающее значение для всестороннего понимания платформенной занятости, поскольку Социальный Кодекс обеспечивает подробную основу для регулирования гражданско-правовых отношений, присущих платформенной работе.

Особое внимание уделено обоснованию необходимости разработки и принятия в Казахстане Закона «О правовом регулировании труда платформенных работников». В статье приводится общая характеристика предложенного законопроекта с акцентом на конкретные вопросы, которые должны быть в нем отражены. Среди них – определение правового статуса платформенных работников, установление минимальных стандартов оплаты труда, обеспечение прав на социальное страхование и на безопасные условия труда. Принятие такого закона будет способствовать созданию справедливых условий труда для всех участников рынка и повышению социальной защищенности платформенных работников в Казахстане.

Ключевые слова: платформенные работники, трудящиеся, самозанятые, социальная защита, зарубежный опыт.

Introduction

In his address to the people of Kazakhstan titled "The Economic Course of a Fair Kazakhstan" on September 1, 2023, President Kassym-Jomart Tokayev emphasized that platform employment is increasingly in demand in the current environment. Consequently, it is necessary to create effective mechanisms to protect the labor rights of individuals in this category. The regulation of platform employment is comprehensive¹. Therefore, developing a legal framework to regulate and safeguard the labor rights of platform workers is essential to enhance the labor legislation concerning this unconventional form of employment that relies on online platforms and digital technologies.

In this context, it is essential not only to analyze the Labor Code of Kazakhstan but also to consider the Social Code, specifically paragraph 2 of Article 102. This article defines the civil-law relationships involved in platform work, distinguishing them from labor-law relations unless the platform worker hires others as employees, in which case labor law provisions apply. A comprehensive analysis must incorporate both labor and civil law perspectives to address the complexities of platform employment fully.

Over the past decade, economic, technological, and demographic changes have significantly expanded platform employment globally. The critical issues now facing the labor market revolve around the legal regulation of this employment model and the assessment of its quality. Currently, regulation is predominantly managed unilaterally by the platforms themselves. This form of self-regulation can result in unfair competition among platforms, breaches of personal data confidentiality, and information asymmetry. While digital labor platforms offer significant employment potential, they also contribute to the spread of precarious employment conditions. Although platform workers might not always fit neatly into the category of "employees," as defined in the Labor Code, this does not negate the need

for protective measures. To enhance the quality of working life for platform employees, there is a pressing need for government intervention and the implementation of new labor law standards. Such measures would ensure essential protections for employees, promote transparency, and establish equitable conditions for all participants in platform employment [1].

The rise of digital labor platforms, now a cornerstone of the digital economy, holds significant potential for creating income opportunities for the population. However, the absence of adequate legal frameworks to regulate these platforms' operations increases the vulnerability of their workers. Additionally, several challenges arise: 1) algorithmic management and control, where decisions are made by artificial intelligence, reducing the human element in management; 2) information asymmetry, where there is a lack of transparency regarding the platform's mechanisms; 3) limited bargaining power for workers in determining their working conditions; 4) insufficient social protection for platform workers; and 5) heightened vulnerability concerning safety and labor protection [1].

In this context, it is the responsibility of states to guarantee social protection and foster economic development, while balancing the needs of the "weaker" party (platform workers) with the business strategies of platform companies.

According to the findings of the ILO report titled "World Employment and Social Outlook 2021: The Role of Digital Labor Platforms in Transforming the World of Work," the number of online platforms (such as those for taxi and delivery services) increased from 142,000 in 2010 to over 777,000 in 2020. This demonstrates a threefold increase in online web platforms and a nearly tenfold increase in taxi and delivery platforms over the same timeframe².

Numerous studies delve into the regulation of digital platforms and the employment status of their workers. In the context of labor law, the most relevant are the studies of such scientists as Golovina S.Yu., Lyutov N.L., Motsnaya O.V., Nurgalieva E.N., Khasenov M.Kh.,

¹ Заявление Главы государства Касым-Жомарта Токаева от 31 марта 2020 года // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс] https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_statements_and_congratulations/zayavlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva (дата обращения: 12.04.2024)

² World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. International Labour Office – Geneva: ILO, 2021. – 283 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.ilo.org/research-and-publications/flagship-and-major-reports/world-employment-and-social-outlook/role-digital-labour-platforms-transforming-world-work> – (Date of reference: 24.03.2024)

Rozhkova A.Yu., Serova A.V., Tomashevsky K.A. and many more etc. Among scientists from far abroad countries, it is necessary to name E. Kocher, M. Nilsen, K. Lenaerts, K. Griesbach, and J. Duggan.

Thus, Rozhkova A., in the article "Network and platform employment of labor: workers' rights" outlined the provisions for interpreting the phenomenon of "network and platform employment of labor", its legal nature, and general and distinctive indicators of labor. She examined the standards of labor laws to safeguard the social and employment rights of a "network" worker and evaluated the effectiveness of rights protection practices. Coalitions and gaps in local legal regulation have been identified due to insufficient succession and quasi-legal institutions for forming contractual relations [2]. Aimagambetov E.B., Tazhibaeva A.M. in work "Non-standard forms of employment of the population: world experience, problems, and prospects", we studied the world experience in determining non-standard types of employment arrangements to identify new forms of employment in Kazakhstan, identified critical trajectories for the formation of fresh approaches to employment in the country. They also focused on the growing need to determine the role of freelancers in the domestic labor market and the application of new methods in implementing their activities through digital labor platforms [3]. Serova A.V. contends in her article "The Role of Court Decisions in Improving the Quality of Working Life of Platform Workers" that court judgments acknowledging the labor platform's association with platform workers as employment can enhance their working conditions. She suggests that this recognition sets a precedent for a worldwide shift towards viewing platform workers as employees operating within a conventional employment framework [4].

Research methods

The research is grounded on a methodological framework consisting of a dialectical method of cognition of legal reality. The validity of confirmations and conclusions has been achieved through general scientific methods of cognition such as analysis, synthesis,

a systematic approach, and the method of comparative jurisprudence. The use of these methods enabled the identification of the essence of the mechanism of work of platform workers; to gain a deeper understanding of certain aspects of the work of these workers; to determine the essential properties of the legal standing of individuals engaged in platform work; to develop specific recommendations for improving the existing laws in the Republic of Kazakhstan.

Discussion and results

The EU Directive on Labor Rights in the Digital Economy (2024) represents a pivotal global response to the challenges posed by the decline in platform employment. Its primary objective is establishing a presumption of employment between workers and digital platforms, shifting the burden of proof from employees to employers. This means that unless a digital platform can demonstrate otherwise, it is legally considered an employer. The Directive ensures that workers engaged through digital labor platforms receive appropriate legal recognition corresponding to their actual working conditions. It provides a set of control criteria for determining the platform's status as an employer; meeting at least two of these criteria will result in the platform being legally classified as an employer. Therefore, people working on such platforms are entitled to labor and social rights depending on the employee's status [5]. Other notable international efforts in this realm include the Frankfurt Declaration on Platform Work (2016)³, the Charter of Principles for Effective Operation of the Platform (2020)⁴, etc.

Based on international documents, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan recognized the courier of the Glovo platform as an employee in an employment relationship in December 2021. Simultaneously, the judicial board established signs indicating the presence of hidden labor relations⁵. It is noteworthy that the Supreme Court, in its ruling, refers to the judicial practice of foreign countries, which overwhelmingly refers to similar legal relations to hidden labor relations.

Concerning the adoption of the IC of the Republic of Kazakhstan, a new Article 146-1 was introduced in the Labor Code of the Republic

³ *Frankfurt Paper on Platform-Based Work: Proposals for platform operators, clients, policy makers, workers, and worker organizations.* – 2016. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.igmetall.de/download/20161214_Frankfurt_Paper_on_Platform_Based_Work_EN_b939ef89f7e5f3a639cd6a1a930feffd8f55cecb.pdf. – (Date of reference: 15.04.2024)

⁴ *The Charter of Principles for Good Platform Work.* – 2020. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.weforum.org/reports/the-charter-of-principles-for-good-platform-work> – (Date of reference: 16.03.2024)

⁵ *Постановление судебной коллегии по административным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 6 декабря 2021 г.* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sud.gov.kz/rus/content/2021-god-0> (дата обращения: 19.03.2024)

of Kazakhstan: "Peculiarities of labor regulation of employees employed by an individual entrepreneur or a legal entity operating using Internet platforms and (or) a mobile application for platform employment". This article contains reference norms and some exceptions from the general norms of labor legislation: the absence of restrictions in setting the contract term, and freedom of contract in matters of remuneration, working hours, and rest time⁶. That is, according to this innovation, relations with the participation of Internet platforms will be regulated if the platform is only used by an individual entrepreneur or a legal entity that employs employees. But in practice, the platform's business model is different: an employee registers on the platform and works directly without an intermediary – an individual entrepreneur or a legal entity.

Labor researchers argue that the formulation of a legal regulatory framework for platform employment should encompass several key stages: developing a conceptual foundation, classifying platform workers and the digital labor platforms that facilitate their employment, and selecting the most suitable and effective regulatory model for each classification group [6]. We concur with this perspective and wish to highlight that, given the wide range of scholarly opinions on this issue, it is improbable that such a comprehensive regulatory framework will be developed shortly. Nevertheless, we believe it is necessary to deeply analyze and develop a conceptual framework with a clear definition of terms related to platform employment. Since there are no defined signs by which a person could be identified as a person working through digital labor platforms, Serova A.V. correctly suggests calling platform workers «platform workers». The developers of the draft law "On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the regulation of collective relations in the field of labor" propose to include in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Labor Code of the Republic of Kazakhstan) in Article 1, subparagraph 43–1) the concept of "a worker is an employee, or another person engaged in labor activity regardless of the form of contractual relations if such work is the only or main way of earning for this person"⁷.

This definition solves several tasks

simultaneously: Firstly, in Kazakh labor legislation, the term "employee" is suitable only for persons in labor relations with legal entities or individuals, and it is not correct to call all platform workers by this term, which includes not only employees but also self-employed. Secondly, the term "worker" is broadly used since it includes not only "employee" but also "other persons".

Thirdly, it is important to highlight that the term "worker" encompasses individuals who rely on their job as their sole or main source of income. Consequently, platform workers are those who depend on platform work as their exclusive or primary means of earning a living. Similarly, not all platform workers can be called "workers" since several platform workers work under a civil contract and are not subject to labor legislation. The definition given in the draft mentioned above law states: "regardless of the form of contractual relations," which is generally correct, but concurrently, it ought to be remembered that work through the platform is never formalized through an employment contract. Employees receive only information about the need to provide services, which deprives them of the right to defend their rights [7].

On the platform, relationships are formalized not just through employment contracts but also via other types of contracts. This necessitates a clear definition of the term "platform worker" as an umbrella concept, which includes both "platform employees" and "platform self-employed." Therefore, a platform worker is an individual who performs work without an employment contract, relying solely on this work for their income and providing services through online platforms.

International experience indicates that platform workers hold either permanent positions as employees or operate as self-employed individuals, thus falling under labor laws. Instances arise where platform workers are uncertain about their employment status, possibly identifying themselves as employees due to consistently providing services through the same platform. This underscores the ongoing ambiguity surrounding the employment status of platform workers, even from their perspective. Consequently, the pressing matter of determining the employment status of platform workers arises, as their entitlements

⁶ Трудовой Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года №414-V ЗРК. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (дата обращения 10.01.2024)

⁷ Законопроект «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам ... ». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gov.kz/uploads/2023/7/1/d630a81bcbbb93b37ecb60423c755435_original.797683.pdf?ysclid=lwt36f2kfb373059712 (дата обращения 13.04.2024)

to social and labor legislation hinge upon it. Simultaneously, without clarifying their employment status, transitioning to insurance models becomes challenging.

Another significant issue lies in selecting an appropriate term to designate the platforms themselves, which serve as the means through which Kazakhstani citizens exercise their constitutional right to freedom of work. There are terms in the scientific literature: "online platforms", "digital employment platforms", "digital labor platforms", and "digital labor platforms". In most cases, the term "digital labor platforms" is found - digital networks that algorithmically coordinate transactions in the field of labor services [8].

Legal experts define a digital labor platform as follows: It is an information system, access to which is provided through the information and telecommunications network "Internet" and through which the organization of labor activities of platform workers is carried out [7]. If we compare the two definitions, we can conclude: "A digital labor platform is an information and telecommunications digital network that organizes the labor activities of platform workers and algorithmically coordinates transactions in the provision of labor services." Digital labor platforms (DLP), on the one hand, reduce barriers to entry into the labor market for a specific category of the population. On the other hand, they usually rely on the labor force of independent contractors, whose terms of employment, representation, and social protection are unclear and, in most cases, disadvantaged⁸.

There are two primary ways to work with platforms: online, web-based platforms, and geolocation-based (in-situ) platforms. Online platforms enable workers to complete tasks from any location at any time, while in-situ platforms require workers to be in a specific area, often referred to as on-site platforms [9]. Studies show that platform employees usually do not receive adequate social protection. About 40% of the employees of the online platform have health insurance, less than 15% have insurance against occupational accidents

and unemployment, and only about 20% have old-age protection. Similarly, workers on domestic platforms also face inadequate social protection: just over half are insured by health insurance, less than a third are insured against occupational accidents and less than 20% are insured for retirement benefits (ILO, 2021) [8]. In this regard, almost all authors researching the problems of platform workers are unanimous in the need for fair protection of platform workers. In addition, not only employees of the platform participate in the discussion, but also the self-employed, who are entitled to at least social protection. Classifying employment as subordinate or independent has a significant impact on the social protection available to employees of the platform; therefore, it is very important to determine their job status. The lack of a definitive legal framework governing the operation of digital platforms in Kazakhstan, Russia, other CIS countries, the Eurasian Economic Union and the European Union has led to numerous labor disputes. Court decisions in these cases are not universally used on all digital platforms. Therefore, Kazakhstan needs to create a legal mechanism to regulate the operation of the platform⁹.

Legislation defining the standards for recognizing labor relations on digital platforms has been passed in nations like Belgium, Italy, and Spain in response to these issues (Derave, Rogiens, and Segaezt, 2022 [10]; Italian Law No. 128⁹; Spanish Law 12/2021¹⁰). If certain criteria are satisfied, they have instituted a rebuttable presumption of employment relationships. This approach is also reflected in the Directives of the European Union (EU) (European Commission, 2024) [11]. A third, intermediate category has been introduced in some countries for workers who are eligible for social protection benefits and fundamental labor rights¹¹.

The platform can nevertheless independently demonstrate that there is no commercial link, though. The directive also establishes several rights for platform workers, such as the right to know how automated control and decision-making systems affect working conditions, the

⁸ *Современные подходы к занятости: распространение модели устойчивого партнёрства в глобальной платформенной экономике.* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.far.ru/org/science/lr/News/2021-09-10-newtoy.aspx (дата обращения 10.01.2024)

⁹ *Italian Law No. 128.* – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.sipotra.it/wp-content/uploads/2020/01/Year-in-review-Year-to-come-Italian-Law.pdf> – (Date of reference: 15.03.2024)

¹⁰ *Spanish Law 12/2021.* – [Electronic resource]. – Mode of access: https://commission.europa.eu/document/download/fec7da06-d2ef-4e20-94b2-a75d121c2774_en?filename=Commission%20decision_second%20payment_ES.pdf – (Date of reference: 16.03.2024)

¹¹ *Platform workers and social protection: International developments.* – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.issa.int/analysis/platform-workers-and-social-protection-international-developments> – (Date of reference: 18.03.2024)

right to transparency regarding their use and functions, and the right to request revisions the choices these systems have made¹².

An ongoing challenge yet to be adequately addressed revolves around safeguarding the labor rights of platform workers to fair employment conditions. There is widespread acknowledgment that platform workers are entitled to access information regarding the algorithms' operational rules and criteria governing task assignments, performance evaluations, and data on their work. However, the opacity surrounding these aspects results in the violation of workers' rights, prompting heightened scrutiny from European Union member states in recent times. Certain nations have shown a commitment to addressing the necessity of instituting fundamental social safeguards for individuals engaged in platform-based work. Argentina, for example, is now drafting legislation known as the Estatuto del Trabajador de Plataformas Digitales Bajo Demanda, which is targeted to on-demand digital platform workers and includes full social security measures. Similarly, Belgium has established a range of social measures, including occupational accident insurance coverage for self-employed individuals⁹.

In India, the Social Security Code has been expanded to encompass platform workers through the implementation of a dedicated funding mechanism. This development was discussed by Majumador (2021) and further explored by Deraeve, Ragiors, and Segaezt (2022)¹³.

As mentioned earlier in this article, a crucial aspect of the legal framework surrounding platform employment involves determining the status of platform workers and digital labor platforms. As of June 2021, almost 90% of platforms designated their staff as independent contractors, affecting their general employment rights and eligibility for social security benefits. Thus, this classification has resulted in court decisions attempting to reclassify these contractors as workers, implying that platform development businesses frequently create a condition that serves their interests, greatly lowering the costs associated with their registration as employees. As a result,

we propose that simply fixing classification concerns will not overcome all challenges concerning the social protection of platform workers. We need laws that establish an effective mechanism for regulating these workers' work and social protection, regardless of their status. Also, given the heterogeneity of platforms, in European countries, some applicants to the court defended their rights, and some did not. Certainly, adopting a personalized approach when assessing legal claims is pragmatic, given the intricate examination of various circumstances and factors. Nonetheless, regrettably, such individualized approaches can yield divergent conclusions even within the confines of a single jurisdiction. These circumstances served as a good reason for establishing in the EU Directive a rebuttable presumption of labor relations, shifting the burden of proof to challenging the existence of subordination authority between workers and the employer on the platform. Many countries have also begun to amend their labor laws to provide certain benefits to platform employees. For example, in Belgium and Portugal, amendments were made to labor legislation in (2023) recognizing employees of the platform as employees who are fully entitled to labor benefits¹⁴. In the Canadian province of Ontario, the new labor Law (2022), without defining the status of a platform employee, provided them with some labor benefits (minimum wage, dispute resolution mechanism) [12].

In analyzing the regulatory frameworks of various countries, it is essential to address France's approach to platform workers, particularly in the context of tax and social security obligations. In France, platform companies are required to share detailed information about the income of platform workers with social security and tax authorities. This transparency ensures that platform workers contribute to social security systems and comply with tax obligations, even when they are classified as self-employed.

Such a system offers several advantages, including improved access to social benefits for platform workers, who might otherwise remain outside the scope of traditional labor protections.

¹² Commission proposal for a Directive on improving working conditions in platform work. – 2021. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6605 – (Date of reference: 18.03.2024)

¹³ India's Code of Social Security (CoSS). Majumador. – 2021. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/16823?locale=en#:~:text=India%20Code%3A%20Code%20on%20Social%20Security%2C%202020&text=Long%20Title%3A,connected%20therewith%20or%20incidental%20thereto>. – (Date of reference: 20.03.2024)

¹⁴ Programming document 2021–2024: Work programme 2023. Eurofound. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2023/programming-document-2021-2024-work-programme-2023> – (Date of reference: 24.03.2024)

By making income reporting mandatory, France ensures that platform workers are not left in a legal gray area, thus reducing the risks of tax evasion and ensuring that workers receive proper social protection, including health insurance and pensions.

For Kazakhstan, adopting elements of the French system could provide a way to enhance the protection of platform workers. In particular, the requirement for platforms to report workers' income could help integrate these workers into the social security system, ensuring that they benefit from the same protections as other workers. This would align with international best practices and address the gaps in labor protections for platform workers, as noted in the article.

Conclusion

After reading the scientific literature on labor studies and examining global approaches to regulating platform workers, numerous findings arise. Primarily, there is a pressing need to redefine the notion of "worker" within the Labor Code of the Republic of Kazakhstan to encompass individuals engaged in non-conventional forms of employment. However, considering the provisions of the Social Code, which defines platform employment as a civil-law relationship, the current legal framework may already provide sufficient flexibility to address the unique status of platform workers. Thus, rather than revising the definition of "worker," the focus should shift to ensuring that platform workers are protected under labor and civil law.

The first conclusion of the article, calling for a revision of the term "worker", should be reconsidered in light of these legal distinctions. The Social Code clearly outlines the civil-law nature of platform work, offering an alternative legal basis for regulating the sector. Therefore, a revision of the Labor Code may not be necessary if the Social Code is adequately applied to ensure protections for platform workers.

Secondly, a new Law of the Republic of Kazakhstan "On legal regulation of labor of platform workers" should be developed and adopted, which provides for the following:

- all the signs inherent in employees engaged in the provision of labor services on platforms;
- provide the self-employed on the platforms

with a legal status separate from the status of employees;

- extend comprehensive benefits to employees, including pensions, annual leave, paid sick leave, and adherence to regulated working hours and rest periods, following labor laws. Ensure provision for compensations in instances of deviations from standard working conditions, encompassing overtime and similar scenarios;

- provide self-employed workers with basic rights such as a pension, reimbursement of work-related expenses, compensation for accidents and other health damage caused during work and obtaining health insurance. Confirms their right to participate in collective bargaining;

- employees and employers must make a mandatory joint contribution to future pensions. In this regard, it is possible to learn from the experience of Singapore, where the mandatory contribution rate for employees of the platforms starts at a lower level of 2.5 and 3.5 in 2024, with an annual increase of an average of 3.5 percent over four years to equalize these indicators to 17% for employees and 20% for employers¹⁵;

- provide the status of an online delivery worker and related benefits. You can use the experience of Spain, where all employees of the delivery platform who are under the "direct or indirect" control of the digital platform and algorithms are assigned the status of an employee. At the same time, the Spanish Law on Riders should be studied in detail [13];

- Digital platforms ought to transparently disclose details regarding the algorithms and artificial intelligence systems they employ, elucidating their effects on various aspects such as working conditions, hiring processes, and compensation structures.

Thirdly, in some European countries, the practice of relying on court decisions in determining employment status in each specific case is insufficient for protection; therefore, a legislative definition of several concepts related to platform employment is needed.

Fourth, to learn from the experience of France, where platforms are required to share detailed information about employees' income with social security and tax authorities.

¹⁵ Protection of digital platform workers in Singapore and Spain / Research Office Legislative Council Secretariat. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://app7.legco.gov.hk/rpdb/en/uploads/2023/IN/IN17_2023_20230831_en.pdf – (Date of reference: 02.04.2024)

REFERENCES

1. Хасенов М.Х. Современные подходы к регулированию платформенной занятости // *Зарубежный опыт*. – 2022. – №3 (43). – С. 42–45.
2. Рожкова А.Ю. Сетевая и платформенная занятость труда: права работников // *Вестник Нижегородского университета им. К.И. Лобачевского*. – 2022. – №6. – С. 138–146.
3. Аймагамбетов Е.Б., Тажимаева А.М. Нестандартные формы занятости населения: мировой опыт по определению нестандартных форм занятости для идентификации новых форм занятости // *Вестник университета «Туран»*. – 2022. – №1 (93). – С. 227 – 237.
4. Серова А.В. Роль судебных решений в повышении качества трудовой жизни платформенных работников // *Вопросы трудового права*. – 2023. – №5 (220). – С. 260–265.
5. Ludovic Voet *In the EU, platform workers scored a victory*. – 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.ips-journal.eu/work-and-digitalisation/platform-workers-in-the-eu-scored-a-victory-5811/#:~:text=On%209%20December%202021%2C%20the,employers%2C%20and%20underfunded%20public%20services> – (Date of reference: 12.04.2024.)
6. Серова А.В. В поисках концепции правового регулирования платформенной занятости // *Вестник Томского государственного университета*. – 2022. – №477. – С. 260–268.
7. Коришунуова Т. Ю., Моцная О.В. Влияние платформенной занятости на изменение представлений о работнике и работодателе // *Ежегодник трудового права*. – 2020. – №12. – С. 76–91.
8. Pesole, A., Urzì Brancati, M.C, Fernández-Macías, E., Biagi, F., González Vázquez, I. *Platform workers in Europe*. – European Commission. JRC Science Hub, – 2018. – 60 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/326625733_Platform_Workers_in_Europe_Evidence_from_the_COLLEEM_Survey – (Date of reference: 24.04.2024.)
9. PeiChin Tay, *Oliver Large Make It Work: Understanding the Gig Economy's Shortcomings and Opportunities*. *Tech&Digitalisation*, 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.institute.global/insights/tech-and-digitalisation/making-it-work-understanding-gig-economys-shortcomings-and-opportunities> – (Date of reference: 22.04.2024.)
10. Deraeve, Rogiers and Segaert. *Employment and social protection for platform workers: Recent developments and trends (ISSA Technical Commission on Employment Policies and Unemployment Insurance)*. Geneva, International Social Security Association, 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.issa.int/analysis/platform-workers-and-social-protection-international-developments> – (Date of reference: 24.04.2024.)
11. Elisabetta Gualmin *EU directive on platform work*. European Parliament. – 2024. – [Electronic resource]. – Mode of access: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2024/760437/EPRS_ATA\(2024\)760437_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2024/760437/EPRS_ATA(2024)760437_EN.pdf) – Date of reference: 17.03.2024.
12. McNaughton, Hon. Monte Bill 88, *Working for Workers Act*. – 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.ola.org/en/legislative-business/bills/parliament-42/session-2/bill-88> – (Date of reference: 30.03.2024)
13. Jose Maria Miranda Boto, Elisabeth Brameshuber *COGENS: Collective Bargaining and the Gig Economy - New Perspectives (VS/2019/0084)* – 311 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/58885/9781509956210.pdf?sequence=1> – (Date of reference: 05.04.2024)

REFERENCES

1. Hasenov M.H. *Sovremennye podhody k regulirovaniyu platformennoj zanyatosti // Zarubezhnyj opyt*. – 2022. – №3 (43). – С. 42–45.
2. Rozhkova A.Yu. *Setevaya i platformennaya zanyatost' truda: prava rabotnikov // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. K.I. Lobachevskogo*. – 2022. – №6. – С. 138–146.
3. Ajmagambetov E.B., Tazhibaeva A.M. *Nestandardnye formy zanyatosti naseleniya: mirovoj opyt po opredeleniyu nestandardnyh form zanyatosti dlya identifikacii novyh form zanyatosti // Vestnik universiteta «Turan»*. – 2022. – №1 (93). – С. 227 – 237.
4. Serova A.V. *Rol' sudebnyh reshenij v povyshenii kachestva trudovoj zhizni platformennyh rabotnikov // Voprosy trudovogo prava*. – 2023. – №5 (220). – С. 260–265.

5. Ludovic Voet *In the EU, platform workers scored a victory*. – 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.ips-journal.eu/work-and-digitalisation/platform-workers-in-the-eu-scored-a-victory-5811/#:~:text=On%209%20December%202021%2C%20the,employers%2C%20and%20underfunded%20public%20services> – (Date of reference: 12.04.2024.)
6. Serova A.V. *V poiskah koncepcii pravovogo regulirovaniya platformennoj zanyatosti // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2022. – №477. – S. 260–268.
7. Korshunova T. Yu., Mochaya O.V. *Vliyanie platformennoj zanyatosti na izmenenie predstavlenij o rabotnike i rabotodatele // Ezhegodnik trudovogo prava*. – 2020. – №12. – C. 76–91.
8. Pesole, A., Urzì Brancati, M.C, Fernández-Macías, E., Biagi, F., González Vázquez, I. *Platform workers in Europe*. – European Commission. JRC Science Hub, – 2018. – 60 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/326625733_Platform_Workers_in_Europe_Evidence_from_the_COLLEEM_Survey – (Date of reference: 24.04.2024.)
9. PeiChin Tay, Oliver *Large Make It Work: Understanding the Gig Economy's Shortcomings and Opportunities*. *Tech&Digitalisation*, 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.institute.global/insights/tech-and-digitalisation/making-it-work-understanding-gig-economys-shortcomings-and-opportunities> – (Date of reference: 22.04.2024.)
10. Deraeve, Rogiers and Segaert. *Employment and social protection for platform workers: Recent developments and trends (ISSA Technical Commission on Employment Policies and Unemployment Insurance)*. Geneva, International Social Security Association, 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.issa.int/analysis/platform-workers-and-social-protection-international-developments> – (Date of reference: 24.04.2024.)
11. Elisabetta Gualmin *EU directive on platform work*. European Parliament. – 2024. – [Electronic resource]. – Mode of access: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2024/760437/EPRS_ATA\(2024\)760437_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2024/760437/EPRS_ATA(2024)760437_EN.pdf) – (Date of reference: 17.03.2024.)
12. McNaughton, Hon. Monte *Bill 88, Working for Workers Act*. – 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.ola.org/en/legislative-business/bills/parliament-42/session-2/bill-88> – (Date of reference: 30.03.2024)
13. Jose Maria Miranda Boto, Elisabeth Brameshuber *COGENS: Collective Bargaining and the Gig Economy - New Perspectives (VS/2019/0084)* – 311 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/58885/9781509956210.pdf?sequence=1> – (Date of reference: 05.04.2024)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК АУДИТ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Ақмарал Бақытқызы Сактағанова

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Aridnis@mail.ru*

Ерік Болатұлы Ахметов¹

*Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Заңнама
және құқықтық ақпарат Институтының конституциялық,
әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлім басшысы;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Ahmetov.er-0507@mail.ru*

Аннотация. Мақала бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы кәсіпорындардың әлеуметтік аудитінің өзекті тақырыбына арналған. Ғылыми мақалада әлеуметтік аудитті іске асырудың халықаралық тәжірибесі келтірілген, Қазақстан Республикасында әлеуметтік аудитті қалыптастырудың негізгі ережелері қарастырылған. Жүргізілген талдау негізінде кәсіпорындарда аудит жүргізудің маңыздылығы туралы қорытынды жасалады.

Мақалада негізгі принциптер мен тәжірибелерді бөліп көрсете отырып, әлеуметтік аудитті жүзеге асырудың халықаралық тәжірибесі қарастырылады. Атап айтқанда, әлеуметтік аудит стандарттары, әдістер мен құралдар, мүдделі тараптардың рөлі талданады. Әлеуметтік аудит бұл ұйымның, жобаның немесе Бағдарламаның әлеуметтік әсерін бағалау мен өлшеудің жүйелі процесі. Бұл іс-әрекеттің қоғамдық мүдделер мен үміттерге қаншалықты сәйкес келетінін объективті бағалауға, сондай-ақ жақсарту бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында әлеуметтік аудит белсенді қалыптасу сатысында тұр, бұл корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығы мен бизнес-практикадағы ашықтықтың өсіп келе жатқандығын айғақтайды. Дамудың бастапқы кезеңіне қарамастан, ұйымдар қызметінің тиімділігі мен ашықтығын арттыруға бағытталған бірқатар маңызды бастамалар іске асырылды.

Сонымен қатар, әлеуметтік аудит - бұл бағалауды, есептілікті дайындауды және ұйымның жұмыс істеуі мен жұмыс стилін жақсарту шараларын енгізуді қамтитын кешенді процесс. Оның негізгі мақсаты - ұйымның жалпы қоғамға әсерін өлшеу, бұл оның корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігінің дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді.

Мақала тұрақты дамуға ұмтылатын ұйымдар үшін әлеуметтік аудиттің құндылығын көрсетеді. Оны енгізу әлеуметтік жауапкершілік деңгейін арттыруға және қоғамға оң ықпал жасауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік аудит әлеуметтік және экологиялық аспектілермен байланысты кәсіпорын жұмысындағы проблемалық аймақтарды анықтауға көмектеседі. Бұл жағдайды жақсарту үшін тиімді шараларды әзірлеуге және ықтимал тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: әлеуметтік аудит, кәсіпорын, корпоративтік жауапкершілік, адами ресурстар, рәсімдер.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

СОЦИАЛЬНЫЙ АУДИТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Сактаганова Акмарал Бакытовна

*Докторант Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: Aridnis@mail.ru*

Ахметов Ерик Булатович

*Магистр юридических наук, руководитель отдела Конституционного,
административного законодательства и государственного управления Института
законодательства и правовой информации Республики Казахстан;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: Ahmetov.er-0507@mail.ru*

Аннотация. Приведен международный опыт реализации социального аудита, рассматриваются основные положения формирования социального аудита в Республике Казахстан. На основе проведенного анализа делаются выводы о важности проведения аудита на предприятиях.

Статья посвящена международному опыту проведения социального аудита, в которой выделяются основные принципы и методы. Также анализируется применение стандартов социального аудита, инструментов и методов их применения, а также роль заинтересованных сторон.

Он позволяет объективно оценить насколько деятельность соответствует общественным интересам и ожиданиям, а также выявить области для улучшения.

В Республике Казахстан социальный аудит находится в стадии активного формирования, что свидетельствует о растущем осознании значимости корпоративной социальной ответственности и прозрачности в бизнес-практике. Несмотря на начальный этап развития, уже реализован ряд важных инициатив, направленных на повышение эффективности и прозрачности деятельности организаций.

Социальным аудитом является комплексная деятельность, которая включает в себя оценку деятельности организации, подготовку отчетности и внедрение мер по улучшению функционирования и стиля работы. Главная задача социального аудита заключается в измерении влияния организации на общество в целом, что дает возможность оценить степень ее социальной ответственности как корпорации.

В статье подчеркивается важность социального аудита для организаций, которые стремятся к динамичному развитию. Внедрение социального аудита создаст уровень социальной ответственности и позитивное влияние на общество.

Социальный аудит помогает выявить проблемные зоны в работе предприятия, связанные с социальными и экологическими аспектами. Это позволяет разработать эффективные меры по улучшению ситуации и свести к минимуму возможные риски.

Ключевые слова: социальный аудит, предприятие, корпоративная ответственность, человеческие ресурсы, процедуры.

SOCIAL AUDIT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Saktaganova Akmaral Bakytovna

*Doctoral student of Eurasian National University named after L.N. Gumilyov;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Aridnis@mail.ru*

Akhmetov Yerik Bulatovich

*Master of Legal Sciences, Head of the Department of Constitutional,
Administrative Legislation and Public Administration of the Institute
of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Ahmetov.er-0507@mail.ru*

Abstract. This article explores the contemporary landscape of social auditing. Research paper examines international best practices in social auditing, and analyzes the key elements shaping social auditing's developing in the Republic of Kazakhstan. Making conclusion that conducting social audits within enterprises is essential.

The article examines the international experience of social audit, highlighting the key principles and practices. In particular, the following are analyzed: social audit standards, methods and tools, the role of stakeholders. Social audit is a systematic process of evaluating and measuring the social impact of an organization, project, or program. It allows you to objectively assess how activities meet public interests and expectations, as well as identify areas for improvement.

Social audit is in the stage of active formation, which indicates a growing awareness of the importance of transparency in business practice. Despite the initial stage of development, a number of important initiatives have already been implemented aimed at improving the efficiency and transparency of organizations' activities.

Social audit is a complex process that includes assessment, reporting and implementation of measures to improve the functioning and working style of the organization. Its key goal is to measure the impact of an organization on society as a whole, the degree of its corporate social responsibility.

The article highlights the value of social audit for organizations striving for sustainable development. Its implementation will increase the social responsibility and create a positive impact on society.

Social audit helps to identify problem areas in the company's work aspects. This allows us to develop effective measures to improve the situation and minimize possible risks.

Keywords: social audit, enterprise, corporate responsibility, human resources, procedures.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_282

Кіріспе

Әлеуметтік аудит қазіргі заманғы ғылым мен әлемдік нарықтық экономиканың қоғамдық практикасы саласындағы мүлдем жаңа құбылыс екенін атап өткен жөн. Әлеуметтік аудит-бұл бағалауды жүзеге асыратын, белгілі бір ұйымның жұмысының тиімділігін, оның стилін арттыратын процесс.

Қауіпсіз еңбек мәдениеті бүгінде жахандық трендке айналды. Еңбек қауіпсіздігін жоғары бағалайтын елдердегі жұмыс жағдайлары оларды әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті етеді.

Қазіргі жағдайда, әсіресе қаржылық дағдарыс кезінде, жалпы әлеуметтік аудитке деген көзқарас бір қатарлы емес. Бір жағынан, қазіргі экономикадағы дағдарыстық құбылыстардың дамуымен кәсіпорындар мен ұйымдардың алғашқы қадамы шығындарды, ең алдымен адам ресурстарын азайту болып табылады. Осы әлеуметтік аудит іс-шарасына сүйене отырып, ұйымның әлеуметтік ортасын және адам ресурстарын пайдалану тиімділігін зерттеуге және бағалауға бағытталған кәсіпкерлерге осы саладағы қосымша шығындар ұсынылады. Екінші жағынан, бұл кәсіпорынның адам ресурстарын пайдаланудың барлық көрсеткіштерін оңтайландырудың экономикалық негіздемесі болып табылатын персонал аудитінің нәтижелері. Осылайша, кәсіпорынның әлеуметтік саласындағы аудит нәтижелері бойынша басшылық персоналдың санын, құрылымын, сапалық сипаттама-

ларын және адам ресурстарына шығындарды оңтайландыруға бағытталған барабар және негізделген шараларды қолдана алады.

Материалдар мен әдістер

Жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер болып табылады.

Нәтижелер және талқылау

Бұл ұйымның әлеуметтік жауапкершілігін тереңірек зерделеуге және оның жұмыс істеу сапасын арттыруға септігін тигізеді. Әлеуметтік аудиттің маңызды артықшылығы адамдарға деректі қолдау көрсетуге, қодауларды және келесі төлемдерді бақылау үшін көмектеседі [1, 43 б.].

Қазақстандық теория мен практика үшін «Әлеуметтік аудит» ұғымы салыстырмалы түрде жаңа болып табылады. Мысалы, XX ғасырдың ортасынан бастап шетелде аудиттің бұл түрі өнеркәсіптің, құрылыстың және т.б. түрлі салалардың ұлттық кәсіпорындарында, сондай-ақ трансұлттық корпорацияларда кең таралды. Адами ресурстарды басқару және әлеуметтік аудит саласындағы зерттеушілер аудиттің бұл түрі күрделі басқару құрылымы бар кәсіпорындарда сұранысқа ие екенін атап өтті [1, 44 б.].

Жалпы алғанда, әлеуметтік аудит дегеніміз-компанияға оның қызметінің профиліне байланысты әлеуметтік, экономикалық және экологиялық мәселелерді шешуге қосқан үлесін бағалауға және көрсетуге мүм-

кіндік беретін іс-шаралар кешені болып табылады [1, 44 б.].

Айта кету керек, әлеуметтік аудит белгілі бір зерттеу критерийлерінен тұрады, мысалы:

1) Компания қызметінің тиімділік көрсеткіштерінің түрі зерттеледі [2].

Әлеуметтік аудит әлеуметтік-экономикалық қатынастарды реттеудің тиімді құралы ретінде қызмет етеді.

Осының арқасында ол қазіргі нарықтық экономика жағдайында өндірістің шешуші факторы болып табылатын адам ресурстарын басқару деңгейін айтарлықтай арттыра алады [2, 304 б.].

Әлеуметтік аудит ұзақ мерзімделуден йеді [3, 131 б.]. Компаниялардың қоғам алдындағы жауапкершілігі, игілікті әрекеттері және этикалық тұрғыдан дұрыс қатынастары қызметкерлердің сенімін арттырады және олардың жұмысқа деген құлшынысын күшейте [3, 132 б.].

Соңғы екі онжылдықта адамның өндірістегі рөлінің маңыздылығы арта түсті [4].

Әлеуметтік аудит саласындағы танымал сарапшы профессор А. Шулуc қарастырылып отырған тұжырымдаманың нақты анықтама-сын береді. Оның пікірінше, әлеуметтік аудит - бұл әртүрлі деңгейдегі (корпоративтік, муниципалдық, салалық, аймақтық, ұлттық) әлеуметтік қатынастардың жай-күйін жан-жақты және объективті бағалау тәсілі болып табылады, бұл әлеуметтік климаттың нашарлауының ықтимал қауіптерін анықтауға, адами ресурстардың даму резервтерін ашуға мүмкіндік береді [5, 44 б.].

Біздің ойымызша, әлеуметтік аудиттің осындай түсіндіруінің негізгі мәселесі бұл ұйымның әлеуметтік ортасының жай-күйіне сыртқы тексеруді білдіреді. Қазіргі заманғы кәсіпорын, тіпті ірі кәсіпорын, екі негізгі себеп бойынша мұндай тексеруді өз бетінше жүргізе алмайтындығына байланысты:

1) Біріншіден, кәсіпорында өмірдің барлық бағыттары бойынша кешенді тексеру жүргізуге қабілетті жоғары білікті мамандардың болмауына байланысты;

2) Екіншіден, кәсіпорын күштерімен жоғары еңбек шығындары, уақыт пен ресурстардың шығындарына байланысты толық тексеру жүргізудің экономикалық тиімсіздігіне байланысты [5, 44 б.].

Сонымен қатар, кәсіпорын күштерімен адам ресурстарына аудит жүргізу кезінде тәуелсіздік қағидатын толық сақтауда белгілі бір қиындықтар орын алады.

Біздің пікірімізше, жоғарыда аталған мәселелерді шешуге тұтастай алғанда әлеуметтік аудитті сыртқы ұйымдар жүргізетін

сыртқы әлеуметтік аудитке және кәсіпорынның өзі жүргізетін персоналдың ішкі аудитіне нақты бөлуі ықпал етеді.

Әлеуметтік аудиттің тиімділігі кәсіпорынның операциялық шығындарының төмендеуімен және беделінің артуымен байқалады [6, 97 б.].

Айта кету керек, кез-келген тексеру үшін, оның ішінде персонал үшін жүргізілетін аудиттің мақсатын тұжырымдалуы қажет. Біздің ойымызша, әлеуметтік аудиттің мақсатының негізінде келесі ішкі мақсаттарға бөліп көрсетуге болады:

1) кәсіпорынды басқарудың барлық деңгейлерінің тиімділігін қамтамасыз ету;

2) қызметкерлерге лауазымдық міндеттерін тиімді орындау үшін көмек көрсету;

3) әкімшіліктің мүдделерін қорғауға жәрдемдесу және персоналды басқарудағы ағымдағы проблемаларды жедел анықтау;

4) кәсіпорындағы еңбек туралы ережелердің еңбек туралы заңнамаға сәйкестігі [6, 99 б.].

Жұмысшылардың жиі ауысуы кәсіпорынның тиімділігін, өнімділігін және тұрақтылығын төмендетеді. Әлеуметтік аудит осы проблеманы шешуге бағытталған тиімді құрал болып табылады [7].

Кадрлар айналымы - кәсіпорындар үшін маңызды мәселе. Осы мәселені шешу үшін кәсіпорындар жұмыс жағдайларын жақсартуға, жалақыны көтеруге, жұмысшылардың дамуына қолдау көрсетуге және кәсіпорын мәдениетін жақсартуға бағытталған шараларды қабылдауы қажет. Сонымен қатар, кәсіпорындар әлеуметтік аудитті жүргізіп, жұмысшылардың қанағаттану деңгейін оқып білуі қажет. Бұл оларға кадрлар айналымының негізгі себептерін анықтауға және оларды шешу үшін тиімді шаралар қабылдауға мүмкіндік береді [7, 126 б.].

Жұмыс ортасын жақсарту қызметкерлердің өнімділігін арттыруға, қанағаттанушылықты жоғарылатуға және кәсіпорынның жалпы жетістіктеріне ықпал етеді. Кәсіпорындар жұмыс ортасын жақсарту үшін жоғарыда келтірілген шараларды қолдана алады. Бұл оларға кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуіне және тұрақты дамуына көмектеседі.

Жалақы және ынталандыру жүйесін жетілдіру. Әлеуметтік аудит жұмысшылардың еңбек ақысы және ынталандыру жүйесінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл жұмысшылардың мотивациясын арттыруға және оларды ұстап тұруға мүмкіндік береді.

Мүмкіндіктерді жасау жолдары. Әлеу-

меттік аудит кәсіпорынның жұмысшыларға кәсіби даму мүмкіндіктерін ұсыну деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл жұмысшылардың дағдыларын арттыруға және қызмет бойынша өсу мүмкіндіктерін жасауға көмектеседі [7, 127 б.].

Олар тек өнімдер мен қызметтер ұсынумен шектелмей, қоғамдық және экологиялық жауапкершілікті де мойындауға тиіс. Сарапшылардың пікірінше, кәсіпорындар тек сапалы өнім шығарумен ғана шектелмей, әлеуметтік тұрақтылыққа және тұрақты дамуға ықпал етуге міндетті [8, 86 б.].

Кәсіпорындардың әлеуметтік жауапкершілігі келесі бағыттарды қамтиды:

1) Қоршаған Ортаны Қорғау: Қоршаған ортаны ластауды азайту, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, тұрақты дамуға бағытталған технологияларды енгізу.

2) Еңбек Қатынастары: Жұмысшылардың құқықтарын, қауіпсіздігін және денсаулығын қорғау, әділ еңбек жағдайларын қамтамасыз ету, жұмысшыларды дамытуға инвестиция салу.

3) Этикалық Міндеттемелер: Этикалық принциптерді сақтау, заң нормаларын орындау, ашық және әділ бәсеке жағдайларын қалыптастыру [8, 87 б.].

Тәжірибеден мысал ретінде, «АСКАД» ЖШС кәсіпорнында әлеуметтік аудит жүргізу тәжірибесін келтірейік.

«АСКАД» ЖШС-де жүргізілген әлеуметтік аудиттен кейін ұйымның өз қызметін неғұрлым табысты жүзеге асыратын бірқатар кемшіліктері анықталды. «АСКАД» ЖШС-де персоналдың бейімделу жағдайын талдаудан қазіргі уақытта кәсіпорында бейімделу процесін реттейтін бірде-бір құжат жоқ екенін көруге болды. Жаңа қызметкерлермен жүргізілетін бейімдеу жұмыстары жүйелі сипатқа ие емес және ресми болып табылады.

Әлеуметтік аудиттен кейін ұйымда бейімделуді тиімді басқару үшін қажетті құжаттаманы әзірлеу қажет деген қорытынды жасалды. Бастапқыда келесі нормативтік құжаттарды әзірлеу қажет:

1) Персоналды бейімдеу туралы ереже. Бұл кәсіпорындағы персоналды бейімдеуді басқару жүзеге асырылатын ұйымдастырушылық құжат. Оның негізінде персоналды бейімдеуді басқару әдістемесі жасалады;

2) Қызметкердің лауазымдық нұсқаулығы, оған бейімделуді басқару функциясы бекітілген [8, 90 б.].

«АСКАД» ЖШС үшін бейімделу процесін бағалау технологиясын жасау қажет. Ол бейімделудің белгілі бір кезеңіне жата-

тын іс-шаралар кешенін қамтитын үш үлкен кезеңнен тұрады.

Бастапқы бейімделу процедурасының нақты сипаттамасы, оны ресімдеу және енгізу «АСКАД» ЖШС-да жаңадан келген қызметкерлер арасында кадрлардың ауысуын азайтуға мүмкіндік береді [8, 90 б.].

Әлеуметтік аудиттің отаны АҚШ деп атауы керек. Өткен ғасырда Стэнфорд бизнес мектебінің экономика профессоры Теодор Ж.Крепс «Әлеуметтік аудит» ұғымын енгізді. Бірақ одан да маңыздысы, осы уақытта компаниялардың әлеуметтік рейтингтері үнемі анықтала бастады. Компаниялардың әлеуметтік рейтингтері (ең алдымен қайырымдылық көрсеткіштеріне негізделген) осы компаниялардың қоғам үшін рөлін көрсетуге шақырды [5, 68 б.].

1960-1970 жылдары өндіріс өсуінің жағымсыз әсерлеріне қатысты қоғамдық наразылық күшейе бастады. Барған сайын экономикалық өсу қоршаған ортаның ластануы, кемсітушіліктің барлық түрлері, өндіріс қауіпсіздігінің төмендеуі және тауарлар сапасының нашарлауы есебінен жүзеге асырылды.

АҚШ-та әлеуметтік аудит негізінен компаниялардың әлеуметтік жауапты мінез-құлқы оның негізгі бизнес көрсеткіштеріне қалай әсер ететініне назар аударады. Әлеуметтік аудит компаниялардың саясаты мен тәжірибесінен нақты шығындарды анықтайды және бұл көрсеткіштерді басқа компаниялардың көрсеткіштерімен (салалық немесе аймақтық негізде) және негізгі стейкхолдерлердің күтулерімен салыстырады. Бұл тәсіл өндірістік қызметтің туындысы ретінде шығындар туралы қалыптасқан идеядан ерекшеленеді [5, 67 б.].

Әлеуметтік менеджменттің англо-саксондық моделі экономикалық рационализммен, жеке бастаманы көтермелеумен, заңға бағынумен, азаматтық аскетизммен сипатталады.

Менеджменттің неміс моделінде ерекше белгілерді табуға болады: жалпыға бірдей танылған неміс педантикасы мен тәртіптілігі, жұмыс уақытын пайдалану дәлдігі және т. б.

Жапон менеджментінде конфуций тарихи дәстүрлері кеңінен және өте тиімді қолданылады: еңбекке құрмет, жасы үлкен, иерархиялық баспалдақтағы позициясы, ұжымдық жауапкершілік, келіссөздер мен компалар арқылы келісімге қол жеткізу [5, 67 б.].

Әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығын қарастырайық:

- Бәсекеге қабілеттілік: Әлеуметтік жауапкершілікті арттыру кәсіпорынның бәсе-

кеге қабілеттілігін күшейтеді. Бұл тұтынушылардың сенімін арттырады, жаңа инвесторларды тартуға мүмкіндік береді және кәсіпорынның бейнесін жақсартады.

- Қаржылық тұрақтылық: Әлеуметтік жауапкершілікті арттыру кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын күшейтеді. Бұл инвестиция тартуды жеңілдетеді, тұтынушылардың лояльдылығын арттырады және ұзақ мерзімді тұрақты дамуға мүмкіндік береді.

- қоғамдық игілік: Әлеуметтік жауапкершілікті арттыру қоғамдық игілікке ықпал етеді. Бұл қоршаған ортаны қорғауға, еңбек қатынастарын жақсартуға, қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектеседі.

- этикалық міндеттемелер: Әлеуметтік жауапкершілікті арттыру кәсіпорынның этикалық міндеттемелерін орындауға ықпал етеді. Бұл қоғам мен мемлекет алдында сенімділікті арттырады [8, 87 б.].

Әлеуметтік климат - бұл жұмыс ортасының «рухы», ол қызметкерлердің бір-бірімен және басшылықпен өзара әрекеттесу тәсілін, көзқарастарын және жалпы сезімдерін сипаттайды. Ол жұмысшылардың мотивациясына, өнімділігіне, қанағаттануына, айналымына және тіпті кәсіпорынның беделіне тікелей әсер етеді [9, 146 б.].

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардан, егер кәсіпорында салықтық тексеруден өту керек болса немесе міндетті жыл сайынғы аудиторлық есепті тапсыру қажет болса, аудит жүргізу өте маңызды. Аудитті тәуелсіз үшінші тарап компаниясы жүзеге асырған жағдайда, сараптама процесінде табылған қателерді мемлекеттік бақылаушы органдардың қорытынды тексеруіне дейін уақтылы түзетуге болады.

Сонымен қатар, тәуелсіз жүргізетін аудиттің артықшылықтары үшінші тарап компания:

- Объективтілік: тәуелсіз аудит компанияның қаржылық жағдайы туралы объективті пікірге кепілдік береді [9, 146 б.].

Аудитті уақтылы жүргізудің арқасында мемлекеттік бақылаушы органдар өз тексе-

рулерін жүргізгенге дейін қателерді түзетуге болады. Бұл айыппұлдар, өсімпұлдар және теріс бедел сияқты жағымсыз салдардан аулақ болады.

Әлеуметтік аудиттің тиімділігін арттыру үшін мынадай шараларды қолдануға болады:

- Стандарттарды белгілеу: Әлеуметтік аудиттің стандарттарын белгілеп, оларды жүргізу процесін бірдейлендіру қажет.

- Тәуелсіздікті қамтамасыз ету: Әлеуметтік аудитті тәуелсіз сарапшылар жүргізуі қажет.

- Ашықтық пен транспаренттілікті қамтамасыз ету: Әлеуметтік аудит нәтижелері қоғамға ашық болуы қажет.

- Әлеуметтік аудит нәтижелерін қолдану: Әлеуметтік аудит нәтижелері кәсіпорынның әлеуметтік жауапкершілігін арттыру үшін шаралар қабылдау үшін қолданылуы қажет.

- Әлеуметтік аудит – кәсіпорындардың тұрақты дамуына және қоғаммен байланысын нығайтуға бағытталған маңызды құрал. Ол кәсіпорындарға әлеуметтік әсерін бағалауға, жаңа мүмкіндіктерді анықтауға және тұрақты дамуға қол жеткізуге мүмкіндік береді [9, 146 б.].

Әлеуметтік аудитті енгізу кезінде мемлекет ұлттық бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің параметрлерін анықтау үшін және осы саладағы үздік тәжірибені ілгерілету тетіктерін қалыптастыру жөнінде бастама көтеруі тиіс деп санаймыз.

Белгіленген әлеуметтік аудит мәселелерінің нақты шешімдері болуы мүмкін:

- әлеуметтік аудиттің негізгі мәселелері бойынша келісімге қол жеткізу мақсатында мүдделі топтарда диалог жүргізу;

- әлеуметтік аудит туралы Заңның қабылдануы;

- ұйымдардың әлеуметтік жауапкершілігінің бағалау көрсеткіштерінің жүйесін әзірлеу;

- халықаралық нормаларға қайшы келмейтін және отандық әлеуметтік-экономикалық қатынастардың ерекшелігін көрсететін әлеуметтік стандарттардың кешенді жүйесін әзірлеу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кизилов А.Н., Богатая И.Н. Исследование экономической сущности социального аудита и его места в системе аудиторско-консалтинговых услуг // Научный журнал «Международный бухгалтерский учет». – 2016. – С.43-46.

2. Емелин Н.В. Социальный аудит в промышленности. // Экономика и управление: современное положение: IV международ. молодеж. науч. конф.: (Социальный аудит мат, 22-23

ноября 2012 г.): материалы международной научно практической конференции. – Самара: Самарский гос. ун-т, 2012. - С.304-310.

3. Макарова Н.В. Социальный аудит как основа функционирования современных организаций // Актуальные вопросы вузовской наук: Сборник научных и научно-методических статей. Том Выпуск 9. – Самара: Самарский институт управления, 2014. – С. 131-140.

4. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского союза // Москва.: ЗАО «Издательство «Экономика». - 2006. -115 с.

5. Шулуc А.А. Социальный аудит // Москва.: «Издательство «АТИСО». - 2018. - 91 с.

6. Мешков В. Р. Социальный аудит: российская практика // Научный журнал «Общество и экономика» - 2009. - № 6. – С.97-114.

7. Самойлова П. Первый социальный аудит // Научный журнал «Солидарность». - 2008. - № 47. - С. 126-129.

8. Хмелев С. А. Социальный аудит как фактор повышения эффективности финансово-хозяйственной деятельности крупных промышленных предприятий // Экономика и управление. - 2010. - № 1. – С.85-98.

9. Галиев Г.Т. Роль социального аудита в оптимизации социально-трудовых отношений // Евразийский юридический журнал – 2012- № 3 – С.146-147

REFERENCES

1. Kizilov A.N., Bogataya I.N. Issledovanie ekonomicheskoy sushchnosti social'nogo audita i ego mesta v sisteme auditor'sko-konsaltingovyh uslug // Nauchnyj zhurnal «Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet». – 2016. – S.43-46.

2. Emelin N.V. Social'nyj audit v promyshlennosti. // Ekonomika i upravlenie: sovremennoe polozhenie: IV mezhdunar. molodezh. nauch. konf.: (Social'nyj audit mat, 22-23 noyabrya 2012 g.): materialy mezhdunarodnoj nauchno prakticheskoy konferencii. – Samara: Samarskij gos. un-t, 2012. - S.304-310.

3. Makarova N.V. Social'nyj audit kak osnova funkcionirovaniya sovremennyh organizacij // Aktual'nye voprosy vuzovskoj nauk: Sbornik nauchnyh i nauchno-metodicheskikh statej. Tom Vypusk 9. – Samara: Samarskij institut upravleniya, 2014. – S. 131-140.

4. Antropov V.V. Social'naya zashchita v stranah Evropejskogo soyuza // Moskva.: ЗАО «Izdatel'stvo «Ekonomika». - 2006. -115 s.

5. Shulus A.A. Social'nyj audit // Moskva.: «Izdatel'stvo «ATISO».- 2018. - 91 s.

6. Meshkov V. R. Social'nyj audit: rossijskaya praktika // Nauchnyj zhurnal «Obshchestvo i ekonomika» - 2009. - № 6. – S.97-114.

7. Samojlova P. Pervyj social'nyj audit // Nauchnyj zhurnal «Solidarnost'». - 2008. - № 47. - S. 126-129.

8. Hmelev S. A. Social'nyj audit kak faktor povysheniya effektivnosti finansovo-hozyajstvennoj deyatel'nosti krupnyh promyshlennyh predpriyatij // Ekonomika i upravlenie. - 2010. - № 1. – S.85-98.

9. Galiev G.T. Rol' social'nogo audita v optimizacii social'no-trudovyh otnoshenij // Evrazijskij yuridicheskij zhurnal – 2012- № 3 – S.146-147.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ЕАЭО МҮШЕ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЕҢБЕК САЛАСЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Мереке Қонысханқызы Жүрүнова

*Заң ғылымдарының магистрі, Максұт Нарикбаев Университетінің докторанты, Астана халықаралық университеті Құқық жоғарғы мектебінің аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: merekezurunova@gmail.com*

Аннотация. Ғылыми мақалада жасанды интеллект пен еңбек саласының өзара байланысы, сондай-ақ ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер шеңберінде оны талдау арқылы еңбек саласындағы реттеуге жататын мәселелер қарастырылады. Жасанды интеллект барлық салаларда дамыған жағдайда, ол ЕАЭО еңбек саласына қандай өзгерістер әкеледі және еңбек заңнамасына қандай жаңа өзгерістер енгізіледі, ғылыми мақаланың өзектілігін көрсетеді.

Жасанды интеллект жүйелерінің дамуы көптеген жұмыс орындары мен кәсіптердің ескіруіне және жойылуына әкеледі, жаңа кәсіптердің пайда болуына әсер етеді. Жасанды интеллектінің жүйелерінің дамуы көптеген жұмыс орындары мен кәсіптердің ескіріп, жойылуына дейін әкеліп, жаңа кәсіптердің пайда болуына әсер етеді. Цифрландыру дамыған сайын, өндірістердің көбісі роботтандырылып, адамдардың физикалық еңбегін қажет ететін жұмыстардан бас тарту орын алуы мүмкін. Сондықтан, еңбек заңнамасында роботтардың жіберілетін еңбегін шектеу арқылы, олардың адамдармен бірге жұмыс жасауын қамтамасыз ететін еңбек стандарттарын дайындау арқылы ЕАЭО мүше мемлекеттері арасында еңбек заңнамасымен реттеу қажет.

Ғылыми мақаланың мақсаты-ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің еңбек саласындағы жасанды интеллекттің орнын анықтау, оның құқық қолдану практикасында қалай жүзеге асырылатынын зерттеу және авторлық қорытынды жасау.

Бұл ретте жасанды интеллекттің еңбек саласындағы орнын және оны құқықтық реттеудің шетелдік практикасын зерделеу, сондай-ақ оны ЕАЭО туралы шарттың нормаларымен байланыстыра отырып, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің ұлттық заңнамасында пайдалану мүмкіндігін қарастыру. Жасанды интеллектке жол бермеу керек пе, әлде оның қызметтерін тиімді пайдалану арқылы ел экономикасын жақсартуға бола ма? Ұлттық және халықаралық деңгейде жұмысшылардың біліктілігін арттыру, сондай-ақ еңбек қатынастарындағы тиімді өзгерістерге ықпал ететін факторларды анықтау үшін жасанды интеллектті пайдаланудың орындылығы туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: ЕАЭО шарты, жасанды интеллект, цифрландыру, еңбек көші-қоны, роботтандыру, еңбек заңнамасын үйлестіру, кәсіби біліктілікті арттыру, жаңа мамандықтар енгізу.

ВОПРОСЫ О РОЛИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ТРУДА ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ЕАЭС

Журунова Мереке Қонысхановна

*Магистр юридических наук, докторант Максұт Нарикбаев Университета, старший преподаватель Высшей школы права Международного университета Астана, научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: merekezurunova@gmail.com*

Аннотация. В научной статье рассматриваются вопросы взаимосвязи искусственного интеллекта и сферы труда, а также подлежащие регулированию в сфере труда путем его анализа в рамках государств-членов ЕАЭС. В случае развития искусственного интеллекта во всех сферах, какие изменения он принесет в сферу труда ЕАЭС и какие новые изменения будут внесены в трудовое законодательство, показывает актуальность научной статьи.

Развитие систем искусственного интеллекта приводит к устареванию и исчезновению многих рабочих мест и профессий, влияет на появление новых профессий. По мере развития цифровизации многие отрасли будут роботизированы, а рабочие места, требующие физического труда, могут быть ликвидированы. Поэтому среди государств-членов ЕАЭС необходимо ограничить в трудовом законодательстве работу, возлагаемую на роботов, урегулировать подготовку трудовых стандартов, обеспечивающих их взаимодействие с людьми, урегулировать трудовое законодательство.

Целью научной статьи является определение места искусственного интеллекта в сфере труда государств-членов ЕАЭС, изучить, как он реализуется в правопримени- тельной практике, и сделать авторские выводы. При этом изучить место искусствен- ного интеллекта в сфере труда и зарубежную практику его правового регулирования, а также рассмотреть возможность его использования в национальном законодательстве государств-членов ЕАЭС с привязкой к нормам Договора о ЕАЭС. Следует ли уклоняться от использования искусственного интеллекта или, напротив, можно улучшить экономику страны, эффективно применяя его технологии? Делается заключение о целесообразности использования искусственного интеллекта для повышения квалификации работников как на национальном, так и на международном уровнях, а также для выявления факторов, способствующих эффективным изменениям в трудовых отношениях.

Ключевые слова: Договор ЕАЭС, искусственный интеллект, цифровизация, трудовая миграция, роботизация, повышение профессиональной квалификации, внедрение новых специальностей.

ISSUES OF THE PLACE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE SPHERE OF LABOR IN THE MEMBER STATES OF THE EAEU

Zhurunova Mereke Konyskhanovna

Master of Legal Sciences, PhD student of Maqsut Narikbayev University, Senior lecturer at Higher School of Law at Astana International University, Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: merekezhurunova@gmail.com

Abstract. *The scientific article examines the issues of the relationship between artificial intelligence and the labor sphere, as well as those subject to regulation in the labor sphere by analyzing it within the EAEU member states. In the case of the development of artificial intelligence in all areas, what changes it will bring to the EAEU labor sphere and what new changes will be made to labor legislation shows the relevance of the scientific article.*

The development of artificial intelligence systems leads to the obsolescence and disappearance of many jobs and professions, and affects the emergence of new professions. As digitalization develops, many industries will be robotized, and jobs that require physical labor may be eliminated. Therefore, among the EAEU member states, it is necessary to limit the work assigned to robots in labor legislation, regulate the preparation of labor standards that ensure their interaction with people, and regulate labor legislation.

The purpose of the scientific article is to determine the place of artificial intelligence in the sphere of labor of the EAEU member states, to study how it is implemented in law enforcement practice, and to draw the author's conclusions. At the same time, to study the place of artificial intelligence in the sphere of labor and foreign practice of its legal regulation, and also to consider the possibility of its use in the national legislation of the EAEU member states with reference to the norms of the Treaty on the EAEU. Should we shy away from using artificial intelligence or, on the contrary, can we improve a country's economy by effectively using its technologies? The conclusion is made on the feasibility of using artificial intelligence to improve the skills of workers both at the national and international levels, as well as to identify factors that contribute to effective changes in labor relations.

Keywords: *EAEU treaty, artificial intelligence, digitalization, labor migration, robotization, improving professional qualifications, introduction of new specialties.*

Кіріспе

Еңбек қатынастары жалдамалы қызметтің негізінде туындайтын және еңбек заңнамасымен реттелетін, қоғамда өз орнын қалыптастырған қатынастар болып табылады. Бүкіл әлемдік тәжірибеде жасанды интеллекттің (бұдан әрі-ЖИ) дамуы еңбек және әлеуметтік қорғау саласын айналып өтпейтіні белгілі. Ал, осы бағытта еңбек заңнамасының нормаларын сақтауды және қадағалауды, сонымен бірге, жұмыскерлерді жұмыссыздықтан қорғау, жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғау мәселелерін қамтамасыз ететін әлеуметтік заңнаманың мәселелерін де мемлекеттік органдар өз өкілеттілігі аумағында қамтамасыз етеді.

Алайда, ЕАЭО мүше мемлекеттерінің еңбек және әлеуметтік қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру туралы заңнамаларында ЖИ әрекетін немесе оның әсерінен туындайтын мәселелерді реттейтін нақты нормалар жоқ. ЖИ адамға теріс зиян келтірмеу үшін алғашқы қадам ретінде ЕАЭО мүше мемлекеттердің ұлттық деңгейінде стратегиялық құжаттарды қабылдау орын алуда. Дегенмен, ЖИ еңбек саласына әсері қай бағытта және қалай реттелетінін түсіну үшін келесі мәселелерді анықтаған дұрыс. ЖИ еңбек қатынастарында қандай құқықтық мәртебеге ие? Оны енгізуге қатысты жауапкершілік қалай жүзеге асырылады? Дербес деректердің қауіпсіздігі мен қорғалуы қаншалықты қамтамасыз етілген? Мұндай сұрақтар шетелдік тәжірибені, ғылыми доктринаны және құқық қолдану практикасының мысалдарын талдау арқылы тұжырымдамалар жасау қажеттілігін туындатады.

Сонымен қатар, ЖИ ЕАЭО-ға мүше

мемлекеттердің еңбек саласына ықпалына байланысты азаматтарының және еңбекші мигранттардың жұмысынан айрылу қаупін зерттеу жүргізіледі және ЕАЭО ынтымақтастығы негізінде халықаралық шарттың, ұлттық заңнаманың көмегімен халықаралық және ұлттық деңгейлерде жұмыскерлердің кепілдіктерін сақтауға және жетілдіруге қатысты қабылданатын шараларды кеңейту сияқты мәселелер жүйесін қарастыру көзделген.

Әдістер мен материалдар

Автор ғылыми мақаланы ғылыми танымның формальды – құқықтық, тарихи-құқықтық, салыстырмалы - құқықтық, индукция мен дедукция әдістерін, талдау мен синтездеуді қолдана отырып жазды. Сонымен қатар, ғылыми мақалада ЖИ еңбек саласына әсерін реттеуге ықпал ететін халықаралық стандарттар, атап өтетін болсақ, ХЕҰ Барлық еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық актілердің ішінде: Еңбекші-мигранттар туралы 1949 жылғы №97 Конвенция¹, Көші-қон саласындағы теріс пайдалану және еңбекші-мигранттарға мүмкіндіктер теңдігі мен өтініштерді қамтамасыз ету туралы 1975 жылғы №143 Конвенция² мен ЕАЭО мүше мемлекеттерінің ұлттық заңнамалары, оның ішінде Ресей Федерациясының³, Беларусь Республикасының⁴, Армения Республикасының⁵, Қырғыз Республикасының⁶ және Қазақстан Республикасының⁷ еңбек кодекстері, ЕАЭО шарты⁸, шетелдердің ЖИ қолданысын реттейтін заңдарының нормалары, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің ЖИ барлық салаларға, оның

¹ Конвенция МОТ № 49 Конвенция о работниках-мигрантах (пересмотренная в 1949 году). [Электронды ресурс] – URL: file:///Users/merekesaudirova/Downloads/wcms_c097_ru.htm (жүзінген күні: 23.09.2024)

² Конвенция МОТ №143 Конвенция о злоупотреблениях в области миграции и об обеспечении работникам-мигрантам равенства возможностей и обращения. [Электронды ресурс] – URL: file:///Users/merekesaudirova/Downloads/wcms_c143_ru.htm (жүзінген күні: 23.09.2024)

³ «Трудовой кодекс Российской Федерации» от 30.12.2001 №197-ФЗ (ред. от 08.08.2024). [Электронды ресурс] – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (жүзінген күні: 23.09.2024)

⁴ Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26 июля 1999 года № 296-3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.07.2024 г.). [Электронды ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414859 (жүзінген күні: 23.09.2024)

⁵ Трудовой кодекс Республики Армения от 9 ноября 2004 года. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=173461> (жүзінген күні: 23.09.2024)

⁶ Трудовой кодекс Кыргызской Республики от 4 августа 2004 года № 106 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.08.2023 г.). [Электронды ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30296269 (жүзінген күні: 23.09.2024)

⁷ Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. [Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүзінген күні: 23.09.2024)

⁸ Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 14 қазандағы № 240-V ҚРЗ. [Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000240> (жүзінген күні: 23.09.2024)

ішінде еңбек саласына әсеріне қатысты дайындалған стратегияларының бағыттары зерттеледі.

Нәтижелер мен талқылау

ЕАЭО мүше мемлекеттеріне ЖИ белсенді түрде әртүрлі салада дамуы орын алып, кәсіпкерлер өз кәсіптерін дамыту үшін қолданысқа енгізіп жатқанын көруге болады. Бұл мемлекеттер ЖИ қызметін ұлттық деңгейде жүйелейтін стратегиялық құжаттарды әзірледі.

ЖИ робототехникамен және озық онлайн технологиялармен үйлескенде, бүгінде бұрын тек адамдар орындай алатын көптеген тапсырмаларды тиімді орындауда, ол өз алдына елдің экономикасының дамуына тікелей әсер етеді, мысалы: технологияларды дамыту үшін қолайлы орта қалыптастырылып, онлайн кездесулер мен сатып алу-сату, киберқауіптілік, сараптамалық талдаулар жасау уақытты үнемдеуге, жұмыстың белсенділігі мен тиімділігін арттыруға мүмкіндіктер жасайды. Ақылды бағдарламалар диагноз қоюға және емдеу әдістерін таңдауға көмектесетін медицина саласына белсенді енгізілген. Журналистика, онлайн-білім беру, персоналды іріктеу функциялары тиімді үйлестірілген. Жалпы, қазіргі заманғы цифрлық технологиялар көптеген процестерді жүзеге асыруға қабілетті және айтарлықтай жеңілдіктер жасайды.

Сонымен, қазіргі уақытта ЖИ қолданылып отырған мына салаларды мысалға келтіруге болады:

- түрлі өнімдер өндіретін зауыттар мен фабрикалар ЖИ қызметін белсенді түрде пайдалануда.

- көптеген шетелдерде метро пойыздары мен такси қызметі жүргізушінің көмегенісіз қозғалысқа түседі.

- заңгерлердің қызметін алмастыруда. Мысалы: адвокат, судьялардың көмекшілері ретінде ЖИ процесуалдық құжаттарды тез арада зерттеп, қорытынды жасап береді.

- қаржы саласы жұмыскерлерінің орнын басуда ол, есептеу алгоритмдер мен электрондық кестелерді толтыру жылдамдығы мен тиімділігін арттыруда ЖИ қызметі қолданылуда.

- қызмет көрсетуші персоналдар ретінде ЖИ барлық сервистік қызметтер байланыс боттар арқылы жүзеге асырылады, робот официант қызметтері де енгізілуде.

- шығармашылық қызметтер көрсту, мысалы ChatGPT арқылы мәтіндер құрастыру, дұрыстау, әншілердің дауыс ырғағы мен му-

зыкалық ауысымдарын өзгертуде қолдану, видеобейне түсіру сияқты қызметтерге қолданылуда.

- аудармашылар, яндекс аудармашы, Google Translate арқылы өте көлемді жұмыстар атқарылуда.

- сот орындаушыларының да қызметі ЖИ алмастырылуда.

Осындай тәжірибелік мысалдарға сүйене отырып, ЖИ қолдану аясына сәйкес, оның еңбек саласына тікелей әсерін құқықтық реттеуге байланысты мәселені қарастыру орынды.

Акьюлов Р.И., және Сковпень А.А., зерттеуіне сәйкес, еңбек нарығын роботтандыру процестерінің келесідей салдары орын алуы мүмкін:

1. қазіргі уақытта роботтар қарапайым жұмыстарды орындайды, болашақта ЖИ робототехникасын жетілдіру процесінде жоғары білікті жұмысшыларды ығыстыра бастайды.

2. ЖИ қолданудың артуы және робототехниканы кеңінен енгізу нарықтағы адам еңбегіне сұраныстың төмендеуіне әкелуі мүмкін, бұл сұраныс пен ұсыныстың айырмашылығын тудырады, тепе-теңдік дәрежесін бұзады және құрылымдық жұмыссыздықтың дамуына ықпал етеді. Нәтижесінде қоғамда адамдардың жұмыссыздығы артып, әлеуметтік шиеленістің дамуына әсер етуі мүмкін фактілер пайда болады [1, 35 б.].

Осындай қорытындымен келесі зерттеушілер: Моттаева А.Б., Кашинцева В.П., Покровский О.Ю., келіспейді. Олардың зерттеу нәтижелері көптеген аналитиктердің ЖИ қолдануды пессимистік тұрғыдан жұмыссыздықтың артуына болжау дұрыс емес, халыққа ондай аландаушылықты негізсіз таратуға, асыра сілтеу нәтижесі қобалжуға әкеледі – деп түйіндейді [2, 85 б.].

Шынымен де, ЖИ жұмыстарды иемденіп алып, жұмыссыз қаламыз екен - деп мемлекетке жағдай жасаңдар деп отыра бермеудің амалын ойлап, қандай да болмасын өзгерістерге дайын болатындай нәтижелер ойластырып, оған қол жеткізуді жоспарлаған дұрыс шығар. Себебі цифрландыру, өз уақытымен бірден болмаса да, өзінің қарқынымен жұмыспен қамтудың жаңа түрлеріне, жұмыс сипаты мен еңбек жағдайлары мен еңбек нарығының өзгеруіне әкеледі. Еңбек нарығындағы негізгі өзгерістер электрондық сипатқа ие және қашықтан жұмыс істеу жұмыстардың көлемін ұлғайту, интернет-платформалар арқылы жұмыс істеу және бір жағынан жұмысшыларды әлеуметтік қорғау

деңгейінің төмендеуі сияқты проблемасын тудыруы мүмкін.

Жаппай цифрландыру жүйесі біліктілігі төмен жұмысқа ғана емес, сонымен қатар құқықтану, қаржылық қызметтер, білім беру және денсаулық сақтау сияқты қызметтерді айналып өтпей, жоғары білікті деп саналатын жұмысқа да айтарлықтай әсер етеді.

Осындай болжамдарға сүйене отырып, болашақта бұл мәселенің бір аспектісі еңбек нарығына үлкен әсер етуі мүмкін және жұмысынан айрылу қаупіне байланысты біліктілікті арттыруды қажет ететін жұмысшылардың басым көпшілігінің еңбек көші-қонының үлкен толқынына әкелуі мүмкін. Осы бағыттағы бұл мәселе халықаралық деңгейде қаралып, шешімін табуға бағытталған.

Іргелі зерттеулерге сүйенетін болсақ, И. А. Филиппованың айтуынша, әлемдік деңгейде ЖИ-нің пайда болуы мен бастапқы құқықтық реттелу проблемасы пайда болған ел Америка Құрама Штаттарында (бұдан әрі-АҚШ) 1990 жылы орын алып, ЖИ 2030 жылға дейін кейбір өзгерістерге әкелетіні және оны құқықтық реттеу қажеттілігі туралы болжамдар жасалды [3, 7 б.].

ЖИ-нің еңбек саласына әсер етуіне байланысты шетелдердің болашаққа жасалған талдауынан 2035 жылға қарай Камбоджа, Индонезия, Филиппин, Таиланд және Вьетнамдағы барлық жұмысшылардың шамамен 56% - ы технологиямен ығыстырылады, ал тоқыма, тігін және аяқ киім өнеркәсібіндегі жұмысшылардың 88% - ы жұмысынан айырылу қаупі бар.

Сондай-ақ, АҚШ заңгерлер қауымдастығының болжамына сәйкес, жаңартылған салаларда білікті жұмыскерлердің орнына өнеркәсіптік роботтарды пайдаланудың артуы «дамушы елдердің қарғысына» айналуына және біліктілікті арттыруды қажет ететін жұмыс күшінің артуына әкеледі [4, 82 б.].

ЕАЭО-ға мүше мемлекеттерінде әлемнің барлық елдері сияқты ЖИ қолдану тәжірибесі бар. Ресей Федерациясының (бұдан әрі-

РФ) нарығы ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің ішінде халықаралық деңгейде танылған Яндекс платформасы арқылы ЖИ қолданудың түрлі қызметтерін дамытты⁹.

Аталған платформаның еңбек саласына әсерін, әсіресе жұмыссыздыққа әкелетін тұстарын қарастыратын болсақ, Яндекс таксилер жүргізушінің көмегінсіз жүретін көліктерді қызмет көрсетуде пайдаланады, жолаушылар билетті осы платформаның мобилді қосымшасы арқылы сатып алатыны және қандай да бір тағамға немесе таксиге тапсырыс берген тиімді, яғни адамның еңбегін қажет ететін қызмет көрсетулер жойылды.

Қазақстан Республикасында (бұдан әрі – ҚР) ЖИ қызметін қолданатын салалар да қарқынды дамып жатыр. Мысалы екінші деңгейдегі банктер ЖИ – 60 % қолданса¹⁰, мемлекеттік қызметте – 59 % көрсетсе, жалпы алғанда халықты - 29 % автоматтандырумен алмастыру орын алып отыр¹¹.

Бұл көрсеткіштің жоғарғы деңгейге еңбегін, бірақ қызмет көрсетулерде роботтардың қызметі дамып, олардың халыққа адам операторлар сияқты түсінікті жауап берулері дамымаған, дегенмен олардың қызметін қолдану осындай көрсеткішке ие болып отыр және ЖИ қызметін адамға қауіп - қатерсіз одан әрі дамытуды қолдау мемлекеттік деңгейде көзделген. ЖИ дамыту туралы ұстанымды Қазақстан Республикасының Президенті К-Ж.К. Тоқаев басшылыққа алған¹².

Мемлекеттік органдар стратегиялық бағыттарының аясында ЖИ енгізілуімен сұранысқа ие болатын мамандықтардың тізімін дайындап, сол бағытта «Қолданбалы ЖИ», «Медицинадағы ЖИ» сияқты жаңа оқу бағдарламаларын ұйымдастыру арқылы оларды оқу орындарына енгізген¹³.

Бұл мемлекеттік органдардың ЖИ қоғамның барлық саласына, соның ішінде, еңбек саласына енгізетін өзгерістеріне дайын болу үшін уақытылы жасалып жатқан іс – шараларының жүйесі ретінде қарастырамыз.

Осындай мысалдардың негізінде, ЖИ Яндекс немесе басқа да қызмет көрсетулерінің

⁹ Яндекс. Материал из Википедии — свободной энциклопедии. [Электронды ресурс] – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81> (жүзінген күні: 17.07.2024)

¹⁰ Опубликован доклад «Искусственный интеллект на финансовом рынке Казахстана». [Электронды ресурс] – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/informacionnye-soobshcheniya/16693#>. (жүзінген күні: 25.08.2024).

¹¹ Влияние автоматизации и искусственного интеллекта на рынок труда в Казахстане оценили в ЦПТР. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/579455?lang=ru> (жүзінген күні: 17.07.2024)

¹² Глава государства принял участие в международном форуме Digital Bridge 2023. 12 октября 2023 года. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-mezhdunarodnom-forume-digital-bridge-2023-1294242> (жүзінген күні: 17.07.2024).

¹³ Мәдени және тілдік мұраны дамыту үшін заманауи үлкен тіл моделі құрылуда — Саясат Нұрбек. [Электронды ресурс] – URL: <https://primeminister.kz/news/madeni-zhane-tildik-murany-damytu-ushin-zamanaui-ulken-til-modeli-kuryluda-sayasat-nurbek-28791> (жүзінген күні: 17.07.2024).

негізінде кейбір кәсіптердің ескіріп, әлі де ескіруі орын алатын заман келе жатқанын ұғынып, оған дайын болу керек, сонымен бірге ЖИ қандай салада болмасын орын алуын құқықтық реттеу қажет екенін түсінеміз.

РФ Яндехстен басқа ЖИ басқа да түрлерін қолданылады. Дегенмен, РФ ЕАЭО мүше мемлекеттерінің ішінде алғаш рет ЖИ саласындағы Әдеп кодексін дайындады. Кодексті әзірлеудегі мақсат, ЖИ кеңінен қолданысқа ене берсін, бірақ, адамның орны ЖИ қарағанда басым болуы керек және оның құқықтары мен бостандықтары басты құндылық болып табылады деген қағидатты ұстанды¹⁴.

Бұл РФ ЖИ саласындағы Әдеп кодексі арқылы мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлерді ЖИ қолданысқа енуімен адамгершілік қасиетті сақтап қалу, халықтың ЖИ қысым көрмей, жаңа өзгерістерге дайын болуына жағдай беретін және сол жолда ЖИ кейбір әрекеттерін тежейтін әрекеттерін енгізген.

Армения Республикасында (бұдан әрі-АР) ЖИ қоғамның барлық салаларына енгізіліп, оның қызметін тиімді пайдалану және еңбек саласына икемді әсер етуді қамтамасыз ету, халықаралық ынтымақтастықты нығайту, мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлердің әріптестігін дамыту, ЖИ бәсекелестігіне төтеп бере алатын мамандар мен кадрларды даярлау үшін мемлекеттік деңгейде ұлттық стратегия әзірленді¹⁵.

Бұл АР ЖИ дамуына дайын және оның жаппай жұмыссыздыққа әкелмеуіне тыйым салатын бағыттарды қабылдауға дайын екендігін көрсетеді.

Беларусь Республикасы (бұдан әрі – БР) ЖИ барлық салаға әсерін, соның ішінде еңбек саласын айналып өтпейтінін қабылдап, өз азаматтарын қорғау үшін мемлекет тарапынан шаралар ұйымдастыру міндетті деп санайды. БР ЖИ әсерінен елде жұмыссыздық 4,5 – 5 % пайыздан аспайды деген болжам жасайды [5, 24 б.].

Қырғыз Республикасы ЖИ қолданудың қажетті тұстарын бірінші меңгеруге бағыт қойған, ол нейросеттердің сұранысын арттырумен байланысты дизайн, редакция, маркетинг, медиа жұмыстары сияқты шығар-

машылық салаларын кеңейтіп, жетілдіруді дұрыс деп есептейді¹⁶.

Осындай бағыттардан кейін, ЕАЭО мүше мемлекеттерінде нейросеттердің қызметін пайдалану даму үстінде екенін, ол қарқынды дамып, адамдардың еңбегіне бәсеке туғызған күннің өзінде мемлекеттік стратегиялық құжаттар халықты жұмыспен қамтамасыз етудің түрлі шараларын қарастырып жатқанын түсінеміз, бірақ, ЖИ енгізілуімен, мамандықтардың ескіріп, өзектілігі жоғалған мамандықтардың иелері бірден жаңашылдыққа үйреніп кетулері орын алады ма деген мәселе тағы алға шығады.

Басқа елдердің және Еуроопалық Одақтың тәжірибесіне сүйенетін болсақ, ЖИ қызметін реттейтін заңнамалық актілер қабылданып, халықаралық деңгейде ынтымақтастық шаралары қолданылуда.

Мысалы, Еуропа Кеңесі жаһандық деңгейде ЖИ қызметін пайдалануға байланысты нормаларды бекітетін, адам құқықтарының басымдылығын және ЖИ авторының жауапкершілігін анықтайтын, ЖИ шамадан тыс пайдалануға тыйым салатын халықаралық шарт қабылдады¹⁷.

2018 жылдың 4 желтоқсанында Еуропа Кеңесінің сот төрелігінің тиімділігі жөніндегі Еуропалық комиссиясы қабылдаған «Сот жүйелерінде және олардың айналасындағы шындықтарда жасанды интеллектті қолдану туралы Еуропалық этикалық хартия» алғашқы құқықтық акт, онда адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу принципі, адамдарды кемсітуге жол бермеу принципі, сот шешімдері мен басқа да дерекқорларды өңдеудің сапасы мен қауіпсіздігі принципі, ашықтық, бейтараптық және әділеттілік принципі, бақылау принципі қамтылған сот жүйелерінде жасанды интеллектті пайдалануға қатысты этикалық принциптер көрсетілген пайдаланушыға арналған жүйелер қарастырылған.

Оңтүстік Корея шетелдік тәжірибеде ЖИ қолданудың озық тәжірибелерін көрсете отырып, 2008 жылғы Ақылды роботтарды әзірлеу және тарату туралы Заңында «ақылды робот» және «ақылды робот этикасы»

¹⁴ Что такое Кодекс этики в сфере ИИ? [Электронды ресурс] – URL: <https://ethics.a-ai.ru/> (жүзінген күні: 25.07.2024).

¹⁵ Стратегия искусственного интеллекта для Армении [Электронды ресурс] – URL: <https://armenpress.am/ru/article/1054049> (жүзінген күні: 29.07.2024).

¹⁶ HeadHunter: В Кыргызстане растет спрос на специалистов по нейросетям. [Электронды ресурс] – URL: https://kaktus.media/doc/497392_headhunter:_v_kyrgyzstane_rastet_spros_na_specialistov_po_neyrosetiam.html (жүзінген күні: 20.07.2024).

¹⁷ Совет Европы принимает первый международный договор, касающийся искусственного интеллекта. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/council-of-europe-adopts-first-international-treaty-on-artificial-intelligence> (жүзінген күні: 25.07.2024)

сияқты анықтамаларда роботтандырудың адамға теріс әсер етудің алдын алады¹⁸.

Францияның 2016 жылғы «Цифрлық Республика туралы» Заңы интернет желісіне қосылған дербес деректерді қорғау, интернет арқылы көрсетілетін қызметтер үшін жауапкершілікті құқықтық реттеу сияқты шараларды енгізді¹⁹.

Осындай шетелдік тәжірибе негізінде ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің ынтымақтастығы шеңберінде осы ЖИ-нің еңбек саласына және жұмыскерлерді әлеуметтік қорғауға және оны құқықтық реттеуге әсері туралы мәселелерді қараған жөн.

ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер өздерінің ұлттық деңгейінде әзірлеген Цифрлық кодекстің жобалары әзірленіп, талқылануда. Айта кететін болсақ, ҚР Цифрлық кодексінің жобасы әзірленді және нормативтік құжаттағы негізгі үш бағыттың бірі адам мен азаматтардың цифрлық құқықтары болып табылады²⁰.

Осы Заң жобасы шеңберінде ЖИ-нің еңбек саласына әсерін және «ақылды роботтардың» қызметіне қатысты құқықтық қабілеттілік пен жауапкершілікті реттейтін еңбек және әлеуметтік қорғау туралы заңнамаға қатысты нормалар болуы тиіс деп санаймыз.

РФ Байланыс және цифрлық технологиялар кодексінің жобасы әзірленді, ол ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы ЖИ жүйесін құқықтық реттеуге және мемлекеттік органдардың, жеке тұлғалар мен кәсіпорындардың қызметін үйлестіруге бағытталған²¹.

Қырғызстан Республикасының Цифрлық кодекс жобасында цифрлық ортаның объектісі ретінде цифрлық сервистер көзделген, олардың субъектісі ретінде цифрлық ресурстардың иесі көрсетілген²².

АР және БР Цифрлық кодексінің жобасы туралы ақпарат жоқ, бірақ бұл елдерде

цифрлық қатынастар әртараптандырылып, алдағы өзгерістерге дайын болу үшін білім беру процесінде цифрлық құқық бойынша оқу орындарының мамандар дайындауы мен кадрлардың біліктілігін арттыру туралы әрекеттер әзірленуде.

Аталғандардан, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер арасындағы ЖИ жүйесі заңнамалық тұрғыдан реттелмегенін және ұлттық деңгейде стратегиялық құжаттар қабылданғанын көруге болады. Теориялық жағынан ЖИ қарқынды дамуы адамдарға өз міндеттерін шешуге көмектесуге қолданылады деген тұжырымдар жасалғанымен, роботтардың қоғамның экономикалық, құқықтық және этикалық негіздеріне әсер ететін жаңа проблемаларды туындататы және де роботтар адамның орнын басатын емес, адамға көмекші құрал ретінде ғана қолданылатын заңнамалық нормаларды ЕАЭО мүше мемлекеттері арасында үндестіру қажеттілігі бар. Ол үшін, бірінші қадамды ЖИ еңбек саласына әсер етуінен туындайтын мәселені реттеу жолдары ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің еңбек заңнамаларында орын алудан бастау керек – деп есептейміз.

РФ еңбек кодексінің (бұдан әрі - ЕК) 180 бабында жұмыскерлерге штаттың санының қысқартылуына байланысты кепілдік төлемдер қарастырылған және жұмыс берішінің штаттың санын қысқарту кезінде жұмыскерлерге ұжымдық шартта көрсетілген жағдайда басқа жұмыс орнын ұсыну туралы айтылған²³.

Қырғыз Республикасының ЕК 87 бабында жұмыскерді штаттың санының қысқартылуына байланысты жұмыстан шығарылған жағдайда жұмыскер он жұмыс күні ішінде жұмыссыз ретінде тіркелген жағдайда оған үш айлық орташа жалақысы сақтала отырып, мемлекет тарапынан жұмыссыз ретінде екі айлық жәрдемақы төленеді²⁴.

АР ЕК 115 бабының 4 тармағына сәйкес,

¹⁸ Регулирование робототехники в Корее. Закон о содействии развитию и распространению умных роботов. – URL: <https://robotrends.ru/pub/1730/regulirovanie-robototekhniki-v-koree.-zakon-o-sodyaystvii-razvitiyu-i-rasprostraneniyu-umnyh-robotov> (жүзінген күні: 26.07.2024)

¹⁹ Франция: Закон № 2016-1321 от 7 октября 2016 г. «О цифровой республике». [Электронды ресурс] – URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/16380> (жүзінген күні: 26.07.2024)

²⁰ В МЦРИАП обсудили проект [Электронды ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/647893?lang=ru> (жүзінген күні: 25.07.2024)

²¹ Фролова М. Единый документ: какие нормы будет описывать Цифровой кодекс РФ. Проект появится в 2025 году и станет сводом регулирования всего, что касается ИТ. [Электронды ресурс] – URL: <https://iz.ru/1704035/mariia-frolova/edinyi-dokument-kakie-normy-budet-opisyvat-tsifrovoyi-kodeks-rf> (жүзінген күні: 25.07.2024)

²² Цифровой кодекс Республики Кыргызстан. Концепция. [Электронды ресурс] – URL: <https://internetpolicy.kg/wp-content/uploads/2023/04/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%A6%D0%9A-%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%B1%D1%80%D1%8C-2.pdf> (жүзінген күні: 27.08.2024)

²³ «Трудовой кодекс Российской Федерации» от 30.12.2001 №197-ФЗ (ред. от 08.08.2024). [Электронды ресурс] – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (жүзінген күні: 21.09.2024)

²⁴ Трудовой кодекс Кыргызской Республики от 4 августа 2004 года № 106 (с изменениями и дополнениями по состоянию

жұмыс беруші жұмыскерге жаңа жұмыс іздеу үшін бос уақыт беруі тиіс. Берілген уақыттың ұзақтығы хабарлама кезеңіне қосылатын жұмыс уақытының он пайызынан кем болмауы тиіс. Жұмыс іздеуге бос уақыт жұмыскердің ұсынған кестесіне сәйкес, жа-лақсысы сақтала отырып беріледі²⁵.

БР ЕК 48 бабына сәйкес, жұмыс берушінің тарапынан жұмыстан шығарғаны үшін екі ападан үш айға дейін жәрдемақы төлеу және 43 бапқа сәйкес екі айлық орташа жалақысы көлемінде өтемақы төлеп беруге міндеттенеді²⁶.

ҚР ЕК 131 бабының 1 тармағының 1 тармақшасына сәйкес, штаттың саны қысқартылуына байланысты бір айлық көлемде өтемақы төлемін төлеу көзделген²⁷.

Осы аталған мемлекеттердің ішінде Қырғыз Республикасы мен АР жұмыскердің жұмыстан айырылуына байланысты қарастырылатын кепілдіктері мен өтемақы төлемдері жұмыскерді әлеуметтік қорғауға жақынырақ екенін көреміз.

ЕАЭО мемлекеттерінің шартының 98 бабында еңбекші мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға арналған, дегенмен бұл бапта ЖИ әсерінен немесе өзге де жағдайда еңбекші мигранттардың жұмыстан айырылуына қатысты өтемақы төлемдерін беру қарастырылмаған, ол ұлттық деңгейде қарастырылатын мәселе болып қала береді²⁸.

Осы жерден біріншіден, ұлттық заңнамаға, яғни ҚР ЕК 131 бабының нормасына сәйкес, ЖИ әсерінен жұмыстан айырылған жұмыскерлерге екі айлық өтемақы төлемдерін енгізу. Осы жерден, бұл норманың барлық ЕАЭО аумағында күші болып, еңбекші мигранттардың қолданылуына мүмкіндігін туғызатындай, ЕАЭО мүше мемлекеттерінің азаматтары жұмыстан ЖИ әсерінен айырылуына байланысты өтемақы

төлемдерін ЕАЭО келісім шартының 98 бабына сәйкес алуға құқылы деген нормамен бекіту керек.

Еңбекші-мигранттар туралы 1949 жылғы № 97 Конвенцияның 4 және 5 баптарында еңбекші мигранттар ғана емес олардың отбасыларын қабылдау, еңбек жағдайларымен қамтамасыз ету және әлеуметтік қорғау жағынан жағдайлар көрсету туралы жазылған²⁹.

Көші-кон саласындағы теріс пайдалану және еңбекші-мигранттарға мүмкіндіктер теңдігі мен өтініштерді қамтамасыз ету туралы 1975 жылғы №143 Конвенцияның 8 бабында еңбекші мигранттың жергілікті тұрғындармен қарым-қатынас теңдігін пайдаланады, атап айтқанда жұмыспен қамту кепілдіктеріне, басқа жұмыс орындарын ұсынуға, сондай-ақ жұмыссыздық пен қайта даярлау жағдайында уақытша жұмыс ұсыну сияқты құқықтар қарастырылған³⁰.

Бұл Конвенцияларда қарастырылған нормалардың талаптары ЕАЭО мүше мемлекеттерінде ұлттық деңгейде ЕК қарастырылғанымен, ЖИ әсерінен жұмыстан айырылуына қатысты кепілдіктер және еңбекші мигрантты ғана емес олардың отбасы мүшелерін әлеуметтік қорғау мәселелерін дамыту қажеттелігі бар.

Сондықтан, екінші мәселе ретінде, еңбекші мигранттарды ЕАЭО аумағында жұмыссыз қалмауы үшін, оларды жұмыс берушінің қайта оқыту, жұмыссыз ретінде тіркелгенде жәрдемақы қарастыру және жұмыс іздеуіне АР тәжірибесіндегідей жалақы сақталатын бос уақыт бөлініп, ЕАЭО мүше мемлекеттері азаматтарын бірдей деңгейде қолдайтын ұлттық заңнамаларды үндестіру ұсынылады. Ол үшін келесі нормалардың ұлттық заңнамадан орын алып, ЕАЭО келісім шартының 98 бабынан орын алуы тиіс. Сонда ғана ұлттық заңнамалар біріңғай үндестіру

на 07.08.2023 г.). [Электронды ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30296269&doc_id2=30296269#activate_doc=2&pos=94;-96.19999694824219&pos2=0;54838.3984375 (жүзінген күні: 21.09.2024)

²⁵ Трудовой кодекс Республики Армения от 9 ноября 2004 года. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=173461> (жүзінген күні: 21.09.2024)

²⁶ Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26 июля 1999 года № 296-3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.07.2024 г.). [Электронды ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414859&doc_id2=30414859#activate_doc=2&pos=31;-87&pos2=468;-93 (жүзінген күні: 22.09.2024)

²⁷ Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. [Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүзінген күні: 22.09.2024)

²⁸ Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 14 қазандағы № 240-V ҚРЗ. [Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000240> (жүзінген күні: 23.09.2024)

²⁹ Конвенция МОТ № 49 Конвенция о работниках-мигрантах (пересмотренная в 1949 году). [Электронды ресурс] – URL: file:///Users/merekesaudirova/Downloads/wcms_c097_ru.htm (жүзінген күні: 23.09.2024)

³⁰ Конвенция МОТ №143 Конвенция о злоупотреблениях в области миграции и об обеспечении работникам-мигрантам равенства возможностей и обращения. [Электронды ресурс] – URL: file:///Users/merekesaudirova/Downloads/wcms_c143_ru.htm (жүзінген күні: 23.09.2024)

заңдылығымен жұмыс істей бастайды. Атап айтсақ, ол келесі толықтырулар мен өзгерулерден тұруы тиіс:

1. Жұмыскерлерге жұмыс іздеу уақыттарына жалақы сақталатын бос уақыттар бөлуді ҚР ЕК 82 бабының аясында немесе 82.1 бапты қосу арқылы жұмыс уақытына кіретін күндерді кестемен белгілеу арқылы өзгеріс енгізуді қарастыру.

2. ҚР ЕК 9 тарауына кәсіптік даярлау, қайта оқыту, біліктілікті арттыруға байланысты ЖИ әсерінен жұмыстан айырылмауын қамтамасыз ететіндей жұмыскерлерді оқытуды жұмыс берушінің қаражаты есебінен жүзеге асыруды қарастыру.

ЖИ қатысты тағы ескеретін үшінші маңызды мәселе ЖИ адамға теңестіріп, оған құқықтық мәртебе беру туралы сұрақтары. Бұл сұрақтар әлемдік деңгейде талқыланып келеді, оған құқық қолдану тәжірибесінен мысал ретінде, 2016 жылы әлемге танылған София есімді робот адам сияқты 60-қа жуық мимикаға еліктеп, көзбен байланыс жасап, сұхбат берген, нәтижесінде оған 2017 жылы Сауд Арабиясының азаматтығын берген³¹.

Бірақ, біздің ойымызша, роботтарға субъект ретінде қарап, оларға жауаптылық арту әлі ерте сияқты, себебі роботтың кінәсінен Tesla көлігі басқарудан шығып, адамдардың зардап шегуіне әкелгені туралы тәжірибе де бар³².

Американдық жазушы Айзек Азимовтың көзқарасына сәйкес, ЖИ қолдануда этикалық нормаларды сақтау үшін үш заңдылықтың болуы тиіс:

1. робот адамға зиян келтіре алмайды немесе оның әрекетсіздігімен адамға зиян келтіруге жол бермейді.

2. робот адам берген барлық бұйрықтарға бағынуы керек, егер бұл бұйрықтар бірінші заңға қайшы келсе.

3. робот өзінің қауіпсіздігіне бірінші немесе екінші заңдарға қайшы келмейтін дәрежеде қамқорлық жасауы керек.

Tesla көлігімен тәжірибеде орын алған жазатайым жағдайда ЖИ өндіруші өзін сақтандырып қойғандықтан, жауаптылық ЖИ емес, көлікті басқарушыға жүктелген, сонымен бірге әскери қимылдарда ЖИ адамға қарсы белсенді әрекетін қолданатын жағдайлары Асимов А., ұсынған заңдылықтарына кері болып келеді.

С.Ю. Кашкиннің айтуынша, ЖИ пайдалануды құқықтық реттеуде маңызды проблемалар бар. ЖИ көрсететін қызметтер құнының жоғарылығы, зияткерлік және ғылыми қызмет нәтижелерінің материалдық құндылығы қызметтердің құны, адамзаттың даму перспективаларын алдын-ала анықтап, ЖИ болашақ әлемнің басты құндылықтарына айналуына әкелуді [6, 152 б.].

Сонымен, роботтар еңбек саласында, яғни еңбек қатынастарында объект па, әлде субъект па және неліктен жауапкершілік тек қана әзірлеушіде болуы тиіс, ЖИ жалдаған жұмыс берушінің жауапкершілігі де саралануы тиіс емес па?

Осындай біздің ойымызды С.А. Соменковта ұстанып, ЖИ объект ретінде санап, оның әрекетінен туындаған жауапкершілікке жұмыс беруші тартылады дейді [7, 77 б.].

Дегенмен, С.А. Соменковтың пікірінше, жауапкершілік тек қана жұмыс берушіде, ал ЖИ авторы оның қандай да бір жасырын кемшіліктері анықталған жағдайда жауапкершілікте болмайды ма, ол да бір ашық сұрақ.

Хорст Айденмюллер ЖИ субъект ретінде есептеу керек-дейді. Оның айтуынша, ЖИ адамның прототипі ретінде адам иеленетін барлық құқықтар мен міндеттерге ие болуы керек³³.

К.А. Степанов пен С.А. Луининнің зерттеуінде ЖИ «электронды тұлға» ретінде қабылдап, оған барлық жауаптылықты беру керек және оның қызметін ауыр, зиян және қауіпті жұмыстарда пайдаланған тиімді – деген қорытынды жасайды [8, 93 б.].

Ойды қорытындылайтын болсақ, шетелдік тәжірибеге сәйкес, роботтарға азаматтық беріліп, оның еңбек қатынастары субъектісі ретінде қарастырылған жағдайда оның құқықтары мен міндеттерінің реттелуіне қатысты және ЖИ қызметі адамға көмекші құрал ретінде пайдаланылған жағдайдың өзінде оның әзірлеушісінің құқықтары мен міндеттерін көздейтін ЕК жаңа тараудың орын алғаны немесе «Жұмыскерлердің жекелеген санаттағы жұмыскерлердің қызметін құқықтық реттеу» атты 12 тараумен ЖИ қызметін қолдануды құқықтық реттеу керек және құқық қолдану тәжірибесінде келіспеушілік орын алған жағдайда жұмыс

³¹ Vincent J. Pretending to Give a Robot Citizenship Helps No One // *The Verge*. 2017. October 30. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.theverge.com/2017/10/30/16552006/robot-rights-citizenship-saudi-arabia-sophia> (жүзінген күні: 27.08.2024)

³² Неуправляемая Tesla сбита насмерть двух человек в Кумае. [Электронды ресурс] – URL: <https://tengrinews.kz/asia/neupravlyayemaya-tesla-sbila-nasmert-dvuh-chelovek-v-kumae-483016/> (жүзінген күні: 27.08.2024)

³³ Eidenmueller H. The Rise of Robots and the Law of Humans // *Oxford Legal Studies Research Paper*. 2017. № 27. [Электронды ресурс] – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=294100 (жүзінген күні: 27.08.2024)

беруші жауап беріп, артынан ЖИ авторына кері талап қою арқылы жұмсаған шығынын өтеп алады ма, осындай мәселелерді тек қана еңбек және әлеуметтік заңнамаға ғана емес, ілеспе заңнамаларға, яғни азаматтық және азаматтық процестік, әкімшілік және қылмыстық заңнамаларға да өзгерістер еке-луі тиіс деген пікірдеміз.

Қорытынды

Қортындылай келе, ЕАЭО мүше мемлекеттерінде ЖИ еңбек қатынастарында көмектесуші құрал ретінде қолданылуы, оның құқықтық мәртебесін ескеру үшін, «цифрлық» жұмыскерлер ретінде ЖИ әкелетін әсерлері сараланып, құқық қолдану тәжірибесінің мысалдарын пайдалану, роботтардың еңбегін пайдалаған күннің өзінде адамдардың еңбегін жоғары құндылық ретінде қарастырудың шетелдік тәжірибесі мен халықаралық құжаттар талқыланды.

Зерттеу нәтижесінде келесі тұжырымдар мен ұсыныстар жасалады:

ЕАЭО мүше мемлекеттерінің, оның ішінде ҚР ЕК мысалында:

1. ҚР ЕК 131 бабының нормасына сәйкес, ЖИ әсерінен жұмыстан айырылған жұмыскерлерге екі айлық өтемақы төлемін қарастыру;
2. жұмыскерлерге ЖИ әсерінен жұмы-

сынан айырылған жағдайда жұмыс іздеу уақыттарына жалақы сақталатын бос уақыттар бөлуді ҚР ЕК 82 бабының аясында немесе 82.1 бап ретінде қосып, жұмыс уақытына кіретін күндер кестемен берілуі керек.

3. ҚР ЕК 9 тарауына кәсіптік даярлау, қайта оқыту, біліктілікті арттыруға байланысты ЖИ әсерінен жұмыстан айырылмауын қамтамасыз ететіндей жұмыскерлерді оқитуды жұмыс берушінің қаражаты есебінен жүзеге асыруды қарастыру.

4. Шетелдік тәжірибеге сәйкес, роботтарға азаматтық беріліп, оның еңбек қатынастары субъектісі ретінде қарастырылған жағдайда оның құқықтары мен міндеттерінің реттелуіне қатысты және ЖИ қызметі адамға көмекші құрал ретінде пайдаланылған жағдайдың өзінде оның әзірлеушісінің құқықтары мен міндеттерін көздейтін ЕК жаңа тараудың орын алғаны немесе «Жұмыскерлердің жекелеген санаттағы жұмыскерлердің қызметін құқықтық реттеу» атты 12 тараумен реттелгені дұрыс деп есептейміз.

5. Осы аталған кепілдіктер мен әлеуметтік қорғау мәселелері ЕАЭО келісім шартының 98 бабында орын алып, еңбекші мигранттардың құқықтарын қорғауға бағытталуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Акьюлов Р.И., Сквонень А.А. Роль искусственного интеллекта в трансформации современного рынка труда. // Экономика труда и демографическая экономика. – 2019. – С. 30-40.
2. Моттаева А. Б., Кашинцева В. Л., Покровский О. Ю. Влияние искусственного интеллекта на рынок труда. // Вест. Московского государственного областного ун-та. Сер. Экономика. – 2020. – №4. – С. 82-88.
3. Филипова, И.А. Трансформация правового регулирования труда в цифровом обществе. // Искусственный интеллект и трудовое право: научное издание. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет им. Н.И. Лобачевского. – 2019. – 89 с.
4. Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта: регулирование в России, иностранные исследования и практика // Государство и право. – 2018. – № 9. – С. 79-88.
5. Дудоревич Д. М. Влияние искусственного интеллекта на рынок труда в Республике Беларусь // Трансформация механизма государства в период становления и развития инновационного электронного государства : материалы международного круглого стола. – Минск : БГЭУ, 2024. – С. 23-26.
6. Искусственный интеллект и робототехника: возможность вторжения в права человека и правовое регулирование этих процессов в ЕС и мире. // Сравнительно-правовые исследования. – 2019. – № 7 (152). – С. 151-159.
7. Соменков С. А. Искусственный интеллект: от объекта к субъекту? // Вестн. Ун-та имени О.Е. Кутафина. – 2019. – № 2 (54). – С. 75-85.
8. Степанов К. А., Лунин С. А. Проблемы и перспективы правового регулирования искусственного интеллекта в сфере труда // Уральский журнал правовых исследований. – 2022. – № 4. – С. 90-97.

REFERENCES

1. Ak'julov R.I., Skovpen' A.A. Rol' iskusstvennogo intellekta v transformacii sovremennogo rynka truda. // *Jekonomika truda i demograficheskaja jekonomika*. – 2019. – S. 30-40.
2. Mottaeva A. B., Kashinceva V. L., Pokrovskij O. Ju. Vlijanie iskusstvennogo intellekta na rynek truda. // *Vest. Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo un-ta. Ser. Jekonomika*. – 2020. – №4. – S. 82-88.
3. Filipova, I.A. Transformacija pravovogo regulirovanija truda v cifrovom obshhestve. // *Iskusstvennyj intellekt i trudovoe pravo: nauchnoe izdanie*. – Nizhnij Novgorod: Nizhegorodskij gosuniversitet im. N.I. Lobachevskogo. – 2019. – 89 s.
4. Filipova I.A. Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta: regulirovanie v Rossii, inostrannye issledovanija i praktika // *Gosudarstvo i pravo*. – 2018. – № 9. – S. 79-88.
5. Dudorevich D. M. Vlijanie iskusstvennogo intellekta na rynek truda v Respublike Belarus' // *Transformacija mehanizma gosudarstva v period stanovlenija i razvitija innovacionnogo jelektronnogo gosudarstva : materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola*. – Minsk : BGJeU, 2024. – S. 23-26. *Jeto stat'ja iz zhurnala? Oformite soglasno instrukcii. mnogo lishnej informacii*
6. *Iskusstvennyj intellekt i robototehnika: vozmozhnost' vtorzhenija v prava cheloveka i pravovoe regulirovanija jetih processov v ES i mire*. // *Sravnitel'no-pravovye issledovanija*. – 2019. – № 7 (152). – S. 151-159.
7. Somenkov S. A. *Iskusstvennyj intellekt: ot ob#ekta k sub#ektu?* // *Vestn. Un-ta imeni O.E. Kutafina*. – 2019. – № 2 (54). – S. 75-85.
8. Stepanov K. A., Lunin S. A. *Problemy i perspektivy pravovogo regulirovanija iskusstvennogo intellekta v sfere truda* // *Ural'skij zhurnal pravovyh issledovanij*. – 2022. – № 4. – S. 90–97.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВОЕННОЙ СФЕРЕ: ОПЫТ КИТАЯ

Хасанай Алихан Масатулы

Магистр юридических наук, докторант Высшей школы права Университета КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева, преподаватель кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Университета Кунаев; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: alikhan.massatuly@gmail.com

Аннотация. Актуальность данного исследования обусловлена отсутствием международных правовых инструментов для регулирования применения инновационных технологий, таких как искусственный интеллект (ИИ), в военной сфере. Быстрый технологический прогресс, особенно в области военных технологий, создает новые вызовы, требующие разработки правовых механизмов, способных адекватно реагировать на потенциальные угрозы и обеспечивать глобальную безопасность. Эта проблема усугубляется отсутствием единых международных стандартов для использования ИИ в военных целях, что ведет к правовой неопределенности и нехватке согласованных правил.

Цель данного исследования - анализ действующего законодательства Китайской Народной Республики (КНР) в сфере военного ИИ, с акцентом на проект Закона КНР о регулировании ИИ, рассматриваемое автором в военном контексте. Работа направлена на выявление достоинств и недостатков, а также фрагментарности и неопределенности в текущем правовом регулировании военного ИИ в КНР.

Результаты анализа показывают, что существующие нормы китайского законодательства обладают недостаточной разработанностью, что может привести к правовым коллизиям при интерпретации и применении этих норм в контексте международных обязательств и стандартов. Это подчеркивает необходимость интеграции национальных подходов в глобальные правовые механизмы для создания универсальных стандартов, соответствующих международным принципам регулирования военного использования ИИ.

Практическая значимость исследования заключается в выявлении перспектив формирования всеобъемлющей правовой базы, которая обеспечит правомерное использование ИИ в вооруженных конфликтах, учитывая международные обязательства и нормы гуманитарного права, способствуя укреплению международной безопасности.

Ключевые слова: стратегические доктрины, искусственный интеллект (ИИ), автономные системы вооружения (АСВ), Китай, США, правовое регулирование.

ӘСКЕРИ САЛАДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: ҚЫТАЙ ТӘЖІРИБЕСІ

Алихан Масатулы Хасанай

Заң ғылымдарының магистрі, М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ Университетінің Құқық жоғары мектебінің докторанты, Қонаев Университетінің конституциялық, халықаралық құқық және кедендік іс кафедрасының оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alikhan.massatuly@gmail.com

Аннотация. Бұл зерттеудің өзектілігі әскери салада жасанды интеллект (ЖИ) сияқты инновациялық технологияларды қолдануды реттейтін халықаралық құқықтық құралдардың болмауына байланысты болып табылады. Жылдам технологиялық прогресс, әсіресе әскери технологиялар саласында, ықтимал қауіптерге барабар жауап беруге және

жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қабілетті құқықтық тетіктерді әзірлеуді талап ететін жаңа сын-қатерлерді тудырады. Бұл проблема әскери мақсатта жасанды интеллектті қолданудың бірыңғай халықаралық стандарттарының болмауымен күрделене түседі, құқықтық белгісіздікке және келісілген ережелердің болмауына әкеледі.

Зерттеудің мақсаты - ЖИ реттеу туралы ҚХР Заң жобасына баса назар аударып, Қытай Халық Республикасының (ҚХР) әскери ЖИ саласындағы қолданыстағы заңнамасын талдау. Жұмыс ҚХР-дағы әскери жасанды интеллектті ағымдағы құқықтық реттеудегі артықшылықтар мен кемшіліктерді, сондай-ақ фрагменттік пен белгісіздіктерді анықтауға бағытталған.

Талдау нәтижелері Қытай заңнамасының қолданыстағы нормаларының дамымағандығын көрсетеді және халықаралық міндеттемелер мен стандарттар контекстінде осы нормаларды түсіндіру және қолдану кезінде құқықтық коллизияларға әкелуі мүмкін. Бұл әскери жасанды интеллектті қолданылуын реттейтін халықаралық принциптеріне сәйкес келетін әмбебап стандарттарды құру үшін Ұлттық тәсілдемелерді жаһандық құқықтық реттеу механизмдеріне біріктіру қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы халықаралық қауіпсіздікті нығайтуға ықпал ете отырып, халықаралық гуманитарлық құқықтың міндеттемелері мен нормаларын ескере отырып, қарулы қақтығыстарда жасанды интеллектті заңды пайдалануды қамтамасыз ететін жан-жақты құқықтық базаны қалыптастыру перспективаларын анықтау болып табылады.

Түйінді сөздер: стратегиялық доктриналар, жасанды интеллект (ЖИ), автономды қару жүйелері (АҚЖ), Қытай, АҚШ, құқықтық реттеу.

LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE MILITARY DOMAIN: EXPERIENCE OF CHINA

Khassanay Alikhan Massatuly

Master of Legal Sciences, PhD student of Higher School of Law at M.S. Narikbayev KAZGUU University, Lecturer of the Department of Constitutional, International law and Customs affairs at Konayev University; Almaty c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: alikhan.massatuly@gmail.com

Abstract. The relevance of this study is determined by the lack of international legal instruments to regulate the use of innovative technologies, such as artificial intelligence (AI), in the military sphere. Rapid technological progress, especially in the field of military technologies, creates new challenges that require the development of legal mechanisms capable of adequately responding to potential threats and ensuring global security. This problem is exacerbated by the lack of uniform international standards for the military use of AI, leading to legal uncertainty and a dearth of harmonized rules.

The purpose of this study is to analyze the current legislation of the People's Republic of China (PRC) in the field of military AI, with a focus on the draft of AI Regulation Law, considered by the author in a military context. The study aims to identify the advantages and limitations, as well as fragmentation and uncertainty in the present legal regulation of military AI in the PRC.

The results of the analysis show that the existing norms of Chinese law are characterized by insufficient elaboration, which may lead to legal conflicts when interpreting and applying these norms in the context of international obligations and standards. This emphasizes the need to integrate national approaches into global legal mechanisms to create universal standards consistent with international principles for regulating the military use of AI.

The practical significance of the study lies in identifying the prospects for the formation of a comprehensive legal framework that will ensure the lawful use of AI in armed conflicts, considering international obligations and norms of humanitarian law, contributing to the strengthening of international security.

Keywords: strategic doctrines, artificial intelligence (AI), autonomous weapons systems (ACS), China, the United States, legal regulation.

Введение

Актуальность использования ИИ в военной сфере КНР подтверждается модернизацией автономных систем вооружения, способных самостоятельно выбирать и поражать цели. Эти разработки, аналогичные системе «Железный купол» [1], подчеркивают необходимость международно-правового регулирования ИИ в контексте вооруженных конфликтов. Это обусловлено растущей потребностью в установлении правовых норм, обеспечивающих баланс между военными интересами и гуманитарными обязательствами.

Данная публикация не предполагает исчерпывающей юридической оценки всех аспектов применения ИИ в военной сфере. Автором выделены основные направления правового регулирования ИИ в военной сфере Китая, проведен детальный анализ существующих законодательных инициатив и предложений, включая проект Закона КНР об искусственном интеллекте и другие нормативные акты. Исследование также освещает проблемы, возникающие из-за отсутствия единого подхода к регулированию, а также трудности, связанные с правозащитными аспектами и интеграцией в международные правовые механизмы.

Анализ показывает, что существующие меры регулирования ИИ в Китае сталкиваются с несколькими ключевыми проблемами. Во-первых, недостаточная системность и фрагментарность регулирования ограничивают возможности выработки универсального подхода, способного интегрироваться в международные правовые стандарты. Во-вторых, чрезмерная вовлеченность различных государственных органов без четкого разграничения полномочий создает правовую неопределенность и затрудняет оценку надежности китайской системы регулирования со стороны международных партнеров. В-третьих, отсутствие четких механизмов защиты прав человека, таких как право на приватность, может вступать в противоречие с международными стандартами, что усложняет интеграцию Китая в международные инициативы по регулированию ИИ и препятствует эффективному трансграничному сотрудничеству.

Исходя из вышеизложенного, актуальность исследования обусловлена необходимостью анализа роли искусственного интеллекта в военной сфере и отсутствием

международного регулирования. Цель работы - исследование правовых подходов Китая к регулированию вооруженных систем с применением ИИ.

Материалы и методы

Исследование основано на применении методов функционального и логического анализа, дедукции и индукции, что позволило раскрыть сущность искусственного интеллекта, его характеристики и принципы применения в военной сфере. Формально-юридический, догматический и герменевтический методы использованы для анализа нормативных актов Китая и международного права, регулирующих использование ИИ в обороне.

Результаты и обсуждения

Существующие дебаты о регулировании искусственного интеллекта в значительной степени основываются на фундаментальных ценностях, таких как права человека, демократия и человеческое достоинство. Однако интерпретации этих понятий на Западе и в Китае значительно различаются. Браун [2] подчеркивает, что культурные контексты формируют разные подходы, в то время как Чан [3] акцентирует внимание на приоритете коллективных интересов в китайской системе. Вонг [4] отмечает, что эти расхождения влияют на международные нормы и стандарты, касающиеся ИИ, что требует учета данных различий в процессе регулирования.

В Китае первоначальное представление об ИИ в военной сфере сформировалось под влиянием анализа военных инициатив США, где ИИ рассматривается как ключевой элемент будущей «интеллектуализированной» войны. Народно-освободительная армия Китая (НОАК) планирует использовать ИИ для расширения своих возможностей в автономных беспилотных системах, обработке и анализе данных, моделировании операций, обучении, а также в командовании и информационной войне.

В настоящее время НОАК финансирует широкий спектр проектов, связанных с искусственным интеллектом, а китайская оборонная промышленность и научно-исследовательские институты НОАК проводят обширные исследования и разработки, в рамках стратегии военно-гражданской интеграции.

Важным элементом этой стратегии является концепция «гармонизации общества», ориентированная на внутреннюю стабильность и социальное развитие. Искусственный интеллект в данном контексте рассматривается не только как инструмент для модернизации вооружённых сил, но и как средство для поддержания общественного порядка и экономического процветания. Такой подход противопоставляется стратегии США, которые придерживаются принципа «сохранения

перника, стремящегося изменить международный порядок. Эти приоритеты подчеркивают важность военного соперничества, что становится особенно очевидным при анализе оборонных бюджетов США и Китая в 2021–2023 годах, где оба государства сосредоточены на усилении своих оборонных потенциалов, в том числе через развитие искусственного интеллекта. (Рисунок 1).

Примечание: составлено на основании данных [5]

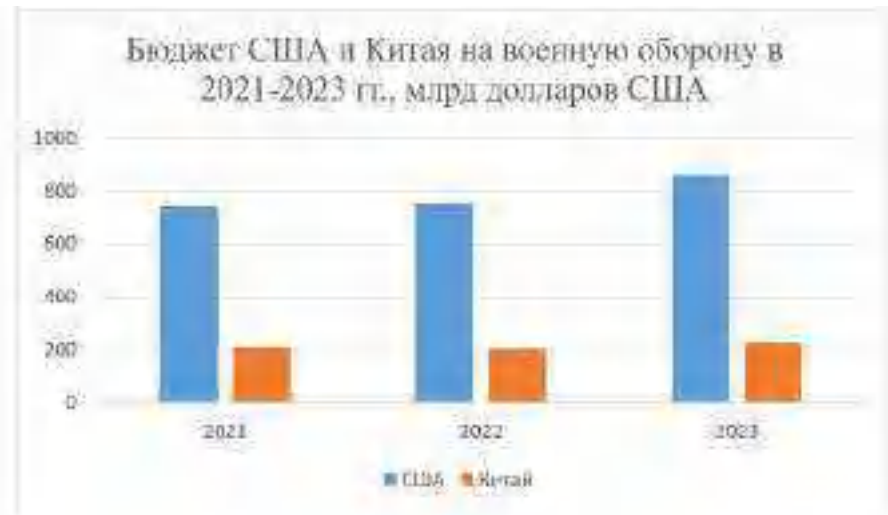

Рисунок 1 Бюджет США и Китая на военную оборону в 2021–2023 гг., млрд долларов США

мира через силу», делая акцент на глобальном лидерстве и проекции силы для обеспечения международной безопасности.

Эти различия особенно ярко проявляются в оборонных расходах обеих стран. В Национальной стратегии безопасности США от октября 2022 года президент Джо Байден прямо указал на Китай как основного со-

Исходя из предоставленных данных, можно отметить, что несмотря на то, что Китай увеличивает бюджет на военную оборону, бюджет США выше по показателям на 78%. Следует рассмотреть затраты государств на искусственный интеллект (Рисунок 2).

Примечание: составлено на основании данных [5]

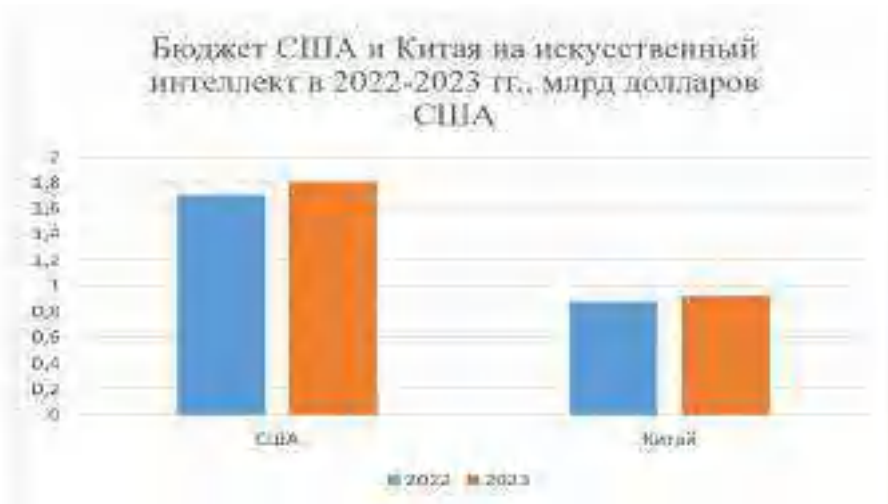

Рисунок 2 Бюджет США и Китая на искусственный интеллект в 2022–2023 гг., млрд долларов США

Приведённые данные свидетельствуют о том, что расходы США на ИИ на 49% превышают расходы Китая, подтверждая их лидерство в развитии ИИ и обороне. ИИ становится ключевым фактором глобальной технологической трансформации, особенно в военной сфере. Китай и США являются ведущими разработчиками ИИ и военных технологий, но китайский подход носит более комплексный характер. В этом контексте стоит отметить концепцию «Трёх военных кораблей», представленную Китаем в 2003 году, которая включает стратегические аспекты психологической, информационной и юридической войны, требующие правового анализа применения ИИ в военной сфере [6]. То есть, Китай акцентирует внимание на роли трех военных действий, благодаря которым могут добиться преимущества перед противником до возникновения конфликта или в случае его эскалации. Министерство обороны США оценило данную концепцию как трехмерный процесс ведения боевых действий, включающий альтернативные средства [7]. Американские специалисты в области планирования считают такую тактику обманчивой и рискованной. Стратегия «Три военных корабля» демонстрирует не только стремление Китая адаптироваться к текущему военному и геополитическому превосходству США, но и его готовность интегрировать новые технологии, такие как ИИ, в свою оборонную доктрину.

В то время как США активно проявляют глобальное лидерство, Китай сосредотачивает свои усилия на асимметричной военной тактике и разработке передовых технологий, оснащенных искусственным интеллектом, с целью повышения боевой эффективности, снижения риска для военнослужащих и оптимизации военных операций.

Эти усилия также поддерживаются стратегическими инициативами на уровне государственной политики. В 2015 году был принят десятилетний план «Сделано в Китае 2025» [8], направленный на превращение Китая в лидера в области высокотехнологичного производства. В дополнение к этому 13-й пятилетний план КПК, опубликованный в 2016 году, представляет ИИ как один из областей развития страны и стимулирования экономического роста, но с выпуском Плана развития нового поколения ИИ (NGAI) в июле 2017 года, он стал основополагающим элементом национального развития Китая.

План включает три ключевых этапа: сокращение технологического отставания до

2020 года, достижение значительных успехов в ИИ и модернизации экономики к 2025 году, а также разработку этических норм и стандартов, с акцентом на автономное оружие и его влияние на международную безопасность.

Для реализации этих целей в период с 2017 по 2023 гг. было принято несколько нормативных актов, таких как, «Положение о контроле за безопасностью киберпространства» вступившее в силу 01 июня 2017 года, регулирующее вопросы кибербезопасности и защиты данных, связанных с использованием ИИ в оборонных системах [9]. В сентябре 2021 года опубликован «Кодекс этики искусственного интеллекта нового поколения», разработанный Министерством науки и технологий Китая, включающий мероприятия по контролю за применением ИИ для укрепления национальной безопасности [10]. 15 августа 2023 года, вступило в силу «Положение о временных мерах по управлению услугами генеративного искусственного интеллекта», разработанное Управлением киберпространства Китая совместно с другими государственными органами, регулирующее использование генеративного ИИ, безопасность данных и защиту общественных интересов. [11].

Отдельное внимание заслуживают и другие Проекты, которые еще не приняты в качестве закона, но их публикация говорит о твердом намерении Китая разработать всестороннее законодательство, регулирующее применение ИИ, включая военные технологии:

Официальная позиция по этическому управлению искусственным интеллектом, опубликованный ноябре 2022 года, акцентирующая внимание на необходимости международного согласования этических стандартов для ИИ, в том числе военного ИИ в различных сферах, включая оборонную.

Закон КНР об искусственном интеллекте (экспертный проект) от 16 марта 2024 года, представляет собой предварительный Проект предлагаемого КНР Закона об ИИ, направленный на регулирование ИИ, ответственности за неправомерное использование технологий ИИ как разработчиками, поставщиками, так и пользователями, а также защиты законных прав и интересов отдельных лиц и организаций [12].

Эти акты иллюстрируют усилия Китая по формированию правовой базы для регулирования ИИ, особенно в военном контексте, с акцентом на национальные интересы и международное сотрудничество.

Особое внимание заслуживает Проект Закона КНР об искусственном интеллекте, который демонстрирует переход к более систематическому и риск-ориентированному регулированию. Так, статья 94 акцентирует внимание на базовых моделях ИИ, которые обладают широкими когнитивными возможностями и применяются в различных продуктах, а не в качестве ИИ, напоминающего человеческое сознание [13]. Эти модели по аналогии разработок «Железный купол» [1], требуют строгого надзора, а также в военном контексте, где управление автономными системами оружия и анализ стратегической информации подчинены высокому уровню контроля. Это отражает китайское стремление к дифференцированному регулированию, основанному на уровнях риска, что позволяет минимизировать потенциальные угрозы и обеспечивать высокую степень безопасности.

Регулярные проверки и оценка безопасности систем, как установлено в статье 62, являются основополагающими для обеспечения надежности и функциональности критически важного ИИ. Эти мероприятия необходимы для предотвращения потенциальных сбоев и уязвимостей, которые могут существенно повлиять на эффективность и безопасность военных операций. В частности, в контексте военных технологий регулярное тестирование и верификация всех аспектов управления беспилотными летательными аппаратами (БПЛА) и других автономных систем становятся критичными для соблюдения установленных стандартов и минимизации эксплуатационных рисков. Эффективное управление БПЛА, таких как стелс-БПЛА "Dark Sword", требует тщательного мониторинга их работы, чтобы предотвратить любые сбои или технические недостатки [14].

В связи с этим, механизмы мониторинга рисков и реагирования на чрезвычайные ситуации, изложенные в статье 63, подчеркивают необходимость создания эффективных систем для оперативного выявления и устранения ошибок и уязвимостей. В военном контексте такие механизмы могут включать автоматическое обнаружение и реагирование на кибератаки для защиты стратегически значимых объектов [12]. Например, системы мониторинга в ракетных комплексах могут обеспечить быструю реакцию на попытки несанкционированного доступа или вмешательства, что способствует защите национальной безопасности и предотвращению возможных угроз.

Вместе с тем, применение современных

методов защиты информации, маркировки, раскрытие информации о рисках, как указано в статьях 51, 55 и 56, представляет собой неотъемлемую часть управления критически важным ИИ [12]. Эти меры направлены на обеспечение надежной защиты данных и систем для безопасного функционирования ИИ в оборонной сфере. Технологии шифрования помогают предотвратить несанкционированный доступ и обеспечивают защиту информации от потенциальных угроз [12].

Таким образом, интеграция требований регулярного надзора, мониторинга рисков и защиты информации создает надежную основу для управления ИИ в военных и других областях. Эти принципы регулирования способствуют обеспечению безопасности и эффективности ИИ-систем.

С точки зрения международного права, эти меры и принципы регулирования подчеркивают необходимость соблюдения международных норм и стандартов в области использования ИИ, в том числе в военном применении. Китайское законодательство, как представлено в указанных статьях, стремится интегрировать лучшие практики защиты данных и обеспечения безопасности с учетом глобальных стандартов и обязательств. В частности, деятельность по военному развитию и использованию ИИ, регулируемая Центральным военным советом (статья 95), демонстрирует приверженность к соблюдению международных обязательств и норм, связанных с контролем над военными технологиями и их потенциальным воздействием на глобальную безопасность. Это также отражает необходимость международного сотрудничества и согласования стандартов в области ИИ для поддержания глобального мира и стабильности [12].

Тем не менее, несмотря на такие достижения китайского законодательства, автор выявил недостатки и проблемы китайского подхода к регулированию искусственного интеллекта, военного ИИ, с точки зрения международного права,

Во-первых, фрагментарность и отсутствие системности в национальном регулировании ограничивают возможность Китая выработать универсальный подход, который мог бы быть интегрирован в международные правовые механизмы. Это усложняет диалог с другими государствами и участие в международных инициативах по выработке единых стандартов регулирования ИИ.

Во-вторых, отсутствие четких механизмов защиты прав человека, включая право

на приватность, может вступать в противоречие с международными стандартами, такими как основополагающие принципы ООН по защите прав человека в цифровую эпоху. Это создает дополнительные препятствия для Китая в активной интеграции в международные инициативы и затрудняет трансграничное регулирование технологий, включая военный ИИ.

Кроме того, существуют три ключевые проблемы, которые в настоящее время стоят перед Китаем в контексте использования ИИ в вооруженных силах:

1. Недоверие к полностью автономным системам: это ограничивает развитие боевых систем с ИИ, так как опасения по поводу их надежности и безопасности сдерживают внедрение таких технологий.

2. Риск принятия решений о применении высокоточного и ядерного оружия: Использование ИИ для принятия решений в столь критических областях требует разработки надежных систем для предотвращения необоснованного применения.

3. Уязвимость ИИ-систем к атакам: Эти системы подвержены риску кибератак, что подчеркивает необходимость усиления мер защиты для обеспечения их безопасности.

Таким образом, выявленные недостатки и вызовы подчеркивают необходимость реформирования китайского законодательства в области военного ИИ. Применение комплексного подхода к решению этих проблем не только повысит соответствие китайских стандартов международным нормам, но и укрепит международное сотрудничество в сфере оборонных технологий. Это позволит Китаю более эффективно участвовать в глобальных инициативах, направленных на выработку единых стандартов и механизмов

регулирующих, а также способствовать развитию безопасных и этических технологий на международной арене.

Заключение

В заключение следует отметить, что законодательное регулирование искусственного интеллекта в Китае, особенно в военном контексте, демонстрирует амбициозные усилия страны по созданию комплексной правовой базы, направленной на контроль и развитие технологий ИИ. Несмотря на значительные достижения в области разработки стандартов и принятия нормативных актов, таких как проект Закона об искусственном интеллекте, существуют определенные правовые и институциональные вызовы, требующие решения. Фрагментарность регулирования, отсутствие системности и четкого разграничения компетенций между государственными органами создают правовую неопределенность, которая может препятствовать эффективному международному взаимодействию.

Китай продолжает акцентировать внимание на защите данных, оценке рисков и внедрении мер по обеспечению безопасности в применении военных ИИ-систем, что соответствует международным стандартам. Однако остаются открытыми вопросы доверия к автономным боевым системам, защиты ИИ от кибератак, а также минимизации рисков неконтролируемого использования высокотехнологичного вооружения.

Для успешного лидерства Китая в регулировании ИИ, как на национальной, так и международной арене, необходима более системная и целостная правовая структура, способная адаптироваться к динамике технологических изменений и отвечать вызовам глобальной безопасности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kania, E. B. *In military-civil fusion, China is learning lessons from the United States and starting to innovate.* - *The Strategy Bridge*. – 2019. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2019/8/27/in-military-civil-fusion-china-is-learning-lessons-from-the-united-states-and-starting-to-innovate> (Дата обращения: 01.06.2023).
2. Brown, C. *Universal human rights: A critique.* // *The International Journal of Human Rights*. – 1997. – Т. 1 (2): 41–65. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.1080/13642989708406666> (Дата обращения: 24.05.2023).
3. Chan J. C. W. *A Confucian perspective on human rights for contemporary China* // In: Joanne R. Bauer and Daniel A. Bell (eds.), *The East Asian Challenge for Human Rights*. – 1999. (Дата обращения: 24.05.2023).
4. Wong P. H. *Cultural differences as Excuses? Human rights and cultural values in global ethics and governance of AI* // *Philosophy & Technology*. – 2020. – Т. 33. – №. 4. – С. 705–715. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1007/S13347-020-00413-8> (Дата обращения: 24.05.2023).

5. Harper J. Pentagon requesting more than \$3 B for AI, JADC2 // *Defensescoop.com*. – 2023. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://defensescoop.com/2023/03/13/pentagon-requesting-more-than-3b-for-ai-jadc2/> (Дата обращения: 20.06.2023).
6. Li J. Artificial Intelligence Technology and China's Defense System // *Journal of Indo-Pacific Affairs*. – 2022. – Т. 5. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2019/8/27/in-military-civil-fusion-china-is-learning-lessons-from-the-united-states-and-starting-to-innovate> (Дата обращения: 03.06.2023).
7. Morgan F. E. et al. Military applications of artificial intelligence // Santa Monica: RAND Corporation. – 2020. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR3100/RR3139-1/RAND_RR3139-1.pdf (Дата обращения: 21.04.2023).
8. Яо Л. Нормативно-правовое регулирование генеративного искусственного интеллекта в Великобритании, США, Европейском союзе и Китае // *Право. Журнал Высшей школы экономики*. – 2023. – №. 3. – С. 245-267. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.17323/2072-8166.2023.3.245.267> (Дата обращения: 12.04.2023).
9. Cybersecurity Law of the People's Republic of China. DigiChina. – 2017. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://digichina.stanford.edu/work/translation-cybersecurity-law-of-the-peoples-republic-of-china-effective-june-1-2017/> (Дата обращения: 07.05.2023).
10. Igorevich D. R. Regulatory Principles of Development, Introduction and Use of Artificial Intelligence in Asian countries // *Legal Issues in the digital Age*. – 2022. – №. 3. – С. 101-119. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lida.hse.ru/article/view/16264> (Дата обращения: 19.07.2023).
11. Mao Y., Shi-Kupfer K. Online public discourse on artificial intelligence and ethics in China: context, content, and implications // *AI & society*. – 2023. – С. 1-17. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01309-7> (Дата обращения: 04.05.2023).
12. CSET. Artificial Intelligence Law of the People's Republic of China (Draft for Suggestions from Scholars) // Center for Security and Emerging Technology. Center for Security and Emerging Technology. – 2024. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cset.georgetown.edu/publication/china-ai-law-draft/#:~:text=The%20draft%20law%20specifies%20various,the%20assistance%20of%20AI%20technology> (Дата обращения: 05.04.2024).
13. Hannas W. C. et al. China's Advanced AI Research: Monitoring China's Paths to "general" Artificial Intelligence. – Center for Security and Emerging Technology. - 2022. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.51593/20210064> (Дата обращения: 19.08.2023).
14. Shokirov R. et al. Prospects of the development of unmanned aerial vehicles (UAVs) // *Technical science and innovation*. – 2020. – Т. 2020. – №. 3. – С. 4-8. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://btstu.researchcommons.org/journal/vol2020/iss3/5/> (Дата обращения: 05.05.2023).

REFERENCES

1. Kania, E. B. In military-civil fusion, China is learning lessons from the United States and starting to innovate. - *The Strategy Bridge*. – 2019. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2019/8/27/in-military-civil-fusion-china-is-learning-lessons-from-the-united-states-and-starting-to-innovate> (Date of reference: 01.06.2023).
2. Brown, C. Universal human rights: A critique. // *The International Journal of Human Rights*. – 1997. – Т. 1 (2): 41–65. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://doi.org/10.1080/13642989708406666> (Date of reference: 24.05.2023).
3. Chan J. C. W. A Confucian perspective on human rights for contemporary China // In: Joanne R. Bauer and Daniel A. Bell (eds.), *The East Asian Challenge for Human Rights*. – 1999. (Date of reference: 24.05.2023).
4. Wong P. H. Cultural differences as excuses? Human rights and cultural values in global ethics and governance of AI // *Philosophy & Technology*. – 2020. – Т. 33. – №. 4. – С. 705-715. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://link.springer.com/article/10.1007/S13347-020-00413-8> (Date of reference: 24.05.2023).
5. Harper J. Pentagon requesting more than \$3 B for AI, JADC2 // *Defensescoop.com*. – 2023. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://defensescoop.com/2023/03/13/pentagon-requesting-more-than-3b-for-ai-jadc2/> (Date of reference: 20.06.2023).

6. Li J. *Artificial Intelligence Technology and China's Defense System* // *Journal of Indo-Pacific Affairs*. – 2022. – Т. 5. – [Electronic resource]. - Access mode: https://media.defense.gov/2022/Mar/28/2002964034/-1/-1/1/FEATURE_LI.PDF (Date of reference: 03.06.2023).
7. Morgan F. E. et al. *Military applications of artificial intelligence* // Santa Monica: RAND Corporation. – 2020. – [Electronic resource]. - Access mode: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR3100/RR3139-1/RAND_RR3139-1.pdf (Date of reference: 21.04.2023).
8. YAo L. *Normativno-pravovoe regulirovanie generativnogo iskusstvennogo intellekta v Velikobritanii, SSHA, Evropejskom soyuze i Kitae* // *Pravo. ZHurnal Vysshej shkoly ekonomiki*. – 2023. – №. 3. – P. 245-267. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://doi.org/10.17323/2072-8166.2023.3.245.267> (Date of reference: 12.04.2023).
9. *Cybersecurity Law of the People's Republic of China*. DigiChina. – 2017. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://digichina.stanford.edu/work/translation-cybersecurity-law-of-the-peoples-republic-of-china-effective-june-1-2017/> (Date of reference: 07.05.2023).
10. Igorevich D. R. *Regulatory Principles of Development, Introduction and Use of Artificial Intelligence in Asian countries* // *Legal Issues in the digital Age*. – 2022. – №. 3. – P. 101-119. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://lida.hse.ru/article/view/16264> (Date of reference: 19.07.2023).
11. Mao Y., Shi-Kupfer K. *Online public discourse on artificial intelligence and ethics in China: context, content, and implications* // *AI & society*. – 2023. – P. 1-17. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01309-7> (Date of reference: 04.05.2023).
12. CSET. *Artificial Intelligence Law of the People's Republic of China (Draft for Suggestions from Scholars)* // Center for Security and Emerging Technology. Center for Security and Emerging Technology. – 2024. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://cset.georgetown.edu/publication/china-ai-law-draft/#:~:text=The%20draft%20law%20specifies%20various,the%20assistance%20of%20AI%20technology> (Date of reference: 05.04.2024).
13. Hannas W. C. et al. *China's Advanced AI Research: Monitoring China's Paths to "general" Artificial Intelligence*. – Center for Security and Emerging Technology. - 2022. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://doi.org/10.51593/20210064> (Date of reference: 19.08.2023).
14. Shokirov R. et al. *Prospects of the development of unmanned aerial vehicles (UAVs) // Technical science and innovation*. – 2020. – Т. 2020. – №. 3. – P. 4-8. – [Electronic resource]. - Access mode: <https://btstu.researchcommons.org/journal/vol2020/iss3/5/> (Date of reference: 05.05.2023).

УДК 34.01

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ К.Ю.Н. З.Г. КАЗИЕВА, А.Б. ЕСИМОВОЙ «ОТРАСЛЕВОЙ ПРАВОВОЙ МОНИТОРИНГ: ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ, ЗАДАЧИ И ВОЗМОЖНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ»

Жадауова Жанара Абдылдаевна

Кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: zhanara76@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена обзору научной статьи З.Г. Казиева, А.Б. Есимовой «Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения», опубликованной на страницах журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» в 2016 году.

В статье раскрывается общее понятие, юридическая природа отраслевого правового мониторинга, рассматриваются вопросы организации отраслевого правового мониторинга. Авторы описывают цели и задачи правового мониторинга, согласно Закону Республики Казахстан «О нормативных правовых актах».

Рекомендации, выработанные З.Г. Казиевым, А.Б. Есимовой, направленные на введение отраслевого правового мониторинга, были реализованы государственными органами и «Институтом законодательства и правовой информации Республики Казахстан» (далее - Институт) в рамках альтернативного правового мониторинга (анализа эффективности законодательства).

Особое внимание уделено организационно-правовым аспектам отраслевого анализа законодательства, проводимого на сегодняшний день Институтом. Анализ эффективности законодательства проводится в целях оказания содействия государственным органам при проведении правового мониторинга.

Проводимый Институтом в настоящее время отраслевой анализ законодательства (в пилотном режиме) заключается в изучении состояния нормативного регулирования в масштабах отрасли деятельности государственного органа, поскольку позволяет оценить эффективность правовой системы в целом.

Ключевые слова: правовой мониторинг, отраслевой правовой мониторинг, альтернативный правовой мониторинг, законотворчество, законодательство.

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ З.Г. ҚАЗИЕВТІҢ, А.Б. ЕСІМОВАНЫҢ «САЛАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МОНИТОРИНГ: ЖАЛПЫ ҰҒЫМ, МІНДЕТТЕР ЖӘНЕ ӨТКІЗУ МҮМКІНДІКТЕРІ» ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ҚАЙТА ОРАЛҒАНДА

Жанара Әбділдақызы Жадауова

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhanara76@mail.ru

Аннотация. Мақала 2016 жылы «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы» журналының беттерінде жарияланған з.г.к. З.Г. Казиев, А.Б. Есімованың «Салалық құқықтық мониторинг: жалпы ұғым, міндеттер және өткізу мүмкіндіктері» атты ғылыми мақаласына шолу жасауға арналған.

Мақалада салалық құқықтық мониторингтің жалпы түсінігі, құқықтық табиғаты ашылады, салалық құқықтық мониторингті ұйымдастыру мәселелері қарастырылады. Авторлар «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес құқықтық мониторингтің мақсаттары мен міндеттерін сипаттайды.

Салалық құқықтық мониторингті енгізуге бағытталған з.г.к. З.Ф. Қазиев, А.Б. Есімова әзірлеген ұсынымдарды баламалы құқықтық мониторинг (заңнаманың тиімділігін талдау) шеңберінде мемлекеттік органдар мен «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» (бұдан әрі - Институт) іске асырды.

Институт жүргізіп отырған заңнаманы салалық талдаудың ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілеріне ерекше назар аударылды. Заңнаманың тиімділігіне талдау құқықтық мониторинг жүргізу кезінде мемлекеттік органдарға жәрдем көрсету мақсатында жүргізіледі.

Институт қазіргі уақытта жүргізіп отырған заңнаманың салалық талдауы (пилоттық режимде) мемлекеттік органның қызмет саласы ауқымындағы нормативтік реттеудің жай-күйін зерделеуден тұрады, өйткені ол тұтастай алғанда құқықтық жүйенің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: құқықтық мониторинг, салалық құқықтық мониторинг, баламалы құқықтық мониторинг, заң шығару, заңнама.

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF CANDIDATE OF LEGAL SCIENCES Z.G. KAZIEV, A.B.YESSIMOVA «SECTORAL LEGAL MONITORING: GENERAL CONCEPT, TASKS AND POSSIBILITIES OF CONDUCTING»

Zhadauova Zhanara Abdyldaevna

*Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan;
Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhanara76@mail.ru*

Abstract. The article is devoted to the review of the scientific article by Z.G. Kaziev and A.B. Yessimova «Sectoral legal monitoring: a general concept, tasks and possibilities of conducting» published on the pages of the journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» in 2016.

The article reveals the general concept, the legal nature of sectoral legal monitoring, and discusses the organization of sectoral legal monitoring. The authors describe the goals and objectives of legal monitoring in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On Regulatory legal acts».

The recommendations developed by Z.G. Kaziev and A.B. Yessimova aimed at introducing sectoral legal monitoring were implemented by government agencies and the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - the Institute) within the framework of alternative legal monitoring (analysis of the effectiveness of legislation).

Special attention is paid to the organizational and legal aspects of the sectoral analysis of legislation conducted by the Institute today. The analysis of the effectiveness of legislation is carried out in order to assist government agencies in conducting legal monitoring.

The sectoral analysis of legislation currently conducted by the Institute (in pilot mode) consists in studying the state of regulatory regulation on the scale of the branch of activity of a state body, since it allows to assess the effectiveness of the legal system as a whole.

Keywords: legal monitoring, sectoral legal monitoring, alternative legal monitoring, lawmaking, legislation.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_309

Введение

Сотрудниками Центра правового мониторинга ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», в 2016 году была опубликована научная статья на тему: «Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения»

[1, с.79], на которой хотелось бы остановиться более подробно.

Авторы в статье раскрывают общее понятие, цели и задачи правового мониторинга, рассматривают возможности проведения отраслевого правового мониторинга нормативных правовых актов (далее-НПА).

Отмечаем, что с момента выхода научной публикации З.Г. Казиева, А.Б. Есимовой прошло более восьми лет. При этом актуальность статья несколько не утратила.

Тлембаева Ж.У., Тұрлыбек Д.М. отмечают, что с каждым годом «в Казахстане к организации и проведению правового мониторинга предъявлялись все более высокие требования, предполагающие надлежащую компетентность лиц, непосредственно участвующих в данном процессе, активное взаимодействие государственных структур с наукой, общественностью и бизнесом» [2, с.8].

«Правовой мониторинг обладает достаточным потенциалом, чтобы стать ключевым инструментом совершенствования законодательства и правоприменительной практики» [2, с.7].

Растет массив нормативных правовых актов, а значит и вероятность возникновения пробелов, противоречий в законодательстве.

Арзамасов Ю.Г., Наконечный Я.Е. считают, что общественная значимость и практическая актуальность мониторинга нормативных актов требует принятия сегодня серьезных мер по его качественному обновлению [3, с.203].

В статье авторы задаются вопросом: выполняет ли проводимый до настоящего времени правовой мониторинг свое предназначение, каковы его реальное состояние и перспективы?

По утверждению авторов, к настоящему времени этап формирования понимания правового мониторинга как научного знания и как практической деятельности в основном завершен. В результате этого определены цели, задачи (в вариациях дефиниций, близких к общему пониманию), объекты и субъекты, принципы и виды правового мониторинга, методы и средства, используемые при этом, осуществлена организационно-правовая институализация, анализируется практический опыт его проведения, совершенствуется законодательство.

Вопросу анализа организационно-правовых аспектов проведения правового мониторинга на постсоветском пространстве посвящены работы Ю.Г. Арзамасова, И.Л. Бачило, Д.Б. Горохова, Е.П. Гуйда, Ю.А. Тихомирова, Н.А. Полящук, Я.Е. Наконечного, К.Ю. Нурманбетовой и др.

Неоценимый вклад в исследование данного вопроса в Республике Казахстан был внесен сотрудниками Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан (далее- Институт, ИЗПИ): Е.К. Ах-

метовым, С.Б. Айсиным, Е.А. Дюсеновым, А.Г. Казбаевой, З.Г. Казиевым, А.У. Калиевой, О.С. Карахожаевым, Т.С. Сафаровой, Ж.У. Тлембаевой и др. [4, с. 63]

Материалы и методы

При проведении анализа были использованы как общенаучные, логические методы (анализа, синтеза, дедукции, индукции и т.д.), так и частно-научные методы, том числе сравнительно-правовой метод, технико-юридический метод, формально-правовой.

Основные положения

Координацию деятельности государственных органов по правовому мониторингу осуществляет Министерство юстиции Республики Казахстан при непосредственном участии Института.

Справочно: Согласно подпункту 20) статьи 1 Закона РК «О правовых актах», **правовой мониторинг** - система постоянного наблюдения, сбора, анализа информации о состоянии законодательства Республики Казахстан и практике его применения с целью оценки и прогнозирования эффективности законодательства Республики Казахстан, выработки предложений по его совершенствованию, осуществляемая в соответствии со статьями 50 и 51 настоящего Закон.

В соответствии со статьей 50 Закона РК «О правовых актах» правовой мониторинг проводится с целью выявления в принятых нормативных правовых актах противоречий законодательству Республики Казахстан, дублирований, пробелов, неэффективно реализуемых, устаревших и коррупциогенных норм права и выработки предложений по их совершенствованию путем прогнозирования, анализа, оценки эффективности реализации принятых нормативных правовых актов.

Государственные органы осуществляют мониторинг нормативных правовых актов, принятых ими, и (или) разработчиками которых они являлись, либо относящихся к их компетенции, и своевременно принимают меры по внесению в них изменений и (или) дополнений или признанию их утратившими силу.

Кроме того, уполномоченным органам предоставлено право привлекать к правовому мониторингу научные и общественные организации, граждан, тем самым расширен инструментальный и круг источников информации для наиболее полного качественного его проведения¹.

Во исполнение указанных задач, право-

¹ Закон Республики Казахстан «О правовых актах» /URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788&pos=145;-

вой мониторинг был определен как источник прогнозно-аналитической информации по формированию научно обоснованной правотворческой политики и достижению поставленных законодателем ожидаемых целей путем обеспечения правового качества законодательства, а также оценки эффективности законодательства.

Авторами отмечалось, что текущий мониторинг законодательства и правоприменительной практики не в полной мере соответствует главной идее правового мониторинга.

Оценивая современное состояние проводимого мониторинга, по мнению авторов, приходится констатировать, что действующий механизм и его результаты решают только ту задачу, которая позволяет анализировать и корректировать качество нормативных правовых актов, принятых тем или иным правотворческим органом в соответствии с предоставленной правотворческой компетенцией, оставляя «за бортом» ключевые цели правового мониторинга.

Поэтому выводы, сделанные в статье, позволили глубже понять, что конечной целью правового мониторинга является оценка эффективности правовой системы и прогнозно-аналитическое обеспечение правотворческой деятельности по ее совершенствованию и реализации законных интересов человека и общества и, тем самым, отличается от цели, указанной в Законе Республики Казахстан «О правовых актах», но отражает истинное предназначение правового мониторинга.

В связи с этим авторы полагают, что такое разновекторное формулирование целей и задач правового мониторинга на уровне системообразующих нормативных документов, а на уровне Закона - нацеливание мониторинга на выявление и устранение дефектов только НПА, а не законодательства в целом, приводит к тому, что не выполняется главная цель мониторинговой деятельности.

Хотелось бы отметить, что предложения и рекомендации, выработанные З.Г. Казиевым, А.Б. Есимовой направленные на введение отраслевого анализа законодательства, в определенной степени были реализованы в рамках альтернативного правового мониторинга.

В настоящее время РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой ин-

формации Республики Казахстан», являясь научным учреждением и подведомственной организацией Министерства юстиции Республики Казахстан, согласно постановлению Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2019 года № 149 «О некоторых вопросах нормотворческой деятельности в Республике Казахстан»² ежегодно на плановой основе осуществляет анализ эффективности законодательства (анализ НПА), как альтернативный правовой мониторинг³.

Результаты анализа эффективности формируются в виде аналитических справок, и направляются в уполномоченные государственные органы для учета предложений и замечаний в законотворческой деятельности, а также размещает в Базе данных «ZAN.KZ» в виде Сборника.

Анализ эффективности законодательства (анализ НПА) проводится в целях оказания содействия государственным органам при проведении правового мониторинга.

Вместе с тем, проводимый ИЗПИ в настоящее время отраслевой анализ законодательства заключается в изучении состояния нормативного регулирования в масштабах отрасли деятельности государственного органа, поскольку позволяет оценить эффективность правовой системы в целом.

Отраслевой анализ законодательства заключается в организации и проведении анализа на основе изучения состояния нормативного регулирования в масштабах отрасли деятельности госоргана либо в рамках общественно-значимого вопроса, проблемы в какой-либо сфере общественных отношений и т.д. В частности, авторы предлагали для проведения отраслевого анализа законодательства за основу взять классификацию отраслевой структуры законодательства.

Отраслевой анализ законодательства позволит проанализировать конкретные НПА, принятые в реализацию данной отрасли; выявит целостную картину для устранения правовых пробелов, исключения дефектных, неэффективных и декларативных норм; комплексный анализ законодательства, с привлечением более широкого круга общественных, научных организаций и граждан.

Результаты и обсуждение

Отраслевой анализ проводится в соответствии с Методическими рекомендациями по

46#pos=145;-46 (дата обращения: 03.12.2024)

² О некоторых вопросах нормотворческой деятельности в Республике Казахстан. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2019 года № 149. /URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000149> (дата обращения: 06.12.2024)

³ Об утверждении Правил проведения правового мониторинга. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 11 июля 2023 года № 471. /URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033069> (дата обращения: 06.12.2024)

проведению правового мониторинга нормативных правовых актов (в пилотном режиме). В рамках правового мониторинга осуществляется общая характеристика отрасли (подотрасли) законодательства; выполняется ретроспективный анализ законодательных актов и текущего состояния правового регулирования; рассматривается на соответствие правового регулирования стратегическим целям, проводимой государством политике и принятым международным обязательствам; анализируется правоприменительная практика; устанавливается наличие потенциально неконституционных и коррупциогенных норм, противоречий, коллизий, пробелов и дублирований, устаревших, декларативных, бланкетных и отсылочных норм.

Начиная со 2-го квартала 2023 года, Институтом совместно с Департаментом праворазъяснения и координации Министерства юстиции Республики Казахстан (далее – ДПК) в пилотном формате проведена работа по осуществлению отраслевого анализа в отдельных сферах действующего законодательства. В целях продолжения данной работы, приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 22 января 2024 года № 55 были внедрены новые подходы к проведению анализа и утверждены отрасли (подотрасли) законодательства, подлежащие анализу эффективности Институтом. Введенный новый подход проведения анализа эффективности законодательства, заключается в осуществлении отраслевого анализа и предполагает выработку научно-обоснованных концептуальных предложений, направленных на повышение эффективности в конкретной (точечной) сфере действующего законодательства.

Справочно: Так, за 9 месяцев 2024 года Институтом были подготовлены 10 аналитических справок и проанализировано более 42

законодательных и подзаконных актов, включающие результаты анализа эффективности различных отраслей законодательства. В ходе анализа были выработаны 273 рекомендаций и предложений, направленные на совершенствование законодательства, в том числе на исключение противоречий, коллизий, пробелов, дублирований и т.д.

Всего за период 2023 года подготовлено 23 аналитические справки по результатам анализа эффективности законодательства, рассмотрено 73 закона. По результатам проведенного анализа было выработано 1025 рекомендаций⁴.

Добавим, что анализ эффективности законодательства проводится ежегодно на плановой основе, перечень НПА для проведения анализа формируется на основе предложений государственных органов и плана законопроектных работ на предстоящий год (п. 3 ст. 50 Закона Республики Казахстан «О правовых актах»).

Таким образом, в целом итоговые результаты этой аналитической деятельности содержат оценку состояния и эффективности законодательства, правоприменения, предложения по их совершенствованию, выводы прогнозного характера.

Заключение

Рекомендации З.Г. Казиева, А.Б. Есимовой, направленные на введение отраслевого анализа законодательства в определенной степени были реализованы в рамках отраслевого мониторинга, проводимого государственными органами, а также альтернативного правового мониторинга (анализа эффективности отрасли законодательства), осуществляемого на сегодняшний день в пределах пилотного проекта сотрудниками отдела эффективности законодательства Института.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казиев З.Г., Есимова А.Б. *Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения* // Вестник Института законодательства и правовой информации. – 2016. – №1(42). – С. 79-86.

2. Тлембаева Ж.У., Турлыбек Д.М. *Правовой мониторинг как инструмент модернизации национальной правовой системы Республики Казахстан* // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения (Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации). – 2018. – №4. – С. 5-11.

3. Арзамасов Ю.Г., Наконечный Я.Е. *Мониторинг в правотворчестве: теория и методология*. – М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2009. – 227с.

4. *Общественный мониторинг: состояние и перспективы развития. Монография / Под общ. ред. Сарпекова Р.К. – Нур-Султан: РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан», 2021. – 186 с.*

⁴ Примечание: при расчете количества рекомендаций необходимо учитывать, что проанализирована 721 статья КоАП

REFERENCES

1. Kaziev Z.G. Esimova A.B. Otrasleyvoi pravovoi monitoring_ obschee ponyatie zadachi i vozmozhnosti provedeniya // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informacii. - 2016. - №1 (42) - S. 79-86.
2. Tlembaeva J.U. Turlibek D.M. Pravovoi monitoring kak instrument modernizacii nacionalnoi pravovoi sistemi Respubliki Kazahstan. //Jurnal zarubejnogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitelstve Rossiiskoi Federacii). - 2018. - №4. - S. 5-11.
3. Arzamasov Yu.G. Nakonechnii Ya.E. Monitoring v pravotvorchestve: teoriya i metodologiya. - M.: Izdatelstvo MGTU im.N.E.Baumana, 2009. - 227s.
4. Obschestvennii monitoring: sostoyanie i perspektivi razvitiya. Monografiya/ Pod obsch. red. Sarpekova R.K. - Nur-Sultan: RGP na PHV «Institut zakonodatelstva i pravovoi informacii Respubliki Kazahstan», 2021. - 186 s.

КОНСТИТУЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА В КАЗАХСТАНЕ – ПРОРЫВНОМУ ПРОЕКТУ БЫТЬ!

Малиновский Виктор Александрович

Доктор юридических наук, профессор, директор Центра конституционной экономики Евразийского института экономико-правовых исследований Университета Нархоз; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: viktor.malinovskiy@narhoz.kz

11-12 октября 2024 года в Университете Нархоз состоялась международная научно-практическая конференция «Конституционная экономика: междисциплинарная отрасль гуманитарных знаний и многопрофильный учебный курс». Она была организована Евразийским институтом экономико-правовых исследований Университета Нархоз (далее ЕИЭПИ).

Открывая конференцию, Президент Университета Нархоз К.Т. Кожамет особо подчеркнул, что с позиций современного учреждения высшего образования у нас есть прекрасные возможности для концентрации усилий юристов и управленцев, экономистов и менеджеров, политологов и историков, специалистов информационных технологий и даже филологов для взятия на себя повышенных обязательств в области обучения и научных исследований. По нашему глубокому убеждению, таковые должны носить не только сугубо отраслевой, замкнутый в своем пространстве, характер. Каждая из них должна быть открыта всем другим областям знаний. Приносить пользу на их соприкосновении, обогащая друг друга».

Председатель Конституционного Суда РК Азимова Э.А. отметила: «Взаимодействие экономики и права влияет на построение и функционирование правового государства. Таким образом, правильное толкование и реализация положений и норм Основного закона, соблюдение баланса между экономической эффективностью и правовой объективностью определяет развитие экономики в целом».

Председатель Коллегии Евразийской экономической комиссии от Республики Казахстан Сагинтаев Б.А. выделил высокую актуальность предмета форума, акцентировал внимание на следующем: «Во-первых, это формирование в странах – участницах ЕАЭС современных демократических правовых государств с развитыми устойчивыми рыночными экономиками. Считаю, что в каждом из государств накоплен заслуживающий внимания опыт проведения преобразований по утверждению суверенного конституционализма и прочной экономической системы, базирующейся на основном законе. Во-вторых, принципиальной значимостью для развития и расширения интеграционных процессов в рамках ЕАЭС правового компонента, иными словами, продолжением развития действующего наднационального права в его взаимодействии с правовыми системами суверенных государств».

Высокие оценки в адрес Университета Нархоз выставили Рогов И.И. – Председатель Комиссии по правам человека при Президенте РК; Имашева С.В. – Председатель Комитета по законодательству и судебной-правовой реформе Мажилиса Парламента РК; Нурбек Саясат – Министр науки и высшего образования РК; Баталов Р.А. – Председатель президиума Национальной палаты предпринимателей «Атамекен». Ими была поддержана предложенная ЕИЭПИ концепция конституционной экономики в Казахстане в качестве междисциплинарной отрасли гуманитарных знаний и многопрофильного учебного курса.

Повышенный ранг представительства казахстанских государственных органов также показал острую актуальность предмета проведенного форума и внимания к нему со стороны государства.

В целом с докладами на конференции выступили 15 докторов юридических наук (в их числе доктор юридических и физико-математических; доктор экономических и кандидат юридических наук), а также доктора и кандидаты философских наук, экономических наук, кандидаты и магистры различных отраслей сферы юриспруденции. Всего было заслушано около 30 докладов.

В дискуссиях приняли участие коллеги-ученые из Армении, Китая, США, Украины, Чехии, а также из ЕАЭС. Своими наблюдениями, выводами и предложениями поделились представители различных ВУЗов Казахстана и России.

Весьма показательным является то, что учитывая уровень мероприятия, в рамках Евразийской Ассоциации органов конституционного контроля (члены Ассоциации – Азербайджан, Армения, Беларусь, Кыргызстан, Монголия, Российская Федерация, Таджикистан и Узбекистан) Конституционный Суд РК совместно с Университетом Нархоз организовали семинар на тему: «Обращения граждан в органы конституционного контроля: критерии допустимости». Он состоялся 11 октября. При этом первую часть дня участники семинара присутствовали в онлайн формате в зале вместе с нами и получили много полезной информации по конституционной экономике. В свою очередь, это значительно расширило географию участников конференции.

«На наш взгляд, – отметила Азимова Э.А., – совмещение интеграционных усилий в формате данной площадки способствует повышению правовой осведомленности о законодательстве, знакомству с практикой государств-членов и обмену опытом». ЕИЭПИ дорожит вниманием государственных органов и стремится оказывать научное сопровождение их деятельности.

Проблематика конференции заинтересовала педагогов и ученых настолько, что организаторам пришлось продлить обсуждение с одного до двух дней.

Кросс дисциплинарный характер конституционной экономики получил максимальное воплощение в тематике пленарных заседаний и заявленных выступлений.

Первая пленарная сессия именовалась «Конституционная экономика: истоки и современность». Ее основное предназначение состояло в том, чтобы ввести аудиторию в общую проблематику конференции с учетом зарубежного опыта.

Ее открыл Малиновский В.А. – с докладом «Институт экономических отношений в предмете регулирования казахстанских конституций: прошлое, настоящее и будущее». Далее разговор продолжили Ударцев С.Ф. – судья Конституционного Суда РК, д.ю.н., профессор «Конституционный Суд Республики Казахстан о конституционных основах права собственности»; Шапак У. – член Комитета по законодательству и судебно-правовой реформе Мажилиса РК, д.ю.н., профессор «Қаржы-бюджет жүйесіндегі конституциялық қағидалардың іске асырылуындағы проблемалар»; Чжан Юэпин – преподаватель Юридического института Хэйлунцзянского университета (Китай, Хэйлунцзян, Харбин) «Социалистическая рыночная экономика Китая в процессе конституционных изменений: история, система и перспективы»; Ливеровский А.А. – представитель Национального исследовательского университета «Высшая Школа Экономики – Санкт-Петербург», д.ю.н. и к.ф.-м.н., профессор «Конструктивность конституционного регулирования экономических отношений»; Айтхожин К.К. – профессор Университета Кунаев, д.ю.н., профессор «Конституционная экономика Республики Казахстан: теоретико-правовое исследование»; Баженова О.И. – д.ю.н., преподаватель кафедры конституционного и муниципального права МГУ им. М.В. Ломоносова «Экономическая теория в конституционном праве: пределы и возможности»; Болдырев О.Ю. – к.ю.н., преподаватель кафедры конституционного и муниципального права МГУ им. М.В. Ломоносова «Взаимовлияние конституционного права и экономики: многообразие подходов и методологии их исследования»; Денисов С.А. – доцент кафедры прав человека юридического факультета гуманитарного университета г. Екатеринбург, к.ю.н., доцент «Философия конституционной и доконституционной экономики»; Исабаев Э.Т. – заместитель директора ЕИЭПИ, к.ф.н., профессор «Диалектика конституционной экономики, политических институтов и политической культуры (опыт Казахстана)».

Высказанные им научные позиции стали логическим переходом во вторую пленарную сессию «Конституционная экономика Казахстана: на пути от концепции к реальности». Каудыров Т.Е. – профессор Департамента частного права АО «Университет КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева», д.ю.н., профессор выступил с докладом «Конституционные основы построения креативной экономики». Далее свои размышления представили Чупилкина А.Ф. – доцент кафедры конституционного и муниципального права Московского государственного юридического университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), к.ю.н., доцент, докторант кафедры конституционного и муниципального права МГУ «Конституционно-правовая регламентация «всенародного достояния»: цели государственного управления, пробелы и перспективы в сфере обеспечения экономических прав и интересов граждан»; Еремян А.В. – преподаватель Института права и политики РАУ, лектор Палаты адвокатов Республики Армения, независимый эксперт Международной организации тру-

да, к.ю.н., доцент «Достойный труд – социальная основа конституционной экономики»; Арыстанбеков К.Т. – директор Института экономической политики, член Национального Курултая при Президенте РК, д.э.н., к.ю.н. «Воздействие конституционных органов Казахстана на экономический рост»; Борзенко Олена – заведующая сектором международных финансовых исследований Института экономики и прогнозирования Национальной академии наук (Украина, Киев), д.э.н., профессор; профессор Высшей школы политики и международных отношений Лонжюуского университета (Китай) «Проблемы и перспективы государственно-частного партнерства: опыт Украины»; Аубакирова И.У. – директор Института конституционных и политических исследований «Университет КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева», д.ю.н., профессор «Парадигма конституционной экономики в Казахстане: либерализм versus патернализм?»; Марек Йохец – ассоциированный профессор финансов, заместитель декана Школы экономики и менеджмента по науке и развитию Университета Нархоз (Чехия) «Финансовое мышление в конституционной экономике: выгоды и риски инвестирования в Нацфонд»; Каныбеков М.М. – заместитель директора по правовым вопросам Палаты предпринимателей по городу Алматы, регионального представителя Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана «Роль и место Национальной Палаты предпринимателей РК в развитии конституционной экономики страны: проблемы и перспективы»; Пан Н.В. – заведующая Центром социальных проектов и общественных инициатив Института парламентаризма РК «Совершенствование законодательных гарантий социально-экономических прав граждан»; Duprey Brendan Kenneth – директор Исследовательского института устойчивого развития Казахстана Университета Нархоз (США) «Устойчивое развитие: основа, необходимая для конституционной экономики»; Бегалиев Б.А. – директор Центра защиты предпринимателей и социологии уголовных правонарушений ЕИЭПИ, профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз, к.ю.н., профессор «Административная юстиция – гарант конституционных прав предпринимателей».

В продленное рабочее время, субботу 12 октября, остроту обсуждения задала Идрышева С.К. – д.ю.н., профессор Департамента частного права АО «Университет КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева» «Право собственности народа на природные ресурсы как особое вещное право»; а также Русанов Г.А. – ассоциированный профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз, PhD, к.ю.н. «Пределы уголовного права в переходной экономике»; Ильина В.О. – магистр юридических наук, докторант КазНУ имени аль-Фараби «Сравнительный анализ понятия «животный мир» в конституционном и уголовном праве стран Центральной Азии (на примере Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана и Таджикистана)»; Нугманова М.С. – ассоциированный профессор, директор Центра исследований гендерной экономики Университета Нархоз «Гендерный анализ экономических проблем как инструмент для нормативно-правового обеспечения социально-ориентированной конституционной экономики Республики Казахстан»; Бычкова Е.С. – управляющий директор ОЮЛ «Цифровой Казахстан», к.ю.н. «Практические и правовые вопросы формирования регуляторных подходов к ответственности цифровых платформ».

Для более глубокого познания сущности и содержания конституционной экономики читающие данный учебный курс преподаватели МГУ и МГЮА 10 марта выступили с гостевыми лекциями перед педагогами, магистрантами и докторантами Нархоза. Баженова О.И. на тему «Проблемы государства в экономической и конституционно-правовой науке», Болдырев О.Ю. – «Многообразие механизмов конституционно-правового регулирования экономики» и Чупилкина А.Ф. – «Конституционно-экономические институты: взгляд в прошлое и перспективы на будущее».

Вероятно, у некоторых читателей в мой адрес возник вопрос: будто бы описание автором столь важной дискуссионной площадки сильно приближено к ее программе. Однако приведенная выше информация максимально конкретно и корректно дает представление о ключевых составляющих конституционной экономики и авторитетных носителях размышлений (об опыте стран с несовпадающими политическими системами; о различных сферах права, философии, экономики; роли государственных, экономических и финансовых самоуправляющихся институтов; человеческом, включая гендерный, компонентах; взаимосвязи и зависимости политических, экономических и социальных отношений; об особенностях конституционной категории принадлежности народу природных ресурсов и мн.др.).

Выстраивание балансов между ними в соответствии и на основе именно конституционных ценностей и принципов и есть неперемнная гарантия устойчивого развития Казахстана; упрочения справедливого общества, демократического, правового и социального государ-

ства; функционирования развитой рыночной экономики; достижения идеалов, декларированных в преамбуле и статьях раздела I нашего Основного закона.

В завершение конференции Имашев Б.М. – председатель оргкомитета конференции, директор ЕИЭПИ, к.ю.н., профессор – выступил с докладом «Развитие и поддержка малого и среднего предпринимательства как основополагающий принцип конституционной экономики». Он также подвел итоги двухдневной работы. Все высказанные коллегами оценки и предложения будут обобщены и представлены в государственные органы для принятия решений, а также учтены при подготовке учебных материалов. Тексты всех докладов непременно войдут в сборник материалов и станут доступны для общего пользования. Председатель оргкомитета конференции пожелал успехов в достижении целей настоящего масштабного прорывного междисциплинарного проекта!

ЗҚАИ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

2024 жылдың соңғы тоқсаны Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты үшін маңызды оқиғаларға толы болды, себебі бұл кезеңде 2024 жылды қорытындылау жұмыстары жүргізілді.

Ең алдымен, біздің қызметкерлеріміз маңызды ғылыми шараларда белсенді қатысқанын атап өту қажет. 2024 жылдың 21-22 қарашасында Алматыда Институт директорының орынбасары Р.А. Көкжалов және Заңнаманы тиімді талдау бөлімі басшысының м.а., з.ғ.к. Д.Б. Тебаев «Жас Сәтбаевшылар» атты I Қазақстан жас ғалымдарының конгресі іс-шарасына қатысты. Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы ҚР Ұлттық ғылым академиясы ұйымдастырған осы Конгрессте белгілі ғалым Каныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған салтанатты шарада біздің әріптесіміз Д.Б. Тебаев ғылым мен білімге қосқан үлесі үшін медальмен марапатталды. Құттықтаймыз!

2024 жылдың 22 қарашасында Институттың ғалым хатшысы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент Ж.О. Құлжабаева Костанай қаласында өткен С.С. Алексеев пен Н.А. Шайкеновты еске алуға арналған «Құқық үстемдігі форматындағы қоғам мен адамзаттың өркениеттік қауіпсіздігі» тақырыбында халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда пікір алмасты. Бұл конференцияға Қазақстан мен Ресейдің мемлекеттік органдарының өкілдері, ғалымдар мен сарапшылар қатысты. Конференция барысында құқықтың өзгермелі рөлі және оның өркениеттік сынақтар аясында дамуындағы қазіргі мәселелер талқыланды.

2024 жылғы 30 қараша – 1 желтоқсан аралығында Дели қаласында (Үндістан) Азия елдерінің жетекші сарапшыларын, ғалымдары мен мемлекеттік мекемелерінің өкілдерін біріктірген Азиялық құқықтық ақпарат желісінің (Asia Legal Information Network, ALIN) Халықаралық конференциясы өтті, оған Қазақстан атынан заң ғылымдарының докторы, профессор, халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің бас ғылыми қызметкері М.А. Сәрсембаев қатысты. Ол өз баяндамасында «Good Legislative Practice (GRP): Қазақстан Республикасындағы заңнаманың сапасын арттыру стратегиялары» атты тақырыпта заң шығару процесінің кезеңдеріне тоқталды.

Институттың ғылыми өмірінде 2024 жылдың 3 желтоқсанында Лингвистика орталығының басшысы, заң ғылымдарының кандидаты Н.М. Примащевті зейнет жасына толуымен құттықтау маңызды оқиға болды. Институт Нұрзада Махамбетовичке көп жылғы және баға жетпес еңбегі, Қазақстандағы ғылыми қызмет пен құқықтық ғылымның дамуына қосқан үлесі үшін алғыс білдіреді. Шын жүректен

құттықтап, денсаулық, жаңа жетістіктер мен шығармашылық табыстар тілейміз!

2024 жылдың соңында 23 желтоқсандағы Ғылыми кеңестің отырысында Институттың 2024 жылға арналған фундаменталды және қолданбалы ғылыми зерттеулер бағдарламаларының орындалуы қорытындыланып, келесі жылға арналған зерттеу тақырыптары мен бағдарламалары анықталды.

Бұл отырыста Институттың 2024 жылға арналған ғылыми-зерттеу және заң жобалау жұмыс жоспарының орындалуы және болашақ жылға арналған жоспардың бекітілуі туралы мәселе қаралды.

Сонымен қатар, Институттың ғылыми-құқықтық журналы «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» сыртқы рецензенті ретінде белсенді қатысып, үлес қосқан ғалымдарға алғыс білдірілді. Рецензенттерге Институт басшысы И.У. Әубәкірова атынан алғыс хаттар табысталды.

Міне, Институттың 2024 жылдың соңғы тоқсанындағы ғылыми өмірінің хронологиясы. Біз келесі шығарылымдарда жаңа оқиғалар мен қызықты шаралар туралы ақпаратпен бөлісуді жалғастыратын боламыз.

ИНФОРМАЦИЯ О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗПИ

Завершающий квартал текущего года для Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан был не менее насыщенным, так как в целом это подведение итогов 2024 года.

Прежде всего стоит отметить, что наши сотрудники принимали активное участие в значимых научных мероприятиях. 21-22 ноября 2024 года в Алматы заместитель директора Кокжалов Р.А. и и.о. руководителя отдела анализа эффективности, к.ю.н. Тебаев Д.Б. приняли участие в I Конгрессе молодых ученых Казахстана «Жас Сәтбаевшылар», организованной Национальной академией наук РК при Президенте Республики Казахстан. На торжественной церемонии, посвященной 125-летию со дня рождения выдающегося казахстанского ученого Каныша Сатпаева, наш коллега Тебаев Д.Б. был удостоен медали за вклад в развитие науки и образования. Поздравляем!

22 ноября 2024 года ученый секретарь Института, к.ю.н., доцент Кулжабаева Ж.О. приняла участие в международной научно-практической конференции на тему «Цивилизационная безопасность общества и человечества в формате верховенства права», посвященной памяти С.С. Алексеева и Н.А. Шайкенова, прошедшей в г. Костанай. В конференции приняли участие представители государственных органов, ученые и специалисты из Казахстана и России. Состоялся обмен мнениями по вопросам, касающимся изменяющейся роли права, а также обсуждены современные проблемы его развития в контексте цивилизационных вызовов.

В период с 30 ноября по 1 декабря 2024 года в г. Дели (Индия) состоялась Международная конференция Азиатской сети правовой информации (ALIN), на которой Казахстан представлял д.ю.н., профессор, главный научный сотрудник отдела международного права и сравнительного правоведения Сарсембаев М.А. В своем докладе «Good Legislative Practice (GRP): Strategies to Improve the Quality of Legislation in the Republic of Kazakhstan» затронул этапы законодательного процесса в нашей стране.

В научной жизни Института значимым событием стало поздравление 3 декабря 2024 года руководителя Центра лингвистики, к.ю.н. Примашева Нурзады Махамбетовича с достижением пенсионного возраста. Институт выражает благодарность Нурзаде Махамбетовичу за многолетнюю и неоценимую работу, его вклад в развитие научной деятельности и правовой науки в Казахстане. Мы искренне поздравляем его и желаем крепкого здоровья, новых свершений и творческих успехов!

В завершение 2024 года на заседании Ученого совета 23 декабря подведены итоги исполнения программ фундаментальных и прикладных научных исследований Института на 2024 год, определены темы и программы исследований на следующий год. Одним из вопросов было исполнение Плана научно-исследовательской и законопроектной работы ИЗПИ РК на 2024 год и утверждение этого плана на будущий год.

Необходимо отметить добросовестную работу уважаемых рецензентов научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». Группе ученых за активное сотрудничество и вклад в качестве внешнего рецензента журнала объявлена благодарность от лица руководителя Института Аубакировой И.У.

Такова хроника событий научной жизни Института в завершающем квартале 2024 года. Мы будем продолжать делиться информацией о новых событиях и интересных мероприятиях в следующих выпусках журнала.

**ҚР ЗАҢНАМА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АҚПАРАТ ИНСТИТУТЫ
ЛИНГВИСТИКА ОРТАЛЫҒЫНЫҢ БАСШЫСЫ,
ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ,
ДОЦЕНТ НҰРЗАДА МАХАНБЕТҰЛЫ ПРИМАСHEВТЫҢ
ЗЕЙНЕТКЕРЛІК ЖАСҚА ТОЛУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰТТЫҚТАУ**

Нұрзада Маханбетұлы Примашев ғұмырының кемел кезеңі зейнеткерлік жасқа тың жігермен, емен-жарқын көңілмен келіп отыр. Адам өміріндегі бел-белестердің бәрі де маңызды болса керек. Әрбір адамның өзі таңдаған өмір жолы, тыныс-тіршілігі болады. Ғалым Н. Примашевтың өмірінде де алуан түрлі белестер, арман асулары кездесті. Ол ғылым жолына батыл қадам жасағанда сан сынақтан өте алатынына сенімді болды. Атап айтқанда, оның жоғары білім жолындағы сапары Патрис Лумумба атындағы Халықтар достығы университетінің құқықтану мамандығынан басталды. Жас ғалым қажырлы еңбек пен ізденістің нәтижесінде 1991 жылы заңгер біліктілігіне, 2004 жылы заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне, ал 2011 жылы құқықтану доценті ғылыми атағына ие болды. Бұл ретте жас ізденушінің арнайы орта және жоғары оқу орындарын үздік дипломмен аяқтап, испан тілін жетік меңгергенін атап өткен жөн.

Нұрзада Маханбетұлы алғаш еңбек жолын 1992 жылы бастады. 2010 жылдан бастап осы Институттың Лингвистика орталығының бастығы-бас сарапшысы, жетекші ғылыми қызметкері, бас ғылыми қызметкері, басшысы қызметтерін мүлтіксіз атқарып, құрметті демалысқа абыроймен жетіп отыр. Қызмет бабында ол сыйластық пен достықтың үлгісін көрсетіп, әрдайым қол ұшын беруге дайын тұрады. Қазақ тілін, құқық шығармашылығын зерттеп, әрдайым дәріптеуден жалықпайды. Оның кәсіби шеберлігі, қажымас күш-қуаты, кішіпейіл әрі қарапайым болмысы бағалануға лайық.

Нұрзада Маханбетұлы 250-ден астам ғылыми және ғылыми-әдістемелік еңбектің авторы ретінде ғалымдық қажыр-қайратын таныта білді. Өзінің айшықты ой-пікір, ұсыныстарын құқық теориясы, конституциялық құқық, мемлекеттік басқару, ғылыми лингвистикалық сараптама, білім және ғылым проблемаларына арнады. Оның табанды еңбегі норма шығару, құқық салаларының дамып, өркендеуіне, елімізде заңгерлік білім мен ғылыми әлеуеттің қалыптасуына елеулі үлес қосты деп сеніммен айтуға болады. Осы салада терең білімімен, мол тәжірибесімен құрметке бөленген ерекше тұлға. Қажырлы еңбегімен жастарға үлгі бола білді.

Ол Қазақстан Республикасы Әділет министрінің «Әділет органдары жүйесін дамытуға қосқан үлесі үшін» медалімен, «ІІІ дәрежелі заңгер» төсбелгісімен және мерекелік медальдармен, грамоталармен, алғыс хаттармен марапатталды.

Нұрзада Маханбетұлына зейнеткерлік жасқа толуына байланысты жүрекжарды құттықтау арнай отырып, зор денсаулық, баянды бақыт, отбасына амандық, шығармашылық табыс тілейміз!

**Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ұжымы**

**Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар
министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген**

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 57-25-01

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

**Журнал зарегистрирован в Комитете информации
Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан**

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 57-25-01

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

**Journal is registered in the Committee of Information
of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan**

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel.: 8 (7172) 26-61-22; 57-25-01

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №4(79)-2024 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 25.11.2024 Дата выхода тиража 30.12.2024
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 56,7 Заказ № 11

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
8 7172 57-25-01, www.zqai.kz/ru